

સમાલોચક

સત્યમેવ જયતે વાક્ય સત્ય પ્રિયદિત ચ ચત્ ।

સ્વાધ્યાયાભ્યાસન ચૈવ વાલ્મ્ય તપ વચ્યતે ॥ મ ગી ૧૭ ૧૫

પુસ્તક ૨૦ મુ.]

બુકાઈ, ઈ. મ. ૧૯૧૫.

[અક ૭.

હિન્દની વાજબી આશા

લેહશાન્તિ પાડી રચપાગે ત્યારે બ્રિટીશમાત્રાપત્તા મહાન મંદિશાની જોખમદારી એક અવાજે પોતાને સિર ઉપાડી લેવાના મકિથ કાયમા પ્રવૃત્ત થયલા મહાન ખતોને ચિરસ્થાયી રૂપમા શુકવાની મહાન વ્યવસ્થાની એક વિસ્તીર્ણ મહાન ઘટનાનું કાર્ય પાવાંતે દને ઉઠાવવું પડશે આ મહાન વ્યવસ્થામા હિન્દ પોતાને માટે એક સીધી વિશેષ અથમ્યુય રથાનને દાવો કરશે અને આ નમ ધમા એક મરકાશીતન અને પ્રભવર્ગીય ધોરણ ઉપર રથાપન થયેલી પાવાંતેન્ટના કાર્ય ઉપર અને તેય પશોના રૂઢ નિમિત્તોની દરકાર વગર હિંદ વધારે વિશાળ અને મહાભારત આશાઓ મળશે એમ અને કહીએ છીએ ત્યારે આ દેશના અત્યંત જુલ્હાનીના દહ મત જળુવાવીએ છીએ એમ વિશ્વાસપૂર્વક અને કહીએ છીએ સમયની જરૂરીઆતોએ જે તથા રાજકીય સાધનોની તેને જરૂર પાડી છે તે સાધનોને વિચરના આતિ લાખા સમય કરતા પણ વિશેષ દીર્ઘ જીવન આપવા છુવાડને આવશ્યક જણાય ખરૂ જો કહિ આમ થાય ને એક વારત વિક્રમ તથા રીંધ વહિવટ અસ્તિત્વમા લાવનાર આરંભિક આપત્તિને ને ધરતી ગંભીર હોવા છતાયે હિન્દને અને સામાન્ય સમસ્યને આભાર માનવાનું એક મહત્ત્વ રજુ છે

“ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા” તા ૧૫ જુ. ૧-૧૫

શકરાચાર્ય ચરિત્ર ૩ ૧-૦-૦ એન એમ પ્રિપાવી એન્ડ સપની, મુ.ન.

બાળા રાજ.

“ માતૃદેવો મમ । પિતૃદેવો મમ । ”

અપનિવદ્

લેખક — રા. કૌશિકરામ વિદ્યારણમ મહેતા, બી એ

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૫૬)

આત્મીય દિક્ષણાનુભવના અર્કનાં શોડા ધણીં પશુ ટીપાં આપણને ઉપનયમ છે જે સમયમા અનુભવ મોટામોટા પુસ્તકરૂપે પ્રકટ થતો નથી તે સમયે તે નાનાનાના વાક્યરૂપે જાહેર આવે છે, અને જે સમયે મનુષ્યની ‘ પાતકે પગ અને બ્રહ્મઉપદેશ ’ જેની રિયલિટી હોય છે તે સમયે અનુભવ જન કથનરૂપે વામન વચનમાં અથવા તો તેથી પશુ વામન બે ચાર સંબોધામાં ગાંધ્યાય છે, અને એવા દૈવી પ્રકારા એમર વિસ્તારે છે કે તે પ્રકારમાં આપણને જણાય છે પેટાસોડસી, જણાય છે કૂબલ, અને જણાય છે આપણી આપ આગળ ઝગમગતી આંદોલારી ।

સર્વ પ્રસંગે સર્વ વ્યક્તિઓના અનુભવ કઈ એકસરખા હોતા નથી, તેથી આજકાલ વિદ્યા કળાની અનેક બાબતોમાં જેમ અત્યંત હોય છે તેમ અનુભવના વૈચિત્ર્યને લીધે અનુભવના અર્કરૂપ જનકથનો એકસરખા હોતા નથી પરંતુ જેમ મનનશીલ મનુષ્ય અનેક બાબતોમાં વિરોધનો પરિહાર કરી શકે છે તેમ વિચારશીલ પુરૂષ અનેક અનુભવોની અને જનકથનોની એક વાક્યતા કરી શકે છે “ આપ સમાન જુગ નહિ અને મોઢ સમાન જુગ નહિ ” એવી એક કહેવત છે તો બીજે જ છે બીજી કહેવત છે કે “ વાડ વિના વેલો ચઢે નહિ ” પહેલી કહેવત સ્વાશ્રયનો અદ્વિતિ જણાવે છે અને ઉત્તમ અધિકારીને મારે છે તો બીજી કહેવત પરાશ્રયની ઉપશોધિતા સૂચવે છે અને ઉત્તરતા અધિકારીને ઉદ્દેશીને છે, અથવા તો જે પુરૂષ મુખ્યત્વે કરીને સ્વાશ્રયી હોય છે એવાને પશુ કેટલેક અંશે પરાશ્રય સ્વીકારવો પડે છે, એમ એ સચુકત કહેવતોનું શિક્ષણ મનુષ્યશરીરમાં જેમ કઠણ હાડકા અને કોમળ માંસ તથા ચરબી સહવાસ કરીને રહ્યા છે તેમ જનસમાજમાં પણ ઉત્તમ અધિકારીઓ અને ઉત્તરતા અધિકારીઓ સાથે સ્થિતિ કરીને રહે છે, અને તેમજ સપાકન કરવા યોગ્ય સદ્ગુણોની દિક્ષા કોઈ કોઈ સમયે વિગત હોય એમાં આશ્ચર્ય પામવા સરખું નથી

હેવી ફ્રેસિદનુ છવન ચરિત્ર ૩ --૧૨-- એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

કેળવણી સમયમાં આપણા દેશના અનુભવ-અર્કનાં યોગ્ય મેળવવા આપણે પ્રયત્ન કરીશું તો તે પ્રયત્ન વ્યર્થ જગે નહિ ઉપર કદા પ્રમાણે પ્રાચીન શાસ્ત્રપદ્ય કેટલીક વખતે બે આર શબ્દોમાં સંકેતિત હોય છે તેમ જાદિ ભોવામાં આવે છે રાજ રાજ પ્રખ્યત્વે કરીને પ્રગતિપાત્ર પૃથ્વીપતિને લગાડવામાં આવે છે, પરંતુ વ્યવહારમાં જોઈશું તો અનેક વ્યક્તિઓ સાથે એ શબ્દ જોડાય છે વરને વરરાજ અને જમાઈને જમાઈરાજ કહેવામાં આવે છે, તથા યોગીનું મહારાજ શબ્દથી સંબોધન કરવામાં આવે છે વર તથા જમાઈ સમ-ધારી છે એમ સર્વ જાણી માને છે, અને યોગીમાં અમલુપ સામર્થ્ય રહેતું હોય છે એમ જાણી મનુષ્યો સ્વીકારે છે. પરંતુ આપણા વિષય સાથે મનુષ્ય ધરાવનાર બાળકને પણ એ મહાપદની બક્ષી આપણા પૂર્વજોએ પોતાનું અઘણું હાથપણ સિદ્ધ કરી આપ્યું છે "બાળારાજ" એ બે શબ્દોમાં અત્યુત્તમ મનસામર્થ્ય રહેતું છે મનન કરવાથી જેમ મન ઉપાસકનું રક્ષણ કરે છે તેમ વિચાર કરવાથી બાળારાજ એ શબ્દ સિદ્ધ કરીને જુનાર્થ કરે છે બાળારાજ એ શબ્દો યિદાનુમદાવવાના અનેક અટપટા દરવાજા ઉઘાડનાર, ઉઘાડી છતાં અધારમાં રહેલી મહાસમર્થ્ય કૃતી છે વેદનો સમગ્ર અર્થ જેમ પરમેશ્વર જાણે છે તેમ બાળારાજનો નિર્ગત મહિમા પણ વિસ્તરિત જોડના જ પાછાને છે.

એ અતિમહાન અર્થના કેટલાક અર્થો ઉકેલવાના પ્રયાસથી આપણી ખાતરી થશે કે, કેળવણી સમયમાં કેટલો બધો અનર્થ આજકાલ આપણા હાથથી ચાપ છે, અરે કેવું ધોર પાપ આપણે આચરીએ છીએ ? રાજ શબ્દના અર્થમાં આપણે જરા પણ વિચાર ઉતરીશું તો આપણને સમજાશે કે સામાન્ય રીતે રાજને સ્વતંત્રતાનો તીવ્ર અભિનાય હોય છે, રાજની ઇચ્છાઓ ધણે પ્રસંગે ખીજા મનુષ્યોની ઇચ્છા પ્રમાણે સિદ્ધ નિયમને વશ હોતી નથી, રાજનું વનજ ખીજાઓને પ્રસન્ન કરવાનું જોણું હોય છે, પરંતુ રાજને પ્રસન્ન કરવાની દરીકાઈ ખીજાઓમાં પ્રગટ હોય છે, રાજની પાસે અસખ્ય પદાર્થોનો સંગ્રહ હોય છે, રાજની છિત્તાસા વિશાળ હોય છે, અને વિશેષમાં કહીએ તો રાજની હક પણ લાંબકર અને માનનીય હોય છે અને આપણા બાળારાજ સૂનકી આપણે વિચાર કરીશું તો આપણને જાણશે કે ઉપર કરેલાં રાજનાં તમામ લક્ષણો તેનામાં પૂરું પડતે જોડે અશી ધરે છે બાળક પોતે યાદનું નથી અને ખીજાને કદ યકવી નાંખે છે, ધરને નયવી કહે છે, ક્ષણમાં હસે છે તો ક્ષણમાં રડે છે, હમણાં અમુક રમકડું માગે છે તો થોડી વાર પછી ખીજા રમકડું માગશે, તેના વશીકરણથી જીવન અને વૃદ્ધ તેની આસપાસ નિટળાવવા ને નિટળાવવા રહે છે, તેના અતપણીય અત કરણના વિનોદને માટે સેકડો વસ્તુઓ પણ જસ થતી નથી, તેની જિજ્ઞાસા પાર વિનાની વિસ્તરેલી હોય છે, અને તેની હક પણ બીયણ છતાં પ્રેમ પ્રીતિ હોય છે બાળકના કેટલાક અવર્ણનીય લક્ષણોને જેમને અનુભવ થયો છે તેઓ તો આજની જાતી જાણી

કહે છે કે, બાળકને રાગની ઉપમા આપવી એ એક હીનોપમા આપવા બરાબર છે જેમના પુણ્ય નામમાત્રુ ઉચ્ચારણુ લાખો લકનોની આખમાથી ભગિતનાં આંસુ ખેરવે છે તે શ્રી બાલકૃષ્ણની ઉપમા જ બાળકને આપવા યોગ્ય છે, એમ હજારો માતાપિતાના વત્સલતાથી છનકાના અત કરણુ સાચી પૂરે છે, એટલુ જ નહિ પણ વિરલ સિદ્ધકાનાં પ્રેમપૂર્ણુ હૃદય અલેક બાળશિષ્યને કામણુમારો કાનુડો લેખી ધનગન નાચી રહે છે

બાળપ્રતિભા આ સ્થૂળ વર્ણનથી આપણને બાળશિક્ષણુનો ઘેરી રસનો સુકી આવે છે જાણેત્ વચ્ચ વર્ણાણિ એ વાક્યમા કિન્દરગાટન પદાંતલુ રહસ્ય આવી જાય છે બાળક સાથેનાં ઉત્તમ વ્યવહાર તેનુ લાનન છે બાળકને ખૂબ રમાડો એટલે તે ખૂબ ખીલશે; બાળકને ક્રૂથી હરવા કરવા દો એટલે તે મજબુત થશે અને અનેક અનુભવો પોતાની મેળે મેળવશે, દોડતા બાળક સાથે દોડો, ફૂંતા બાળક સાથે ફરો, અને તેના ચીંચેવત વિવુતત્રવાહલુ ચેતન તમારામાં પશુ રેડારો, બાળકને અનેક વાનાંચો કહે, અને તે કાઈ નાર તરીન ચિત્તથી સાંભળી અથવા તો કાઈવાજ ભગિત ચિત્તથી ઉઘાળી દઈ મનોહર રીતે કહી કહી અસ્કારો મકથુ કરને બાળકના ચ જીર્મા શિક્ષણસામગ્રીના ભગર રણુ કરો અને તે રસને રસે થોડુ થોડુ કરી સરવાળે વાણુ જ્ઞાન સંપાદન કરશે, તેના તરેહવાર સનાનના જ્વાળ પ્રસન્નતાથી દો તથા તેની નવનવી ગુચ ઉઠેને, અને તેના નેત્રમાં આંતુર્બની દેવી ચમકતુ તમને દર્શન થશે

બાળક એ માયાના પ્રદેશમા તાજેતર પ્રવેશ પામેલું પ્રાણી છે અને માયાનુ મનોહર પુતલુ છે વેદા તથાસ્ત્ર ગ્રંથો માયા આપણાં માના છે અને પરમાત્મા આપણા પિતા છે, અને કિન્દરગાટનનો એક મહાસિદ્ધાન્ત વ્યકત કરતાં હોય એમ મહર્ષિ મનુ કહે છે કે, સહસ્ર શુ વિતુન્ માતા મૌલેષાતિરિચ્યતે માતાનુ ગૌરવ હજાર પિતાઓના ગૌરવથી પણ ચડિવાણુ છે આ કારણથી પુરાતન ઉપદેશ છે કે, માતૃદેવો ભવ । પિતૃદેવો ભવ । માતાને દેવસમાન પૂજ્ય ગણુ, પિતાને દેવસમાન પૂજ્ય ગણુ પ્રથમ શરૂપન્ માતાનુ છે બીજુ શરૂપદ પિતાનુ છે પિતાનુ વદન પહેલા કરણુ અને માતાનુ વદન પછી કરણુ એ વિપરીત કથ છે માતાનો શાપ થયાના વિનક્ષણુ ઉદાહરણો આપણા પવિત્ર ગ્રંથોમાં છે - માતા કદાપિ શાપ દે નહિ એમ માનનારા એ ઉદાહરણુને કપોતકલ્પિત કહેશે, પરંતુ કેળવણીમાં તો માતાના શાપથી આપણી પ્રજાની સાતમા પાતાળ જેટલી અધોગતિ થયલી છે એમ સિદ્ધ કરણુ સહેલ છે

પ્રત્યેક પ્રાણી માયાનું સત્તાન છે અને માયાના ધાવણુ ઉપર ન છીનવી લેવાય, એવો પ્રતિજ્ઞ હક ધરાવે છે માયાશક્તિના દરજ્જા તરીકે એ હક તેણે વાપરવો જોઈએ એ હક જ્યારે તે જતો કરે છે ત્યારે માયાશક્તિના ચનમા એટલુ આવે છે માયાશક્તિને પૂજ્ય માની અર્ચન

રાખવાં એ તેનું પવિત્ર કન વ છે એ કર્ત વ્ય એ તે કરતો નથી તો માયાશક્તિ દુલાય છે, અને તેમની આતરણીયો કકળાટ અનર્થ હિત્ત-ત્યા વિના રહેતો નથી

માયનાં અનેક લક્ષણોમાંથી કેળવણીપરતે માયાનું મુખ્ય લક્ષણ પૃથક્ત્વ એટલે વિભાગ પાડનાર શક્તિ એ બધમેસતુ આવે છે મનુષ્યશરીરમાં જોઈશુ તો એ વિભાગ પ્રાવનાર પ્રાથમિક સાવન તેની હૃદયો છે ધારો કે કોઈ માણસ સામળી શકતો નથી, પાંચોને આડકી ઓળખી વકતો નથી, દેખી શકતો નથી, ચાખી શકતો નથી, અને સુધી શકતો નથી, વળી ધારો કે તેના હાથમાં કંઈ પણ લેવાની કે આપવાની શક્તિ નથી, તેના પગમાં દરવાહરવાની શક્તિ નથી અને તેની વાણીમાં એકે સમ્મ ઉચ્ચાર કરવાની શક્તિ નથી તેમ છતાં ધારો કે એ મનુષ્ય માઈ શકે છે, એની નાડીમાં લોહી ફરી શકે છે, એનું જઠર અત પચાવી શકે છે, એનું રક્તનાશન લોહી સધરી અને ધકેલી શકે છે, અને એનાં ફેફસાં વાયુને ચૂસી તથા બહાર કાઢી શકે છે આવી યકિતને મનુષ્યનું નામ આપવા કરતાં ધમણ એ નામ આપવું આપણને વિશેષ હિચિન લાગતો બીજો પ્રશ્ન એમ ધારો કે કોઈ નીમાન્ન પુરુષ જમવા બેઠો છે, જમતી વખતે ખુલ્લી મુકેલી ગુર પેગીમાંથી મોઢક મગીનનો કુવારો કુટતો રહ્યો છે, વિનીન નોકરો વાળાના પખાથી મદમદ પવન નાખતા રહ્યા છે, રૂપાની યાળી વાડકા વિગેરે અનેક રમણીય દ્રવ્યો તેની નજર ફારી રહ્યાં છે, ખાવાના પદાર્થોની અનિચ્છાવિત વિવિધ વાનીઓ કાણુશર પૃથ્વી અને સ્વર્ગનું ન્વનર તેના અતરમાંથી ભૂમી રહી છે, અને સુગંધમય ધૂપ તથા પુષ્પો મ્લેક બ્લેક ઘર્ષિત રહ્યાં છે પ્રથમ મનુષ્યના પ્રમાણમાં બીજા મનુષ્યનું જીવન એ પણને પૂર્ણ અને અતિ સ્ફુલ્લિય લાગે છે પ્રથમ હિદાયત્વમાં ન્યારે પાંચે જ્ઞાનેન્દ્રિયોનો અસ્ત છે ત્યારે બીજા હિદાયત્વમાં તે હિન્દ્રિયોના મનોહર વિવિધ જોવામાં આવે છે હવે એ હિન્દ્રિયોમાંથી એક પણ હિન્દ્રિય ઓછી થરી અથવા લાગ થવી એને આપણે આપણું પરમ દુર્ભાગ્ય માનીએ છીએ. તો પછી આપણી જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને કર્મેન્દ્રિયો આપણા જીવનમાં એક અતિ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે, એમ કહેવામાં જવા પણ અતિશયોક્તિ નથી

અર્નિપરિચયથી અવગત થાઈ છે અર્નિપરિચયને લીધે મજ્ય પર્વત ઉપર રહેતી સ્ત્રીઓ અત્નનાં જ્ઞાને બગતજી તરિફે વાપરે છે, અને અર્નિપરિચયને લીધે પ્રયાગ તીર્થમાં રહેતા લોક જ્ઞાના પાળીએ નહાય છે આપણી ગિચારી હિન્દ્રિયોની પણ એ દુર્દશા ઘર્ષ છે હિન્દ્રિયો આપણને પ્રાપ્ત છે તેથી આપણે એ જામત બેઠીકર રહીએ છીએ પરતુ હિન્દ્રિયની પ્રાપ્ત એ કંઈ હિન્દ્રિયની ની શક્તિ નથી. આપણુ મમ શક્તિ સાધ છે, પ્રાપ્તિ સાધે નથી હિન્દ્રિય પ્રાપ્ત હોય છતાં તેને સમય કરવા માટે કેળવવાની જરૂર છે, એ ઉપર મનુષ્યજીવનને પહેલે પગથિયે જ કુદરત

આપે છે બાળકને પોતાના હાથથી પોતાનો અડુકો પકડવું કેણે જોયું નથી ? એ અતિરમણીય દ્રશ્ય ઉપલક્ષિયા દૃષ્ટિથી આપણને સાદુ લાગે છે પણ તે સાદું નથી અડુકાની આસપાસ વધતે જાય છે અતરે દરો દિશામાં ફરેલી ફરેલી બાળક અતે પોતાના હાથથી અડુકાને પકડવા સમર્થ થયું છે અથ જન્મેલા કાઈકાઈ માણસો તેમના સુભાગ્યે સંપ્રોપચારથી જન્મરે નેતરત્ન પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે તેમની અતિકંઠી સ્થિતિ જોવામાં આવે છે જે પદાર્થો પૂર્વે અડકવાથી ઓળખાયા હતા તેને જોવાથી ઓળખવાનું કાર્ય તેમને બહુ યુક્તકેસ થઈ પડે છે તેઓ પાંધડી સામા નજર માંડીને જોતા હોય છતાં તેમને ખબર પડે નહિ કે આ તે પાંધડી છે કે બિલાડી કે ચોપડી કે ખુરસી પરવું તેમનો હાથ પાંધડી ઉપર ફરે છે કે તરત તેઓ તે વસ્તુ ઓળખી શકે છે માનવી વખતે પગની ત્રિતિ ઉપર તેમની નજર પડવાથી તેમને ચાલવું ફાવવું નથી આખ જતાં પહેલાંની પહે આખ મોઝી દોડવું એમને વિશેષ સરળ પડે છે ધીરે ધીરે દર્શનશક્તિનો પ્રયોગ થતાં તે નિષ્કર્ષમાં આવી જાય છે અને બીજી ઇન્દ્રિયોને પ્રતિબંધક થવાને બદલે તેમને સદાયક થઈ પડે છે આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે, ઇન્દ્રિયોનું અસ્તિત્વ માત્ર ઇન્દ્રિયોના સામર્થ્યનું માપ નથી

બાળકની ઇન્દ્રિયો વિકાસ માટે તલ્લે છે અને તેથી જે બાલશિક્ષણમંદિર ઇન્દ્રિયવિકાસના મુદ્દક પાયા ઉપર રચાયલું નથી તે તોપને ગાળે એકદમ જમીનદોસ્ત કરવા લાયક છે બાળકની ઇન્દ્રિય પોતપોતાના સ્વાદિષ્ટ ઓરક માટે પોકાર કરે છે, બાક દરે છે એ પોકાર તથા બાક દને ન સમજી, અથવા સમજી તેની ઉપેક્ષા કરી, જે શિક્ષણપદ્ધતિ ઓરકને બદલે માન્યક શિક્ષણે પોતાક આપે છે તેને જખમરાથી તડકિયા મારતી તે ઇન્દ્રિયોના વિકાસ શાપ લાગે છે બાળક પોતાની મેળે પોતાના પગના જરથી પર્વતનાં પગથિયા ચડી માત્રા કરવા થનગન થઈ રહ્યું છે તેને કેડે લઈ તેનો આનંદ લૂટી લેનારાઓ દેશને લિખારી બનાવી દઈ તેની તેની સંપત્તિ ઘોળે દહાડે લૂટાવી દે છે બાળકને એક સમર્થ ભાવી પુરુષ અથવા સ્ત્રી તરીકે માનનીય ન લેખતાં આગો ઉઠાવનાર દાસ તરીકે તુચ્છ પકિતનો જે લેખે છે તેમની દૃષ્ટિને અધિકાર સત્તા પૃથ્વીના જ દર્શન કરવાનો છે, ગગનની ઝંખી કરવાનો કદાપિ નથી

બાલશિક્ષણને આદર્શ કેટલો બધો ઉચ્ચ હોઈ શકે તેનો ખ્યાલ આપણાં પવિત્ર પ્રાચીન પુસ્તકોના સદ્ગમ અભ્યાસથી આપણને આવી શકે છે રામાયણના અયોધ્યાકાંડમાં ભરદ્વાજ મુનિએ રામચંદ્રાનિને સત્કાર કરી તેમને ચિત્રકૂટ પર્વતનો નિર્દેશ કર્યા પછી તે સ્થાને પહોંચવા માટે માર્ગમાં યસુના તટીને ઓગમવાની જરૂર પડે છે, એ પ્રસંગે રામ અને લક્ષ્મણ હાથ જોડી બેસી રહેતા નથી પરવું આસપાસ જગલમાં ઉગતાં લાકડાનો તરાપો બનાવે છે, અને નદીપાર હતરે છે રામ અને લક્ષ્મણને વનમાં તરપો બનાવતાં એકદમ આવડી ગયો, એમ માનવા કરતાં તરાપો બનાવવામાં ઉપયોગી થઈ પડે એવી અનેક કળાઓનું રીતસર શિક્ષણ તેમને બાળપણથી

મળ્યું હતું, એમ માનવું એ વિરોધ થોડો છે પણ દી બનાવવામાં લક્ષ્મણની કુશલતાનું કારણ પણ એ જ હોવું જોઈએ ત્યારે પવિત્રમૂર્તિ સીતા શુ આખો દહાડો જમાસા ખાયા કરતાં હશે? પોતાના પ્રાણપતિ સાથે વનપ્રમણ્ણના પોતાનો અડગ નિશ્ચય જણાવવા સાથે મદાપતિનતા મીતાએ પોતાનો કેટલોક કાલક્રમ પણ જણાવી દીધો હતો કે—હે નાથા! હું તમને અધીન રહી તમારી નિરતર સેવા કરીશ તમને કુ ખ દર્શિ નહિ પર્વતો, તળાવો, સરોવરો, કમળો, હમો, મુગધિ પુષ્પોથી મધમવતાં વનો એ સર્વ આપની સાથે રહી જોવાની મને પ્રમળ ઇચ્છા છે, અને સીતા વર્તી છે પણ તે પ્રમાણે જ

एकैकं पादपं शुभं लता वा पुष्पशालिनीम् ।

अष्टरूपा पश्यन्ता राम पप्रच्छ साऽववा ॥

रमणीयान् बहुविधान् पादपान् कुसुमोत्करान् ।

सातावचनसरय्वं मानयामास लक्ष्मण ॥

“પ્રત્યેક વૃક્ષ, પ્રત્યેક શુભ (કા), અને કૂવથી શોભતી પૂર્વે ન જોવાથી એવી લતા જોઈ સીતા રામને પૂછતાં કે, ‘આ શુ છે?’ સીતાના વચનથી હાંફાઈફાલા થઈ લક્ષ્મણ કૂના ઢગવાળા અનેક સુંદર વૃક્ષોને તેમના આગળ રજી કરતા” સીતાની તીવ્ર જિજ્ઞાસાનો આ એક આનાદ દર્શાવે છે ‘આ શુ છે?’ એમ પ્રશ્ન કરી બા-માવસ્થામાં પોતાના પિતાને ઘેર જે જ્ઞાન સીતાએ સંપાદન કર્યું હતું તે તેમનું જ્ઞાન સાસરે જવાથી કટાક્ષિત્યુ ન હતું, એટલું જ નહિ પણ વિવાહિત સ્થિતિમાં પણ વનવાસ દરમ્યાન એ જ પ્રશ્ન કરી એઓ તે જ્ઞાનને સમૃદ્ધ કરતા રહ્યાં હતાં વસિષ્ઠાશ્રમે જતાં રસ્તામાં મુદ્ધશિષ્ટા રાણીને દિવીપ રાજ અનેક વનવૃક્ષો જોળખાવે છે એવું જે વર્ણન રઘુવશ મા કાવિદાએ કર્યું છે તે આ સીતારામના વનપ્રસંગના અનુવાદરૂપ તો નહિ હોય એવી શકા આપણને સહજ થાય છે મહામાત્ત આપણે વાચીશું તો કેળવણીના પાપાનું સગીનપણુ સ્થળે સ્થળે આપણને જણાશે એક જ દૃષ્ટાંત બસ ધરો બાણાવલિ અર્જુન ચબ્દવેશ કરી શકતો હતો એટલે શુ? એટલે એ કે અર્જુનની આખનું કામ પ્રસંગે એના કાન કરી શકતા હતા પાશ્વત્ય નરીન પદ્ધતિઓમાં સ્પર્શસ્તનનું પ્રાધા ય જોવામાં આવે છે, એટલે આખનું કામ પ્રસંગે ત્વચાને સોપવામાં આવે છે આંખે પાટા બાંધ્યા છતાં અકકવાથી અમુક વસ્તુ શું છે તે મિશિત બાળક કહી શકે છે

ઇન્દ્રિયોની નિયમિત કેળવણીથી કેવી અસાધારણ શક્તિઓ મનુષ્યને વરે છે તેના જ્વલંત ઉત્તરદરજીય આજની આગળ વધેલી પ્રગળો છે રસ્તે ચાલના સામેથી પૂર જોસથી દોડી આવતી ગાડીમાં બેઠેલા માણસને જોઈ તેના પોશકની ઝીણી બાગતનું વર્ણન કરવું, એ આજની બારત.

હોંદુસ્તાનની રાજ્ય-વ્યવસ્થા અને સૌક સ્થિતિ ૩ ૧-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

સત્તાનને અશક્તિસરખુ લાગે છે, પરંતુ ગેરી પ્રખ્યાતી લાખો મનુષ્ય એ શક્તિ આગે ધરાવે છે એક અમેરિકન વિદ્વાન લખે છે—

“મારા એક મિત્ર, જેમની સર્વ ક્ષત્રિયો સાગીત છે, તે પોતાની એ ક્ષત્રિયોને મનોહર રીતે તાલીમ આપે છે તે પક્ષીનો અભ્યાસ કરે છે તે અભ્યાસની સાથે અવલોકનથી પક્ષીઓ પારખવાની તેની શક્તિ તીવ્ર થતી જાય છે, અને તેની અવલોકનશક્તિનું સામર્થ્ય પણ વધતું જાય છે માથા ઉપર ઉડતુ કોઈ પણ પક્ષી તેની નજરે પડે છે અને તે પક્ષીનો સ્વર તેને કાને પડે છે કે તરત તે પક્ષી કયું છે તે તે કહી શકે છે કેટલીક વાર તેની ઉડવાની રીતથી, કેટલીક વાર તેની પાખ, ખાતી કે યુગ્મભાજના રંગથી, કેટલીક વાર તેના આકારથી અને કેટલીક વાર તેના કદથી તે પક્ષીને પારખે છે તેની સાથે ફરનારાઓ પોતાની આખ આગળ સરી જતો એક રંગનો દુકડો અથવા તો ઝાંઝા શીખર ઉપર જોણા ખાતી એક નાની ચરખી આકૃતિ જ જોઈ શકે છે પરંતુ શિક્ષિત આખ જોટલું જોઈ શકે તેટલું મારા મિત્રને જણાય છે, અને તે તે રંગના દુકડાને તથા તે નાની ચરખી આકૃતિને તેનું મધ્યાચ નામ આપી શકે છે જે તેનાથી જોઈ શકાય નથી તે ધણી વાર તે સાબળે છે કોઈ વિશાળ વૃક્ષની ઊપામા તે જોમે છે અને સ્વર કાને પડતાં તે પક્ષીનું નામ કહી દે છે, જોટલું જ નહિ પણ પક્ષીનો સ્વર પોતાની ત્રિય કે ત્રિયા તરફ યુગારનો છે, કે પોતાના અભ્યાસ તરફ વાતસલ્યનો છે કે જોખમનું સાન્નિધ્ય જણાવનાર સાન્નિધ્યનો છે, તે પણ તે કહી શકે છે જે જે પક્ષીને એ વિદ્યાર્થી જોય છે અથવા સાંભળે છે તેની નોંધ તે રાખે છે હાલ જૂન મહિનાની શરૂઆત છે, અને જન-યુગારી મહિનાથી તે આજ સુધી તેના હાજરી પત્રકમાં ૧૭૩ જુદા જુદા પક્ષીઓ નોંધાઈ ચુક્યા છે કેટલાંક પક્ષીઓને તેણે જોઈ, તો કેટલાંકને સાંભળીને, તેણે જોણખ્યા છે, પરંતુ તેણે જે પોતાની આખને તથા કાનને તાલીમ આપી ન હત તો હાજરીપત્રકનું કામ પડત નહિ”

પોતાના એ મિત્રનો દલાત આપી એ વિદ્વાન સિદ્ધાન્ત રચાવે છે કે—

“મનુષ્ય પક્ષીઓને નિરખતો હોય અથવા તો ટિકિટો, સિકાઓ કે ચિત્રોનો સમૂહ કરતો હોય, તે હુદાર હોય, ધર્મોદિશક હોય, સુધાર હોય, વકીલ હોય, વેપારી હોય, જાપાના તની હોય, અવાસી હોય કે જાપા વેચનાર હોય—સર્વત્ર મ લમ પડશે કે તાલીમ પામેલી ક્ષત્રિયો વિજ્ય રૂપ હજી દેશને પહોંચાડનાર સાધન છે”*

આના પ્રમાણમાં આપણા જાનનો કેટલો ખર્ચ અશ પોકળ અને ખનાવડી લાગે છે ! કપુરચુનિના આશ્રમનું અનુમાન કરતાં કમિયાન શકુન્તલા મા કુખ્યન્ત કહે છે કે પથરાતમે

* Note —Control of Body and Mind by J. F. Jewet pp 159—160

કુદાપદા ઈગારિયાનાં ફળ અર્થે જેવામા આવે છે ઈગારિયાનાં ફળનો જેને, સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નથી તેને એ વર્ણુનની ખૂબી થી રીતે સમજશે ? તે જ પ્રમાણે પત્ર નૈવ યદા, કરીરવિટપે કોયો વસન્તસ્ય કિમ્ (કેરના છોડને પાંદડાં ફોતાં નથી એ શું વસન્તનો દોષ છે ?) એ ભર્તૃહરિની પંક્તિ ૧૬ વર્ણની વધથી અને યાદ છે, પરંતુ બ્યારે મેં પાંદડાં વિનાનો કાંઠાવાળો વાંકીચુકી નાજુક ડાળીવાળો, રાના ફૂલવાળો, અને ગોળ તીખાં ટુરાં ફળવાળો એ છોડ ૩૭ વર્ણની ઉમરે નજરે જોયો ત્યારે હું એ ભર્તૃહરિના વચન ઉપર ફિદા થઈ ગયો, અને મારી કલ્પનાચ્છિ મૂર્તિમત બનવાથી મને અવર્ણનીય હર્ષ થયો એક મારા વિદ્વાન્ દક્ષિણી મિત્રને એ છોડ બ્યારે મેં જોળખાવ્યો ત્યારે તેમને પણ તેટલો જ આનંદ થયો, એટલું જ નહિ પણ વધારે પડતા શબ્દોમાં મારો ઉપકાર માની તેઓ મને શરમાવવા લાગ્યા એ ઉપરથી મને સમજાયું કે, એ વ્યતિકરને એઓ વૃથા કોટિનો ગણતા ન હતા. જે વસ્તુને આપણે પ્રત્યક્ષ કરી શકીએ તે વસ્તુને પ્રત્યક્ષ ન કરવાથી અને કલ્પનાના તાંતણા મિથ્યા તાણુવાથી આપણા મગજનો કટકો બધો ભાગ પડતર રહે છે અને કટકા બધા આનન્દથી આપણે વિમુખ રહીએ છીએ, એ તે દૃષ્ટાંત ઉપરથી આપણને સમજશે.

પરંતુ બલિષ્ઠની નમૂનેદાર નિશાળમાં આ વિપરીત ક્રમને દેશનિકાલ કરવામાં આવશે એ નમૂનેદાર નિશાળમાં પદ અને પદાર્થનો નિલ સખધ લક્ષમાં રાખી બાળકને જ્ઞાન આપવામાં આવશે હાથી પદાર્થ બતાવી હાથી શબ્દ અને શિલિંગ પદાર્થ બતાવી શિલિંગ શબ્દ તેને શિખવવામાં આવશે, અનિવાર્ય અગવડના કારણે અસહ્ય પદાર્થને અભાવે પદાર્થની નકલ, નહિ તો ઉવટે પદાર્થનું ચિત્ર, બાળકને બતાવવામાં આવશે નમૂનેદાર નિશાળનાં બાળકો, આજે નિશાળમાં મળતાં જ્ઞાન ઉપરાંત, ત્રણથી બાર વર્ષની ઉમરમાં સુંદર ચપળ ગતિથી આવી શકશે, અનેક કનાક ટટાર બેસી તથા ઉભાં રહી શકશે, પાંચ સાત માઇલ વિહાર કરી શકશે, કસરત અને કવાલતનાં મુખ્ય અંગો સિદ્ધ કરશે દેશી રમતો સાથે ક્રિકેટ ફુટબોલ જેવી વિદેશી મરદાની રમતો રમી શકશે, ઘોડે બેસી શકશે, તરી શકશે ગોફુ મારવામાં, તીરકામઠાના પ્રયોગમાં, હાલલાકડી વાપરવામાં કુશળતા સપાદન કરશે, ખેરાક, હવા, પાણી, આશમ, નિદ્રા આદિ આરોગ્યના મુખ્ય વિષય સમ્બંધી વ્યવહારોપયોગી જ્ઞાન મેળવશે નમૂનેદાર નિશાળનાં બાળકો અનેક પશુઓને અને પક્ષીઓને જોળખશે તથા તેમની બોલીની સુંદર નકલ કરી શકશે, અનેક વૃક્ષોને જોઈને, તથા પત્રપુષ્પફળના સ્પર્શથી પારખી શકશે સંગીતના સખ્ત સ્વરને સિદ્ધ કરશે અને મુખ્ય હાળો મારી શકશે, શીતઉષ્ણ, સુવાળુખડઅમ્લ એ બેદો ત્વચાવડે સૂક્ષ્મતાથી સમજી શકશે અનેક કુદરતી દસ્યોની, ચિત્રોની પુતળાની તથા મકાનોની કારીગરીની મુખ્ય

ખૂબીઓ પિંછાની શકશે, મુખ્ય રંગોનું તથા વિવિધ પેટારંગોનું, બોજનની કાતકાતની વાનીઓના ઝોનું, તથા અનેક જાતનાં પુલ તથા અતરના સુરાસનું અનુભવસિદ્ધ જ્ઞાન ધરાવશે નમુનેદાર નિશાળનાં બાળકો વસ્તુઓનાં ધબ્બનો, વમાઈ, પહેળાઈ, ઉંચાઈ, ઉડાઈનો, આરોપારોના અતરનો, અને સખ્યાનો વિચક્ષુ રીતે ઝટ અદક્ષ કરી શકશે. ચિત્રકામ તથા તથા મૂર્તિવિધાનમાં પ્રતીબુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરશે, હારકલગી જનાવી શકશે, વાર્તા લખી શકશે, મુખ્ય પત્રોની રચના સમજી શકશે, કારખાનાનો પરિચય ધરાવશે, શેઠની રસોઈ રાવી શકશે, કપડાંને સાધી તથા ટિંગડા મારી શકશે અનેક જાતનાં કાપડ, અનેક જાતની ધાતુઓ, અનેક જાતનાં લાકડાં વિશેષે ઓળખી શકશે નમુને ૧૨ નિશાળના બાળક બુદ્ધિગણપરતે પેતાના મામની શહેરની તથા પ્રાંતની ખાસિયત સળખી, સ્વદેશપ્રેમ, સાહસ, સહનશક્તિ, સિવાધર્મ, સ્વસરક્ષતા, સહકારિતા આદિ અનેક સદ્ગુણો ઇતિહાસ તથા જીવનવૃત્તાંતમાંથી મહત્વ કરશે, સત્સભ્યી, પ્રવાસથી, તથા વિશાળ વાચનથી મોલા જ્ઞાનભંડાર અતરમાં ભરશે કુકાશુમાં આપણા દેશના આધુનિક જનજીવનના વિહારો જે વિષય પરતે લેઈ અધકારમાં છે, એવા અનેક વિષયોનું વર્તનીય ચોક્કસ જ્ઞાન બલિખની નમુનેદાર નિશાળનાં બાળક ધરાવશે

હવે આ સમગ્ર વિષયને ઉઘાડી દેવાના હેતુથી કોઈ એમ શકા કરે કે, ઇન્દ્રિયકેળવણીરૂપ જ્ઞાનશિક્ષણનો પ્રયોગ જ રીતીથી રચાયેલો છે, કારણ કે તાલીમથી ઇન્દ્રિયો સમર્થ થાય છે એ જ કે સલ છે, છતાં અતિસમર્થ ઇન્દ્રિયવાળા બીન, કોળી, વાપરીઓની કેવી સ્થિતિ જોવામાં આવે છે ? અમેરિકાનો જગતી ઇન્દ્રિયન અમાસની સાતે છેડેથી મન્ય ઉપરથી કહી શકે છે કે, સામે આવતો માણસ પેતાની જાતનો છે, કે યુરોપિયન છે, કે હબસી છે એ સમર્થ ઇન્દ્રિયવાળા સેફાની સ્થિતિ કેવી હોય અને પરાધીન જોવામાં આવે છે । તેઓ બીજાના ધણી છે કે બીજા તેમના ધણી છે ? અમારું ઇન્દ્રિયસામર્થ્યના સિદ્ધાન્તની કિંમત કોઠીની પણ નથી આ આશિષ તદ્દન અપ્રકૃત છે, કારણ કે સમાજજાતની પેઠે કેળવણીનું પણ સૂત્ર છે કે આશ્રમ દાયમ ગચ્છેત્ । ઇસિદ્ધ અર અજીઓનાં એક જહી બીનગે એક અજીપ સેવામાં આવે છે તેન કેળવણીના પણ ચાર આશ્રમો છે પ્રથમ આશ્રમ ઇન્દ્રિયની તાલીમનો છે, જેનું સમર્થન કરવા આ લઘુ વેખની પ્રશ્નિ છે બીજો આશ્રમ મનની તાલીમનો છે એ આશ્રમમાં ઇન્દ્રિયોએ આલે રી સામગ્રી ઉપર મન બાધાર કરી કઈ કઈ વસ્તુ સમાન છે, કઈ કઈ વસ્તુ ભિન્ન છે, કઈ કઈ વસ્તુ કાર્યકારણભાવથી સલમ થયવી છે, એ બધા વિચાર કરે । ત્રીજા આશ્રમમાં વિવિધ વિદ્યાઓમાં કયાં કયાં સત્ય વ્યાપક છે અને વિવિધ અનુભવોમાં કયાં કયાં તત્ત્વો અનુસ્યૂત રહ્યા છે, એ ખાખત શુદ્ધિ શોધ ચલાવે છે જગતી પ્રજાએ ઇન્દ્રિયનું સામર્થ્ય સપાલન કરે છે,

પરંતુ તે પહેલા આશ્રમમાં પડી રહે છે અને મર્યાદા કરે છે મન અને શુદ્ધિના નિયમિત વ્યાપારના અભાવને કારણે એવી પ્રજાઓનું ઘટ્ટુ ઘટ્ટુ જ્ઞાન કોઈ પણ મહાકાર્ય કરવા સમર્થ થતું નથી સુધરેલી પ્રજાઓમાં ઇન્દ્રિયજ્ઞાન ઉપરાંત જ્ઞાનનું સકલન અને એકીકરણ થતું હોવાથી તે નજીક તરતી ને તરતી રહે છે, અને જગતી પ્રજાઓને દગાતી અને દગાતી રાખે છે સુધરેલી પ્રજાઓમાં પણ કઈ સવન બધુભાવ ઉભારાઈ જતો નથી, એ આપણી આગળનો પૂરોપનો મહાભારત મેરવો સિદ્ધ કરી આપે છે એ પ્રજાઓમાં પણ બીજી જાનતો એ સમાન હોય તો ઇન્દ્રિયની તાલીમનો પાયો જે પ્રજાના સચ્ચી સગીન હોય છે તેની ટકી રહેવાની યોગ્યતા વિશેષ સમજાય છે

આપણા બાળકો નમૂનેદાર ભારતસતતન બને અને દુનિયાની કોઈ પણ પ્રજાનાં બાળકથી ઉતરતાં ગણાય નહિ એવી પ્રજાના ઝગ્ગા એ આપણને હોય તો બાળકોનાં ઇગવણોનો ઉપર કહેસો રાજમાર્ગ છે એ રાજમાર્ગે નિર્વિઘ્ન પ્રયાણ કરવા અર્થે લક્ષ્મીની અને તે પણ પુત્રજ લક્ષ્મીની, પૂર્ણ આવશ્યકતા છે, પરંતુ એ લક્ષ્મી જ આપણું નાક કપાઈ જતું અટકાવી આપરે આપણી લક્ષ્મી (શોભા) ગામશે એ રાજમાર્ગ છોડી બીજે રસ્તે ચલી જવાથી લક્ષ્મીના મો તો શુ પણ સાચાપણે સો વર્ષસુધીને આપણા દેશનો ઉદ્ધાર થનાર નથી મનશુદ્ધિના પ્રેરક થીકુબ્ધ ઇન્દ્રિયરૂપ અર્જુનના સારથિ મની ભારતરથને ઉત્તરિશિખરે ક્ષેમકુશળ પહોંચાડો, એ અતમા પ્રાર્થના છે

ગુજરાતી સાહિત્યપરિષદના અગ્રણીઓને સૂચના

મયા મે મહીનામાં સાઠસપાંચ નું પાંચમું સમેતન મુરતમાં નિર્વિઘ્ન ભારત અને વેરાઈ પણ મયુ વર્તમાન સમેતનમાં પ્રકટ થયેલા કેટલાક રંગ ઉપરથી તેમજ તે પછીથી વર્તમાનપત્રોમાં આનતી ચર્ચાઓ ઉપરથી પરિષદના હિત ખાતર અને તેની ભવિષ્યની પ્રવૃત્તિ વિશેષ વ્યાપક તેમજ સગીન થવા ખાતર બે એક મહત્વની સૂચનાઓ પરિષદના અગ્રણીઓને કરવાની અગત્ય જણાય છે

સાહિત્યપરિષદના સભ્યમાં તેના બીજા સમેતન પછી, કોઈ એવો પ્રહ વાંકો થઈ બેઠો છે કે, તેની કાર્યપદ્ધતિ, અને તત્ત્વનિર્વાહ સભ્યમાં કોઈ ને કોઈ મતભેદ પ્રત્યેક સમેલન વેળા જગા વિના રહેતો જ નથી વાસ્તવિક રીતે પરિષદના કાર્યક્ષેત્રની મર્યાદા કાર્યનિર્વાહની પદ્ધતિ અને કાર્યવાહકોની પસંદગીની નીતિરીતિ સભ્યમાં, મોટા સમજાય તેમ જ નહીં સમજાય એવો, મતભેદ ગુર્જર વિદ્વાનો અને સાહિત્યગ્રંથકોમાં ઉઠેલો ખુલ્લી આંધિ દેખાઈ આવે જ છે આ મતભેદ મુજબના બીજા સમેતનથી કે પછીથી જન્મ્યો હતો અને તેનું સ્વરૂપ કઈક વિશેષ

રાજકોટ સમેલનના આગલથી જ વ્યક્ત થયું હતું પરિણામે પરિવહની પ્રવૃત્તિ પ્રતિ અને તેના તત્ત્વવાહકોની શુદ્ધ નિષ્ઠા પ્રતિ પણ ઘણાં સ્થાનોના વિચારશીલ અમણીઓ ઉદાસીન થયા છે અને તેમની સખ્યા કોઈ કોઈ રીતે અવગણી શકાય એવી અફવા કે કુસૂચક નથી આ મતભેદનાં કારણો કમી કરવાના પ્રયાસો થયા હોય તો તે લોકના જાણુપામાં નથી વડોદરા સમેલન વેળા કેટલીક દિશામાં મતભેદ તેજદાર તો હતો જ પરંતુ તેના કાર્યવાહકોની સમાધાનશીલ રીતિથી તેમ જ વ્યક્તિવિશેષ અને સ્થાનમાહાત્મ્યના પ્રજાવધી તેજુ કાર્ય સંજોગાન સફળ ઉતરી શક્યું હતું પરંતુ વર્તમાન સમેલનના આરંભથી તે અત્યંત મતભેદ જાણત હતો અને તે પછી તેણે કઈક વિશેષ ઉચ્ચ સ્વરૂપ લીધું પણ છે.

અલખત આ મતભેદ અનેક દૃષ્ટિમિત્રુઓથી પ્રેરાયેલો છે, પણ એ દૃષ્ટિમિત્રુઓ કાઈ છેક જ અવગણ્યા એવા નથી આ મતભેદ વ્યક્ત હોવા છતાં, જાણે તેજુ અસ્તિત્વ જ ન હોય તેમ તેની તરફ આખર્ષીઆમણા પરિવહના અમણીઓએ કરવા ઘટતા નથી પણ તેના મૂળ તપાસી તે શમાવવાના આતુર પ્રયાસો અત્યારથી જ થોળવા ભેદમાં છે, નહિ તો આ મતભેદ આપદે મતભેદમાં પલટાઈ જશે અને પરિવહના હિચ્ચાશય, અને ઉદાર પ્રવૃત્તિ સળધમાં અનિષ્ટ શકાઓને અમુક અમુક વર્ગના મનમાં ઉડું સ્થાન આપશે આથી જ કોઈ મતભેદ હોય તેજુ અને પરિવહના હિચ્ચાશય અને તત્ત્વસળધમાં જે તે સાધાર કે નિરાધાર અપદિત શકાઓ હોય તે શકાઓનું નિમકરણ કરવાની અગત્ય સવેળા સમજાવી ધટે છે.

પરિવહ પ્રતિ તેના આરંભકાલથી જ અમારી સહાનુભૂતિ સક્રિય તેમ જ સંજિષ્ટ હોવાથી અને તેના હિચ્ચાશયની સિદ્ધિ સત્વર થયેલી જોવાની અમારી અભિલાષા ઉત્કટ હોવાથી, પરિવહ સંજનળથી વિરોધ લોકપ્રિય અને વિશેષ કાર્યસાધક થઈ શકે તે માટે આ અપ્રિય પણ પથ્ય સૂચન અમારે શકાસે કરવું પડ્યું છે.

વળી પરિવહના કાર્યો વિષે ટીકા કરનારાઓ કેવળ હોયદૃષ્ટિથી જ પ્રેરાય છે, એમ મનાવવાનો જે પ્રયત્ન થાય તે પણ થોડા મધુ નથી પરિવહને હવે દશ વર્ષ થવાથી તેને કોઈ બાલક મણી શકાય જ નહીં જે સરચાના નેતાઓ વિચારશીલ અને અનુભવી વિદ્વાનો હોય, તે સરચાને ગંભીરતા અને સંજિષ્ઠાપૂર્વક સગીન કાર્ય કરતી જોવાની ઉત્કટાથી પ્રેરાઈને, કદાચિત વ્યાકળા બનીને પણ, કોઈ કોઈ વિદ્વાનો ઉમ ટીકા કરે, માટે તેઓ વિરોધી જ છે, એમ માનવાચનાવધાથી પરિવહનુ દિત જળવાતું હોય, એમ અમને તો લાગતું નથી કદાચિત કેટલાકે ટીકાકારો પરિવહની પ્રવૃત્તિ કેવળ નિરાદર તાથી કે વક્ત્રાવધી નિહાળતા હોવાને લીધે તેમનો દૃષ્ટિકોણ (angle of vision) નિર્મલ નહોતો હોવાનું સંજાતું હોય, અને ધારો કે તે નિર્મલ નયે હોય, તો પણ સમસ્ત ગુજરાતની મર્યાદા સદિત્સપરિવહ છે અને તેના કાર્યવાહકો આ સરચાને વિશેષ લોકપ્રિયોભી કરવા મથે છે તો પછી

શુ ઉત્તર સમભાવથી તેમનાં નિરાંરતા (unconcerned attitude) અને વક્રભાવને સમાવ-
વાની અત્યંત અગત્ય નથી ? તેમ જ કોઈને જોડાયે, એકપક્ષતા કે એકમાર્ગિયજ્ઞાનો આક્ષેપ મૂકવાનો
અવકાશ જ ન મળે, એવી સાવધાન પરિપાટિથી પરિષદનું તત્ત્વ ચલાવવાની શુ સવિશેષ અગત્ય નથી ?

આ સિવાય એક બીજી બાબત પણ પરિષદના કાર્યના હોદ્દાએ લક્ષમાં રાખવાની છે વિદ્વાન
અનુભવીઓની દોરવણીથી ચાલતી સાહિત્યપરિષદ જેવી સંસ્થા, ગુર્જર પ્રજાની અને કદેશીય
જ્ઞાનવિદ્યાનની અત્યંત અગત્ય વિચારતાં અને તે સગની કાર્યો ઉપાડવામાં કે અન્ય જ્ઞાનોત્તેજક
સંધન સંસ્થાઓ પાસે ઉપડાવવામાં ઉત્સાહ કે વજન રહિત જણાતાં, કંઈક કંઈકપણે, તેને તેના
જીવન્નોદ્દેશનુ જાન કરાવવા કેટલાક વિદ્વાનો ટીકા કરે છે, ત્યારે પરિષદના કોઈ કોઈ તત્ત્વવાદકો
તેમને “ ટકટકારો કરી એના જીવનને દગ્ધ કરનારાઓ ” ની ઉપમા આપે છે તેઓ આવી ઉપમા
આપીને જ અટકતા નથી, પરંતુ, આગળ વધી, પરિષદના સ્વચ્છ હીડનમેસનનેય દોષપાત્ર
ગણનારાઓને તેઓ “ ન્યાયના સ્વર્ગીય આસનથી બ્રહ્મ ” થવાના પણ કહે છે । આ પ્રકારની
એકાક્ષી વલણ કોઈ રીતે, પરિષદના હિત ખાતર તો ઇષ્ટ નથી જ એક વ્યક્તિની બાત્યા-
વસ્થામાં અને પરિષદ જેવી ગૌરવભરી સંસ્થાની બાત્યાવસ્થામાં થણે જ અને તેમ મહત્વને
ફેર છે એક બાનકને કદાચિત્ત હીડનમેસન પરવડે, પણ પરિષદ જેવી સંસ્થાને તો એનું સ્વચ્છ
હીડનમેસન કોઈ રીતે પરવડે જ નહીં દશ દશ વર્ષ થયાં છતાં પરિષદ હજી તો, ગતાનુગતિક
રીતે અન્ય પ્રાંતિય સાહિત્યપરિષદોનું કેવળ અનુચરણ કરી આગુરતા અને ઉત્સુકતા દર્શાવવાન
ક્રમમાં પ્રવેશ કરે છે

આવી સ્થિતિમાં સાહિત્યપરિષદ પાસેથી ઉચ્ચ કાર્યસિદ્ધિ અને સંનિષ્ઠાશીલ પ્રયાસની
અપેક્ષા રાખનારાઓ કદાચિત્ત વિશેષ અધીરા બની, ઉમ ટીકા રૂપી અકુશ ઉગામતા કે મારતા હોય
માટે તેમને ‘ ન્યાયના સ્વર્ગીય આસનથી બ્રહ્મ થવાનો ’ આદેશ સભાગણી ઉતારી પાડવા એ કોઈ રીતે
વાજબી નથી જ સમાજ અને સંસ્થાઓની પ્રવૃત્તિઓ નિરખનાર અનેક અનુભવીઓનો એ સિદ્ધ
અનુભવ છે કે, ધણી સંસ્થાઓનો પ્રભાવ, અને ગતાનુગતિક રીતિએ સાથેલાગા અનેક કાર્યો
ઉપાડવાનો અભાસો પણ તે કાર્યો સિદ્ધ કરવાની ઉત્કાંઠા કે તત્પરતાનો અભાવ, એવી નીકાઓ
વિના કદી દળતો નથી એ પરિષદના કાર્ય સાથે એવા ટીકાકારોને કાઠ લેવાદેવા જ ન હત
તો તેઓ આ અતિપ્રવૃત્તિના મુગમા તેની તરફ કેવળ અમગતા જ દાખવત, પણ વસ્તુસ્થિતિ
તેની નથી માટે પરિષદના તત્ત્વવાદકોને વિશેષ સહિષ્ણુતા સેવવાની, તેમની ટીકાનુ વાજબીપણુ
લક્ષમાં લેવાની અને ધણી જો કંઈ ન્યૂનતા કે અપેક્ષા હોય તો તે દૂર કરવા સાર ઉત્તર ધારણે કામ
લેવાની અમે વિનંતિ કરીએ છીએ

ચંદ્રિકા.

૨૧. રા. છગનલાલ હરિલાલ પૂજા, બી એ

(અનુસંધાન ગદ્યા અકનું પદ ૨૪૯)

ધરની ગદન ગતિ છે અનુષ્ઠ પારે ॥ ક્ષને ચાપ છે કષ્ટ * આપણને જે વાત બનવા જોવી લાગે તે બનતી નથી અને ન બનના જોવી લાગતી હોય તે એકદમ બની જાય છે અને ફરીને બગડે પડેઆ ત્યા તો તોફાને મ્હારા મિત્રને કહ્યું કે — “સાહેબ ! પેલાં ચંદ્રિકાને ઘેરથી તમને એક માણસ જે ત્રણ વાર તેડવા આવી ગયો. તે કહેતો હતો કે, એના પિતાની તબીયત કષ્ટ વધારે બગડી છે અને તેઓ બેશુદ્ધ થઈ ગયા ॥ તેથી આપને ત્યા જલદી જાનાવે છે ”

મને તો આ સાંભળી ક્ષણ જ આશ્ચર્ય લાગ્યું અને એ ડોસાની લપકર ખીમરીથી દીલગીર થવાને બદલે હું તો, ખરૂં કહું તો, અતરમાં રાજ થવા લાગ્યો કે, એ નિમિત્તે મ્હારાથી પણ મ્હારા મિત્રની સાથે એના ધરમાં જવાશે અને આ માળાની સાથે એની આખ સગરી કવ વાતચીત પણ થઈ શકશે

હું ધારતો હતો તેમ મ્હારા મિત્રે, “ચાપ ભાઈ ! આપણે એ બીચારાની ખબર લઈએ” એમ કહી ગાડી પાછી બગલામાંથી વાળીને એની ઝુપડી લાણી હાળી થોડી વારમાં જ અમે એ પર્ણકુટી પાસે આવી પહોંચ્યા ત્યા બારણા પાસે ઉભેલી પેની ડોસીએ અમને આવકાર આપી અદર આવવા કહ્યું આગળના ભાગમાં પેસતા જ અમે જોયું તો તે બાલિકા ડોસાના આ શીકા પાસે બેઠી બેઠી તેનું કપાળ પોનાના કોમલ હરતસ્પર્શથી દબાવતી હતી અને એક માતા પોતાના બાળકની સભાળ સે એમ અતિ હેતથી તેની સારવાર કરતી હતી એની આખમાંથી આંસુની ધાર ટપકતી હતી એને એમ જ થઈ ગયું હોતું જોઈએ કે આ પેળા એના પિતા ફરીથી નાગૃત થાય એવો સબવ થોડો હતો અને એના બહાવા રનજનને હમેશનો ભાવી નિર્ધોગ એને સાલતો હોવો જોઈએ એમ એના નિશબ્દ પણ કંઈજાજનક રૂનથી અને થેતી મયા અમે જેમ અને તેમ ધીમે પગલે અદર દાખલ થયા હતા તો પણ એની અવજીવિત વિશેષ તીક્ષ્ણ હોવાથી એ તરત અમારો પદસચાર વર્તી થઈ, અને “પધારો દાકતર સાહેબ” એમ મ્હારા મિત્રને સુઠામલ સ્વાગત આપવાની સાથે બોલી કે, “આપની સાથે આ બીજી કોણ છે ?

* : સુરુષચિન્તયેદ યદ્યેમન્યદિ ચિન્તયેદ ॥

અખ્યાત રામાયણ ૩ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

“એ તો મહારા મિત્ર રમાકાન્ત છે હમણાં એ નાતાલના દિવસે મહારી સાથે જાળવા આવ્યા છે અને મહારી પેઠે એઓ પણ વૈદકચાલના જ અભ્યાસી છે”-મહારા મિત્રે જણાવ્યું.

“ત્યારે તો મહારા જેની અનાથને ધરે બેઠે ગયા મળ્યા, આપની સાથે એઓ પણ મહારા પૂતળ પિતાશીની તમીષત બેઠીને એ કંઈ ઉપચાર બનાવે તો મહાર ધનભાગ્ય.”

એની મધુરી વાણી સાંભળીને-અને મને ન એવા કે ન એળખ્યા છતાં મહારા માટે આવેા એનો પક્ષપાત બેઠીને મહારા મનમાં એનું દુ ખ દૂર કરવાની ઇચ્છા અતિ પ્રચળ મધ આરી ખાડીમાં બેસીને જતે જતે મ્હે એને દૂરથી બેઠે હતી ત્યારે જ મને એ બહુ લાવણ્યવતી દેખાઈ હતી, પણ આમ સમીપ બેસીને એની કાન્તિ નિહાળવાનો આ પ્રસન્ન મળતાં મને એનું રૂપ-એનું માર્તવ્ય-એનું તેજ-એનાં અવધવોનું સુપ્રમાણ્ય-એનાં વસ્ત્રોની સ્વચ્છતા-કંઈ અવનવાં જ લાગ્યાં એને ‘પહેલી વાર જોનાર કોઈ એમ મ્હી શકે એમ ન હતું કે એની દષ્ટિ શૂન્યપત્ત છે, કેમકે એના પ્રદુક્ષ કમન સમાન શોભતાં ભાગ્યનમાં કોઈ ફેગફાર જોવામાં આવતો ન હતો.

મહારા મિત્ર પ્રસન્નક્રમારે એના પિતાની સ્થિતિ તપાસી-મ્હે પણ ચિકિત્સા કરી-અને અમારો મનેનો એવો અભિપ્રાય થયો કે એને જગૃત અવસ્થામાં લાવવા એ બહુ મુશ્કેલ હતું જે કંઈ ઉપચાર બની શક્યા તે અમે અજમાવી એવા પણ તેમનામાં એનન છતાં જમૂનિ તો આવી જ નહિ તેથી રોકે પગેરે કરવાની સૂચના આપીને અમે ઉડ્યા અને મહારા મિત્રે પોતાને જમૂને જમૂને કંઈક વ્હા મોકલવાનું કહ્યું તે સાંભળી એ બાલાએ એનો ઉપકાર માન્યો. અમે એને આન્ધ્યાસન આપી, ત્યાંથી ચાલ્યા, અને સવારે પાછી ખબર કાઢવા આવીશું એમ એને જણાવ્યું.

પ્રાત કાળમાં બીચારી દુ ખ-આગરમાં હુ બી મધ હવે તો એ છેક નિરાધાર બની મધ ડોહા પાસે કંઈ મુશ્કેલી દરો કે કેમ તે કોઈના જાણવામાં ન હતું તેથી એની આશ્રવિકાલુ સાધન પણ રહેશે કે નહિ એ તકાબરેલું હતું દેખતી હત તો એ પોતાનું શુશ્રૂઠાન પ્રધી સારી રીતે ચલાવી શકત પણ આવી અવસ્થામાં એને તાત્કાલિક કોઈના આશ્રમની જરૂર હતી તહેસીલ દારના ધરનાં માણસો આવીને તરત તો એને પોતાને ત્યાં લઈ ગયાં અને હીનાસાથી તથા પ્રત્યક્ષ સહાનુભૂતિથી એના મનનું તેમણે સાન્ત્વન કર્યું પણ હવે પછી એણે ક્યાં રહેવું એ પ્રશ્ન થયો એ તો પોતાની ટુપડી છોડીને કહીએ જવા ના કહેતી હતી અને એની સેવા કરવામાં જ્યાં સુધી તે ડોહી રહેને ત્યાં સુધી પોતાને કંઈ અડચણ આવવાની નથી, એમ જણાવતી હતી.

મને આ હકીકત સંજગતા, આમાં દેવી ઉપકારનું જ્ઞાન થવા લાગ્યું આજ સુધી એ પરતન હતી તેથી પોતાના ચક્ષુ તોજ પાણુ મેળવવાને / કંઈ ઉપાય કરી શકે એમ ન હતી પણ

શ્રીની મારફત મ્હેં એને નગ્નસ્થિતી એ વાત મ્હારી તરફથી કહેવડાવી અને એમ જણાવ્યું કે, જો એને કંઈ અડચણ ન હોય તો હું કોઈ સારા નેત્ર વૈદને બધી વાત કહીને શસ્ત્રપ્રયોગની સર્વ તૈયારી કરાવી તેને તેડવા આવું.

મ્હારો આ સંદેશો સાંભળી, તેના સુખને ઘાટે મ્હારી આંખ કાળજી જોઇને, પોતાના જેવી એક નિરાધાર વ્યવસ્થાનું રક્ષણ કરવા માટે મ્હારા જેવો વ્યવસ્થા ગ્રાહ્ય સત્તર થયો હતો તે વિચાર આવવાથી કે કોણ જાણે શાથી એને બહુ સારૂ લાગ્યું અને એ મ્હારી ઇચ્છા પ્રમાણે પ્રુથીથી વર્તશે એવો, જવાબ મને એણે કહેવડાવ્યો. તેની સાથે એમ પણ કહાવ્યું કે, એ પ્રયોગ આપનાથી જ જો બનતો હોય તો આપને હાથે થવાથી મને વધારે સુખ થશે, એમ હું માનું છું.

મ્હારા સંદેશનો આવો ઉત્તર સત્તર મળશે અને તે વળી દેખીતી રીતે મ્હારા ઉપરનો પક્ષ પાતજૂથક, એમ તો મ્હેં કહી આજ્ઞા રાખી ન હતી, તેથી સ્વાભાવિક રીતે મને તે સાંભળીને ઘણો ઉત્સાહ થયો અને આજ સુધી મ્હારા આતરમા દબાઈ રહેલો, એ બાળા સાથે નિકટ સંબંધમાં આવવાનો અભિલાષ જાગૃત થયો. તેના રૂપસુધી તો હું મોહિત થઈ ચુક્યો હતો જ પણ તેમાં વળી તેની મ્હારી તરફની આવી સ્નેહમય લાગણીથી હું વિશેષ આકૃષ્ટ થયો. તેનામાં પણ મ્હારા પ્રતિ કંઈક સહજાવ ઉત્પન્ન થયો છે એમ જણાવાથી હું નવી નવી આશાઓ બંધવા લાગ્યો—વિચિત્ર રચના જેવા લાગ્યો,—કંઈક કંઈક અવનની કલ્પનાઓ કરવા લાગ્યો. પ્રજા કરે ને મ્હારી ઇચ્છા સ્પષ્ટ થાય તો એવી કામવાંગી—કિનરકી—લલના—ના અહર્નિસ સહવાસથી—તેના મધુરા કંઠને લાભ બધારે જોઈએ તમારે મળવાથી હું કેવો સુખી—કેવો કુતાર્થ યાદ—દિવસનો મ્હારો શ્રમ સુધીને એ થી તેની સાથે દરવા દરવાથી મને કેવો આનંદ મળે—મ્હારા સુખ કુખને એવો સાથી મળવાથી મ્હારૂ જીવન પણ કેવું સુધરી જાય—મ્હારા ધંધામાં એના જેવી કામલ હૃદયની બાળાના સાદાપ્યથી હું કેટલા બધાં મનુષ્યોનું કલ્યાણ કરી શકું—એ વિગેરે વિચારો મ્હારા મનમાં સ્ફુરી આવવા લાગ્યા. પણ તે બધું એને પુનરપિ ચક્ર દાન થયા પછી અને એવું હતું એવો પાછો ખ્યાલ આવતા પ્રથમ તો એ ઉપાય ઝટ કરવા તરફ મ્હારૂ મન દોડ્યું. તેથી રત્ન પુરી થતા હું મ્હારા મિત્રનો ઉપકાર માની, અજુગમતે અજુગમતે પણ તેની આનંદી સમિતિ છોડી—મને પ્રિય થઈ પડેલી વ્યક્તિને હાન કરીથી મળવાનું નહિ અને એવું જાન થવાથી એક પામવા છતાં, એ સુખદ બલનમયી મ્હારો આવાસ, ઉઘાવી મ્હારા મકાન તરફ જવા માટે ઉપડી ગયો.

મ્હારી પાને ધન-રાયચ કાંઈક ઠીક થવાથી, અને પ્રસંગપાત દરદીઓને જેવા માટે મ્હારો દરના પ્રદેશોમાં પણ જવું પડતું હોવાથી મ્હેં હવે એક નાની સરખી મોટર રાખી તેથી મ્હારૂ

કામ વધારે ઝડપથી ચાલવા લાગ્યું અને ઘરાડી, પશુ વધતી ગઈ નિરતર અન્ય કાર્યમાં વ્યાપ્ત થતાં મ્હાઈ મન એ દુહાંગી યુવતીના સુખના વિચારથી ભાગ્યે જ કંઈ વાર મુકન રહેતું. તેથી પહેલી જ તકે એક વિખ્યાત નેત્રવૈદને મળીને મ્હં તેની સર્વ હકીકત તેમને જણાવી અને તેમણે પણ એને સારૂ થઈ જવાની આશા આપ્યાથી હું બીજે દિવસ મ્હારી મોટરમાં બેસીને મ્હારા મિત્રના આવાસ તરફ જવા નીકળ્યો. રસ્તામાં ચંદ્રિકાનું મકાન પહેલું આવવાનું હોવાથી મ્હં ધાર્યું કે પહેલી એને ખબર કરીને પછી મ્હારા મિત્રને મળીને આ સમઘી વાત કરીશ તેથી મોટર મ્હં ચંદ્રિકાની પર્યુકુટી બાણી ચલાવી તેનો અણચિન્ત થો ધડધડાટ દૂરથી જ સંભળીને એણે પોતાની વૃદ્ધ દામીને તપાસ કરવા મોકલી અને તેણે મને ઓળખતાં જ મ્હાઈ નામ દીધું તેથી એ બીચારી ખુદાર મને આવકાર દેવાને આંદુળીશુંદુળી દોડતી આવી, પશુ દેવયોગે એનો પત્ર લપસી જવાથી ખુદાર આવતાં જ એ મ્હારી મોટરના આગળ પાડા પાડે ધસી પડી.

મમરાટમાં મ્હં મોટરને તરત પાછી હાવી પણ તેમ કરતાં તેની પડખેનું એક પૈડું, મકાનને લીધે એ દુ ખીચારી બાળના માથા સાથે ભેથથી અથડાયું ને તેથી તે બેથુદ્ધ થઈ ગઈ હું પોતે જ આ પ્રમાણે તેને થયેલી આ ઝગમગ કારણભૂત હતો હું જે એને ફરીથી દેખતી કરીને સુખ આપવા ચાહતો હતો તેને હાથે જ એની આ દુર્દશા ઘઈ હતી તે ભેતાં મ્હારા સાબને તો પાર રવા નહિ પણ એક દાકતર તરીકેની મ્હારી ફરજ આગળ આવતાં, બીજા સર્વ વિચારો દૂર કરીને તરત જ મોટરમાંથી ઉતરી, પેલી ડોસીને મદદમાં લઈ મ્હં તેને તેના ભોરડામાં એક ઝુંવાળા બીજાના પર દળવેથી સુવાડી અને પાસે જે કંઈ સાધન મળી શક્યાં તે વડે એને શુદ્ધિમાં લાવવાનો પ્રયત્ન હું કરવા મડ્યો, અને મ્હારી મોટર મોકલીને મારા મિત્રને પણ તુરત બીજા ઉપચારો લઈને બોલા ગો આથી અમે બંને જણે એની ઘણી સારવાર કરી ત્યારે એના આસોમ્હવાસ કંઈક ભેરથી ચાલવા લાગ્યા અને વાગેલી જમ્યાએ અમે તપાસ્યું તો ખુદારના ભાગમાં કંઈ સખત ધમ થયેલી જણાઈ નહિ માત્ર મોટરના આસ્થાનનથી એના મગજ ઉપર જખરો આઘાત પડ્યો-આનું અમારાથી સમજાયું પણ એ પ્રમાણે થયેલી ધમથી મગજ પર કેવી અસર થશે તેનો અમે કંઈ નિશ્ચય કરી શક્યા નહિ એને ભગ્નિતિ આવે તો કંઈ શીકર કરના જેવું ન હોય પણ જેટલી તેમાં વાર થતી હતી તેટલી અચારી ચિંતા વધતી હતી અને ત્યાં જ વૃદ્ધ દામી ચિવાય બીજી કાંઈ એની ચાકરી કરે એવું નહતું તેથી મ્હારો વિચાર તરત પાછા ચંદેરમાં જઈને ત્યાંથી એક સારી “નસ” લઈ આવવાને થયો, અને મ્હારી એરહાજરીમાં

પત્રીકરણ રૂ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

તહેસીલદારના કુટુંબમાંથી સ્વીવર્ગને તેની સભાળ માટે થોડા કલાક બોલાવવાની મ્હારા મિત્રે ગોઠવણ કરવાની ઇચ્છા જણાવી તેથી મને એની સલામતી માટે હવે જોઈ ચિંતા રહી

તેને આવી નિરાધાર સ્થિતિમાં મુકીને થોડા વખત પછી તેનાથી દૂર જવું મને બહુ વસતુ લાગ્યું તોપણ તેની સારવાર માટે કોઈ પ્રશ્ન સ્ત્રીની પૂરેપૂરી આવશ્યકતા હોવાથી અને તેની સભાળ નીચે હોય તો આરામ પણ જલદી થાય એ નિશ્ચય ટોવાથી હું તરત મ્હારી મોટરમાં બેસીને પાછો શેહેર તરફ ચાલ્યો. રસ્તે ચાલતાં મને એ ને એ જ વિચાર આવ્યાં કરતાં એની મૂર્ખા વળશે ખરી? કદાચ વળવાને બદલે મગજમાં ખીણ તો કઈ દરદ નવું ઉભું નહિ થાય? મને પાછો એના સુરવર સાંભળવાનો લાલ કપારે મળતો? આ વિચારના વમળમાં ગોળા ખાતો મ્હારે હવાખાને પહોંચ્યો અને ત્યાં જરૂર કામ ઝટ ઝટ પૂરું કરી લઈને મ્હારા જોળખાણવાળી એક સુથીલ અને સભ્ય “નર્સ”ને મળી, તેને આવતી કાન સવારે ત્યાં જવાની તૈયારી રાખવાનું હું કહી આવ્યો. રાત્રિમાં પણ અનેક તર્કવિતર્ક ચાલ્યાં કર્યાં, તેથી નિદ્રા જોઈએ તેવી મળી નહિ અને જે થોડા કલાક મ્હોં અર્ધનિદ્રામાં ગાળ્યા તેમાં પણ મને એ સુમુખીના જ સ્વપ્ન આવ્યાં કર્યાં. ધડીકમાં હું એને શુદ્ધિમાં આનીને મ્હારી સાથે વાત કરતી જોતો, ધડીકમાં શીકા મ્હોંએ મોઢેની આંખે બેશુદ્ધ સુતેલી જોતો. આમ તરફડીયાં મારતે મારતે મ્હોં જેમતેમ કરીને તે રાત વીતાડી અને પ્રભાત થતાં જ હું તે “નર્સ”ને મ્હારી સાથે મોટરમાં લઈને પાછો મ્હારા મિત્રના ગામ તરફ ચાલ્યો. અધિકાના મકાન પાસે ધીમે ધીમે મોટર ચલાવતો હું પહોંચ્યો કે તરત ત્યાંથી અમે બંને ઉતરી ગયાં અને એના જોરડામાં લાપલ થયાં ત્યાં તહેસીલદારના ઘરમાંથી તેમનાં બે બેટલાં હતાં તેમને પૂછતાં તેમણે જણાવ્યું કે, હજી કંઈ ઝાંઝો ફેરફાર તો જણાતો નથી, પણ વખતે એની એક પાપણ અને વખતે એની નાસિકાનાં રેત્ર સ્પુરાપમાન થાય છે. આ સંભળતાં મ્હારામાં આશા યુન પ્રદીપ્ત થઈ અને હવે થોડા વખતમાં શુદ્ધ ચેતનાવસ્થા પ્રાપ્ત થશે, એવાં મને શુભ વિનંદ જણાયાં.

એ સ્ત્રીને આભાર માની તેમને મ્હોં ઘેર જઈને આરામ સેવાની વિનંતી કરી અને મારી સાથેની બાઇને તેમને ટ્રાન્કિ સારવાર કરવા માટે બેસાડી હું જોડેના જોરડામાં બંધને બેઠો. પણ ત્યાં મને એનું ન પડવાથી પાછો આનીને એના સુખારવિંદ સામું બરાબર બોલાય એવી રીતે પુરશી નાંખીને એની પાસે જ બેઠો. ઇશિરેચ્છાથી આ નવી અણધારી આફત આવી પડવાથી એનાં નેત્ર ઉપર કરાવવા ધારેલા સસ્ત્રપ્રયોગ પણ હવે તો સુલતપી રહેશે ને એ ખીચારીને કાણુ જાણું કર્યાં સુધી અધાવનું કું આ વધારે અમવાનું નિર્માણ થયું હશે? મ્હારાથી જ એને આ આપાત થયો ન હોત તો કંપારનીએ એ દષ્ટિ યુન પ્રાપ્ત કરવાના રસ્તા ઉપર આવી અર્ધ દત—એવા એવા

તર્ક મને થયા હતા. વચ્ચે કેાઈ પુસ્તક વાંચવા હાથમા લેતો, પણ તેમાં મ્હારું ચિત્ત સ્થિર થતુ નહિ એટલામાં, મ્હે આણેલી ખાઈ કંઈ કામે બહાર ગઈ અને મ્હારા મનમા ઉભરાઈ આવતી લાગણી દાખી નહિ સકવાથી મ્હે એની ક્ષમા માગવા, “ઓ ચત્રિકા તુ મને માફ કરશે ?” એવા શબ્દો બોલતો બોલતો એને ચરણે પડ્યો.

કાણુ જાણે મ્હારો સ્વર એના કાને અચાનક પડવાથી કે કોણુ જાણે પોતાની ઘેળે જ આ કાણે એની પાંપણ ફરીથી ફરકવા લાગી અને એની આખમાંથી એક મિન્દુ સરીને એના બાલ ઉપર પડ્યુ આ ઉપરથી એની ચેતનાવસ્થા હોવી જ જોઈએ એવુ મને જાન થતાં મ્હે કરેલી મૂર્ખાઈ માટે મને ધણો પથાપાપ થવા લાગ્યો. મને થી ખબર કે મ્હારા શબ્દ એની બેશુદ્ધિ છતાં એના સંભાગવામા આવશે ? હવે તો ખાતરી કરવી જ જોઈએ, એમ ધારીને મ્હારી નબળાઈ ઉપર સયમ રાખી એક દાકતરને છાત્રે એવા સ્વરે મ્હે હળવેથી એના મ્હેા આગળ જઈને પૂછ્યુ — “ચત્રિકા ! તમને હવે કેમ લાગે છે ?”

આ શબ્દ મ્હારા મ્હોમાંથી નીકળવાની સાથે જ એણે એની જન્મે આપેા ઉધારી અને મ્હારી સામે સ્થિર દટિ માંડી મ્હારાથી એ સ્થિર દટિપાત સહન થઈ નહીં સકવાથી મ્હે મ્હારી નજર ભારી જણી ફેરવી તો મને જણાયુ કે, બારીઓ ઉપર પડતા ટોંકેલા હતા તેથી સૂર્યપ્રકાશ બહુ મંદ આવતો હતો વળી પાણુ એના તરફ એતા મરે એના મ્હોમાં અન્યથા જેવા ફેરફાર લાગ્યો, એ જાણે ઉવમાં કંઈ બયકર સ્વપ્નું એતી હોય તેમ એની આંખો બયલીત જણાવા લાગી, એના મ્હેા ઉપરની શીકાશ ફરવા માંડી, અને એકદમ એણે પોતાના હાથ ઉઠાવીને આંખો ઉપર મૂકવા તથા આંખોને ચોળતી ચોળતી ફરી મ્હારી તરફ જેવા લાગી હવે મ્હે તેવુ શરણુ સમજાયો ને મ્હારા અત કરણુમા તો અપૂર્વ આનંદ બ્યાપી ગયો.

“કેમ ચત્રિકા ! તમને આમાં કંઈ દુખાવો થઈ આવ્યો છે ?” — મ્હે ચિંતાતુર ચેહરે ખાતરી કરવા માટે પ્રશ્ન કર્યો.

“ના—કંઈ દુખતું તો નથી—પણુ—” એણે ધીમે સ્વરે ઉત્તર આપવો શરૂ કર્યો ને પાછી અટકી ગઈ.

“પણુ શુ મને કહો તો ખરા ?” — મ્હે આતુરતાનો તાપ વૃદ્ધિ પામવાથી અધીરાઈથી પૂછ્યુ એણે આના ઉત્તરમાં એની આંખો વધારે ખુલી કરી—અને વળી પાણુ એ મ્હારા સાથે જેવા લાગી મ્હે વોંકો વગીને એની વધારે નજીક આવી, એના સુગંધ શ્વાસનુ પાન કરતો કરતો, હૃદયથી થયેલા રોમોહ્મમને લીધે જરા કપતો કપતો એની આંખમાં જેવા લાગ્યો તો એના મોઢક વદન ઉપર આજ સુધી કદી નહિ જેવામાં આવેલો વિચિત્ર ભાવ પ્રકાશી રહેલો મને જણાયો.

એથી હું જરા સ્તબ્ધ બનીને પાછો દૂરતો હતો એવામાં—“ કાન્ત બાલ્યુ—મને લાગે છે કે હું—આપને
દેવે તો ભેઈ શકુ છું !!—એમ હજી પણ બાલે ફરી શ્રદ્ધા ભરી જ હોય—કદાચ પોતે સ્વામા
વસ્યામાં હોય અને એ સ્વપ્ન પાછું કોઈ ખેંચી લઈ અદસ્ય કરને એવી ભીતિ પામતી હોય તેમ—
અચકાતે અચકાતે બાલે

મને તો હવે સોળેસેળ જ્ઞાના ખાતી યજ્ઞ છે, એનાં મધુ પાગ સજીવન થયાં—તેના
દેવતાએ પાડે તોમાં વાસ કર્યો—જાણ્યો નાં રત્ન પ્રચુરપાથી પાછાં અનાયાસે મળી આપ્યાં—અને
મ્હારા જે કૃત્યને દુ નિન્દતો હતો તે કૃત્યથી જ એની દષ્ટિ પાછી હતી તેવી ને તેવી યદ્યર્થ
હોતી ભેદ્યે એમ મને લાગ્યું

“ પ્રજ્ઞતો પ્રાઙ માનો કે એજે તમને આ વાગ્યાની પીઠમાંથી ઉમારીને, આપણે કરાવવા
ધારેલા શસ્ત્રપ્રયોગ વિના જ સહેલાઈથી તમાસ નગને દેખતાં કર્યાં મને તો એવી સ્વપ્ન પણ
આશા ન હતી ”

મ્હારા આ શબ્દોથી એને પણ વિરોધ પ્રતીતિ થઈ કે હવે આ પછી માત્ર ધપેલી શક્તિ
રચાતી જ છે અને પરમેશ્વર પેતાના ઉપર ખરેખર મ્હોટો ઉપકાર જ કર્યો છે તેથી એના
અતઃકરણમાંથી આનંદનો ઉજારો છનકાઈ જવા લાગ્યો એના મ્હો ઉપર હાસ્ય પ્રસરવા લાગ્યું
થોડી વાર ઉપર નિસ્તેજ પડે તો એહેરો ભરાતા ઘોડીથી પાગો લાવ સુરખ બનવા લાગ્યો પણ
એકાએક હર્ષ એટલો વધી ગયો કે, ફરી પાછો એ મુહૂર્ત યદ્યર્થ હું ધારતો હતો જ કે
એની નંનજાનને લીધે આ પરિણામ આવશે પણ હવે ભય સર્વ જતો રહ્યો હતો, તેથી જલ
સિંચનાઈથી પાગો એ પચ્ચિક મીનીટમાં શુદ્ધિમાં આવીને બેઠો યદ્યર્થ

એની આંખો ઉપર એકદમ ઉમ તેજ ન પડે એવી ગોઠવણ કરીને અમે એને પદર દિવસ
સુધી એને એ અવારો એવડામાં જ રહેવા દીધી મ્હારા મિત્રનો આનંદ પણ આમ અણુધારી
રીતે એનાં સર્વ કુ ખનો છેડા આવેલો નેવાથી ઠઈ જેવો તેવો ન હતો

પોતાના આરક્ષકો એ આમ તેમ ફરતી પણ હજી એના પિતાને વિયોગ તાલે હાવાથી
અજાણીને જોવી શાન્તિ અને ઉદાસ એનામાં આના ન હતાં, ધીરે ધીરે એ પોતાની ફરવાપથી
સ્થિતિ સમજીને તેને અતુલ વર્તન રાખતી

એક મહીના પછી અમને નિસ્વાસ આવ્યો કે, હવે એને સૂર્યપ્રકાશમાં રાખવાથી હાનિ થાય
એમ ન હતું તેથી એને બહાર આવવાની અમે છૂટ આપી, અને જે સહિસૈદર્થ પોતે આત્મા
વસ્યામાં નિહાળ્યા બાદ ચિરકાલથી એક ન હતા તેના ફરીથી સ્થાવર લેવાની આ તક અણુધારી
આવવાથી એના દીવમાં બ્યાપતો હર્ષ એના વન ઉપર છવાઈ ગયો આનંદો જે વૃક્ષો તથા

વેલીએને પોતે બાલ સમાન ઉછેરતા તેની યુવાવસ્થા જોઈ એનું મન પ્રયુક્ત થયું. પવનથી હાલતી લતાઓ પશુ કેમ જાણે નખી નખીને એના મૃદુ હાથનો સ્પર્શ કરવા દોસાતુસી કરતી હોય—એને અભિનદન આપવા પાસે આવતી હોય એમ દેખાયું. એક બે વાર બાગમાં ફરીને પાછા આવ્યા પછી મને એણે પોતાની એવી ઈચ્છા જણાવી કે, મને આની રીતે નેત્રરૂપ રત્ન પુનઃ પ્રાપ્ત થયાં તેની ખુશાલીમાં હું આપને તથા આપના મિત્રને અને તેહસીલદારના આખા કુટુંબને તથા ખીજ આપણા જે કોઈ સહાનુભૂતિ દર્શાવનાર હોય તેમને એક વાર મ્હારે ત્યાં બોજન લેવાનું આમત્રણ કરવા માગુ છું, માટે આપ તે મ્હારી નમ્ર માંગણી સ્વીકારશે. હવે એની સાથેનો મ્હારો પરિચય કેમ વધે એ જ મ્હારી તીવ્ર ઇચ્છા હોવાથી મ્હં તો એના આ આમત્રણને સ્નેહની સાથે વધાવી લીધું અને જ્યારે એની ઈચ્છા હોય ત્યારે હું આવવા તૈયાર છું એમ મ્હં એને જણાવું. મ્હારા મિત્રને પશુ આ પ્રમાણે ચન્દ્રિકા એના બાપનું અતગ્રાપણ ઊડીને હવે જ્યાં સાથે દળવામળવા માગે છે એમ જણવાથી ધણે આનંદ થયો. તહેમીલદારનું કુટુંબ તો એને ત્યાં આવવું જતું હતું જ, તેથી એમ સર્વેએ એ વાત ખુશીથી કબુલ કરી અને તેને માટે એક દિવસ ઠરાવી, એ બાબતે જે કઈ મદદ જોઈએ તે આગાધી મળે એવી ગોઠવણ કરાવી રાખી.

કરાવેલ દિવસે એને મકાને આવનાર મિજમાનોમાં સર્વથી પહેલો હું હતો. અદર પ્રવેશ કરતાં મ્હં એને મ્હારી તરફ પીઠ ફેરવીને બારીની બહાર દૃષ્ટિ કરતી ઉભેલી જોઈ તેથી પાછળથી મ્હં એને જ્યારે બોલાવી ત્યારે એ જરા ચમકી અમારી દૃષ્ટિ મળતા એના ઉરમાં ઉજળતા આનંદ હું સહજ અનુભવી શક્યો. આ વખતે ખીલુ કોઈ હાજર ન હોવાથી એના દીકનો ઉભરો થા ત કરવા માટે કેમ જાણે એ તત્પર થઈ રહી હોય અને આવા પ્રસંગે માટે જ તકલી રહી હોય એમ મને જણાયું.

“તમારી દયા—તમારી પરોપકારકૃતિ—તમારો અધ્યાત્મ શ્રમ—તમારો જીવિત પર્યંત ન જુલાય એવો ઉપકાર—હું શી રીતે વર્ણવી શકું ? મ્હારા જેવી એક નિરાધાર બાળને પાછી કેખતી કરવા માટે તમે જે કાળજી બતાવી છે તેનો જાહેર હું શી રીતે વાળી શકું ?”

“એમ ન બોલો, ચરિકા ! મ્હારે તો તમારી ક્ષમા માગવાની છે. મ્હારી મોટરકારનો ધકકો તમારા મગજને લાગવાથી જે તમને અસહ્ય પીડા થઈ તેને માટે મને ધણો પશ્ચાત્તાપ થયાં કરે છે અને ક્યારે હું તમને મળીને તમારી માથી માથું એ વિચાર મ્હારા મનમાં સાત્યાં કરે છે એ વખતે તો મને એમ જ થતું હતું કે આ આઘાતથી તમારા મગજમાં કોણ જાણે ગેા એ નવો રોગ ઉત્પન્ન થશે—એક પાસથી તમને પાછાં જોતાં કરવાને મ્હારું મન મથતું હતું ત્યાં આવી અચાનક સ્થિતિ ખીજ પાસ આવી પડી, તેથી મ્હારા લયનો પાર ન હતો. તમને પાછાં ચેતના-

વરચામા જોયા ત્યાં સુધી તો મ્હારી જ્ઞાન્તિ સર્વ નષ્ટ થઈ હતી એક પણ પશુ મ્હેં નિંદાસુખ અનુભવ્યુ ન હતુ પ્રજુ એનો પરિણામ આવો ઇષ્ટ લાગે એવી તો મ્હેં સ્વપ્ને પણ આશા રાખી ન હતી "

" તમારા અત કરજુમા મ્હારા સુખને માટે ઉત્સવેવી તીવ્ર ઇચ્છા-મ્હારા હિતને માટે તમારી નિરતર પ્રાર્થના-પરમ કૃપાળુ પ્રજુ પાસે પહોંચ્યા વિના કેમ રહે ? એ તો અનાયતો બેઠી છે અને સર્વની શુભ વાંચના પુરી પાડે છે એને શુ અસાધ્ય છે ? તમારા હાથથી જ મ્હારૂ કટપાણુ કરાવવાનું એણે સર્જેલું હશે તે વગર શસ્ત્રપ્રયોગે માત્ર એક નજીવી પીડાથી જ આમ સહનર્મ બની ગયુ બાકી શસ્ત્રપ્રયોગ બધા સદ્ગુણ થાય જ એની શી ખાત્રી છે ? મ્હેં તેની અજમાયશ કરાવવા હા પાડી હતી પણ મ્હારા મનમાં અદેરો રહ્યા કરતો હતો કે કદાચ એ પ્રયોગ નિષ્ફળ જાય તે મ્હારી દયા પાછી આવી ને આવી અચર્યા એથી પણ વધારે ખરાબ થાય તો મ્હારો બલ કેવો જવાનો ? " મ્હારા જેવી અધિણીની સલાહનુ શુવિત પર્યંત કોણુ સે ? "

" તમારે માટે મ્હારા હૃદયમાં રેનેહની જે લાગણી તમને જોવા ત્યારથી જ ઉત્પન્ન થઈ હતી , તમારા કૌકિલ કંઠને માટે મને જે અભયમી થઈ હતી-તમારી નિરાધાર અવસ્થા જોતા મને જે અનુકંપા આવી હતી-તમારે પ્રલક્ષ સમાગમ તમારા પિતાની માંડગીના સમયમાં થતા-તમારો મૃદુ વાર્તાલાપ સંજ્ઞાતા મ્હારા રોમેરોમમાં જે હર્ષ આપ્યો હતો તે સર્વ તમારા પ્રતિ મ્હારા પક્ષપાતનાં કારણજાત હતા ને તેમાં વળી તમે મારા જેવા અજાણ્યાની વિનવતી સ્વીકારીને તમારી આંખ મને સોંપવાની જે સમતિ આપી તેથી તમારા મારા ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ છે, એમ મને જણાયું અને તેણે જ મારા રેનેહનુ બળ દિગ્બુજિત કર્યું "

" મ્હારી ઇચ્છા તો તમે જાણો છો તેમ એ પ્રયોગ તમારે જ હાથે કરાવવાની હતી, મ્હારો નિશ્ચય હતો કે તમે તમારે બનતુ કર્યા વિના નહિ રહો. તેથી નાણી થાઉં તોપણુ તમારી જ અને અનિષ્ટ ફળની બોકતા થાઉં તોપણુ તે તમારે જ હાથે, એવો મ્હેં સંકલ્પ ક્યા હતો અને પ્રજુએ તે પાર પાડ્યો તે માટે એ કૃપાળુ પિતાનો જોડનો આભાર માનુ તેટલો જોજો છે હવે એક વાત જે મ્હારા મનમાં રેની રહી છે તે એટલી જ છે કે કંઈ રીતે આપની આવી પ્રીતિને હું પાત્ર થાઉં મને તો આપે ઉપકારના બોળ તમે દાખી નાખી છે સદા કાળને માટે આપની દાસી-"

" નહિ મદિકા ! તમે જો એમ બહોળા વાળવા જ ઇચ્છતા હો, એ કે મ્હારાથી કઈ એમાં બન્યુ જ નથી અને પ્રજુએ મને તો માત્ર નિમિત્ત માન જનાવ્યો છે એટલે ઉપકાર તો મ્હેં કઈ કયો જ નથી-તો એટલી મ્હારી નમ્ર વિનવતિ સ્વીકારો અને મ્હારી દાસી નહિ પણ અધ્યાગતા

બનીને મ્હાંડે જીવન સહ્ય કરો-મ્હાંડે ગૃહ શોભાવો-તમારા દયાળુ સ્વભાવનો લાભ મ્હાર દરદીઓને આપી તેમની આશિષ સપાદન કરો-તમારા સુધમય ગીતથી તેમનાં દરદ દૂર કરી તેમના મનમાં ઉત્લાસ રેડો-મ્હારી સહધમચારિણી બનીને મ્હાંડે શ્રમાપનપન કરવાની સાથે તમારા સહવાસથી મ્હારા કાર્યમાં અધિક ઉત્સાહ જન્યત કરો "

" મ્હાંડે જીવનસર્વસ્વ આપને સમર્પિને પણ હું અનુણી તો બની શકુ એમ છે જ નહિ પરંતુ મ્હારી નિરતર સેવા, અગ્ર ભક્તિ અને પ્રેમ જો કાંઈક અંશે તે ઝગજગાટ કરવાને સમર્થ હોય તો તે આપને માટે તૈયાર છે "

" ચંદ્રિકા ! બહાલી ચંદ્રિકા ! આજનો દિવસ મ્હારે મન તો સુવર્ણના અક્ષરથી અંકિત બન્યો નાતાલના દિવસોમાં હું મ્હારા શરીરની સ્વસ્થતા પુન પ્રાપ્ત કરવાને મ્હારા મિત્રને ત્યાં આવવા નીકળ્યો ત્યારે મ્હારા મનમાં એકે પાસથી એવો વિચાર ન હતો, કે હું આ પ્રયાણમાં ભિવડો લાભ મેળવી શકીશ-તમારા જેવી સંપૂર્ણ-સુધીલ-સુશિક્ષિત, પ્રેમી લલનાને મ્હારી ગૃહપત્ની બનાવવા જેટલો ભાગ્યશાલી બનીશ પણ જો પ્રભુ મુકને વાચાવ કરી શકે છે તેની કૃપા હોય તો મનુષ્યને ખીજી શું કુર્ચભ છે ? મ્હારા પૂર્વ જન્મના પુણ્યનો સચ્ચ કઈક હશે જ-નહિ તો તમારા જેવું અમૂલ્ય નારીરત્ન મ્હારા જેવાને ક્યાંથી હાથ લાગે ? "

આમ વાત ચાલતી હતી એટલામાં બ્હારથી ગાડીઓનો ઘડઘડાટ સંભળાયો તેથી અમે જાણ્યું કે, હવે ખીજા મીજમાનો પણ આવવા માગ્યા છે એટલે અમે અને અમારો અવલુર્થ આનંદ શ્રમ રાખવાનો તથા પ્રયત્ન કરતાં કરતાં-એક ખીજના હાથમાં હાથ રાખીને હસતે મ્હોંએ-હર્ષિત હૃદયે-એસમાં પગલાં ભરતાં ભરતાં તેમના સ્વાગત માટે બ્હાર આવી

સૌથી પહેલી ગાડી મ્હારા મિત્રની હતી અને તેણે ગાડીમાંથી ઉતરતાં જ, અમારો આ દેખાવ જોતાં જ, અમારા અત કરજીમાંથી ઉભરાઈને બ્હાર નીકળતો પ્રેમ નિદાળતાં જ અનુમાન કરી લીધું કે, મ્હેં તો મ્હારી " શી " ક્યારનીએ વસુન કરી લીધી હતી ! અમે જ્યારે અમારી પ્રતિજ્ઞાની વાત કરી ત્યારે એણે જણાવ્યું કે-" ભાઈ, મ્હેં આ પર્યટકીમાં પગ નહોતો મુક્યો છતાં ચંદ્રિકાને માટે ત્હારી અપૂર્વ અનુક્રાભરેલી લાગણી જોતાં જ મ્હેં તો માની લીધું હતું કે, તમારું બંનેનું બેઠું પ્રભુએ પ્રથમથી જ સરજી રાખેલું છે અને ત્હારે હાથે એને પાછા નેત્ર પ્રાપ્ત થયાં હોયથી તો મ્હારી એ સળધે ખાતરી જ હતી પ્રભુએ આ મગલમય અવસર જોવાને મને ભાગ્યશાની બનાવ્યો એ એની કૃપાનું ફળ છે "

બે મહિના પછી મ્હારા મિત્રના જગલામાં બેવડાં લગની ધામધુમ મચી રહી એને માટે મ્હેં બધોનો તર્ક ખરો પડ્યો અને તહેસીલદારની મ્હોની પુત્રી શ્રીમતી સાથે એનાં પણ લગ્ન થયાં

હવે અમે જગત્ની જાળમાં-મધાની ધમાલમાં-અમારો વખત ધણે લાગે મહારા
 “બેક હોલ” માં જ ગાળીએ છીએ, પણ જે મકાન અને પ્રથમ કેવળ નિરતેજ અને શૂન્યવત્
 લાગતું હતું તે મારી અદ્રિકાનો આથી પદસ્વાર થતાં જ હવે અને હજારો વિદ્યુત્ પ્રદીપોની પ્રભાથી
 ભૂષિત અને તેની અધિષ્ઠાતા દેવીના આવાસથી સજ્જન થયું હોય એમ લાગે છે

દાઢ કોઈ વાર અમે વિશ્રાંતિને મારે એની પાંકડીમાં જાળને વિદાર કરીએ છીએ અને
 મારા મિત્રના મનોહર જગલામાં એના મેમાન પણ થઈ રહીએ છીએ

અન્તરનાં આર્જીન

લેખક — ૨ કલ્પનલાલ અગનલાલ ખાસવાળા

અન્તરનાં આર્જીન અનેરા,
 રસબીનાં, ઉર્નાં, ઉના,
 અન્તરના આર્જીન અનેરા

એ હૃદયબસીનાં ઝીણાં મુરો,
 પ્રેરતા સદ્ભાવ અનેરા,
 અન્તરનાં આર્જીન અનેરા

દેશહિવાના તરો મેળવતાં,
 એ દિવ્ય, અમૃતા, મોઘા મત્રો
 અન્તરના આર્જીન અનેરા

સરલ રસિકતાભોગી, હૃદયની
 દિવ્યવિણ્ણા તણા એ સૂરો,
 અન્તરના આર્જીન અનેરા

કલાનો આદર્શ.

લેખક — રા. નૃસિંહદાસ ભગવાનદાસ વિલાહર. બારીસ્ટર-એટ-લૉ.

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૪૩)

મારી કહેવાની કના માત્ર યુગી કાઢવા મુઠીભગ માણસો જ સમજી શકે
કલા સમજાવવાના છે તેનું કારણ શું? સામાન્ય જનસમૂહના
શિક્ષણવર્ગો ખોલી શકે ન ઉપર તમારી કના શા માટે અસર કરી
કાતા નથી શકતી નથી? જે અસર મિત્રમંડળ ઉપર કરી

શકે છે તે બીજાઓ ઉપર કેમ થઈ ન શકે? તેઓને તમારી કલા સમજવાને શા માટે તમે
શીખવતા નથી? પરંતુ હમીકત એ છે કે કલાની સમજ કાર્ડી શીખવી શીખવાતી નથી કના
સમજાવવાના શિક્ષણવર્ગો ખોલી શકતા નથી કારણ કે એ વાત અશક્ય છે, છતાં એમ
કહેવામાં આવે છે કે “ અમારી કલા સમજવા તમે ફરીફરીને અવલોકો, અવલોકો,
અને અવલોકો ” ત્યારે તમે ટેવાઈ જશો ત્યારે તમે પણ અમારી કલામાં રસ લઈ શકશો! ”
છેવટે આનો નિર્કર્ષ એટલો જ કે તમારી કલાને ટેવાયા વિના તમે અસર કરી શકો તેમ નથી.
પરંતુ ટેવથી તો ગમે તેવી અધમ વસ્તુને આદર્શ શીખી શકાય છે તામસિક ખોરાક, દારૂ,
તમાકુ, અરીજી, બાકિ સવ વસ્તુ અજ્ઞાતથી સ્વાદપૂર્ક લઈ શકાય છે, તેથી શું આ સર્વ વસ્તુની
ઉત્તમતા સિદ્ધ થાય છે ખરી? હકીકત એ છે કે કલાના ઉત્તમપણાને લીધે સામાન્ય જનસમૂહમાં
તે આદરને પાત્ર નથી થતી એમ નથી, પરંતુ કલામાં કલાત્વની ખામીને લીધે જ તે લોકપ્રિય
થઈ શકતી નથી.

પરંતુ ઉત્તમ કલા લોકપ્રિય હોતી જ નોંધવું એ ઉપરથી એમ ક્ષિપ્ત થતું નથી કે જે જે
શું લોકપ્રિય કલા કલા અમુક વર્ષમાં લોકપ્રિય થાય તે તે ઉત્તમ હોતી જ નોંધવું
ઉત્તમ હોતી જ નોંધવું? અસત્ય, જે લોકોની અલિંગિય અધમ બનાવવાનાં સાધનો યોગ્યમાં
ન હતા અને અધમ રસજીવિવાળાં મનુષ્યો ન હતા તો આ નિયમ સત્ય હરત પરંતુ હજારોએ
આપણી મધ્યમાં એવાં અનેક સાધનો હયાતી ધરાવે છે અને તેથી અનેક લોકોની ક્ષિપ્ત હલકી
થવા પામી છે તેટલા માટે સંગ્રહરહિત લેખકો કે કલાકારોની અધમ કૃતિઓ તેઓમાં આદરને

ઈશ્વરપ્રાર્થનામાળા ભાગ ૧-૨ ર ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ.

પાત્ર થાય તે ઉપરથી તે ઉત્તમ કલાના નમુના તરીકે લેખી નહિ શકાય. દર્શાત તરીકે, આપણી રંગભૂમિ લીએ. જાજકાલ જે સંખ્યાબંધ નાટકો બજવાય છે તેમાંનાં કેટલાં ઉત્તમ કલાના નમુના તરીકે ગણી શકાશે ? છતાં એવા અનેક ધૂર્જ, રસદીન પ્રેક્ષકો છે કે જેઓ આદતને લીધે કલાના નામને લગવનારી આ કલામાં રસ લઈ શકે છે વિશેષ અફસોસની વાત તો એ છે કે જ્યારે આ કલાની ખામીઓ બતાવવાના કેઈ પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે ખામીઓ સુધારવાને બદલે ઉત્તર આપવામાં આવે છે કે “લોકોને સમજ ન હોય તો અમારું ગાડુ ચાલે જ નહિ” પરંતુ આ ઉત્તર આપનારાઓ ભૂલી જાય છે કે લોકોની અભિરુચિ બગડેલી છે તેથી જ તેઓ આવી અધમ કલાને ઉત્તેજન આપે છે વળી, એટલું પણ સ્મરણમાં રાખવાનું છે કે જ્યાં સવન ઉતરતા પ્રકારની કૃતિઓ હોય ત્યાં પછી કંઈક આરામ, આનંદ, અથવા વૈવિધ્યની ખાતર કંઈક કેટલું તો ગયા વિના આવતું જ નથી, તેથી એ આરામ આનંદ કે વૈવિધ્યની સામગ્રી પૂરી પાડનારે મહાકાવાનું નથી કે લોકો તેની કલા ઉપર ખુશ ખુશ થઈ ગયા છે. સારી કલાની ખામીને લીધે જ આ તમાશાઓ જીવાને લોહા ટાળે મળે છે જે કેઈ ઉત્તમ કલાકારની કૃતિ બહાર પડે છે તો ગમે તેવા અભણ અને સામાન્ય લોકો પણ તુરત જ આકર્ષાય છે. આદતને લીધે લોકોની રુચિ ગમે તેટલી વિકૃત થઈ ગઈ હોય તોપણ કલાને ખરે જ્યેષ્ઠકાર લોકોનું ધ્યાન એવા વિના રહશે નહિ. પરંતુ આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે એવા અનેક લોકો છે કે જેઓ એમ જ માની ઘેઘા છે કે આ બનાવ અસંભવ જ છે.

નિકૃષ્ટ કલા ઉત્પાદકો : કરવી તે બહુ મુશ્કેલ નહિ હોવાથી પાચદશ નવવ્યક્તિઓ, નાટકો કે સામાન્ય લેખકો મ કાલે દરેકાદર માણસ ધારે તો સહેલાઈથી મસરી શકે છે અને આજ સિદ્ધિને કેમ ખામી છે? કાલ યોગ્યતા અને આવડત કરતા કદ અને સખ્યા કલાનાં સર્વિશીકૃત હોવાથી લેખકો, સાક્ષર શ્રીયુત, કવિશ્રી, વિદ્વદ્, સાહિત્યસિંચમણી, આદિ વિશેષલોથી સત્વર પ્રસિદ્ધિને પામે. દાખલા તરીકે, કવિતા લખનાર થોડા નિયમો ધ્યાનમાં રાખે ને છુટકાવે તો પછી તેનામાં સરકાર, છુદ્ધિ કે લક્ષ્યની વિપુલતા અથવા કવિત્વની ગંધ પણ નહિ હોય તોપણ થોડાં જોડકણુઓ તૈયાર કરવામાં તેને વાધો નહિ આવે એ નિયમો શા છે તે આપણી કવિતાઓનું અવલોકન કરવાથી આપોઆપ જણાશે એ જ પ્રયત્ને નવલકથા લખનાર થોડા નિયમો પાદ રાખે તો બસ છે—સૂર્ય, ચંદ્ર, સપ્તર્ષ, જગલ, નદી કે સમુદ્રનાં સાચોખોટા વર્ણનથી દરેક પ્રકરણ શરૂ થાય તો તે ઉત્તમ કહેવાય જિજ્ઞાસારસ અને વસ્તુચકલનામાં મદદ એકતી હોય તો કેટલાંક દેવોને ઉજા કરવા અથવા મોટા અકસ્માતો ઝોડવવા, અથવા તો નાથક રક્ષો રાજા અને રાજાનો રક થઈ જાય એવો માર્ગ કાળો પાત્રોના સ્વાભાવિક વિકાસની જરૂર રહેતી નથી મનુષ્યસ્વભાવનો

પ્રત્યેક વિપરીત દેખાય તો વાંધા નથી પરંતુ છેવટે બધાં પાત્રોના શુભમેળો ગમે તેમ કરી મેળો કરવો, અને “ધર્મનો જય, પાપનો ક્ષય” એ નીતિસૂત્ર તાણીતણીને પશુ બહાર કાઢી આવવું, અને છેવટે બહાર ન જ આવે તો એ મૂત્ર સમાપ્તિમાં લખીને વિરામવું

નાટકોમાં પણ બહુ વિશેષ તકલીફ લેવાનું કારણ નથી સૂત્રધાર અને નગીનો તો કાઈ નાટકકારથી કોંપીરાઈ લઈ શકાય તેમ નથી એટલે ફરેક નાટકની શરૂઆત આ પાત્રોથી સહેલાઈથી થઈ શકે વિવિધતા ખાતર કદાચ એકને બદલે બે, ત્રણ, ચાર નગીએ ગોઠવી શકાય, અને હવે એક કરતા વધારે સૂત્રધારો ગોઠવવામાં આવે તો એાર રંગ જામે નવલકથા કરતાં નાટક કેટલેક અંશે મુશ્કેલ છે તેમ સરળ પણ છે દાખલા તરીકે, જ્યાં કઈક અથવાજો સવાલ કે ભાષણ લખાવી ન શકાય ત્યાં ગાયન ટાકી દેવું એટલે પીડા પતી ગાયનોમાં માથાકૂટ કરવાનું પ્રયોજન નથી જે વાત ગદ્યમાં કહેવી હોય તે બહુ સંક્ષિપ્તમાં પછના આકારમાં કહી દેવી એટલે વાક્યપરચના એટલી હદે તો ચાલશે કાઈ વાક્યનો અર્થ નહિ નિકળે તો ‘ધ્વનિ કાવ્ય’ તરીકે ગણી શકાશે એક જ શબ્દમાં જે કહેવાઈ જાય તેવું હશે તે એ ને એ જ અર્થના દશ શબ્દોમાં થોણું શકાશે આ ઉપરાંત રસોનો ભાવ ચિતરવાની લેખકની જવાબદારી છે જ નહિ કારણ કે પારો કે શૃંગારમાં ગમે તેટલું શુષ્ક અને અર્થરહિત લખ્યું હોય તો પણ તે બજવાનાર પાત્રો પોતાનાં નખરાંથી શૃંગારના દેખાવ કરી બતાવશે તેવી જ રીતે હાસ્યમાં બે ઘેલા અને મૂર્ખ માણસોનો સવાલ ગમે ત્યાં ઘુસાડી દેવો, પડી પાત્રો થોતે હાસ્યરસ બજાવે છે એમ પ્રેક્ષકોને બતાવી શકશે, હસવા જેવું નહિ હોય તો પણ પાત્રો કૂદશે, નાચશે, પાંખડી ઉછાળશે, તોતડું બોલશે, એક બીજાને ખાસકાને માર મારશે, વિચિત્ર ખરાડા પાડશે, બીભત્સ શબ્દોના ફાગ ઉડાડશે, ડચકારા કરશે, અથવા દીલાંટપકા કરી, લાવ, ધોળુ, કે કાણું મ્હોડું રંગી, અથવા ફોટેલ દૂટેલ અને રંગબેરંગી વિચિત્ર કપડાંઓ પહેરી, પ્રેક્ષકોને હસાવવા પ્રયત્ન કરશે, અને છતાં પારોની અસર નહિ થાય તો છેવટે મ્હોડિયાં કહેશે કે આ હાસ્યરસ છે મારે હસો તે જ પ્રમાણે વીરરસ લેખમાં આવવાની જરૂર નથી એ તો મજબૂત ફેફસાવાળાં અને કદાવર પાત્રો હશે તો આપોઆપ બહુઈ આવશે મોટા અવાજથી વીરરસ નહિ હોય ત્યાં ઉત્પન્ન થશે, અને જ્યાં લેખકની કલમ કામ નહિ કરે ત્યાં હર પડેલ ઉપક્રાંતો જ મોટા ફગાકાના અવાજો, તેમજ કાઈ કાઈ વાર ભાનાઓ, બુઢોકા, પટામાણ, વિગેરે પારોનું કામ કરી આપશે રંગબ્રહ્મ ઉપર દોડાદોડી અને મારામારી કરવી એ મુશ્કેલ નથી, અને આ બધી ધામડૂમ છતાં પ્રેક્ષકોને કદાચ વીરરસનો અનુભવ ન થાય તો હાસ્યરસનો અનુભવ તો થશે જ, અને એમ થાય તોયે નાટકકારની એક જવાબદારી એટલી થઈ સમજવી

બહા! કલાને અનુપયોગી સર્વ ઉપાધિઓ પાછળ આપણે ત્યાં અત્યંત શ્રમ લેવાય છે, સૌંદર્ય એ તમારા પરતુ જે વસ્તુ કલાનો ખરો આત્મા છે તે તરફ કેઈ દિષ્ટિ સરખી પણ આત્માનો યુગ્મ છે કરતુ નથી! જીવનની ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ જાવનાઓ હૃદયમાં ઉતારવી અને એ જાવનાઓની અન્યતા હૃદયમાં સ્થાપિત કરવી—એ કલાની પ્રધાન પ્રવૃત્તિ સિવાય બીજી બધી બાજુઓમાં આપણા કહેવાતા કેનાકારો મસગૂલ છે આસપાસ જે સૌંદર્ય ઉભારાઈ રહ્યું છે તે તરફ કલાના ઉપાસકો તદ્દન ખેંદરકાર છે અને જે દિશામાં એ વસ્તુનો સપૂર્ણ અભાવ છે તે દિશામાં બપર્ય ફાંફાં મારી રહ્યા છે કુદરત અને કલા પરમાત્માની એક જ વિભૂતિ છે, અને તેથી જે કુદરતને યોગપી શકે છે તે કલાને પણ પિછાણી શકે છે, જે કુદરતને અનુકૂળ થઈ શકે છે તેને કળા અનુકૂળ થાય છે, જે કુદરતનો આત્મા હાય કરે છે તે કલાનો સ્વામી બને છે કાશ્મીરમાં મુસાફરી કરે કે આદમ્સ પર્વત યોગગા, સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડમાં સરોવરોમાં સફર કરે કે રોકાલ્ડેડુ સુઈસીઈર્લેન્ડ નિહાળે, સમગ્રમાં દુનિયાના કેઈ પણ સુન્દર સ્થાનમાં વિહરે, પરતુ જો તમે સૌંદર્યને તમારી સાથે લઈને ફરતા નહિ હો તો કલાય પણ સૌંદર્ય એક ચક્રવાત નથી સૌંદર્ય એ તમારા આત્માનો યુગ્મ છે, નહિ કે બાહ્ય પ્રકૃતિનો સૌંદર્ય મનુષ્ય હૃદયના ઉગાણમાં રહેલી સુદ્ધમમાં સુદ્ધ શક્તિ છે જ્યાં એ શક્તિનો અભાવ હશે ત્યાં જહારની ઉપાધિઓની મદદ હશે તો પણ તેથી કલા ચેતનવતી થઈ શકશે નહિ પત્થર ઉપર, કંનવાસ ઉપર, કાગળ ઉપર, કે સિતાર ઉપર સૌંદર્યને નવાવવું તે નવાવનારનું અતર સૌંદર્યની લાગણીથી આદિબિત થયા વિના થતું અશક્ય છે જ્યાં સૂધી તમે તમારી કલા માટે અતરનાં અમેય લાવોનો ખર્ચ કરો નહિ ત્યાં સૂધી તમારી કલા તમારા શ્રમનો હજારમો ભાગ પણ ગલેલો લાવવાની નથી જ્યાં સૂધી તમે તમારી કલાને તમારી લાગણીઓથી ખાવક કરો નહિ ત્યાં સૂધી તમારી કલા બીજાઓને ખાવક કરી શકવાની નથી જ્યાં સૂધી તમે તમારી બીની લાગણીઓ તમારી કલામાં ઉતારો નહિ ત્યાં સૂધી તમારી કલા બીજાઓનાં હૃદયોને થી રીતે બીના બનતી શકવાની હતી? જ્યાં સૂધી તમારા જીવનના ઉચ્ચ આદર્શો, તમારા હૃદયની ઉદાર જાવનાઓ, અને તમારા અતરની દિવ્ય આશાઓથી તમારી કલાને જીવંત કરી શકો નહિ ત્યાં સૂધી તમારી કલા બીજાઓના જીવનને ઉત્તમ અને આદર્શરૂપ થી રીતે કરી શકવાની હતી.

‘કલાનો આદર્શ સમજવો હોય તો આસપાસની ઉપાધિઓ ધરીબર બૂલી જાઓ, કલા કલા શું નથી અને સખી સાત્રીય મારામારીને વિસારી મૂકો, કલાના જાણ બોળિયાને શું છે? વળગી ન રહો, પરતુ તેના આત્માને યોગગા ‘બાવલાંઓ, ચિત્તો, ફેવળો, મહાવરો, નાટકો, નવલકથાઓ, કવિતાઓ, આદિના ગીય જગમગા બૂલા પરતુ ન હોય તો સન તરફ દોડી જતો, સીધો, સરળ, શાહ રસ્તો પકડી લીઓ આ’ શાહ રસ્તો તે હૃદય છે

અને એ જ આ જગલની જુનમૂલામણીમાંથી તમને બચાવશે અંગ્રેજીમાં એક કહેવત છે કે
 "There is no royal road to learning" (જ્ઞાનને માટે કોઈ શાદ રસ્તો નિર્મિત થયો
 નથી) આ સિદ્ધાંત કદાચ જ્ઞાનના વિષયને લાગુ પડતો હશે, પરંતુ કલાના વિષયમાં શાદ રસ્તો
 છે એટલું જ નહિ પણ તે એક જ રસ્તો છે શાદ રાખો કે કલા વાંકાચૂકા માર્ગથી હાય થઈ શકતી
 નથી કલાને અને વિવેચનને જનતુ નથી, કલા અને પૃથક્કરણ વચ્ચે વેર છે, કલાને દલીલની
 લેવાદેવા નથી કલાના અને પથ, ભતિ કે વિમલના ગ્રહ મળતા નથી, કલા એ મોજશોખ નથી,
 કલા એ કોઈનો ઇન્કાર નથી, કલા એ નવરાંચોને અથવા શ્રીમતિને વખત માળવતું સાધન
 નથી; કલા એ માનસિક અશુભ નથી કલા એ દીવાનાપણું નથી, કલા એ કુદરતની કુશળ
 નથી કલા એ પ્રકૃતિનો નમુનો નથી પરંતુ કલા એ શુદ્ધીનો નમુનો છે, શુદ્ધ, સાત્વિક,
 સરળ જીવનનું ચેતનમય પ્રતિબિંબ છે, જીવનમાં સાચે જીવનનો ગીઠા હૃદયલાપ છે ઉછળતા
 હૃદયોનું અનંત આલિંગન છે, ચાર આંખોનું મધુર મીઠન છે, સુખદુઃખ, આશાનિરાશા, ભરતી
 ઓટનું અર્થપૂર્ણ પુરાણ છે વિવેચનનો અત લાવનાર સિદ્ધાંત છે, પૃથક્કરણનું એકીકરણ
 કરનાર ભદુ છે, દલીલોનો સરવાળો કરનાર ચુકાદો છે, પથો, ભતિઓ અને વિમલોની સધિ
 કરાવી આપનાર પારસમણિ છે, કલા એ શુદ્ધીની અનિવાર્ય જરૂરિયાત છે કલા જે પોતાની કરે
 તેની છે, કલા એ સમયની પશ્ચાદ્ભૂમિ છે, સમય કલાની નહિ કલા એ ચાનસિક પાચનરસ છે,
 કલા એ મનુષ્યની ભુદિનો એક જ પૂરાવો છે કલા એ કુદરતની એક જ સાહેલી છે

કાર્પિણ કલાકારે પોતાના કાર્યમાં રિજ્ય મેળવવો હોય તો તેણે ખીળવોનું અનુકરણ
 કલાને માટે વસ્તુ કરવા પાળ્ય સમય અને ધર્મનો વ્યય કરવાની જરૂર નથી કુદરત
 દરેક ક્ષણ સાદર્થ્યથી, અપૂર્ણતાથી, નીનતાથી અકાર્ષણ્ય છે, તેમાંથી જે જેટલું ખેંચે તેટલું તેનું
 છે એક વાર એક કલાકાર જે ખળનો લઈ ગયો તે ખળનો ખીળ કલાકારને પાછો મળવો મુશ્કેલ
 છે પરંતુ તેના કરતાં ખીળ વધારે કિંમતી ખળનાઓ કુદરતના મર્લમાં અખૂટ છે અને કલાકાર
 ને કલાનો આદર્શ સમજતો હશે તો તેમાંથી તે ધણ પોતાનું કરી શકશે હળવો માધનના હિમા
 સંયતું એક નહાતુ ચિત્રર હળવે કલાકારને નવનવીન સૌંદર્યની નવનવીન કલ્પનાઓ પૂરી પાડવાને
 બસ છે લાખો એકર ઉપર પથરાયેલા જુપર્ડોમાંથી એક નહાની મદૂલીમાંથી સેંકડો કલાકારોની
 કૃતિઓ ઉભવી શકે તેમ છે સેંકડો માર્શલ વહેતા ગંગાપ્રવાહમાંથી નીકળતું એક નહાતુ ઝરણું
 અનેક કવિઓની લેખિની અને અનેક ચિત્રકારોની પિત્રી કામે લગાડવાને પૂરતું છે કલાકારની
 લાગણીઓ ભગૃત અને જીવત હશે તો કલાને માટે વસ્તુની ખામી તેને કદિ પણ જથ્થાશે નહિ
 કલાકારના જીવનના બોલ પ્રમાણે તેની કલા રૂતેલ પામશે તેના હૃદયના લાવ ખતાવવાની

તેને ખરેખર જરૂરિયાત હશે તો તે પત્થરમાંથી પુખ્તની કામગીરી કરી શકશે અને પૃથ્વીને સ્વર્ગમાં ફેરવી શકશે

જેમ વસ્તુની યોષમાં કલાકરે પોતાની આસપાસ ઊભરાતી કુદરતી અને માનુષિક લીલાની અદ્ભુતતા શામા છે? બહાર જવાની જરૂર નથી, તેમ પોતાની કલાની અદ્ભુતતા અર્થે તેણે આખા આજી નાંખે તેવો ઝળઝળાટ કલામાં મૂકવાની આવશ્યકતા નથી તેના સરળ હૃદયની સરળતા એ જ પરમ અદ્ભુતતા છે પ્રકૃતિથી વિટાયેતો આત્મા પોતાને પિછાણે એ જેટલું અનિવાર્ય છે તેટલું અદ્ભુત છે અભાવનું દર્શન કરાવવા કરતાં હાવની સ્થિતિ કરાવવામાં અદ્ભુતતા વિરોધ છે મનુષ્યને અમાનુષિક સૃષ્ટિમાં ભળી જવા કરતાં તેના મનુષ્યસ્વનું જ્ઞાન કરાવવું એમાં જ અપૂર્વતા છે આખને આજી નાંખવામાં કલાની સફલતા નથી, પરંતુ આખને શાંત કરવામાં છે સામાન્ય જીવિ અને સરસ હૃદય જેની કોઈ પણ વસ્તુ વિરક્ત નથી ‘તુ’ અને ‘હું’ તુ જ્ઞાન કરાવવામાં જેટલી વિરોધતા છે તેટલી વિરોધતા ‘તે’ ની વાતો કરવામાં નથી મનુષ્યના હૃદય ઉપર જેટલી પરિચિત વસ્તુઓ અસર કરી શકે તેટલી અપરિચિત વસ્તુઓ અસર કરી નહિ શકે તારૂં અને મહારૂં જેટલે દરજ્જે મનુષ્યની લાગણીઓ ઉશ્કેરી શકે તેટલે દરજ્જે પારકાનું ઉશ્કેરી નહિ શકે વસ્તુત મનુષ્યને જેટલો રક્ત સંસારમાં છે તેટલો સ્વર્ગમાં નથી જેટલો રક્ત ખેતરમાં છે તેટલો પારીસના જુલ્વાઈમાં નથી, જેટલો રક્ત ગ્રુપકામાં છે તેટલો વર સેલ્કના રાહ્યમહેલમાં નથી, જેટલો રક્ત પોતાના આગજાના ફવામાં છે તેટલો નાવગરાના ધોધમાં નથી, જેટલો રક્ત મજૂરના હાથના વૈતરમાં છે તેટલો રાગજોના દરવાજામાં નથી જેટલો રક્ત ગૃહિણીમાં છે તેટલો ઇંદની અખસરામાં નથી જેટલો રક્ત જીંદગીની હાથેની ભરતી-ઓટમાં છે તેટલો મહાનું અકરમાતો કે દેવની બહુગીરીમાં નથી, સંસારમાં જેટલો રક્ત જીવનના સાદા બનાવોમાં છે તેટલો અસાધારણ કલ્પનાઓમાં નથી અને મનુષ્યના હૃદયમાં જે તરંગો હરહમેશ જીંદગી રહ્યા છે તે તરંગોમાં પ્રવેશ કરવો, અને વિદ્વાન તેમ જ અભણ, શ્રીમત તેમ જ ગરીબ, બાળક તેમ જ વૃદ્ધ, તથા સ્ત્રી તેમ જ પુરુષને આનંદ અને આરામો સહેલો પહોંચાડવો, એ કલાનો હેતુ અને એ કલાનું કાર્ય છે કુદરત અને મનુષ્યને સૌંદર્યમય, આનંદમય, ચેતનમય અને નવીનતામય બનાવવા એ કલાનો આદર્શ છે

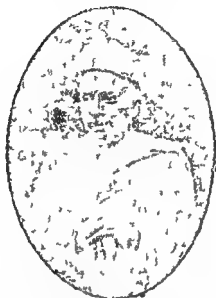
સૌંદર્ય અને ઉપયોગિતા પણ કલાનો હેતુ અને આદર્શ છે કારણ કે ઉપયોગિતા સૌંદર્ય અને વિનાનું સૌંદર્ય મનુષ્યને અધીભતિની ખાઈમાં ફેંકનાર યત્ર છે, અને ઉપયોગિતા સૌંદર્ય વિનાની ઉપયોગિતા મનુષ્યના આત્માને સીમગાવી નાંખનાર બીધિ છે જે કલા ઉપયોગી નથી તે વસ્તુત સુંદર હોઈ શકે જ નહિ, અને જે કલા સુંદર નથી

તે ઉપયોગી સહાય જ નહિ ઉપયોગિતા અને સૌંદર્ય વચ્ચે ભેદ ઉત્પન્ન કરવો તે જીવનને શુદ્ધ અને મૃત્યુને કવિતામય બનાવવા જેવું છે. આવા અર્થરહિત બેઠેને વીધ જ કવાને ઉતારી પાડવામાં આવી છે તેથી જ આપણા સસારમાં, આપણા ગૃહમાં, આપણી રીતસાનમાં, આપણા પહેરવેશમાં, આપણા ખાનગી તેમ જ જાહેર જીવનમાં શુદ્ધતા કઠોરતા તેમ જ જડતા વ્યાપી રહી છે તેથી જ આપણા સમસ્ત જીવનમાં એક પ્રમાણે પક્ષાધાત ઉત્પન્ન થયો. અને યોગ્ય સમય પહેલાં લખાયેલા મહાન પોતાના શબ્દમાં જ ફરીથી કહું તો, “એ પક્ષાધાતને લીધે મજૂરને મજૂરીમાં રસ રતો નથી, કલાકારને કલામાં રસ નથી, વિદ્વાનેને વિદ્યામાં રસ નથી, અને શહેર રીતે શહેરીપણામાં રસ નથી એ પક્ષાધાતને લીધે યત્રો અને કના વચ્ચે વિપત્તિ ઉત્પન્ન થઈ છે. ઉપયોગિતા સૌંદર્યથી ધૂરી પડી છે, સાંદર્યનો સ્વચ્છતાથી વિયોગ થયો છે, કુદરત અને ઔપધિ વચ્ચે વિરોધ થયો છે, અને તન, મન, ધન અને જીવનની એકતાનો લોપ થયો છે. એ પક્ષાધાતને લીધે જ અર્થશાસ્ત્રને નીતિશાસ્ત્ર સાથે સમઘ જૂલી જવાયો છે, વ્યક્તિ અને સમષ્ટિ ઉભયનાં સુખ તરફ ઉપેક્ષા થઈ છે, સુખ અને મુખનાં સાધનો વચ્ચે ગોટાળો થયો છે, અને જીવન કરતાં ઉપાર્જન પાછળ વધારે વલ્લમાં મગવા છે.” કલાકારો જૂની જામ કે કના એ કુદરતનું જ પ્રતિબિંબ છે અને કુદરતની અંદર સર્વમંદર અને ઉપયોગી છે જે કાર્ડ સુદર છે તે જીવત, અર્થપૂર્ણ અને ઉપયોગી હોવાથી જ સુંદર છે જે કાર્ડ ઉપયોગી છે તે નિર્મિત, તાત્કાલિક, મનોરંજક અને સુંદર હોવાથી જ ઉપયોગી છે. સૌંદર્ય કે યાની સગાથી કે જાદુઈ લાકડીથી ઉભવતું નથી, પરંતુ જ્યાં જ્યાં વાસ્તવિક, યથાર્થ આદર્શ જીવન છે ત્યાં ત્યાં જીવનનાં અનિવાર્ય તત્ત્વ તરીકે આપોઆપ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. તેથી કલાનો આદર્શ હાથ કરવો હોય તો કૃત્રિમ, કલ્પનામય, જડ સ્વપ્નોમાં બ્રમણ કરવાને બદલે સ્વાભાવિક, સત્ય, ચેતનમય જીવનનો આદર્શ હાથ કરો. સ્મરણમાં રાખો કે કુદરતની વિરૂદ્ધ થવા કરતાં કુદરતને અનુરૂપ થવામાં જ કલાનો વિજય છે અને કુદરત તથા આદર્શ જીવન જૂનાં નથી, એ મહાન સત્ય અતરમાં આરંભ હશે તો આપોઆપ આદર્શ કના ઉત્પન્ન થશે. કુદરતના અને જીવનના સત્યો સમજનાર કલાકાર જન્મતે અને કુદરતને સૌંદર્યમય તથા પવિત્ર બનાવી શકશે. જ્યાં જ્યાં તેના હૃદયનું લોહિયુગ્મક સ્પર્શ કરશે ત્યાં ત્યાં સુંદરતા, પવિત્રતા અને ઉપયોગિતા પ્રકાશી નીકળશે. એ લોહિયુગ્મક પાસે માત્ર નહીં અને સમુદ્ર, ચંદ્ર અને સૂર્ય, પહાડો અને વનરૂપિ, કાકિલા અને ચક્રુરી, કે માનસરોવર અને નદનવન જ કલામય બની નહિ જાય, પરંતુ તે ઉપરાંત એતરો અને કારખાનાંઓ, રેલ્વે અને સ્ટીમરો, રજીસ્ટ્રાર અને અને કેદખાનાંઓ, દુકાનો અને યુગ્મગ્રાઓ, સર્વ કલામય બની જશે. એ કલા માત્ર સુદીર્ઘ વિદ્વાનો કે અગત મિત્રોને જ રીઝવશે નહિ પરંતુ ચહેરે ચહેરે અને મેરેવેર આદર્શ કલા તરીકે આગખારો, સ્વીકારારો, પૂજારો

બે અવસાન.

લેખક—રા. રમણીયરામ ગોવર્દનરામ ત્રિપાઠી.

સ્વર્ગસ્થ પ્રો. હરિ મહાદેવ ભટ્ટકમકર.

શુ બાઈની વિસ્મન કોસેજના સંસ્કૃતભાષાસાહિત્યના એક પ્રતિષ્ઠિત અને વિદ્વાન ગ્રેફેસર તરીકે પચીસ વર્ષ પર્થત પોતાનું પવિત્ર અને પ્રેમાત્મક જીવન અતીત કરનાર પ્રો. હરિ મહાદેવ ભટ્ટકમકરના તામથી શુજ્જ્વાલનો સુસિદ્ધિત વિદ્વાનવર્ચ કે વિદ્યાધારિણ આજ અગ્નિપ્રાયે નથી હા ■ ૧૮૬૨ માં વિસ્મન કોસેજના પ્રો. જિન્સીવાળાએ તે સસ્થા સાથેનો પોતાનો સમય છોડીને પછી સર રામકૃષ્ણ હામગરની ભલામણથી શ્રીયુત ભટ્ટકમકર ગ્રેફેસર તરીકે ત્યાં નિભાયા. પ્રો. જિન્સીવાળા એક વિદ્વાન અને બાહોશ ગુરુ હતા અને તેમની પાસેથી જવાબદારી માથે લેવાનું કાર્ય બિડટ હોય એ સ્વાભાવિક છે. પ્રો. જિન્સીવાળાએ જે રીતે અને જે વિદ્યાર્થી વિદ્યાર્થીઓના હૃદયે જિતી લીધી હતી, પોતાના જે અમીરી ગુણથી પોતે લોકપ્રિય બન્યા હતા તે રીતિમાં પોતાને મુકાલી વેળાએ પ્રો. ભટ્ટકમકર પોતાની કારકિર્દીમાં સફળતા મેળવવા માટે એક ગભીર જવાબદારી સ્વીકારી લીધી હતી. આ વખતે તેમનું વય ફક્ત સત્તાસ વર્ષનું હતું. આટલી ન્હાની વયે હજારો શિષ્યોના ગુરુ તરીકેનું કર્તવ્ય સંપૂર્ણ વિજય સાથે તેમને કરવાનું હતું અને ખરેખર, પોતાના સૌજન્ય અને વિદ્યાના પ્રતાપે અત્યંત સમયમાં જ પોતાના વિદ્યાર્થીઓના મન ઉપર

કુરાનનું શુજ્જ્વાલી ભાષાંતર ૨ ૫-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

તેમણે હંડી યાપ બેસાડી ઇ સ ૧૮૯૧ થી ૧૯૧૫ સુધીના આ પચીસ વર્ષપર્યંત તેમણે સરકાર વિષયનું મહાગ્રંથથી અધ્યયન કર્યું હતું અને વર્ગમાં જસો બગો વિદ્યાર્થી હોય છતાંયે તે સર્વને સભળાય તેવી રીતે સ્પષ્ટ અવાજે છુટથી તે બોલતા હતા એટલું જ નહિ પરંતુ વિદ્યાર્થીઓને શિખવવાની તેમની પદ્ધતિ પણ બહુ જ સરલ અને સ્પષ્ટ હતી વિદ્યાર્થીઓ તરફથી મુકવામાં આવતી પ્રશ્નપરપરાથી પ્રો. લાડકમકર કદિ ચીડાતા કે કટાળો પામતા ન હતા કેટલાક પ્રેરિસરો પેતાના વર્ગમાં નિયત કરેલા પુસ્તકો અથેતિ વાંચી જતા નથી તેમ જ વર્ગમાં કાર્ય થર કરતા પહેલાં પણ પોતાના વિષયમાં તૈયાર થઈને આવતા નથી એ કુરુણ્યથી પ્રો. લાડકમકર રહિત હતા હરક વિષય પોતે બહુ ખ્યાનથી અને ગ્રંથથી તૈયાર કરતા અને વર્ગમાં તે પ્રુત્તક અથેતિ વાંચી જતા હતા તેમના હાથ નીચેના ધણુ વિદ્યાર્થીઓએ યુનિવર્સીટીના ઉમદા પારિતોષિકો મેળવ્યા છે અને તેમના સહવાસમાં આવેલા જે તેમના હાથ નીચે અભ્યાસ કરનારા હર કોઈ વિદ્યાર્થી તેમની તરફ જ માન અને પ્રેમથી આજ પણ જીવે છે

એતોયોવનિવર અને તે ઉપરના શકાચાર્યના ભાખ્યુ ભાષાન્તર કરવા માટે યુનિવર્સીટી તરફથી જાના વેદાન્ત પ્રાઈઝ તેમને આપવામાં આ યુ હતું આ સિવાય બીજા કેટલાક ઉત્તમ ઈનામો યુનિવર્સીટી તરફથી તેમને મળ્યાં છે તેમની સાહિત્યપ્રવૃત્તિઓ અનેક છે અને એ સર્વનું સ્પષ્ટીકરણ અને ધષ્ટ શકે તેમ નથી તેમના પ્રવૃત્તિ-પૂર્ણ જીવનની લાગી નોંધ અને લખ થકાય તેમ નથી વિલ્સન કૉલેજની ડીમેટીંગ સોસાઈટી અને સરકાર સોસાઈટી વગેરે સરથામાં તેઓ અમ ભાગ લેતા હતા, અને પુનાની ડેક્કન વર્નાક્યુલર ટ્રાન્સલેશન સોસાઈટીના મુખાઈમાં તેઓ એક સેક્રટરી હતા.

પ્રો. લાડકમકરના અનેક ગુણોમાં તેમની પરમસહિષ્ણુતા અને કોઈને કોઈ પણ પ્રકારનું દુ ખ ના યાપ તેવી મન પ્રવૃત્તિ-દુ કાળજી-કે જેને લીધે હરકોઈ પક્ષના સર્વ જનોનાં તે એક પરમ મિત્ર તરીકે સ્વીકારાયા હતા તે એક મહા ગુણુ હતો તેમના પરાપકારી અને પ્રેમાળ સ્વભાવના પરિણામે અનેક ગરીમ વિદ્યાર્થીઓને દ્રવ્યથી પણ તે સાહાય્ય આપતા હતા અને દૂરૂરના અનેક સનધીઓના પ્રુતેને પોતાના જ પ્રુતો તરીકે ગણી તેમણે તેમનું કલ્યાણ કર્યું હતું બાકી તેમની કમકમતી ધમત્રદા, તેમનું પવિત્ર આચરણ અને સીધી વધારેમાં વધારે તે તેમની નિસ્તીમ દૃઢ માતૃભક્તિ-એ ગુણોયે તેમનું જીવન સરકારી અને કુલીન જતા યુ હતું પોતાની આત્મપ્રવૃત્તિ કે પરની નિન્દા એ તહેમના જીવનસૂત્રથી દૂર હતાં

પ્રો. લાડકમકરના સરકારી અને પ્રેમાળ હૃદયનો લાભ લેવાનો શુભપ્રસંગ આ લેખકને પણ થોડા માસ સુધી મળ્યો છે અને પોતાના જીવનનો એ સમય મહદ્દાઅઘાળી માનવાને તે

પણ કષ્ટક અધિકાર છે ગયા મે માસની તા ૩૫ મીયે પ્રિ લાડકમકર ચાર દિવસની માદગી પછી
આ દુનિયા લજીને ચાલી ગયા છે એ રાત અમે મહા સોડથી ચાલણી છે અને પરમાત્મા તે મહાન
આત્માને શાન્તિ આપે, એ અમારી નમ્ર પ્રાર્થના છે

સ્વર્ગસ્થ સર થીઓડોર સી. હોપ.

હોપનું " ગુજરાતી વાચનમાળા " ગુજરાતનો મોટો ભાગ હજી સારી રીતે પાઠ કરે ■
એ ' જુની વાચનમાળા ' તે સદા કરનારા અને ધરમાં બાળકોને એ જુની પદ્ધતિ ઉપર શિક્ષણ
આપવાને આતુર એવા અનેક શિક્ષકો આજ પણ ' જુકસેલર્સ ' પુસ્તકોના વ્યાપારીઓ-ને
ત્યાં શોધવા જતા માનુષ પડે છે અને ગમે તે હાલે અને મૂળ કરતાં યહુ બિલકા પૈસા આપવાને
એ અરેખરા આતુર અને તૈયાર હોય છે ' જુની ગુજરાતી વાચનમાળા ' નો એ મોટો હતો-છે
ગુજરાતમાં નવી વાચનમાળા તૈયાર કરનાર વર્ગ એ પ્રીતિ અને એ સન્માન દુર્ભાગ્યે ગુમાવ્યા ■
ભાષાની સરળતા અને સુદૃઢતાને રચાને કઠિન અને કાઠરચાને કઠક અને અશુદ્ધ છપામણી એ
હાલની વાચનમાળામાં નજરે પડે છે ' જુની ગુજરાતી વાચનમાળા ' તૈયાર કરાવનાર એક

અંગ્રેજ ગૃહસ્થ હતા અને તેમણે એ વાચનમાળા તૈયાર કરવામાં કે કરવામાં જે થમ લીધી હતો, જે શુદ્ધિ ચાપરી હતી, જે સાહાય્ય આપી હતી અને જે સ્વાર્થભાગ કરી હતો તે માટે સમસ્ત ગુજરાત વર્ષો પર્વત તેમણે ઝાલ્યું રહેશે. મી. ફોર્બ્સ અને ગુજરાતી વ્યાકરણના કર્તા રે. મી. ટેલરના પણ ગુજરાતીમાં તેમની સેવાઓ માટે એવી જ રીતે સદા ઝાલ્યું રહેશે.

સર ડી. સી. હોપ એક મહાન સરકારી અમલદાર હતા ઈ. સ. ૧૮૩૦ ના અરસામાં તેમનો જન્મ થયો હતો અને ૧૮૫૩ માં 'સીવીલીયન' ની પરિક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થઈ તે જ વર્ષમાં આ દેશમાં તેઓ આવ્યા હતા. ૧૮૫૩ ની સાલ એટલે આજથી બાસક વર્ષ પહેલાંનો સમય આ હાંબા યુગમાં હિન્દુસ્તાને બહુ બહુ અનેકવિધ રંગી નાટકો ભેગા છે તે વખત અંગ્રેજી રાજ્યનો ઉત્પાદક હતો અને તે વખતની શિક્ષણપદ્ધતિઓ સૌ જુદા જ પ્રકારની તે તદ્દન જુની અવસ્થામાં હતી તેને નવું સ્વરૂપ આપવાનું પવિત્ર કાર્ય સર હોપે ઉપાડી લીધું હતું. રૂઝાવનના બળવાને લીધે તેમના કાર્યમાં કામ ખતેન પડી, પરંતુ ૧૮૫૮ ના દેશ પછી ફરી તે કાર્ય તેમણે હાથમાં લીધું. ગુજરાતના તે વખતના ટેલકાક ઉત્સાહી પ્રગોની સાહાય્ય વડે "હોપ વાચનમાળા" તૈયાર કરવામાં આવી હતી. સર હોપે એક સીવીલીયન તરીકે આ દેશમાં આવીને આ દેશ અને તેના પ્રજાજનેને પોતાના કર્યા હતા. પોતે પણ તહેમના જ છે, જાગૃત્વસભૂતેષુ એ સૂત્ર પોતાના અમીરી હૃદયમાં સચોટ રીતે તેમણે ઉતાર્યું હતું, એ તેમના મહાગુણને ગુજરાત આજ અત્યંત આભારી છે એવા સીવીલીયનો દુર્ભાગ્યે હવે આ દેશમાં રડનાખડા દષ્ટિએ પડે છે. સર હોપની એક સરકારી અમલદાર તરીકેની કારમીઈ પણ એવી જ રીતે ઉત્તમ હતી. સર હોપ માનુ માસની યશ્વંતમાં લગભગ પચાસી વર્ષો વયે ઇં લાડમાં અવસાન પામ્યા છે, એ વાતથી ગુજરાત આજ ગોડનિમમ છે. ગુણી ગુજરાત એક અંગ્રેજ અમલદારને પોતાના એક ગુજરાતી તરીકે ગુમાવી બેઠી છે અને તે માટે હૃદયથી શોક પામે છે, અને 'For Gujarat's bliss, my heart will ever sigh' એ સૂત્રને પોતાના હૃદયમાં પુરેપુરું ઉતારનાર એ મહાન વ્યક્તિના પવિત્ર આત્માને પરમાત્મા અખંડ શાન્તિ આપે એ ગુજરાત સમસ્તની અતિ નમ્ર અને વિનીત પ્રાર્થના છે.

મુંબઈની ધારાસભાની પૂનાની બેઠક.

બજેટ અને બજેટ ઉપર તકરાર.

લેખક — રા. ઉત્તમલાલ કેશવલાલ ત્રિવેદી, બી એ, બોલ અને બી

આ વખતની આપણી ધારાસભાની બેઠકને માટે કયું વિશેષણ આપવું એ નક્કી કરવાનું કામ થયું મુશ્કેલ છે. બજેટ ઉપરની તકરાર, કેટલાક બીલો, કેટલાક સાધારણ સ્વરૂપના ઠરાવો, સર રિચર્ડ દેમ્મની કારકીર્દીની પ્રશંસા એ આ સભાનો કાર્યક્રમ હતો અને તે કાર્યક્રમ આપણા સભાસદોએ કોઈ પણ પ્રકારના 'બનાવ' વગર ખવાસ કર્યો. સભા વિસર્જન કરતાં પહેલાં નામદાર ગવર્નર સાહેબે વર્તમાન કામના, આખા ભવત્વને લઈ અને સશયમાં નીખનાર 'પશ્ચિમના મહા ભારત' સંબંધે આજ્ઞાકાંક્ષા પ્રાપ્ત થયેલી વસ્તુસ્થિતિનું દૃઢ પણ સાદુ, સાચું અને સરળ વિવેચન કર્યું હતું. આ સમરત કાર્યક્રમમાં મહાધુરના દાવાનળની સત્તાપ્રકારક અસર એક સામાન્યસૂત્ર રૂપે દૃષ્ટિગોચર થતી હતી. કાઉન્સિલની બેઠક નજરે જોનારને અથવા તેના કામકાળના પ્રસિદ્ધ થયેલા અહેવાલને સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી વાચનારને બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય ઉપર ઘેરાયેલા વાદળની ભયાનક ઝાયાની પ્રતીતિ યથા વિના રહે તેમ ન હતું.

૧ બજેટ.

તોપણ આ બેઠક છેક નીરસ ન હતી. ચામતી સાલનું આપણું બજેટ જે આપણી સભામાં ગયા શીયાળાની બેઠકમાં રણ ચડ્યું હતું તે જોઈને તેમ જર્મન્ટ ઓફ ઈડિયાએ પસંદ કરી આપણી છેવટની મજુરી માટે મોકલાવી આપ્યું હતું એટલે તે સંબંધી કાંઈ પણ ચર્ચા કરવાની ન હતી. બજેટના છેવટના આંકડા આ પ્રમાણે નક્કી થયા હતા —

	બજેટના આંકડા	૧૯૧૪-૧૫ મુધારેલા આંકડા	૧૯૧૬ બજેટના
પાછળી સિલક	૧,૮૨,૦૧૦૦૦	૧,૮૫૪,૩૦૦૦	૧,૫૪,૨૮૦૦૦
ઉપજ	૭,૫૮,૬૨૦૦૦	૭,૪૭,૫૬૦૦૦	૧,૧૬,૬૦૦૦૦
ખર્ચ	૮,૨૩,૩૦૦૦૦	૭,૮૮,૬૫૦૦૦	૭,૭૧,૭૭૦૦૦
સાલ આખર સિલક	૧,૧૭,૬૩૦૦૦	૧,૫૪,૨૮૦૦૦	૧,૩૨,૫૧૦૦૦

ઉપર પ્રમાણે મુખ્ય ઇલાકામાં આ વર્ષ સાક્ષાત કરોડ રૂપિયા ઉપજના અડસટવામાં આવ્યા છે અને ખર્ચ ઉપજ કરતા બાવીસ લાખ વધારે હતો. છે એ બાવીસ લાખ પાછી સિલકમાંથી નીકળે એટલે પરિણામે સાવ આખરની સિલકમાં એટલો ખાડો પડ્યો. આ સાક્ષાત કરોડમાં આર કરોડ છત્રીસ લાખ માત્ર જમીનની મહેસુલના જ આપણા દેશની ખરી નીપજ એતીની

છે તેના આનાં કરતાં ખીજે કયો પૂરાવો જોઈએ છતાં કોઈના કહી વડે એમ નથી કે આપણા દેશની ખેતીની સ્થિતિ જોવી જોઈએ તેવી સતેષકારક નથી. જાગેટના ઉપર જે તકરાર થઈ તેમાં આ વાત ઉપર ખાસ બાર મૂકવામાં આવેલાં જોવામાં આવતો નથી કદાચ આ વખતે સરકારને અગ્રિય લાગે તેવું કંઈ ન બાપવું એવી પ્રગલ્ભ વૃત્તિને લીધે આ બાબત ઉપર પૂરતું વિવેચન થયું ન હોય તો તે બનવાજોગ છે બાકી અમને તો હમેશાં એમ જણાતું આવ્યું છે કે ખેતી એ હજી સુધી આપણી ખરી ખાણ છે અને તેના ઉપર ધ્યાન આપવામાં આપણે જે પ્રમાણ કરીએ છીએ તે પરિણામે અતિશય તુકસાનકારક છે સરકારને ખેતીની ઉપજ અત્યંત સહેલાઈથી મળે છે અને તેથી તે તરફ સરકાર પૂરતું લક્ષ આપવા મન કરતી નથી પણ સરકારની ઉપજ આપ્યા પછી અને ખેતીનું અને પોતાના ધરનું ખર્ચ કદાચ પછી યોગ્યતા પાસે સુધારાવધારા કરવાનાં કંઈ સાધને રહેતાં નથી એ વાત નિ સશય છે અને તેથી આ સાધનો પૂરાં પાડી ખેતીમાં સુધારાવધારા કરવાના માર્ગ ઉપર યોગ્ય વર્ગને મૂકવો એ સરકાર નું એક મોટું કર્તવ્ય ઉત્તમ યામ છે આ જેમ અને તેમ જલદી સમજાય અને અમલમાં મૂકાય તેમા સરકારને સામાન્ય પ્રગળે તેમ જ ખેતી ઉપર નિર્વાહ કરનાર સર્વ પ્રગળે લાભ છે એ વાત એવી તો સ્પષ્ટ છે કે તે સમયે કંઈજ કહેવાની જરૂર નથી

૨. બજેટ ઉપજની તકરાર.

બજેટની ઉપર જે તકરાર થઈ તેમાં ખાસ નોંધવા લાયક કંઈ ન હતું રાવબહાદુર ગોડબોને જેઓ એક ઇન્જનેર છે તેમણે સ્વાભાવિક રીતે ઇન્જનેરી-જાહેર બાધકામ-ખાતામાં વધારે ખર્ચ કરવાનો આગ્રહ કર્યો તેમણે કહ્યું કે દરવર્ષે ઉપજનો ચોક્કસ ભાગ-૧૨½ ટકા જેટલો ભાગ-જાહેર બાધકામ પાછળ ખર્ચવાનો નિયમ રાખવો જ જોઈએ, રાવબહાદુર ગોડબોને માટે ગમે તેટલું માન છતાં કદાચ વિના ચાલતું નથી કે આવેા નિયમ સમજવતો નથી, રસ્તાઓ સારા રાખવામાં અને ન્દેશ તથા તળાવો બનાવવામાં ખર્ચ કરવામાં કાંઈ હાનિ નથી પણ જાહેર-બાધકામની વિગતવાર યાદી જોવા ઉપર જ્યારે ધ્યાન જાય છે ત્યારે જાહેર બાધકામના ખાતા માટે બહુ ઉત્સાહ રહેતો નથી એ દીલગીરી સાથે કશું કરવું પડે છે અને માતેર લાખના ખર્ચમાં સોળ લાખ તો માત્ર ‘એસ્ટાબ્લીશમેન્ટો’ ખર્ચ છે રાજ્યના ઉપયોગનાં નવાં મકાનો પાછળ અગીયાર લાખ ચાલીસ હજાર રૂપિયાનો વિનિયોગ છે અને જુનાં મકાનોનાં સમારકામ પાછળ આઠ લાખ ચોસઠ હજાર વધરાના છે આ વર્ષે રસ્તા વગેરેમાં સાડા પાંચ લાખ, નવાં કામોમાં અને સમારકામ માટે તેર લાખ સત્તાવન હજાર ચોગ્ગેલા છે આ ખર્ચોની આવશ્યકતા દર્શાવે તેને માટે અમારા મનમાં સંદેહ નથી-તોપણ અમે એટલું જોઈએ છીએ કે અમારા ગરીબ દેશમાં સરકાર પણ જરા સાદાઈની પદ્ધતિ સ્વીકારે તો તેમાં

અડકા-૧ જાગ ૨ ૩ ૨-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુબાઈ

હાનિ થવાનો સંભવ નથી. મોતેર લાખખાથી પૂરા એકી હજાર પચ્ચેક વણી ખાતાનાં મકાનો માટે આ વખત ખરચવાના નથી અને આરોગ્યખાતામાં પચ્ચેક માન જે લાખથી સહેજ વધારે, એટલા જ, વાપરવાના છે. અમલદારો માટે અથવા કોર્ટો માટે મકાનો બંધાવવાની જરૂર નથી. અથવા તે મકાનો સારા અને સ્વચ્છ ન બંધાવવા એમ કહેવાનું તાત્પર્ય નથી. પરંતુ એટલું તો કહી શકાય એમ છે કે અમલદારોની જરૂરીઆતો કરતાં લોકની જરૂરીઆતો ઉપર વધારે ધ્યાન આપવાની સરકારને ટેવ પડે તો વધારે સારૂ રાવળહાદુર ગોડમેલે એ ખર્ચ જ કર્યું હતું કે ટેકનીકલ અને ઔદ્યોગિક કેળવણી માટે જોટલી એકાદે તોટલી સગવડો નથી.

કરૂણવાડનાં સરદારે 'દાર'ના ઉપયોગ ઉપર અત્યંત મુકવા સારૂ દારૂ ઉપરનો કર વધારવા સિવાય બીજા ઉપાય યોજવાની નીચાયત કરી હતી. માત્ર કર વધારવાથી દારૂનો ઉપયોગ ઘટતો નથી તેના ટેકામાં એમણે બતાવ્યું હતું કે જ્યારે છેલ્લાં ૩૪ વર્ષમાં દારૂના કરની ઉપજ ૩૫ લાખથી ૧૪૫ લાખની થઈ ત્યારે દારૂની ખપત, પચ્ચેક લાખ એલનથી ૩૨ લાખ સુધી પહોંચી છે તેમણે ત્રણ ઉપાયો બતાવ્યા હતા (૧) દારૂ પીવાની સમવડે ઓછી કરવી (૨) કોઈ યોગ્ય રૂપમાં સ્થાનિક છૂટાનો સિદ્ધાંત સ્વીકારવો અને (૩) સ્થાનિક એકસાઇસ કમિનીએને વધારે લોકાભિમત અને અસરકારક બનાવવી આજ સભાસદે બાળકેને કેળવણી આપવાની યોગ્ય ગોઠવણ કરવાની સરકારને ભલામણ કરી હતી. આ ગૃહસ્થનો એવો મત છે કે સાક્ષરતાની કેળવણી ન મળે તેની હરકત નહીં પણ દરેક બાળકને એવી ખાસ કેળવણી મળી જ જેથી તે ઉપયોગી સ્વાસ્થ્ય અને આત્મમાની નાગરિક અને સમાજનું ઉપયોગી અંગ થઈ શકે.

મિ. નાર્થકે કનાગ છલ્લામાં કેળવણી પાછળ વધારે ખર્ચ કરવાની અને આરોગ્ય અને ઔષધોપચાર ઉપર વધારે ખર્ચ માડવાની આવસ્થકતા બતાવી તેમણે વળી આખા ઇલાકામાં એક સરખાં વજન અને માપ કરવાની ભલામણ કરી પણ તેમની સર્વથી વધારે અગત્યની સૂચના બેતીવાડીના ટોર ઉઠેરવાની બાબતમાં વધારે સચ્છીન પગલાં બરવાની હતી અને આશા રાખીએ છીએ કે રા. નાર્થકે આ બાબત આટલીથી જ બંટકવા દેશે નહીં. બેતીનો ખર્ચ આધાર આપણા દેશમાં હજી ટોર ઉપર છે અને આ લેખકનાં ધારવા પ્રમાણે હજી ઘણાં વખત ટોર ઉપર જ રહેશે. પાત્રિક બળથી બેતીનું કામ ચલાવવાનું જાપણ યતાં ઘણાં વર્ષો એકાદે અને તે વખતે પણ ટોરને તદ્દન રવાના કરી શકારો નહિ બેતીના ટોરની અખ્યા પ્રમાણમાં ઓછી છે એટલું જ નહિ પણ તેમની દયા એકાદે તેવી સતેષ કારક નથી. આ બાબતમાં રા. નાર્થકે વધારે વિવેચન કરવાની તક લીધી હતી તો વધારે સારૂ હતું આપણે આશા રાખી શું કે તેઓ આ સલાહની વધારે ચર્ચા કરશે અને કોઈકે લોકની મદદથી

ચદ્રકા ત બાગ ૩ ૨-૮-૦૦ એન, એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુન્નાઈ

અને કંઈક સરકારની મદદથી આ સવાલનો બોધને તેવા નીચેના લાવવા આપણી ધારાસભા સમર્થ થશે

રાવબહાદુર રમણભાઈએ ઓફિસવણીની હિમાયત કરી હતી અમદાવાદ સિવાય બીજે કોઈ પણ રથજે સરકારને ખરચે ચાલતી સીએને માટે હાઈસ્કુલ નથી આ વાત બહાર લાવવા માટે આપણે રા. બા. રમણભાઈના આખાર માનીશું કે અને આશા રાખીશું કે મોટા ભાગેનાં કેટલેક રથજે તેવી નિશાળો કાલવાની તેમની સુચના ઉપર સરકાર ધ્યાન આપશે એમ સભાગાય છે કે સરકાર આ બાબતમાં હાવમા કઈ સવિશેષ વિચાર ચલાવે છે અને અમને ખાતરી છે કે રા. બા. રમણભાઈ આ સવાલ પર તો નહીં શકે રા. બા. રમણભાઈ એવી ખાતરી ધરાવે છે કે જો આવી નિશાળો દરે તો તેના લાભ લોક જરૂર લેશે રા. બા. રમણભાઈના અનુભવ માટે અમને માન છે પરંતુ અમારે કહેવું જોઈએ કે ઓફિસવણીના સવાલ અમને ધણો ગંભીર લાગે છે અને હાલ ચાલતા ધારણ ઉપર મોગી ઇમારત બાધવાથી કંઈ હાંસલ નથી એમ જણાય છે આટલા વખતા પ્રચારથી ઓફિસવણીમાં સતેષકારક વધારો થયો નથી એ અનુભવની ખાસ નોંધ લઈને ઓફિસવણી વધારે સમીન, વધારે લોકપ્રિય અને વધારે ઉપયોગી બનાવવા તરફ જતી લઈ જવાની અમને જરૂર જણાય છે સરકાર હાલમાં સીએના શિક્ષણક્રમના સબધી ને દિલચાલ કરે છે તેનું શું પરિણામ આવે છે તે એવાની જરૂર છે અમે એટલી પુણ્ય આશા રાખીશું કે સીએના શિક્ષણક્રમના સબધમાં સરકાર છેવટના ઠરાવ ઉપર આવે તે પહેલાં જાહેર પ્રગતે તે ઉપર ચર્ચા કરવાની એક તક આપવાનું સરકાર દુરસ્ત ધારશે! લોકને પ્રથમથી વિશ્વાસમાં લઈને ચર્ચાના કેળવણીનાં ધારણોને લોક વધારે ઉત્સાહથી સ્વીકારશે એમ માનવામાં અમે ધારીએ છીએ કે અમારી કઈ જાન મળી નથી

૩. ઔદ્યોગિક સક્ષોભ.

રા. બા. ગોડળાસભાઈ નં. કામત, રા. રા. લક્ષ્મીભાઈ સામળદાસ, રા. રા. મનમોહનદાસ રામજી અને રા. રા. નારાયણ મહાદેવ સમર્થ (જેમને અમે આ પ્રસંગે તેમની યુનિવર્સિટી તરફથી ચૂંટણી થઈ તે માટે અને ધારાસભામાં તેમણે પોતાના બાગ બરાબર રીતે બજાવ્યો તે માટે અત્યંતકરણપૂર્વક અભિનંદન આપીએ છીએ) આ સર્વેએ આપણા દેશના આ સમયમાં ઉત્પન્ન થયેલા વ્યાપાર અને ઉદ્યોગ સબધી સક્ષોભ ઉપર સરકારનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું આ વખતની બજેટની તકરારનું આ વિશેષ લક્ષણ હતું એમ કહીએ તો ચાલે મદ્રાસ અને સમુક્ત પ્રાન્તોમાં ઉદ્યોગોનું એક ખાતું તેનું ખાતું ઉદ્યાનું એવી સુચના મિ. કામત તરફથી કરવામાં આવી. રા. રા. ગોડળાસભાઈએ માત્ર ઉદ્યોગોના સુધારાવધારા અને સજીવન માટે

મેક્સમુમરનાં વેડાંત વગેરેનાં બાપણા ર ૧-૦-૦૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

નાણાની રકમો કાઢવા સરકારને વિનંતિ કરી રા રા અનમોદનદાસે પણ એ જ બાબત ઉપર સરકારનું ધ્યાન ખેંચી ઉદ્યોગનું ખાતું ઉઘાડવાની જરૂર બતાવી મિ રામચંદ્રે ઘેરબેઠો કરી શકાય એવા ગૃહ-ઉદ્યોગો સ્થાપવા અને તે ખાજગ નાણાં ખર્ચવાની મંજૂરત બલામણુ કરી આ બધામાં સર્વથી વધારે વહેવાર સૂચના રા રા લલિતુભાઈ સામળદાસની હતી આ સમયમા જર્મની અને ઓસ્ટ્રિયાના મુલકોના જે માલ આપણે ત્યાં આવે છે અને જે માલ વિના આપણે અત્યારે બહુ પી છીએ તેવા માલ અને બનાવવાની શરૂઆત કરવાના સર્વતરફથી આશ્રદ કરવા માં આવે છે આ આશ્રદ વાળખી છે અને અવસ્થા એ ઉદ્યોગો આપણે ઉપાડી લેવા જોઈએ તેમાં શક નથી પરંતુ આપણા દેશની સ્થિતિ એવી છે કે આપણે આવા પ્રકારનું કોઈ પણ પગલું ભરતાં પહેલાં સરકારના સાચુ જોશ વિના ચાલે તેમ નથી લોઈ વિલિંગડને આ મનધર્મ યોગતા કહ્યું કે આમા ખરી વાત એ છે કે ધનાઢય પુરોએ પોતાનું ધન નવા ઉદ્યોગોમાં નાખ્યું જોઈએ તે વાત ખરી પણ અત્યારે એ મુનકોતા માનોતા સમયમા જે સ્થિતિ તેવા સ્થિતિ કટલા અથવા હમેશને માટે કાયમ રહેશે એ એક મોટો સવાલ છે કારણ કે ધનાઢય પુરો તૈયાર થવા અને જર્મની ઓસ્ટ્રિયાના ઉદ્યોગો આપણા દેશમાં ફાખલ કરવામાં પોતાનું નાણું રોક્યું એ ધધાએને પણ દેશમાં સ્થાપતાં સ્થાપતામા જ લડાઈ બધ થઈ અને પછીથી તે દેશમાંથી તે જ માલ અનિવાર્ય જધામા આપણા દેશમાં આવશે રા રા યથો પછી આપણા ધનિકોના એ નાણાંની શી સ્થિતિ ? ડુકામા જમાસુધી બાધક જગતથી અથવા ઉત્તેજક બક્ષિસોથી એ ધધાએને ખમજર કરવાનું સરકાર માથે ન લે ત્યાં સુધી ધનિકો એ ધધાએમાં પોતાનું ધન રોકતા અચકામ એ સ્વાભાવિક છે બી અમારા ધારવા પ્રમાણે આવા કોઈ પ્રયોધ વિના એ પ્રમાણે નાણાં રોકવા એ જૂલભરેલું પણ છે આ સિવાય તેવા ક્યા ઉદ્યોગો આપણા દેશમાં સારી રીતે જમો શકશે તે બાબત પણ પૂર્ણ તપાસ કરવાની જરૂર છે અને તે સા રા રા લલિતુભાઈ એ જે સૂચના કરી તે સર્વ રીતે સ્વીકારવા યોગ્ય છે પૂનામા મળેલી છેલ્લી પ્રાન્તિક સભાએ આ વિષયનો હાશ ક્યો તેમા એવી સૂચના કરેલી હતી કે આ બાબત તપાસ કરવા સાઠ એક અમલદાર અને બીન અમલદારની મિમિત કામેટી નીમવી પ્રાન્તિક સભામા આ હાશ પણ રા રા લલિતુભાઈ જ સૂચનાથી કરવામા આ ચો હતો અને તેમણે તે હાશનો હવાયો આપી ખારાસમાંની પોતાની પ્રુરથી ઉપરથી એ જ બલામણુ સરકાર આજળ રજુ કરી હતી નામદાર ગવર્નર સાહેબે પણ એમના ઉપસહારના ભાષણમાં એક તરફથી ધનિકોને વિનંતિ કરી ખરી, પરંતુ રા રા લલિતુભાઈ સામળદાસની સૂચના એવી તો અનિવાર્ય હતી કે તેનો સત્કાર કરવાની તેમને જરૂર પડી અને તે બાબત એ કે તેમણે કંઈ વચન આપ્યું નહીં તો પણ તેવા કંઈ નિયાર કરવાની કષ્ટતા તો સ્વીકારી આવી કમિગી નીમાવાની ઘણી જ જરૂર છે અને તેની કમિટીની

તપાસને પરિણામે જે નિર્ણય થાય તેને અનુસરીને જ આજળા પગનાં ભરવાની અમે તો આપણા ધનિકને લવામણ કરીશું. આપણા દેશે છેલ્લાં દસ વર્ષના અરસામાં ધણુ યુગાચુ છે અને અમારે પ્રયોગો કરવા માટે આપણે દેશ તૈયાર નથી એટલા માટે રા. રા. લાન્ડમાર્ક સામળ વાસની સૂચનાને અમે અત કરણથી ટેકા આપીએ છીએ અને આજ રાખીએ છીએ કે નામના સરકાર તેમની તે સૂચના સ્વીકારશે અને તે કમિટી બહુ વખત જોયા વિના તબીબી જા. કરી ચોગ્ય નિર્ણય ઉપર આવશે. અમારે કહેવું બેઠકે કે તેવા ઉલોગોની જમાવટ માટે બાધક જગતની કે ઉત્તેજક બક્ષિસોની નીતિ સ્વીકારવાની જરૂર છે કે નહીં તેની પણ તે કમિટી તંજની જ કરશે.

૪ કેનનણી વગેરે

એમ ઉલોગોના સનધમા સરકારના કર્તવ્ય ઉપર સર્વ સહાસદોએ સરકારનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું તેમ જ કેળવણી અને આરોગ્યના વિષયોમા પણ સર્વ લોકહિતવાદીઓ સરકારનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું એમ કહી શકાય. રા. રા. નારાયણરાવ સમય કેળવણી ખાતુ સરકારે યોજેલી નાણાની રકમોનો પૂરતો ઉપયોગ કરતું નથી એ માટે દીનમીરી જણાવતાં દેશના યુવકાને માટે કોનેજ કેળવણીની પુરતી ગોઠવણ કરવા સરકારને વિનંતિ કરી હતી કહેવાની જરૂર નથી કે આ બાબત અત્યંત અગત્યની બાબતમાની છે. મિ. શાંખે અખત એમ કહ્યું કે હવે એવી જરૂર નથી કારણ કે આ વખતે મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષામા ૭૫ ટકા નિષ્ફળ નીવડ્યા હતા એ વાત ખરી છે પણ છેલ્લી જે વખતથી મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષા ખાસ કરીને સત્ત યઈ છે એવી સામાન્ય ફરિયાદ છે અને તે બે વર્ષ ઉપર જણાવની કાનેએની સખ્યાની અપર્યાપ્તિને જ આભારી છીએ એમ લોકનું માનવું છે. વળી એ પણ જણવા જેવું છે કે બીજા પ્રાંતોના પ્રમથમા મુબઈ ઇલાકામાં કોલેજોની સખ્યા ઓછી છે. મુંબઈના એવો શો દોષ છે કે જેથી સરકાર વિચી કેળવણીને માટે આટલી મો. સાદ રહે છે, તે મુન થી સમજતું નથી. આના સનધમા અમે રા સપર્ધને ખાસ લાલામણ કરીશું કે આ સવાન કાઉન્સીલમા તેમ જ કાઉન્સીલ બહાર ચોગ્ય બળ અને હિતસાદથી ચર્ચવા અને જાહેર લોકમનના બળથી સરકાર ઉપર પુરતું દબાણ લાવી સરકારની રાજ્યનીતિ વધારે ઉદાર અને સતેષકારક કરવા સાદ ચોગ્ય પગનાં ભરવા તે નામવારે પ્રમ લેવો. કહેવાની જરૂર નથી કે આ સવાનમાં સવ પક્ષો તેમની સાથે છે. મુંબઈ ઇલાકાના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી આ બાબતની દિનચાન ઉપાડી લેવાસા આવે અને બધે ઠેકાણેથી કોલેજની કેળવણીને માટે વધારે ઉદાર બદોનરત કરવાના અભાહો કરવામાં આવે તો અમે નથી ધારતા કે સરકાર લાગે વખત એવી રીતે પ્રકટ થયેલા લોકમતની અવગણ કરી શકે.

ખજેટની તકરાલા સનધની બીજી બે બાબતો ઉપર વાંચનારનું ધ્યાન ખેંચી આપણે આ બાગ આટોપીશું. પોલીસ ખાનાના ઉપર સરકારે ત્રા વર્ષમાં ખર્ચ વધાર્યું છે તે અર્ચના

મેહસિનીના નીતિવચનો ૩ ૧-૦-૦૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

અન્યમાં એક સવાલ એ છે કે સરકાર દ્વારા મોટા પગારની જગ્યાઓની સંખ્યામાં વધારો કરીને ખર્ચ વધારે છે તેને બદલે અથવા તેની સાથે સાથે પોલીસદળની નીચી ખાવરીઓ ઉપર વિરોધ ધ્યાન આપવામાં આવે તો સારૂ પોલીસની ખામીમાં સરકારના દાવમાં જે માહિતી હોય તે ઉપર આપણે હમેશા આધાર રાખવો પડે છે અને તે માહિતી પ્રમાણે કામ લેવાની સરકારને સુનક્ષી આપવી એ જ વધારે સારૂ છે સરકારને એમ મનાવવાનો યત્ન થાય છે કે મુબંધના પોલીસદળની કુચળતાને લીધે આ સમયમાં મુઝાર્ડ ઈલાકામાં પબ્લીક ડિફેન્સ અને સેફ્ટી એક્ટ હાથપ કરવાની જરૂર નથી જણાઈ પોલીસની કુચળતાની ના નથી પણ મુબંધિયાકાના લોકોની સહુવૃત્તિનો તેમાં કાંઈ ફાળો નથી એમ તો નહીં જ કહેવાય આ સિવાય એક બીજી વાત એ છે કે સિંધમાં કામ કરતા અમજ અમજદારોને સિંધનાં હુવાપાણીના સળ્પ સર વધારાનું લવાજમ આપવાની યોજના થઈ છે આવી બાબતની ચર્ચાના સળ્પમાં લોકહિતવાદીઓની રિધિતિ બહુ જ કંઈક થઈ પડે છે સારામાં સારા ઇરાદાથી કહેલી વસ્તુ અંગ્રેજ અમલદારો માટેની ઇબ્દાથી કહેવામાં આવે છે એવું માનવામાં આવે છે સ્વાભાવિક રીતે લલમનસાઈની આમર માટે કાળજી રાખ નારા આપણા કેટલાકે સલાસદો સામાન્ય રીતે આવા સવાલો ઉપર આંખબાંડા જ કરે છે પરંતુ છેલ્લા વીસ વર્ષથી એથેન્સ કોમ્પેન્સેશનના દિવસોથી એક અથવા બીજા નિમિત્તસર અંગ્રેજ અમલદારોની આમંત્રાનીમાં વધારો કરવા તરફ આપણી સરકારની ખાસ કાળજી હોય એવું માનવાને લોકોને કારણ મળે છે અંગ્રેજ અમલદારોને સાથે બારે જ-સળદારી છે, રાજ્યવહીવટનું તમામ જોખમ લેખને શીર છે તે બહુ ખર્ચ પણ આપણા અમલદારોને આપણને આપીએ છીએ તેટલું ફુનીયાના ઠાંપણ ભાગમાં અપાતું નથી, એ વાત જમજહેર છતાં હજી એક અથવા બીજા નિમિત્તે વધારો કરવામાં આવે છે-એટલે અત્યારે અગતની બાબતોમાં જ મોટી મોટી કાષ્ટકો કરવાનો વખત પણ છે ત્યારે આ વધારો જરા પણ વિનબાતા નથી એ સમજ સકાય તેનું છતાં વિરમવકારક છે

બજેટના સળ્પમાં આ વખતની તકરાર દાલમાં જે સંકેતો મૂકવામાં આવ્યા છે તે ઉપર નજર કરતાં, જરાક ઊંચા દીનથી કરવા દેવામાં આવી હતી તે માટે આપણે સોડ વિલિયમ્સનો આભાર માનીશું ધારાસભાની ફિનેન્સ કમિટી બજેટ ઉપર બહુ કાળજીપૂર્વક ધ્યાન આપે છે અને તેની મદદથી ઘડનામાં આવેલા બજેટના સળ્પમાં બહુ તકરારનો અવકાશ ન રહે એ બનવા ભગ છે તોપણ બજેટની તકરારને વખતે જ આપણી ક્રિયાદો રજુ કરવાની તક લેવામાં આપણે આ ધારણ સ્વીકારીએ છીએ કે રાજ્યવહીવટની સફળતાનો ખરો આધાર બજેટ ઉપર છે, બીજી રીતે સફળતાની ખરી નિશાની પણ બજેટ છે અને તે ખર્ચ લોકમતાનુસારી અને લોકપ્રિય બનાવવામાં રાજપુરુષોની કુચળતાની રાજ્યવહીવટની કમોટી છે

૫૬૨મી પ્રાન્તિક પરિષદ.

લેખક — ગ. ચન્દ્રશંકર નર્મદાતંત્ર પડયા, બી એ, એલએન બી

ઈ. સ. ૧૯૦૭ ની સાલમાં કૉંગ્રેસ વિખિજન થઈ તે પછી મુગાર્ડ ઈલાકાની પ્રાન્તિક પરિષદ અનેક સંધેગોને લીધે મળ્યા છતાં ન હતી. ગયા એ માસમાં દક્ષિણના મુખ્ય નગર પૂનામાં ઉદ્દામોએ મિ બ્રાઉસ્ટના પ્રમુખપદ નીચે “સત્તરમી પ્રાન્તિક પરિષદ”ના નામથી પોતાની પરિષદ બરી કૉંગ્રેસના વિચ્છે. પછી અઢાણાદના કન્વેન્શને સ્વીકારેલું બધારણ ઉદ્દામો માન્ય કરતા નથી, એટલે સ્વાભાવિક રીતે તેઓની પરિષદો કૉંગ્રેસના બધારણને અનુસરીને ભરવામાં આવતી નથી. પરિણામે, અઢાણાદના બધારણને માન આપનારો મિનવાદી પક્ષ ઉદ્દામોએ ભરેલી પરિષદને “પ્રાન્તિક પરિષદ” તરિકે સ્વીકારવા ના પાડે છે. પૂના એ ઉદ્દામપક્ષનો મુખ્ય દુર્ગ છે. ત્યાં જ્યારે ઉદ્દામોએ ‘પ્રાન્તિક પરિષદ’ને નામે પોતાનું સમેતન બંધું ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે પૂનાના મિતવાદીઓને એમ લાગ્યું કે કૉંગ્રેસના બધારણને માન આપનાર પક્ષે પણ લોકમતને સક્રિય રીતે દોરવા માટે “પ્રાન્તિક પરિષદ” ભરવાની જરૂર છે. પૂનાના મિનવાદીઓને તહેમના આ દર્શન-perception-માટે અશ્વિનન્દન ધટે છે. અમ્હારે નમ્ર મત એવો છે કે લોકગન જાણવા, લોકમતને પોતાની દિશામાં લઈ જવા જેટલો પ્રયાસ ઉદ્દામપક્ષ કરે છે તેટલો મિનવાદીપક્ષ કરતો નથી. મિનવાદીપક્ષના એક નમ અંગ હોવા છતાં અમ્હારે એટલો સ્વીકાર તો કરવો પડે છે કે જેવા ઉત્સાહથી, જેવી ખતથી, જેવી એકનિતાથી ઉદ્દામ પક્ષ લોકોમાં પોતાનો મત પ્રસારવા પ્રયાસો કરે છે તેવા મિનવાદીપક્ષ કરતો નથી. મિતવાદીપક્ષની અમને આ મ્હોની યુતતા લાગી છે એટલું નહિ, પરંતુ અમ્હારે સત્યની ખાતર શરમ સાથે કહેવું પડે છે કે મિતવાદીપક્ષના નેતાઓની એ એક પ્રકારની અમને કર્તવ્યમજ્જતા લાગી છે. એ કર્તવ્યમજ્જતામાંથી મિતવાદીપક્ષને અલ્પાંગે પણ અચારનાર પૂનાના મિનવાદીઓને અમ્હે અન્ત-કરણપૂર્વક અશ્વિનન્દન આપીએ છીએ એટલું નહિ, પરંતુ આ પ્રાન્તિક પરિષદ ધોનાવી તહેમલું મિતવાદી પક્ષ ઉપર મહાન ઉપકાર કેરો. એવી અમ્હારી માન્યતા પ્રસિદ્ધ કરીએ છીએ.

આ ઉપરાંત એક બીજી અગત્યની દૃષ્ટિથી પણ પ્રાન્તિક પરિષદનું આ અધિવેશન આવશ્યક હતું. આ વખતે કૉંગ્રેસનું અધિવેશન મુગાર્ડમાં થનાર છે. કૉંગ્રેસના બધારણ પ્રમાણે પ્રતિનિધિઓને નૂની કાંવા માટે કૉંગ્રેસના અનેક સ્થાનિક મંડલોની જરૂર હતી. આ ૫૬૨મી પ્રાન્તિક પરિષદે તેવાં મંડલોની સ્થાપનાને ધણી ગતિ આપી. આ પ્રાન્તિક પરિષદની તંધારીઓને અગે જૂનાં જિલ્લામંડલો (District Associations) પુનર્જીવન પામ્યાં છે એટલું નહિ, પરંતુ અનેક સ્થાનોમાં નવા જિલ્લામંડલો સ્થાપાયાં છે. કૉંગ્રેસના કાર્યમાં સતતતા લાખલ થયેલી જેવા ઇચ્છનારાઓને આ સમાચારથી આનંદ થવા વગર લાગે રહેશે સંયોગિત.

રાજકીય જીવન (organised political life) માટે આવા સ્થાનિક મંડળો સ્થપાય એ આવશ્યક છે એટલું નહિ, પરંતુ તેઓ તત્પરતાથી નિરંતર કાર્ય કરે એ પણ અતિશય જરૂરનું છે આ દૃષ્ટિથી પણ પદરમી પ્રાંતિક પરિષદ લાર્ડાઈએ યોગ્ય જ હતું

પૂનામાં આવું મામની તા ૧૦ મી અને તા ૧૧ મીએ મળેલી સુબાઈ ઇનાકાની પદરમી પ્રાંતિક પરિષદ કેટલે અથે સફળ હતી અને કેટલે અથે અસતોષકારક હતી તે આપણે બંન્ને પરિષદના સંમેલનને આપણે ત્રણ દૃષ્ટિથી તપાસીશું પ્રથમ દૃષ્ટિ હાજરીની પ્રિયદ્વની સફળતાની તપાસ કરવામાં હાજરી કેટલી હતી અને કેવા પ્રકારનાં માણસોની હતી એ એક અગત્યની કસોટી છે આ દૃષ્ટિથી પદરમી પ્રાંતિક પરિષદ ફતેહમદ હતી એમ જણાવતાં અમને આનંદ થાય છે લગભગ ૧૫૦૦ સ્ત્રીપુરુષો હાજર હતાં, જેમાં ઇલાકાના છુદા છુદા વિકાગોમાંથી આવેલા પ્રતિનિધિઓની સંખ્યા લગભગ ૬૫૦ ની હતી આપણા ગુજરાતમાંથી લગભગ ૫૦ પ્રતિનિધિઓ હાજર હતા પરિષદના સમય વચ્ચે અગવડભર્યાં હતાં અને વરસાદને લીધે કોઠાં, રત્નાગિરી વગેરે વિકાગોમાંથી પ્રતિનિધિઓ આવી શક્યા નહોતા, છતાં આની સારી સંખ્યા હાજર હતી એ સતોષકારક ગણી શકાય લોકસભેલનોમાં સંખ્યા એ એક અતિશય અગત્યનું અંગ છે, પરંતુ કંઈ સ્થિતિનાં માણસો હાજર હતા એ દૃષ્ટિએથી પણ વધારે મહત્વની છે આ દૃષ્ટિથી પ્રાંતિક પરિષદનું પરંતુ સંમેલન થઈ જ શક્ય હતું મિતવાદી પક્ષના નેતાઓમાંથી દાદાનાઈ, સર દ્વિરાજશાહ, મી વામણ, સર લાલચંદ્ર વગેરે યોગ્ય જ બાતલ કરીએ તો લગભગ સર્વ નેતાઓ હાજર હતા આપણા રાજકીય જીવનની મુન્દ સ્થિતિમાં આ હકિકત જેટલી પરિષદને શોભા અને પ્રતિષ્ઠા આપનારી છે તેટલી જ હાજર રહેનાર નેતાઓને અભિનંદનને પાત્ર બનાવે છે વળી, સુબાઈ ઇનાકાની ધારાસભાના બીનઅમલદાર સભાસદો મહોદી સંખ્યામાં હાજર હતા આપણા દેશના રાજકીય કાર્યકર્તાઓએ (Political workers) માત્ર કાઉન્સિલોમાં જ કામ કરવાનું છે એટલું નહિ પરંતુ લોકસભાઓમાં પણ આગેવાન ભાગ લેવાનો એ સત્યની સમજ વધારે પ્રસારે અને વધારે અસરકારક બને એ અતિશય જરૂરનું છે આ ઉપરાંત નિવૃત્ત ધરેના સરકારી અમલદારો પણ મહોદી સંખ્યામાં હાજર હતા, અને તેમણે પરિષદના કાર્યમાં ભાગ લીધો હતો નિવૃત્ત થયેલા સરકારી અમલદારો આવાં લોકસભેલનોમાં હાજરી આપે અને પોતાના તાદ્દશ્ય બતાવે એના કેટલાક લય છે એ ખરૂં છે, પરંતુ આપણા દેશની હાલની સ્થિતિમાં એ આવશ્યક અંગ લાભદાયક છે એમ અમને લાગે છે વળી, આ વખતની હાજરીમાં એક બીજું તરફ પણ આવકારલાયક અને આશાજનક હતું સામાન્ય રીતે એવી ફરિયાદ કરવામાં આવે છે કે કોંગ્રેસો અને કુન્દર-સીમા માત્ર વકિલો જ ભાગ લે છે આ પરિષદમાં આગેવાન વેપારીઓ, જમીનદારો અને અન્ય ધંધાલોએ પોતાની હાજરી આપી હતી એટલું નહિ, પરંતુ પરિષદના કાર્યમાં ભાગ લીધો હતો જેમ જેમ આપણા લોકોમાં ડેબલ્સી વધારે ને

વધારે પ્રસારતી જશે તેમ તેમ આપણા રાજકીય જીવનમાં વધારે ને વધારે વિવિધતા આતી જશે આ સર્વ ઉપરાંત, પરિષદમાં અપાયેલી હાજરીને અને એક અગત્યની અને અપૂર્વ બાબત તે મુનાઈ ઇલાકાના સોક્રિમ ગવર્નર લૉર્ડ વિલિંગડનનું, તેમના પત્ની લેડી વિલિંગડનનું તેમ જ મેટા સરકારી અધિકારીઓનું આગમન હતું. મુનાઈ ઇલાકાની પ્રાન્તિક પરિષદમાં ઇલાકાના હકિમ હાજર રહે અને તે પરિષદમાં બાપણુ આપે એવો આ પ્રથમ જ પ્રસંગ હતો. નામદાર લૉર્ડ અને લેડી વિલિંગડન તેમના ઉદાર ખવાસ અને મીઠનસાર સ્વભાવને લીધે આ ઇલાકામાં એવાં તો સોક્રિમ થઈ પડ્યા છે અને માત્ર ગવર્નર લૉર્ડ સિડનહામની નીતિથી જુદાં પડીને તેમણે લેખી તરફ તથા લેકાના નેતાઓ તરફ એવું તો સદ્ભાવભર્યું વલણ ધારણ કર્યું છે કે તેમને કેવલ લેકાની સરકારોમાં પણ હૃદયપૂર્વક સ્વાગત મળ્યા વગર રહે નહિ તે ઉપરાંત, સામાન્યતા હાનના અણીના પ્રસંગે લેખી તરફથી જેમ રાજનિઠા દર્શાવવામાં આવે તેમ અધિકારીઓ તરફથી લેખી તરફ સદ્ભાવ દર્શાવવામાં આવે એ અવાગવિક છે. પરંતુ આટલું કમન કર્યા પછી અમદારે કહેવું જોઈએ કે કેવલ લેકાની સરકારો મેટા સરકારી અમલદારોની હાજરી કેટલીક દૃષ્ટિઓથી બહુ આવકારણીય નથી. જુનાઈ, આપણા લેકામાં એવા ચારિત્ર્યવાન યુરોપીયો થોડા છે કે જેઓ મેટા મેટા અમલદારોની હાજરીમાં પણ સ્વતંત્રતા અને સ્વમાન બતાવી શકે. આપણે એવા વાતાવરણમાં ઉઠ્યા છીએ કે જેથી કેવલ લોકસરકારોમાં પણ સરકારી અમલદારોને વધારે પડતું પ્રાધાન્ય આપણા લેકાથી અપાઈ જાય છે. પરિણામ એવું થઈ જાય છે કે કેવલ લોક સરકારોમાં માત્ર લોકહિતે તરફ જ જે મુખ્ય દૃષ્ટિ રહેવી જોઈએ તેને બદલે રાષ્ટ્રીય સ્વમાનને નોખે એની રીતે વફાદારીનું પ્રત્યેન કરવાના હિમજા આપણા લેકાને આવી જાય છે. અમદારે એક સાથે કહેવું પડે છે કે પૂનામાં ભરાયેલી પરિષદમાં કેટલેક અંશે આવું થઈ ગયું હતું. આસમાં ભરાયેલી કૉંગ્રેસમાં લાંબા નામદાર ગવર્નર લૉર્ડ પેટરો હાજરી આપી હતી તે સમયે પણ ભૂષેન્દ્રનાથ બસુનું પ્રમુખ તરીકેનું તેમ સમસ્ત કૉંગ્રેસનું વર્તન લમ્બમ આદર્શ ગૌરવ અને સ્વમાનથી યુક્ત હતું. અમદારે ઇચ્છાએ છીએ કે તેવું ગૌરવ અને સ્વમાન પૂનાની પરિષદમાં જળવાયું હોત તો સાદા યાત્ર સરકારની સાથેનો સહકાર બંધિત તરિકેના તથા રાષ્ટ્રીય તરિકેના સ્વમાનની સાથે અસમત નથી એ આપણે આપણા દેશમાં લોકસાસનની ઊંચા પ્રકારની વાવનાઓથી પ્રેરિત રાજકીય ચારિત્ર્ય ઉત્પન્ન કરેલું હોય તો આપણા નાયકોએ પોતાના વર્તનથી લેકાને બતાવી આપવું જોઈએ કે સાચી રાજનિઠા કાંત્યા પ્રકારના સ્વાતંત્ર્ય અને સ્વમાન સાથે સંબંધિત છે. સંસ્થામાં લોકસમેલનોમાં સરકારી અધિકારીઓની હાજરી સ્હામે અમદારે વાંધા નથી, પરંતુ લોકસરકારોમાં પણ તેમને આપવામાં આવતું વધારે પડતું પ્રાધાન્ય અમને અચોક્ક્ય લાગે છે.

પરિષદની સફલતાની તપાસ આપણે એક દૃષ્ટિથી કરી, બીજી દૃષ્ટિઓથી આપણે આવતા અંકમાં જોઈશું.

અપૂણુ

હૃદયળળી.

લેખક — રા. મનહરરામ હરિરામ.

આ ન કઈ ખેલ છે,
સ્વપ્ન કે સ્ફેલ છે,
કામ બહુ આકર્ષા,
ઉચ્ચાર્યા પૂર્યા

છેડી સગામને ક્યાં જયો ?
ધારી પુરુષાર્થ સદામા યજો,
આ કસોડી ખરી ઇશ્વરી જાણીયો,

તુલ્યનગ રાખશે,
વાંક નદી કાળના,
ટુલ કે જાળનો,
ઉભય કર જોડીને
જસશે છેડીને

ધર્મ ઉપગ લહે ? શરમ છે
કાર્યના મય જે પરમ છે,
સઘ તે સાધવો જો ખરી ધરમ છે

ધર્મ નવ ત્યાગશે,
હૃદયળળ રાખશે

છીન ઉભવુ,
ઉભીને જોભવુ,
જોલી દીલ જોભવુ,
દિગ્ગત ધર્મ જવુ

રાજનાં છે ઉડ્યાં મૂળ બહુ તેથી શું ?
આલસુ મુઠ્ઠા દારણુ બહુ તેથી શું ?
અડચ જૂઠો લાલે ઘોર બહુ રાત્રીમાં,
અવલુ કરશે તહે મૂળ મળતીઆ

ધર્મ નવ ત્યાગશે,
હૃદયળળ રાખશે

હુમેશા નિરોહી રહેવાનું ઉત્તમ સાધન,
અત્યંત શાન્તવર્ધક, પૌષ્ટિક અત્યુત્તમ સ્વાદિષ્ટ

પેઈન ફેલ

ગાયનના શોખીનોને કદ મધુર બનાવવામાં તથા મગજમારીનું કામ કરનારા-
ઓને આ ગોળીઓ આશીર્વાદ. રૂપ છે અગ્નિ, ખાંસી, કોરેરા, વાસ્તે ધણી જ
અકસીર છે વાપરી ખાતી કરો

કીમત રૂ ૧૫ ની ગોલી આઠસો. ટપાલ ખર્ચ જુદું.

તાવનો રામબાણુ ઇલાજ

એન. સી. વેધ

મીરેક્યુલસ રીવર મીક્ચર

રજીસ્ટર્ડ નં ૧૭૧

મને તેણે ફડીલા તાવને એક જ દીવધર્માં નાણું કરે છે
આમરદાર એજન્ટોની જગર છે દવા પેચનારાઓના ત્યાંથી મનશે
કીમત રૂ ૧૨ ના ૩ ૦-૧૦-૦ ટપાલ ખર્ચ જુદું.

મલવાના ટુકાણા—

બિંબા આયુર્વેદિક હાર્મશી

પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ સુબર્બ નં. ૨,

બ્રાન્ચ—૧ નાગરેવી મુબઈ ૨ પાટણ (સુજરાત) ૩ અમદાવાદ ૪ લાવનગર

Established 1911.

રહેવાની તથા જમવાની
સગવડ સાથે.

ધી હિન્દુ લૉજ

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ

પટ્ટણી બિલ્ડીંગ્સ,

મુંબઈ.

શ્રીઓ માટે અબલા સંજવની ગાળીઓ.

ગર્ભસ્થાન અને શ્રીઓના અટકાવ સબધી સમજા રોગોનો - દેશી ધલાજ દબારો એરતો મિસિસ કમલાબાઈની ગાળીઓ ધરમાં રાખે છે અને જ્યારે કોઈપણ પ્રકારના ગર્ભસ્થાનના દરદ જેમકે, અટકાવ સાફ ન આવવું, પેડુનો દુખાવો, અનિયમિત અટકાવ, લોહીવા, સફ ધાતુનું જવું, કસ્ટવાનડ, ગર્ભસ્થાનનો મોજો, ગર્ભસ્થાનનું ખસવું વગેરે દરકતો આવી પડે છે ત્યારે તરતજ તેઓ તેનો ઉપયોગ કરે છે, અને તેઓ બીજાને બલામણ કરે છે અને તેથી તેનું જખડ વેચાણ થાય છે કી ૩ ૧ પોસ્ટેજ તથા વી પી ૪ આના વીશેષ માહિતીનું ક્યાટલાગ મફત.

મિસિસ કમલાબાઈ જી. એમ સી.

કાલબાદેવી રોડ, મુબઈ.

અમેરીકન ધલાજ આપણા દેખતા થાય છે.

કેટેરેક્ટોડાઈન.

(આખના મોતીઆ વાટકાપ વગર મટે છે.)

"હવે આ નહીં થયું છે કે આખના મોતીઆ વાટકાપ વગર ખાતીથી મટી શકે છે" તેને માટે કેટેરેક્ટોડાઈન એક બરસાતર ધલાજ છે આ રોગથી પીડાતા આને હવે વાટકાપ કરાવવાની ખટપટમાં પડનાનું કામ નથી વાટકાપ કરાવનારા સમજાઓ ની આખ વાટક પથી મુધરે છે એમ નથી, પણ કેટેરેક્ટોડાઈનથી કોઈપણ દરદીને નીરાસ થયું પડતું નથી એમ અનુભવથી સિદ્ધ થયેલું છે કીમત રૂ ૫ પોસ્ટેજ ૪ આના વધુ

આખા હિંદુસ્થાનમાં વખણાયેલો વાળ કાલા કરવાનો

પક્કા કલપ.

આ કલપ મુછોના તથા ઘાંતીના સફેદ વાળનાં લગાડતાં, તે પાચજ મિનીટમાં મુર કાળા થઈ જાય છે વાળના ગોખીને એ યા. રાખવું કે, એની બરોબર આજ કોઈપણ કલપ નથી આ કલપ વાપતવામાં સહેલો છે, સોડમમાં ગમતો છે, ગુણમાં અકરીર છે, રંગમાં પાકો છે અને કીમતમાં સરતો છે. કીમત રૂ ૧ ટપાલ ખરચ માફ

મેસર્સ નવરત એન્ડ સન,
કાલબાદેવી રોડ, પોષ્ટ ઓફીસની બાજુમાં,

“સમાલોચક” ના જાહેરખબરના દર.

વર્ષ એક માટે આખું પેજ રૂ. ૪૦

વર્ષ એક માટે ૨ પેજ રૂ. ૨૫

વર્ષ એક માટે { પુઠા ઉપર જાહેરની ખાસ રૂ. ૭૫
પુઠા ઉપર જાહેરની આશુ રૂ. ૮૦

વર્ષ એક માટે દરેક પલોકના રૂ. ૭

એક વખત માટે પલોક દીઠ રૂ. ૧

ખાસ જગ્યા માટે રૂબરૂ મળતું અથવા પત્ર વ્યવહાર કરવો

જાહેરખબરના પૈસા પ્રથમથીજ લેવામાં આવે છે.

જાહેર ખબર આપનાર વ્યાપારી વાહનિએ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે આ જાહેરખબરો સારા વર્ગમાં જ વ્યાપ છે અને તેમાંથી લાભ થવાની પુરેપુરી આશા છે.

હુરીઆર એન્ડે એઈએ છે.

આ ઉપરાંત હકીકત માટે રૂબરૂ મળતું અથવા પત્ર વ્યવહાર કરવો—

વ્યવસ્થાપક “સમાલોચક”

મુંબાઈ નં. ૨

ગાનો ગાનો ગાનો ગાનો ગાનો

જો તમારે સોનાની વીંટી, મળવાના અને ટેબલના ફેન્સી ધડીયાળો અને એવીજ રીતના ખીજા અત્યુત્તમ ઇનામો પ્રાપ્ત કરવા હોય તો જલ્દી એઈએ મોકલો.

૧ ટોનીટ જીનન ગુડીટા-તમામ રંગો જડ ચૂંચી નાસ કરી સ્વીડને રબરુટ બનાવે છે દિ રૂ. ૧

૨ શુદ્ધ સાચા ગ્રાતીના મુરમો—આખના તમામ રંગો તથા હાખવટ દુર કરી એકદમ આખને ચકક બને છે દિ રૂ. સવા

૩ રાયલ બ્રામ-એ તેવો માથનો હુખાવો બેતાબેતામાં અકમળથી મારી હકાવે છે કિમત રૂ. પોલો

૪ હમનો મહાન શસ્ત્ર—આ દવા વાપરવાથી દમ, હકિલુ અને ક્વામોઆસ રોગ નાશ પામે છે કિમત રૂ. પોલો ઉપરની દરેક વાહથી સાથે એક પેક કરેલી ઇનામની દીકોટ આપનામાં આવશે તેમાં જે ઇનામ લખ્યું હશે તે પ્રાપ્ત કરે આપવામાં આવશે—દરેકને નાનું કે મોટું ઇનામ મળશે જ.

આ ઉપરાંત ખીજા વધુ જાતની દવાઓ મળશે એન્ડે એઈએ છીએ ન. તેમને લરપુર કમિશન આપવામાં આવશે—ઈરવરલાલ એ. મીસી-અખડાનદ આપ-લાલ્ય માધવજીજ સાર્સે-મુંબઈ નં. ૪.

વિદ્વાનવગની સદાનુભૂતિથી ખાસ બાવાસિદ્ધ્યાઈ કિન્ડરગાર્ટન પદ્ધતિ પ્રમાણે યોજાતા ધાતુના આકારો તથા મુળાદરના મોટા મોડેલાનું બોદ રૂ. ૦૫ તમામ સાહિત્યો વાળી મોટી પેટીના રૂ. દોઢ આ ઉપરાંત કિન્ડરગાર્ટનના ખીજા સાહિત્યો રથુ મળશે લગ્નો - ગુણેડ હીબાજાઈ મહેતા, નારાયણ બિટ્ટી સ બીગ્ગામ બેકેરડ મુંબાઈ નં. ૪.

કર્ણિક

એગ્રીકલ્ચર

તાવ માટે એક અકસીર હિવા

કી રૂ ૦-૧૦-૦

દરેક દવાવાલાને ત્યાથી મળશે

કર્ણિક, અધર્સ, ગીરગામ

મુબાઈ

5 SA

રવિકાન્ત ભાગ ૧ લો

વિદ્યાન સંસ્થાને તરફથી પ્રકાશને પામેલ
દરેક લાયકેરીઓમાં તેમજ દરેક કુટુંબમાં રાખવા
લાયક લુવાન-વૃક્ષ દરેક શ્રી પ્રાપ્તને અતિ ઉપ
યોગી ચક્રાન્તરી રેલો મુજબ લખાયેલ મુબાઈ
અને રસમય કાર્મિક મય કિ ક્રાંતિ જે કદ મોટા
સાઈઝના ૫ ૪૨૦ સેન્ટી નામવાળા પાકા
પુસ્તક મજબૂત બાંધીત આ વિષેનું હેડલીલ
મજાવેથી મોકલવામાં આવશે

મુનીવાવ નરસિંરામ દેસાઈ

અમદાવાદ સાર મપુર પાશીસમ પોળ
તથા બમ્બીતા છાંસેલરોને ત્યાથી

2 SA

ન્યોતીંગ નિધાનો ખરો ચમત્કાર

જાહેરો હિય તો

શ્રી નાથદ્વારમાં દયારામગીરવર

મિથને લખીને ખાત્રી કરજો.

6 SA

લીવાનતી છાનકયા રૂ ૦-૧૨-૦૦

સ્નેહમુદ્રા રૂ ૧-૦-૦૦

Marriage Forms under

Ancient Hindu Law Ro 0-12 0

3 SA

સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૧ લો,

છટ્ટી આવૃત્તિ ૧૯૧૨ રૂ ૧-૮-૦૦

મરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૧ લો,

ચોથી આવૃત્તિ ૧૯૧૩ રૂ ૧-૪-૦૦

સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૩ લો,

ચોથી આવૃત્તિ ૧૯૧૨ રૂ ૧-૮-૦૦

7 SA

એન્ટાક્ટર (રા નદગકર ન પખા
ખી જે એનએન ખી, કૃત) રૂ ૦-૨-૦૦

શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ, પ્રો. કાન્તિવાવ

છ. પડ્યા એમ એ. કૃત રૂ ૧-૦-૦૦

ગા રાર પુસ્તકો માટે એન. એમ.

ત્રિપાઠી એ ૩ કપની મુજબ

નં. ૨-અ લખો.

4 SA

તૈયાર છે ! નવી આવૃત્તિ

સરસ્વતીચંદ્ર

ભાગ ૪ થો.

ત્રીજી આવૃત્તિ ૧૯૧૫

કિમત રૂપીઆ સ્વપાનથ

પોસ્ટેજ વધુ

8 SA

માત્ર ચારજ દિવા કમાવમાં નાજો અને તમારી પાસે ચ બેલીના દુલોનો એક તુરે હેલ એવી સુગંધ ચાતુ આ વ્યા કરશે પણ તેમા ખાસ ધ્યાન છે ચનાર એ એટો કે બ્યારે દુલોનો તુર તેની સુગંધ ખોઈ સાજ પડનાં કરમાઈ જાય છે, ત્યારે આ સેટના માત્ર ચારજ દિવા ચાર દીરસ સુધી ચાતુ સુગંધ આપમે તેની આ દીતપુરા અને અલત અગલની ખુબીના સખમે, મજા સુત હરીદાર્થ અને તપાસ છતાં તેને કેટલાક પ્રદર્શનોમાં સોના અને રૂપાના ચાદ મળ્યા છે ઉપર લખવા પ્રમાણે તેની વાસ ટકતી નથી એવું સામીત કરનારને રૂ ૧૦૦ ઇનામ મળશે

અર્થ ઓસની કાચના સુવધાથી સીસીના રૂ ૧ કપડામા રાખવા લાકડાં એડોમોહિનીના રૂ ૧ કામની સુ દર ટુકળના ૧૨ આના સુગંધી કાઠો ૧ ઇમળના ૧૨ આના એકના માનકે — ધી ઓરીએન્ટલ ડગ એન્ડ કેમીકલ કંપની. એકના આકાપાઓ — મોહીની એજન્સી, ૩, શીડ બીટલી, જુમા મંજી, મુબાઈ.

14-15

હાયમંડ સોપ કું. મુંબાઈ

૧૬૦૦ મા રૂપા પેસી

તરેલ તરેલના હાયમંડ ટોઈનેટ સાથુએ જેવાં કે ખસ, ચરક, ચુલાબ, ફેમિની અને કારબાલીક સરતા અને સારા બને છે તેથી ચામડી નરમ અને સુવાળી થાય છે ખસ માટે ખાસ સાથુની એક પેનીના ચૌદ આના

હાયમંડ હટપટ રંગારી.

હાયમંડ હટપટ રંગારી—આ સાથુથી તમારા ફેટા, લુગડા, કપડા, વગેરે સુતરના, ઉતના, સણના કપડાંઓ ચુલાબી, કેસરી, લીલો અસમાની, જામળો, પીળો, ઘેરો, કુસખી, કાળો અને ખાખી વીગેરે રંગોમાં બરે બેઠા બેઠા થોડા ખરચમાં રંગારો રમ પાકો, સફાઈવાર અને ગોટીના પ્રમાણમાં રંગ શીકે કે પાકે વધુ વીગત માટે લાગે ૧ ચોટીનો ૧ આનો

મુબઈ સરકારના એમીકલચરલ કેમીસ્ટ ડ મેનસાહેબ કહે છે—તમારા બધી જાત જાતના સાથુ સારી રીતે તૈયાર કરેલા છે અને તેમા જેવું એઈએ તેવું તેલ અને બીજે માવ મસાલો સારો વાપર્યો છે એમ લાગે છે તમારા કારબાલીક સાથુ, ચામડીના બધા દરદીપર ધણુજ અસરકારક છે

વધુ વિગત માટે ખાસ કેટલોગ મગાવો અમારી કંપનીને ૧૯૦૪ મા મુનમ્બા, ૧૯૦૬ મા અમરાવતીમા, ૧૯૧૧ મા બાલીવરમાં, અને ૧૯૧૪મા પુનામાં સાનાના ચિદા તથા ૧૯૦૧ મા કંચકતામા, ૧૯૦૨ મા અમલાવાદમાં, ૧૯૦૮ મા મેસુરમાં અને ૧૯૦૮ મા બાલ્ગટમાં ચાદીના ચિદા જુદા જુદા પ્રદર્શનોમાં આજનામાં આવ્યા છે

પુના ક્ષામ—

જુલવાર પેક, પુના મીટી.

{ હાયમંડ સોપ કંપની,
{ મિત્રામ દ્રામ ટર્મિનગ-મુંબાઈ

સમાલોચક.

અનુલેખક વાચ્ય સત્ય પ્રિયહિતં ચ યત્ ।

સ્વાધ્યાયાભ્યાસનં ચૈવ વાઙ્મય તપ ઉચ્યતે ॥ ૧ ગો ૧૭ ૧૫

પુસ્તક ૨૦ મુ.]

ઓગસ્ટ, ઈ. સ. ૧૯૧૫.

[અંક ૮.

અવલોકનશક્તિ.

રત્નોને એક અવલોકનકાર એ જીવન આી સાહિત્ય, વિજ્ઞાન અને કલા, લોકવ્યવહાર, રીતિ, અને તારતમ્ય સમીપી પોતાના દૃષ્ટિબિંદુઓ અને અભિપ્રાયો ધરાવનાર એક પુરુષ છે, અને તે કઠોર રીતે અથવા તો રમુજ ભરી રીતે, મનામદપૂર્વક અથવા તો દ્વંનિપૂર્વક, મરેડભરી રીતે અથવા તો સીધીસ઼, રીતે, તેને પોતાની રસિક શૃતિ પ્રેરે કે તેની પદ્ધતિ દરમિયાને તે પ્રમાણે આ દૃષ્ટિબિંદુઓ અને અભિપ્રાયો એ અવલોકનને લાગુ પાડે છે

તેણે ટીકાના ક્ષેત્રમાં જતિ કરતાં જ્ઞાન અને સમજાવના સદ્કારથી જ પ્રેરાતું જોઈએ જેમ કેવળ સમજાવ કે જ્ઞાન કદી પણ પરિપૂર્ણ હાઈ શકે નહીં તેમ સર્વસિદ્ધ અવલોકનકાર હોવો પણ અશક્ય છે એક અવલોકનકારને વસ્તુથી અદ્વાત રહેતું, ભાગ્યે જ પાલવી શકે, પરંતુ તે માટે તેણે જે જ્ઞાન પોતે ધરાવતો ન હોય તેનો કમ પણ કરવાની અમત્ય નથી અચિત જ જ્ઞાન એ સમગ્ર અવલોકનનો વારનવિક આત્મા છે અને જનાં ગુણદોષના તારણનું કાર્ય જ્ઞાનના કાર્યથી અધિક મહત્વનું છે શ્રિય, વિનય અને વિવેક આમનું કઈ પણ અવલોકનકાર ધરાવતો ન હોય તો તે શૂન્ય જ છે જ્ઞાન અને સમજાવ પણ નિપુણ નિયતાની અપેક્ષા રાખે છે એ નિપુણ નિયતા શાસ્ત્રપણની મૂર્તિ છે તો એ શાસ્ત્રપણની મૂર્તિને અવલોકનકારના સ્થાનમાં સમાને માટે વિરાગવા દો ”

ધી રાષ્ટ્ર ઓનરેન્ટ ઓથરગર્ધન

બીરેલ એમ પી — “અવલોકન શક્તિ ”

પ્રજસન શાંકર બાપાનુનાદ બાજ ૧ ૩ ૫——— એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

કવિ બાલણ.

લેખક—રા. રામલાલ ચુનીલાલ માદી.

૧ ઉપોદ્ઘાત.

અત્યારે ગુજરાતના એક અઘાત કોણમા પડેલુ પાટણ એક વખત ગુજરાતના ઇતિહાસમા પાટણ, અગ્રપદે હવે તેણે ધણી રાજ્યકાન્તિઓ જોઈ છે, ધણાં દુષ્-સુખો સેવ્યા છે અને તે ધણી ચત્વીષડતિઓમાથી પસાર થયું છે તે લગલગ છ શતક સુધી ગુજરાતનું પાટનગર રહ્યું છે અને તેટલા કાળમા તેના ઇતિહાસ ગુજરાતના ઇતિહાસ સાથે ઐતિહાસિક બન્યો છે આમ તેણે જેમ રાજ્યદ્વારી બાબતમાં અગ્રપદ ભાગવ્યું છે, તેમ સાહિત્યમાં પણ તેણે અને તેણે સ્થાન કોઈથી ઉતરે તેણે નથી જેમ તેના રાજ્યવીરોએ સમરશિશુમાં આશીન સાહિત્ય પોતાની અસિધી પોતાનું નામ અમર કર્યું છે, અને તેના મહામાતૃઓ અને મનીઓએ પોતાના જીવિતજીવથી રાજ્યનીતિમાં અતુલ્ય યોગદાન આપ્યું છે, તેમ તેના દુરધર પડિતોએ અને પ્રતિભાશાળી લેખકોએ સાહિત્યવાટિકા પણ ચિરહરિત અને નવપલ્લવિત રાખી છે “પ્રાકૃતના પાણિનિ” અને “કલિકાલ સર્વશ” શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રથી માટી, વાગ્બટ, રામચન્દ્ર, ઉદય પ્રભ, સુલટ, અમરચન્દ્ર સૂરિ, મેરુતુમાચાર્ય, આદિ કવિશૈખરોએ ભારતના સંસ્કૃતસાહિત્યમાં અમૂલ્ય લાભ આપ્યો છે તે સિવાય પ્રાકૃત, અપભ્રંશ અને પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષાના સાહિત્યમાં પણ પાટણના વિદ્વાનોનો ઠાઈ નાનોસનો ફાળો નથી રાંધી વિરોધ અગત્યનું તે એ છે કે, દારસી જેવી પરદીપ ભાષામાં પણ પાટણના એક ઇતિહાસકારે ઐતિહાસિક રીતે એક ઇતિહાસનો પ્રયત્ન કર્યો છે, એમ હાલમા જાણવામાં આવ્યું છે આ વિષયમા માત્ર એકલા પાટણે જ નહિ પણ આખા ગુજરાતે અભિમાન લેવું હક છે, કારણ કે, પ્રાગલ્ભ્યના દારસીમાં ઇતિહાસ લખનાર બે જ હિન્દુ લેખકો જાણવામાં આવ્યા છે તેમાં એક લીમનેન જુરાનપુરી અને બીજા પાટણના ઇશ્વરદાસ નામર ઇશ્વરદાસને પ્રકાશમાં લાવવાનું માન પડણા કૌલિજના પ્રેસિડેન્ટ જમખંડસિદ્ધ ઇતિહાસકાર શ્રીયુત જહુનાથ સરકારને ધટે છે

આ બધા ઉપરાંત, ગુજરાતી ભાષાના લોકપ્રસિદ્ધ સાહિત્યમાં પણ પાટણે માનભરેની લોકપ્રસિદ્ધ સાહિત્યમા સદાય અર્પણ કરી છે લાલણ તેના પુત્રો ઉદય અને વિશ્વદાસ, પાટણનો દિરંગો તથા મધુસૂદન, લીમ, ચતુર્ભુજ, નાયક ગોપાળ, વિવનાથ

* આ લેખ મુરતમાં પાસેથી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સમક્ષ વચાવે હતો સરનામે નિરીક્ષક સાહેબના સલાસદ સુપ્રસિદ્ધ પુરાતત્ત્વવિદ રા. રા. લાલજીરામભાઈએ તે વપાર્યો હતો તેમના તરફથી આ લેખમા બહુ ઉપયોગી યથા પડે તેવી સૂચનાઓ મારી માગતી ઉપરથી મને મળી હતી, જેમનો ઉપયોગ તેમના નામની સાથે દિપલેખામાં કર્યો છે તે માટે હું તેમનો બહુ ઉપકૃત છું

મહાસૂત્રકાર બાબાનુવાદ લાગ ૨૩ ૫-૦-૦૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

જાની, આદિ કવિઓ દ્વારા જાણના આપ્યા છે એમાન દને સાહિત્યના વિષયમાં ગુરુમત્ર આપનાર અને તેના કાવ્યપ્રનાદ ગુજરાતીમાં વાળનાર ■ ગુરુ રામચરણ, કેટલાક જણાવે છે તેમ જો પાટણનિવાસી હોય તો, તેનું પણ પાટણને ઓટ માન ઘટતું નથી

નરસિંહ મહેતાના સમકાલીન પાટણનિવાસી જ્ઞાત્રણ સમગ્રી આ લેખમાં વિચાર લેખવિભાગ કરવાનો ઉદ્દેશ છે મારા લેખના મુખ્ય નજી ભાગ થઈ શકતો — (૧) જ્ઞાનજી જીવન, (૨) તેની કવિતા અને (૩) તેના સમયની જાણતું સ્વરૂપ આ પ્રત્યેક વિભાગ વિષે મળી આવતી સર્વ વિષયો એકઠી કરી, તેની યોગ્ય પરીક્ષા કરવાનો વિચાર મેં રાખ્યો છે

જ્ઞાનજીના જીવનના પ્રસંગોમાં ઉતર્યા પહેલા તેના ચરિત્રના ઉપનખ સાધનો કયાં કયાં છે, જાણવાના ચરિત્રના તે જોવાની જરૂર છે આધુનિક સમયમાં જ્ઞાનજીને પ્રસિદ્ધિમાં સાધનો આજુવાનુ પ્રથમ માન સ્વ વૃજલાલ શાસ્ત્રીને ઘટે છે તે સમગ્રી મૂલ્ય ડો હરિલાલ દુવે ધ સ ૧૮૮૫ ના જુલાઈ માસના જુદિપ્રકાશમાં મુદ્રિત કર્યું હતું, એમ જ નારાયણ જ્ઞાનજીના લખવાથી જણાય છે તાર પછી જ્ઞાનજીના ચરિત્ર સમયમાં પણ લેખ પ્રસિદ્ધ થયેલા જણવામાં આવ્યા છે — (૧) પ્રાચીન કાવ્ય ત્રિમાસિકના ત્રીજા વર્ષ (ધ ■ ૧૮૮૭) ના ત્રીજા અંકમાં ‘સપ્તસતી’ ના ઉપોદ્વાત ૩૫૫ પ્રકટ થયેલા સ્વ નારાયણ જ્ઞાનજીના ચરિત્રના લેખ પ્રસિદ્ધ થયેલા જણવામાં આવ્યા છે — (૧) પ્રાચીન કાવ્ય ત્રિમાસિકના ત્રીજા વર્ષ (ધ ■ ૧૮૮૭) ના ત્રીજા અંકમાં ‘સપ્તસતી’ ના ઉપોદ્વાત ૩૫૫ પ્રકટ થયેલા સ્વ નારાયણ જ્ઞાનજીના ચરિત્રના લેખ પ્રસિદ્ધ થયેલા જણવામાં આવ્યા છે — (૨) પ્રાચીન કાવ્ય ત્રિમાસિકના ત્રીજા વર્ષ (ધ ■ ૧૮૮૭) ના ત્રીજા અંકમાં ‘સપ્તસતી’ ના ઉપોદ્વાત ૩૫૫ પ્રકટ થયેલા સ્વ નારાયણ જ્ઞાનજીના ચરિત્રના લેખ પ્રસિદ્ધ થયેલા જણવામાં આવ્યા છે — (૩) સાક્ષરમાળામાં રા જયમુખરાય પુરોહિતમરાય જોડીપુરાની તે કવિ વિને નોંધ પરન્ટ, છેલ્લા મે લેખ સ્વતંત્ર નથી ત્રીજા લેખનું મૂળ બીજા લેખ છે અને બીજા લેખની સામગ્રી પહેલા લેખમાંથી મેળવેલી છે એટલે ખરી રીતે તો તેના ચરિત્ર સમયમાં માત્ર એક જ લેખ છે મારે અર્થે તેની જ પરીક્ષા કરી, તેમાંથી ઐતિહાસિક સ્વ તારવીશ બીજા લેખ વિષે પ્રસંગોપાત મુદ્રિત કરાશે

સ્વ જ્ઞાનજીના લખવા ઉપરથી જણાય ■ કે, ધ સ ૧૮૮૫ ના અરસામાં જ્ઞાનજી સમગ્રી જુદિપ્રકાશમાં કઈક ચર્ચા થઈ હતી, પરન્ટ, તે સમયની ‘જુમ’ ની કાંઈક અર્થે અગ્રાધ્ય હોવાથી, તે જોવાનું મારાથી બની શક્યું નથી x

x આ સમગ્રી રા તનમુખરાયમરાય અને હજીવત પુરી પાડી છે ધ સ ૧૮૮૫ ના જુદિપ્રકાશ ની કાંઈક અર્થે અગ્રાધ્ય હોવાથી, તે જોવાનું મારાથી બની શક્યું નથી x

જેમ પ્રેમાનંદ અને અન્ય કવિઓના મન્યોમાંથી તેમના સમય અને જીવન સમ્બંધી ધૃષ્ટિક હકીકત મળે છે, તેમ લાલજી સમ્બંધી તેના મન્યમાંથી એકાદ જે સ્થળ સિવાય, કંઈ હકીકત મળતી નથી.

હવે, ૧૫ નારાયણ ભારતીના લેખ કેના છે તે જરા અર્ધિ તપાસવાની જરૂર છે. ૧૫ ભારતીનો લેખ તેમણે પોતે કરેલી તપાસના હેવાય સાચેતો એક ૨૦ પૃષ્ઠનો લાંબો લેખ લખ્યો છે. પરંતુ, સંપેદ જણાવવું પડે છે કે, તેમાંની ઘણી હકીકત સત્યમાં જણાતી નથી. કેટલીક બાબતો, તેમના કેવળ તર્ક ઉપર આધાર રાખે છે, કેટલીક બાબતો તાત્કાલીકાને કારણે દીર્ઘ અનુમાનને અવલંબે છે અને ધૃષ્ટિક હકીકત કાગળના ઘૂંટા ઢૂંકડાઓમાં અમુક નામો અને સાચો એક બાહરાયજી સમય મેળવીને લખેલી લાગે છે. તેમણે આપેલી હકીકતના ૪ વિભાગ કરી રાખ્યા — (૧) કંઈપણ આધાર વિના કેવળ તર્કથી કરેલા અનુમાનો, (૨) ઇકાદશીકાકારો ઉપરથી તારવેલી હકીકત, (૩) લોકવાયકા અને (૪) જાનજી તેમ જ તેના પુત્રોના ગ્રંથમાંથી મળતી હકીકત. આમાં અગ્રમ વિભાગની હકીકત પ્રમાણરૂપે સ્વીકારી શકાય નહિ. બીજા અને ત્રીજા વિભાગની હકીકત સશયમરત ગણાય માત્ર ચોથા વિભાગની હકીકત નિર્વિવાદિત રીતે વિશ્વસનીય ગણી શકાય, કે જે વિને ૧૫ ભારતીના લેખમાંથી બહુ થોડું જ જણવા લાગે છે. આ ચારે વિભાગોની હકીકતે

તેનાં દસ્તાવેજી તોની પરીક્ષા યથાસમયે પ્રસ્તુત ચરિત્રના આલેખનમાં ચરો માત્ર બીજા વિભાગની હકીકત કે જેને દસ્તાવેજી પુરાવા ગણી શકાય તે સમ્બંધી અર્ધિ કંઈ જણાવવું ઉચિત છે. ૧૫ ભારતીએ લખ્યું છે કે, તેમને સરસ્વતી નદીમાં પધરાવવા તૈયાર કરેલું એક કાગળનું પોઠકુ લાલજીના પરમાંથી મળ્યું હતું. તેમાંથી તેમણે કેટલોક પુરાવા આપ્યા છે. તેમાંથી પુરોષોત્તમ, અગળજી, આદિ નીકળેલા નામોને અને કેટલાક જન્મશ્લોકોના કાગળના ઢૂંકડાને લાલજીના વસ સમ્બંધી હોવાની તેમણે કલ્પના કરી છે, પરંતુ તેમાં એટલી બધી પરસ્પર નિરૂદ્ધ બાબતો છે અને કેટલીક જગાએ એવો ઉઘાડો કાનવિરોધ છે કે, તેને વિશ્વાસપાત્ર દસ્તાવેજી પુરાવા તરીકે સ્વીકારતાં આંગેઝો ખાવો પડે છે. આ કાગળો લાલજીના પરમાંથી મળ્યા તે વાત ખરી પણ તે પર ગૂળથી કે અત્યાર સુધી લાલજીના વંશના તામામાં રહ્યું નથી.

* લોકાન્ના માસ ઉપર ૧૫ ભારતીના મહત્ત્વના નામે આ કાગળો સમ્બંધી જે તપાસ કરી હતી પણ મને આ સમ્બંધી કંઈ કાગળ મળ્યો નહોતો ત્યાં દસ્તાવેજિત પુસ્તકોનો સારો સંગ્રહ છે. લાલજીની કબી તથા તેનું પૂજ્યસાહિત્ય પાઠજીથી અમદાવાદ ગયેલા છે તેના પતો મેળવી શકેલા વાલજીએ પણ આ કાગળો સમ્બંધી તપાસ કરી હતી પણ તેઓને પણ એ કાગળોનો એક કડકો સરખો પત્તું મળ્યો નહિ, એમ તેમણે મને જણાવ્યું હતું.

राक्षीया नाम्ना परेत्यामी चहती देमराग नदी उपरनो झुलनो पुल

कविर् फारिदास 'मेघदूत' काव्य लखे ठे

द स पुर्न १९५०

राक्षसी ब्रह्मानु खुनी म्बर

જે તે હમેશાં તેના વચ્ચેના તાબામાં રહ્યું હોત તેપણ કદાચ તે તેના વચ્ચે સંધી ધારી શકાય, પણ તેમ બન્યું નથી. સ્વ ભારતી જાતે જ લખે છે કે —

“તે કવિના ભાણેજપદથી અમદાવાદના એક ત્રિવેદી મોળે ધરતો વારસો પ્રાપ્ત થયો છે, પણ અમરિયુધી ભાણેજ ન હતા ત્યાં સુધી ભાણેજના ધરતું માનગ્રીપણું પામ્યુંતો શ્રીમાળી બાહ્ય ભાણેજ નામે કરતો હતો” (૫૭) આમ જ ભાણેજનું ધર બીજાઓના તાબામાં મર્યાદાયેલું છે, તેમના પૂર્વજોના કાગળોમાં પણ તેમાં હોવાનો સમ્ભવ છે. માટે ભાણેજના ધરમાંથી જે જે કાગળો નીકળે તેમાં તેના જ વચ્ચેની હકીકત મળવી જોઈએ, એમ નિશ્ચિત રીતે કહી શકાય નહિ. દાખલા તરીકે તદ્દન અનુદ્ધ સંસ્કૃતમાં એક ‘બ્રમ તત્ત્વ’ નામનો આદ્યોક્તિનો એક કાગળનો દુકડો નીકળ્યો, તેની નીચે “પરસોત્તમ” એમ નામ હાવાથી તેને ભાણેજની કૃતિ માનવામાં આવી છે. પરંતુ તેમ માનવાને કંઈ આધાર જણાવ્યો નથી. ભાણેજનું નામ “પુરુષોત્તમ” હોય, તો પણ પુરુષોત્તમના નામના જેટલા કાગળ મળે તે બધા ભાણેજની કૃતિ ગણી શકાય નહિ. એ તો અમુક નામોના સામ્ય ઉપરથી બાહ્યપણે અને તેમાંનો બાહ્ય સંબંધ મેળવેલો ગણી શકાય. સુખાક વડવી ચર્ક મરમાક વડવા તદ્દ. યજ્ઞ મંથન આવા બાહ્યપણ સંબંધનું એક બીજું પણ ઉદાહરણ તે લેખમાંથી મળે છે. એક લેખમાં કોઈ પુરુષોત્તમે તેના બાપ ઉપર કાગળ રૂપે લખેલી થોડીક પંક્તિઓને ભાણેજ તેના બાપ ઉપર બાહ્યવચ્ચામાં કાગળ લખવાનો કરેલો પ્રયત્ન તેમણે માન્યો છે. આમાં ‘પુરુષોત્તમ’ ઉપરાંત, ભાણેજની તે કૃતિ માનવાને બીજા કંઈ જ આધાર નથી.

આ ઉપરથી જણાય એમ છે કે, બીજા સંજોગોમાં જે પુરાવો દસ્તાવેજ પુરાવા તરીકે નિશ્ચય માની શકાય તે અર્થે સમયમરત જણાય છે.

૨. ભાણેજનું જીવન.

ભાણેજના અરિત્રમાં પ્રથમ તેનો સમય તપાસવાની જરૂર છે. એક આધુનિક કાળના કવિ-ભાણેજનો સમય એના જન્મ સંબંધી વર્ષનો ચોક્કસ પતો લાગતો નથી, તો આજથી ચારસે વર્ષ ઉપર થયેલા કવિના જ મની સાનનો પતો લાગેલો તે લખ્યું ખરું અસંભવિત જેવું છે. સ્વ ભારતીએ તે સંબંધમાં ત્રણ બાબતો જણાવી છે — (૧) કોઈ માણસે તેમને જણાવેલું કે ભાણેજ સ. ૧૪૫૧ માં હૈદરાબાદમાં હતો. (૨) ૧૮૭૨ ની સાલનું લખેલું જન્મશાસ્ત્રનું એક નાનાં પાત્ર અને (૩) અને કોઈ અથવા પૂટક પાનાની પાળ “સવત્ ૧૪૮૨ વર્ષે આસો સુદી ૪ સુધી “ઝમર વર્ષ ૨૧ માસ ૨ દિન ૧૨” (આમાં “સુધી” શબ્દ અવતરણમાં મોડો નહિ હોવાથી તે સ્વ ભારતીનો પોતાનો લખે છે.) આ ઉપરથી તેમણે ત્રણ વર્ષોનું

અનુમાન કર્યું છે ૧૪૫૧, ૧૪૬૧ અને ૧૪૭૧ એ તે ૧૪૫૧ માં હૈદરાબાદમાં હોય તો તે તેના જન્મની સાથે ગણાય નહિ પરંતુ, તે વખતે તે ઝોઝામાં ઝોઝો વીસ વર્ષનો હશે, એમ માનીને ૧૪૩૧ માં તેનો જન્મ માનવો પડે આ ત્રણે સાંતોમાંથી એક પણ વિશ્વાસલાયક જણાતી નથી કારણ કે, પ્રથમની કોઈના મેદિથી સાબળેલી છે અને તે વખતે હૈદરાબાદ શહેરનું અસ્તિત્વ પણ હોતું સભરિત નથી (આ બાબત હું આગળ ચર્ચવા માગુ છું) પાછળની બે સાંતો ખૂદા કાગળ ઉપર નામ સિવાયની જ મળેલી છે સાથે નામ નહિ હોવા છતાં પણ તે સાંતોને ભાસણના જન્મ સંબંધી માનવામાં તો તર્કની પરાકાષ્ટા જ જણાય છે । સવત્તા પદ્મમાં શતકમાં જન્મશ્લોકની જેટલી સાંતો મળે તે બધી ભાસણના જન્મ સંબંધી ધારી શકાય જ નહિ કારણ કે તે શતકમાં ભાસણ ઉપરાંત ખીજા મનુષ્યોનો જન્મ ન હોય, તેમ માનવાને કાર્ક કારણ નથી । હિન્દુસ્તાન અથવા શુજરાતમાં તે વખતે વસ્તીપત્રકની પદ્ધતિ નહોતી, પરંતુ તે ઉપરથી એમ કહી શકાય નહિ કે તે વખતે માન એકવા ભાસણનો જ જન્મ હશે । આવા તુલ્યક આધાર હોવા છતાં પણ સ્વ ભારતીએ લખ્યું છે કે, “ આ પુરુષનો જન્મ સવત્ ૧૪૬૧ માં હોય ” અને તે પાનાને ભાસણના વર્ષરૂળ પાત્ર તેમણે માની લીધું છે ।

આમ છતાં પણ આપણી પાસે ભાસણનો સમય નિશ્ચિત કરવા કાર્ક સાવન ન હોત તો, હંશય આ સાંતો સંશયગ્રસ્ત અને પણ સ્વીકાર્ય સિવાય ધૂરંગ નહોતો પરંતુ, આપણી પાસે એક ચોક્કસ સાધન છે ભાસણના કાર્કમંત્રમાં તે સ્વાયાનુ વર્ષ નથી માત્ર પ્રાચીન કાવ્ય-માળાના ૧૧ માં મંત્રમાં મુકટ ક્ષેત્રે તેના ‘ નળાખ્યાન ’ માં તે સ્વાયાનુ વર્ષ આપેલું છે

“ પદ્મસે પીસતાળીશ મહી, ગાયા નવગુણ પ્રામણ,

“ પદ્મ ખટ શત ને સાત કર્યા છે, હરિજનના વિશ્રામણ ”*

આ ઉપરથી ભાસણ સ ૧૫૪૫ માં દશાત હતો તે બાબત ચોક્કસ રીતે જણાય છે ભાસણનું વિખ્ણદસ સ ૧૫૭૫ માં રામાયણનો ઉત્તરકાંડ પૂરો કર્યો છે, તે બાબતથી પણ આને ટેકા મળે છે તેથી સ્વ ભારતીએ તેના જન્મના જણાવેલા વર્ષો સમગ્રાણુ ઠરી શકતાં નથી પ્રાચીન કાવ્યમાળાના પ્રમથકોએ તેનો જન્મ ૧૪૬૫ માં હોવાનું અનુમાન કર્યું છે, તે સંબંધિત જણાય છે ભાસણે નળાખ્યાન ૫ થી ૫૫ વર્ષ સુધીની ઉંમર લખ્યું એમ માનીએ તો (કારણ કે આ નળાખ્યાન હું તેના કવનના મધ્યકાળની કૃતિ માનું છું, જેનાં કારણો આગળ જણાવીશ) તેનો જન્મ સવત્ ૧૪૬૦ થી ૧૫૧૦ સુધીમાં માની શકાય

* જુહન કાવ્યટોહન ભાગ ૫ માં પ્રસિદ્ધ ક્ષેત્ર ભાસણકૃત નળાખ્યાનમાં આ બે પદ્યોએ નથી

ભાલજી જ્ઞાતિએ ત્રિવેદી મોઢ બ્રાહ્મણ હતા, એમ સ્વ ભારતીએ જણાવ્યું છે તે સમઘી ભાલજીની જ્ઞાતિ ભાલજીના કોઈ અન્યમા પ્રસારો નથી. સ્વ ભારતીએ ચતુર્થજન્મ મોઢપુરાજીના ભાયાતરમાથી ત્રિવેદી મોઢાની ઉત્પત્તિ સમઘી બે પદો ઉતાર્યા છે આ ચતુર્થજન્મે સ્વ ભારતી ભાલજીનો પુત્ર જણાવે છે, પરંતુ તેની પુષ્ટિમાં કોઈ પુરાવો આપતા નથી તેમણે લખ્યું છે,

“ એ રીતે ભાલજીના નીચ પુત્ર ચતુર્થજન્મે કરેલા કાન્યમાં આગળ પોતાના પૂર્વજને સમઘી હકીકત લાગ્યો હશે પણ અસ્સોસ કે, દૂક પાના મળવે, હકીકત અપૂર્ણ રહે છે ” (૫ ૧૫)

આ ઉપરથી જણાય છે કે, મોઢપુરાજીનો તેમને પૂરા અન્ય મળ્યો નથી, તો તેને ભાલજીનો પુત્ર માનવાનું ચુકારણુ હશે તે સમજાતું નથી તેમણે આપેના બે પદો ઉપરથી પણ તે વિરે કઈ સ્વતંત્ર મળતું નથી. જે ચતુર્થજન્મે ભાલજીનો પુત્ર હોવાની વાત ખરી હોય તો ભાલજી જ્ઞાતિએ મોઢ ત્રિવેદી હોવાની વાત ચોક્કસ રીતે માની શકાય ભાલજીના વચનો ભાણે કે જેને ભાલજીનું વર વારસામા મળેલું સ્વ ભારતી જણાવે છે, તે પણ મોઢ હોવાથી ભાલજીની જ્ઞાતિનું પ્રમાણ મળે છે આ ઉપરાંત સ્વ ભારતીએ બીજી પણ જાતિતપાસ કરી હોય, તેથી આ બાબતમા તેમનો નિર્ણય સ્વીકારવાને વાધા જણાતો નથી આમ છતાં બૃહત્ કા મોઢાહન ભાગ ૫ માં તેને શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ જણાવ્યો છે અને જેનો સ્વીકાર રા રા કૃષ્ણલાલ મોઢનનાથ ઝવેરીએ પોતાના *Milestones in Gujarati Literature* એ નામના ઇંગ્રેજ અન્યમાં કર્યો છે, તે શા આધારે તે સમજાતું નથી કદાચ પેલા શ્રીમાળી બ્રાહ્મણના તાનામાં વર હવ, ત્યારે તેણે કોઈને ભાલજી પોતાના વચનો હતા એમ જણાવ્યું હોય *

* ધો. ૨૮ ૧૮૮૫ ના ‘યુદ્ધિપ્રકાશ મા રા બા કાટાવાળાએ લખ્યું છે કે કેટલાક તેને આરીચ્ચ કહે છે કેટલાક વડનગરો નામર કહે છે અને કેટલાક વિસનગરો નામર પણ જણાવે છે વૃજલાલ શાસ્ત્રીએ તેને ચાતુર્વેદી મોઢ બ્રાહ્મણ ગણ્યો, એમ ડૉ. મુવેના લેખમા સૂચન છે ડૉ. મુવે તેની હસમલીલાનો પુરાવો આપ્યો છે તે આ પ્રમાણે છે

“ કૃતિશ્રી ભાગવત મહાપુરાણે દશમસ્કન્ધે શાલ્લીલા પદ્યથ પાટળ નગર મોઢામ્ભાજી માલજીકૃત સર્વજી । ”

આ ઉપર તેઓએ કલ્પના કરી છે કે મોઢ પછી ૬ અક્ષર લેખાઈ ગયો હોવાથી, તે મોઢ બ્રાહ્મણ હતા આ પ્રમાણે તેની જ્ઞાતિ વિવે પ્રથમ મતભેદ હતો પરંતુ સ્વ ભારતીના લેખ પછી, ૬ ધાર છું કે, તે વિરે હવે મોઢો મતભેદ રચો નથી રા તનસુખરામભાઈના મતે પણ તે મોઢ બ્રાહ્મણ હોવાને બેધએ આથી બહુ પુરાવાનુ જળ તે ત્રિવેદી મોઢ હોવાની વચૂંચમા નબ છે

રા. બા કાટાવાળાએ ઉપર્યુક્ત લેખમા જણાવ્યું છે કે, તે સિદ્ધપુરનો હતો એમ પણ કોઈ કહે છે પરંતુ, ૬ ધાર છું કે સ્વ ભારતીએ તે પાટળનો સ્વીકાર હોવા વિષે ખાત્રીબદ્ધ પુરાવો રજૂ કર્યો છે તેમ જ તેના મોઢાની ‘કોલોપ્હોન્સ’ (colophons) મા પણ તેને સ્પષ્ટ રીતે પાટળ નગરવાસી જણાવવામા આવ્યો છે આથી આ બાબતના સુનિશ્ચિત રીતે સ્વ પિત કયેલી ખત્રી રાગય

ભાવણના વચનું પેદીનામું સ્વ ભારતી આ પ્રમાણે આપે છે — “ભાવણ ઉદે પુરષોત્તમજી ભાવણના વચનું મહારાજના પિતાનું નામ મગજજી હતું, તથા મગજજીના બીજા પુત્રનું પેદીનામું નામ આદિત્યરામ આ બે ભાગ્યો પૈકી ભાવણનો વચ આપેો નથી પણ આદિત્યરામનો વચ ચાલીો છે તે વચમાં આદિત્યરામના પુત્ર નવલરામ અને તેના પુત્ર અવલરામ થયા તે અવલરામના બે પુત્ર થયા એક વૈજનાથજી અને બીજો વિશ્વનાથજી વૈજનાથજીના સિદ્ધનાથજી થયા, તેને પુત્ર ન હોતો પણ પુત્રી વાર્ધ શિવકુમર હાથ દયાત છે તેના પુત્ર હરગોવિન્દ છે, જેને ભાણેજનાથી ભાવણના ઘરની માનકી પ્રાપ્ત થઈ છે અને વિશ્વનાથજીના શિવનાથજી હાથ ઔરગામાદમાં ૭૦ વર્ષની ઉંમરમાં દયાત છે ” (૫ ૧૧)

પણ આમ ચારસો વર્ષના ગાળામાં માત્ર ધર્મ જ પેદીએ ચાલ તે સંભવિત નહિ હોવાથી આ પેદીનામું સ્વ ભારતીએ તેમ જ આ કા માળાના પ્રકાશકેએ સંશય પડતું માન્યું છે, તે યોગ્ય છે છતાં સ્વ ભારતી પોતાના લેખના છેતરના ભાગમાં આ પેદીનામું ખડું ફરાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેઓએ એક કાગળનું પ્રમાણ આપતાં લખે છે કે,

“આદિત્યરામના વચમાં નવલરામ, અવલરામ લખ્યા છે, તે નાનો ખર્શ હોય એમ જણાય કેમ કે ‘સવત્ ૧૮૪૭ ના માગસર વડે ચોથ સનિવાર’ ના રોજે ઔરગામાદથી ડોર્લ મીડારમે કાગળ લખ્યો છે તે ત્રવાડી જાત (૧) નો છે તેમાં લખે છે કે, ‘ હવે અવલરામ નવલરામને નમસ્કાર કહેલો ’ ” (૫ ૧૬)

જે આમ ૧૮૪૦ માં ભાવણના ડોર્લનો પૈત્ર દયાત હોય તો તો કહેવું પડે છે કે, સ્વ ભારતીએ જન્મક્ષેત્ર તથા કાગળના દૂકા એકા કરવાનો વિધ્ય પ્રયત્ન જ કર્યો છે ! તેમાંથી તો એટલો ખર્શ કાઢવિરોધ જણાય છે કે, તે પુરાવાને ચક્રાચકલીની વાત (Cock and bull story) ની કાદિમાં જ મૂકવા યજ છે !!

જેમ ભાવણના વચના પેદીનામા સળધી આવેો ગોટાળો છે, તેમ ભાવણના પિતાના ભાવણના પિતાનું નામ સળધી પણ સહચરિત પુરાવો નથી સ્વ ભારતીએ તે પ્રાપ્તમાં નામ જૂઠું કરેલો પુરાવો જરા ભેવા ભેવો છે —

“ભાવણ” પોતે આદ્યાવચ્ચમાં હતો, તે વખત તેમના પિતા મગજજી કાશીવાત્રા કરવા ગયા હશે તેથી એક ચોપડીમાં (કોપી જેની) મદાવરો કરવાને માટે પોતાના પિતા ઉપર કાગળ લખ્યો તે આ પ્રમાણે — “સ્વતિથી કાશી મદાશુભસ્થાને પુનરાર્થ દેવેજી મીપચ દેવેજી મગજજી દયાગજીના મરજે શ્રી પાટલુથી લહે દેવે પુરષોત્તમ મગજજીના પ્રણામ વાચજે જગેહે અહીં તો કુશળ હોમ છે ” મત્યાદિ પંજીના કેટલાક અક્ષરો ધસાર્થ થયા છે અને બીજા અક્ષરો કાગળ ફાળી જવાથી ગયા છે આ કાગળ સફેદ અને જાડો અમલવાદી ભેવો છે અક્ષર મુજ

ભોજ સુમાધ રત્ન માવા ૩ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુબાઈ

રાતી છે તેના મરણ એવો છે કે, જલ્દી મામડાના શીખાઉ વાણીઆના અક્ષરો હોય, એવો જ બીજો કાગળ પાંચપુરના કોઈ ગુલામનાંસ ઘોલણુદાસ ઉપરનો લખેલો છે તેના અક્ષરો પણ પ્રથમના કાગળને ઘણે ભાગે મળતા છે, અને પાટણથી પુરવોત્તમ મગજીજી વખનાર છે, પણ બને કાગળોમા સવત્ર નથી

આ કાગળોની વાત હિંદાડી સમય પડતી છે પ્રથમ તો ભાષા જ એવી આધુનિક છે કે, તે ભાલણુના સમયની હોઈ શકે જ નહિ બીજી, ભાલણુના સમયની વિધિ હાનનો મામડીઆ વાણીઆના અક્ષરો જેવી હોય, તે પણ માની શકાતુ નથી. ત્રીજી, તેમાં સવત્ર નથી અગર તો બીજો કોઈ પુરાવો નથી, તો તે કાગળો ભાલણુના હાથના જ લખેલા છે, એમ શી રીતે માની શકાય ? તથા ચોથી બાબત એ કે સ્વ ભારતીએ ભાલણુના વશની અટક ભટ જણાવી છે, ત્યારે આ તો કોઈદવેના હાથનો કાગળ છે આમ વિશેષ આવે તેથી તેમણે એવો ખુલાસો કર્યો છે કે, તેમની મૂળ અટક દવે હશે પણ પાછળથી કયા વાંચવાનો ધધા કરવાને લીધે ભટ થઈ ગઈ હશે આ કથનને તાણીપૂથીને કરેલા અનુમાન સિવાય કંઈ આધાર નથી ઉઠતુ, તેથી તો એમ જ જણાય છે કે, આ કાગળો બીજા જ કોઈ 'દવે પુરવોત્તમ'ના લખેના હોવા નેહુએ આ કાગળો સાચી રાખવામાં આવ્યા નથી, નહિ તો તેમના સ્વરૂપ ઉપરથી કંઈ સંકોત કે ભાલણુના સમય જેટલા જૂના છે કે નહિ એ તે ભાલણુના હાથના જ સાબીત માન તો પણ એક અમૂલ્ય પ્રાચીન વસ્તુની પ્રાપ્તિ મળાત! આ ઉપરથી ભાલણુના પિતાનું નામ મગજીજી હતુ કે નહિ તે સંકારિયત વિષય રહે છે

આમ જ્યારે ભાલણુના પિતાનું નામ જ એકસ રીતે સ્થાપિત થઈ શકતુ નથી, ત્યારે પ્રાચીન કાવ્યમાળાના પ્રકાશકોએ લખ્યુ છે કે, "એના પિતાનું નામ મગજીજી હતું પિતા સારા વિદ્વાન હતા તેમની પાસેથી તથા ગુરુઓ પાસેથી તેમણે સસ્કૃત આદિનો અભ્યાસ કરેલો હતો"

આમ આવા એકસ કથન માટે તેમની પાસે એ આધાર હશે તે તેમણે જણાવ્યુ નથી. ૨૮ જોડીપુરાએ આ કથનનો સ્વીકાર કર્યો છે એટલું જ નહિ પણ તેથી પણ એક પગલુ આગળ જઈ લખ્યુ છે કે, "તેનો પિતા મગજીજી સરકારી હતો અને તેણે પોતાના સરકારોથી ભાલણુને સસ્કૃત કરેલો હતો" આમ ભાલણુનો પિતા વિદ્વાન અને સરકારી હતો તે બાબતનું તેઓ પાસે કોઈ પ્રમાણુ હોય તો તેઓ સ્પષ્ટ કરશે, એમ દું ઇચ્છુ છુ

આપણું

જીવનવ્યથા.

લેખક—રા. રંગીલદાસ ભગનલાલ કાપડીયા.

ના ! હું તેની સાથે પ્રેમથી બધાએ નથી, એ અસંભવિત છે જે મનુષ્ય એક વખત પ્રેમ એકને અર્પણ કરી ચૂક્યો હોય તે બીજી વખત અન્યને અર્પણ કરી શકતો નથી અને સ્વરના બમતી હશે, તેનું મુખાવિદ નિહાળવાં, તેની સાથે વાર્તાલાપ કરવા અને તેના મધુર

અવાજ—તેનું કંઠમાધુર્ય—સાંભળવાં અને ગમે છે પણ આ બધું સહેલાઈથી સમજાવી શકાશે એક મિત્ર તરફ જોવા પ્રેમ હોય ■ તેવા પ્રેમથી હું તેને ચાહું છું મારી પોતાની લાગણીઓ વિશે અને પોતાને જ વહેમ હતો પણ નહિ, હું હમેશાં એ વિચાર પર જ આવું છું કે, જે હૃદયે એક વખત પ્રેમ શી વીજ છે તે બાજુ હોય છે તે ફરીથી તેને બાજી શકતું જ નથી

હું એક દાકતર છું અને તે અખળાનો પરિચય મારા આ પદ્ધતિ લઈને થયો છે, અને તે પણ એક અકસ્માતને લીધે જ ! હું એક વખત સહેર બહાર ફરતો હતો, એવામાં એ નાના ગામમાં કે, જોવા મળે આ પ્રદેશ તરફ બહુ હોય છે, અને જ્યાં વીસત્રીસ કાદવનાં મુખ ડાબોની દાર ઉભી જ હોય છે ત્યાં, આવી ચઢ્યો આ સ્થળે ટેકલીક વખત તો ધનાઢ્યોને ફરવા આવે ત્યારે રહેવાનાં યોગ્ય વિનોદસ્થાન—બગલાઓ—પણ હોય છે

હું થાકી ગયો એટલે નદીકિનારે આસાએસ લેવા બેઠો એટલામાં એક ચાકર મારી પાંસિ બાળ્યો અને મને આશ્ચર્યમાં મરકાવ કરતાં પૂછ્યું, “ સાહેબ ! આપ દાકતર છો ? મારી શેઠાણી માંદી છે અને ત્યાં આપની જરૂર છે ”

આ પ્રમાણે અને મન્યા અને ભેતભેતામાં મિત્રો બની ગયાં કિન્તુ મધુ આશ્ચર્યકારક તો એ લાગ્યું કે, પહેલે જ તેના હસ્તનો સ્પર્શ, તેનો અવાજ, તેનું હાસ્ય—આ વસ્તુઓએ મને ઇત મનોવિકાર—આવેગ—ભ્રમિઓ—થી ઘેરી લીધાં, એક પરિચિત મનુષ્યની અજાણ રીતે યાદ આપી જ્યારે તેના મેત્રાનો પ્રકાશ—અઠકાટ મારાપર પડ્યો ત્યારે મને એક અન્ય જ વ્યક્તિ કે જોને મં ભૂતકાળમાં ભેઈ હતી, બાણી હતી, તેના દેખાવનો ભાસ થયો તેના અવાજમાં મને એક અન્યના જ અવાજનો લાજકારો પડ્યો, તેના હસ્તકમળનો સ્પર્શ બીજી જ એક પ્રેમમૂર્તિનો સ્પર્શ લાગ્યો

સંધ્યાનો સમય હતો અત્રે એકલા જ બેઠાં હતાં અને યુ પડામાં ડાબો પ્રકાશ ફેંકતો એક દીવો બળતો હતો તેના સુંદર મેત્રો મારા ચહેરા તરફ એકાદિસે બેઠા કરતાં હતાં ! અને તેણે એક

હા નિશ્વાસ સાથે પૂછ્યું, “તમારા વિચારો ક્યા લાગે છે ? હું તમારા ચહેરાપર દુઃખની હાથ પથરાયેલી જોઈ છું. એમ દેખાય છે કે, તમારા હૃદયને કોઈ હાનિ થાના જખમો થયેલા છે અને તેથી તમારું હૃદય શોકગ્રસ્ત છે.”

મારી જગ્યાએ કોઈ બીજો હોત તો તે આ મધુર કંઠના પ્રશ્નને ઉત્તર વાળત કે નહિ, તે હું જાણી શકતો નથી. પણ મારાથી તેમ ન થઈ શક્યું. “પરમાત્મા ! મારા જેવા દુઃખો બીજા કોઈને ન આપે !” મારાથી જુમ મરાઈ ગઈ અને મારાં નેત્રોમાંથી આંસુઓ ખરવા માંડ્યા. અતે એક હંડી હાથ નખાઈ ગઈ. હું મારા નેત્રોપર પડેલા આંસુઓના પડદામાંથી પણ મારી પાસે બેઠેલી તે કામલાંગીને જોઈ શક્યો. અહા ! તે ચહેરાપર ગભીરતાને બંધી જીવાનીના જુસ્સા હોત, નેત્રોમાં શોકને બદલે આનંદી-પ્રચલિત દેખાવ હોત, તેના ગાંધીપર એાછી ફિક્કાશ હોત અને તેનું અંગ ચિતાથી લેવાઈ ગયેલી જોડ સીના કરતાં એક છોકરીને હાજર તેનું હોત તો તે કેટલી સુંદર દેખાત ? તે કામળા હોઠની બહાર એક “હૃદય” નિકળતી મેં જોઈ એથી મારું બમિત મગજ ટેકાણે આંસુ અને હું જાગત થયો. મેં પૂછ્યું, “શું મારા ચપ્પેથી તમને દુઃખ થયું છે ?”

તેણે જવાબ ન આપ્યો. મત્ર પ્રકાશને લીધે મારાથી તેને ચહેરા પરખર ન દેખાયો. પણ હું ધાઈ છું કે, મેં તેનાં નેત્રોમાં બહુપ્રવાહ જોયો. “તમને ચાથી આવડતું બહુ દુઃખ થાય છે ?” મેં ફરીથી પ્રશ્ન કર્યો અને વળી પણ સરલાએ અત્યુત્તર ન જ વાળ્યો. મેં સહેજ બહોસ કરીને પૂછ્યું, “શું તમે બેચેન લાગો છો ? આશ્ચર્ય કે તમે મારા પ્રશ્નને અત્યુત્તર ન આપતાં ગૂપચૂપ રહ્યાં છો.”

“હું ઇચ્છુ છું કે, હું એક પરિચિત મનુષ્ય હોત. છેક અજાણી છું તેની ન હોત.” તેના અવાજ તદ્દન ધીમો હતો, એટલું જ નહિ પણ ગદગદિત અને શોકાતુર હતો. તેની ચિંતાનું કારણ જાણીને મને સહેજ હસવું આબ્યું, “તમારા શોકનું કારણ આ જ કે ? અને છેક આમ કરનાનું શું પ્રયોજન ?”

“કારણ હું જોઈ શકું છું કે, તમને મારાપર વિશ્વાસ આવી શકતો નથી.” તેણે નિરાકારણ કર્યું.

“તમારાપર વિશ્વાસ લાગી શકતો નથી ? અને આ કુતીઆમાં તમારા સિવાય બેવડા અન્ય કપો મિત્ર છે કે, જેનાપર મને એટલો અટલ વિશ્વાસ હોય ?” મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“અને એમ છતાં તમે મને તમારા દુઃખમાં લાગીએલું જનારી નથી શકતા ?”

તેના આ ચપ્પેએ મારા મગજપર સચોટ અસર કરી. હું તેને તુરત જ જવાન આપી શક્યો. “બહેન !” જ્યારે હું બાહરો હતો ત્યારે મારું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. છતાં મેં આગળ ચલાવ્યું, “તમારા આવા વહેમથી તમે મને અન્યાય કરો છો. જગતમાં મારું અંધ કોઈ જ નથી કે, જેને મારા હૃદયની શુભ વાતો હું સોંપી શકું અને હું તે વાત તમને કહેવા નહિ ઇચ્છતો હોઉં તો તે

તમને દુ ખી નદિ કરવાના આશયથી જ! મારી છ દગીનો વર્તાત દુ ખમય,—અતિ દુ ખમય—છે” અને હવેજ જ મેં તેને પરિચયસ્થાનક સ્થાન ‘દુ’થી સળોધી અને ‘હાથી ભગિની’ ના સ્નેહાળ વચનોથી બોલાવી તે મને કુદરતી જ ભાસ્યું, અને તેમાં મેં મારા અત કરજુની ભિંમિએને વધ ચવાનું જ ગોચ્ય ધાર્યું

તે મધુર લાવણ્યમય કઠ જવામ આપતાં આગળ વધ્યો, “અને કદાચ તેથી મને દુ ખ પશુ થાય તો શુ ? હું એક મિત્રના વિશ્વાસને પાત્ર છું, એવી મારી ખાત્રી એને જ હું તે દુ ખનો બદલો સમજીશ એક સાચા મિત્રના વિશ્વાસને પાત્ર થવા કરતાં વધારે ખીલુ મોટું સુખ કયું હોઈ શકે?”

“હીક કહ્યું, બહેન ! તેં હીક કહ્યું હું એક સાચા હૃદયનો—એક નિર્ગળ અને પવિત્ર હૃદયનો પડખો પાડી રહી છે, તારો આવેળ ઉમદા—સ્વસ્થ છે, અને તેથી તને સાચો માણસ પડશે! જો મને તારાપર વહેમ આવ્યો હોય, તારો વિશ્વાસ ન આવ્યો હોય તો તે એટલા જ માટે કે મેં મારા વિચારોને સત્ય માં મેં ન દર્શાવ્યાં, મેં અતસાતમાના અવાજને ન સાંભળ્યો! જો મને કોઈ સમજે એવા માણસ આગળ મારું હૃદય જોડવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હોત તો ક્યારેનાએ મારા આ દુ ખનો ભાગે બિછાળે થયો હોત જેણે મારા આ દુ ખનો હેવાલ સાંભળવો નોઈએ તે હવે કદી સાંભળે એવો સહય નથી, તો તે બહેન ! તું જ સાંભળ ! જે પ્રાયશ્ચિત્તથી વળતું હોય, રે! પ્રાયશ્ચિત્ત જો કદી મળવડું હોય તો તે વર્તાત કહેવાથી એક બેઅર્થની—શરમભરેલા કર્મ કે જે મેં શરમ ખાતર જ તેના—મારા છગરની અધિષ્ઠાત્રીના આગળ કયુલ નહોતું કર્યું, તે માટે હું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી શકીશ સાંભળ ! અને આ અધમ છવ તારા વિશ્વાસને માટે કેટલો અપાત્ર છે અને તેમ છતાં તે કેટલો નિખાલસ રીતે તારો વિશ્વાસ કરે છે, તે શું નોઈ શકીશ

(૨)

“ઈગ્લાઈથી મારા પાછા ફર્યા પછી મેં મારા મિત્રો અને સમાસળધીઓ સાથે મારી જન્મ-ભૂમિમાં કેટલાક દિવસો કહાજા, અને પછી સુરત આવ્યો મવર્નમેન્ટના તાબા હેઠળ ઇન્ડિઅન મેડીકલ સરજીઅન્ટ તરીકેની મારી નોકરીપર જોડાવાને હવે થોડાં જ અઠવાડિયાં બાકી હતાં એટલે વખત મેં મારા એક મિત્ર અને શાંતિબદ્ધ કે જેના અને મારા વચ્ચે મારું પરિચય હતો અને તે પશુ ધણા વરસેથી, તેના ઘરમાં ગાલ્યો હાઈ કોર્ટને તે એક વકીલ હતો અને તેણે ધાર્મિક દ્રવ્યસચ્ચ કર્યું હતું પરંતુ તેનું જીવન એકાંત હતું, તેની પત્ની મૃત્યુ પામી હતી અને એક છોકરી—તેનું એક પુત્ર બાળક—તેના હૃદયનો આલ્હાદ—સિવાય આ અલગ દોલતનો ઉપયોગ કરનાર ખીલું કોઈ ન હોતું કાન્તિપ્રસાદ કોઈ દિવસ દેશવાર નહોતા મયા છતાં તેની રેવો “રૂઢિને વળગી રહેનારી” નહોતી તેની યુગીને ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું હતું અને હજુ સુધી તે પરણી નહોતી

“મેં સાંભળ્યું હતું કે મધુરી (કારણ કે, મધુરી તે બાળાનું મધુર નામ હતું) મંદી હતી તે એક ચોખ્ખા રોગ, વિચિત્ર પ્રકારના “હિસ્ટીરીયા”નો ભોગ થઈ પડી હતી તે વારવાર તાણ ખાતી અને બેભાન થતી, જો કે કોઈ ગંભીર ચિકિત્સા દેખાતાં નહોતાં તે છતાં તે દેખીતી રીતે તો ચોવીસ કલાક સુધી પણ બેભાન સ્થિતિમાં પડી રહેતી આ વખતે તે બર હૃદયમાં હોય એમ લાગતું, પણ તે પાઠશાળી કહેતી તેમ તે તેની આસપાસ જે કંઈ થતું તે એ સાંભળી અને જાણી શકતી હતી જો કે આંખો નહ હોવાથી એ જોઈ તો નહોતી જ શકતી આમ ચોવીસ કલાક પછી તેને પાણુ બાન આવતું અને બરાબર શક્તિમાન થવાને ચાર પાંચ દિવસ જોઈતા

“રોગનું એક ખાસ લક્ષણ એ હતું કે, તે ઉભળી આવે તે પહેલા કંઈ ચેતવણી સરખીએ ન મળે દરદી આ રોગ થવાનું કારણ ખુદી રીતે સમજી નહોતી શકતી, જો કે માઈ માનવું છે કે, તે જાણતી હતી છતાં કહેતી નહોતી કે તે ઘરમાં રહેવા આવ્યો તે પહેલા યોગ દિવસપર જ તેને તે રોગ ઉભળ્યો હતો, અને તેથી જ્યારે મેં તેને પહેલી જોઈ ત્યારે તે પથારીવશ હતી તેના પિતાએ અને તે બાળાના રોગ વિષે વાત કરી અને અને તેને જોવા કહ્યું (કે તરનને જ દાખતર થઈ આવ્યો) તે ને ।) તરત જ મારા મગજ આગળ કામજ, વિચિત્રપદ્ધતિ કેલના ગુચ્છાથી મસાણું મચાવતી, બેદરકારીથી પહેરેલા કપડાંવાળી, અધીરાં નેત્રોવાળી, એક મિનિટ પણ પમપર શાંત ન રહેતી, કદિ નહિ કટાણે જોવી અને બાળકડી જીંદગીવાળી નાની બાળાનું ચિત્ર ખડું થયું

“કાલિપ્રસાદ બાણની ઇચ્છા પ્રમાણે તેની સાથે હું મધુરીના ઘોરડામાં તેને પાંચ વર્ષપર જોવી તોફાની, ધમસાણું મચાવનારી છોડી મૂક્યો તેની જ જોવાની આશા સાથે મૂક્યો પણ જ્યારે મેં મધુરીને જોઈ ત્યારે મારે મારા આશ્ચર્યની વાત જ થી કરવી ? સફેદ વસ્ત્રોમાં વિંટાવેલી, કેમ ઉપર અટ્ટેલીને સુતેલી એક અનળા, જેના વાળનાં કુર્ચાં તેના બેદરપર પડ્યાં હતાં, અને તેનાં અજોડા લીધેલા વાળ એક સુંદર ડોક બતાવી રહ્યા હતા, તે અચપણ પુર ધર્મ જીવન પ્રાપ્ત કરવાની જે વય હોય છે તે અત્યુત્કૃષ્ટ વયમાંથી પસાર થતી હતી તેના સ્વતંત્ર જીવાનીના આવેગો, તેનું આનંદી અને મનોરંજક હાસ્ય હજી સુધી મારી યાદ હાસતમાં ભર્યાં કરતાં હતાં અને તે ત્યાં હજેસ કાલમ તરેશે શું આ દરદી હતી ? તેનામાં રોગનું કોઈ ચિન્ન માલમ નહોતું પણ, સિવાય કે ઘેરભરની ફિક્કાસ કે જે તેને વધારે મનોહર બતાવતી હતી તેના કરકમળમાં એક અર્ધવિકસિત ગુલાબનું પુષ્પ હતું, જેના સુવાસ તે નાસિકાએ દ્વારા લેતી હતી તે જાત હતી, તેણે મને એક પ્રેમમય હાસ્યથી આવકાર આપ્યો અને પાસે લેખનપીઠ ઉપર તે પુષ્પ મૂકી દીધું

“ૐ રજનીકંત ! હું તમને એકને ધણી જ ખુશી થઈ છું,” તેણે કહ્યું, “તમારામા લેશ પણ ફેરફાર થયો હોય એમ લાગતું નથી એક તમારા પહેરવેશ સિવાય તમે પાંચ વર્ષ પર જેવા હતા તેવા જ રેખાવો છો.” અને તેણે મને આવકાર આપવા તેનો હાથ લખાવ્યો.

“તેના અવાજની ધુનરી તેની લલિત યુગરૂતીમાં વધારો ધરતી હતી હું પ્રત્યુત્તર વાળી ન શક્યો મોંમાં નેત્રો મને પોતાને ઠગતાં તો નહોતાં? મુ તે ‘મધુરી જ’ હતી કે કેવળ સ્વપ્ન? તેના પિતાએ કાચ પામે એ ખુરશી ગોઠવી અને મને બેસવા કહ્યું. ‘ત્યારે તેણે પોતે બારી પાસે પોતાની જગ્યા લીધી અને ન્યુસપેપર વાચવા માંડ્યું મેં અત્યાર સુધી મોં જ ધારણ કર્યું હતું એટલે સુધી કે તેના (મધુરીના) પ્રભનો ઉચર પણ નહોતો આપ્યો એટલે મને લાગ્યું કે, તે મારે માટે ખોટો અભિપ્રાય બાધરો થોડાક વખત વિચાર કરીને મેં મીનભગ કરતાં પૂછ્યું, ‘બાઈ! તમે હજી આજની-અજકત લાગો છો નહિ?’”

“તે સુવતિના ચહેરાપર એક સ્મિત પસાર થઈ ગયું ‘ત્યારે થોડા વરસમાં હું ‘મૅડમ’ થઈ ગઈ નહિ? તમને ઈંગ્લીશ એડીક્ટનો પુરો વા વાળો લાગે છે ખરો.”

“તેની આ સમોદ અને સમચેત્તિત ટીકાથી હું જરા ચરમભયો ‘હું ગયો ત્યારે,’ મેં જવાબ આપ્યો, ‘તમે એટલાં નાના હતા કે હું માની જ ન શક્યો કે તમે તે જ લઘુવયની કન્યા છો કેમ?’”

“પણ હું તો તમને વિસરી નથી ગઈ, હું હવે સમજી શકું છું કે હુંક ચાલદાસ્ત એ પુરખની ખાસીયત છે,” તેણે કટાક્ષ કર્યો તેનો અવાજ ખણે જ ધીમે હવો કહાચ તેની એવી ક્ષિત્તિ હશે કે, તેના પાતા તેની વાત સાંભળી ન શકે પણ તે મૃદસ્થ તો તાત્કાલ સમત્યાર વાંચવામા એવા તો ગુચાર્ધ ગયા હતા, એવા તો તણીન મર્ધ ગયા હતા કે, અમે ત્યાં હતા એ જ તે જુલ્હી ગયા લાગતા હતા તેના ચબ્દોએ મને આનંદ આપ્યો, તેણે મારા હૃદયને પીગાળ્યું.

“મધુરી! હું હતી એવી જ તોફાની અઘાપિપર્યંત રહી છે, ૨૧ કંઈક અંશે વધારે કદી ન છતાંય એવી તારી ‘લલુલી’ની સામે કાનાથી ધવાય? ખાચ વર્ષપરની નાનાન બાળાને હું યાદ કરું એ જ હું તને જુલ્હી નથી ગયો એની સાબિતી નથી?”

“હીક! તેમ મને જુલ્હી નથી ગયા એ જાણીને હું કશી જ ખુશ થઈ છું પણ ચાલો વાહ, તમારો ઇન્સાફનો અનુભવ કહો, જોઈ!”

“એને માટે તો બહુ વખત મળશે પ્રથમ તમે મને તમારી માંડગી વિને જણાવો. મેં સાંભળ્યું છે કે, આ ઘડીએ પણ લાગુ પડે અને તે આવે છે એ વાત પણ તમે જાણી શકતા નથી ખરી વાત કે?”

વિદ્વન્મુખ અથવા વિદ્વાનોનું જૂથ ૨૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

“ના” “ત્યારે શું એ રાજાનું કારણ પણ તમે જાણી શકતા નથી કે તે યોરાકની અનિ-
મિતતા ને લીધે થાય છે કે બહુ વાંચવાથી કે બહુ વાન કરવાથી ?” તેણે મને વધુ પ્રશ્નો પૂછવા જ
ન દીધા મધુરી તરત જ વચ્ચે બોલી ઉઠી, “તમે ડાકતર છો એટલે એ સમજી તમારે જાણવાનું
શા કારણથી અને માંદગી બેઠે છે તે હું જાણે જાણી શકું નહિ નકામા મેપાટામા વખત ન ગાળતાં
મને ઇચ્છા હતું વર્ણન આપો એટલે મારો વખતનો વખત જશે, મારો ચિત્તને શાંતિ અને મને
તેથી આનંદ થશે”

“આ ઉપરથી મને જણાયું કે, તે પ્રશ્નો પૂછવા દેવા જ નહોતી માંગતી તેમ છતાં ‘હું
આગળ ઉપર કાંઈક દિવસ એ વાત છેદીશ’ એવા વિચારથી મેં તેની જીજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવાની
પ્રાર્થના સ્વીકારી ‘ઇચ્છાંક ? ઇચ્છાંક તો એક સ્વર્ગ જ છે ! એક વખત ત્યાં ગયા કે પાછા
આવવાનું મન જ નથી થતું.”

“એ ધણુ રોચનીય કે, તમારે પાઠ આવતું પડ્યું ! નહિ ? પણ હું ધારું છું કે તમે તમારું
અર્જુન અમ અર્હિ મૂળી ગયા હશે નહિ વાર ?”

“આખું સરીર તેનાપર બોમ્બે નાંખવા મારા અને કોઈ જાતની દરકાર ન કરી તે સિવાય
ત્યાં મુઝી આવવા અન્ય કોઈ વાંધો નહોતો,” મેં પણ કટાક્ષ કરતાં જ જવાબ આપ્યો

અહીં મુઝી સરસાએ મારો હેવાલ ઘૂપડીદીથી સાંભળ્યો. પણ હવે તે વચ્ચે બોલી ઉઠી,
“તે ધણું ઉદારતાભરેલું તો ખરું જ !” હા ! કેવા મધુર શબ્દો ! તે જ શબ્દો મધુરીએ અને
જમારા પહેલા જ વાર્તાલાપ વખતે કહ્યા હતા હું આભાર જાની ગયો અને સરસાના અહેસાસ
સાથુ જોવા લાગ્યો. “અને પછી શું થયું ?” તેણે તો ક્ષાંતિથી જ પૂછ્યું

મારે ધણું જ થોડું કહેવાનું હતું મારા જીવંતની સાંકળ તુડી ગઈ હતી. “મહત્વનું
કંઈ જ નહિ” મેં કુઠો ને ટપ જવાબ આપ્યો, “તે દરમ્યાન તેના પિતાએ પેપર પૂરું કર્યું હતું
એટલે તે અને હું ઓરડા છોડી ગયાં

“બેશક ! તમારું હૃદય પાછળ મૂકીને જ નહિ ?” સરસા એ મીઠી મેરકરી કરી, “હું
પહેલા દષ્ટિપાતથી ઉદ્ભવેલા પ્રેમને માનતો નથી, નહિતર દેહકારમાં જવાબ આપત,” મેં પણ
દેહકારમાં જવાબ વાળ્યો

“એમ નથી લાગતું કે, તેમ માનવાને તમારે લાંબા અનુભવની જરૂર હતી !” સરસાએ
પ્રમમાળાને એક મણકા વધાર્યો

“હું તેની ના પાડી શકતો નથી. અને હમણા તેની શરમ આવે છે, પણ તે સમયે મધુ
રીને મારી સાથે પરણાવવાની તેના પિતા પાસે માગણી કરતાં અને શરમ ન હોતી આવી એક અઢ

વાડીઉં પુર થયુ તે પહેલાં મેં આ માગણી કીધી પણ અફસોસ ! તે દિવસની વ્થા ! મારા માથા પર લટકતો તે દિવસનો શ્રાપ અને મારામા અજ્ઞતા નિરાશાના અમારો સાથે. મારે મારે બાકીનું આપુધ્ય પુર કરવું પડ્યો. મને તે જ દિવસે-તે જ અભાગીશુભકીએ ખબર પડી કે મધુરી મારી કહી પણ થનાર ન હોતી, મધુરી તો અન્યને આપવડું વચન અપાડું હતું, અને તેના લગ્નમાન તેની બિમારીને લીધે જ સુલતવી રાખવામાં આવ્યાં હતાં. મારી માગણીનો જવાબ મળતા જ હું, નિરાશાથી સેવાઈ ગયો. હાથ ! નિરાશા ! તું કેવી નિર્દય છું ? તે કેટલા ઉછરતા યુવકોની આશાનો ભંગ કરીને તેમનું જીવન ખારું કર્યું છે, તેમના જીવનમાં વિષ રેડ્યું છે ? આ જગતમાં તારી જરૂર શી છે ? પણ હા ! મનુષ્યસમાજમાં એવા ધણા ભાગ્યહીન-અભાગીઆ પુરુષો હશે કે, જેમને પ્રેમના આવી રીતે થયેલા ઓર્થિતા નાશથી ઉદ્ભવતી વેદના મુંઝેમેટિ સહન કરવી પડતી હશે એ જખમે સમય જતા રૂઝાઈ ગય છે, અને માથુસો તે હું અને કાલાન્તરે વિસરી ગય છે. મારે પોતાનું કુખ તો

હું આગળ બોલી ન શક્યો. સરલાએ પ્રેમથી મારો હાથ તેના હાથમાં લીધો અને તરત જ તેનાં નેત્રામાંથી અમુક ઢળી પડ્યાં તેના આંસુ મારા હાથપર પડ્યાં “જાહેન ! અહીં જ મારી વાર્તાનો અત આપવાનો વધારે તમે સાંભળી શકો એમ નથી,” આટલું જ હું ગદગદ કંઠે બોલી શક્યો. તેણે ધણી જ નરમાશથી જવાબ આપ્યો-તેનો અવાજ તે વખતે કપતો હતો-“કંઈ નહિ, આગળ ચલાવો હું સાંભળી શકીશ માન મારો તમને વિશ્વાસ હોય એટલું જ ખસી છે”

“સાંભળો ત્યારે ! હું બધું જ કહું છું મારા તે કુટુંબમિત્રનું મકાન વિશાળ અને સજવડબરેનું હતું વચ્ચે એક મોટું દિવાનખાનું હતું, જેની ઉભય બાજુએ બન્ને બેરડા હતા એક બાજુના બે બેરડામાં મધુરી અને તેના પિતા રહેતા હતા બીજા બેરડામાં એક જમવાનો બેરડો હતો ત્યારે બીજે પરેણાએને માટે “રીઝર્વ” રાખવામાં આવ્યો હતો

“અને હમણાં તે કમનસીબ ધક્કી-જ્યારે મધુરીના હાથની મારી માગણીનો અસ્વીકાર કરવામાં આવ્યો-મને માદ આવે છે, તે દિવસે મેં તેને બીલુકા ભેઈ જ ન હોતી ખપેરે કદાચ હું તેના બેરડામાં ગયો હોત પણ ત્યાં તે વખતે તેનો વિવાહિત પતિ તેની સાથે હતો. મને, તે જ દિવસે મામમ પડ્યું કે, તેના વિવાહ અધિકારી નામના એક ધર્મિક યુવક જોડે થયો હતો. મેં એ યુવકને તે, ધરમાં ધણી વખત આવતો જતો જોયો હતો તે સંજોરે મધુરી અમારી સાથે વાણી કરવા બેઠી નહિ પણ કઈ નવાઈનું નહોતું તે વારંવાર પોતાનું કાલું પોતાના બેરડામાં મંગાવતી હતી દિવાનખાનામાં જઈને મારા મિત્ર-સરતાના પિતા કાચ હિપર આરામ સેવા લાંબા થવા અને તેણે દુકાં થોડે જ દૂર મુકાવીને જોતજોતામાં નિદ્રાદેવીના જોળાયા માથું નાખી દીધું અને માદમ

પડ્યું કે, મણિકાંત ધણો મોકાતુર દેખાતો હતો. હું તેને મોટા લામ્પચાળી માનતો હતો એટલે મને એવું કારણ માલમ ના પાડ્યું તેણે પોતાના હાથમાં-વાયોલીન-વાજન લીધું અને વગાડવા માડ્યું. મેં બાજી બજાર ડોહીયું કર્યું અને રાત્રીના દેખાવો તરફ તાકીતાકીને એવા લાગ્યો અહા ! પૌરસ્ત્ર પ્રદેશની રાત્રીનું ગભીર લાવણ્ય ! સિયાળો ટુરનો જ પુરો થયો હશે, અને વરાત પોતાની ચિત્તાકર્ષક મનોહરતા સાથે બેમી ચૂકી હતી વૃષ્ટિ, પડછાયાઓ, રે ! ચંદ્રનો પ્રકાશ પણ કંપતો હતો અને પગી વળી તે રાત્રીના ગભમાથી વાજનનો અવાજ નિકળ્યો, એટલે તો પૂછ્યું જ શું ! તે 'વાયોલીન' નો અવાજ વધતો જ ગયો અને શાત રાત્રિ પણ ખળભળી ઉઠી ત્યારે મને મારા હમનચીબના હુ ખદાયક ખમર મળ્યા હતા ત્યારે પણ હું એક નિરાશ તો નહોતો જ થયો, ત્યારે માત્ર ૮ સ્તબ્ધ બની ગયો અને જાણે મારી સઘળી લાગણીઓ નહ જ થઈ મઈ હોય એમ લાગ્યું.

'પણ તે વાયોલીનના નાદે મારી ફરક નક્કી નિરાશા જાગૃત કરી દીધી જેમ જેમ તે સંગીત વધતું ગયું તેમ મારું હૃદય ડસકા સેવા નાગું 'તે મારી નથી તે મારી નથી' એ વિચારે મને ગાંઠા બનાવી ચૂક્યો અને મારા શોકમરત હૃદયે પડ્યો પાડ્યો કે, 'હવે એક ઉગડ રણ રે ! મૃત્યુ જ છે'

"અને તે વખતે ઘણું જ લાગી આવ્યું હું વધુ વખત તે સહન ન કરી શક્યો અને ઉતાવળે પગને તે બોરડા છોડી ગયો. મધુરીના બોરડા આગળથી પસાર થતા મેં તે બોરડાનાં બારણા ઉનાડાં દીઠા ગુરસાથી ગાંઠા થયેલા હું અંદર દાખલ થયો તો મધુરી-એક વખત મારી પણ હવે ખીજની મધુરી-મારી આગળ કામ ઉપર સુતેલી હતી હું તેની પાસે ઉભો રહ્યા અંના પ્રકાશથી તેનું મુખારવિન્દ કેટલું મું ર દેખાતું હતું ! હું તો દીકરીગીરીને એવા જ લાગ્યો અને બહુ જાન જુલો ગયો. તે હવે મારી નહાતી એવું તો મને જાન જ ન રહ્યું હું તે ઉધના અગને જ બેગી પડ્યો-મેં એક આક્રાંક્ષા આર્થિકન દીધું અને ધણા હેતથી વારવાર સુખન કીધું જો કે તેમ કરવાનો મને આધકાર હવે નહોતો-કેવો નિર્નજ !"

સરલા એકંમ ઉરકેરઈ ગઈ શું ત્યારે તમે એક ચોરની માફક તેનો સા રૂંધી નાંખ્યો ?

"હા ! મેં જ આવું ચરમભરેનું નિર્નજ કાર્ય કર્યું હતું આહે તો જાણે તમે મને ધિક્કારો ! પણ તમારે માંદ રાખ્યું જોઈએ કે, ગમે તેવો હું પણ એક મનુષ્ય-જનને પાન મનુષ્ય જ-જુ દેણું જાણે છે, એવા સંભોગમાં હાઉં તો હમણાં પણ પુન કલ્પ એવું જ વર્તન ચલાવું એની શિક્ષા પણ મને મળી જ અને તે એક અદ્યત્ત તંદબને પણ પિંગળાવવા પુરતી છે મારામા તમને વિશ્વાસ હોય તો માને કે મેં મારા પાપનો જાનો ભોગ્યો છે"

"આગળ ચનાવો" સરલાએ રડતા રડતા વચ્ચે જ કહ્યું

"બીજે દિવસે પ્રમાનનાં તેના-મધુરીના-પિતાએ મને કહ્યું કે, મધુરી અ ગરી રાજ્યથી પાગી મૂઠીમાં પડી હતી અને ઘણી જ ચરમ આવી મારા વર્તનને માટે ધણોજ પશ્ચાત્તાપ થયો."

પણ શરમ કે પથાતપ ઉભય તે સમયે નિર્ચયક હતાં તેની આગળ મારી શરમભરેલી વર્તણુક કશુંત કરીને માફી માગવાની મારામા દિગ્ગમ જ નહોતી એમ જતાં ત્રણ ચાર દિવસમાં મધુરીની તળીયત સુધરી, ટૂંકાણે આવવા લાગી

તે દરમ્યાન મને તેના પિતાના વર્તનમાં પણ ફેરફાર માલમ પડ્યો તે મુદત્ત ચિંતાતુર રહેતા હતા તેના મનજમાં એના કોઈ વિચારો રની રલા હતા કે, જે કોઈને તે કરી શકતા નહોતા પરંતુ મને જાગ્રો વખત એ બાબત અધારમાં રાખવામાં આવે નહિ એક દિવસ બપોરે અમે બે એકવા બેઠા હતા કાન્તિપ્રસાદ બાણએ માનવાની પહેલ કરી —

“ રજનિકા ત ! મધુરીને પરણવા હજુ પણ તું તૈયાર છે ખરો કે ? ” તેણે હર્ષક વિષમતા સાથે પ્રશ્ન કર્યો

વાંચક ! મારા આશ્ચર્યનો તુ જ ખ્યાન કરી શકે હું તો તેના વિવાહિત પતિનો જ વિચાર કરવા લાગ્યો

“ પણ મણિકાન્ત ? ” મેં ચિતાથી પૂછ્યું

કાન્તિપ્રસાદ બાણ એણે પડ્યા તેના માનવામાં પણ કોઈ ખુલ્લો માલમ પડતો હતો

“ મણિકાન્ત ? મણિકાન્ત તો હવે મને કહે છે કે, ‘ લગ્ન કરવા બાંધત તેણે તેના માત પિતાની સનાદ ન હોતી લીધી તેમ કરતાં તેને માલમ પડ્યું કે, તે લોકો વાંધા લે છે એટલે તે હવે લગ્ન કરવા ખુશી નથી ”

મારે કહેવાની જાગ્યે જ જરૂર છે કે અને સ્વર્ગનું સુખ હું અનુભવવો હોય એમ માગ્યું લોડા દિવસ પસાર થયા અને હું અને મારી મધુરી લગ્નગાથથી જોડાયા—આજ સુધી જુદા હતાં તે હવે એક થયા

હું અને સહેજ અટકયો પણ સરલા તો ઘણી જ અવીરી રેખાઈ તેણે મને આગળ ચલાવવા આગ્રહ કર્યો

“ ત્યારપછી શું બન્યું ? ” તેણે આતુરતાથી પૂછ્યું—

“ ત્યારપછી શું બન્યું ? ” મેં તે જ શબ્દો પાછા બોલતા આગળ ચલાવ્યું, “ સસારમાં સુખ નથી, એ સોંકાકિતમાં કેટલું સવ્ય રહેલું છે હવે જેને ગ્રેષ્ઠવવા હું આતુર હતો તે મને મળી હતી, —જેની હાજરી ફુનીઆમાં મને સૌથી વધુ પ્રિય હતી તેને હું પ્રાપ્ત કરી ચક્રવો હતો—જતાં હું સુખી ન હોતો

હવે મારે નોકરીએ જવાનો વખત આવી લાગ્યો માત્ર એક અઠવાડિયું જ જાણી હતું તાપી નદીના કિનારા પર આવેલા “ શ્રીમદ્વૃક્ષ ” ગા (માર્ક જન્મસ્થાન ખીલુ હોવા છતાં હમણાં મારું નિવાસસ્થાન સુરતમાં રાખ્યું હતું) તે વખતે અમે અમારા દિવસો પસાર કરતો હતો આ સ્થળે કુદરત પોતાની તોણા વધારી રહી હતી પણ જે હૃદયને સુખ નથી તે હૃદય પર કુદરતના સૌંદર્યની શી અસર ? મધુરી પોતાનો આનંદ સ્વભાવ ત્વજી ભેગી હતી, તે હમેશા ઉદાસ રહેતી હતી મારું સાંત્વન કદાચ ટુક સમયને માટે તેની દિલગીરી દૂર કરી શકતું ખરૂં પણ પાછું વધારે

લુસ્તાથી તેને ઉઝળાવવાને જ. મેં વાગ્વાર તેના નેત્રોમાં અશ્રુધારા જોઈ હતી અને તે વખતે તે પોતાનું મોઢું ફેરવી નાંખતી. જ્યારે તેને લાગતું કે, તેના આવા વર્તનથી મને કુખ થતું હતું, ત્યારે તે બોલતી, તેમણે તેના હૃદયમાં શું હતું તે તો તે કહેતી જ નહિ. તે હજી મશ્વિકાંતને આજે તે સિવાય મારે બીજું શું ધારતું? આ વખતે મને નરકની વેદના થતી.

“એક ધણી રમણીય રાત્રીએ ચંદના પ્રકાશમાં નદી તટપર અમે બેઠા હતાં પૂર્ણિમાના ચંદ્ર આકાશમાં ખીની રહ્યો હતો અને તેનું પ્રતિબિંબ નીચે પાણીમાં પડતું હતું તે દેખાવ ધણે મનોહર લાગતો હતો. હજારો કીરણો પાણી પર ચળકાટ મારી રહ્યા હતા. આ દેખાવના મનુષ્યમાં આવવાથી અમારા હૃદયના અધકારે જૂદ જ રૂપ પકડ્યું. તે સાત ઝરાતી અદરથી એકાએક “વાયોલીન” નો નાદ નીકળ્યો. મધુરી ચમળ અને ડોક ફેરવી નાખ્યું તેણે કહ્યું, “તે સંજો મેં આ જ અવાજ સાંભળ્યો હતો, એ તે જ છે,” આ બોલતી વખતે તેના સાદ ઉપરથી લાગ્યું કે, તેને સખત લાગણી યર્ષ આવી હતી.

“તે તે કોણ, મારી મધુરી!” મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“મશ્વિકાંત! તે અવાજ મને આબી જનારી મૂળી હતી મારાથી રહેવાયું નહિ અને મને મૂળી આવી ગઈ હતી. મેં તમને એ વાત કહેવાના બધીએ વેળા પ્રપ્ત કર્યો હતો પણ કરી ન જ શકી હતા કરો!” તેણે જવાબ આપ્યો.

ત્યારે જ મને ખબર પડી કે, તે શાના વિષે બોલતી હતી એટલી કે સંતોષ ગયો. છત પણ મારી કહેવાની હિંમત નહિ આવી કે, તે કાર્તિક કરનાર હય તો હું જ હતો, મશ્વિકાંત નહિ. મારા ઓઠોપર યરમે ‘સીવ’ મારી દીધું તેણે પુનઃ કહ્યું, “તે ત્યારે મેં મશ્વિકાંતને કહ્યું હતું કે, હું તેને પરણવા રાજી નહોતી કારણ કે હું તમને આહતી હતી. તે એક પણ સમ્યક બિંધા વિના મને છોડી ગયેલ. મને તેને માટે બહુ લાગી આવ્યું, મેં મારી જીવને થાપ દીધી અને રડી અને જ્યારે ‘વાયોલીન’ નો અવાજ તેનું કુખ પ્રગટ કરવા લાગ્યો ત્યારે તો મને લાગ્યું કે, માઈ હૃદય જ ફાટવા માડ્યું હતું. થોડી વારમાં હું બેભાન થઈ ગઈ. હું તેને માટે શોકના આંસુ ટપકાવી રહી હતી જ્યારે તેના બંનામાં તે બિશરમ આકાશ-તે નિર્જી-હું આશ્વાનમ સ્થિતિમાં પડી હતી તેવી સ્થિતિમાં મને સ્પર્શ કર્યો, મને હાથ આપત્તે-કારણ કે એમાં મારો વાંક ન હોતો. હું તો તમને જ ચાહું છું.”

“મારું હૃદય એક બરખાં આવ્યું મારાથી અને એટલી મહેનતે હિંમત લાવવા તે બધીએ મેં પ્રપ્ત કર્યા અને તેના હાથ મારા હાથમાં લઈને હું કહેવા પણ તૈયાર થઈ ગયો કે, “તે હય મશ્વિકાંત નહિ પણ હું જ હતો. “પણ આ સમયે કદી કહેવાયા જ નહિ મધુરીને મારા પગ આગળ મૂકી આવી અને તે પાણીમાં પડી ગઈ. પળે-તો હું આભો બનીને ઉભો જ રહ્યો અને પછી મેં પણ પાણીમાં ડૂબતાંયું. પણ—”

“મારામાં રક્તિ ન રહી સરતાએ મને રડનાં રહતા જાગૃત ક્યો ” તમે મને નથી ઓળખતા ” તેણે ધીમેથી કહ્યું, “ તમે ધારો છો તેમ હું મરી નથી ગઈ, અહા ! હમણાં કહો છો તેમ એ જ શબ્દો તે વખતે તમે મને કેમ નહિ કહ્યા ? ”

“ અને હવે જ મને બધું સમજાયું અને મારી આંખમાંથી આંસુ—હું ખનાં કહો કે હર્ષનાં કહો—પડ્યાં હા ! તે મધુરી જ હતી, તે જ મધુરી કે જેને હું મરેલી ધારીને વિલાપ કરતો હતો

“ હા ! હું મધુરી જ છું, ” તેણે પોતાના કંઠમાંથી નીકળતો અવાજ કસવતા કહ્યું, “ તમે મને ન ઓળખી, પણ મેં તમને ઓળખી જોયા અને તરત જ ઓળખ્યા ”

“ ત્યારે તે મને પ્રથમથી જ એ કહ્યું કેમ નહિ ? ”

આંસુઓ ખરતા હતા છતાં મધુરી હસી અને કહ્યું, “ મારે જાણતું હતું કે, તમે મને જાણ્યા વિના ચાહો છો કે નહિ ”

“ મધુરી ! તું હજીએ તેવી જ તોફાની રહી ખરે ! હમેશા જાણી જાણી જ તોફાની ! ”

સરતાએ—મધુરીએ (વાંચક ! તું જાણે છે કે મર્યા તે જ મધુરી છે) ઉદાસ ચહેરે કહ્યું, “ અહા ! આ પાંચ વર્ષ મેં કેવું અધમ—હું ખચકતી જીવન ગુજાર્યું છે તે મારે પરમાત્મા જ જાણે હું બચી તો ખરી, પણ હાલ ! મને શા માટે બચાવવામાં આવી ? અધિકાંત શા માટે મારી મદદે દોડી આવ્યો ? પણ આટલા બધા વર્ષો સુધી તમે ક્યાં હતા ? ”

“ હું ક્યાં હતો ? મને પ્રણે સખત આપાત લાગ્યો. જ્યારે મને જાન આપ્યું ત્યારે મને માલમ પડ્યું કે, હું માંતા માણસોની હોસ્પિટલમાં હતો. મને કેવી રીતે બચાવવામાં આવ્યો, કેણે બચાવ્યો, હું દવાખાનામાં કેવી રીતે આ પો—એ પાનતો વિષે હું કેવળ અચાત છું મહીના સુધી તો મારું મગજ ઠેકાણે જ ન હોતું પછી મને કંઈ કંઈ શા આવવા માડ્યું તારી પાછળ પાછીમાં પડ્યો તે ધડીથી મારી છાતીની વાત જ ન કરવી ”

મેં મધુરીના ચહેરા પર મધુર ઉદાસીનતા જોઈ, મેં તેનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુધારા વહેતી જોઈ “ મારી તબીબત સુધાર્યાં પછી ” મેં આગળ ચલાવ્યું “ હું હમેશ તારી રોધ કરતો હતો ચુરતથી હું સુખાર્થ ગયો અને ત્યાંથી ચુરત પાછો આવ્યો અને પુનઃ તે “ પ્રીતમચંદ ” આગળ ગયો કે, જ્યાં આપણો હું ખદ વિયોગ થયો હતો આખરે ડટાળેલો અને યાક પામેલો, આશાભરે હું આ અજાણ્યા નિર્જન સ્થાનમાં આવી ચડ્યો કે, જ્યાં તું મને મળી આવી તું અહીં કેમ કરીને આવી ચડી ? ”

તેણે પુજાના અવાજે તેના પિતાના મૃત્યુના શોકજનક સમાચાર, અને તે આ એકાંત સ્થાનમાં બાપી કુ ધર લાડે આપીને પોતાની માગી સાથે રહેવા આવી હતી તે કહ્યું

પરંપર એકેકના લક્ષ્યાર્થિગનમાં સકળાવણી અમારા ઉલ્લાસની વચ્ચે હવે કોઈ પડેલો રહ્યો નહોતો હું ખદ ભૂતકાળને અમે વિસરી ગયાં

સખીરી ! હેતતણા અંબાર.

લેખક — રા મણીલાલ જમનાગમ દવે, એમ એ,

—હોરી—

જૂઠું ન છે ઉપકાર,

સખીરી ! હેતતણા અંબાર

પ્રેમ અને પરિચય કેરા એ

પરિમતવન્ત સોહાગ

રસહિર ઐક્યે ઓજા ઝીલન્તા

વિનિમય આદિમક લાવ

સખીરી !—

અતરના ઉઠળાટ અજોચર

શીતોષ્ણ સુખ-દાહ

પ્રેમાશ્રુત દુઃખ ઝાટયે મધુરી !

ધામ સુલભ અમકાટ

સખીરી !—

આશા ને અભિનાયા સર્વે

સુપથ વાળાં વિશાળ

જીવનનાં સારખ બ્હોરાંબા

શાન્ત મળીરે સુખ-દાણ

સખીરી !—

પ્રભુમય વૃત્તિ, પ્રભુમય કૃતિ

પ્રભુતા પ્રભુમય રિનગ્ન

પૃથ્વી ને નભ ઓળખાતી

પ્રાપ્તિ કરાતી વિશુદ્ધ

સખીરી !—

જૂઠું ન છે ઉપકાર

સખીરી ! હેતતણા અંબાર

હિન્દમાં કૃષિકર્મની કેળવણી.

પ્રીન્સીપાલ હુસ્સેક માનનો લેખ*

હિન્દમાં કૃષિકર્મની કેળવણીનો સકલ આશય નવો છે, ફનીયાના લગભગ અન્ય ધણા ખરા દેશોના કરતાં પણ તે વિશેષ નવીન છે જે દેશમાં, જો કે, તે વિશેષ પ્રવાનપણે અન્ય દોષ કરતાં લગભગ કૃષિકર્મપરાયણ હોવા છતાં, જમીનની ખેતીથી સમસ્ત કેળવાયેલો વગ વિચ્યુત થયેલો છે, અને માત્ર બુદ્ધિસામર્થ્ય નહીં ધનાવનારાઓ માટે જ આ ધધા ગણી તેનો કંઈક તિરસ્કાર કરવાની ટૂંકી ધરાવે છે, તે દેશમાં આથી બીજી પરિણામ બાબે જ દોષ શો ઐદરે આનું આ પરિણામ આવ્યું છે કે, ખેડુતને માટે પોતાના ધધાની માહિતી મેળવવાનું સાધન માત્ર પોતાના બાપદાદાઓથી ઉતરી આવેલું જ્ઞાન જ રહ્યું છે, અને પોતાના જ વર્ગના વિશેષ બુદ્ધિમાન સૌક બીજા જ ધધાઓ માટે ખેતી છોડી જવાની ટૂંકી ધરાવતા થયા છે

તેથી જ્યારે, ઉત્તમ સશ્લનાથી જમીનની ખેતી ચલાવવા માટે ધણું ધણું શીખવાની બે મુશ્કેલીઓ અત્યંત છે, એવો આશય અચારમા આવવા માડ્યો, અને જ્યારે એમ સમજાયું કે, અનેક અન્ય દેશોના ખેડુતો હિન્દના આપણા પોતાના ખેડુતો કરતા ધધી ધધી વિશેષ સારી માહિતી મેળવના રહ્યા છે, ત્યારે અસાર સુધી વ્યવહારમાં ઉતરેલી પદ્ધતિઓમાં દોષ ફેરફાર કરાવવામાં બે મુશ્કેલીઓ જણાઈ પડેલું તો, આ દેશમાં ખેતીનો ધધા ચલાવવા વાસ્તવિક રીતે શુ શુ કરવામાં આવે છે અને ખેડુતોની ખરેખરી અડચણો શી શી છે, તે વિષે નહીં જેવું જ જાણવામાં હતું, અને બીજી બે અમે એ માહિતી સૌથી વિશેષ સપૂર્ણ અશે ધરાવતા હતા તો પણ માત્ર જે વર્ગોમાંથી જ કૃષિવિદ્યા શિક્ષકો અત્યાર સુધી મેળવતા હતા તેઓ, તાલીમ તેમ જ એ સમગ્ર ધધા તરફના અજ્ઞાનમાંથી આ વિષયમાં શિક્ષક તરીકે કામ નિભાવવા સમર્થ ન હતા

તેટલા માટે, એકપક્ષે, તત્કાલ ખેતીનો પરિસ્થિતિ કેવી છે અને હિન્દના જૂદા જૂદા વિભાગોમાં પરિસ્થિતિ અનુસાર સુધારણાની કમી કમી પદ્ધતિઓ કમ્મે લગાડાય એમ છે, તેની સોધ કરવા સળધમાં પ્રથમ પગલું બરવું પડ્યું, અને બીજે પક્ષે, સરકારી કૃષિકર્મના અનુરાગી થવાને અને દેશના કૃષિપરોના ખરેખર પ્રતિનિધિભૂત ખેડુતોના સમૂહોમાં ઉપદેશક રૂપે વર્તવાને કેળવાયેલા વર્ગના લોક બ્યાવહારિક કૃષિકર્મનિપુણ બને એવી તાલીમ તેમને આપવાનું કાર્ય કરવાનું હતું

* કેમ્બ્રિજના પત્રના ૧૮૧૫ ના તા ૨૩ મી જુલાઈના કૃષિકર્મ સળધી ખાસ પરિશિષ્ટ અંકમાંથી

યોગવાસિષ્ઠ મહારામાણુ લા ૧ ૩ ૫-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુમ્બઈ

અહીં આ અમલોમાંની બીજી, આપણે કેળવવાના લોકને તારીખ આપવાની, અમલોના જ કેળવણીના મર્મને વિચાર કરીશું હિંદમા કૃષિકર્મની કેળવણીને પહેલો ક્રમ ખેતવાડીની તાલીમ પાઠશાળાઓની સ્થાપનાનો (સેવકે) હતો, ૫મી પાઠશાળાએ ના કૃષિકર્મની તાલીમ આપનારા વિભાગોની, (જૂના), તેમ જ હાઈસ્કૂલના ધોરણની ખેતીવાડીની નિશાળોની (નાગપુર વગેરે સ્થળોએ) સ્થાપના થઈ આમાંની પહેલી પાઠશાળા ૧૮૭૬ માં સેવક પેકમાં સ્થપાઈ, અને બીજી બધી ખરી પાઠશાળાઓ ૧૮૭૭ ના કુબકાળના અને પછી તે સંબંધી નીમાયના કુબકાળ કમીસનના રીપોર્ટના સીધા કે આડકતરા પરિણામરૂપે હતી એ સર્વની કાર્ફોદી બધી જ ચિત્રવિચિત્ર હતી તેમણે અનેક જૂનો કરી હતી તેમાંની બધીખરી પા યાળાઓ ધીરે ધીરે સરકારના કારોનારી ખાનાના પ્રવેશક દ્વારા રૂપે પનદાર્થ મર્ધ, અને જેઓ તેના અભ્યાસક્રમો શીખતા તેઓ, જો કે સપૂર્ણ અરો તે નહીં પણ મોટે ભાગે, કૃષિકર્મમાં પરાણે રસ ધરાવતા હતા અને તેમણે પ્રાપ્ત કરેલાં પરિણામો નિરાસાજનક હતા

જના, ઉપર સ્થાપેનો નિયમ સાચો હતો ઉત્કૃષ્ટ કૃષિકર્મમાટે માત્ર એક જ માર્ગ, જનસમૂહોમાં કેળવણીપ્રતાપ-શિક્ષકો તરીકે પોતે જીવન ગાળે એવા ઉચ્ચ કેળવણી પામેના પુરોએ પુષ્કળ સંખ્યામાં મેળવવા એ પ્રથમ છે અને ૧૯૦૫ માં અગાઉની પેઠે આ જ દિશામાં વિશેષ ગંભીર પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યું અને હિન્દના લગભગ દરેક પ્રવાસમાં અમેરિકા કે યુરોપથી આવેલા નિપુણોથી તેમ જ ઉચ્ચ સાધનસામગ્રીઓથી સમુક્ત, એવી અકકે ખેતીવાડીની કોનેજ સ્થાપવામાં આવી

આ કોલેજો સફલ થઈ છે, અને કેવળ કેળવણીવિષયક સરચાઓ તરીકે તેમની સફલતા બહુ જૂના જૂના મંથાણમાં થયેલી છે આ સવને ખેતીવાડીની શોધખોળના મથકો તેમ જ કેળવણીની સરચાઓ બનાવવાની ધારણા છે અને કેટલીક પાઠશાળાઓમાં શોધખોળના પહેલા હેતુએ લગભગ કેળવણીના બીજા હેતુને કચડી નાંખ્યો છે કેટલાકમાં હજી પોતાની પરિસ્થિતિને અનુકૂળ અભ્યાસક્રમની ઘટનાનો વિચાર થાય છે એક કોલેજ તો રેવે યુ ખાના માટે કેવળ અધિકારીઓને તૈયાર કરનારા ખાતારૂપ પોતાની સ્થિતિમાંથી, સુક્ત મવાની કોલેજ કરી રહી છે એક કે જે કોલેજોને સ્પષ્ટ સફલતા મળી છે અને તે દેશમાં જેમનો લાગવગ કપારનોએ જણાવા લાગ્યો છે એવા નિશાળ, સંખ્યાનંધ વિદ્યાર્થીઓને આકર્ષે છે હાલમાં આ કોલેજો, પુના (મુનર્) કોલેજખતુર (મદ્રાસ), નાગપૂર (મધ્યપ્રાંત), કાનપૂર (સમુક્ત પ્રાંત) લાલપૂર (પંજાબ), અને ભાગનપૂર (બીહાર અને આંધ્રપ્રદેશ) માં છે તેમાં એકલા સુબર્ષ ઇલાકામાં કૃષિકર્મવિદ્યાને ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ કોળીના અભ્યાસના પાત્ર સાધન તરીકે યુનીવર્સિટીએ સ્વીકાર કર્યો છે

આ કાવેજો સમઘર્ષા તેમણે કરવાનાં કાર્યોં હુ યા ધારૂ છુ તે વિષે બહુ જ સ્પષ્ટ કથન મારે
 ખેતીવાડીની કોલેજોએ કરવાનું છે તેઓ મુખ્યત્વે કરી કૃષિકર્મવિદ્યાના શિક્ષકોને તાલીમ
 કરવાનું કાર્ય આપવાના સ્થાન છે આ શિક્ષકો યોગ્ય નામને પામેલા કેળવણી
 ખાતામાં પ્રવેશ કર, અને ખાસ નિયંત્રણે જે બીજી કોઈ નિયંત્રણોમાં કૃષિકર્મવિદ્યાના શિક્ષકો થાય,
 તેઓ તે જ રીતે ખેતીવાડી ખાતાના સભ્યો થઈ શકે અને બીજી રીતે લોકને કેળવણી આપે,
 તેમ હુ ભાર મૂકાને કહીશ કે, તેઓ તેવી જ રીતે સરકારના કાર્યગારી ખાતાના સભ્યો થાય
 અને જનસમૂહમાં ખેતીવાડીની કેળવણીવિષયક બહુ જ અગત્યની અસર પ્રવર્તાવે, અને છેલ્લું
 એ કે, તેઓ પોતે જ કોચીઓ તરીકે કૃષિકર્મમાં સામેલ થાય અને ઉત્તમ પ્રતિભા કૃષિકર્મવિષયક
 બનનાં કેન્દ્ર થાય આમાના દરેક કાર્યમિત્રમાં આપણી ઐક્યપ્રત્યક્ષ સમૂહમાં ખેતીવાડીના
 નાનના પ્રસારકો તરીકે ઉત્તમ કામ કરનારા પુરો છે એ હુ બહુ છુ, અને એ દરેક કાર્યક્રમમાં
 સારું કામ કરી શકે એવા પુરોને કેળવવા એ કોને જ ની કાંતિ છે, એમ હુ ધારૂ છુ હવે એ છે
 કે, આ કાર્યોંમાનું એકાદુ બીજાં સઘર્ષોં કાંઈને રાજી નાખશે આમાના કોઈ એક કે સમળા કાર્ય
 ઉઠાવી લે એવા પુરો તૈયાર કરવા, એ એક ખેતીવાડીની કોને જનુ વાળખી કાર્ય ગણાવું હોય,
 અને એ દરેક કાર્ય માટે વિદ્યાર્થીઓને પુરૂકળ સઘર્ષમાં આકર્ષવામાં આવતા હોય તે પછી, જે
 વાર્તાવિક હેતુસર કોવેજ સ્થપાઈ છે તે હેતુ તે સાધે છે, એમ હુ ગણુ છુ

અને આપણે એ સ્વીકારવું જોઈશે કે, હમ્ય ધારણની ખેતીવાડીની કોને જની સ્થાપના ખેતી
 વાડીની કેળવણીના વાર્તાવિક પ્રયત્ને માત્ર ધણી જ ચોક્કસ રીતે સ્પર્શ કરે છે આ કોને જમાં
 તાલીમ પામેલાઓને દેશમાં બહાર પડવાની અને પોતે મેળવેલુ જ્ઞાન અથા ઐક્યતવર્ગમાં
 પ્રસારવાની અનુકૂલતા અપાય નહીં ત્યાં સુધી આપણે એમ કહીએ કે, કોઈ પણ કારણ નથી
 સાબિત વર્ષોંમાં જૂઠા જૂઠા ધનાકાઓમાં ખેતીવાડી ખાતાઓના સમઘર્ષોં આવી અનુકૂલતાઓ
 કરી આપેલી છે મોટે ભાગે ખેતીવાડીની કોવેજમાં કેળવણી પામેલા પુરોના એક મઠાને, આ
 કાર્યમાં રોકેલું છે, તેઓ સિદ્ધ મૂલ્યવાળી, ખેતીવાડીની ઉત્કૃષ્ટ રીતે લોકને દેખાડવામાં
 પોતાનો સમય ગાળે છે, અને થોડા સ્થળોએ તો, ઐક્યતવર્ગના ડોકરાઓને (અવનત તફત
 દેશી લાપા દ્વારા) પોતાના સભ્યોને અનુકૂલ કૃષિકર્મ મલોવવાની ઉત્તમ પદ્ધતિઓ શિખવવાના
 સ્પષ્ટ પ્રયત્ન પણ થયા છે આમાના કેટલાક પ્રયત્નો વર્ણવતાં, હુ દર્શના માટે મારા પોતાના
 ઇલાકાના પ્રયત્નો (મુખર્ષ) વિષે કહીશ, આ ઇલાકાના પ્રયત્નો દર્શાવેલે લેવાનું કારણ તે બીજા
 કરતાં પામુખા અગત્યતા ■ તે માટે નહીં પણ હુ તે ઉત્તમ રીતે બહુ છુ, તે જ છે એમ તેમ પણ
 મુખર્ષમાં અને હુ માનુ છુ કે બીજાં સ્થળોએ, કેળવણી ખાતાઓએ ગ્રામ્ય પ્રદેશોમાં પણ
 નિયમિત નિયંત્રણના વર્ગોંમાં વાર્તાવિક વિષય તરીકે કૃષિકર્મવિદ્યાને દાખલ કરવા માંડી છે

મુગધમાં દેશી ભાષા દ્વારા ખેતીવાડીની કેળવણીનું અમારું ખાતુ ધણે મોટે ભાગે અજમાયરી ખેતીવાડીની બોર્ડિંગ ક્રમમાં છે આરભ તરીકે, ૧૮૯૭ માં મેં સરકારને એક ખેતીવાડીની સ્કુલ બોર્ડિંગ સ્કુલ સ્થાપવાની અને તેમાં ખેડુતોના ઊકરાઓને દાખલ કરવાની સૂચના કરી બીજે જ વર્ષે, મરાઠી ભાષા બોલનારા જીલ્લાઓને સહાયતા આપવાને આવી એક પહેલી નિશાળ પુના પાસે કાઢવામાં આવી તેમાં દાખલ થનારા ઊકરાઓએ કાર્ષ નહીં તો દેશી ચોથુ ધોરણ અવસ્થા પસાર કરેલું હોયું જોઈએ, તેઓ ખેડુતોના ઊકરા હોવા જોઈએ અને પોતાના જ હાથે ખેતીના કાર્ય કરવા તત્પર હોવા જોઈએ, તથા ૧૪ અને ૧૭ વર્ષ વચ્ચેની ઉંમરના હોવા જોઈએ, તેમ જ નિશાળનો અભ્યાસક્રમ શીખ્યા પછી ઘેર પોતાની જમીન ખેડવાની તેમની ધારણા હોવી જોઈએ, એમ કરાગ્યું આ અભ્યાસક્રમ બે વર્ષ ચાલે છે અને ખરેખરી રીતે તે સામાન્ય નિશાળોમાં શિખેલા જ્ઞાનની તત્તલ મૂખલા જેવો ■ સાથે વ્યવહાર ખેતીની તારીમ પણ અપાય છે પરંતુ કૃષિકર્મ સાથે સનધ ધરાવતો હરેક વિષય ખાસ શીખવાય છે અને તેના કૃષિવિષયક સ્વરૂપે ઉપર નિરતર ભાર મૂકાય છે આ નિશાળના અગ્રે ૩૦ એકર જમીન અલગ કાઢેલી છે અને આ સમગ્ર મેનનું કામ ઊકરાઓ પોતે જ ચલાવે છે તેનો હેડમાસ્ટર ખેતીવાડી કોયેજનો એક વિશેષ નામાં કિન મેજ્યુએટ છે અને આ નિશાળની સ્થાપનાનું પરિણામ ધણું જ સતોષકારક આવ્યું છે લગભગ ધારેલી પાત્રતાવાળા ઊકરાઓથી નિશાળ ભરાઈ ગઈ છે અને નિશાળમાંથી પસાર થયેલા સવળા વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા પોતાની જમીન ખેડે છે આ નિશાળની સફલતા થવાથી, બીજા ભાષા બોલનારા વિભાગમાં પણ આવા જ ધોરણોએ નિશાળો સ્થપાઈ છે અને હું માનું છું કે, આનાથી મિત્ર નહીં એવી પદ્ધતિસર મહેસુર અને હિન્દના બીજા ભાગોમાં આવી નિશાળો ચાલે છે અહીં મારે એ ધણી સ્પષ્ટરીતે જણાવવાનું કે આવી નિશાળો ચલાવવાનું કામ કાર્ષ સહેજ નથી, પરંતુ તે સફળ થતાં, નિશાળમાંથી પાસ થનારા ઊકરાઓ જે ગામના તેઓ હોય છે તે ગામમાં સ્પષ્ટરીતે નકાશક કે દ્રશ્ય અને છે, તેનો પુરાવો અમારી પાસે છે

અને તેથી હિન્દના બીજા ભાગોમાં આવા પ્રકારની નિશાળોની સ્થાપનાને હું આવકાર આપીશ પરંતુ ઉપર વર્ણવી તેવી ખેતીવાડીની બોર્ડિંગ નિશાળો ખચાળું છે અને તેથી વિશેષ તો એ છે કે, તે કૃષિકર્મની કેળવણીના માત્ર ઉપાત્તભાગને જ સ્પર્શે છે અને મને એમ લાગે છે કે, નહીં તો વિશાળ ગમ્યાનંધ આમ શાળાઓમાં સમર્થ પુરૂષો દ્વારા આપણને કૃષિકર્મની કેળવણી મળી શકે નહીં ત્યાં સુધી જે અસ્થિતિ તેણે ધારણ કરતી જોઈએ તે અસ્થિતિએ તે કદી પણ પહોંચતો નહીં

રામચંદ્ર (મીનીસ બ્રીસ્ટાન્ટના પુસ્તકનું ભાગાતર) ૩ • ૮ • એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુમ્બઈ

પરંતુ આ સેખના આરંભમાં મેં સૂચવેલી મુશ્કેલીઓ દરેક ક્રમે અમને નડે છે હાલમાં શિક્ષકોની તંબી યોગ્યતાવાળા કૃષિકર્મવિદ્યાના યાતા શિક્ષકો અમને મળી રહતા નથી કેનેએમાંથી પાસ થતા જેતીવાડીના ગ્રેન્ડ્યુએટો કણા જ મેના થઈ પડે છે અને છતાંયે તેમની સખ્યા અધ્યપ્ત હોય છે, જે વાસ્તવિક કૃષિકર્મ અને તેની મુશ્કેલીઓ વિષે કંઈક પણ જ્ઞાન નહીં ધરાવનારા, યોગ્યતા વિનાના મનુષ્યો શકનામાં આવે છે તો તેના પરિણામે ખરેખરા જેતીવાડા પ્રદેશમાં સમગ્ર કેળવણી હાસિને પાન થાય છે, અને સખળી ઉત્કૃષ્ટ કૃષિકર્મની પદ્ધતિઓ વાસ્તવિક જીવન બ્યવહારને અનુકૂલ અને અન્યાયકારિક સેખાય છે અને આ મુશ્કેલીને પહેલી વળાય નહીં અને જે વિદ્યા શિખવવાનો તેઓ દાવો કરે તે વિદ્યા વાસ્તવિક રીતે જાણનારા શિક્ષકો પૂરા પાડી શકાય નહીં, ત્યાં સુધી આવા જેતીવાડા, ગ્રામ્ય પ્રદેશોમાં કૃષિકર્મનું શિક્ષણ અન્યાયકારિક જણાય છે.

પરંતુ તે સાથે, જે દરેક જેતીવાડા વિસ્તારમાં કૃષિકર્મની કેળવણી આપવી, એ સંભવિત ન હોય તો, આસપાસ મામડાંઓનો મોટો વિસ્તાર હોય એવે સ્થળે એક જેતીવાડીની નિશાળમાં એવી કેળવણી આપવાનું બની શકે ખરું. અને આ ધોરણોએ, સરનાર પી. કે. બીવા ૧૩૨ મુળર્ધ પાસે કણા જ સહાય અખતરાઓ કર્યા છે, આમ કરવા માટે સરકાર તરફથી તેમની પ્રયત્ન કણા જ અત્યંત કરણ્યપૂર્વક થઈ છે આમાં નાની વયથી જ પોતાના બાપદાદાના કષામાં એકુતોના ઊકરાઓને રસ લેતા કરવાનો અને આ રીતે તેમની કેળવણી પૂરી થતા હિન્દ દેવીની કરીઝ જેવા એક અતિશય માનપ્રદ કષાને વખોડનાને બહને એકુતો તરીકે જ રહેવા તેમને લક્ષ્યાવવાનો તેમનો હેતુ છે.

પોતે સ્થાપેલી અલીનામ પાસેની વેશ્વરીની નિશાળમાં બ્યવહાર કસોતીએ પોતાના આશયો એક અનુકૂળ અખતરો ચલાવવાને તેમણે માત્ર ૪૦ ઊકરાથી જ શરૂઆત કરી તે સમયે, હેડમાસ્ટર તરીકે એક કૃષિકર્મનો ગ્રેન્ડ્યુએટ મેળવવાનાં પચસા વરાખાં, પરંતુ ૧૯૧૩ ના નવેમ્બર સુધી એવા તાલીમ પામેલો ગ્રેન્ડ્યુએટ મળી શક્યો નહીં એટલામાં તો નિશાળમાં ૬૦ ઊકરા દાખલ થયા હતા અને ૪ વર્ગો ઉધડી પણ ચૂક્યા હતા બાળ, પહેલા અને બીજા એ ધોરણોમાં પ્રાથમિક કેળવણીની નિશાળો માટેના, કેળવણી આતાએ કમવેલા, સામાન્ય અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે શિક્ષણ આપાય છે ત્રીજા ધોરણમાં પણ ઊકરાઓ ધોરણનું સામાન્ય શિક્ષણ મેળવે છે, પરંતુ વધા ભાં કૃષિકર્મવિદ્યાના શિક્ષકો અને બ્યવહારની પ્રાથમિક સૂચનાઓ પણ, મેળવે છે, ઉપરાંત મરવાબટકાની ઉત્તર, દુધયાળાનું કામકાજ, વાંચકોડાનું કામ, દોરડાનું વણાટકામ અને સુતારકામ આદિ ધરના ઉલોગોની તાલીમ મેળવે છે, તે તો બુદ્ધ.

પહેલાં, ઊકરાઓની અનિયમિત હાજરી, અને જેતીમાં બ્યવહારિક સૂચનાઓ મેળવવા એતરેમાં કામ કરવાની તેમની અનિચ્છા, એ મુશ્કેલીઓ નહીં હતી આ ઉપરથી, મહત્ત આવા

લેન્ડોના કાલ્પનિક સવાલો બાગ ૧, ૨ દરેકના ૩ = ૧૨ = એન એમ નિપાડી એન્ડ કપની, મુબાઈ

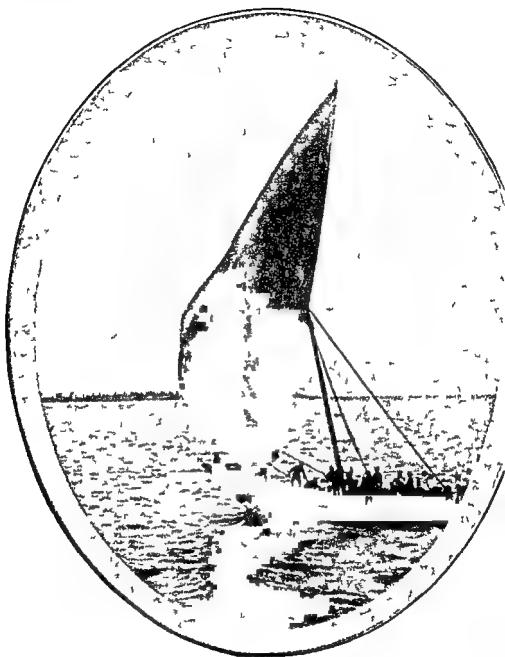
પીવાનું, લુગડાંબાં અને રહેવાનું ત્રીજા ધોરણમાં સવળા છેકરાઓને આપાય છે પ્રથમ તો, વીસ છેકરાઓના વર્ગમાંથી માત્ર માત્ર જાણીએ જ આ ઉદ્ધર વ્યવસ્થા સ્વીકારી પરંતુ તરત જ તેના લાભ સમજાયા, અને એક મહીનામાં નિશાળમાં ૧૭ બોર્ડરે નોંધાયા નિશાળે પહેલું વર્ષ પસાર કર્યું, ત્યારે નવા હેડમાસ્ટરની કાર્કીદમાં ૧૦૫ વિદ્યાર્થીઓ હતા ૧૯૧૪ નું વર્ષ પૂર થતાં, ચોથા ધોરણની પ્રવૃત્તિ અને તે પછીથી પાંચમાથી સાતમા ધોરણ સુધીના કેળવણી ખાતાનાં સામાન્ય ધોરણોના અભ્યાસ સાથે કૃષિવિદ્યાના અભ્યાસક્રમે તૈયાર થાય છે, જેથી આ નિશાળ કૃષિકર્મની કેળવણી સાથે પૂરેપૂરે ત્રાયિક અભ્યાસક્રમ વખતે પણ આખે સિખવવા સમર્થ થવાની આશા રાખે છે આરભની મુશ્કેલીઓ મોટે ભાગે વટાવાઈ છે અહીં એનું ઉમેરું જોઈએ કે માત્ર ત્રીજા ધોરણથી જ કૃષિકર્મનું રીતસરનું શિક્ષણ આપવાનો આરભ થયો, છતાં કુદરતના શિક્ષણની તાત્કાલિક નીચેના ધોરણોમાં છેકરાઓને આપવામાં અને આ રીતે પોતાના ભવિષ્યના અભ્યાસક્રમોમાં રસ લેવાની શક્તિએ વાગ્યાં વાગ્યાં કાર્કી પ્રવાસ ઉજો રખાયો ન હતો.

આ નિશાળ એક અખતર છે અને ખીજા સ્થળોએ સફલતાથી આવેલ અખતરો વ્યવહારમાં ઉતારાય તે માટે તે સળની તપસીસો મેં આપી છે ગામડાઓના એક સમૂહ માટે આવી એક નિશાળને એક મધ્યક નનાવ્યાથી અર્થના પ્રશ્ને પહેાચી વળવાનું અને ગામડાંની પડોશમાં છેકરાઓને કૃષિકર્મના શિક્ષણ માટે અનુકૂલતા કરી આપવાનું બની શકે.

પરંતુ આ પણ માત્ર એક આરભ જ છે અને મને એમ લાગે છે કે, જેતીવાડા વિસ્તારમાં ભવિષ્યની આશાઓ હાલમાં સવળા છેકરાઓને ધણા મોટા વિશાળ પ્રમાણમાં કૃષિકર્મનું શિક્ષણ પ્રાપ્ય કરાવું જોઈએ જેટની સામાન્ય નિશાળોને કૃષિવિદ્યાને રમ આપવો જોઈએ અને અમેરિકનો જેને "જીવનશક્તિ પ્રાપ્ત કરાવનારી નિશાળો"—'Vocational schools' કહે છે, જેવી ગણવી જોઈએ મેં ક્યારનું કહ્યું છે તેમ આમ કરવામાં મુખ્ય મુશ્કેલી શિક્ષકોની તંગી અને કેળવણીખાતાનું શિક્ષકપણું એ છે આમાંની પહેલી મુશ્કેલી સૌથી વિશેષ ગંભીર છે જૂતકાલમાં શિક્ષકો માટે 'ટ્રેનીંગ કોલેજે' માં એક કૃષિવિદ્યાને વર્ગ કાળે આ મુશ્કેલી વટાવવાનો પ્રયાસ થયો છે આ પ્રવૃત્તિ ચોક્કસ નિષ્ફલતારૂપ નીવડી છે અને મારા મત પ્રમાણે આનું આથી અન્ય પરિણામ હોઈ શકે નહીં. "ટ્રેનીંગ કોલેજે" માં રીતસર આવતા વિદ્યાર્થીઓને આ વિષયમાં રસ હોતો નથી અને જો કે તેઓમાંના ધણાખરાને તો અચાઉ જેતીવાડી સાથે કાર્કી સંગઠ નથી હોતો છતાં જમીન સાથે જીવનશક્તિનો મજબૂત ધરાવનારા છેકરાઓને શીખવી શકે એવી રીતે આ વિષય તેઓ પ્રદણ કરે, જેવી ધારણા ગ્રાપ્ય છે વાસ્તવિક રીતે, જ્યાં સુધી ગામડાંના શિક્ષકો ચોક્કસ રીતિએ ગામડાંના જ છેકરાઓ હોવાનું સમજવામાં આવે નહીં.

અને જ્યાં સુધી હાલની 'ટ્રેનીંગ કોલેજ' ની કેળવણીને બાંહે, કૃષિવિદ્યાનું શિક્ષણ એ જ જેનું પ્રધાન લક્ષણ હોય અને જે ખરેખરા ખેતીના વિસ્તાર ઉપરજ શીખવાની હોય એવી ખાસ તાલીમ તેમને આપાય નહીં ત્યાં સુધી કૃષિવિદ્યાના ધારણાએ આખું વિસ્તારમાં કેળવણીના કાર્ષ સંપોગ જામે, એ મારી દૃષ્ટિમાં તો ઉતરી શકતું નથી.

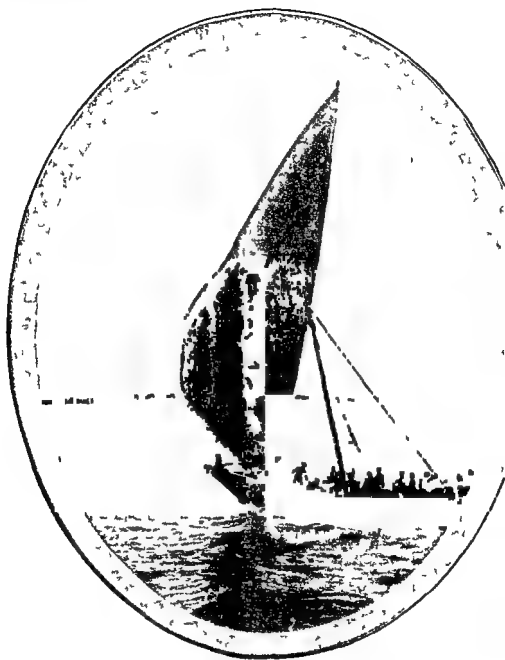
આ કેટલે અંશે ખતી થકે એમ છે, 'એ કહેલું મુશ્કેલ છે હિન્દના દરેક ભાગની પરિસ્થિતિને અનુકૂલ હોય એવાં વાસ્તવિકરીતે યોગ્ય ધારણાં નક્કી કરતા અગાઉ વિજ્ઞાન પ્રમાણમાં તેમની અજ માપસ કરવાની અપેક્ષા રહેશે પરંતુ ઠેક સુધીના વર્ગોમાં કૃષિવિદ્યાના રજથી આખું શિક્ષણને રગવાનો આશય જે આપણે લક્ષમાં રાખીએ અને જે છોકરાઓ લખતા અને લખતા શીખી શકે કે તરત જ તેમનું શિક્ષણ " જીવન વૃત્તિ પ્રાપ્ત કરાવનાર " ચોક્કસ રીતે થઈ પડે, તેમ જ જે આવી યોજના વ્યવહારમાં ઉતારવામાં કેટલોક રસ લેનારા શિક્ષકોની વ્યવસ્થા એ સમિત સમયે સૌથી વિશેષ મોટી મુશ્કેલી છે, એ રહસ્ય આપણે સમજીએ, તો પછી અને માગે છે કે, આપણે કૃષિવિદ્યાની કેળવણી સખધમાં ભવિષ્યને માટે યોગ્ય માગ આપણે પડીશું.

तोफान पछीनी शान्ति

અને જ્યાં સુધી દાનની 'ટ્રેનિંગ કોર્સ' ની ફેળવણીને બદલે, કૃષિવિદ્યાનું શિક્ષણ એ જ જેનું પ્રધાન લક્ષણ હોય અને જે અરેબરો જેવીના વિસ્તાર ઉપરજી શીખવાની હેતુ એવી ખાસ તાલીમ તેમને અપાય નહીં ત્યાં સુધી કૃષિવિદ્યાના ધારણાએ આખું વિસ્તારમાં ફેળવણીના કાર્ક સંયોગ જામે, એ મારી દૃષ્ટિમાં તો ઉતરી શકતું નથી.

આ કેટલે અરો જાની શકે એમ છે, એ કહેવું મુશ્કેલ છે. દિન-દિન દરેક ભાગની પરિસ્થિતિને અનુકૂળ હોય એવાં વારતવિકરીતે યોગ્ય ધારણા નક્કી કરતા અમારે વિશાળ પ્રમાણમાં તેમની અજ્ઞાપ્યતા કરવાની અપેક્ષા રહેશે પરંતુ ઠીક સુધીના વર્ગમાં કૃષિવિદ્યાના ગ્રંથો આખું શિક્ષણને રજવાતો આશય ને આપણે લક્ષમાં ગણીએ અને જે છાત્રાઓ બચના અને વ્યવસ્થા શીખી શકે કે તરત જ તેમનું શિક્ષણ "જીવન વૃત્તિ પ્રાપ્ત કરાવનાર" ચોક્કસ રીતે ચર્ચ પડે, તેમ જ ને આવી શોજના વ્યવહારમાં ઉતારવામાં કેટલોક રસ લેનારા શિક્ષકોની વ્યવસ્થા એ સ્વત્રાત સમયે સૌથી વિશેષ મોટી મુશ્કેલી છે, એ રહસ્ય આપણે સમજીએ, તો પછી મને લાગે છે કે, આપણે કૃષિવિદ્યાની ફેળવણી સમયમાં ભવિષ્યને માટે યોગ્ય માર્ગે આપણે પડીશું.

तोफान पछिनी शान्ति

पुनानी पदरमी प्रातिक परिपदना अच्यक्ष

मी चाडीआ चेरीस्टर

पुनानी पदरमी प्रातिक परिपदना खगलमदलना अच्यक्ष

ग हरि नागयण आपदे

પદ્મમી પ્રાન્તિક પરિષદ.

(અનુસંધાન ગયા અંક ૫૫ ૩૦૯)

લેખક — ૧. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પડયા, બી એ, એલ એલ બી

૨. પરિષદ કચેરું કાર્ય.

પુનામાં મળેલી પ્રાન્તિક પરિષદ હાજરીની દૃષ્ટિથી કેટલે અશે સફળ હતી અને જેટલે અશે અસતોષકારક હતી તે આપણે ગયા અમ્મા ભેટુ હવે ખાણે બીજી દૃષ્ટિથી, પ્રમાણમાં ઘણી વધારે આત્મની દૃષ્ટિથી જોઈશું, અને તે દૃષ્ટિ તે એ છે કે પરિષદે કાર્ય શુ કયું? આ દૃષ્ટિથી તપાસવામાં એક બાબત ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવા જેવી છે સામાન્યરીતે આવી પરિષદોના બે મુખ્ય ઉદ્દેશ હોય છે એક ઉદ્દેશ એ કે આત્મતા રાજ્યવહિવટથી ભેગાને જે અગવડે પડતી હોય, એ રાજ્યવહિવટમાં ભેગાની દૃષ્ટિથી જે દોરો હોય તે સર્વેને યોગ્ય સ્વરૂપમાં એકત્રકરી સરકાર આગળ રજુ કરવા બીજો મુખ્ય ઉદ્દેશ એ કે ભેગામાં સંયોજિત રાજકીય જીવન (organised political life) વિશે જ્ઞાન ફેલાવવું, ભેગાને બ્રિટિશ નાગરિક તરિકેના પોતાના હકોલુ જ્ઞાન કરાવવું, પોતાના હકોને અમલ થયેનો જેવા માટે આવશ્યક પ્રવૃત્તિ કરતા હોય અને શીખવવું, અને હિન્દુસ્તાનના ભેગાએ રાજકીય જીવનની અહા અન્ય સુધરેના દેશોની ભૂમિકાએ પેદાશવા મળે અસામાન્ય વેગથી કાર્ય કરવાનું છે, એ જ્ઞાન આપણા અજ્ઞાન અને નિરુત્સાહી દેશજનોના હૃદયોમાં ઉતારવો સક્ષેપમાં, આવી પરિષદોની એક દૃષ્ટિ અરમર તરફ હોય છે, અને બીજી દૃષ્ટિ ભેગા તરફ હોય છે આ અને દૃષ્ટિ એથી સામાન્ય રીતે આની પરિષદોના કાર્યક્રમો રચવામાં આવે છે પરંતુ હાનમાં એક વિરોધ મહાપ્રભ મુરોપમાં આની રહેલા મુદ્દને લીધે ઉત્પન્ન થયે છે આપણા રાજ્ય કર્તાઓ હાનમાં એક એવા ભયકર મુદ્દમાં રોકાયા છે કે જે મુદ્દના પરિણામ ઉપર સમગ્ર સામ્રાજ્યના સર્વજનને આવાર રહેશે જ એવે પ્રસંગે સામાજ્યના અન્ય તરિકે આપણો ધર્મ છે કે સામાજ્યને સહાયક થવું નહિ કે પ્રત્યવાચક થવું આપણા રાજ્યકર્તાઓ સામ્રાજ્યના સરક્ષણનું કાન બરાબર એકનિર્વાચી અને અવિભક્ત ધ્યાનથી કરી શકે તે માટે આવશ્યક છે કે આપણે હાલમાં એવી કાર્ડ પશુ માગણીઓ ન કરવી કે જેથી હોમના ચિત્ત વિક્ષિપ્ત થાય તેટલા માટે પરિષદમાં એક પાસથી સામ્રાજ્યનિર્માણ ઉદ્દેશો કરવો અને બીજી પાસથી વિવાદમય પ્રશ્નોની ચર્ચા થોડા સમય માટે બંધ રાખવી પરિષદના પ્રમુખે આ બાબત નીચેના શબ્દોમાં કહી હતી —

“This is not the time for discussing claims which Government either in India or the United Kingdom cannot attend to And this

is not the time when we could think of doing anything or urging anything that could in the remotest degree embarrass Government

While the war lasts, all other thoughts should be laid aside and we should devote ourselves, not only let our rulers devote themselves to the supreme task, their every thought and every effort " આપણા રાજકીય નેતાઓએ સ્વીકારેલી આ દૃષ્ટિ સમજી અને સામાજ્યનિહ પુરવેા માન્ય કર્યા વિના ભારે રહેશે આપણી હરિયાદો નથી એમ નહિ, આપણી હરિયાદો આપણે વિસરી જવાની છે એમ પણ નહિ, માત્ર એટલું જ કે સામાજ્યનો આ મદાપ્રસંગ સમજી તે સમન્ધમા આપણે મૌન ધારણ કરવું પડેલી પ્રાન્તિક પરિષદે કરેલા કાર્યની પરીક્ષા કરતા આ દૃષ્ટિ પરિપૂર્ણ સમક્ષ હતી, એ વાખત લક્ષમા રાખવા જેવી છે આ દૃષ્ટિએ સ્વાગતકમિટીના તથા પરિષદના પ્રમુખના બાપણથી માંડી હરિયાદોની પસ ગી સુધીની સર્વ ન્હાનીમ્હોટી વાખતો ઉપર અસર કરી હતી આ દૃષ્ટિને લીધે રાજકીય હોંના માગણી કરવાનું, રાજ્યવલિવલના મુજુદોષ ખતાવવાનું અને રાજકીય હોંના સમન્ધમા લોકમત એકત્ર કરવાનું પરિષદનું મુખ્ય કાર્ય એ કે ન્હોતું થઈ શક્યું, ખતા વાખત પગિક લાલ એ થયો હતો કે સામાજ્ય રીતે પ્રમાણુમા ગાણુ પરન્તુ ધણુ અવસ્યક એવા હેટલાક પ્રમો ઉપર જોધએ તેટલો ભાર જે દઈ શકતો ન્હોતો તે આ વખત દઈ શકાયો હતો હાખના તરિકે જમીનની મુસાફરીમા રેલવેમા અને હરિયાદી મુસાફરીમા ગાટામા ત્રીજી વર્ગના ઉતાડએને જે હાડમારી ભોગવવી પડે છે તે દૂર કરવાને સરકારને અરજ કરવાના હરિયા ઉપર આ વખતે લટવો ભાર દઈ શકાયો હતો તે ઉપરાંત, સ્વદેશી, સહકારનો વિસ્તાર, ગામડાંઓ માટે આરોગ્ય યોજના, ખેતીવાડી માટે યોજના વગેરે દેસોખતિ માટે અવસ્યક વિષયો ઉપર ભાર દઈ શકાયો હતો બેશક, અમ્હારે કબૂલ કરવું પડેલું કે આ, સતોપનું નહિ, પરન્તુ આખાસનનું સાધન છે, પણ હાલની વિશેષ રિયતિ લક્ષમા રાખનારને આથી અસતોષ બોલો થવાનાં કારણો મળી શકશે

હવે પરિષદે કરેલા કાર્યક્રમનું સક્ષેપમાં નિરીક્ષણ કરી જઈએ પ્રારંભમા જ લોકમાન્ય મિ ફાદલાઈ અને સર ફિરોજશાહ મહેતાના પત્રો વચાયા હતા, તેમ જ બીજા આગેરાનોના સંદેશાઓનું સૂચન કરવામા આવ્યું હતું તે પછી શ્રીમુત હરિ નારાયણ આપ્ટેએ પોતાનું સ્વાગત કમિટીના પ્રમુખ તરિકેનું વ્યાખ્યાન વાંચ્યું હતું ત્હેમનું વ્યાખ્યાન સક્ષિપ્ત, યોગ્ય મુદ્દાઓ ચર્ચનાર અને સાદું હતું ત્હેમણે જણાવ્યું હતું કે દેશની અનેક રાજકીય સસ્યાઓની જનની કોએસની સ્થાપનાનો ખ્યાલ પ્રથમ યૂનાના નૈવિહાસિક નગરમા જન્મ પામ્યો હતો અને ચર્ચાયો હતો એટલું જ નહિ, પરન્તુ ૧૮૮૮ માં પ્રાન્તિક પરિષદની સ્થાપના થઈ ત્યારથી ૧૮૯૨ સુધીની

શ્રીધરી થી મદભગવદ્ગીતા(ગોતાઅક્ષર રેશમી પુકુ) ૨ ૧-૮-૦૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપુરી, મુબાઈ

તેની વાર્ષિક બેઠકો પણ પૂનામાં જ થઈ હતી ૧૮૯૨ માં એમ સર્વને લાગ્યું કે કોંગ્રેસની માફક પ્રાન્તિક પરિષદ પણ પ્રાન્તના જુ િ જુ િ સદસ્યોમાં ભરવામાં આવે તો સમસ્ત પ્રાન્તના લોકોમાં રાજકીય જ્ઞાન ફેલાય, રાજકીય જ્ઞાનથી થાય અને રાજકીય સમેલનો ભરવાની ક્ષમણી આવડે આવે તે પછી અમદાવાદ, મુંબઈ, બેંગ્લોર, કર્ણાટી, સતારા, મુંબઈ, શેલાપુર, ધારવાર અને સુરત એ પ્રમાણે નવ પરિષદો ભરઈ હતી જે વખત ત્રણ ત્રણ વર્ષના માગા પચાસ હતા માગા પડવા એ કાંઈ પરિવર્તની સતતતામાં નહોતી લક્ષણ નથી ૧૯૦૮ સુધી કોંગ્રેસનું કે તેના અગ્રણ્ય કોન્ફરન્સનું કાંઈ પણ બધારણ નહોતું, પરંતુ સુરતમાં કોંગ્રેસમાં ભગવાણ પડ્યું ત્યાર પછીથી બધારણ ધડવામાં આવ્યું અને તે બધારણ પ્રમાણે ભરખી આ પ્રથમ જ પ્રાન્તિક પરિષદ છે પરિષદનો ઇતિહાસ આપ્યા પછી સાત વર્ષનો માગો કેમ પાડવામાં આવ્યો અને આ વર્ષે કોન્ફરન્સ ભરવામાં કેમ આવી તેના કારણો શ્રીયુત આપ્ટેએ આપ્યા હતાં મિત્રવાદી અને ઉદ્ધામ પક્ષના સમાધાનના પ્રશ્ન વિષે તેઓએ તબીર અને વિચારપૂર્ણ દિગ્ગારો કાઢ્યા હતા તેમણે યોગ્ય સંદર્ભમાં કહ્યું હતું કે "The house is open to all but not if they insist upon entering through a breach which we are asked to make in the walls that support the house Those who do not like our constitution and our creed, but are anxious to join us, insist upon our abolishing certain rules and relaxing the vigour of others in order to enable their conscience to feel that they did not accept the constitution in forming which, they complain they had no hand They call this a compromise It may be a compromise that would satisfy them, but I have no doubt you all would think that *entertaining a proposal for such a compromise would be compromising the principle of the constitution* કોન્ફરન્સ ચોમાસાની ઋતુમાં પૂનામાં ભરવામાં આવી તેના કારણ રૂપે શ્રીયુત આપ્ટેએ જણાવ્યું કે મુંબઈ ઈલાકાની પ્રજાની વફાદારીની ખાત્રી આ યુદ્ધ પ્રસંગે આપવાની જરૂર હતી, અને ચોમાસામાં સરકારનો નિવાસ પૂનામાં હોવાથી પરિષદ પૂનામાં ભરવામાં આવી હતી શ્રીયુત ગોખલેના સબધમાં બોલતાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે તે મહાન નરની મિત્રતા તેમણે ત્રીસ વર્ષ પર્વત બોગવી હતી શ્રીયુત ગોખલેના મરણથી માત્ર હિન્દને નહિ, પરંતુ સમસ્ત સામ્રાજ્યને ખોટ પડી છે શ્રીયુત ગોખલેનું નામ આપણા સન્તોની નામાવલિમાં લખવન કરવા જેનું છે અન્તમાં, તેમણે કહ્યું હતું કે આપણી કાઠિમાયી રહેજ પણ વ્યુત થયા વિના વિવાદો વિવાદો વિરે આવે પ્રસંગે મૌન ધારણ કરીને લોકો પોતે જ બાવતો કરી શકે તેમ છે તે ઉપર ધ્યાન આપવા જેનું છે

પરિણામ પ્રમુખ તરિનું મિ. હૈન્ડમસ્ટ અરેલર વાગીયાનું બાપુ મર્ત્ય ૪ વાણુ હતુ અને પેટલાક કારણોને લીધે કટાણાબરેનું ચર્ચ પણ હતુ મિ. વાડીયા એક ગણીના છુસ્સા ર વક્તા છે, પગલુ કમનસિયે ત્હેમના જીવનના આવા એક પ્રગમે તેઓ સમરને ઉચિત જટાથી બોલી કે વાગી ચકયા નહિ કાંઈ ન સમજાય એવી રીતે તેઓ નરમ જની ગયા દતા, અને ત્હેમનાં પ્હેલાનાં બારણોએ ત્હેમને માટે સ્વતંત્રતા અને છુસ્સાને મરકાર જે પાડેલો ત્હેનાથી ત્હેમનું બાપુ અને વર્તન વિપરીત હતુ પ્રમુખનું બાપુ એ પરિણામ એક મર્ત્ય અમત્યનું અમ ગણાય છે, અને તે અસ્તોપકારક સામે ત્યારે સ્વાખ્યાવિકગીતે નિરાસા થાય છે મિ. વાડીયાએ કા તો પોતાનું બાપુ પૂરેપૂરું મ્હેંએ આપુ જોઈતુ હતું કે અકસરખી જટાથી પૂરેપૂરું વાંચતુ જોઈતુ હતુ જમથી એકે બરેામર ગીતે ન કરવાથી ત્હેમનું બાપુ શ્રેત્રાએને કટાણાબરેનું ચર્ચ પણ હતુ વાનત્વની કે વાચનની જટાની બામનદર રાખીએં વોજુ ત્હેમનું બાપુ બહુ જાંચી કોટિનું લાગતુ ન્હેતુ લાગીના સમન્ધમાં જે લંગાણીથી ત્હેઓ બોલ્યા દતા ને અનાવસ્યક હતુ તે બાગ ને તેઓએ દુકા પો હોત વો સાદે થાન ચૂટી કોટેલા યોગ્ય જન્દોમાં પોતાને મુદ્દા સમપમા અસરકારક અને સીધીરીને મરકો એ દતા મિ. વાડીયાની નથી. દુકામાં, મિ. વાડીયાનું બાપુ બહુ જાંચી કોટિનું ન્હેતુ ત્હેમજે ત્હેમના બાપુની ચરઆનમાં હોંડ નિશ્ચિનનની યોગ્ય પ્રશસા કરી હતી શ્રીયુત બોખતેના મરણ માટે ચોક દસાંવી ત્હેમનું એક અમર સ્મારક “ સરન્દસ ઝોંદ ઇન્ડિયા મોસાઈની ” છે, અને તે માટે તે અસ્થાને સ્થાયી ધારણુ ઉપર મુઠવી જોઈએ તે સમ ધમા મિસિસ એની બેસન્ટના જીવત ઉદ્ધારે ત્હેમજે લકયા દતા

“Gobhale felt that India needed a body of political and social workers, who would labour with the enthusiasm of religionists and the wisdom of statesmen. A burning patriotism is to be their religion, an unwearrying sacrifice to be their guru-dakshina, a steadfast perseverance their Bhakti, a wholehearted service their Dharma. Let us then at least secure the physical existence of the Society, that it may train up the workers of the future and maintain the workers of the present, that it may carry on his plans, and in that best of all forms be his living monument” તે પછી તેઓ લાઈ વિવે વિસ્તારથી બોલ્યા દતા, જેમાં આપણા રામાટે આપણા ઉપર મુકેલા વિશ્વાસ, આપણા સૈનિકોનું સૌંદર્ય, આપણા રાજ્યજ્ઞાણોએ તથા લોકોએ બતાવેલી વફાદારી, પ્રશિશ્નન લાગ, સ્ત્રીઓએ જાગવેલી સેવા, જમનીમાં દિન્દી કેદીઓ,

લોકમાં ઉઠતી ખોટી અફવાઓ વગેરે બાબતોના હેતુએ સમાવેશ કર્યો હતો બ્રિટિશ સરકારે હિન્દી સૈનિકોને યુરોપીય યુદ્ધમાં બોલાવ્યા તે સમયની જર્મનીએ કરેલી ફરિયાદ વિરે મિ. વાડીના બહુ આવેશથી સ્પર્શણિય શબ્દોમાં બોલ્યા હતા કે " You will perhaps remember, ladies and gentlemen, that when Indian soldiers were called to the battlefield in Europe, Germany made it a grievance that Great Britain had brought Asiatic savages and degraded European warfare Asiatic Savages indeed ! They are a hundred times superior to the German superman, those monsters born of the union of Satan and science Let India tell Germany that it is not the black skin that matters but the black soul" લગભગે યુદ્ધ વિસ્તારથી ચર્ચા પડી મિ. વાડીયાએ હિન્દના વાર્ષિકરોય નામનાર લૉર્ડ હાડિન્ગને વિશેષ અમલ આપવામાં આવ્યો તે સમયમાં આનંદ દર્શાવતાં તેમની પ્રશંસા કરી હતી, અને તેમણે હિન્દ ઉપર મહાન ઉપકારો કર્યા છે એમ જણાવુ હતુ તે પડી મિતવાદી અને ઉદ્ધામ ખેલના સમાધાનના પ્રશ્ન વિરે મિ. વાડીયાએ પોતાના વિચારો જણાવ્યા હતા તેમના કહેવાનાં યુદ્ધો ડુકામાં એ હોના કે એ પ્રમાણિકરીતે સમાધાન શક્ય હોય તો સમાધાન જેવી આપણા દેશની પ્રગતિ માટે ઉત્તમ વસ્તુ નથી, પરન્તુ એ સમાધાન સિદ્ધાન્તોના બોલે થતુ ન જોઇએ કારણે કઈ કાઇને શુદ્ધિપૂર્વક જ્ઞાન રાખ્યા નથી જોએને યોગ્ય દારથી કૌંચેસમાં પ્રવેશ કરવો હોય તેમને માટે કૌંચેસના દાર સર્વેા ખુર્શા જ છે પ્રમુખના મતનુ વલણ એવુ હતુ કે સમાધાન કરી કૌંચેસના નેતાઓ સાથે એકદિલ થઈ કાર્ય કરવાની ઉદ્ધામોની ઇચ્છા જ નથી અને તેથી સમાધાન અસંભવિત છે સમાધાનને યુદ્ધો ચર્ચા પછી યુદ્ધ ચાને છે ત્યાં મુખી આપણે આપણા હકોની માંગણી ન કરવી એમ પ્રમુખે જણાવ્યુ હતું તે પછી આપણા ઉદ્દેશો તથા આપણી ખેતીવાડી મુદ્દારવાના સમયમાં તેઓ બોલ્યા હતા, અને માત્ર સરકાર ઉપર આધાર રાખી બેસી ન રહેતા આપણા લોકોએ વધારે ને વધારે સ્વાશ્રય શોખવો જોઈએ એમ તેમણે જણાવ્યુ હતું આ મનનમાં મિ. વાડીયાના ઉદ્દેશોમાં બહુ ઊંડી સમજ પ્રકટ થતી નથી તે પછી પશુરંજણના સમયમાં તેઓ બોલ્યા હતા. હિન્દુસ્તાન દેશના પ્રમુખ ધર્મો ખેતીવાડી છે એ લક્ષમાં રાખનારને આ મુદ્દાની અગત્ય સમજવા વગર રહે તેમ નથી તે પછી બ્રિટિશ ન્યાય દેશના લોકોને ધજો મોગો પડે છે એ બાબત ઉપર તેઓ બોલ્યા હતા ન્યાય મેળવવાની સામગ્રી એટલી બધી સાદી અને સરતી હોવી જોઈએ કે જેથી ગરીબમાં ગરીબ પશુ રહેલા પ્રથી ન્યાયમંદિરનો આશ્રય લઈ શકે અને ઇ સાદ મેળવી શકે રહેલના ત્રીજા વર્ગના ઉતાડ-ઓની અગવડો અને મુશ્કિલો વિષે તેઓ સખ્ત શબ્દોમાં બોલ્યા હતા જેમ લોકો ગરીબ અને

શ્રી પથરત્નગીતા ૩ -૧૨-૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

પરિણામ પ્રમુખ તરિકેનું મિ. દોરમમજી અમરેશ્વર વાડીયાનું આપણું મળું ૪ વાણુ હતું, અને પેલાંક કારણેને લીધે કટાણાખરેનું ધર્મ પાણુ હતું મિ. નાડીયા એક ગાથીના લુસસા ર પકતા છે, પરંતુ કમનસિધે લેમના જીવનના આરા એક પ્રમજે તેઓ તમયને ઉચિત હતાથી બોલી કે વાંગી યકયા નહિ કાઈ ન સમગળ એવી રીતે તેઓ નરમ બની ગયા હતા, અને લેમના ખેલાંનાં બાપોએ લેમને માટે સ્વતંત્રતા અને લુસસાના સરકાર જેવાડેવો લેનાથી લેમનું આપણ અને વર્તન વિપરીત હતું પ્રમુખનું આપણ એ પરિપક્વ એક મળું અગત્યનું અગમ અગાધ છે, અને તે અસંતોષકારક હોય ત્યાં સ્વાભાવિકરીતે નિગમિત થાય છે મિ. વાડીયાએ કાં તે પેલાનું આપણ પૂરેપૂરું મહેલે આપણુ જોઈતું હતું કે કોઈસરખી હતાથી પૂરેપૂરું પાંચતુ જોઈતું હતું બેમાથી એકેકે બરોબર રીતે ન કરવાથી લેમનું આપણુ શ્રોત્રાઓને કટાણાખરેનું ધર્મ પાણુ હતું વખત્વતી કે વાચનની હતાની બાનન દર રાખીએ તોપણ લેમનું આપણુ બહુ જિમ્મી કોમિટી હાનતુ નહોતું ઘડાઈના સમયમાં જે લંગાણુથી લેમને બોલ્યા હતા તે અનાવસ્યક હતું તે બાગ જે તેઓએ ડુકા પો હોત તો સાઈ થાગ ચૂટી કાઢેલા યોગ્ય સંદેશમાં પેલાનો મુદ્દો સક્ષપમાં અસરકારક અને સીધીરીને મુકવો એ હતા મિ. નાડીયાની નથી. ડુકામાં, મિ. વાડીયાનું આપણુ બહુ જિમ્મી મોટિનું નહોતું લેમને લેમના આપણુની સરખાનમાં જો. વિસિગડનની યોગ્ય પ્રસાસા કરી હતી શ્રીયુત જોખનેના મરણ માટે શોક દર્શાવી લેમનું એક અમર સમારક " મરેન્દ્ર ઓફ ઇન્ડિયા મોસાઈની ' છે, અને તે માટે તે સરથાને રથાથી ધારણુ ઉપર મુકવી એકલે તે સમયમાં મિસિસ બેની એમ દના જીવત ઉદ્ધારી લેમને દાકયા હતા

"Gokhale felt that India needed a body of political and social workers, who would labour with the enthusiasm of religionists and the wisdom of statesmen. A burning patriotism is to be their religion, an unwearying sacrifice to be their guru-dakshina, a steadfast perseverance their Bhakti, a wholehearted service their Dharma. Let us then at least secure the physical existence of the Society, that it may train up the workers of the future and maintain the workers of the present, that it may carry on his plans, and in that best of all forms be his living monument" તે પછી તેઓ લડાઈ વિશે વિસ્તારથી બોલ્યા હતા, જેમાં આપણા મંત્રાડે આપણા ઉપર મુકેલા વિશ્વાસ, આપણા સેનિકો, સૌર્ય, આપણા રાજ્યરજવાડાઓએ તથા લોકોએ ખતાવેલી વફાદારી, અસ્થિત અને સ્ત્રીઓએ બળવેલી સેના, જર્મનીમાં હિન્દી કેદીઓ,

લોકોમાં ઉઠતી ખોટી અફવાઓ વગેરે બાળતોનો હેતુએ સમાવેશ કર્યો હતો બ્રિટિશ સરકારે હિન્દી સૈનિકોને યુરોપીય યુદ્ધમાં બોલાવ્યા તે સમયની જમનીએ કરેલી ફરિયાદ વિરે મિ. વાડીયા બહુ આવેશથી સ્મરણીય શબ્દોમાં બોલ્યા હતા કે “You will perhaps remember, ladies and gentlemen, that when Indian soldiers were called to the battlefield in Europe, Germany made it a grievance that Great Britain had brought Asiatic savages and degraded European warfare Asiatic Savages indeed! They are a hundred times superior to the German superman, those monsters born of the union of Satan and science Let India tell Germany that it is not the black skin that matters but the black soul” લક્ષ્યને મુદ્દો વિસ્તારથી ચર્ચા પછી મિ. વાડીયાએ હિન્દના વાર્ષિકરોય નામદાર લોર્ડ હાઉડોને વિશેષ સમય આપવામાં આવ્યો તે સમયમાં આનંદ દર્શાવતાં હૃદયની પ્રશંસા કરી હતી, અને હૃદયએ હિન્દ ઉપર મહાન ઉપકારો કર્યા છે એમ જણાવ્યું હતું તે પછી મિત્રવાદી અને ઉદ્ધામ પત્રોના સમાધાનના પ્રશ્ન વિષે મિ. વાડીયાએ પોતાના વિચારો જણાવ્યા હતા હૃદયના કહેવાનો મુદ્દો દુકામાં આવે હતો કે જે પ્રામાણિકીતે સમાધાન શક્ય હોય તો સમાધાન જેવી આપણા દેશની પ્રગતિ માટે ઉત્તમ વસ્તુ નથી, પરંતુ જે સમાધાન સિદ્ધાન્તોના બોલે થતું ન હોય તે કૌંસે કઈ કાંઈને જુદાપૂર્વક ખૂંદાર રાખ્યા નથી જેઓને યોગ્ય દારથી કૌંસેસમાં પ્રવેશ કરવો હોય હૃદયને યદિ કૌંસેસના દાર સર્વદા પુરાં જ છે પ્રમુખના મતનું વલણ આવેલું હતું કે સમાધાન કરી કૌંસેસના નેતાઓ સાથે એકત્રિત થઈ કાર્ય કરવાની ઉદ્દેશની ધ્વજ જ નથી અને તેથી સમાધાન અસંભવિત છે સમાધાનને મુદ્દો ચર્ચા પછી યુદ્ધ ચાલે છે ત્યાં સુધી આપણે આપણા હક્કોની માંગણી ન કરવી એમ પ્રમુખે જણાવ્યું હતું તે પછી આપણા ઉદ્દેશો તથા આપણી ખેતીવાડી સુધારવાના સમન્વયમાં તેઓ બોલ્યા હતા, અને માન સરકાર ઉપર આવાર રાખી બેસી ન રહેતા આપણા લોકોએ વધારે ને વધારે સ્વાત્ત્ર્ય શોખવો જોઈએ એમ હૃદયે જણાવ્યું હતું આ સમન્વયમાં મિ. વાડીયાના ઉદ્ગારોમાં મહુ જોડી સમજ પ્રગટ થતી નથી તે પછી પશુરસજીના સમન્વયમાં તેઓ બોલ્યા હતા હિન્દુસ્તાન દેશનો પ્રમુખ વધા ખેતીવાડી છે એ લગભગ રાજ્યનારને આ મુદ્દાની અગત્ય સમજાવા વગર રહે તેમ નથી તે પછી બ્રિટિશ ન્યાય દેશની લોકોને ધણો મેથિ પડે છે એ બાબત ઉપર તેઓ બોલ્યા હતા ન્યાય મેળવવાની સામગ્રી એટલી બધી સાદી અને સસ્તી હોવી જોઈએ કે જેથી ગરીબમાં ગરીબ પણ રહે નાકથી ન્યાયમંદિરનો આશ્રય લઈ શકે અને સાફ મેળવી શકે રેલ્વેના ત્રીજા વર્ગના ઉતાડ ઓની અગવડો અને મુશ્કિલો વિષે તેઓ સખ્ત શબ્દોમાં બોલ્યા હતા જેમ લોકો ગરીબ અને

થી પચરત્નગીતા ૩ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

અવાચક હોય છે તેમ હેમને વધારે દુ ખ અમુ પડે છે લોકો પોતાના હાથમાં કાપદો લે તે પહેલાં રહેને કપનીઓએ આ બાબતમાં સુધારો કરવા જોવો છે તે પછી સહકારી દિવ્યાયના સમન્ધમાં બાકતા હેમણે સગ્રહ જર્જાન્ના નીચેના અમર શબ્દો અવતરણ કર્યું હતું -

" If the system of co-operation can be introduced and utilized to the full, I foresee a great and glorious future for the agricultural interests of this country " દિવસે દિવસે મદકારી દિલયાન વધારે ને વધારે સફળ થતી જાય છે તે તરફ સતોષ જતાવી આવી પરિણામી લાભ થાય છે એમ જણાવી મિ. વાડીયાએ હેમનું બાળક સમાપ્ત કર્યું હતું

મિ. વાડીયાના પ્રમુખ તરિકેનાલાયલ્ડને છેલ્લો ભાગવાચતી વખતે નામદાર લૉડ વિલિંગ્ટન તથા લેડી વિલિંગ્ટનનું આગમન થયું હતું મિ. વાડીયાનું બાળક પૂર્વે થયા પછી રાજનિશાને પ્રથમ કાવ ઝા. સર રામકૃષ્ણ લામરકરે રણ કર્યો હતો હેમનું બાળક ધણું જ બાળક અને કટાણાલયું હતું બ્રિટિશ રાજ્યના લાભ મણાવતાં તે એવી વિમતોમાં ઉતર્યાં હતા કે જે સાતમાં ધોરણના વિદ્યાર્થીએને માટે પણ અતિપરદા મણાય એટલું જ નહિ, પરંતુ આગલ અને મરાઠા રાજ્યની બ્રિટિશ રાજ્યની સાથેની હેમણે કરેલી સરખામણી અત્યુચિત અને રોષજનક હતી સર નારાયણ ચલાવરકરે તે કાવને અનુભાવે આપતા જણાવ્યું હતું કે " England will conquer India and India will conquer England and both will march on hand in hand as the civilizing agencies of the world " સર હજીહમ રહિમતુલ્લા, " સર્વેન્ટસ ઓફ ઇન્ડિયા " વાળા મિ. શ્રીનિવાસ શાસ્ત્રી, મિ. જહાંગીર પીટીટ અને ફેવરડ મિ. દિલ્લે એ કાવને સમર્થન આપ્યું હતું મિ. શાસ્ત્રીનું તથા મિ. પીટીટનું એ બે બાળકો ગૌરવાન્વિત અને સ્વમાન્યુક્ત હતાં આ રાજનિશાને કાવ પસાર થયા પછી મિ. વાડીયાએ નામ ૧૨ લૉડ વિલિંગ્ટનને આભાર માન્યો હતો નામદાર લૉડ વિલિંગ્ટને બહુ સમયોચિત શબ્દોમાં હેના ઉત્તર આપ્યો હતો સર ફિરોજશાહની નાદુરસ્ત તબિયતને લીધેની ગેરહાજરી માટે હેમણે દીવગીરી જાહેર કરી હતી અને હેમને સત્વર આરામ થાયો એવી શુભેચ્છા દર્શાવી હતી કૉન્ફરન્સને હેમણે " The great gathering of the representatives of the constitutional party of true progress and reformation in this country " એ શબ્દોમાં સ્તીકાર કર્યો હતો એકદરે નામદાર લૉડ વિલિંગ્ટનનું બાળક સ્લાવમયું અને સમયોચિત હતું સરકારી અમલદારોના સદેહની પાત્ર બનેલી આપણી રાજકીય પ્રજ્ઞિ ઈલાકાના ગવર્નર જેવા મહાન અધિકારી પાસે ઉપરના ઉદ્ગાર કાવે એ જેમ આપણી-રાજકીય પ્રજ્ઞિ ચાલુ રાખનારાને

અભિનન્દનના પાત્ર બનાવે છે તેમ તેવા ઉદ્ગાર કાનના અધિકારીને પણ અભિનન્દનને પાત્ર બનાવે છે આ પ્રસંગે ધી ઓએ કૉનિકને ' નવ યુગ ' નું જે નામ આપ્યું છે તે યોગ્ય છે

ગાનિવાર, તા ૧૦-૭-૧૯૧૫ ને દિને ઉપર પ્રમાણે કાપ થયું હતું રવિવાર તા ૧૧-૭-૧૯૧૫ ના દિવસનું કાર્ય નીચે મુજબ હતું ધી ઓ. ધિ. શ્રીનિવાસ રોડે રેલ્વેના ત્રીજા વર્ગના ઉતાડખોની મુશિમનો દૂર કરવા બદલી પગલાં લેવા સરકારને અરજ કરનારો ઠરાવ રજુ કર્યો હતો. ત્હેમણે જણાવ્યું હતું કે બ્રિટિશ હિન્દુસ્તાનમાં કોઈ ઠેકાણે જે " છુત્તમ " હોય તો તે રેલ્વેમાં છ ત્રીજા વર્ગના ઉતાડખોની મુશિમતોનું ત્હેમણે વિગતવાર વર્ણન કયું હતું રા અન્દ્રથકર નમદાસકર પંચાએ (આ લેખક) તે ઠરાવને અનુમોદન આપતા જણાવ્યું હતું કે હિન્દુસ્તાનના લોકોની ફરિયાદો ઉપર જોઈએ તેટલી તાકિદથી ધ્યાન આપાતુ નથી ત્હેનું એક કારણ એ છે કે આપણા લોકો જોઈએ તેવા સનત અને સયોજિત સંસ્થાન કરતા નથી અર્થ સાધવામાં જા દેહ પાતવામાં એવો નિષ્ઠા કરીને ખતથી આપણા લોકો કાંપદેસર પશુ સતત સયોજિત સંસ્થાન કરે તો હિન્દીઓની ધણી ફરિયાદોના બહેસા નિકાલ થઈ જાય હિન્દુસ્તાનના લોકોએ સ્વમાન અને સ્વાશ્રય પધારે શીખવા જોઈએ અને મજમપણે પોતાના હકો માટે નિરંતર લડત ચલાવવી જોઈએ આ ઠરાવ મંજૂર થયા બા ઈ. બી.તળેએ સદકારી પ્રવૃત્તિનો વિસ્તાર કરવાની અમલના સમન્ધમાં ઠરાવ રજુ કર્યો હતો સરકારનું ધ્યાન આ બાબત તરફ ૧૮૯૦ માં ગયું ત્યારથી આજ પર્થન્તની પ્રવૃત્તિનો સક્ષિપ્ત વૃત્તાંત ત્હેમણે આપ્યો હતો આ સદકારી પ્રવૃત્તિના સમન્ધમાં સરકારે અને પ્રજાએ સદાકાર કરવા જેવો છે ગામે ગામ ફરીને ઝીકુતો વિન'માદિતી મેળવવાની જરૂર ઉપર ત્હેમણે બાર દીધાં હતો ધી ઓ. ઈ. લાન્ડુભાઈ સામળ દાસે તે ઠરાવને અનુમોદન આપતા જણાવ્યું કે સદકારી પેગંઓની વધતી જતી સંખ્યા ઉપરથી જણાય છે કે લોકો તેનું મહત્ત્વ સમજ્યા છે અન્ય વક્તાઓએ આ ઠરાવનું સમર્થન કર્યા પછી તે મંજૂર થયો હતો શ્રીનુત ગોખળેના મૃત્યુ માટે શોકદર્શક ઠરાવ શ્રીમતી રમાબાઈ રાનડેએ બોલુનબ કોમલતાથી અને બાવાંતાથી રજુ કર્યો હતો, અને ત્હેને શ્રીયુત મોહનલાલ ગાધીએ ત્હેમની સાદી પણ લાગણીભરી ભાષામાં અનુમોદન આપ્યું હતું શ્રીયુત ગોખળે પોતાનાં સર્વ કાર્યો ધર્મજુદિથી કરતા હતા, અને જ્યાં સુધી તેની ધર્મજુદિથી આપણે આપણાં દેશકાર્યો કરીશું નહિ ત્યાં સુધી આપણે ઉદ્ધાર નથી એમ ત્હેમણે જણાવ્યું હતું બીજા વક્તાઓના સમર્થન પછી આ ઠરાવ મંજૂર થયો હતો આગમોદના ઉતાડખોની મુશિમતો વિષેનો ઠરાવ શ્રીયુત પ્રાજપેએ વિસ્તારયુક્ત અને રમુજ રીતે રજુ કર્યો હતો રા બાઈએ એ ઠરાવને અનુમોદન આપ્યા પછી એ ઠરાવ મંજૂર થયો હતો લૉર્ડ હુડિંગે પોતાની મુદત પૂરી થયેલી હોવા છતાં પોતાની હાવની પદવીમાં ગૃહેવાનું સ્વીકાર્યું તે માટે ત્હેમનો ઉપકાર

માનવાનો ઠરાવ રજુ કરતાં સર નારાયણ વ્યદાવરકરે પણ અસરકારક જાનણ કર્યું હતું. બીજા વક્તાઓના સમર્થન પછી આ ઠરાવ મંજૂર થયો હતો. આરોગ્યસુધારણાની બાબતમાં લોકમત તૈયાર કરવાની જરૂર સ્વીકારનાર ઠરાવ રા. નાથકે રજુ કર્યો હતો અને ડૉ. ગોખલેએ ત્હેને અનુમોદન આપ્યા પછી તે મંજૂર થયો હતો. ખેતીવાડીની સુધારણામાં લોકોમાં માહિતી ફેલાવવાની જરૂર બતાવનારો ઠરાવ રજુ કરતાં ડી. એ. મિ. કામેટે જણાવ્યું કે મુશિક્ષિત લોકોએ ખેતીવાડીના કાર્યમાં પડતું ધટું છે અને તે બાબતમાં ત્હેમણે દૃષ્ટાન્તરૂપ બનવું જોઈએ. રા. ચન્દુલાલ પટેલે ત્હેને ટેકા આપ્યા પછી ઠરાવ મંજૂર થયો હતો. હાનના મહાયુદ્ધને લીધે વ્યાપારની અવસ્થા થયેલી હોવાથી હિન્દુસ્તાને પોતાનો ધંધા વધારી સ્વાઘ્યાય થવું જોઈએ એવી મતનમોના સ્વદેશીને ઉત્તેજન આપનાર ઠરાવ ડી. એ. મિ. લલિતભાઈ મામગડાસે રજુ કર્યો હતો ત્હેમણે જણાવ્યું હતું કે કાચ, ખાડ, રેશમ એવી નિસની જરૂરીયાતો માટે પણ હિન્દુસ્તાનને જર્મની અને ઑસ્ટ્રિયા ઉપર આધાર મળવો પડે છે. હિન્દુસ્તાનના દરેક પ્રાંતોની ઔદ્યોગિક શક્તિઓ વિશે તપાસ કરવા અગત્યની તથા બીજા અગત્યની કમિટીઓ નીમવા સૂચના કરી હતી. આ બાબતમાં વખતસર વેગલેઈ કામ કરવા ત્હેમણે સરકારને તથા લોકોને પ્રત્યેક વિગતિ કરી હતી. આ ઠરાવને રા. કાશીનાથ પંત, રા. જમનાલાલ દ્વારકા અને ધરમભી, રા. ઉત્તમનાથ ત્રિવેદી વગેરે તરફથી સમર્થન મળ્યા પછી તે મંજૂર થયો હતો. તે પછી ડી. એ. મિ. એન. એમ. સમથે કૉંગ્રેસના બધારજુને અનુસરી કૉંગ્રેસનું કામ આગળ વધવા માટે લોકોને વિગતિ કરનાર ઠરાવ રજુ કર્યો હતો. સમાધાનનો પ્રશ્ન ચર્ચતાં ત્હેમણે જણાવ્યું કે અનેક પક્ષો એકત્ર થઈ કરે એની પાનાંમિન્ટની સાથે કૉંગ્રેસને સરખાવવી જરૂર નથી. પાનાંમિન્ટમાં એક પક્ષ સત્તાઈ થાય એટલે બીજો પક્ષ ત્હેનો વિરોધ કરે છે. કૉંગ્રેસની પાસે સત્તા છે નહિ, અને કૉંગ્રેસે તો દેશજનોના હક્કોની માગણી કરવાની છે. એટલે કૉંગ્રેસવાળાઓમાં પક્ષો ન હોવા જોઈએ, પરંતુ કૉંગ્રેસવાળાઓ એકમત જ હોવા જોઈએ. આ ઠરાવને રા. મળ્યા પછી તે મંજૂર થયો હતો. તે બાદ પ્રમુખનો ઉપકાર માની પરિપદ્ધિ વિસર્જન પામી હતી.

૩. લોકોમાં ઉત્સાહ અને જાગૃતિ.

પરિપદ્ધતી સફલતા આંકવાની એ કસોટીઓનો પ્રયોગ આપણે કર્યો હાજરી કેવી અને કેવા પ્રકારની હતી એ જોમ આપણે જોયું તેમ પરિપદ્ધતી કાર્ય કર્યું તે પણ આપણે જોયું. લગાડને અંગે ઉત્પન્ન થયેલી સ્થિતિને લીધે રાજકીય હક્કોની માગણીના વિષયો તેમ જ બીજા વિવાદમય વિષયોને દૂર રાખવામાં આન્યા હતા, અને રાજનિજના ઠરાવ ઉપરાંત દેશનું આરોગ્ય તથા આર્થિક સ્થિતિ સુધારવાના ઠરાવોને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવ્યું હતું એ પણ આપણે જોયું.

(ચુકિત પ્રકાશ દ્વારા સ્વીકૃતિ) ૨ ૩-૦-૦૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

આ કારણોમાં પણ મરકારે શુ કરવાનું છે તે જાતાવવાને બદલે મરકારે જે અતિથય થોડું કર્યું છે, તે માટે વધારે પડતો ઉપકાર માનવાની શ્રુતિ પ્રધાન દેખાતી હતી ત્રીજા વર્ગના ઉતાડાઓના સબન્ધમાં કારણો જાતલ કરીએ તો બીજા કારણો ઘણા જ નરમ અને મોઝા હતા. દુકર્માં વિભવની પચ્છગીની બાગત હુ મળીએ તોપણ તે નિરપણો વધારે ઉત્સાહમય, વધારે સ્વમાનયુક્ત અને વધારે ઉત્તેજક થઈ શક્યા હોત ત્રીજા દિગ્ગજ છે કે પરિષદને અગે લોકોમાં કેટલો ઉત્સાહ પ્રેરણો અને કેટલી રાજકીય જાગૃતિ થઈ? પરિષદ જે વિશેષ સંયોગોમાં મળી હતી તે પૂરેપૂરી રીતે સ્પષ્ટતા રાખીને અમદે કહીએ છીએ કે આવા પ્રાન્તિક લોકસમવેવોને અગે લોકસમસ્તતા, સુશિક્ષિત તથા અશિક્ષિત વર્ગોમાં, જેવો ઉત્સાહ પ્રકટ થવો જોઈએ તેવા દેખાતો ન હતો. લોકમત જાગૃત કરવાની જવાબદારીવાળાને ન જોએ એવી જેમ તેમ આંપચારિક પદ્ધતિથી મક્ષેપમાં કામ પતવી દેવાની અયોગ્ય ઇતેમરી અને અધીરાઈ લોકજનક રીતે દેખાઈ આવતા હતાં સામ્રાજ્યના અધિના પ્રસંગે સરકારના રાજ્યવહિવટ ઉપર ટીકા ન કરનાં તે મનધર્મા મોન ધારણ કરવું એ યોગ્ય છે, પરન્તુ લોકોના ન્યાયકાએ સરકારની જૂનો વગર ખીણ કાંઈ યોગેને કહેવાનું નથી, “મરકારને કાઈ ન કહેવાનું હોય તો પછી કામ સમેટી ટ્યો” એવા પ્રકારના પરિષદના વર્તનથી “ખિતવાદીઓની નજર સરકાર તરફ જ છે, લોક તરફ નથી” એ ઉદ્ઘોષના આરોપને શુ આધાર આપનામા આવતો નથી? અન્તમાં યુદ્ધને લીધે ઉત્પન્ન થયેલી વિશેષ પરિસ્થિતિ ધ્યાનમાં રાખવા જતા અમદારે કહેવું પડે છે કે પરિષદ આથી વધારે સફળ થઈ શકી હોત અમદે ઇચ્છીએ છીએ કે કોમેસન્ટુ ઓર્ગાઈનું સમેનન આવું મોટું અને લુણ ન થતાં વર્ણુ જ વધારે ઉત્સાહમય અને અસરકારક થાય.

ટોડરત-એક સમારક.

લેખક — શ. દીનકરલાલ નદલાલ ત્રિપ્તિ.

(અનુસંધાન ૫૪ ૧૮૪ થી.)

સંસ્કૃતચિંતન સુધી ટોડરતી કવિતાશક્તિ નિદાવણ રિચિતિમાં હશે એમ લાગે છે ત્યાંના પ્રભાવથી તેની શક્તિને ભગ્યત થવાનું કષ્ટિક એકાએક સાધન મળ્યું, અને તેની શુદ્ધિ ખીની અને તેમાંથી ઇંગ્રેજ અને ફ્રેન્ચ ગદ્ય પદ્ધતિમક કાવ્યોના રસનો પુષ્કળ ઝરો ઝર્યો પ્રથમ પ્રયાસે તો અપરિપકવ પાક ઉતર્યો પણ ઉતરોત્તર પ્રવાસમાં સંગીતમાં નૂતન શક્તિઓ એકરૂપ થતી ગઈ વિચિત્ર પ્રકારના ફ્રેન્ચ કવિઓની કવિતાથી તે યુગ્ધ જતી અને ઇંગ્રેજમાં તેની અનુવાદક બની આ એક અજાણ્ય જોવા બનાવ હતો એક સુવાન બમાળી બાળાને ચરીરે નાણુક અને તદુરતીમાં પણ નાણુક, એક પરાયા દેશની કવિતાને ખીજ દેશની લાપામાં અનુવાદક કરતી જોવી અને તે પણ ઝડપમકમય સુંદર સંગીતમાં, એ એક અજાણ્ય નદી તો ખીજુ યુગ તેના પ્રથમ પુસ્તક ઉપર ગોસે નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે,—

“તેમાં શક્તિ અને અશક્તિનું એક અજાણ મિશ્રણ છે મહાન નડનરોને ફત્ત-શુદ્ધિ દુર કરે છે જ્યારે જ્ઞાન અને ખીનઅનુભવ શુદ્ધિ-શક્તિ આગળ નમન કરે છે આ પ્રમાણે બનવું જો જ એટલું અસાધારણ લાગે છે કે તેના આગળ અસામાન્યપણાની જ વિસ્મૃતિ થાય છે કેટલીએક વખતે ઇંગ્રેજ કાવ્ય-કૃતિ ઉત્તમ લાગે છે જ્યારે કાંઈકાંઈમાં તો કવિતાવિચારના નિયમોને તદ્દન જ કોરણે મૂકવામાં આવ્યા હોય એમ જણાય છે અને જો તો દેખીતું જ છે કે બંગાળી સ્ત્રી-કવિ એક જોડુ ગાન ગણુગણે છે કે જેનો સુર એક ઇંગ્રેજને તો બસુરો લાગે રામ પણ ધણા શુભવણુ લયો અને અજાણ્યાને અચંપા પમાડી ગુચવે તેવા છે લેખકનું અજ્ઞાન જોઈ અને કેટલીક જાન તોમાં તેનું ઉંડું અભ્યાસી જ્ઞાન જોઈને આપણને ધણુ જ આશ્ચર્ય થાય છે એકદરે પુસ્તકનો છાંવ ધણુ જ હેરત પમાડનાર છે અર્વાચીન વિવેચકમાં ગોસ એક ઉત્તમચા ઉત્તમ વિવેચક ગણાય છે માટે જ હું તેનું કંઈક સપૂર્ણ વિવેચન અને ટીકણું છે તે કાંઈ પણ સંજો કાંઈ પણ લેખક માટે વાપરતા પૂર્વે ધણુ જ વિચાર કરે છે જ્યારે જોમ ટોડરત કાવ્યોના આપણે અભ્યાસ કરીએ છીએ તેમ તેમ આપણને જણાય છે કે તેણે તેના આટલા બધા કરેલા વખાણુ અતિશયોક્તિરૂપે નથી

પણ તેમાં સત્ય જ છે દત્ત-શુદ્ધિ આટલે સુધી ઉર્ધ્વ ઉડ્યન અને તે પણ આટલી નાની જ વયમાં એ વાત જ પણ એક અતિ અદ્ભુત સભવનીય બાબત છે

ટોડરને કાન્સમાં એક કસેરીસ-બ્લેડર સાથે ગૈરિ યર્ષ અને તેણે સ્ત્રીઓ વિશે અને હિન્દુ-સ્તાન વિષે પુષ્કળ લખ્યું છે તે વાતની તેમની ગૈરિ વધારે માહ બની

એ બન્ને વચ્ચે આનંદજનન પત્રબંધવહાર ચાલ્યો અને સુભાગ્યે તે અઘાપિ પર્વત અસ્તિત્વમાં છે ૧૮૬૬ માં તેના પિતા સાથે તે બન્ને ઈંગ્લેન્ડ ગયા અને ત્યાં પણ કેન્ડીજમાં સ્ત્રીઓની સભામાં ભાષણો અને ચર્ચાઓ સાંભળના જતા ૧૮૭૩ માં તેનું આજી કુટુંબ બમાળામાં પાછું ફર્યું તેની છઠ્ઠીનાં પાછાના ચાર વર્ષ કલકત્તાના તેના બાળવયના ઉઘાન-ગૃહમાં તેણે પસાર કર્યા

ખાસ લક્ષમાં આવે એવી વાત તો એજ છે કે ટોડરની હયાતીના સંજોમાં તેમજ તેના અવસાન પછી પ્રસિદ્ધ થયેલા સંજોમાં તેની માતા પ્રત્યેની તેની લાગણી સ્ફુરી નીકળતી જણાય છે આ કાવ્યોમાંના એક કાવ્યમાં તે તેનાં ભાઈબહેન સાથે સીતાની વાત તેની માતાને મ્હોંએથી સાંભળતી તેનું સૂચન છે —

“ત્રણ આનંદી બાળકો એકી ટરો એક અધારી ઝોરડીમાં મુ સાંભળે છે ?

અધકારમય એક ધીવ વન કે જ્યાં સૂપના કિરણો પણ પ્રવેશે નહીં તેવા નિર્જન સ્થાનમાં એક સુષ્ક સ્થાન ઉપર આ કાવ્ય બેઠા છે — વેલી ઉપરના સુંદર સુમનો વૃક્ષો સાથે ફેલી કરે છે શાંત નિર્મળ સરોવરમાં સફેદ ફુલ જેવા ફોલો, મધુર, રમે છે અને કુદે છે, ધડીમાં સરસરાટ પાણી ઉપર સરે છે જગલી હરણો. પણ દોડાદોડ કરી રહ્યા છે હવનમાં હણીઓના પડવાથી સર્પોકરિ ઉર્લગામી થયો હુમાડો આકાશમાં ચાલ્યો જાય છે પણ આ બધાની વચ્ચે આ સુંદર સુંદરી કાવ્ય છે ? તે વૃક્ષા રૂઢન કરતી નથી કારણ કે તેની સાથે ત્રણ બાળકો પણ અશ્રુ સારે છે અને દીવ ગીરીમાં ગિયારા ગમગીન થયેલાં જણાય છે

આ પરિણામ એક માતા એક સીતા સબધી પુરાણી વાતનું ગાન કરે છે તેનું છે છેવટે તે અપૂર્ણ થાય છે અને વિષમય પ્રદેશ પણ ગળી જાય છે સંધ્યા સમયે ફરીથી માતાની પાસે તે બાળકો આવી વાર્તા સાંભળવા મળે છે ત્યાંસુધી તેમને આ વાર્તાના સ્વપ્ન આવે છે

તેનાં લઘુ કા પોમાં પણ માતા પ્રત્યેનો આવો જ સ્નેહ ઝગમગ છે તેનો રાગ જ એવો સુંદર છે કે કાવ્યમાં ઉચ્ચ શ્રેણીનો ધ્વનિ તરત ગ્રવણ થાય છે વિચાર જર્મનના હીનમાયી લીધો છે પણ ભાષા અને અદ્ભુત ઝડઝમક તો તેનાં જ છે કવિતા વિચારની દૃષ્ટિએ જોતાં ઇંગ્રેજી કાવ્યના એક આરબકનો ભાસ થાય પણ ધ્વનિ અને રિત એક ઉત્તમ કવિ હોય એમ સાબીત કરી આપે છે

એક બીજા બહુરો, સ્વછદી, અને તોફાની પણ ખરેખરા લાગણીમય કાવ્યોથી ઇલનનતો સુર અરગીનદો ધોરનો સભાગાય છે આ સિવાય કામ્યે પણ સ્મરણીય કાવ્ય લખ્યા હોય એમ મદારી બાલુમાં તો નથી રોમેશ્વરદત્ત અને એવા બીજા ધણા લેખકો હશે અને તેમણે કાવ્યના નિયમાનુસાર ધણીએ કવિતાઓ લખી હતી પણ આ બેની વચ્ચે ધણો તફાવત છે-શુદ્ધિપ્રેરણા શક્તિ પ્રેરીત શુદ્ધિથી પણ વધુ તોણે લેખકોએને મદદ આ બધામાંથી સોધી કઢાયા છે તે બમાળી છે અને તેથી દરેક વિચારકને સહજતા સમજશે કે અવાંચીન હિંદને ગગીનમય કા વમા દોરવાને તે જ પ્રગ્ન નિર્માયેથી હતો

ટોરન્ટે પાતાની ટુકડી છાંટી પણ ફોગટ ગણી નથી જે સમયમા બમાળાનુ નામ નહું હવક પદી મધુ હતુ તેમાંથી પાશ્ચાત્ય પ્રગ્નની નજરમા તેને અમર્યા લાવનાર તે વીર ટોરન્ટ છે જે સમયમા હોંદુઓ ભમાલ અને નિરસાહી ચર્ચ બેઠા હતા તે જ સમયની ગાઢ નિદ્રામાંથી સ્વદેશના અગ્નીન નીરો અને વીરભગિનીઓના રોમાંચ ઉઠાં યાય એવા કાવ્યો લખી તેણે તેમને ભગૃત કર્યા છે જે સમયમાં યુરોપમાં રહેતા હિંદુઓ સ્વદેશી રીતરીવાજ બૂધી પૂરા વિદેશી આચાર વિચાર પાળતા તેવા કટાકટીના મામલામા ટોર એક વીરમુખટ રહી સ્વદેશનુ ભગિત્વ સાચવવામાં સારનશૂન થઈ શારીરિક નબળાઇને ના મણકારતાં માનુષ્યમિની પૂલ્લવશુદ્ધિથી એકદરે ધણી જ લાયક મેવા તેણે બગવી હતી મનની ઇંદ્રિયોને મનમાં જ રાખી કેટલીકને ધારેનાં ફળ આવતાં જ અને કેટલીકને આવતા પહેલાં તે મિચારી આ કાની કુનીયા તપ્પ થઈ આ વેપાર ફોગટ અને વિજ્ઞાનકગાના ધાંધલીઆ કાળમાં ભણે તેના કાર્યને લોકો ન મણકારે પણ સાતિના ધાર્મિક કાળમાં તો તે નદી જ વિસરાય-જો કાવ્યનો આ મા એ જ સત્ય વસ્તુ હતો તે, વેપાર વણજ બધારવાની શુક્તિઓની ગોળી નૂલન શોધો કરતાં તેના બે પુત્રકની કિંમત વધુ અકાશે જે ઇશ્વર એને અચારે છાંટીના પૂર્વના સુખમય માર્ગમા ચિચરવાની રંગ આવતાં હોય તો હું ચાકસ રીતે હૃદ્ય છે જે માતૃભૂમિ માટે વીરસમ્ર ધાય કા યો તેણે રચ્યા છે તે જ માતૃભૂમિ તરફ તેનું મન અને વનજી માય એમ તેના કા યો બતાવી આપે ■ સ્વદેશા ભિમાનનાં તેનાં શેપેલાં બીજકને અકુર આની ફળ પામના તે જોશે અને સમસ્ત દેશને રવગતિના ઉત્કર્ષ માટે ભગૃત થયેલા નીરખશે

આની વીર બાળાને ફાણુ મરેડી માની સકરો ? પ્રત્યેક આર્યના શોનીતના ટીપે ટીપામાં તેના અણુઓનો પ્રતિધ્વનિ યાય છે અને મૂન છનાં છરીત દેહ પ્રત્યેક આર્યને સ્વકર્મોદ્ધ યવા પ્રેરે છે

હે આર્ષાવર્ન ! તારો આધાર આવી બાળાઓ ઉપર જ છે પચાસતાન દેવડી માખંજુરપ શક્તિ ! તારા સિવાય અલ્લા, વિષ્ણુ, ઇસાદિના આ છુટાં છુટાં એક એક અર્ચ મું કરી સકનાર છે ? તુ ભગૃત યા અને તારા બાળકને ઈર્મેમાર્ગે મરુતકર

આદર્શભૂત સ્વરૂપભક્તિ

પદ્મપૂજ્ય મહર્ષિ નાદાલા, નવરોજી, એન. એન. ડી. (૧૯૧૫)

સમાલોચક.

અગુદ્ગેગલ્લ વાક્ય સત્ય પ્રિયહિત ચ યત્ ।

સ્વાધ્યાયામ્યસન ચૈવ વાક્ષ્યત તપ ઝન્યતે ॥ મ ગી ૧૫, ૧૫

પુસ્તક ૨૦ મુ.]

સપ્ટેમ્બર, ઈ. સ. ૧૯૧૫.

[અંક ૯.

દેશીરાજ્યનો દિવાન અને આપણા યુવાનો.

દ્રકાન્ત, મહારે કહેતું જોઈએ કે આપણી ઇચ્છા વિદ્યામાં એક જાતનો દાખ છે અને તે એ કે માણસની વિચારશક્તિને તે ઉદ્ધત બનાવી મૂકે છે અસંતુષ્ટ વૃત્તિ પાશ્વલપ્રવૃત્તિનું મૂળ છે, તે પ્રવૃત્તિને ઉત્તમ કરે છે, વધારે છે, અને દૃષ્ટિમર્પદાના જેવી રૂણપરપરા દેખાડે છે એ વૃત્તિથી માણસ રૂણ પ્રાપ્ત કરવા ઉતાવળ બને છે અને અવીરૂ થાય છે આ વૃત્તિવાળા મન સરોરીયા જેવી પ્રકૃતિવાળા થઈ જાય છે, ભૂતકાળનો

અનુભવ શોધ્યા વિના, વર્તમાન નિયતિ જોયા વિના, આતુર મન ભવિષ્ય શોધવા નીકળે છે અને સાધન વિના રૂણ ધૂંછે છે આજ કાનના જુવાનો સહનશીલતાને દાસત્વ મળે છે, પરવિચારને વચ થવામાં શૌર્યહીનતા મળે છે, પોતાના તરમ પ્રમાણે જ ચાલવાની મ્વતન્તા શોધે છે, મર્નની વાત બહાર ફાડાવામાં અને સાકાર કરવામાં વીરત્વ માતે છે, અનુભવને હસે છે, નિશ્ચિતને ધિક્કારે છે, અને વૃદ્ધાચારને છુદ્ડ કરે છે મહાક પિતાઓ લોકમીનંદન પેઠે જાનતા દરો, પણ તેટલા ઉપરથી આ પ્રમાણે કરનાર તો તમારા મિત્રને જ દીક્ષા ખરેખર, મૂર્ખમા મૂર્ખ માણસો વચ્ચે ચાસ ચસાય નહીં એમ રાખી તીખા, આજમાની, અને કુટ્ટ ઉપરીના દાખ નીચે બે વર્ નોકરી કરવી પડે, કુટ્ટ વચન સાખવા પડે, અને ટુકડાં દાસત્વનો અનુભવ થાય તો જ તમારાં મુનાર્ગિરા માણસો ટુકાણે આવે । આવા દાસત્વમાં કા દિલ નથી એમ નથી પણ પારકા માણસોને, અનુ ભવને, અને સ્થિતિને વચ કેમ રહેતું-પોતાના મનની વૃત્તિને પરવચ કેમ રાખવી-એ શીખતું પણ આવશ્યક છે ”

૨૦. ગોવર્દ્ધનરામ. “સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૧ લો.”

પુત્રાશ્રદ્ધા ૨ ૦-૪-૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

ઓગણીસમા શતકનું બંગાળનું બુદ્ધિજીવન.

એક સિદ્ધાવલોકન.

લેખક — શ્રી ચન્દ્રસેકર નર્મદાશંકર ખળ્યા, બી એ, એલએલ બી

[નોંધ.—બંગાળના બુદ્ધિજીવન દેશલકૃત અને વિદ્યાનુ બાબુ રમેશ ચન્દ્ર દત્તે “Literature of Bengal” એ નામનું પુસ્તક અંગ્રેજીમાં લખેલું છે. બંગાળના સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ ત્હેમા સરસ રીતે આપ્યો છે. તે પુસ્તકના વીસમા પ્રકરણનો આ અનુવાદ છે. આવી ભંતરું સિદ્ધાવલોકન ઓગણીસમા શતકના બુદ્ધિજીવનના સમયમાં કોઈ સમય વિદ્યાને કરવા જેવું છે]

સાહિત્ય.

ઓગણીસમા શતકના બંગાળી સાહિત્યની પ્રગતિ એવી છે કે જે આનંદથી અને યોગ્ય અભિમાનથી આપણે ભોઈ શકીએ એવો, એક પણ દશકો ગયો નથી કે જેમા નવા લેખકો ઉત્પન્ન ન થયા હોય અને જેમાં નોંધવા લાયક વિકાસ ન થયો હોય. પહેલા અને બીજા દશકમાં મહાન રાજા રામ મોહન રાય પ્રગતિનું કાર્ય આગળ વધારતા હતા, અને વિદ્યાનુ રાજા રાય કાન્ત જેવના નેતૃત્વ નીચે જૂના વિચારનો પક્ષ જૂની ક્રિયાઓ અને રીતિઓનો પચાવ કરવાનું કાર્ય કરતો હતો, અને આનું પરિણામ એ થયું કે પૃથ્વ અને ચેતનમય મઘ સાહિત્ય ઉત્પન્ન થયું. ત્રીજા દશકમાં કવિ ઈશ્વર ચન્દ્ર શુભ રમભૂમિ ઉપર આવ્યા અને ત્હેમની પ્રવાહમય રસુજી અને અનન્ત પદ્યરચનાઓથી ત્હેમણે બંગાળી કવિતાને સમૃદ્ધ કરી, અને તેમ કરતે કરતે બંગાળી ભાષાનો એવો તો પ્રભાવ બતાવ્યો કે જેવો બંગાળી ભાષામાં હશે એમ પહેલાં લાગેલું પણ નહિ. ચોથા દશકમાં વધારે ઉત્સાહી કાર્યકર્તાઓ ક્ષેત્રમાં આવ્યા, અપ્સરમુખારના સાહિત્ય, વિજ્ઞાન અને નીતિ વિષેના ગૌરવાન્વિત ઉપદેશો બંગાળના આગળ વધેલા વિચારવાળા પાંચકોમાં વધાતા, અને ઈશ્વર ચન્દ્ર વિદ્યાશામરે શિક્ષણ, સમાજ અને સાહિત્યના પ્રદેશોમાં સુધારાનું મહાન કાર્ય આરમ્ભ્યું હવે પાંચમા દશકમાં રામ નારાયણ ટર્કરને અર્વાચીન બંગાળી નાટકની પ્રથા શરૂ કરી, અને મહાન મનુ સુદન દત્તે પોતાનું સ્મરણીય મહાકાવ્ય આસરહિત કવિતામાં રચ્યું. છઠા દશકમાં દીન બન્દુ મિત્રે નાટકસાહિત્યનો વિકાસ કર્યો અને બક્ષિમ ચન્દ્રે પોતાની નવી પ્રયાતી નવલકથાઓ શરૂ કરી તથા સાહિત્યસામ્રાજ્યમાં એવા તેજસ્વી રાજ્યનો પ્રારંભ કર્યા કે જે ત્હેમના મરણ પર્વત ચાલ્યું સાતમા અને આઠમા દશકોમાં નવા લેખકો પ્રવિષ્ઠ પામ્યા અને ત્હેમ ચન્દ્ર, નવીન ચન્દ્ર તથા નવીન્દ્ર નાથની પ્રતિભા આ બનાવોથી હરેલા શતકના અન્તિમ વર્ષોને પ્રકાશિત બનાવે છે.

‘પરન્તુ ઓગણીસમા’ શતકના બંગાળી લેખકો વિશે જ બોનવામાં આપણા દેશની પ્રગતિનો એકદેશીય અને અપૂર્ણ ઇતિહાસ આપણે આપીએ છીએ. હાલમાં અંગ્રેજોને હિન્દના રાજ્યકર્તાઓ છે, રાજ્યવહિવટનું અને ન્યાયખાતાનું કામ અંગ્રેજોમાં થાય છે, અને અંગ્રેજોએ એ એક જ એવી ભાષા છે કે જેમાં હિન્દના જુદા જુદા પ્રાંતોના લોકો એક બીજાની સાથે વ્યવહાર ચલાવી શકે. પરિણામે આપણા દેશના લોકોની સાહિત્યપ્રવૃત્તિનો ધણો ભાગ અંગ્રેજોમાં થયો જ નેહ્યો અને થાય છે. આપણાં વધારેમાં વધારે પ્રતિષ્ઠિત પત્રો અંગ્રેજોમાં જ ચલાવવાં નેહ્યો, આપણા ઉત્તમ કાવ્યકર્તા પુસ્તકો અંગ્રેજોમાં જ લખવાં નેહ્યો, વકિલાનને સગવડ વગર અંગ્રેજોમાં જ નિકસી શકે, નિયમાનુસારી સંસ્થાઓ અને રાજકીય કાર્ય અંગ્રેજોમાં જ ચલાવવાં નેહ્યો, અને વિજ્ઞાન તથા ઇતિહાસનાં અન્વેષણો અંગ્રેજોમાં જ લખાવાં નેહ્યો. હિન્દની સર્વ જાતો માટે અને યુરોપીયન વાચકો માટે જખવાતી વસ્તુઓ અંગ્રેજોમાં જ લખાવી નેહ્યો. તેથી, ઓગણીસમા શતકમાં થયેલી પ્રગતિ પૂરેપૂરી સમજવા માટે અંગ્રેજોમાં થયેલી સાહિત્યપ્રવૃત્તિનું સિદ્ધાંતસોંકન કરવાની જરૂર છે.

રાજા રામમોહન રાય એ આનું શતકના જેમ પ્રથમ બંગાળી લેખક હતા તેમ પ્રથમ અંગ્રેજ લેખક પણ હતા, અને તેમની ખ્રીસ્તી પાઠરીઓ સાથેની ચર્ચાઓમાં તથા તેમનાં સામાજિક વિષયો વિષેના નિમન્ધોમાં એવાં તેા જ્ઞાનવિસ્તાર, તર્કશક્તિ, અને અંગ્રેજો ભાષા ઉપરની પ્રભુતા દેખાઈ આવે છે કે તે વખતના પ્રતિષ્ઠિત અંગ્રેજ લેખકો પણ તેથી વ્યાશ્રય પામતા. તેમની ચર્ચાઓ હવે લગભગ વીસરાઈ ગઈ છે, પરન્તુ પ્રાચીન ઉપનિષદોના તેમનાં અંગ્રેજો ભાષાન્તરો એ તેમણે સરકૃત સાહિત્ય અને હિન્દી પ્રાચીન વસ્તુઓના કરવા મર્યાદા અવેશ્યના પ્રથમ પ્રયાસો હતા.

હિન્દુ કોલેજ અને અંગ્રેજો પંથો.

હિન્દુ કોલેજની ૧૮૧૭ માં સ્થાપના કરવામાં રાજા રામમોહન રાયે મદદ કરી હતી. પરન્તુ એ કોલેજમાંથી નીકળેલા પ્રથમ વિદ્યાર્થીઓએ એ પ્રતિષ્ઠિત સુધારકે ઉપાડેલા માર્ગ છોડી દીધા અને થોડો વખત અંગ્રેજ કવિતામાં પ્રતિષ્ઠા મેળવવાનાં સ્વપ્નોની મોજ તેઓ મારણવા લાગ્યા. ડેરોહિઓ અને ડી. એલ રિચર્ડસન જેવા પુરૂષોનાં દર્શાન્તોથી ઉત્તેજન પામીને અને જેની સુવર્ણચાવી તેમને મળી હતી તેવા પાશ્ચાત્ય સાહિત્ય પ્રતિના તેમના હિસાહબર્ષો અનુરાગથી પ્રેરાઈને તેઓએ તેમની શક્તિઓનો ઉપયોગ અંગ્રેજો સાહિત્યને પોતાનાં અર્પણો કરવામાં કર્યો. કાશી પ્રસાદ ઘોશ અંગ્રેસર બન્યા, અને તેમની અંગ્રેજો કવિતાઓના પુસ્તકો યુવાન બંગાળના અંગ્રેજો કવિતા રચનાના પ્રથમ પ્રયાસ તરિકે ધણુ જ્ઞાન એવ્યુ પ્રતિભાશાલી

મધુ સૂદન હોતે ત્હેમના દષ્ટાન્તરુ અનુકરણ કયુ અને ત્હેમણે ૧૮૪૯ માં બ્રહ્મસર્મા "Captive Ladies-કેદી કાન્તા."—એ નામનુ કાવ્ય પ્રકટ કર્યું

રસમય હતના પુત્રો અને બાનિજ્યો આ પ્રદેશમાં દાખલ થયા અને ત્હેમણે બીજાં પ્રતિ-સ્પર્ધાઓને પોતાની પાછળ મૂકી દીધા. શાશી ચન્દ્ર અને ગોવિન્દ ચન્દ્ર દત્તાના પ્હેલાંના ઉદ્ગારોનુ પ્રથમસારમક અપલોકન ઈંગ્લંડના બલ્ફર્ડ્સ એંગેલિનમાં આવ્યુ. શાશી ચન્દ્ર ઐતિહાસિક અને બીજા પુસ્તકો લખવા જેટલુ છત્રી શક્યા તે પુસ્તકો દસ વિભાગોમાં પ્રકટ કરવામાં આવ્યાં છે. ગોવિન્દ ચન્દ્રે ત્હેમના લાઈઓ અને બાનિજ્યો સાથે મળીને હાલ કુટુંબનુ આશ્રમ પ્રકટ કર્યું ત્હેમની પ્રતિભાસાવિની પુત્રી તરફ હોતે "Lays & Ballads of India", એ નામનો ન્હાનો કાવ્યસંગ્રહ રચ્યો અને તે પ્રતિ એડમન્ડ ગૉસે સિટિસ આનમનુ ધ્યાન ખેંચ્યું એવે સી. હોતે ત્હેમના "Lotus Leaves" રચ્યાં છે, અને છ. સી. હોતે "Cherry Blossoms" પ્રકટ કર્યાં છે. એ. સી. હાલ હજુ પણ ત્હેમના સૉનેટસુધી અને ત્હેમનો જર્મન અને ફ્રેન્ચ ઉપરથી કરેલાં ભાષાન્તરોથી આપણને આનન્દ આપે છે. જે. સી. હોતે "Indian Pilgrim" રેપીન્સરના જેવાં પદોમા રચ્યુ છે.

હિન્દની પ્રાચીન વસ્તુઓનું અન્વેષણ.

પરંતુ અગ્રેજ કવિતાના મન્થોથી કાર્તિ મેળવવાનાં સ્વપ્ન હવે ચાલ્યાં ગયાં છે, અને મુલાન બ્રમાજીએ અભ્યાસના વધારે વ્યાવહારિક વિષયોમાં સિદ્ધિ મેળવી છે. રાજા રામ મોહન રામની પછી થોડા સમયે ડૉ. કે. એમ. ઍનરજીએ સરકૂત સાહિત્ય વિવેનાં અન્વેષણ શરૂ કર્યું. ત્હેમણે ખ્રીસ્તી ધર્મ ર્પીકારી, અને સરકૂતના ત્હેમના સપૂર્ણ જ્ઞાનથી તેમ જ સુવર અગ્રેજ શૈલી ઉપરની ત્હેમની પ્રભુતાથી હિન્દની પ્રાચીન વસ્તુઓના અન્વેષણના ક્ષેત્રમાં તેઓ એક અસરકારક સેખક ધર્મ શક્યા. "Dialogues on Hindu Philosophy" એ નામનુ ત્હેમનું પુસ્તક વિચારપૂર્ણ છે અને હિન્દુ તત્ત્વચિન્તનના જુદા જુદા દર્શનોનુ ત્હેમણે જેટલું બધુ જ્ઞાન જણાવ્યું છે કે જેનુ તે વખતે થોડા જ વિદ્વાનોમાં હતુ પરંતુ તત્ત્વચિન્તનની અને વિદ્યાનની શોધો બનારે અમુક માન્યતા કે અમુક સમ્રાજ્યની પુષ્ટિના ઉદ્દેશથી કરવામાં આવે છે ત્યારે તે ત્હેમનું સાધ્ય સિદ્ધ કરવામાં નિષ્પન્ન થાય છે, અને ડૉ. ઍનરજીની કૃતિની કિંમત આને લીધે ઓછી થાય. તેમ જ અન્યથા વિદ્વાનોમાં તે જેટલી પ્રતિષ્ઠા મેળવી શકત તેટલી મેળવી શકતી નથી ત્હેમના ઉત્તર વિસીમા "Aryan Witness" નામનું પ્રથમના જેવુ જ વિચારપૂર્ણ પુસ્તક ડૉ. ઍનરજીએ લખ્યુ, પરંતુ તે પણ તેવા જ રાજદ્રોષથી કલુષિત દોષાથી ત્હેનુ મૂલ્ય પણ કમી થઈ ગયું છે.

પ્રાચીન વસ્તુઓની અને વિદ્યાની શોધખોળોમા ત્હેમની પછી ડૉ. રાજે દ્રવાન મિત્ર આવ્યા અને ત્હેમની વિદ્વાતી યુરોપમાં પણ કીર્તિ મેળવી ચક્રયા “વિવિધાર્થ સમ્રઢ” નામનું સસ્તુ યોપાનીયું ત્હેમણે ૧૮૫૨ માં ગાળીમાં કાઢયુ ત્હેમનો ઉદ્દેશ ત્હેમના દેશનધુઓમાં ઉપયોગી માહિતી પ્રસારવાનો હતો, પરંતુ બંગાળી લેખક તરીકે તેઓ કાવ્યા નહિ બીજી બાલુએ હિંદની પ્રાચીન વસ્તુઓની શોધખોળની જાળતમાં ત્હેમની ધર ધર્મ, અને બંગાળીની સરકારે ત્હેમને ખેલા ઓરિસસાનાં પ્રાચીન મન્દિરો તપાસવા માટે અને પછી છુદ્ધ થયાનું હશે તપાસવા માટે નીમ્યા ફોરોમફોથી અને પ્રાચીન હિન્દુઓની કળાઓ, શિક્ષા અને જીવન વિષેની બહુવાલેખ માહિતીથી ભરેલાં બે બન્ન પુસ્તકો ત્હેમણે તૈયાર કર્યાં. દરમ્યાન વિદ્વાત બર્પા માસિકોમાંથી તે વિદ્વાનના લેખો એકત્ર કરવામા આવ્યા, અને “Indo Aryans” નામના પુસ્તકમાં બે વિભાગમાં પ્રકટ થયા તે પુસ્તક ત્હેમની વિદ્વાત સ્મરણનિન્દ રહેશે

માહિતીના પુસ્તકો.

ઉપરના પ્રસિદ્ધ ડૉક્ટરો કરતાં બોળા નાય ચન્દ્ર અને લાલ બિહારી ટે બોળા મહત્વાકાંક્ષી હતા તેઓએ ત્હેમનાં સરસ પુસ્તકોમાં આપણા દેશ વિષે ઘણી ઉપયોગી માહિતીના સમાવેશ કર્યો છે. બોળા નાયનું “Travels of a Hindu—એક હિન્દુના પ્રવાસી—” એ નામનું પુસ્તક હિન્દુસ્તાન વિષેની માહિતીનાં પુસ્તકોમાં એક અત્યંત પુસ્તક ગણાય છે, અને લાલ બિહારીનું “Peasant Life in Bengal—બંગાળના એકુતોની જીવન—” એ નામના પુસ્તકમાં એક મનોરંજક નવલકથાના રૂપમાં બંગાળના એકુતના જીવનનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે.

પત્રકારનો ધર્મ.

પત્રકારનો ધર્મમાં આ ચતકના મધ્ય ભાગમાં હરિશ ચન્દ્ર મુકરજીએ ખેલ કરી, અને જે સમર્થતા, પ્રામાણિકતા અને જે નિઝાથી “Hindu Patriot” નામના પોતે રચાપેલા પત્રમાં પોતાના દેશજનોના હકો રજુ કર્યો હતા ત્હેની ધટતી સ્તુતિ અને સ્વીકાર થયાં હતાં. હિન્દો દાંસ પાલે યોગ રીતે હરિશચન્દ્ર અનુસરણ કર્યું, અને પોતાના મરણના દિવસ પર્વન્ત “Hindu Patriot” ના તત્ત્રી તરિકે પોતાના દેશને માટે બુદ્ધિથી અને અચૂક વિવેકચક્તિથી ત્હેમણે શ્રમ કર્યો હતો.

સાર્વજનિક વક્તાઓ.

પત્રકારનું કાર્ય અને સાર્વજનિક વક્તૃત્વ, એ સાથે સાથે વિકસ્યાં છે, અને બંગાળના શિક્ષાએ ત્હેમની અભિલાષાઓ તથા ત્હેમના અભિપ્રાયો અગ્રેજી ભાષામા ધ્યાન ખેંચે એવી

સમર્થતાથી પ્રદર્શિત કરવાનું કાર્ય ચાલુ રાખ્યું છે. રામ ગોપાળ ઘોષ એ ધ્વજાળાના પ્રથમ મહાન વખ્તા હતા, અને આ ચતકના મધ્ય ભાગના ત્હેમના વકતૃત્વથી તથા ત્હેમની દેશભક્તિથી લોકોના પક્ષવાદી તરિકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા. સુરેન્દ્ર નાથ બેનરજી સાર્વજનિક વકતૃત્વની કલામાં તેમ જ દેશની રાજકીય પ્રગતિના મહાન કાર્યમાં ત્હેમના ઘાયક અનુપાદી છે. ચતકના છેલ્લા ચતુર્થ વિભાગમાં એ કાર્ય માટે તેઓ સતતતાથી મથા રહ્યા છે, ત્હેમણે પોતાની દેશજનો માટે સ્વચંચનો અને પ્રતિનિધિત્વયુક્ત સરચાઓનો વધતો જતો હિસ્સો મેળવ્યો છે, અને ધ્વજાળાનો ભવિષ્યનો ઇતિહાસકાર ત્હેમનું નામ લોકોની રાજકીય પ્રગતિ સાથે જરૂર જોડશે.

રાજકીય મહળો.

અર્ધા સૈકા દરમ્યાન પ્રભાવમા પ્રબળ અને ત્હેમની અરજીઓમા મિતવાદી એવા "રાજકીય મહળો" પણ ધ્વજાળામાં કામ કર્યે જાય છે. ધીં ટ્રિટિશ ઈન્ડિઅન એસોસિએશન 'કે' જે જર્મીન દારોત મહળ છે તે આપણા દેશનું એક જૂનામા જૂનું પ્રતિનિધિત્વ ઉપર રચાયેલુ સાર્વજનિક મહળ છે. પાછળથી ઈન્ડિઅન એસોસિએશન વધારે લોકપ્રિય ધારણ ઉપર સ્થપાઈ છે, અને રાજકીય પ્રગતિના કાર્ય માટે ધીં નેશનલ કોંગ્રેસ હિંદના સર્વ વિભાગોના પ્રતિનિધિરૂપ અને ઉત્તમ માણસોને એકત્ર કરે છે અને મિતવાદી તથા સમર્થ રીતે પદ્ધતિસર સંસ્થાભ કરે છે.

ગ્રાહક સમાજ.

ધાર્મિક અને સામાજિક પ્રગતિનો પ્રવાહ જોતા ધૈર્યપાટથી, પરંતુ તે માટે કંઈ એકાગ્ર ઉદ્દેશ્યથી નહિ, એમ વલો જાય છે અને રામ રામ જોહન રાયના દિવસથી તે પ્રવાહ વિશાળ પણ બન્યો છે. ત્હેમણે આરંભેલું કાર્ય મૂલ્ય કેવેન્દ્ર નાથ ટાગોરે ચોગ્યતાથી ચાલુ રાખ્યું છે, અને નૈતિક પ્રગતિનું કાર્ય ચાલુ રાખવામાં ત્હેમણે કરેલી સેવાનું મૂલ્ય જોઈતું આંખોએ જોઈ શકાય છે. કેવેન્દ્ર નાથની નૈતિક અસર નીચે ઉઠેલા કેશવ ચન્દ્ર સેને ૧૮૬૮ માં, ગ્રાહક સમાજની નવી શાખા સ્થાપી, અને તેઓ તથા ત્હેમના અનુયાયીઓ સંસ્કાર સુધારાના આઘ કાર્યકર્તાઓ ગણાયો, કારણ કે એક સરચા તરિકે આ સદીમાં ત્હેમણે પહેલ બેઠેલી યાત્રિની ઉપેક્ષા કરી અને જુદી જુદી યાત્રિઓમાં પરસ્પર કન્યાબ્યવહાર સ્થાપ્યો. હિન્દુસ્તાનના વતનીએ અંગ્રેજીમાં લખેલાં પુસ્તકોમાં ઉત્તમ જીવનચરિત્ર ગણવા જેવા પુસ્તકમાં ત્હેમના મિત્ર અને ઉપદેશક મન્દુ પ્રતાપ ચન્દ્ર મજમુદારે ત્હેમનું જીવનચરિત્ર અને ત્હેમના ઉપદેશો પ્રકટ કર્યાં છે એ એક સદ્ભાગ્ય છે. દસ વર્ષ પછી ગ્રાહક સમાજની ત્રીજી અને વધારે લોકપ્રિય શાખા સ્થપાઈ, અને જુદિશાહી શિવનાથ શાસ્ત્રી અને ત્હેમના સહયોગી સમાજની એ આગળ વધેલી શાખાનું કાર્ય ચોગ્યરીતે ચલાવે જાય છે.

બ્રાહ્મ સમાજની પ્રગતિ એક સુચિન્હ છે, કારણ કે બ્રાહ્મ સમાજ એ હિન્દુ સમાજની એક આગળ વધેલી શાખા છે. બ્રાહ્મ સમાજોની એક શાખા હજી પણ પૌતાને હિન્દુ કહેવડાવે છે, અને દરેક શાખાએ હિન્દુઓની સામાજિક અને ધાર્મિક કિષ્કિણોનો સ્વીકાર કેટલાક કેરફારો સાથે કર્યા છે, હિન્દુઓની માફક તેઓ રહે છે, અને હિન્દુધર્મશાસ્ત્રોમાંથી ઉપદેશ મહણુ કરે છે. બ્રાહ્મ સમાજોની સામાજિક પ્રગતિથી આખો હિન્દુ સમાજ ઉત્તર થાય છે એ બન્ને સમાજોને ૬૨ વર્ષ વધારે ને વધારે સમીપ આવતા જાય છે, અને બ્રાહ્મ સમાજને સો વર્ષ થશે ત્યારે આગળ વધેલા હિન્દુઓની એક શાખા તરિકે તે ગણાશે, અને સમાજના સ્થાપકની ઇચ્છા પણ તેવી જ હતી.

હિન્દુ સુધારો.

બ્રાહ્મ સમાજની બદરના હિન્દુઓમાં હમણાં હમણાંમાં જુદી જુદી શાંતિઓ વચ્ચે ખેલાઈ કરતાં વધારે સારો સમય થયો છે. જૂના વિચારના તેમ જ નવા વિચારના વિભાજોના લોકોને એક બીજાની વધારે સમીપ આવીને રાષ્ટ્રીય પ્રગતિ અને સાર્વજનિક હિત માટે એકબીજાને કામ કરવાનું મન થતું જાય છે. પ્રગતિની પ્રગતિમાં વિધ્નરૂપ બનેલી બ્રાહ્મજોની સત્તા કમી થતી જાય છે, બ્રાહ્મજોના હોકોને જ્યાં ત્યાં ઉભા કરવાના પ્રયાસો ઓછા થતા જાય છે, અને બ્રાહ્મજોના આગળ વધેલા હિન્દુઓમાં શાંતિના હાનિકારક બન્ધનો નબળા પડતા જાય છે. સામાજિક કુસુપોને કમી કરવા અને આધુનિક બન્ધનોની ઉપેક્ષા કરવા તેમજ પ્રાચીન શાસ્ત્રોનાં અકનુવિત નીતિ અને ધર્મ તરફ વળવાની ઇચ્છા વધતી જાય છે. અર્વાચીન હિન્દુઓ હવે માર્ગદર્શન માટે પ્રાચીન ધર્મશાસ્ત્રોનો આશ્રય લે છે.

વિજ્ઞાન અને ઉદ્યોગ.

વિજ્ઞાનમાં યુવાન હોશિયાર ડોક્ટરો એટલેકે ડોક્ટરોમાંથી બદર પડ્યા છે, તેમ જ રસાયનશાસ્ત્ર, પદાર્થશાસ્ત્ર (Physics), ગણિતશાસ્ત્ર અને ખગોલશાસ્ત્રમાં પ્રવીણતાને માટે પ્રસિદ્ધ માણસો આપણી કાનેજોમાંથી બદર પડ્યા છે. પરંતુ અપૂર્વ અન્વેષણ (Original Research) માટેની યોગ્યતાનાં ચિન્હો હજી કેટલેકે બતાવ્યાં નથી. આ નિષ્ફલતાનું એક કારણ દેશમાં મૂલ્યવાન સાવનો નથી એ હોઈ શકે, તેમ વૈજ્ઞાનિક કાર્યકર્તાઓનો અભાવ એ બીજું કારણ હોઈ શકે. ઉત્સાહી કાર્યકર્તાઓને અભાવે ડૉ. મહેન્દ્રલાલ સરકારની "Science Association—વિજ્ઞાન સભા" સ્થાપિત બની ગઈ છે, અને યોગ્ય સમયથી સ્થાપેલી "Industrial Association ઉદ્યોગસભા" ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિઓનું પોષણ દેખાઈ આવે એવી રીતે હજી સુધી કરતી નથી. વચ્ચે વચ્ચે નવા ઉદ્યોગો સ્થાપવાના અથવા નવી પદ્ધતિ

ઉપર જૂના ઈશોગોનો પુનરુદ્ધાર કરવાના નિર્ણય પ્રવત્નો શરૂ કરવામાં આવે છે. દેશમાં જેના પુરુષ પાક થાય છે એવાં ૩ અને શણે કાંતવાનું અને વણવાનું કામ આપણે માટે ઈર્ષ્યામાં થાય છે, અને રૂનો માન તૈયાર કરવામાં મુખ્યત્વે જે દાખનો બેસાડયો છે તેવું અનુસરણ ઈશોગોએ દેખાઈ આવે એવી રીતે કર્યું નથી. અગ્રિય કેળવણીની અસરથી પ્રેરાઈને ઈશોગો વિતાન અને ઉદ્યોગની બાબતમાં પ્રસિદ્ધ થયું નથી.

કાયદો.

ઈશોગોના લેખિતે માટે કાયદો એ અભ્યાસનો વધારે અનુકૂળ વિષય છે, અને મર હેન્ડ્રી મેન જેવા પ્રમાણભૂત વિદ્વાને લખ્યું છે કે કાયદાની બાબતમાં ઈશોગો પ્રજાએ સાચી યોગ્યતા અને પ્રતિભા બતાવી છે. પ્રસન્ન કુમાર ટાગોર અને રામ પ્રસાદ રાય અને તે જમાનાના બીજા વકિલોએ જે સક્રિયતા સાબતી આપી હતી તેથી લક્ષ્ય બેચાડ્યું હતું અને સરકારની હિન્દી નોકરીમાં ન્યાયબાતાની જગ્યામાં જામી પહોંચ્યા. તે વખતના શુદ્ધિશાસ્ત્રી વકિલો તરત મેગવી ચક્રા હતા. રાજ રામ મોહન રાયના પુત્ર રામ પ્રસાદ રાય કલકત્તાની હાર્ડ કોર્ટના ન્યાયાધીશ નીમામાં હતા, પરંતુ તેઓ તે પહોં બેઠાવવા નેહલું જીવ્યા નહિ. તે પછી શણનાથ પડિત આવ્યા અને પછીથી શુદ્ધિશાસ્ત્રી દ્વારકા નાથ મિત્રે વકિલ તરફે વકતૃત્વ, વિદ્વત્તા અને ઉત્સાહ માટે પ્રખ્યાતિ મેગવી, અને આખી હાર્ડ કોર્ટના એક સંગીનમાં સંગીન અને સારામાં સારા ન્યાયાધીશ થયા. બીજા હોશિયાર પુરો તહેમની પાછળ થયા છે. સર રમેશ ચન્દ્ર મિત્રે ઈશોગોના પ્રખ્યાત ન્યાયાધીશ તરિકે થોડા વખત કામ કર્યું હતું. ઈશોગો સુસહમાનોમાથી સૈયદ અમીર અલી ઈશોગોની હાર્ડ કોર્ટના ન્યાયાધીશ છે. અને "Life of Mahomet-મહમ્મદનું જીવનચરિત્ર" તથા "Mahomedan Law-મુસલમાની કાયદો" એ નામના વિદ્વાતઓ પુસ્તકોથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યા છે. પરંતુ અર્વાચીન કાળમાં ઈશોગોના નિવાસીઓએ લખેલાં કામદાના પ્રસસનીય પુસ્તકોમાં એકલા સૈયદ અમીર અલીની જ પુસ્તક છે એમ નથી. પ્રસન્ન કુમાર ટાગોરની ઉદારતાથી કાયદાના ભાવજો માટે એક ઉપદેશકની પહોં રથાપવામાં આવી છે અને મોટે ભાગે હિન્દુસ્તાનના વતનીઓથી દર વર્ષે અપાયલા ભાવજોની હિન્દના કાયદા વિશે પ્રસસનીય લેખમાલ્ય બની છે.

રાજ્યવહિવટ.

સામાન્ય રાજ્યવહિવટના કામમાં દેશના લેખિતે વધારે સાવધતાથી દાખલ કરવામાં આવ્યા છે, તહેમના પ્રવત્નો વધારે ગ્રમજનક અને ચિરકાળના છે, અને તેથી તહેમને મળેલી સફરતા વધારે અલિનન્દનને પાત્ર છે. હિન્દુસ્તાનના રાજ્યવહિવટ ઉપર પરાક્ષ રીતે ઈર્ષ્યાના પક્ષોની

ફતેહાની અમર થાય છે, અને જ્યારે એક પ્રમણ તથા ૫૧ ઉદાર પ્રત્યાવાતથી ૧૮૭૭ માં બ્રિટિશ પ્રમના ખરા પ્રતિનિધિઓને પાર્લામેન્ટમાં બેઠકો મળી ત્યારે લૉર્ડ વિલિઅમ બેન્ટિન પેની જ વાર જગાળાના લોકોનો રાજ્યવહિવટના કામમાં ખરા લાગ લેવાની તક આપી મુન્સફે અને ઉધુની કચેકટરો તરિકે જે માણુસોની લેખમણે નિમણુક કરી તેમણે સક્રિય, કામ કરવાની લાપકાત અને પોતાના દેશનુ જ્ઞાન એ ગુણો માટે તરત જ પ્રતિજ્ઞ મેળવી આ નિમણુકોથી બ્રિટિશ સરકારનુ વધારે સમર્થન થયુ અને તે લોકોના સસર્જમાં વધારે આવી

૧૮૫૨ માં લૉર્ડ રસલે ૭૭૫૩માં સુધારાનો સવાલ ફરીથી રણુ કર્યો અને બીજુ ફરીફોર્મ બિલ પસાર કરવામાં આવ્યુ આ વર્ષોમાં ઠોવેન ટેડ સિવિલ સર્વિસ મહારાષ્ટ્રીની સર્વ પ્રમણે માટે ખુલ્લી મૂકનામાં આવી, અને હિંદુસ્તાનનો પ્રથમ વતની લેખાં દાખલ થયો ૧૮૬૨ માં પૂન્ય દેવેન્દ્ર નાથ ટાગોરના પુત્ર સંયેન્દ્ર નાથ ટાગોર હિંદુસ્તાનની સિવિલ સર્વિસ માટે ઇંગ્લડમાં થતી ખુલ્લી ફરીફોર્મ ફતેહમદ નીવળ્યા તે પછી માક મૂકવાની પદ્ધતિમાં અનુદાર ફેરફાર કરવામાં આવ્યો અને લેખે લીધે હિંદુસ્તાનના બીજા વતનીઓ કેટલાક સમય સુધી કાન્યા નહિ પરન્તુ ૧૮૬૬ માં જગાળાના બીજા ત્રણ વતનીઓ અને એક અંગાધનો વતની એ ચાર હિન્દીઓ ખુલ્લી ફરીફોર્મ ફતેહમદ નીવળ્યા અને ત્યાર પછી ફરેક વપ હિન્દી યુવાનો વધતી જતી સખ્યામાં સિવિલ સર્વિસ માટે, બેરિસ્ટર, ડોક્ટર કે એન્જનીઅર થવા માટે અથવા તો સામા ય શિક્ષણ પૂર કરવા માટે ઈચ્છા જાય છે

ઈંગ્લડનાં પરગણાઓમાં મત આપવાનો હક સમાન કરનારો છેલ્લો સુધારાનો કાયદો ૧૮૮૫ માં થયો આ ઉદાર પ્રત્યાવાતની અસર પેલાંની માફક હિંદુસ્તાન સુધી પહોંચી, ૧૮૮૪ ને ૧૮૮૬ ની વચ્ચે લૉર્ડ ગ્રિનને “Local Self-Government Act” અને Municipal Act” એ બે સ્થાનિક સ્વરાજ્યના કાયદાઓ પસાર થયા અને સ્થાનિક કાપાના વહિવટમાં આ પ્રમાણે લોકોને વધારે ને વધારે હિસે આપવામાં આવ્યો

ઈંગ્લડમાંની પરીક્ષાઓ પછી લિચી પદવીઓ ઉપર નિમણુક,

ઈંગ્લડમાં આપણા યુવાનો કેળવણી લે છે એના પરિણામો સારા આવ્યા ડે સાધારણરીતે ન્યા પોતાના દેશજન્મુઓને દાખલ કરવામાં નથી આવતા તેવી ગિચી પદવીઓ ઉપર ઈંગ્લડમાં પરીક્ષાઓ પાસ કરવાને લીધે સિવિલિઅનો, ડોક્ટરો, એન્જનીઅરો તરિકે કેટલાક હિન્દીઓ પોતાના દેશના વહિવટમાં જવાનુદાર લાગ લઈ ચકવા છે જગાળી સિવિલિઅનોએ ડિરેક્ટર ઓફિસરો, ડિરેક્ટર જલ્લે અને સિવિલિઅન કમિશનરો તરિકે, જગાળી મેડિકન ખાતાના

માથુસેએ સિવિલ સર્જનો તરિકે અને જુગાળી એન્જિનિયરને એકિઝક્યુટિવ એન્જિનિયરે તરિકે કામ કર્યું છે જુગાળાના લોકોએ પોતાના દેશના વહિવટમાં લીધેલો લાગ સીધી રીતે વધવાથી લોકોને લાભ થયો છે અને તેને પરિણામે હિન્દુસ્તાનમાં બ્રિટિશ રાજ્ય વધારે મજબૂત અને લોકપ્રિય બન્યું છે

બૅરિસ્ટરે

જે લોકો બૅરિસ્ટરે થઈને પાઠ આપ્યા છે તેમણે પણ ઓછી સેવા બજવી નથી મેતા મોદન વાળ, કે જોએ સત્યેન્દ્ર નાથ ટાગોરની સાથે ઈંગ્લેન્ડ ગયા હતા, તેઓ રહેલા જુગાળી બૅરિસ્ટર તરિકે આ આપ્યા કવિ મધુસૂદન દત્ત પણ લગભગ તે જ વખતે આ પા, અને બેથમેસ ચન્દ્ર બૅરોનરજી થોડા સમય પછી ૧૮૬૮ માં આપ્યા મધુસૂદન મરણ પામ્યા છે, પરંતુ પાપ અને બૅરોનરજી હાનમાં આરના નેસ્ટર જેવા છે ન્યાયના કામમાં મદદ કરીને અને વહિવટ સુધારીને તેમણે દેશની મોટી સેવા કરી છે પરંતુ તેમના દેશબંધુઓની રાજકીય પ્રગતિના કામાં કાર્યનાં તરિકે તેમણે બજાવેલી એવા તેથી પણ વધારે મૂલ્યવાન છે યુવાન બૅરિસ્ટરે તેમને પગમે ચાને છે, અને કાયદાના વધારા પડેલા આપણા દેશના જુદાજુદા અને દેશાનુશાળી યુરોપીઓ આપણો દેશ ધણે આભારી છે અને રહેતે

યુરોપના પ્રવાસના સામાજિક પરિણામો.

ખીજ દષ્ટિએથી જોતા આપણા યુવાન બંધુઓ મોટી સંખ્યામાં ઈંગ્લેન્ડ ગય છે તેને લીધે આપણા સામાજિક નિયમોમાં શાંતિથી મોટો ફેરફાર થતો જાય છે સમુદ્રનું ઉલ્લંઘન કરી યુરોપ જતી વખતે કે ત્યાંથી પાછા આવી પોતાના સ્નેહીસમન્વીઓની સાથે રહેતી વખતે અથવા તો પોતાની શાંતિની ખંદાર પ્રસંગે પરત્વેલી વખતે પોતાની શાંતિઓ પાસેથી યુવાનો પરવાનગી માગતા નથી જૂના વિચારોને હિન્દુ સમાજ ૩૬ અને પ્રચલિત રીવાજોનાં ઉલ્લંઘનોથી વધારે ને વધારે પરિચિત થતો જાય છે, અને સજીવ સમાજે પ્રાગતિક થતુ જોઈએ એ હકિકત સ્વીકારે છે કહેવતમાં કલા મગાણે “કામ કરવાની ઉત્તમ રીત કામ કરી જતાવતુ એ છે,” અને ઈંગ્લેન્ડમાં કેળવણીના યુવાન જુગાળીઓ આ કહેવતનું સત્ય બરાબર સમજે છે જે સામાજિક સુધારાઓને માટે પૂરું વિદ્યાસાગર જેવા યુગેષોએ પોતા ॥ જીવનનો ઉત્તમ ભાગ ગાળ્યો હતો તેવા સુધારાઓ શાંતિથી થયે જાય છે, અને તે માટે માસિકોમાં કે વર્તમાનપત્રોમાં ચર્ચાની જરૂર નથી પડતી કે નિદાન પડિતોની સલામોની જે જરૂર નથી પડતી નિરર્થક ચર્ચાના વર્ષોના વર્ષો કરતા એક કરેલ કામ ઘણું વધારે સમર્થ નિવડે છે, હિન્દુ સમાજ એમ ધારે છે અને ધીમે ધીમે અનિવાર્યનો અંગીકાર કરે છે

ઉપમહાર.

‘યુવાન બગલામાં દોરો છે, અને તે દોરો દર્શાવનાર’ “નિખાનસ મિત્રો” ની કાંઈ જોડ નથી પરંતુ ત્હેના દોરો ઉપર સખ્ત ટીકા કરનારાઓ ત્હેની મુશ્કેલીઓ અને ત્હેના પ્રયાસો વિષે બહુ થોડું જાણે છે. આ ચાનુ સદીમાં યુવાન બગલાઓ પોતાનું પથ રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય ઉત્પત્તિ કરવા પ્રયાસો કર્યા છે, પ્રાચીન હિન્દુ યાત્રા તરફ દૃષ્ટિ રાખીને સામાજિક અને ધાર્મિક સુધારણા માટે પ્રયત્નો કર્યા છે, કાવ્યના ધધામાં અને રાજ્યવહિવટના કાર્યમાં પ્રખ્યાતિ મેળવી છે, અને દેશનાં દિનને માટે આશાપૂર્ણ હૃદયે બહાદુરીથી કાર્ય કર્યું જાય છે. આ ક્ષેત્રમાં આશાને માટે કારણ છે, પરંતુ તે કરતાં પણ વધારે કારણ બવિધ્યમાં ઉત્સાહભર્યું કાવ્ય કરવા માટે છે, અને કથારનાયે દક્ષ્યમાન થવા મરિલાં પરિણામો પ્રાપ્ત કરવા એનો સર્વજ્ઞ આધાર આપણા પોતાના ઉપર છે. યુરોપમાં એક એવી પ્રજા નથી કે જેણે જૂલકાળમાં તૈકાં સુધી કંઠણ અને ગ્રમજનક મહેનત કરી કરીને પોતાના બાવિનુ નિર્માણ ન કર્યું હોય આપણે વધારે સુખી સમયમાં અને વધારે પૈસા તથા ઉદાર અભિપ્રાયોની અસર નીચે રહીએ ઊભે, અને આ અસર નીચે તેમ જ ઈશ્વરના ઉદાર આર્મદર્શન નીચે આ પ્રગતિના યુગમાં અગ્રેજ સરકારો જેમ આગળ વધે જાય છે તેમ રાષ્ટ્રીય પ્રગતિના પથે આપણે આગળ વધીશું કે નહિ ત્હેનો આધાર આપણા પોતાના ઉપર જ છે.

કવિ ભાલણ.

લેખક — ૨૧. રામલાલ યુનિસાલ મોદી.

(અવસમાન પૃષ્ઠ ૩૧૬)

સ્વ. ભારતીએ ભાલણનાં બે નામ જણાવ્યાં છે એક ભાલણ અને બીજું પુરોત્તમજી ભાલણના નામ મહારાજ આમાં ભાલણ નામ તો ચોક્કસ જ છે, કારણ કે ભાલણનાં મ પોમાં અને તેના દરેક પાની આ તે તે નામ જોવામાં આવે છે. પરંતુ, પુરોત્તમ વિરે સશય રહે છે તે પુરોત્તમ નામ માટે સ્વ. ભારતીએ માન બે પુરાવા આપ્યા છે એક ‘બ્રમ તત્ત્વ’ નામનું અતિ અશુદ્ધ સરકૃત અષ્ટક અને બીજો પુરોત્તમના નામના કાગળો આ બન્ને માટે પ્રજા સશય રાખવાના કારણો મેં આગળ જણાવ્યાં છે તેથી પુરોત્તમના ભાલણ સાથે સમય સ્થાપિત કરવામાં સશય રહે છે.

માણુનેએ સિવિલ સર્જના તરિકે અને બગાળી એન્જિનઅંગેએ એકિઝક્યુટિવ એન્જિનઅંગે તરિકે કામ કર્યું છે. બગાળાના લોકોએ પોતાના દેશના વહિવટમાં લીધેને ભાગ ગીધી રીતે વધવાથી લોકોને લાભ થયો છે અને તેને પરિણામે હિન્દુસ્તાનમાં બ્રિટિશ રાજ્ય વધારે મજબૂત અને સૌકશિય બન્યું છે.

બૅરિસ્ટરો.

જે લોકો બૅરિસ્ટરો થઈને પાછા આવ્યા છે તેમણે પણ એકી સેવા બજાવી નવી મને મોહન ગોપ, કે જેઓ સર્વેન્ડ નાય ટાંગેરની સાથે ઈન્ડિયન બારી, તેઓ મેલા બગાળી બૅરિસ્ટર તરિકે અને આવ્યા કવિ મહુસેન દત્ત પણ લગભગ તે જ વખતે આવ્યા, અને ઈથોએસ થર્ડ બૅરિસ્ટર થોડા સમય પછી ૧૮૬૮ માં આવ્યા મહુસેન મરજુ પામ્યા છે, પગલુ ધોપ અને બૅરિસ્ટર હાલમાં બારના નેશર જેવા ન્યાયના કામમાં મજૂ કરીને અને વહિવટ સુધરાવીને તેમણે દેશની મોટી સેવા કરી છે પરંતુ તેમના દેશબંધુઓની રાજકીય પ્રગતિના કામમાં કાયકતા તરિકે તેમણે બજાવેલી સેવા તેથી પણ વધારે મહત્ત્વાન છે. યુવાન બૅરિસ્ટરો તેમને પગને ચાને છે અને કાયદાના વધારા પડેલા આપણા દેશના શુદ્ધિવાદી અને દેશાનુરાગી પ્રરેષનો આપણો દેશ ધણો આનારી છે અને રહેશે.

યુરોપના પ્રવાસના સામાજિક પરિણામો.

ખીજ દિશિએથી જતા આપણા યુવાન બંધુઓ મોટી સંખ્યામાં ઈન્ડિયન બાર છે તેને લીધે આપણા સામાજિક નિયમોમાં સ્થિતિથી મોટો ફેરફાર થતો જાય છે. સમુદ્રનું ઉલ્લસન કરી યુરોપ જતી વખતે કે ત્યાંથી પાછા આવી પોતાના સ્નેહીસનબંધીઓની સાથે રહેતી વખતે અથવા તો પોતાની નાતિની બહાર પ્રસંગે પરણતી વખતે પોતાની જાતિએ પાસેથી યુવાનો પરવાનગી માગતા નથી જૂના વિચારનો હિન્દુ સમાજ ૩૬ અને પ્રચલિત રીતઓના ઉલ્લંઘનોથી વધારે ને વધારે પરિમિત થતો જાય છે અને સજીવ સમાજે પ્રાગતિક થવું જોઈએ એ હકિકત સ્વીકારે. કહેનતમાં કલા પ્રમાણે “કામ કરવાની ઉત્તમ રીત કામ કરી બતાવવું એ છે,” અને ઈન્ડિયનમાં કેળવાયના યુવાન બગાળીઓ આ કહેવતનું સત્ય બરાબર સમજે. જે સામાજિક સુધારાઓ માટે પૂર્ણ વિદ્યાસાગર જેવા પ્રરેષાએ પોતાના જીવનોનો ઉત્તમ ભાગ ગાળ્યો હતો તેવા સુધારાઓ સ્થિતિથી થયે જાય છે, અને તે માટે માસિકોમાં કે વર્તમાનપત્રોમાં સ્થળોની જરૂર નથી પડતી કે વિદ્વાન પડિતોની સલાહોની જે જરૂર નથી પડતી નિરર્થક ચર્ચાના વર્ણનો વર્ધો કરતા એક કરેલુ કાર્ય પણ વધારે સમર્થ નિરૂપે છે. હિન્દુ સમાજ એમ ધારે અને ધીમે ધીમે અનિવાર્યતા અંગીકાર કરે છે.

ઉપમહાર.

યુવાન જગતમાં દોષો છે, અને તે દોષો ત્યાંવના “નિખાનસ મિત્રો” ની કાંઈ ખોટ નથી પરંતુ તેના દોષો ઉપર સખ્ત દીક્ષ કરનારાઓ તેની મુશ્કેલીઓ અને તેના પ્રયાસો વિશે ખદ થોડું જાણે છે આ ચાનુ સદીમાં યુવાન જગતમાં પૌતાનું પૃથ્વ સંપ્રીય સાહિત્ય ઉત્પન્ન કરવા પ્રયાસો કર્યા છે, પ્રાચીન હિંદુ શાસ્ત્રો તરફ દષ્ટિ રાખીને સામાજિક અને ધાર્મિક મુદ્દાઓ માટે પ્રયત્નો કર્યા છે, કાવ્યના ધધામાં અને રાજ્યવહિવટના કાર્યમાં પ્રખ્યાતિ મેળવી છે, અને દેશના હિતને માટે આશાપૂર્ણ હૃદયે બહાદુરીથી કાર્ય કર્યું જાય છે આ સર્વમાં આશાને માટે કારણ છે, પરંતુ તે કરતાં પણ વધારે કારણ બિવિધમાં ઉત્સાહભર્યું કાવ્ય કરવા માટે છે અને કથારનાયે દસ્યમાન ધવા મરિનાં પરિણામે પ્રાપ્ત કરવા એનો સપૂર્ણ આધાર આપણા પૌતાના ઉપર છે યુરોપમાં એક એવી પ્રજા નથી કે જેણે જૂતકાળમાં સૈકાં સુધી કાંચ અને શ્રમજનક મહેનત કરી કરીને પૌતાના ભાવિનુ નિર્માણ ન કર્યું હોય આપણે વધારે સુખી સમયમાં અને વધારે પૃથ્વ તથા ઉદાર અભિપ્રાયોની અસર નીચે રહીએ છીએ અને આ અસરો નીચે તેમ જ ઈશ્વરના ઉદાર મર્ગદર્શન નીચે આ પ્રગતિના યુગમાં અમેજી સરથાનો જેમ આગળ વધે જાય છે તેમ રાષ્ટ્રીય પ્રગતિનાં પથે આપણે આગળ વધીશુ કે નહિ તેનો આધાર આપણા પૌતાના ઉપર જ છે

કવિ ભાવણ.

લેખક — રા. રામલાલ મુનિલાલ મોદી.

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૧૬)

સ્વ. ભારતીએ ભાવણનાં બે નામ જણાવ્યાં છે એક ભાવણ અને બીજું પુરષોત્તમજી ભાવણના નામ મહારાજ આમાં ભાવણ નામ તો યોક્ત્ત જ છે, કારણ કે ભાવણના ત્ર યોમાં અને તેના દરેક પદની અન્તે તે નામ જોવામાં આવે છે પરંતુ, પુરષોત્તમ વિરે સશય રહે છે તે પુરષોત્તમ નામ માટે સ્વ ભારતીએ માત્ર બે પુરાવા આપ્યા છે એક ‘શ્રમ તત્ત્વ’ નામનું અતિ અશુદ્ધ સરકૂન અષ્ટક અને બીજો પુરષોત્તમના નામના કાગળો આ બન્ને માટે પ્રમળ સશય રાખવાનાં કારણો મેં આગળ જણાવ્યાં છે તેથી પુરષોત્તમનો ભાવણ સાથે સંબંધ સ્થાપિત કરવામાં સશય રહે છે

‘સાક્ષરમાળા’માં, નાંખાના પત્રા ઉપર ગાદીતળાએ બેઠેલા કોઈ માણસની છબી કેાતરેલી, તેનો ફોટો આપવામાં આવ્યો છે * તેને લાલચુની “સમાધિસ્થ રિચર્ટ”ની છબી તરીકે ઓળખાવવામાં આવી છે તેના ઉપર “શ્રી પુસપાન માહાગજન પાટળના” એમ કેાતરેલું દાંડિગોચર થાય છે પણ એમાં ‘પુરુષોત્તમ’ લખ્યું નથી તેથી એ છબી ઉપરથી પણ તેનું નામ પુરુષોત્તમ ફરી શકતું નથી અહિં એટલું નોંધવું આવશ્યક છે કે, સ્વ ભારતીએ આ ચિત્રનું પોતાના લેખમાં ખારીક વર્ણન આપ્યું છે, પણ તેમાં આ અક્ષરો સળધી ઇશારો સરખાએ નથી

લાલચુ અને પુરુષોત્તમ એ બેમાંથી જન્મનું નામ કીધું, અને પાછળનું નામ કીધું, એ બાબત સ્વ ભારતીએ શકા બતાવી છે, જે કે તેઓ પુરુષોત્તમના નામનો બાધ્યાવસ્થામાં લખેલો કાગળ કાઢીનજીનો જણાવી, તેનો દવાનો આગળ જતાં પોતાના લેખમાં આપે છે તેમતું કહેતું કદાચ એમ હશે કે હાલમાં લાલચુ નામ અપરિચિત લાગતું હોવાથી, પુરુષોત્તમ નામ જન્મનું હશે, અને લાલચુ ઉપનામ હશે પરંતુ, આ ધારણા બેઠી જણાય છે અત્યારે લાલચુ નામના માણસો જણાતા નથી, પરંતુ તે વખતે તેવા જન્મના નામો નહિ પડતા હોય એમ કહી શકાય નહિ રા રા ચીમનલાલ ડાલાલાઇ દવાને ‘લાઇબેરી મિસેલેની’ નામના ત્રિમાસિકના ઇ. સ. ૧૯૧૪ ના ફેબ્રુઆરી-એના અંકમાં ‘વશવર્ણન’ નામનું એક સરકૃત કાવ્ય પ્રકટ કર્યું છે, તેમાં સુરતનું ગોપી તળાવ બોદાવનાર ગોપીનાથના એક પૂર્વજનું નામ પણ લાલચુ હોવાનું જણાવ્યું છે † તે ઉપરથી જણાય છે કે લાલચુ નામો પ્રથમ પડતાં હતાં

આ લાલચુ અને આપણો કવિ એક હોઈ શકે નહિ કારણ કે ગોપીનાથ આપણા કવિના સમકાલીન હોતો અને તેનો પૂર્વજ લાલચુ તેની ચોથી પેઢીએ થયો હોતો, એમ તે કાવ્ય ઉપરથી જણાય છે આ કા મની જે પ્રત વડોદરાની સે દલ લાઇબેરીમાં છે, તે સ્વ નારાયણ ભારતીના હાથે નકલ કરેલી છે તેમાં લાલચુ નામ બોધને તેમણે તેનું મૂળ નામ ‘વશવર્ણન’ હતું તેની બાગળ લાલચુ શબ્દ ઉમેરી, તેના સિર્વક ઉપર લાલચુ વશવર્ણન’ એમ લખ્યું છે તેમણે કદાચ તેને લાલચુ કવિના વચનું વર્ણન ધાર્યું હશે!

હવે લાલચુના જીવનના પ્રસંગોમાં ઉતરીએ લાલચુના વિષે સ્વ ભારતીએ ચાર સાવચૂક વિવેદન અદ્યુત દત્તકથાએ જણાવી છે—(૧) કોઈ સાધુને ચમત્કાર થયાએ દેખાડવા દત્તજીની બે ચીરીએમાંથી તેણે બે ઝાડ ઉગાડ્યાં હતાં,

* આ ત્રાખાનું પત્ર અથવા મૂલ જેનો ફોટો સાક્ષરમાળામાં આપવામાં આવ્યો છે તે હાલ લાલચુના ઘરમાં નથી તપાસ કરવા કોઈ અન્યવાદનો તે માણસ તથા અર્થ છે, એમ સાબળવામાં આવે છે

† મૃદવતિ કુષ્ઠવૃન્દ ચંદ્રવિમ્બાનુકારિ સ્ફુરિતવિલ્લસ્યૈ સ્વર્ચ્ચોમિ સદૈવ ।

મદનમદનિહન્તા શત્રુર્મર્મગ્રહન્તા વ્યગ્રગત વરમણી માલળો રામસુત્ર ॥ ૩૫ ॥

(૨) ભાનજી દેવીપૂજક હતો તે વાતની ખબર પાટણના કોઈ મુમલમાના અધિકારીને પડતાં તેણે તે બાબતમાં ખબર કાઢવાને પોતાનાં માણસોને લાઘણીને ત્યાં મોકલ્યા હતાં તે વખતે લાઘણી પૂજામાં જ હતો, પરંતુ તેણે મદિરાના સિસામાંથી દૂધ કાઢી બતાવ્યું અને અબદુષ્ક વસ્તુના પાત્રનો રૂમાલ ખમ્મી તેમાં તરેકવાર વાળના પુષ્પો દેખાડ્યાં, અને તે અધિકારીને શાપ આપ્યો કે સત્તર દિવસમાં તેનું મૃત્યુ થશે, તે પ્રમાણે જ તે મરણ પામ્યો. (૩) પાટણના તે વખતના હાકિમ કોઈ એક રાજવંશીને કાઠિયે ચાડી ખાધી કે ભાનજી ધણી બીબોને બેગી કરી બાલિયાર કરે છે, તેથી તેણે લાઘણીને ઘરનાં ૧૦ ઘરના પકડી મગાવ્યો. તે વખતે તેના કપાળે વદનની ચર્ચા કરેલી હતી, ગળામાં પુષ્પનો દાર હતો અને માથું ઉઘાડું હતું તેને એક કોટડીમાં પૂરી મૂકવામાં આવ્યો ત્યારબાદ સાંજે જ્યારે હાકિમ ચીરના દરવાજે ખીરાની દરગાહે સલામ કરવા ગયો, તે વખતે મીના ઓટલા ઉપર જ ભાનજીને જે સ્વરૂપમાં કોટડીમાં પૂર્યો હતો, તે જ સ્વરૂપમાં બેઠો જોયો. તે ઉપરથી કોટડીમાં તપાસ કરાવી તો લા પછી તે હાજર હતો એ ઉપરથી તેને મુક્ત કરવામાં આવ્યો. (૪) લાઘણી પોતાના કિંકરાના યજ્ઞોપવિતના પ્રયત્ને ઔરમાના હતો, લા કામળ મોડો પોહોચવાને લીધે માત્ર એક જ રાતમાં તે પાટણ આવ્યો હતો.

આ બધી વાતો દંતકથાના વર્ગમાં જ મૂકી શકાય છે ત્વી વાત તો ઐતિહાસિક વસ્તુસ્થિતિની પણ વિશ્લેષ છે કારણ કે તેના વખતમાં ઔરમાનાનું અસ્તિત્વ જ ન હોતું, એ ૬ હમણા જ નીચે સિદ્ધ કરીશ આ વાર્તાઓ ઉપરથી કષ્ટક શાતબ્ધ મળતું હોય તો ઓટણ જ કે ભાનજી પોતાના પ્રારબકાળમાં શાકન મતનો હતો પરંતુ, તેને બીજો કઈ આધાર નથી તેણે ‘સખશતીનું’ કાવ્ય લખ્યું છે, પરંતુ તેટલા ઉપરથી તે શાકત હતો એમ કહી શકાય નહિ કારણ કે તેના કાવ્યો તો, ખીમ કવિઓ કે જેઓ શાકત નહોતા તેમણે પણ લખ્યા છે ઉલટું દા.ખરીની તેની નીચેની નિદિઓ તે મંતવની વિશ્લેષ જાય છે

“મિ મનિ જમૂ, એ પાપિઠિ, ધિક ધિક અવતાર ।

જયીધ ઝિવનિ આવિઠિ કરવાનિ સદાર મુવપદ

ધરમ કરમ એવાં કરિ, નરમાંસ ઉપદાર,

નિદિન જે અવિ સાધુનિ, મવ આમિય આદાર મિ.”

(૫૨૦)

જે ભાનજી શાકત હોય તો, તે તેની મુવાલીમાં હોય પરંતુ કાદગરી લખી તે વખતે તો તેણે તે ધર્મનો ત્યાગ ક્યો હોવો જોઈ એ નહિ તો મવ અને આમિય સાધુને અનિનિદિન છે, એમ જણાવે નહિ

પારાશરમૂર્તિ (પ્રમાલુવાળુ ને દીકાવાળુ લાપાંતર) ૩ ૧૮ • એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

૨૨ ભારતીના લેખ ઉપરથી જણાય છે કે, ભાવલુ હૈદરાબાદ અને ઐરગઝાબાદ ગયો હશે

૨૪ ભારતીને કોર્ટ એ કહ્યું હતું કે, ભાવલુ તથા મીઠારામ નામના

ભાવલુનો પ્રવાસ

કોર્ટ માલુમ સ ૧૪૫૧ માં હૈદરાબાદ ગયા હતા આ વાત તદન

ખતાવટી હોય તેમ જણાય છે એક તો કાઠએ કહેલી જ છે, તેને ખીલે ત્રી આધાર નથી ખીજી, આગળ જણાના પ્રમાણે ૧૪૫૧ માં ભાવલુની હયાતી સબતતી નથી અને ત્રીજું દક્ષિણ હૈદરાબાદ ધ સ ૧૫૮૯ એટલે વિ સ ૧૬૪૫ ના અરસામાં સ્થાપાયલું છે, એટલે ભાવલુ પછી ૧૦૦ વર્ષ * આ મીઠારામ એ ૧૮૪૭ ના કાળવાળો મીઠારામ હોય તો તેનું હૈદરાબાદ જન્મ સમયે, પણ તે તેના પહેલાં ૩૦૦ વર્ષ ઉપર થયેલા ભાવલુને પોતાની સાથે હૈદરાબાદ લઈ જઈ શકે નહિ. ૧ જી ભાવલુ ઐરગઝાબાદ ગયો હતો, તેની પુષ્ટિમા ૫૬ ૯ ઉપર ૨૪ ભારતીએ લખ્યું છે કે,

“ભાવલુ જ્યારે દક્ષિણ હૈદરાબાદ અને ઐરગઝાબાદ રહેતો હતો તે વખતે ત્યાંના કોર્ટ રત્ના દિત્ત રામના દિવાને તેને ખૂબવા માટે આમુદા દેવીની એક મૂર્તિ આપી છે તે મૂર્તિના પૃષ્ઠ ભાગે કાતરીને લખ્યું છે કે,

‘તવત ૧૫૨૦ વર્ષ ઠાકુર રત્નાદિત્ય આવહી ચામુદાપૂજનાથ ઠ રત્નાદિત્ય પૂજી વિવા ન યા પીજા’

આ લેખ ઉપરથી, આ મૂર્તિ ભાવલુને મળી હોય અથવા તે ભાવલુ હૈદરાબાદ કે ઐરગઝાબાદ ગયો હોય તે સિદ્ધ થતું નથી ભાવલુના વખતમા હૈદરાબાદનું અસ્તિત્વ જ ન હોતું, તે ઉપર જણાવ્યું છે જ તે વખતે ઐરગઝાબાદની પણ હયાતી ન હોતી કારણ કે તે શહેર ઐરગઝાબાદ, જે વખતે દક્ષિણની પ્રથમ સુનાગિરી ભાગવતો હતો, તે વખતે તેણે વસાવ્યું હતું † ઐરગઝાબાદ બની પ્રથમ સુનાગિરીનો સમય ધ સ ૧૬૩૬ થી ૧૬૪૪ સુધી એટલે વિ સ ૧૬૬૨ થી ૧૭૦૦ છે એટલે તે શહેર પણ ભાવલુના જન્મ પછી ૨૦૦ વર્ષે વસેલું છે

* હદતત ઇન્કિબરિઅલ ગેઝેટીઅર ઓફ ધ પ્રિન્સ ઓફ હૈદરાબાદ સ્વયંના સંબંધી આ પ્રમાણે લખેલ છે

(દક્ષિણ) હૈદરાબાદ સન ૧૫૮૯ માં કુતુબશાહ સુલ્તાન કુલીએ સ્થાપ્યું હતું એ ગેઝેટીઅરના વારંવારક સુલ્તાન કુલી કુતુબશાહની પાત્રોગો હતો ગેઝેટીઅરના પાત્રોગો દુકાન થવાથી અને તેથી શેઠવલ્લિ થવાથી, બહુતી રાજધાનીથી ૭ માઈલ દૂર સુધી નદી ઉપર નવું નગર વસાવ્યું પોતાની માનીતી રખાવત ભાગીમેલી ના નામ ઉપરથી તેનું નામ ‘ભાગનગર’ પાડ્યું પણ તે મરી ગઈ ત્યાર પછી થોડાક વર્ષો પછી તે હૈદરાબાદ નામથી કહેવાવા લાગ્યું

(આ ખતર પણ પૂરી પાડવા માટે પણ હું રા તત્વસુખરામભાઈને જ જાણી છું)

† The city of Aurangabad bears the Prince's name and commemorates his first viceroyalty

Prof Jadunath Sarkar's History of Aurangzib Vol I ■ 174.

વેદાંત ધર્મપ્રકાશ (વિખ્યાતા અલ્લાયારી રૂત) ૨ ૧-૪-૦૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

આથી ભાનજી દુનિયાદ કે ઔરંગાબાદ અમાની વાત મપાટો જ હોય તેમ લાગે છે

સ્વ ભારતીએ ૫ ૧૧ ઉપર લખ્યું છે કે,

“ હું જે વખતે ભાવજીના ઘરમાં ગયો તે વખતે રહી કાગળ પોટકું મેં તપાસ્યું તેમાં ઔરંગાબાદથી પાટણ અને પાટણથી ઔરંગાબાદ તથા પાટણથી કાશી અને પાલણપુર તરફ લખેલા કાગળોના ફૂટેલા ભાગ મળી આવ્યા તેમાં સવત્ કે માસ તો જાણે લખવાની રીત ન હોય તેમ વિના સાલના ફેટલાકે મળ્યા તેમાં કેટલોકે મચ્છર મારા પરિશ્રમને ફતેહ આપનાર છે, એટલું જ નહિ પણ ફેટલીક વાત નિશ્ચય કરી આપે છે અને કેટલીક અનુમાનથી સંભવિત થાય છે ” ભાનજી પછી ધણી વર્ષે ઔરંગાબાદ વસેલું છે, તે તે મામના કાગળો ભાવજીના સમયના હોઈ શકે જ નહિ તેથી તેનાથી ઠાઈ બાનતનો નિશ્ચય થાય નહિ તેમ જ પરિશ્રમને ફતેહ મળે તેવો મજાકુર નિકળે તે પણ મગન, સુમ જોવું છે ! આવી રીતે આવા કાગળોનો પુરાવો બિન ઉપરોગી થઈ પડે છે

ભાનજીને નાગરો સાથે કઈ સમય હોય તેમ જણાય છે કોઈ કહે છે કે, તે નાગરનો નાગરો આથે નોતરીઓ હતો, કોઈ કહે છે કે નાગરો તેને મહારાજ તરીકે પૂજતા મખધ હતા, ન્યારે એક જણ કહે છે કે બધા નાગરો નહિ પણ એક કે બે જણ તેના મેવકો હતા આમાની કઈ વાત ખરી ને કઈ ખોટી તે જાણી શકાતી નથી આ વિષે સ્વ ભારતીએ પોતાના લેખમાં કઈ જણાવ્યું નથી આમાની એક વાત, ભાનજી નાગરોનો નોતરીઓ હતો તે તો ખાની શકાતી નથી આવો કવિ એ કામ કરે એ અસંભવિત જેવું જણાય છે તો પણ નાગરો ભાવજીના પરિચયમાં આવેલા એટલી વાત ખરી લાગે છે કેમકે તે વિષે લાસણે પોતાના નળાખ્યાનમાં એક બાનત દાખી છે —

“ નાગર કાજે શ્રમ કુવેગા કવિને કમ લાગ્યોય,
ધ્રુવાખ્યાન ને નળાખ્યાન બે, પુનરપિ કરી અનુસંગ્યોય
માધીને કહેતુ મરી માટે, મૂર્ખ જાણે નહિ મરીની ખોટય
ગુરૂપાએ કવિતાસાગરમાં આવે ભગતી એટય
દા કરમી કુકું દોશો, સુખીબાને હોય સુખય,
નળની કથા માર્ત મનોદર જાયે કુ ખિયાયા કુ ખય ”

પ્રા કા માળાના પ્રકાશકો તથા રા બેળીપુરાએ આનો એવો અર્થ કર્યો છે કે ભાસણે નળાખ્યાન તથા ધ્રુવાખ્યાન કોઈ નાગરને આપેલાં તે તેણે પાઠાં નહિ આપવાથી, તેને ફરી રચવા પડ્યાં એ કે એકદર સદબ જોતા આ અર્થ વિશેષ સંભવિત જણાય છે, તોપણ તેના બીજા પણ

અર્થ થઈ શકે તે એ ક ભાવણને કાઈ નામરે એમ કહ્યું હોય કે તમારાથી બીજા વાર નળાખ્યાન અને ધ્રુવાખ્યાનની રચના થઈ સમ્રો નહિ, તેના ઉત્તરમાં પોતે તે સ્ત્રી બતાવ્યા હોય * અને તેમ હોય, પરન્તુ આ ઉપરથી એટલું તો જણાય છે જ કે નાગરે ભાવણ સાથે કાઈને કાઈ જાતના સંબંધમાં આવેલા ખરા હાથ પશુ પાટણની રૂઢ નાગર સીએને મોઢે બીજા કવિએ કરતાં ભાવણના પદો દરોષ પ્રમાણમાં યાદ હોય છે

ભાવણના ગુરુ નામ સ્વ ભારતી પરમાનન્દ અથવા સદાનન્દ સાગર હોવાનું જણાવે છે ભાવણના ગુરુ તેની પુષ્ટિમાં તેમણે એક દિન્દી પદ-જોડે તેઓ 'જકની' કહે છે—તે આપ્યું છે તેના અન્તે સદાનન્દ સાગર એવું નામ છે અને તેના નીચે કાઈ 'પુરોત્તમ'ના નામના ત્રણેક ગુજરાતી કુહા છે પરન્તુ આ પુરોત્તમ તે જ ભાવણની રીતે તે તેમણે સમગ્ર ધ્રુ નથી વળી સદાનન્દ અને આ પુરોત્તમનો સમય પણ તેમણે જણાવે નથી કહાય એ આ પુરોત્તમ અને ભાવણ એક જ હોય તોપણ એક સદાન દના પદ નીચે તેણે થોડીક પકિતઓ લખી, તેટલા ઉપરથી તેને તેણે પોતાના ગુરુ તરીકે સ્વીકાર્યા હતા, એમ કહી શકાય નહિ ભાવણે પોતાના કાઈ ગ્રન્થમાં પોતાના ગુરુના નામ વિષે સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કર્યો નથી તેના નળાખ્યાનમાં આટલો સહેજ ઇશારો છે

“ગુરુદાસે કવિતાસાગરમાં આવે ભરતી એટલું,

X X X X X X

હય કંઠે બોલી ભાવણ વિનવે કરે રૂપા મત મહુ તણ.”

આમાં 'સાગર' શબ્દ પોતાના ગુરુના નામવાચ્ય (સદાનન્દ સાગર) હોય તો તેના ગુરુના નામ તે હોઈ શકે પરન્તુ તેને બીજા સ્વતંત્ર પ્રમાણોની અપેક્ષા રહે છે

ભાવણે પોતાની ઉપર લખેલા સન્મસ્ત લીધું હતું, એમ સ્વ કથસ્તીએ જણાવ્યું છે તેણે ભાવણનું સન્મસ્ત ઇવતા સમાધિ લીધી હતી, એમ પણ લખ્યું છે આને માટે તેમણે કર્વ પ્રમાણ આપ્યું નથી, પરન્તુ લખ્યું છે કે, પાટણથી બે માર્ગ દૂર આવેલા હરિહર મહાદેવની જગમાં

* આ બીજો અર્થ નીચેની પકિતઓ ઉપરથી સૂચિત થાય છે

‘જામીને કહેવું મરી માટે મૂર્ખ નહોતું નહિ મરીની ખોટલું

ગુરુદાસે કવિતાસાગરમાં આવે ભરતી એટલું

એ આ અર્થ ત માનીએ તો આ પકિતઓ નિરવક (Supernuous) જણાય છે તેમ જ એ માત્ર નાગરની સાથે બીજા વખત લખવાની સરખ થઈ એટલે જ અથ લખ્યે તો નીચેની પકિત અસંગત લાગે છે

“કુડા કમનિ કુડા હોરો સુખીઆને હોય સુખજ

આપી આ ભાગ-અર્થ જણાય છે

તેની તથા તેના ગુરુની સમાધિઓ છે સમાધિઓ ઉપર લેખ હોતા નથી તેમ જ તપાસ કરતા અત્યારે તે સમાધિઓ કોઈ ઝોળખાવી શકતુ પણ નથી સ્વ ભારતીએ તે કેમ ઝોળખી દશે, તે સમજતુ નથી જો ભાવણે સ યસ્ત લીધાની વાત ખરી હોય તો તેની ત્યાગદશાનું બીજુ નામ હોતુ જોઈએ તે નામ શુ હતુ તે સ્વ ભારતી કે અન્ય કોઈએ જણાવ્યુ નથી એ સમઘી ભાલણના કોઈ અ યર્મા ઉલ્લેખ જણાવો નથી ભાલણના સુત ઉદ્ધવે રામાયણના પ્રારંભમાં આ પ્રમાણે લખ્યુ છે

‘ મધુસૂદન આશ્રમે સન્ધ્યાસી, સમરી તેનું નામ,
પિતાને પ્રેમે પ્રણામ કરીને, ગાવા હરિગુણ ગ્રામ ”

આમા તેના પિતા અને મધુસૂદન એક જ હોય તો, ભાલણનું ચતુર્થાશ્રમનુ નામ મધુસૂદન હોઈ શકે, પણ નિશ્ચિત કહેવાય નહિ

સ્વ ભારતી જણાવે છે કે, ભાલણ ‘મહારાજ’ તરીકે પૂજાતો હતો અને તેનું મહાત્મ્ય ભાલણનુ મહાત્મ્ય, વધ્યુ હતુ આ કા માગામાં જણાવવામાં આ યુ છે કે, તેની ત્યાગદશા પછી તેનું મહાત્મ્ય વધ્યુ દશે પરન્તુ આને માટે કઈ આધાર જણાવો નથી ભાલણના મિત્ર તરીકે ઝોળખાતી પત્રા ઉપરની છત્રી ઉપર ભાલણ કે પુરુષોત્તમજી મહારાજ લખ્યુ નથી, પણ તેના ઉપર તો કુસર્પાવજા મહાપુત્ર એમ લખ્યું છે તેની માદી, પાવડીઓ, વસ્ત્રો, આદિની બધા કાળ સુધી પૂજા થતી હતી, એમ સ્વ ભારતીએ જણાવ્યુ છે પરન્તુ તે પ્રમાણે તેના જીવન કાળમાં પણ થતુ દશે, એમ કહી શકાય નહિ તેના સિધ્ધોએ તેના મરણ પછી તેમ કરવા માંડ્યુ અને તેની નમ્રતા હોય વળી, કવિએ પોતાના ગ્રન્થોમાં જે નમ્રતા બતાવી છે, તે ઉપરથી પણ તેણે પોતાના જીવનકાળમાં પોતાનુ પૂજન થવા દીધુ હોય અથવા નવો સમપ્રદાય ચલાવ્યો હોય, તે વાત માની શકાતી નથી તેણે પોતાના નળાખ્યાનના અંતે લખ્યુ છે કે,

“કથિત શુદ્ધિ જોવી નહિ મારી મતિ છે મદજ,
સમુદ્રમંદિ ચય જારી છે, જાણુ નહિ પ્રગથ કે જંજ
વક્રિચૂકો ગોવૃમ્બો રોટલો, ક્ષુધિતપણુ તે જાણજી ”

દશમસ્કંધની અંતમાં પણ આપ્રમાણે લખ્યુ છે,

“ દવે કવિશુદ્ધિ જોવી નહિ માદારી મત્ત જિ મદ
સમુદ્ર મંદીથી મેં ચય જારી મિથા વાને માવજ ”

આ પ્રમાણે પોતાની નમ્રતા જણાવે છે નળાખ્યાન તથા દશમસ્કંધ સ્વ ભારતીના જોવામા

નહિ આવવાને લીધે તેમણે તો એટલે સુધી લખ્યું છે કે બાવણે પોતાને કવિપદ પણ કાઢી જમાએ લગાડેલું નથી પરંતુ, નળાખ્યાનમાં

“ નાગરકાએ અમ કુવેળા કવિને કર્મે લાગ્યોજી ”

અને દશમસ્કંધમાં

“ હવે કવિશુદ્ધ ભેલી નહિ ”

એમ સ્પષ્ટ રીતે પોતાને માટે કવિ શબ્દ વાપર્યો છે પરંતુ, તે પોતાને માટે કવિ શબ્દ વાપરે તેમાં કંઈ નમ્રતાથી હાનિ થતી નથી, પરંતુ કવિ અને કવીશ્વરની અટક ભરતે લેઈ ફરતુ અને પોતાના કાવ્યોની પોતે લખેની ટીકામાં પોતાની કવિત્વશક્તિથી મુગ્ધ થઈ જતુ, તેમાં જ નમ્રતાથી હાનિ જણાય છે, તેણે કંઈ બાલણું કર્યું નથી

બાવણે ચડીચરિત્ર, શિવબીલડીસવાદ, દશમસ્કંધ અને રામાયણ એમ જૂદા જૂદા દેવ બાલણતુ ધાર્મિક દેવીઓ સખધી કાવ્યો લખ્યા છે તેથી તેના ધાર્મિક મનતત્વ માટે મનતત્વ મતભેદ ૧૧ પ્રા કા ગણના પ્રકાશકેના મતે અદ્વૈત મતવાળાઓને કાઈ દેવદેવીઓ સાથે વિરોધ નહિ હોવાથી, બાલણુ અદ્વૈત મતનો હશે અને ‘બાવણુ પ્રભુ રઘુનાથ’ એ પદ તેનાં કાવ્યોમાં વારંવાર આવતું હોવાથી, રામચંદ્ર ઉપર તેની વધારે પ્રીતિ હશે રા ભોપીપુરાને પણ આ મત પ્રાણ છે, પરંતુ રામચંદ્ર ઉપર તેની વિશેષ પ્રીતિ હોય, તે મતથી તેઓ જૂદા પડે છે અને ‘રઘુનાથ’ માત્ર એક લાક્ષણિક પદ છે, એમ તેઓ જણાવે છે પોતાની પ્રુષ્ટિમાં તેઓ ‘શ્વમતત્વ નો આધાર જણાવે છે આ કથનથી હું જુદો પડું છું અને ૨૪ ભારતીએ તેને “ રામચંદ્રનો ખાસ ભક્ત ” જણાવ્યો છે, તે હું થલે બીરો સ્વીકારું છું અદ્વૈત અથવા શાકર સિદ્ધાંતમાં પચાસતનની પૂજાનું વિધાન છે, એ ખરું, પરંતુ તેમણે વિશેષ વલણ શિવપૂજન તરફ હોય છે, એ અનુભવજન્ય વાત છે બાવણુના મનતુ વલણ તેણે કંઈ જણાવતું નથી, પરંતુ રામભક્તિ તરફ સ્પષ્ટરીતે તેણે વલણ જણાવ્યું છે તે જૂદા જૂદા દેવદેવીઓ સખધી આખ્યાનો લખે તેટલા ઉપરથી જ તેને અદ્વૈતમતનો ધારી શકાય નહિ ગુજરાતના ધણા ખરા પ્રાચીન કવિઓની તેવી પદ્ધતિ જ હતી ‘શ્વમતત્વ’ વિષે મેં સક્ષમ પાછળ જણાવ્યો છે બાલણુના શાન્ત વર્તના મનતત્વ મનથી ચર્ચા દુ હમણાં જ કરી ગયો છું મારો જીવો અભિપ્રાય છે કે, બાલણુ પોતાના જીવનના પૂર્વકાળમાં શક્ત કે શૈવ ગમે તે હોય, પરંતુ તેના ઉત્તર કાળમાં તેણે રામભક્તિ સ્વીકારેલી હોવી ભ્રમ છે તેણે સક્ષયતી, શિવબીલડી સવાદ અને કાન્નગરીમાં રામભક્તિનો નિર્દેશ કર્યો નથી, પરંતુ તેના ઉત્તરકાળના નળાખ્યાન દશમસ્કંધ અને રામાયણમાં જગે જગે “બાવણુ પ્રભુ રઘુનાથજી” એમ લખ્યું છે રામાયણ અથવા

વિવેકાનંદ વિચારમાળા (ભાગ ૧ લો) ૩૨-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

રામચીલામાં પ્રત્યેક પદે તેની રામભક્તિ ઝળકે છે, એટલું જ નહિ પણ રામચન્દ્રને તેણે સ્પષ્ટરીતે પોતાના સ્વામી અથવા ઇન્દ્રદેવ તરીકે સ્વીકાર્યા હોય તેમ જણાય છે

“ ભાલણ પ્રમુ રતુનાય માહારોઃ સુકિનો દાતાર ”

(૫૦ ૮)

“ ધણી ભાલણના સુરભૂષ, મહારૂપ કુણ કળે ”

(૫૬ ૧)

“ ઉવાડી અપડીઆળી નેણ, ભાલણ ભવભવ ભગરી ચેણ ”

(૫૬ ૧૪)

આ ઉપરાન્ત શ્રીમદ્ભાગવતના દશમસ્કંધના અનુવાદમાં પણ દરેક પદના અન્તે રામભક્તિનું સૂચન છે એમ જગાએ તો કૃષ્ણને રામસ્વરૂપે ભજવાનું જણાવ્યું છે

“ તાહારે પ્રેમે થઈ રહો છુ વૃન્દાવનદાણી,

ભાતણજન ગુણ જાન કરતો સીતાપતિ બાણી ”

(૫૬ ૧૨૧)

ઉપરનાં પ્રમાણો મારા અભિપ્રાયની તરફેણમાં છે. રા રા કેશવદાન હર્ષ રાય કુવ જેવા પ્રાચીનકાવ્યમર્મજ્ઞ વિદ્વાનનો ટેકો છે તેઓ સાહેન ખાનગી પત્રમાં લખે છે કે “ ભાલણના ધાર્મિક વિચારોના પરિવર્તન વિશે તમારો તર્ક છે પરન્તુ હું તેની વાસ્તવિકતાની ખીણ કસોડી કાઢી જોવા માગુ છું ” એ ખીણ કસોડી નીકળશે તો આ બાબત વિશેષ નિશ્ચિત થશે †

ભાલણના બે પુત્રો નિશ્ચિત રીતે સિદ્ધ થાય છે ૧ ઉદ્ધવ અને ૨ વિષ્ણુદાસ ઉદ્ધવનું ભાલણના પુત્રો— રચેણ રામાયણ સુ રકાડમુધીનું મળી આવે છે * દરેક કાંડના અન્તે ઉદ્ધવ અને વિષ્ણુદાસ તે પોતાને ‘ ભાલણ સુન ઉદ્ધવ જણાવે છે એથી તે ભાલણના પુત્ર હોતો એમ નની થાય છે

† રા તનમુખરામસાઈ પણ તેને રામભ ત જ જણાવે છે તેઓ પણ લખે છે કે ‘ રામભ ત જ હોતો બાણી કવિ તો મને તે બીજા વિષયની કે દેવદેવી સુનધમા કવિતા લખે છે

આ સુનધમા એક વાત ઉમેરવા જેવી છે કે પાટલમાં રતુનાયજનો એક મહો-સો છે અને તેમાં રતુનાયજનું એક પ્રાચીન મંત્ર છે તેના સેવકો ખાસ કરીને મોન્વાણીઆ ઈ અને પાનરી મોન્ આદિજી

* ઉધવનું રચેણ એક બીજી કાવ્ય પણ છે તેનું નામ ‘ જયુવાદન આખ્યાન ’ છે તે ગુજરાત બર્નાકુલર મોસાડીના સંમદમાં છે તેના અલગી પકિત આ પ્રમાણે છે —

“ કર જોડીને કહે આનંદે ભાલણસુન બોધવતસ ”

(સુધિપ્રકાશ ના પુસ્તકાલય ૧૯૧૪)

વિવેકાનન્દ વિચારમાળા (ભાગ ૨ જો) ૩૨-૪-૦ એન એમ ત્રિવાડી એન્ડ કંપી, મુમર્થ

અયોધ્યાકાંડના અન્તે,

“કર જોડીને વિનવે ભાવજીસુત ઉદ્ધવદાસ”

તથા કિષ્કિન્ધા કાંડના અન્તે,

“ભાવજીસુત ઉદ્ધવદાસ આજ એક રઘુનાથનીરે”

વિષ્ણુદાસનો લખેલો ઉત્તરકાંડ પ્રસિદ્ધિમા આપો છે તેના અન્તે પણ તે પોતાને ‘ભાવજીસુત’ જણાવે છે

“અવત પદર પચોનરો શુકનપદ્મ કાર્તિકમાસ,

પચમી તિથિ શુવવારે પૂર્ણ અન્ય ઇતિહાસ

ઉત્તરકાંડ સપ્ત સુણર્તા ઉપજે મન ઉલાસ

કર જોડીને ભાવજીસુત વિનવે નિજ સેવક વિષ્ણુદાસ”

આ વિષ્ણુદાસે પોતાના અન્યના પ્રારભમાં ‘બાળકૃષ્ણભટ્ટ’ નામના પોતાના ગુરુ સ્મરણ કર્યું છે

“મારા શ્રીગુરને ચરણે નમુ કવિતણે થાનુ પાપ —

ભટ્ટ બાળકૃષ્ણની રૂપાથી, એ અન્ય પૂરણ થાય”

સત્તરમા શતકમાં મળેલા ખુલાતના પ્રિપ્તદાસે પણ સામાયજી રચેલું છે તેમાં પણ પોતાના ગુરુ નામ ‘બાળકૃષ્ણ’ જણાવેલું છે, એમ નર્મમઘ ઉપરથી જણાય છે તેથી આ બે વિષ્ણુદાસ એક હશે, એમ ઘણાને ભ્રમ થવાનો મહાવ છે પરન્તુ તે બે એક હોઈ શકે નહિ કારણ કે ખલાતના વિષ્ણુદાસે ૧૬૬૦ માં થયા, તેમ જ બન્ને કવિઓની ભાષા-સૈલી ભૂદી પડે તે ઉપરાંત બોધજીસુત વિષ્ણુદાસ ધણાંખરા કડવણે અન્તે પોતાને ‘જનકુચર’ અથવા ‘શ્રીરામજનકુચર’ કહે છે, તેમ ખુલાતનો કવિ પોતાને કાઈ અળે કહેતો નથી

“શ્રીગમજન કુચર કહે, પછે દયાનન બોલ્યો સહી રે” (કડવુ ૧૫)

“જનકુચર કહે એણે સાલળી, નકાપતિ ચાલ્યો સહી રે” (કડવુ ૨૧ મુ)

શા બા હુગોવિન્દાસ કાટાવાળા અને સ્વ નાથાશક ગાસ્ત્રીએ સપાદિત કરીને ઉદ્ધવકૃત સામાયજી (અપૂર્ણ), મધુસૂનકૃત સુલકાંડ અને વિષ્ણુરાસકૃત ઉત્તરકાંડ એ ત્રણે

* ખુલાતના વિષ્ણુદાસના ગુરુ નામ બાળકૃષ્ણ હવે એ નર્મદાસરે જણાવેલી વાત જણાવે શક્ય નથી કારણ કે મુ. ૩૩ દો ભાગ ૮ ની પ્રસ્તાવનામાં શા નરવરદાસ ઇચ્છારામ દેસાઈએ લખેલા વિષ્ણુદાસના ચરિત્રમાં તેના કાળોઆથી ઠોકેલા વચનો ઉપરથી તેના ગુરુ નામ બાળકૃષ્ણ હોય એમ જણાતું નથી પરન્તુ બીજર અથવા વિષ્ણુદાસ વ્યાસ સ્પષ્ટ રીતે જણાય છે

શા તત્સુખરામભાઈ પણ આ અર્થસુકત જણાવે છે તેઓ ઉમેરે છે કે જનનો અર્થ ભકત થાય છે ‘રામજન’ એટલે રામભકત

ભેગા “જ્ઞાનજ્યોત્સના ઉદ્ભવ કવિદત્ત રામાયણ” એ નામથી ગુ વ જ્ઞાતાપ્રી માર્કેટ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે તેની પ્રસ્તાવનામાં લખ્યું છે કે, “શા કારણથી નિષ્ણુ સે પોતાને જનકુચર કે શ્રીરામજનકુચર લખ્યો છે, તે કાર્ષ સમજાતુ નથી” પણ મને તે ચમ્દો જ્ઞાનજ્યોત્સના ઉદ્દેશીને લખેલા લાગે છે કારણ કે, જ્ઞાનજ્યો પોતાના નામની પાછળ ઘણી વખત ‘જન’ અથવા ‘રામજન’ લખે છે, તેથી ‘જનકુચર’ એટલે ‘જ્ઞાનજ્યોત્સના’ એમ અર્થ થઈ શકે

જ્ઞાનજ્યોત્સના દશમસ્કંધમાં બે એક પદોમાં વિષ્ણુદાસનું નામ જોવામાં આવે છે આ પદો પ્રજ જાપામાં છે નજ જાપામાં એ નામનો કાર્ કવિ જાલજીમાં નથી, તેથી તેથી કદાચ તે જ્ઞાનજ્યોત્સના પુત્રની પણ કૃતિ હોય

આ ઉપરાંત ૨૧ જ્ઞાનજ્યોત્સના બીજા બે પુત્રો પણ જાણ્યા છે ૧ ચતુર્ભુજ — શકાશીય પુત્રો — અને ૨ ભીમ સ્વ જ્ઞાનજ્યોત્સના આપેલા પુત્રોમાં ઉપરથી ચતુર્ભુજ ચતુર્ભુજ, જ્ઞાનજ્યોત્સના પુત્ર સિદ્ધ ચર્ચ શક્યો નથી તે વિષે પાછળ મેં ગદ્ય જાણી છે તેથી તે વિષે સશય ઉભો રહે છે જ્ઞાનજ્યોત્સના દશમસ્કંધમાં કાર્ ચતુર્ભુજના નામનું એક ગુજરાતી પદ છે, જે આ ચતુર્ભુજના અને ચતુર્ભુજ એક હોય તેમણે તે જ્ઞાનજ્યોત્સના પુત્ર હતો, એમ નક્કી કહી શકાય નહિ

ભીમ જાલજીનો પુત્ર હતો, એમ સ્વ જ્ઞાનજ્યોત્સના રીતે કહેતા નથી તે કદાચ તેના તથા ભીમ વચ્ચે પણ થયો હોય, તેમ તેમની શકા છે પ્રાચીન કાવ્યમાળામાં ઉદ્ભવ અને ભીમને એક જાણ્યા ના હ, તે શા આધારે તેની સમજણ પડતી નથી લોકપ્રસિદ્ધ સાહિત્યમાં આ ભીમ જાલજીમાં આવ્યા છે — ૧ દરિવીલાનો અનુવાદ ૨ નરસિંહ મહેતાનો ચાર ભીમ પ્રતિસ્પર્ધી ૩ પ્રમેધય દ્રોણનો જાણ તરકા ૪ યુદ્ધકાંડમાં મધુ ચૂ ને નિહિત કરેનો ભીમ ૭ વ્યાસજી આ ચાર ભીમનો ખૂબ વિચાર કરીએ અને જોઈએ કે તેમના કાર્ જાલજીનો પુત્ર હોય શકે કે નહિ

જોપદેવકૃત સંસ્કૃત દરિવીલાના ભીમે સિદ્ધપુરમાં ગુજરાતીમાં અનુવાદ કર્યો છે જુ કા ભીમ ન ૧. દોહન ઉપરથી તે રચાયેલી સાલ સ ૧૫૪૧ જાણાય છે તેથી તે જાલજીનો

* આ નિવાય બીજા બે ભીમ પણ ગુજરાતી સાહિત્યમાં થયા છે

(૧) શા ચીમનસાગ દલાડે તેવાર કરેલી પાગલના જોન બકારોના દસ્તવિખિત મથોની ચાટીમાં મુલ્યવત્સલીર ચરિત્ર (સદેવત સાવલીંગની વાર્તા) એ નામનું પ્રાકૃત અને અપ્રકૃત (પ્રાચીન ગુજરાતી) માં શ મ રચનાર ભીમનો ઉલ્લેખ છે

(૨) ભીમગીતા અથવા રસિક ગીતાનો રચનાર શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીના સમ્રાટનો ભીમ

(જુ કા દો જા ૭)

પરંતુ આ બે ભીમનો જાલજીપુત્ર સાથે સંબંધ થવાનો સંભવ નથી (આ જાણતો પણ શા વનમુખ રામ ભાઈએ માર્કે વ્યાન ખેંચ્યું છે)

સમકાલીન દશે, એમ લાગે છે તેણે દરેક કતાની અન્તે પોતાને 'વિધ્વંસ ભીમ' જણાવે છે. આ ઉપરથી તેનું બીજું નામ વિધ્વંસન છે. અથવા પોતાને વિધ્વંસના દાત્ર લખ્યો છે, તે નકી યદ્ય શક્ય નથી. સાવણનો પુત્ર વિધ્વંસન અને આ 'વિધ્વંસ' એક હોય તો જ તે લાવણનો પુત્ર હોઈ શકે. પરન્તુ, જેમ પેલા વિધ્વંસન પોતાને 'સાવણપુત્ર' લખ્યું છે, તેમ આણે લખ્યું નથી, તેથી તકા ગ્રહે છે. તેણે ગિદપુરમાં દાત્ર લખ્યું, તેથી તે ગિદપુરનો જ વતની હતો એમ કહી શકાય નહિ, કારણ કે પાટણથી સિદ્ધપુર માત્ર બાર માઈ જ દૂર છે, અને તેથી તેણે તીર્થક્ષેત્રમાં જઈને પોતાનું કાળ પૂરું કર્યું પણ હોય.

દારમાળાના પ્રમખમાં નરસિંહ મહેતાના પ્રતિખર્ષી તરીકે પ્રખ્યાત થયેનો. લીમ અથવા લીમ ન ૨ લીમડો પણ કઈક અંગે સાવણનો સમકાલીન છે. પ્રાચીન કાવ્ય માળામાં લખ્યું છે કે "નૃસિંહ મહેતાની સાથે દારમાળામાં વિવાદ કરનાર ભીમ તે સાવણનો પુત્ર એમ માર્ક કરે છે. આ વાત અભિનિત રૂપાય છે, પણ તે પુગવાથી માનીત થતી નેહ્યે." આ બાબત પ્રાચીન કાવ્યમાળાના પ્રકાશકોને સભવિત જણાય છે, પરન્તુ મને તો તે સભવિત જણાતી નથી. તેમણે સાવણનો જન્મ સવત ૧૪૯૫ માં માન્યો છે તો તે દિસામે દારમાળાના પ્રમખે (સ ૧૫૧૨) સાવણની ઉંમર માત્ર ૧૭ વરસની દે છે, તો તેને વે વખતે એવડો પુત્ર શી રીતે હોઈ શકે કે જે નરસિંહ સાથે વિવાદમાં ઉતરી શકે? નરસિંહ સાથે વિવાદમાં ઉતરનાર લીમની ઉંમર બે જોણામાં જોણી એટલે વીસ વરસની ધારીએ તો તેનો જન્મ ૧૪૯૨ માં જ એટલે કાલજી કરતાં તે ત્રણ વર્ષે મોટો' બાપ કરતા બેટો મોટો!! આથી તે લીમ સાવણનો પુત્ર હોઈ શકે નહિ.

સરકૃત 'પ્રમેધ ચન્દ્રેદય'નું ભાષાન્તર કરનાર નીચે લીમ પણ સાવણનો સમકાલીન ભીમ ન ૩ હોય તેમ જણાય છે. આ મન્યનું સ્વ જારતીને માત્ર છેત્નું પાનું જ હાય આવેલું, તેમણી પોતાના લેખમાં ચાત્ર નિગમો દીકી જતાવી છે, તે આ પ્રમાણે

"અધિત સઠળ શાસ્ત્રસિદ્ધાન્ત, પ્રેમ અધિક ઉપરિ વેદાન્ત

શ્રીપુરોત્તમ તણા પ્રસાદ, કીધુ એલ કથા અનુવાદ

પ્રમેધ ચન્દ્રેદય વિસ્તાર નાટક સા ત મિદર સચાર

લીમ સાણે નારાયણ વસ, અક સમાપન પૃષ્ઠ પ્રમાસ "

આમાં 'પુરોત્તમ' વિધ્વંસને બદલે વપરાયો હોય તેમ જણાય છે. પરન્તુ, આ પુરોત્તમ મનુષ્યનાયક હોય, તે લીમનો બાપ હોય. આ લીમણનું બીજું નામ પુરોત્તમ હોવાની વાત ખરી હોય તો, આ ભીમ સાવણનો પુત્ર હોઈ શકે, પરન્તુ તેનું કીધું અનુમાન કરવામાં સાકળની અનેક કડીઓ તૂટતી છે.

સ્વ ભારતીએ ઉક્ત ગ્રન્થ રચાયાની સાન આપી નથી, પરન્તુ ચોથી સહિત્ય પરિપદના નિર્મલસમ્રાટમા ૨૧ રા અનનાલ વિષ્ણુરામ રાણે પ્રકટ કરેલી યાદી ઉપરથી જણાય છે કે, એ પૂરો ગ્રન્થ ગ. રા તનસુખરામ મનસુખરામ ત્રિપાડીના કળખમા છે તે રચાયાની સાન સવત ૧૫૫૭ જણાવેલી છે, અને તેને પાઠ્યુનો ઐતીહ્ય આદ્ય ગણેલો છે એ ને જ્ઞાતિ ઐતીહ્ય આદ્ય હોવાની વાત ચોક્કસ હોય તો તે જણાવ્યુનો પુત્ર અથવા તો સ્વ ભારતીએ તેને ભાનણના વચ્ચનો ધાર્યો છે, તેમ હોઈ શકે નહિ *

ચોથો ભીમ ભાવણનો સમકાલીન નથી સવત ૧૬૮૭ મા મહુસૂદને રચેના રામાણુમા ભીમજી વ્યામનો નિર્દેશ કર્યો છે- તેણે મધુનગને સરદારમાથી મુદ્રકાંડ સંભળાવેલો તેનો અનુવાદ તેણે ગુજરાતીમા કર્યો છે સ્વ ભારતીએ તે મુદ્રકાંડનો કર્યા ભીમજી ધાર્યો છે, પરન્તુ તેમાં તો સ્પષ્ટ મહુસૂદન છે, તેથી તેમની જૂન થયેલી જણાય છે

‘તે માંહે એક ભીમજી, મુદ્રકાંડ સંભળા ડુ સાર

આકૃતભાષાએ સૂચીને, કહ્યું મધુસૂદન

X X X X

વાગવાણી પ્રસાદે રામજીના ગુણ મધુસૂદનજન ગાય

આ ભીમ ભાવણનો પુત્ર હોઈ શકે નહિ, કારણ કે ૧૬૮૭ મા તેની હયાતી હતી તેમ જ તેની જ્ઞાતિ મહા ‘રામરથગ’ જણાવી છે આ બધા ઉપરથી જણાય એમ છે કે, અતુર્તુજ અને ભીમ ભાવણના પુત્ર હોવાની વાત સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ થઈ શકતી નથી

* ૨૮ રાવળે જણાવેલી વાત ભરાવર નથી ૨૧ તનસુખરામભાઈ પાસે પ્રબોધપ્રકાશ ની ને પ્રત છે તેની રચના સાલ સ ૧૫૪૬ ૨ ૧૫૫૩ તો તે હવારાની સાવ છે આ મધની તપસુ પ્રવ તેમની પાસે નથી પણ વગ છે તેમજ આ ગ્રન્થ ટિપ્પણસહિત આ ૫ સમયમા પ્રકટ કરવાના છે આ મ ધને કત્તા અને દરિયાવાનો કર્તા તેમના મત પ્રમાણે એક જ છે વળી તે ધણુ કરીને પાઠ્યુ કે સિદ્ધપુરનો નહોતો એમ તેમજ માનડ છે તેમજ જણાવે છે કે તે મળધની પત્નિએ સમજવામા ભૂલ થયેલી છે તેમજ આ સમધી વિરોધ પ્રકાશ અથપ્રકાશન વખતે આપશે તેમની પ્રતના અન્તની પત્નિએ આ પ્રમાણે છે —

અધિક સમ્ભરાસિદ્ધાન્ત પ્રેમ અધિક ઉપરિવાનદાન

શીપુરુત્તમ તણા પ્રસાદ ખેલો એક કથા અનુવાદ ૭

આ પૂર યા અધિકુ કહ્યું કથા એક અથમાદિ પદ રહ્યું

કરી પ્રધામ કદુ કર નેલી કવિજન મ દેશુ ખેલી ૮૦

જા૦—ચૂંવાસિરિજત વર્તિકચિત્તવ્ય મે ત્વચિ પ્રમા

પ્રીતોમવ મુગ્ધેષ્ઠ પ્રયોનાનેન કેશવ ॥ ૮૧

જુ૦—પ્રેમાથ ચ પ્રેમ્ય વિરતાર નાટક ચાંદ મહારસસાર

ભીમ બણે નારાયણદાસ અપ સમાપ્તિ થઈ પ્રકાશ ૮૨

કવિશ્રી વિરુદ્ધસ ભીમ વિરચિતે પ્રબોધપ્રકાશો થઈપ્રકાશ સપ્તમું

આ ઉપરથી પ્રયોગમ શબ્દ વિવૃત્તવાચક જણાય છે દરિયાવાની માફક અધિક ધણુ તે પોતાને ‘વિપદ દાસ ભીમ જણાવે છે તેને ૨૧ રાવળે ઐતીહ્ય જણાવ્યો છે પરન્તુ ૨૧ તનસુખરામનાથ લખે ૨૬, તેની સાથે સમવી દોઈ નિખલ થઈ શકે એમ નથી

અપણુ

અમારા દેશના દાદા.

લેખક — રા. રાયદા.

મઝદ

સદાએ સ્હાય કરનારા અમારા દેશના દાદા,
 હમેશાં કિંત ચાહનારા અમારા દેશના દાદા
 અહોનિશ આત્મશક્તિથી અને સ્વદેશ લક્ષિતથી,
 ધેરા તુલવનારા છે અમારા દેશના દાદા
 યુધિષ્ઠિર બિંબ અર્જુન કે દ્રુપાદુ દ્રુષ્ટાના જેવા
 અમે જ્ઞાન દથી કહેશું અમારા દેશના દાદા
 ભારતભૂમિ રૂપી વાડી તથા માળી બની તેને
 ખિમેલી રાખનારા છે અમારા દેશના દાદા
 બનીને વૃક્ષ ફાવેના નિરતર હિન્દની ઉપર
 રહેએ જાગડી કે અમારા દેશના દાદા
 વિશુવર એ જ માયુ છું હજારો હિન્દની માટે
 વિરલ તુ આપ છે જેવા અમારા દેશના દાદા

ઇતિહાસ ચર્ચાની પ્રણાલિ.

લેખક — પ્રો. હરિલાલ આચાર્ય ભટ્ટ, એમ એ,

આજે આખા દેશમાં ઇતિહાસ ચર્ચાની પ્રવૃત્તિ જાગૃત થઈ છે અને આજે કોઈ કોઈ અસહ્ય સાધે કહે છે કે જાતીય માસિક પત્રોના પાનામાંથી ઐતિહાસિક નિબંધ ટૂંકી વાર્તાઓને હાંકી કાઢી છે એ સુખગર એ સત્ય હોય તો પ્રભાવી મન (national mind) ના આ વિકાસ સમયે સાહિત્યનેતા અને પરિષદોને સિર એક મહાન કર્તવ્ય ઉપસ્થિત થયું છે, તેની હવે વધારે વખત અવગણના કરી શકાય તેમ નથી આપણે કર્તવ્ય એ છે કે આ નવી જાગૃતી પામેન ઇતિહાસ ચર્ચાના પ્રયાસને સમવાય સુત્રથી બાંધવો આ ઉદ્યમને ઉપદેશ દ્વારા સપત અને ઉચિત પદે ચલાવવો, જેથી જાતીય મતજનો અપચત ન થાય, જેથી શ્રમનું સર્વોત્કૃષ્ટ ફલ ઉત્પન્ન થાય, જેથી યત્નના અથવા પ્રણાલિના દોષથી ઐતિહાસિક કારીગર તૈયાર કરેલા દ્રવ્યો અગતીન અથવા ભગ્નર આકાર ધારણ ન કરે કેવળ ધીમાનમણ આ કામ કરી શકે, અમુક વ્યક્તિ એકલી જ આ કામ કરવા યક્તિમાન નથી, તેમ તેના બધાકાર પણ સાધારણ રીતે જનસમુદાય સ્વીકારે નહીં સર્વને વિદિત છે કે કારીગર પાસે જેવાં યત્ર હોય અને તે જેવી પ્રણાલિથી કામ કરે તેવું જ તેનું તૈયાર કરેનું દ્રવ્ય થાય મહા મેધાવીનું લાંબા પરિશ્રમનું ફલ પણ યત્નના દોષથી ઘેડાગ અને નિષ્પ્રયોગી થાય છે અને યોગ્ય પ્રણાલિનું અનુમન ન કરવાથી બધી મહેનત વ્યર્થ જાય છે

ઇતિહાસ ચર્ચાની શ્રેષ્ઠ પ્રણાલિ તે વૈજ્ઞાનિક પ્રણાલિ (Scientific method) છે દેશકાલના ભેદ અનુસાર અથવા વિષયના ભેદ અનુસાર આ પદ્ધતિમાં કોઈ ફેરફાર થતો નથી કારણ જ્ઞાનના હોનના બધા વિભાગોમાં આ પદ્ધતિ સમાન ઉપયોગી છે, અને બધી જાનનાં અંતરમાં એ સમાવતી છે યુરોપીયન પ્રજાઓએ આ પદ્ધતિનું જેટલું અવનિર્માન કર્યું છે તટલા જ અંશમાં જાતીયતાના અભિમાનથી મત ધર્ષ આપણે તે પદ્ધતિની અવગણના કરીશું તો તેથી આપણને જ નુકસાન થવાનું જગત તો આગળ વધશે, માત્ર આપણે જ મધ્યયુગ (middle ages) માં પશ્ચાત્ત્ય રહીશું, આપણે રચેલા ઇતિહાસ વિજ્ઞાન વિશ્લેષ અને અશુદ્ધ થશે, અને વિદેશીઓ વૈજ્ઞાનિક પ્રણાલિથી જે ઇતિહાસરચના કર્યે જાય તે સત્યના બળથી બળવાન થઈ ચેલા દિવસ પછી આપણા પ્રાચીન ધારણ પર રચાયેલ ઐતિહાસિક કથના જલ્પનાને પરાસ્ત કરશે કારણ જાન વાક્ય યાદ રાખજો કે ‘સત્ય જ જ્ય મેળવે છે, અસત્ય મેળવતું નથી’

ત્યારે ઇતિહાસકથના શો ઉદ્દેશ હોવો એઈએ એ સમજાવી ઇતિહાસ લખવાની શ્રેષ્ઠ પદ્ધતિ બહુ શકાય ? ખરે ઇતિહાસ જૂતકાળને સજીવ કરી આજ સામે ખડો કરે આપણે

[જદવાન જાતીય સાહિત્ય મસજીદની ઇતિહાસ રચનાના પ્રમુખ તરીકે પ્રોફેસર જદવાન સરકારે આપેલું આજ્ઞાન]

પ્રેમ પ્રેમ ને પ્રેમ ૨૦ ૧-૦-૦૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ.

જાણે સુદૂર કાલના લોકોના દેહમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ, તેઓના વિચાર પ્રમાણે વિચાર કરીએ છીએ, તેમનાં સુખ, દુઃખ, આસા, ભય આપણાં હૃદયમાં અનુભવીએ છીએ એ પ્રમાણે ભૂતકાળ સમયી અવિકૃત અને સપૂર્ણ સત્ય ઉપલબ્ધ કરવું એ જ ઇતિહાસનો ઉદ્દેશ છે.

સત્યના દૃઢ સંગીન પાયા પર ઇતિહાસ ઉભો રહે છે એ જ સત્ય નિશ્ચિત ન થાય, જો ભૂતકાળની એકાદ મજે તેવી જમી ખડી કરી, અથવા તેની અર્ધિપાર્ધિ જમી દોરીને જ આપણે આટકીએ તો તો આપણે કલ્પનાના જ પ્રદેશમાં ગલા તો પછી એ જાગતમાં આપણે જે કાર્ષ લખીએ યા વિશ્વાસ કરીએ તે રેતીના પાયા પર તથા માળના મકાન ચણવાના પ્રયાસ જેવું જ ગણાય.

સત્ય નિર્ણય કરવાની પદ્ધતિ કઈ? સર્વથી પ્રથમ આ કાર્ય માટે પોતાના મનને ઉપયોગી બનાવી દેવું. યથા, ધન, અથવા માનની લાનસા દૂર કરી, પોતાના અંતરના અનુભવ વિરાગનુ દમન કરી, સર્વ પૂર્વ સરકારનો ત્યાગ કરી, દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરવી જોતો કે

અમે સત્યને આ જ મનનુ સમર્પણ કરીએ છીએ,

અમે સત્યને સમગ્રશું, સત્યને પૂજશું, સત્ય ધન શોધશું

સત્ય પ્રિય હોય કે અપ્રિય હોય, સાધારણ લોકોએ રસિકાર્ણ હોય કે પ્રચલિત મતથી વિરોધી હોય, તેનો વિચાર કરવો નહીં આપણા સ્વદેશ ઔરવને આપાત કરો કે ન કરો, તે વિર નજર કરશો નહીં સત્યનો પ્રચાર કરવા જતા સમાજ કે બહુવર્ગમાં ઉપદાસ કે તિરસ્કાર સહેવો પડશે તો સહેશું, પરંતુ સત્યને મોંઘશું, સમજશું અને સ્વીકારશું, આ ઇતિહાસકની પ્રતિજ્ઞા હોય છે ભારતની અંતિ પ્રાચીન કાલની કથા, રામાયણ મહાભારત વગેરેની રાજ કથા એ કાલ્પનિક છે એમ ગણીએ તો હિન્દુ ધર્મની ઝલાનિ થાય એ જે આપણી સામાન્ય માન્યતા છે તેનો ઉપછેદ કરવો જોઈશે પ્રતિજ્ઞા કરી જોઈશે કે પ્રમાણ મળ્યા વગર અમે કશું માનશું નહીં

પ્રામાણિક ધટનામાથી જ ઇતિહાસનો આરભ છે એથી જ પુરાણમાં ઇતિહાસની રચનામાં એક ક્રમોત્પત્તિની ધારા દેખાય છે. જ્ઞાનના વિસ્તારની સાથે સમયે સમયે પુરાણન મત, પુરાણન મત્ય હડમેલી દેવાના ન્યય છે કાપદાનાં યુક્તકો માફક ઇતિહાસમાં પણ ક્રમે ક્રમે નવી અવ્યક્તિઓ ખરીલી પડે છે પિતામહના વખતથી ચાલતાં આવેલાં વિશ્વાસના મૂલની પરીક્ષા કરીએ પુરાણન પ્રમાણતોકમય મમતા હીન બની ભાગી નાખી તેને સ્થાને નવાં નવાં ધરો રચાનાં જાય છે આના કેટલાંક દૃષ્ટાંતો આગળ આપશું

સંસ્કૃત, સમાજ, વિશ્વાસની વૃદ્ધિ અને પરિવર્તન ઇતિહાસના વિષયમાં આવી જાય છે અહીંયા માનવીના હાથની લખેલ સાક્ષી ન મળવા છતાં પણ માનવીના હાથનું કાર્ય કેટલા યુગો યર્ષા પૃથ્વીના અનેક સ્થાનમાં સચવાઈ રહ્યું છે? હિન્દુ 'ઇતિહાસ' કહેવાથી આપણે સાધારણ રીતે જે સમજીએ છીએ તેનો આરભ પ્રામાણિક ધટનામાથી છે પ્રમાણ માટે સાક્ષીનો સમહ અને નિચાર કરવો એ ઇતિહાસનું સર્વથી પ્રથમ કાર્ય છે. આ મૂળ મંત્ર એટલો બધો સદૃજ છે,

આપણી દરેક અધ્યયનમાં તેમ જ સસારી કાર્યમાં તેનો આપણે એટલો બધો સહજ છે, આપણી દરેક અધ્યયનમાં તેમ જ સસારી કાર્યમાં તેનો આપણે એટલો બધો ઉપયોગ કરીએ છીએ કે તેની વ્યાખ્યા કરવી એ અનાવશ્યક ગણાય છે. આપણી વાત છે કે આપણા જુદા જુદા પ્રદેશમાં લખાયેલા આધુનિક ઇતિહાસ અને ઐતિહાસિક ગ્રંથો વાંચતા આપણને લાગે છે કે ઇતિહાસના ક્ષેત્રમાં આ નિયમ આપણે હજી સ્વીકારતા થયા નથી.

સાક્ષી તપાસવામાં આપણે ત્રણ પ્રશ્ન કરીએ છીએ,

- (૧) સર્વે પહેલાં કોણે ખબર આપી છે? આ first information યાને ખબરની પ્રથમ નકલ મેળુ છે? પોલીસ ડાયરીની ખાનગી નકલ કેવી રીતે મળી શકે?
- (૨) આ સાક્ષીને બનાવ બલુવા માટે કેવી સજવડ હતી? તેણે બનાવ પોતાની આંખે જોયો છે કે કોઈ પાસેથી સાંભળેલી વાત કહે છે?

(૩) મુકદ્દમાના કોઈ પક્ષની સાથે તેનો સ્વર્થ જોડાયેલો છે કે નહીં?

પ્રત્યેક ઇતિહાસકર્તાને પણ પત્રને પત્રને આ ત્રણ પ્રશ્નો પુછવા પડે છે બનાવ સમયે જ કોઈ લખી ગયા છે તેઓનાં નામની માદી, વર્ગીકરણ, પરસ્પરની ઉક્તિના વિરોધનો પરિહાર અને અવનોકન કર્યા પછી જ ઇતિહાસ લખવાનો આરંભ કરવો જોઈએ પ્રથમ આ પ્રકારની માદી (critical bibliography) નો સમ્રદ કર્યા વગર રચના કરવા મનુષ્યને મોટો ભ્રમ છે એ આપણે હજી પણ સમજી રીતે સમજતા નથી.

વર્ણવેલા બનાવના સૌથી પહેલાં અને મુખ્ય સાક્ષીની ઉક્તિ સૌથી કાઢવી એ જરૂર છે સમકાલીન લેખક ન મળે તો બનાવથી બને તેટલો નજીકનો સાક્ષી મળી શકે તેમ વધારે સાંજ પુરાતન વર્ણન સમયમાં અને કઠોર ભાષામાં લખાયેલ હોય છતાં આધુનિક સમયનાં લાંબા અને સૂત્રિત વર્ણનની ઉપર તેને સ્થાન જોઈએ મૂળગ્રંથ મળે તો અનુવાદનો ઉપયોગ કરવો ઘટતો નથી.

આમ છતાં આપણા દેશના અનેક ઇતિહાસકર્તાને મન દાળીયા મમરા અને મોહનભોગની એક જ કામત છે કોઈ બનાવ સમયે જેણે જેણે એ વાત લખી હોય તે બધાને સરખા વિશ્વાસને યોગ્ય આપણે માની લઈએ છીએ આપણે વિચાર કરતા નથી, અવનોકન કરતા નથી; સત્યના આદિ ઝરણાને પડોંચવાને પ્રયત્ન કરતા નથી આ જ જુલો પાણી યુગનો ભારતનો ઇતિહાસ લખવા જતાં આપણે ફિરરતા અને આસ્વાદામુગીની ઉપર, સત્તરની સદીના મોગલ આદ્યાદ સમયી કાંડીમાં ઉપર અધ્યક્ષ રાખી આપણે ગ્રંથો રચીએ છીએ છતાં આ ત્રણે લેખકો વર્ણવેલ બનાવ પછી લાંબા કાળે જન્મ્યા હતા; અને તેમણે તે તે યુગના સમકાલીન વિવરણ ઉપરથી ફક્ત ગોઠવણી કરી છે આપણે એ બધાં સમકાલીન વિવરણો મેળવવા પ્રયત્ન કરતા નથી, તેમ એ વિવરણો મેળવવાં એ ઉપયોગી છે એટલું પણ મનમાં માનતા નથી એક

સમકાલીન સાક્ષીની વિરૂદ્ધમાં તે પછીના યુગના હજાર નકલ કરનારા ખડા ઘાપ તોપણ એ બનાવ સબબમાં તેઓની સાક્ષીમાં કંઈ પણ વળૂદ નથી, તેમની કયા એક જાતની સમાધાનના તરીકે ગણાય, પણ તે ઇતિહાસનું મૂળ ઉપાધાન ન ગણાય આ સસલ પણ આપણે ખરેખર માનતા નથી.

વળી સાક્ષીને સત્ય જાણવા માટે કવી સમવડ હતી એ વિચારવું પણ આવશ્યક છે જેમકે શાહજહાનનો પુત્ર શુભ આરાકાનમાં માર્યો ગયો, તે સ્થાને હિન્દુ મુસલમાનને આવવા જવાનો નિષેધ હતો માધરાગ્ન વવદા અને ફિરગી શિવાય ખીજા પરદેશીઓને પોતાના રાજ્યમાં દેખા દેતા નહીં આ યુરોપી વેપારીઓએ શુભની છેવટની દશા સમયે જે ખબર જારતમાં પોતાની ઠાકીઓ ઉપર મોકલેલી તે બનીયરની મુસાફરીના વૃત્તાતમાં કંઈક અને અવિન તરજુમો કરેલ માનુચીના આત્મવૃત્તાતમાં વિસ્તારથી આપવામાં આવેલ છે પરંતુ આપણા લેખક ખીજે બધે દેખાણેથી તરેલ તરેલના ગપગોટા એકઠા કરી નિગધ પૂરો કરે છે પણ આ બે મન્ય સામુ જોતા નથી અને જુલે છે તે તેની ઉક્તિને સર્વશ્રેષ્ઠ તરીકે કસુલ કરતા નથી.

આદિ સાક્ષીનું અનુસન્ધાન કરવાથી વિદ્યાયતમાં ઇતિહાસ સૂત્રમાં જે રાષ્ટ્રવિશ્લવ જેવું પરિવર્તન થયું છે તેનાં એક જ દર્શાત આપું છું ચારસો વર્ષ ઘણા ઇતિહાસના રાજ રિચર્ડ ઇતિહાસમાં નરપિશાચ તરીકે વર્ણવાતો આવે છે હાલ સર કલેમન્ટસ માર્કસે આ માન્યતાના પાયાની પરીક્ષા કરી મિથ્યા તરીકે સાબીત કરવાને પ્રયત્ન કર્યો છે અને વાંચક છે જે રૂપેનના વિસિર્ગોથ વશના છેલા રાજ રોડરીકે પોતાના સેનાપતિ જૂલીયનની કન્યા ઉપર જુલમ શુભારવાધી જૂલીયને મુસલમાનોને બોલાવી રાજનો નાશ કરાવ્યો પરંતુ નવા શોખને પરિણામે સાબીત થયું છે કે આ વાત કેવળ ઉપજળી કહાડેલ છે રમણિના ઉપર જુલમ શુભારવાધી વાત આ બનાવ બન્યા પછી છસો વર્ષ પર છટાલીના એક સાધુએ પ્રથમ ઉપજળી કહી જૂલીયન નામે કાઢી હતો જ નહીં રૂપેન દેશમાં જે વિખ્યાત પુરૂષે મુસલમાનોના પક્ષ લીધેલ તેનું નામ આખાંન હતું રાડરિક નામનો રૂપેન રાજ્યમાં ખરેખરો અધિકારી હતો જ નહીં, ઇત્યાદી આથી કરી આરખોના રૂપેનના વિજયની કહાણી તદ્દન નવેસરથી લખાવા માંડી છે પુરૂષોનાં નામ અને ચરિત્રો, બનાવ પરંપરા, બનાવોનાં કારણ સુદાં બદલાવવાં પડે છે નેપોલીયન સળખમાં થીઅર્સ (Thiers) જે ઇતિહાસ લખી ગયો છે અને જે આપણા દેશમાં આદર પામેલા એજન્ટના નેપોલિયન ચરિત્રનું મૂલ છે તેની કીમત જુદા જુદા દેશના સરકારી કાગળ પત્ર અને ખાનગી ચિઠ્ઠીની શોધ પરથી અત્યારે શિક્ષિત સમાજમાં બહુ ઉતરતી થઈ ગઈ છે અને એક કાળ તરીકે તિરસ્કારથી તેનો પરિત્યાગ કરવામાં આવેલ છે છતાં આ નવીન શોધનું ફલ જ્યાં એકત્ર કરવામાં આવેલ છે તે Holland Robe's Life of Napoleon નું નામ સુદાં આપણામાંના ઘણાઓએ સાંભળ્યું નથી આપણે ખીજે નીલમણિ ટાડનું રાજસ્થાન પણ ધણે સ્થળે અવિશ્વાસ યોગ્ય વાંતામાત્ર છે એનો આપણે વિચાર કરતા નથી.

અસન અથ મોલુદ હોવા છતાં તરલુમા ઉપર આધાર સખવાથી કેવી બૂલ થાય છે તેનું એક દષ્ટાંત આપુ છું કેપ્ટન મૅન્ટ ડફને મરાઠા જાતીનો ઇતિહાસ એક મળનો અથ છે પણ એ સાહેબના પડિતે ભૂલથી અરજતખાનના દૂતનું નામ સિવાજના દૂતને આપ્યું છે આ કાંઈ કઠારી નાંખીએ એવી બૂલ નથી અરજતખાનનો દૂત ને સિવાજના પૈસા ખર્ચ પોતાના સ્વામીને ભૂત થાય આથી વધુ ભૂમિમાં લાવત તે તે વિશ્વાસવાતી બનત સિવાજના દૂતના સખધમા તેનું એ કાર્ય એટલું બધું નીતિ વિરુદ્ધ ન ગણાય એજ પ્રમાણે *Dow's History of Hindustan* નામે એક અંગ્રેજી ગ્રંથને ધણુઓ યુગલ બાદશાહોના અતિ વિશ્વાસયોગ્ય ઇતિહાસ તરીકે માની તેનો મત ટાંકે છે, છતાં ડાઉ સાહેબ સમકાલીન અને પ્રામાણિક કાંઈ ફારસી ગ્રંથનો ઉપયોગ કરતા નથી, તેમ જ બધા નવા ફારસી ગ્રંથની મદદ લીધી છે તેનો પણ વિશુદ્ધ અને સંતોષપાત્ર તરલુમા આપતા નથી મોટે ભાગે પોતાની કલ્પનાના બનથી રચાયેલી કહાણીઓ માત્ર લખે છે અત્યારે પડિત સમાજમાં કાંઈ પણ ડાઉના ગ્રંથને ઇતિહાસ તરીકે માનતા નથી

સમકાલીન લેખકને આજો વીંચીને માનીને તે ઉપરથી અગાઉગ્રીસ દેશનો ઇતિહાસ લખાતો હતો પરંતુ હવે શિલાનેખ, સિક્કાઓ, વગેરેની સહાયથી અને યુક્તિસમત અવલોકનને પરિણામે ગ્રીસના ઇતિહાસમાં જે કાંઈ મહાન પરિવર્તન થયું છે તે *Bury's History of Greece* વાંચવાથી જાણી શકાય છે એ જ પ્રમાણે ઇસ્લામના અભ્યુદય અને આદિ યુગનો વિશુદ્ધ ઇતિહાસ નવા બહાર પડેલ *Cambridge Mediaeval History* માં લખાયેલો છે જેથી વલો બમ દૂર થયો છે

એટલા માટે જો કાંઈ મરાઠી બાપા અણનાર લેખક માત્ર ગ્રાન્ટ ડફને આધારે અને ફારસી જાણનાર લેખક માત્ર ડાઉને આધારે ઇતિહાસ લખે તો તે પુસ્તકની કીમત શી ? તે આપણા જ્ઞાનમાં વિરુદ્ધિ કરી શકે નહીં આવા ગ્રંથનો આપણે કેમ બાદર કરીએ ? આવા ઉપગ્રંથને વિશ્વાસ્યતામાં *recherchées* કહે છે, અર્થાત વાસ્તી યોરાકને ખીજે દીવસે ગરમ કરી તાજી જણુસ તરીકે વેચવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે તેવો માલ એ જાગી સાહિત્યમાં જો એ પ્રમાણે ગરમ કરેલ વાસ્તી ઇતિહાસનો વિશેષ અચાર કરવા દેવામાં આવે તો સાહિત્ય ભોક્તાઓની તદુરસ્તી સખધમા ખાસ બધ સખવો પડશે આવા ગ્રંથની કયાંદીન સમાધાયના કરવી એ એક જરૂર કરવાનું કામ છે, બસે પછી જો અત્યંત અપ્રીતિકર હો આ કામ અમુક એક બકિત ન કરતાં ભુદિમાન મઝગ કરે તો સાઈ દેખાય અને એથી વિશેષ હલ થાય

જે ઠંઠાણે અનુવાદનો ઉપયોગ કર્યા વગર ન ચાલે તે ઠંઠાણે સર્વથી ઉત્તરી રચાયેલ અથવા સર્વથી શુદ્ધ અનુવાદનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ આ જુઓ, જહાંગીર બાદશાહના આત્મજીવનની કથાના અંગ્રેજીમાં બે નણુ અનુવાદ. અદારખી સદીનાં અત વાગમાં પ્રાઈસ અને એન્ડરસન નામના બે અંગ્રેજોએ બહાર પાડ્યા છે તે અત્યંત અશુદ્ધ ફારસી પોથીના ઉપરથી રચાયેલા છે, અને

અનુવાદ કર્તાએ પણ અનેક સ્થળે અર્થની ભૂલ કરી છે. આ પુસ્તકની વિશુદ્ધ ફારસી નકલને આધારે પી રાજસં અનુવાદ રચ્યો છે અને તેમાં મૂલ્યવાન ભૂત્રાસ સખધી ટીકા અને સંશોધન ઉમેરી મા બેવરિન્જો તેને ચોક્કસ વર્ષ પહેલા બહાર પાડ્યો છે. હવે જો આપણે પ્રથમના અશુદ્ધ ભાષા-તર ઉપરથી અનુવાદ કરીએ અને રાજસંનો અનુવાદ જોવો જરૂરનો ન ધારીએ તો આવા પુસ્તકથી આપણું સાહિત્ય પરિપુષ્ટ થાય એમ કહી શકાય નહીં તેમજ ગ્રીનાઈ મુસાફરોની સફળતા જ્ઞાતિના, માનુચીના પ્રયત્નો તેમ જ અરોઝકાં ફરમાનોનાં એકથી વધારે અગ્રેજી ભાષાંતરો થયાં છે તેમાંથી સર્વથી શ્રેષ્ઠ ભાષાંતર જ બ્રજાલી લેખકોએ વાપરવાં એમ એવી જાતની જિદ્દ કરવી એ આપણા ધીમાન મનવનું કર્તવ્ય છે.

ક્યારેક ક્યારેક તરજુમાનો તરજુમો અણબુટકે વાપરવો પડે છે, પરંતુ ક્યોટેસનનું ક્યોટેસન અને તેનું ક્યોટેસન શા માટે વાપરવું? અગ્રેજીમાં એક મહત્વનું વચન છે કે *Always verify your references*, અર્થાત્ જોના મતનો ઉલ્લેખ ક્યોં હોય તેણે એ વાત યરાયર કહી છે કે નહીં તે ખસુસ જોતું મેં જે ખીજનાં વચન ઉતાર્યાં છે તે કાનાં વચન છે, અને ક્યા મયમાં ક્યે ડોકણે તે છે એ જામતનો નિર્દેશ ન કરવાથી સાહિત્ય સખધી અસાધુતા થાય છે અને કમ સંશોધનમાં પણ હરકત પડે છે.

ઇતિહાસ લેખક વિરૂદ્ધ અને વિશુદ્ધ પ્રમાણની યાદી આપવા બધાપરો છે. કાવલનાં પુસ્તક જેવી રીતે ગ્રીણા ટાઇપમાં છાપેલ ઉપદેશરોણી પૂર્ણ ન હોય તો આલે નહીં તેમજ ઇતિહાસ પણ નાના ટાઇપની પૂટનોટથી ઘેરાયતો હોવો એમ એ આ કાંઈ પાંડિત્ય નતાવવાનો ઉપાય નથી. કારણ એ ન હોય તો અથની હીમત ધટે, દરેક ખરો ઇતિહાસક દરેક પાનાની નીચે ટીકા આપીને તેમાં પ્રમાણિક અવગત નામ, આજ્ઞા અને પ્રગટ થવાની સાલ, અને પાનાની સખ્યા વગેરે ગ્રીણામાં ગ્રીણી આજ્ઞાતોના શુદ્ધ ઉલ્લેખ કરવો એ આવશ્યક કર્તવ્ય / મહો છે. આપણે મોટો હોય એ છે કે આપણામાંના બધા પોતે રચેલા ઇતિહાસ કે અન્યમાં આ પ્રમાણે આદિ જ્ઞાતિના નામ કે પૂટની સખ્યાને ઉલ્લેખ કરવાનો પરિશ્રમ લેવા આહતા નથી. કાં તો ચરમાતમાં કેટલાક અર્થોના નામ માત્ર આપી છોડી દઈએ છીએ, અથવા આપણી જાણે અજાણ્યે કયેલી ભૂલોનાં સંશોધન કરવાનો ઉપાય રહેતો નથી, અને જ્ઞાનપિસાસ વાયક પણ પોતે મૂળ જ્ઞાતિ વાંચી કાઢી જામતમાં વિશેષ બહુવાનો માર્ગ એઈ શકતા નથી.

આ જે બધી પ્રચુરિતો અલાર સુધી નિર્દેશ ક્યોં તે હિસાબ રાખવા જેવું ફક્ત મહેનતનું કામ છે, તેમાં વિરોધ ઉઘી પ્રતિજ્ઞાની જરૂર નથી. જો આ કામ જરૂર કરવા યોગ્ય મણી આજ્ઞાનો ત્યાગ કરીએ તો આપણે બધા આ કામ સહજ કરી શકાએ.

હવે આપણે ઇતિહાસ રચનાના વધારે ઉચે પગથીએ ચડીએ. ઇતિહાસ લેખકે બકિતગત

અમના સંરોધનનો અને તેટલો પ્રયાસ કરવો જોઈએ; એક જ બનાવ ઉપર મિત્ર મિત્રી દિક્ષાએથી અજવાળુ પાડવું જોઈએ. શરૂ પક્ષ આમ કહે છે, મિત્ર પક્ષ આમ કહે છે, પરંતુ મુસાફરો આમ જોઈ જવા છે, સ્વદેશી કવિઓએ આવી સાક્ષી પૂરી છે. આ બધી હકીકત એકઠી કરી તેમાંથી કંઈ સાક્ષી વિશ્વાસનાયક અને કેટલે દરજ્જે વિશ્વાસલાયક છે એ નક્કી કરીએ ત્યારે પૂર્વ કાલના બનાવનું ખરું સ્વરૂપ જાણવામાં આવે. એ ઇતિહાસમાં કોઈ પક્ષને પ્રથમ એક તરફી ડિકી (ચુકાદા) મળે તો તે એક નિવસ અપસેટ (upset-ફેરવાઈ જશે) થઈ જશે, કારણ જાતના જ્ઞાનની અદાવતમાં અપીનને મુદતનો બાધ નથી આવતો. સંકેતો વર્ષ પછી પછી ગેરવા જખી મનની વિરૂદ્ધ ફરિયાદ કરી શકાય છે, અપીલની છેલ્લામાં છેલ્લી સીમા સત્ય નિર્ણય સુધી પહોંચ્યા પછી જ અટકે. એ આદરે તો મારા જાણુવામાં આવેલા એક બે ઉદાહરણ હું આપુ છું. હમણાં મિસ્ત્રીભાના આસામ અને કુર્ચમિદારના જયનો ઇતિહાસ લખવામાં રોકાયેલો છું એ માટે એક તરફી મુગલ સવાદદાતાનો ફારસી મથ અને બાન્સાડી ફારમી ઇતિહાસ, બીજા પક્ષમાં આસામના શોકોએ લખેલ અબરો અને એક વતલ નૌકાસૈન્યની કાઢાણીનો ઉપયોગ કરવાનો છે. તે પ્રમાણે શિવાજી અને રામાજીની કાર્ય પરપરા માટે મુગલ પાલ્લાદની પત્ર લખેલો ફારસી ઇતિહાસ, બે સમકાલીન નિષ્પક્ષપાત હિન્દુઓનો લખેલો ફારસી ઇતિહાસ, ચેનકોન્ડા અને બિજુન પુરના સુલતાનો માટે રચાયેલ ફારસી ઇતિહાસ, મરાઠી ભાષામાં લખાયેલી અબરો, કાગળો વગેરે અને મુરોપીય વેપારીઓની સાક્ષી એમ પાંચ પ્રકારનાં જુદાં જુદાં સાધનોનો સમઠ કરવો પડે છે.

બનાવનું ખરાપણ નક્કી કરવાથી જ ઇતિહાસનું કાર્ય પૂરું થતું નથી, ગત કાલના બાલ આવરણ, તેના સરીરની આમડી ચક્ષુ સમીપ સહેજે લાવી શકાય, પરંતુ તેનું હૃદય દેખાડવા વગર ખરો ઇતિહાસ થાય નહીં, કેવળ રામનાં નામ, રાજ્ય ફેરફાર, મુદ્દવિમુદ્ધથી જ કોઈ ઇતિહાસ બનતો નથી. ઇતિહાસ દર્શન નામને યોગ્ય છે તે પહે પહે દર્શિતા દેખાડી આ દર્શન લખવું પડે છે. દર્શનિક ન હોય તો પ્રથમ પકિતનો ઇતિહાસકાર બની શકે નહીં. પરંતુ એવા ભેખક વિરલ હોય છે. આપણી પરિવદ અથવા સમિતન એમને ઉપજની શકતાં નથી એટલે ધીમાન મેંડલના પ્રયાસથી આ મહાકાર્યમાં જેટની સહાયતા આપી શકાય તેટલા જ વિષય માટે હું બોલીશ.

(૧) પ્રત્યેક વિભાગના મુખ્ય મુખ્ય વિષય અને શાખામાંનાં કેટલાક પુસ્તકોમાંથી જે નવામાં નવું અને સૈદ્ધી વધારે કીમતી જ્ઞાન આપી શકે તેની યાદી બહાર પાડવી. દરેક વિષયમાં દેશી વિદેશી પકિત મેળવી આજ સુધી કેટલે આગળ વધી છે તેનું સાદું નિવરણ એ સર્વ પુસ્તકોમાંથી આપણને મળવાનું અમાઉ મેળવેલા જ્ઞાનની સીડી ઉપર ઉભા રહ્યા સિવાય આપણે વિદ્યાર્થની વધારે હંચી શાખા ઉપર ચડી શકીશું નહીં.

(૨) પરિવદ અથવા બીજા કોઈ વિદ્વાન મડલ અથવા મહાનુભાવ જમીનદારવગ આ બધાં

વર્તમાન ચર્ચા.

લેખક — ૨૧. મનસુખલાલ આત્મારામ આસ્ટર, બી એ, એલએચ બી

૧. હિન્દના બે મહાન દેશભક્તોને ડૉક્ટર ઑફ લૉઝની પદવી.

એલએચ ડી. અર્થાત્ ડૉક્ટર ઑફ લૉઝની માર્નલરી પદવી આપવામાં મુમ્બઈની યુનીવર્સિટીએ આયોજન કરી ઉચ્ચ ધર્મશુદ્ધિ અને ઉચ્ચ ઉદાપણ બતાવ્યા છે. ૫૮ વર્ષના તેના ક્રાંતિકારી માત્ર પાંચ વખત જ આ પદવી હેલ્ડે આપી છે. રચનાત્મક સ્વરાજ્યને હક મળે નાર હિન્દનો બહાનો વાઈસરૉય આર્ચિવલ ઑફ રીપન, આ પ્રકારના ઉચ્ચ કેસવણીના સગીન પ્રચાર કરનાર સર રેમન્ડ વેસ્ટ, પ્રિન્સિપાલ વૈસરર્થ તથા પ્રિન્સિપાલ સેન્ની, પૂર્વની ભાષાઓમાં સોષણોજ કરી ઉચ્ચ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરના સર રામકૃષ્ણ બ્રહ્મચર-આ પાંચ પુરોષો આ પદવી મેળવવાને લાભ્યતાળી થયા છે. આ ઉચ્ચ નામાવધિને વધારે ઉચ્ચ બનાવનાર બે નામોનો દાક્ષમાં તેમા વધારો થયો છે. હિન્દના બે પ્રાંતરમરણીય નામો-હિન્દના દાદા મી. દાદાભાઈ નવરોજીએ તથા “હિન્દના, તાજા” વમરના રામ સર કીરોજીદાદ મહેતાને આ પદવી આપવાનો મુમ્બઈની યુનીવર્સિટીએ હરાવ કર્યો છે. આ બે મહાન દેશભક્તોએ પોતાની માતૃભૂમિની કોઈ સેવાઓ એટલી તો અમૂલ્ય છે તથા યુનીવર્સિટીના જીવન ઇતિવામાં તેઓએ ખાસ કરીને સર કીરોજીદાદ મહેતાએ-લીધેલો ભાગ-અંતર, તે મહત્વવાળો છે. કે તેઓ આ પદવીને માટે ઘણા વર્ષો થયા લાંબા થયા હતા તેની કાંઈ પછા ના પાડી શકો નહિ. પણ જેની રો રમમાં દેશભક્તિનું પવિત્ર લોહી વહી રહ્યું છે એવા કર્મવીરોની દેશસેવાઓની આપણે જોઈએ તેટલી ત્વરણી, તથા જોઈએ તેવી સગીન રીતે કર કરતા નથી એ નું આપણા જાહેર જીવનનું ચોક્કસ લક્ષણ નથી. તેના કારણે ઘણું છે પણ તે અન્ય દર્શાવવાનો સમય નથી મોડી મોડી પણ મુમ્બઈની યુનીવર્સિટી જાગી અને પોતાનો કર્તવ્યપથ જોયો તે માટે હમે તેને અત કરણપૂર્વક અભિનંદન આપીએ છીએ.

આ બે મહાન પુરોષોએ કેળવણીના વિષયમાં જે મહત્વનું કર્મ કર્યું છે તે વિશે બે બાલ કહેવા જેવા છે. મી. દાદાભાઈ નવરોજીએ ૧૮૪૫ થી ૧૮૫૫ સુધી એટલીન્સ્ટન કોલેજમાં અભિવ્યક્તિના પ્રેરિત તરીકે કામ કર્યું હતું. પણ તેમની ખરી કિમતી એવા તો ઓરિજલવણીનો પ્રચાર કરવામાં સમાવળી છે. ૧૮૪૦-૪૫ ના સમયમાં ઓરિજલવણી તરફ સખ્ત વિગતતા હતી કુમારિકાએને શાળામાં જવાનું ફર્મ હતવા જેટલું કુશર હતું એટલી બધી

આદર્શભૂત સ્વદેશભક્તિ

સમાલોચક.

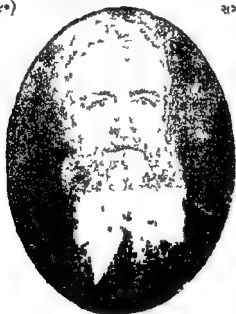
સુબર્ષ મુનિ-મિટીના પહેલા પાત્ર એવએવ હી

મિ. નરિયય (૧૮૬૦)

સર રમ. ગેર (૧૮૬૧)

લાડી રીપન (૧૮૮૪)

ડૉ સર રામકૃષ્ણ મો બા. ૧૨-
(૧૯૦૪)

મિ મે બી (૧૯૦૮)

લોકલાયણી ઉદ્ધારણી હતી તેવા સમયમા યુનુના / ધાની લેણ પશુ દરકાર કર્યા વગર માત્ર કર્તવ્યભુદિયી પ્રેરણને કુદને માખરે વિચારનાર ચૂરીર-ચોદાની માફક મી દાદભાઈ નવરોજીએ ઓકિંગવણીના કુડે ઉપાડો દતો તથા તેના પરિણામરૂપે ધી સાપ-ટીફીક અને વિટરરી એડયુકેશન સોસાયટી સ્થાપી હતી એટલુ જ નહિ પણ તેઓ પોતે જિખવવા જતા હતા તથા પોતાના સમકાલીન યુવકોને તેમ કરવાને 'પ્રોત્સાહન આપતા હતા આ તેમની રેય ચેવાની ઉડી લાગણી તથા તેમની ધમભુદિની ઉચી કસેટી ઓકિંગવણીના ઇતિ-હાસમાં મી દાદભાઈ નવરોજીનું નામ એક મહાન આદિપુત્ર તરીકે અમર રહેશે

સર ફ્રીરોજશાહનુ ફેળવણીને લગતું કાર્ય એટલુ તો સગીન અને વિશાળ છે કે જો લેખવા યેસીએ તો આ ઇલાકાની ઉચી ફેળવણીના તથા ખાસ કરીને મુબાઇની યુનીવર્સીટીના ઉદ્ધાર ત્રીસથી ચાળીસ વર્ષનો ઇતિહાસ લખવા જેવુ થાય અરકારે ઉચી ફેળવણીના બહેગો પ્રચાર આ દેશમાં કરવો જોઇએ તે વિષે સર ફ્રીરોજશાહે સતત લાકત ચતાવી છે યુનીવર્સીટી એ પ્રભાક્રીય સરથા છે એ સુત્રનુ સાફ રદસ્ત તેઓએ પોતાના જીવનથી સચોટ રીતે દર્શાવુ છે હોર્ડ કંઝનના યુનીવર્સીટી ઓફથી સરકારી તરફનો અને સરકારી અકુશનેા યુનીવર્સીટીમાં ધણે મોટા પ્રવેશ થયો છે તથાપિ યુનીવર્સીટીનુ ગૌરવ તથા તેની સ્વતન્ત્રતા અને તેટલા જળવાઈ રહે તે માટે સર ફ્રીરોજશાહે છેલ્લા દશ વર્ષમાં જે કમર કસીને લાકત ચતાવી છે તે માટે યુનીવર્સીટી તેમનો જોડનો ઉપકાર માને તેટલો ઓછો છે સર ફ્રીરોજશાહનુ નામ Liberal Culture ના પ્રચાર સાથે દમેશાં જોડાયલું રહેશે ગમે તેટલાં પ્રનો બનો હોય તેની લેણ પશુ દરકાર કર્યા વગર માતૃભૂમિની ઉનતિ અર્થ ઉચી કર્તવ્યભુદિયી પોતાના સિદ્ધાન્તોને વળગી રહેનાર વીર પુરૂષો વિરલ છે, અને તેમાં તે સિદ્ધાન્તોની અનેક મુશ્કેલીઓને દાવીને કાર્યમાં સકાન્ત કરનાર પુરૂષો તો તેથી પણ વધારે વિરલ છે હિન્દના દાદા મી દાદભાઈ નવરોજી અને સર ફ્રીરોજશાહ મહેતા બ્વારી ઉની કક્ષાના દેશભક્તો છે બ્વાવા યશસ્વી પુરૂષોને એવએલ ડી. ની પદવી નક્ષવામાં યુનીવર્સીટીએ પોતાના જ માનમાં વદિ કરી છે સ્વદેશાનુરાગની વેદી પર અનેક બલિદાન આપનાર આ બે હિન્દના હીરાનો ચેતનમય પ્રકાશ હીરકાળમુધી આપણી માતૃભૂમિપર પડેા એ જ આર્યના છે

૨. કલ્ચીટક માટે કોલેજ.

કલ્ચીટકમાં એક આટલ કોલેજ સ્થાપવાની હીલચાલ લાગી વખત થયાં ચાલી રહી છે એ બાબતમાં સરકારે યુનીવર્સીટીને હાલમાં એક પત્ર લખ્યો છે તેમાં ત્રણ મુદ્દાઓ ઉપર સરકારે તેમનો અભિપ્રાય માગ્યો છે પ્રથમ મુદ્દો એ છે કે કલ્ચીટકના લોકો બે લાખ રૂપિયા

શ્રીમદ્ મહાભારત લાગ ૧ લો ૨ ૬-૦-૦ એન એમ નિયાડી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

સરકારને શકડા આપે તો જ સરકાર ત્યાં દંસિજ કદાવવાની હીતવાચને મદદ કરે આ સરત તે લોકોએ પૂરી કરી નથી આવી સરત રાખવાનું એક સુખ્ય કારણ એ છે કે તે ઉપરથી સરકારને માનમ પડે કે કલ્યાંટકના લોકોને ઉચી કેળવણીને માટે ખર્ચ ખરી જૂખ છે કે નહિ. બીજાને મુદ્દો એ છે કે કલ્યાંટકમાં કોંસિજ સ્થાપવાથી હાલની કોંસિજમાં થતી ગીરદી ઘટશે ખરી ? જાંબે પ્રશ્ન એ છે કે કલ્યાંટકમાં કોંસિજ ઉભી કરવાને બદલે દાવ જે રથળોમાં કોંસિજ છે તેની સખ્યા વધારવી અથવા તેનો વિસ્તાર વધારવો એ પદ્ધતિ વધારે હિતકારક નથી ? આવી અગત્યની બાબતમાં સરકારે સેનેટનો અભિપ્રાય માગ્યો છે એ આગળની જોડકમનો રાજ્ય નીતિમાં એક આવકારલાયક ફેરફાર જ ગણાશે.

જે લાખ રૂપિયા પહેલાં એકઠા કરીને આપો તો જ તમારી કોંસિજ સ્થાપવાની હીલવાચને મદદ કરીએ એ સરકારની સરત ધણી અભ્યપત્રી ઉત્પન્ન કરનારી છે. કલ્યાંટકના લોકો આટલા આટલા રૂપિયા એકઠા કરે તો જ ત્યાં ઉચી કેળવણીના પ્રચાર માટે અવકાશ છે એ માન્યતા અનુભવને હસી કદાવવા જેવી છે. તવગરની જૂખ કોઈ દિન પણ મટે નહિ અને ગરીબનું પેટ હમેશાં ભરેલું જ રહે એ ન્યાયશુદ્ધિ પ્રતિતિની પેલક નથી. કલ્યાંટકવિભાગમાં અત્યારે એક પણ કોંસિજ નથી. ત્યાં કોંસિજ ઉભી કરી ઉચી કેળવણીનાં સાધનો પૂરાં પાડવાં એ તો સરકારની ગબીર દરજ્જા છે. તે સ્વીકારવાને બદલે આવી સરતની અસિધ દોરી પર અનેક આચાર્ય વિદ્યાર્થીઓનાં જીવનને ઝોલાં અવડાવવાં એ આ ઉચી કેળવણીના પ્રચારને મરીકભર અટકાવવાં બરાબર નથી ? સેનેટે આ પ્રશ્નના જવાબમાં કહ્યું છે કે પૈસાની બાબતપર હમે અભિપ્રાય આપવો માગતા નથી. એ બાબત વિષે સરકાર સંધણ બળે છે અને કંઈ પણ તેના હાલની બહાર નથી. આ ઉપર અર્થસૂચક છંદ ખરો પણ સેનેટે બે સીધા સંબોધમાં એમ કહ્યું હતું કે પૈસા પૂરાં પાડવાનું કામ સરકારનું છે તો તેણે કલ્યાંટકના લોકો ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો હોત.

બીજા પ્રશ્નના જવાબમાં સેનેટે કહ્યું છે કે કલ્યાંટકમાં કોંસિજ ઉભી કરવાથી હાલની કોંસિજમાંની ગીરદી યોડે થશે અથવા ઘટશે દર વર્ષે વધતી જતી સખ્યામાં પાસ થતા વિદ્યાર્થીઓને ઉચી કેળવણીનાં સાધનો કેવી રીતે પૂરાં પડવાં એ હાલમાં કેળવણીનો એક બારીક પ્રશ્ન થઈ પડ્યો છે. એક તરફથી હાલની કોંસિજ વિદ્યાર્થીઓને કહે છે “તમારે માટે જગ્યા નથી ભવિષ્યમાં નસીબ અજમાવશે.” જ્યારે બીજી તરફથી સરકાર નથી સ્વીકારતી નવી કોંસિજ ઉભી કરવાનું પૈસાનું કર્તવ્ય કે નથી હાખવતી તેવી હીલવાચ પ્રતિ જોઈએ તેવી સમીન સહાનુભૂતિ આવા સંયોગમાં બીજાના વિદ્યાર્થીઓની સ્થિતિ વિચકુ જેવી થઈ પડે છે. કલ્યાંટક વિભાગના ૪૦૦ વિદ્યાર્થીઓ અત્યારે સુમાઈની કોંસિજમાં સિંચે છે. વળી અર્થ ઉભાવવાની અશકિતને લીધે ધણા

વિદ્યાર્થીઓ પૂના કે મુંબઈની કૉલેજોના લાજ લઈ ચકા નથી ઉપરત, કૉલેજોનાં દાર મંધ થવાથી નિરાશ થઈને પાઠ દરનારની સખ્યા તો જુદી જ ન્યાં બીજી દય કૉલેજોને માટે અવકાશ છે ત્યાં કૃષ્ણાંકમાં એક કૉલેજ ઉભી કરવી કે નહિ તેના નિર્ણયમાં મિથ્યા સમય ગુમાવવો એ શુ ડહાપણ કારણ છે ?

ત્રીજી પ્રશ્ન ધણે ગભીર છે જે સ્થળોમાં હાલ કૉલેજ છે ત્યાં જ નવી કૉલેજ ઉભી કરવી અથવા તેનો વિસ્તાર વધારવો કે ઇલાકાના જૂ. જૂ. ભાગમાં કૉલેજો કદાચરી ? સેનેટે દિગ્ભ્રમ ભરી રીતે જવાબ આપ્યો છે કે ઇલાકાના દરેક ભાગમાં એક કૉલેજ સ્થાપવાની તો અત્યંત જરૂર છે જે બોરો યુનીવર્સિટીઓને સિદ્ધાંત આપનારી યુનીવર્સિટીઓ બનાવવાની દિગ્ભ્રમત કરે છે તેઓના મત એવો છે કે એક જ સ્થળે જૂની જૂદી કૉલેજો હોય તો તેથી સિદ્ધાંત મારણ એક સરખું રહે અને વિદ્યાર્થીઓને જૂના જૂના પ્રેફેસરોના લાજ મળે આ ઉપરાંત કૉલેજોની દૃષ્ટિએ ખર્ચમાં પણ કંઈ બચાવ થાય ખરો પણ હિન્દુસ્થાન દેશ એટલો મોટો છે કે તેમાં સેંકડો યુનીવર્સિટીઓ સ્થાપવામાં આવે તો તે એકી છે એક કૉલેજ તેની આસપાસના લોકોનું માનસિક તથા આધ્યાત્મિક જીવન ધડવામાં જુદું મોટું ભાગ ભજવે છે સાર્વજનિક જીવનના તથા સાર્વજનિક ચેતનના આધિભાવને માટે એકતા સ્વાર્થવાચ અને આદ્યમળનો સહય કૉલેજો અને યુનીવર્સિટીઓમાંથી જ થાય છે કૃષ્ણાંક જેવા મોટા વિભાગને લેવા કેલવણીના સાધનોથી હમેશાં વિમુખ રાખવો એ ખુદ અસકારના ચત્રોમાં કહીએ તો તેના રાજ્યવહિવટ પર એક મોટું કાલક છે મનુષ્યરચિત બન્ધનોથી લેવા કેલવણીના પ્રવાહ હમેશને માટે અટકશે ખરો ? આ દેશના જૂના જૂના ભાગોમાં કૉલેજો સ્થપાય અને કાલાન્તરે તેઓનું જ યુનીવર્સિટીઓમાં રૂપાન્તર થાય એવી રિયલિટી ઉભી કરવામાં મદદ કરવાનું ગભીર કર્તવ્ય સરકારનું પોતાનું જ છે

૩. સેંમ્સનફેસ.

ગયા ડીસેમ્બર મહિનામાં મેદર્સ પત્રા સોંલીસીટર્સની કપનીએ પોતાના એસીલ તરફથી ઇન્ફ્રુવમેન્ટ દૂરદને એક પત્ર લખ્યો હતો તેમાં ઇન્ફ્રુવમેન્ટ દૂરદના એસીટરન્ટ મેનેજર મી સેંમ્સને તેઓનાં અસીલ પાસેથી લાંચ માગી હતી અને લાંચ નહિ આપે તો શાકુ વધારવાની ધમકી આપી હતી એમ જણાવ્યું હતું આ ઉપરથી બોર્ડ મી. આર્ચરની વિરહતા છતાં-જેણે આ સેંમ્સન નાટકમાં ન ઇશ્વર જોવો ભાગ ભજવ્યો છે-એવું દાવ્ય કે મી સેંમ્સને કાર્ટમાં જઈને એવું સાબીત કરવું કે તેણે લાંચ માગી નથી અને લીધી પણ નથી મી સેંમ્સને તે ઉપરથી પેલા ભાણેત સામે ચીફ પ્રેસીડેન્સી મેજસ્ટ્રેટની કાર્ટમાં હાજર થઈને માટે કામ ચલાયુ આ કેસની ૧૦ ચનાવણી થઈ મેજસ્ટ્રેટ ચૂકદો આપનાં કક્ષુ કે મી સેંમ્સને વખતોવખત લાંચ લીધી છે

શ્રીમદ્ભાગવત (પુર્વ પાનાં સચિત) ૨ ૧૦-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

એ ખુરી રીતે પૂરવાર થયું છે. જ્યાંવ પશુ જે પૂરાવા રજી કર્યા છે તે ઉપરથી જણાય છે કે તેઓએ જે ભાષા વાપરી છે તેથી વધારે કડક ભાષા વાપરવા વો કંઈ પણ હરકત નહોતી સંમતન સામે મૂકેલો આરોપ સાચો છે તે જાહેર હિતના સરક્ષણને માટે ચૂકવામાં આવ્યો છે અને તેથી આરોપીને હું છોડી દઉં છું આવા સ્પષ્ટ ચૂકાદા પછી બોર્ડ મી સંમતનને એક મીનીટ પણ પોતાની નોકરીમાં રાખશે નહિ પણ તેને કહાડી મૂકશે એવી હમે આપણા રાખી હતી પણ બન્યું શું ? ઇન્ડિયન એન્ટ ટ્રસ્ટ જેવું મંડળ પ્રજા તરફની પોતાની જવાબદારી બૂધી મધુ અને જાહેર નીતિના ઉચ્ચ ધોરણ પરથી મગરી પડ્યું મી બોર્ડ અને બીજા પાંચ ગોરા સહભાગીઓ મી સંમતનને આ કડગી સ્થિતિમાંથી કેમ બચાવવો તેના માગો શોષવામાં વિશ્વમ્ય ક્યો સંમતનના ઉપર પોતીસે કામ ચલાવવું, સરકારે કામ ચલાવવું, કે ટ્રસ્ટે કામ ચલાવવું એ પ્રશ્નના તિરાકરણ જોકે પ્રશ્નને કંઈ સંબંધ નથી પ્રજા તો એટલું જ માને છે કે મેંજીસ્ટ્રેટના આવા સ્પષ્ટ ચૂકાદા પછી ઇન્ડિયન એન્ટ ટ્રસ્ટ જેવા મળેલાં લાંચ લેનારને પોતાની નોકરીમાંથી કહાડી મૂકવો હતો. જે મળમાં પૈસાની આટલી મોટી ઉચ્ચપાલક થાય છે તેના હોદ્દાદાર લાંચ લે છે એમ જણાય છે તો તેને નોકરીમાં રાખવામાં આવે તો ઇન્ડિયન એન્ટ ટ્રસ્ટ પોતાના ટ્રસ્ટનો ધણો જ કુશલયોગ કર્યા છે એમ હમે જરા પણ સંકાપ વગર કહીશું આપણને વારનાર કહેવામાં છે કે આપણે સ્વરાજ્યને માટે લામક થયા નથી, પણ સરકારના મોટા મોટા અમલદારો પોતાના હાથ નાંચેના એક નોકરને બચાવવાની ખાતર મેંજીસ્ટ્રેટની મોટી ગૌરવની ક્ષતિ થાય તથા તેના ચૂકાદા માટે લોકોમાં તિરસ્કાર ઉત્પન્ન કરે એવી ટીકાઓ કરે તેનું શું ? એટલું જ કે તેઓ ઇન્ડિયન એન્ટ ટ્રસ્ટ જેવા મંડળપર રાજ્ય બચાવવાને લામક નથી આપાસન માત્ર એટલું જ છે કે મેંજીસ્ટ્રેટ, સર હાજીમ તથા મી વાઝાબી આ કેસમાં સંમતનને નોકરીમાંથી કહાડી મૂકવાનો જે હિમ્મતભરી રીતે આગ્રહ કર્યો હતો તે પ્રશંસાપાત્ર છે મી વાઝાબી સંમતન કેસનું જે સાચું સ્વરૂપ પ્રજા સમક્ષ મૂક્યું છે તથા જાહેર જીવનના ગૌરવને સાચવી રાખવાના ઉચ્ચ હેતુથી મી એંજીરના પક્ષપાત્રી અને પ્રમુખની જવાબદારીને જરા પણ ન શોભે તેવા વલ્લુની જે આટકણી કહાડી છે તે માટે પ્રજા તેમનો જોડલો ઉપકાર માને તેટલો યોગ્ય છે.

પણ સંમતન નાટક હજી પૂરું થયું નથી. જાહેર નીતિને વિધાનસભા આપનારી મી એંજીરની આવી આપણુદી પદ્ધતિ આપણે કર્યા સુધી સાંખી રહીશું ? મી સંમતન કેસ જેવા નાટકથી અપ્રેમેની ન્યાયશુદ્ધિમણિ આપણે વિશ્વાસ ડગમગે તો તેને માટે જવાબદાર તેઓ જ છે. નામદાર લોર્ડ વિલીંગ્ટને પોતાના કૌન્સેલરના લાપસમાં public morality

શ્રીમદ્ભાગવત (મોટા અક્ષરવાળું ૨૯ ચિત્રો સહિત) એક ભાગમાં ૩૫૬ના પૃષ્ઠાનુ ૩ ૮-૮-૦

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

જાહેર નીતિનું જે દર્શન કરાવ્યું હતું તે જાળવી રાખવાનો તેમની સરકારને પ્રયત્ન પ્રાપ્ત થયો છે આશા છે કે આ સરમહારેણું નાટક વધારે લગાય તે પૂર્વે સરકાર જાહેર સરઘાઓના ગૌરવ અને જવાબદારીને અનુરૂપ તેનો અત આજુબૌ. તેમ થશે તો જ ઇન્ડિપેન્ડન્ટ ટ્રસ્ટ-માંથી પ્રગ્લનો ઉડી ગયેનો ટ્રસ્ટ પાછો બેસશે.

૪. પ્રેસ એક્ટનો એક પ્રયોગ.

પ્રેસ એક્ટ જ્યારે પસાર કરવામાં આવ્યો ત્યારે સરકાર તરફથી એવું વચન આપવામાં આવ્યું હતું કે તેનો ઉપયોગ હંમેશા વિવેકથી અને ન કૂટે જ કરવામાં આવશે પણ અત્યાર સુધી તેનો જે ઉપયોગ કર્યો છે તેમાં જાણે તેટલો વિવેક જતાવવામાં આવ્યો નથી, અને આપણા પ્રખ્યાત દેશભક્ત ધી આર્નરેન્સ મી. મન મોહન માલવીયા પાસેથી અમુદ્ય પ્રેસના સમર્થમાં રૂપિયા ૨૫૦૦ ની જે જામીનગીરી માગવામાં આવી હતી તેણે તો હવે જ વાળી છે. મી. મન મોહન માલવીયા અમુદ્ય પ્રેસના માલિક છે તેમણે પ્રકટ થતા અમુદ્ય નામના પત્રના તારીખ ૨૬ મી જૂનના અંકમાં ફ્રેંચ આફ્રિકન સીપાઈ અને બ્રિટિશ આફ્રિકન સીપાઈ રજુબૂમિ ઉપર જે જૂનો જૂહો દેખાવ કરે છે તેનું કારણ તેઓના કિશ્કણ-*traumatising*-ના બેદ છે એવું લખાણ આવ્યું હતું. આફ્રિકાના કારભારની પ્રત્યક્ષ માહિતી અમુદ્ય પત્રને હોઈ શકે એ શક્ય નથી તેણે તો “ઇડિયન એપીનીઅન” નામના આફ્રિકામાં પ્રકટ થતા પત્રના ૨૫મી મેના અંકમાંથી ઉતારો કર્યો હતો. હિન્દી સીપાઈ સભા ધી તેમાં કંઈ લખાણ નહોતું. અમુદ્ય પત્ર આફ્રિકામાં જવાનો સમય નથી, અને જ્યાં તો પણ આફ્રિકન સીપાઈ સમજનાર નથી એટલે એ લેખથી તેઓમાં ભેદીલી ઉત્પન્ન થવાનો જરાપણ સમય નથી. વળી જે પત્રને આધારે અમુદ્યે આ લખાણ કર્યું છે તે પત્રની પાસેથી ત્યાંની સરકારે જામીનગીરી માગી નથી. સ્થિતિ આવી હોવા છતાં અમુદ્ય પત્ર પામે નહિ, પણ અમુદ્ય પ્રેસના માલિક મી. માલવીયા પાસે અલ્લાખાની સરકારે રૂપિયા ૨૫૦૦ ની જામીનગીરી માગી. મી. માલવીયાની દેશભક્તિ અને રાજ્યભક્તિ સુવિદિત છે તેમનું જાહેરજીવન એટલું તો નિર્મલ અને રાજ્યભક્તિથી અક્ષિત થયેલું છે કે તેમની રાજ્યનિદાને માટે સરકારને સેધ પણ યકા હોઈ શકે નહિ. આવા એક ઠેરવ, પર્યાવરણ અને રાજ્યભક્ત પુરૂષને સર જેમ્સ મેરટનની સરકારે માત્ર એક સૂચના જ કરી હતી તો તે ઉપર જરૂર લક્ષ અપાત એ વાત નિસંદેહ. પણ તેમ કરવાને બદલે રૂપિયા ૨૫૦૦ ની એકદમ જામીનગીરી માગી એ મી. માલવીયા જેવા રાજ્યનિદ પુરૂષનું હૃદયનું અપમાન છે. અંગ્રેજી વર્તમાનપત્રો અને દેશી વર્તમાનપત્રો તરફ સરકાર જે દૃષ્ટિએ જુએ છે તેથી આપણને અસંતોષ થાય એ સ્વાભાવિક છે અને તેમાં જ્યારે

શ્રીમદ્ભગવત બે ભાગમાં ૪૫૩ના પુઠાનું રૂ. ૬૦૦-૦૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

બધા દેશી વર્તમાનપત્રોને 'સમ જમાઈ' સુળીએ ચડા દો' એ સુત્રે હકારવામાં આવે છે ત્યારે તો એ અસંતોષ આપણા હૃદયને બાળી નાંખે છે પણ આપણે શું કરી શકીએ ? પ્રેસની પાસેથી જાનિનગીરી મામવાના હુકમ સામે—આપણે આપીલ કરી ચકીસુ એવું વચન આપ્યા છતાં— આપણને અપીલ કરવાનો હક નથી “મી માલવીયા પાસે જાનિનગીરી” એ વિચાર ક્યા દેશાતુ- રાગી પુરવના છે અને નહિ હુઆવે ? પણ જ્યાં અપીલનો અવકાશ નથી ત્યાં લાચારીએ સરકારનો હુકમ માથે ચડાવ્યા સિવાય છિપાવ નથી મી માલવીયાએ સરકારના હુકમનાં સમ-વર્તમાં સરકારને એકપત્ર લખી તે વાળખી નથી એમ દર્શાવ્યું હતું મી માલવીયાએ રૂધિરા ૨૫૦૦ ની જાનિન- ગીરી આપી નહિ પણ એક ખરેખરા દેશભક્ત અને રાજ્યભક્ત પુરવના સ્વમાન એને ગૌર- વને શોભે તેવી રીતે પ્રેસ બધ કરવાનો ઠરાવ કર્યો અને અમુક પ્રકટ થયું બધ થયું એટલું જ નહિ પણ તે પ્રેસમાંથી પ્રકટ થતાં અપીલ અને ફસીબત પત્રોને પણ તેનો દરદાર લાગે એ રીતે સરકારે એક પથરું ત્રણ પક્ષોને પાડ્યાં ! ધી રાષ્ટ્રસંઘના ઇન્ડિયાએ એન્સેલરના ભાષણપર એક અમ્મ લેખ લખતાં એક બહુ જ ગભીર વિચાર દર્શાવ્યો હતો તે એ છે કે “An impatience of wrong and tyranny and injustice must be instilled in our educational system” પ્રેસ એકટના આવા પ્રેરણાથી તથા તેની વિવેકશક્તિથી આજી સુશિક્ષિત વર્ગ અધીરો અને અસંતોષી બની જાય તો તે કેટલું સ્વાભાવિક છે ! ડાહી અને ઉચ્ચ રાજ્યનીતિ આવી અધીરાઈ અને અસંતોષને દૂર કરવામાં સમાવેશી છે, નહિ કે તેને વધારવામાં દીવાસી માન એટલો જ છે કે અમુક પ્રેસની પાસેથી જાનિનગીરી લેવાનો જ હુકમ સરકારે કહાડ્યો હતો તે પાછો ખેંચી લીધો છે અને અમુક પત્ર પાંચ હોમેશની માફક પ્રકટ થશે આ ખૂસ ખબર છે અને સરકાર પોતાની જૂલ જોઈ તે માટે હોમે તેમને અલિનદન આપીએ છીએ

સ્નેહવદનનું કુંડું

લેખક — રા. ધનસુખવાવ કૃષ્ણવાલ મહેતા

કોઈનું કોઈપણ પ્રકારે કામ કરી છૂટવું એ શક્તિ મ્હારા હૃદયમાં જન્મ પ્રગળ છે. મને તે માણસ મ્હને મને તે કામ કરવાનું કહે તે કરવાને હું તરત તૈયાર પરતું હું મ્હારા અનુભવ ઉપરથી એમ કહી શકું છું કે એ પ્રમાણે કામ કરવામાં કોઈ સાર નથી, આખરે તો અપજ્ઞસ જ મળવાને. આપણે કોઈના નવાણું કામ બરાબર રીતે કર્યા કરીએ અને ઉંચે સોમ્ય કામ બરાબર રીતે નહિ કરીએ એટલે ધણ ચૂક્યું પેતો માણસ આપણા કરેલાં નવાણું કામ બૂરી ભાવ અને સોમ્ય કામ બરાબર કેમ નહિ કર્યું એ વિષય ઉપર જ હિતરી પડે. તકરાર થાય, વેર બધાય, અને કામ કરી છૂટવે પણ આપણા હૃદયમાં બધા થાય. વળી કેટલાક માણસોને એવી જ ટેવ હોય છે કે પોતાનું મને તે કામ હોય તોપણ જો તે બીજા કરી આપવાની હા પાડતા હોય તો તેમને જ સોપી દે અને પછી તે કામ બગડે ત્યારે બખડવા ભરે. મ્હારે અને સ્નેહવદનને પણ આ જાતની તકરારનું કારણ એક વખત આવેલું ત્હેને આજે ધણી સમય થઈ ગયો. તેમ છતાં હજીપણુ જ્યારે જ્યારે તેમને એ વાત યાદ આવે છે ત્યારે ત્યારે તેમની મુખમુદ્રા એકદમ ગંભીર થઈ જાય છે અને જાણે મ્હં કેમ તેમના કોઈ સ્નેહીનું ખૂન કર્યું હોય તેમ મ્હારા તરફ તિરકારવૃત્તિથી દ્રષ્ટિ રહે છે. અલગથી, હું તે પ્રસંગે મૌન જ ધારણ કરું છું. એમ કયાં સિવાય બીજા રસ્તો પણ શો? આપણો વાક નહિ હોય તોપણ જ્યારે માણસો એમ સ્વીકારતાં હરે ત્યારે આપણે બીજું શું કરી શકીએ ?

તકરાર નજીવા કારણને લઈને ઊભી થએલી હમે જન્મે તે વખતે મુખાર્ષિમાં એક જ આનખા પાસે પાસેની ઔરડીમાં રહેતા હતા. એક વખત થોડા વખતને માટે સ્નેહવદનને સુરત જવું પડ્યું હતું—સુરત જવું પડ્યું હતું કે ઔરપાસ કે કામળેજ કે વડોદરા જવું પડ્યું હતું તે મ્હને બરાબર યાદ નથી પણ તે પ્રશ્ન બહુ મહત્વનો નથી. જતી વખતે મ્હને કહી ગયા કે “ન્હાનાભાઈ, જરા આટલું મ્હાં એક રોપાનું કુંડું છે ત્હેને ફરોજ જરૂર, જરૂર પાણી પાપા કરજો રોપો બહુ કિમતી છે માટે પાણી પાવાનું જૂલસો નહિ.”

તકરારનું કારણ આટલું જ હતું પણ એમાં પાછા આવીને તેમણે એ વિશે જ મનની ન્હાનમ જતાવી હતી તે જો કોઈએ પણ સંભળી હોય તો ત્હેને તેમને વિશે બહુ જ દલકો અભિપ્રાય બધાય. મ્હારે કોઈ કુંડાને પાણી પાવાનું એકલું જ કામ નહતું અને આજો દિવસ

એ જ કામ કરવા હું બધાયેથી નહતો, અને જો કે હું કપૂલ કર્યું કે મેં કુડામાં ઢાંઈ દિવસ પાણી રેડ્યું નહતું પણ મ્હારે ત્હેની સાથે એટલું પણ કહેવું જોઈએ કે બપોળી બેઠને મ્હારે ન જ રેડ્યું એવો મ્હારો વિચાર હતો જ નહિ પણ ક્રાંત રીતે સ્થામા માણસનો બચાવ સંક્રાંતનો અને પછી અમુક વિષય ઉપર નિર્ણય ઉપર આવવું એ દેવ બહુ જ યોગ્ય માણસેની હોય છે, ત્હેમાં સ્નેહવદનને તો એ દેવ નથી જ એટલે લાચર.

એમાં ભૂલ્ય એટલી યજ કે સ્નેહવદન એ કુડામાં પાણી રેડવાનું કામ ધાટીને ન સોંપતા ગયા એટલું ખરૂં કે મેં દરરોજ પાણી રેડવાનું વચન આપ્યું હતું પણ તે વખતે સ્નેહવદને મ્હને એવો છેતરો કે જાણે પાણી રેડવાનું કામ જાણે રમતની વાત ન હોય. ફક્ત એટલું જ કે એમણે મ્હારા બલા સ્વભાવનો પૂરેપૂરો લાભ લીધો.

સ્નેહવદન પાસે એ કુક પણ ખાસ થયાં હતાં અને તે દરમિયાન તે એને દરરોજ પાણી પાતા એટલે જાણીજોઈને મ્હને પોતે જુદું સ્થમળનું એમાં વાંક કેનો? ત્હેમણ કહેવું એમ હતું કે એક વખત આપણને દેવ પછી જામ એટલે એ કામ જોવું રહેલું યજ પડે છે કે ખાવાનું જૂનીયે તો કુડામાં પાણી રેડવાનું જૂનીયે। હવે આ ત્હેમનો સિદ્ધાન્ત તદ્દન જ ખોટો હતો એમ ગમે તે માણસ જાણી શકે હું ત્હેમની બેરહાજરીમાં કોઈપણ દિવસ ખાવાનું ભૂલી ગયો નહતો પણ પાણી રેડવાનું કામ એકપણ દિવસ કરી શક્યો નહતો ત્હેણ 'કેમ' હજી જો મ્હને ત્હેમણે તે કુક મ્હારી રમમાં મૂકવા દીધું હોત તો હું જરૂર પાણી રેડત પણ જ્યારે મેં ત્હેમને તેમ કરવાનું કહ્યું ત્હારે ત્હેમણે ચોખ્ખો ના પાડી શા માટે ખાઈ? વળી એ કિમતી રોપાનું કુકું સ્નેહવદને કપ્પાથી મેળવ્યું અને શી રીતે મેળવ્યું તે જાણવાની મ્હારી આકાંક્ષા નહતી પણ જ્યારે તે કુકને પાણી પાવાનું કામ મ્હને સોંપ્યું ત્હારે વિવેકની ખાતર પણ ત્હેમણે તે રોપાની સાચી હકીકત મ્હને કહી દેવી જોઈતી હતી એક માણસને, 'રોજ લાડને પાણી પાવા જેવું વિકટ કાર્ય સોંપવું અને ત્હેનો કાર્ષિ પણ ઇતિહાસ કહેવો નહિ એના જેવી ધૃષ્ટતા મેં હજીસુધી જોઈ નથી. મ્હારો મત એમ છે અને કનૈયાલાલ અને અવિનાશ પણ એ મ્હારા મતને ટેકો આપતા હતા કે એ કુક એમણે કોઈ માણસને બે ચાર આના આપીને કોઈ રોડીયાના જગલામાંથી તફતવ્યું હતું-અલબત્ત, આજ ફક્ત મ્હાં ધારવું જ 'હતું ત્હેને વિવે મ્હારીકને પૂરાવા ન હતા-અને પોતે એમ કહેતા હતા કે કોઈએ એમને ખાસ બેટ આપ્યું હતું' હું આ વાત બીલકુલ માની શકતો નથી સ્નેહવદનને કિમતી પ્રથમજાતું કુકું બેટ તરીકે કાણ આપે? સ્નેહવદનનામાં એવા તે શા સુધુ છે કે સ્વાધુ માણસ' એમના ઉપર, બેહી' પડે ?

સ્નેહવદન એમ કહે છે કે મ્હારો પાણી રેડવાનો ધરણો જ નહતો. આમ કહેવું એ એકલુ જુલુ બરેલું જ નહિ પણ તદ્દન ઝેરવ્યાજની હતું. મ્હારો વિચાર એમ હતો કે રાતના વાગુ ક્યાં પંખી રોજ કુડામાં પાણી રેડવું ધરતું એક યા જીજી કારણને લઈને એ કામ થઈ શક્ય નહિ. કૌંજમાં કઠાસમાં થોડા હાઈ લારે મ્હને લણી વાર માદ આવતું પણ એવો વિચાર તો સ્નેહવદનને પણ નહિ હોય કે મ્હારે તેનાં કુડાને માટે કૌંજના કલસીસ છોડીને અને પરિણામે મ્હાઈ આપુ જીવન બગાડીને વેર આવતું અને પાણી રેડવું ! સાંજે ઘેર આવતો ત્હારે હું એટલો યાદીને લોથપોથ થઈ ગયેલો હોઈ કે પાણી રેડી શકાય જ નહિ. પછી કચ્છાં તો હું બ્હાર ફરવા જઈ કે કચ્છાં તો કનૈયાનાન અને અવિનાય અખાં મારવા આવે. હવે તે વખતે મિત્રોને છોડીને એક પુલના કુડાને પાણીપાવા કેમ જવાય ? પંખી મ્હારે જીતુ મમ ન હોય તો હું જરા પુસ્તક લઈને બેસતો. કોઈ નવલકથાનું અરકુ અકરણ વાચ્ય હોય તે વખતે સહસા સ્નેહવદનનું કુક નક્કર આગળ “પાણી, પાણી” ની ચીસ પાડતું તરી આવતું. સ્નેહવદન આ વાત માનતા નથી પણ ખરેખર તે સત્ય જ છે. હવે જો તે જ વખતે હું એક ટમ્બલર લારીને પાણી લઈને જતો હોત અને પાણી પાતો હોત તો બધું સંજોગમાં ઉતરત પણ તે વખતે હું રહેજ આગસ કરી જતો. મ્હને એમ કે આટલું અકરણ પૂરું થાય એટલે ઉડું. એ અકરણ પૂરું પણ થાય અને સ્નેહવદનનું કુક મ્હારી દષ્ટિ આગળથી અદશ્ય પણ થઈ જાય. આમાં મ્હારાં હૃદયની કોઈ નિર્મનતા તો ખરી જ. પણ ત્હમે એમ વિચાર કરો કે મ્હારે સાદિત્ય જેવા વિન્ય પ્રદેશમાં વિચરવાનું છોડી દઈને કાઠના કુડાને પાણી પાવા જેવું કુદ્ર કામ કરવા જવું ? અને એવી રીતે કોઈ પણ માણસને પોતાની રૂમને વિક્ટોરિયા ગાર્ડન્સ બનાવવાનો શો હક છે ?

પણ આવાડીવાં સ્નેહવદન મુનાઈની બ્હાર રતા. તેટલામાં કોઈ નહિ તો ત્રણસે કાગળો ત્હમેણે મ્હને ત્હમના પેલા કુદ્ર રોપાને પાણી પાવા વિશે લખ્યા હશે. જે માણસ આપણો મિત્ર હોવાનો હોવા કરે ત્હને આપણા ઉપર આટલો વિશ્વાસ નહિ ? મ્હે પાવાનું વચન આપ્યું હતું અને મિત્રો વચ્ચેનું વચન એટલે જ બસ-પછી વધુ એમને શું જોઈતું હતું ? પણ સ્નેહવદનને એમ વચનથી સતોષ માય એમ નથી. આખરે તો હું ત્હમના અક્ષર જોઈને કિન્નાદ જેવો થઈ જવા લાગ્યો. વળી કાગળ રૂકત એમના કુડાને પાણી રેડવાનું યાં કરાવવાને જ લખતા એમ પોતે ચોખ્ખું જણાવી પણ દેતા ન હતા પણ જૂદી જૂદી રીતે હવડી મુકિનઓથી એ વિષયને દાખલ કરતા. એથી મ્હને વધુ નિરસ્કાર ઉપજ્યો હતો. તાજે કલમમાં “ત્હમે પાણી જરાબર નાખો છો ?” અથવા તો “હવે તો રોપો બહુ ફાવી ગયો હશે જ” અથવા તો “હવે પાણી પાવાની તો ત્હમને ટેવ પડી ગઈ હશે !” વિગેરે વાક્યો પોતે ધુસાવી દેતા. સ્નેહવદન એમ કહે

છે કે આગ એક કાગળના જવાનમાં મહે એમ પણ લખ્યું હતું કે “ હું હમણે જ કુડાના પાણી નાખુ છું ” આ વાત સદનંતર જુદી છે મહારી માન્યતા એવી છે કે મહે તેમ લખ્યું જ ન હતું અને વખતે લખ્યું હોય તો એવી ધારણા રાખીને જ લખ્યું હશે કે કાગળ પૂરો કરીને હું તરત પાણી નાખીશ (અને મહારે એ પણ જણાવી દેવું એઈએ કે મહારે એ કાગળ સ્નેહવદન મહેને બતાવી શક્યા નથી પોતે એમ કહે છે કે એમણે એ કાગળ ફાડી નાખ્યો હતો આ વાત માનવા જેવી લાગે છે ? મહારે યુનોહ સાખીત થતો હોય એવો કાગળ જણી એઈને પોતે સા માટે ફાડી નાખે ?) વળી કેટલાક કામગીરીમાં ફક્ત એ લીટી જ પોતે લખી હોય અને હેમાં “ કુડાની શી સ્થિતિ છે ? તરત જવાન લખજો ” અને “ Why don't you write anything about my flower pot? Do reply at once ” એ પ્રમાણે લખાયેલું હોય ? આપણે સહવારે આશામય બેઠા હોઈએ, પુસ્તકોમાં મન ચોટવું ન હોય, આવેથી ટપાલવાળાના પત્રોના અવાજ સહળાવ-ધીમે ધીમે પામી આવતો જાય અને આખરે આપણી રમતા બારણા ઉપર ટકોરો થાય, આપણે પુસ્તકને હાથમાથી છોડાવી દઈએ, (અને તેમ કરતાં તે પુસ્તક કોઈ કાગળની વસ્તુ ઉપર પડે તો નૂકસાન થાય તે જુદું) હાકળા ફાકળા ઉડીને બારણા ઉઘાડીએ અને ત્વરાથી ટપાલવાળાના હાથમાથી કાગળ લઈને જોઈએ તો જણાય કે તેનો પેલા પેલાં ડર્ટી, કચરા જેવાં ફાવાર પેંછને આટેનો સ્નેહવદનનો એ લીટીનો કાગળ છે તો તે વખતે મહારાં મનની શી સ્થિતિ થાય તે સહુ કોઈ જણી શકે તેમ છે હું આવી વખતે એક જ લીટીમાં જવાબ પતાવતો કે “ કુડું બરાબર છે ”

સ્નેહવદનનો મહીડીયો સ્વભાવ હું બરાબર જાણતો હતો અને પાછા આવતીને જો એમણે કુડાની બરાબર સ્થિતિ એઈ તો બોલામાં બોલુ પંદર દિવસ રૂપણ માયરો એવી મહારી ખાતી હતી તેથી જેમ જેમ તહેમને આવવાના દિવસ પાસે આવતા ગયા તેમ તેમ પાણી પાવાના પ્રયાસમાં હું વધારે ઇતસાહી બનતો ગયો એક વખત તો મહે પાણી વાલે પાણી પણ મગાવ્યું હતું હવે તે વખતે જ જો મહે અમમચેતી વાપરીને તે પાણી સ્નેહવદનને બતાવવાને માટે રાખીમૂક્યું હોત તો કોઈ ચિન્તા ન હતી પણ મહેને તે વખતે કોઈ ધ્યાન રહ્યું નહિ અને નહાવાને માટે પાણી મગાવ્યું હશે એમ ધારીને મહે નહાવામાં જ એ પાણી વાપરી નાખ્યું એક વખત ખાસ કરીને પાણી રેડવાના ઇરાદાથી હું સ્નેહવદનની રૂમ સુધી ગયો પણ ત્યાં આવીને લૈયાશ મહેને સ્નામો મળી ગયો એટલે તહેની સાથે વાત કરીને હું પાછો મહારી રૂમમાં જ આવ્યો ગયો પાણી રેડવાની મહારી કેવી તીવ્રેચ્છા હતી તે સાખીત કરવાને એટલું જ કહેવું બસ યશી કે રાતના પછુ કેટલીક વખત મહેને તહેના સ્વપ્ના આવતાં અને હું જાગી ઉઠતો આવતી વખતે, સહવારે બરાબર

યા રહે ત્હેને માટે હું તરેહવાર સુખિઓ કરતો. ધાતીયાને છેડે અને ચાંદ્રને છેડે મ્હોટા માઠ મારતો, ખુરશીને ઉઘી મૂકતો, ચાર બેડી જૂટને એકબી સ્થાએ દેરીથી બાંધતો. પચ સપ્તગુ રૂપા. ઉલટુ રદવારે એ બધું સા માટે મ્હે કર્યું હશે એ શોધવામાં મ્હારા નકામા બેથી ત્રણ કલાક જતા અને બાખરે નિરાશ થઈને હું તે ચલ્ન છોડી દેતો. આ સર્વ મ્હેનનના બદનામાં સ્નેહવદન મ્હને એમ કહે છે કે “આવા ઉલટુના અખતરા (ઉંનુના અખતરા !) કરવા કરતા તે જ થકીએ પાણી પાવા કેમ નહિ જવાયુ ? ” જુઓ એમની વાત ! રાતે ઉઠીને આખી ચાતના નિર્દોષ મનુષ્યોની નિદાને બગ કરીને મ્હારે પાણી પાવા જવું બેઈગુ હતું ! અને એમાં કદાચ મ્હને હડી લાગીને ન્યુમેનિયા થયો તો ? કદાચ એક ૭૬ કુલના ઝાડના કુડાને માટે મ્હારે આપઘાત કરવો ? આપણે વાતોમાં વાંચીએ છીએ કે કુલવતીને પરણવાને એક રાજકુમારે અનેક કષ્ટો વેઠ્યાં હતાં અને પોતાની હાથ દેવી-પિરાઓના મનામણાને માટે અનેક પ્રેમી યુવકોએ એક પ્રુપથી પણ નજીવી વસ્તુને માટે પોતાના દેહના બલિદાન આપ્યાં હતાં, પણ એ વાત કહ્યાં અને આ વાત કહ્યાં ? અહિં વસ્તુસ્થિતિ જુદીજ હતી એમ સહુ કોઈ જાણી ગયું હશે. સ્નેહવદનના એક પાત્ર પૈસાના (અને ધારો કે પંચીસ રૂપીઆના હોય તોપણ શું ?) ઝાડના કુડાને માટે મ્હારે ન્યુમેનિયાથી પીગયું અને પરિણામે કદાચ પ્રાણ ગયા. એ કાણે કયું હતું ?

હવે જે દિવસ સ્નેહવદન આવવાના હતા તે દિવસની દખીકન કહું હું કોનેજ પહોંચ્યો એટલે મ્હને એ વાત યાદ આવી. મ્હને લાગ્યું કે આજે એ હું પાણી રેડીશ તોપણ મ્હારાથી એટલુ તો કહેવારી કે હું તો રોજ પાણી રેડતો હતો. આમ ધારીને હું દ્રામમાં મ્હડી ભેટા અને એકદમ ઘેર બઈ પહોંચ્યો. જાતાંની વેત એક બાવડી બરીને પાણી લઈને હું સ્નેહવદનની રૂમ આગળ ગયો. રૂમનું બારણું ઉપાડ્યું ને હું અંદર ગયો. અંદર જઈને બેઠેલુ તો કુડુંજ નહિ મળે ? મ્હે એકદમ ધાગીને બોલાવ્યા અને પૂછ્યું “અભ્યા, ઝાડનું કુડ ક્યાં ? ” ત્હમે જાણી દીધી ? ધાગીએ શો ઉત્તર વાળ્યો હશે ? એણે મ્હને થોડે પેટે કહ્યું કે “ રોક, એ કુડામાનું ઝાડ તો ત્હને સુકાઈ ગયું હતું તે આજે દસ દિવસ થયા મ્હે ઝાડ અને કુડું ફેંકી દીધા ! ”

હું આજો દિવસ ધુમરાયતો બેઠી રહ્યો અને રાતે સ્નેહવદન યાજ આવે તે પહેલાં નાટક એવા ઉપડી ગયો. બીજો દિવસ મને તેમ કરીને મ્હે સ્નેહવદનને મ્હો જ નવાન્યુ નહિ પછી જ ત્રણ દિવસ સૂધી હું અને સ્નેહવદન દાદર ઉપર કોનેજમા સાથે રહી જતા. ત્હારે સ્નેહવદનના જોળખાણ હોય તેમ ફક્ત સલામ થતી મ્હે તે પ્રમાણે ચાલવા દીધું. આખરે ૭ દિવસ પછી સ્નેહવદન એક દિવસ રાતે મ્હારી રૂમમાં આવ્યા અને ત્હમે માનશે ?—ત્હેમણે બરાબર સલામ

તણ કલાક એમના પેલાં અમુલ્ય () જાડના કુડને માટે લાપણુ આપ્યું મ્હે એક શબ્દ પણ રહ્યો નહિ પણ એ લાપણુ પૂરું કરી રહ્યા તેટલા વખતમાં મ્હે સારી જોવી ઉવ કહાડી લીધી બીજું શું કરું ? આપણે ચાણી પાવા જમણે તે પહેલા ધાગધાગ કરીને ચાકરો જાડના કુડા ફેંકી દે તો આપણે શું કરવું ? આપણાથી કંઈ ચાકરને થોડો ફાંસીએ દેવાયો ? કે જોલમાં નખાયો ? રોહવદનની સુખમય ઝિંદગીમાં મ્હે જાણે કેમ હળાહળ વિષ રેડ્યું હોય તેમ લગભગ બે માસ સૂધી, નાટકમાં કંઈ રાજ અરી જાય તે વખતે તેના વજર અને સેનાપતી આપણું પેટ બાળી નાખે તેવો મ્હેરો કરે છે તેવી જાતનો મ્હેરો કરીને રોહવદને ફાંસી કર્યું । આપણે તો જાણે તેમના મ્હેરામાં કંઈ ફેરફાર થયો જ નહિ હોય તે પ્રમાણે વર્તવાનું રાખેલું થયું એટલું કે એ ઉપરથી મ્હે શિખામણુ એટલી લીધી કે એવા અપહારી મનુષ્યોના કામ કંઈ હાથમાં જ નહિ લેવા * -

અન્યસ્વીકાર.

- ૧ અધ્યક્ષના (શ્રી હર્ષચરિત સસ્કૃત નાટકનું ગુજરાતી લાપાતર)
કર્તા—રા. કેસવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ, બી એ , મૂલ્ય આઠ આના
- ૨ વેદાન્તસમુદાય (શ્રીમદ્વેદાન્તાર્થના વેદાન્તના સ્તોત્રોનો સંગ્રહ—સસ્કૃતમાં)
કર્તા—રા. બ્રહ્મચિ હરેરામ શર્મા મૂલ્ય અડી રૂપીઆ
- ૩ હાસ્યમહિર (હાસ્યરસના ગુજરાતી લેખોના સંગ્રહ)
કર્તા—રા. બ. રમણભાઈ મહિપતરામ નીલકંઠ અને સૌ. વિદ્યા રમણભાઈ નીલકંઠ
બી એ , મૂલ્ય સવા રૂપીઆ
- ૪ અભિજ્ઞાન શકુન્તલ સસ્કૃતપરથી ભાષાન્તર
કર્તા—રા. મગનભાઈ ચતુરભાઈ ખટેલ બૅરીસ્ટર એટ-લૉ મૂલ્ય રૂ ૧-૨-૦
- ૫ Milestones in Gujarati Literature (ગુજરાતી ભાષાનો ઇતિહાસ—અંગ્રેજીમાં)
કર્તા—રા. કૃષ્ણલાલ મોહનનાથ ઝવેરી, એમ એ , એલએલ બી , મૂલ્ય રૂ ૨-૦-૦
- ૬ રવિદાન્ત ભા. ૧ લો (સ-માર્ગદર્શક ગ્રન્થ)
કર્તા રા. ચુનીલાલ નરભેરામ દેસાઈ મૂલ્ય રૂ ૨-૦-૦
- ૭ જ્ઞાનચિંતામણિ (કીર્તન સમુચ્ચય)
કર્તા—રા. બ્રહ્મચિ હરેરામ શર્મા મૂલ્ય રૂ ૨-૦-૦

* કાંઈક નવો અમેચર ઉપરથી

જૂની યાદ.

લેખક —૨૧. ચિમનલાલ લોગીલાલ ગાધી.

(વસતતિલકા વૃત્ત)

સધાસમે ચમનમાં, સખીઓની સાથ
તું મોગરાની ક્ષીરી, ફરતી હતી ત્યાં ।
ચુદ્ધિઓ સદજમાં મળી સામ સામે
ને એક આ ઉર જાન્યાં, કદી યાદ આવે ૨

મીઠા મીઠા પ્રણયની લખતા કવિતા
“ તારો હું છું પ્રિયતમે ” “પતિપ્રાણ મહારા ”,
ઈત્યાદિ સ્નેહ વચનાથી વધાવી લેતાં
અકેક આપણુ સખિ । કદી યાદ આવે ૨

બિડાં અકેક કરમા કર લેખને જ્યાં
શોખાસ મનજ મવામ વળી હોતાં
દેખાં ચુકે હસકતાં, રસભોત ન્હોતાં
સસ્પર્શ ન્હોતી ! કરનેા શું જૂની મધ વૂ ।

રાત્રિ સુમનજ શશિકિરણો ઢળતાં
વાતાવનેથી ગૃહમાં પ્રથમે દિને જ્યાં,
દેવી સખી પ્રિયસખિ ! તું તહીં પધારી
એ કે પ્રત્યક્ષ લખવે, વદતી ન કંઈ

લજ્જાગુ જ્ઞાનન ઉચ્ચ કરવા મથુ ત્યાં
તું હસ્તપક્ષવ વડે અટકાવતી ને,
તિર્વેક દષ્ટિવળી સૂચવતી સખી કે
અન્ધ મ્હને નીરખી મસકરીમાં દસે છે

જોવા વિધે અણુય મિથિત, મોદમાંડી
લાઝ્યા નહિ દિવસ માસ વ્યતીત યાતા
અદૈત જામ્યુ ઊરનું, દિન એક આબ્યો
વિશેષનો સ્મરણથી હજીએ મુલુ છુ

તે રાનિત્ર સ્મરણુ શું સખિ !, દૂર થાય
રોકે અર્થ વદન એ હજી ના બૂલાય
તહે રોઈ રોઈ રજની, સપળી વીતાવી-
મારાં મીઠાં વચનથીય ન શાન્તિ આપી

નિવૃણુ ત્હોય અર્ધ જામ્યુ ન ઊર ગીલ્યા,
લ્હીવી ઊવિ જ બસ આ, ઊરમાં રહી'તી
અશ્રુ ભરેલ દગથી સખી તહે નિહાળ્યો
હેંચુ ઠઠાર કરી ત્હોય હુ તો સિધા-ઓ

રે' વચિતાં નયન આગળ મૂર્ત ત્હારી
ઉભી રહી પ્રગતિને 'ખટકાવતી' તી
સોઠકણ થઈ, દિવસ તે તણી વાટ જોતો
જે દિ મિથે !, થઈ સહે દુઃખ સાથ બેટો

સુખે હુ એ પ્રિયતમે, દિન કે વિતા-આ
એકા તથોય દિવસો, સખિ ! ત્યાંહિ આ-આ
કાંઈ નિયનનધુ વિના, સખિસાથ રહેતાં
દામ્પત્ય સુખ મધુરા, કઈ સ્થાન લેતાં

સંમોલોચક.

માસિક

વલુટેજનર વાન્ય સત્ય પ્રિયદિત ચ્યત્ ।
સ્થાધ્યાયાધ્યમન ચૈન શાસ્ત્રય તપ ઇચ્યતે ॥ મ ગી. ૧૭-૧૫

તત્રી—મ અમાલાલ બુલાખીગર્મ ભની, બી. એ.
પ્રકાશક—શ. રમણીયરામ જોરહનરામ ત્રિપાઠી

પુસ્તક ૨૦ અંક, ઓક્ટોબર, મ સ, ૧૯૧૫. [અંક ૧૦.

વિષય.	પૃષ્ઠ
૧. જ્ઞાન સમ્યક્ પ્રતિ એક દિટિ. શ. હિતમયાલ કેશવલાલ ત્રિવેદી, બી એ, એનએલ બી	૪૦૧
૨. અરંચીન શુભરાતી દરિવા મો. જગત્તરામ કલ્યાણગુપ્ત દત્તેલ બી એ,	૪૦૨
૩. આપણી લોકનરયોઓ અને આપણા યુવકો, મો. મનમુખલાલ આત્મારામ માસ્ટર, બી એ, એલએલ જી	૪૦૩
૪. કપીનીના પત્રો શ. મો.નવાલ મગનલાલ દેસાઈ, બી. એ, એલએલ બી	૪૦૪
૫. ધ્યાનમાદિત્ય શ. હિમનલાલ ગણેશજી અમરિયા, એમ.એ., એલએલ બી	૪૦૫
૬. શાન્તિનિરતન મો. હીરાલાલ મગનલાલ દેસાઈ, બી એ,	૪૦૬
૭. કવિ ભાવમુ શ. રમણલાલ જુનિલાલ મોગી,	૪૦૭
૮. નિર્દોષીનું અવનોહન શ. લાલમહાર મલુરામ	૪૦૮
૯. વર્તમાન યયો—૧ સાંભાળ્ય પરિત અને હિન્દુ ૨ હોમએલ લીમ શ. મનમુખલાલ આત્મારામ માસ્ટર, બી. એ, એલએલ બી	૪૦૯

ગોદેવળની તીજેરી

અને

મોતી.

ગોદેવળની તીજેરીઓના સખ ધર્મા શ્રવેરીઓ, વાગેવારે એવો સરાસ
ઉઠાવે છે કે તીજેરીઓમાં આગની વખતે હાજર બળતા નહીં
એ ખરૂ છે છતાં તીજેરીની અંદર મેલેલાં મોતીકુ આખ
હી નાચે છે નહીં.

ગયા નવેખતમાં ગીરગામ મેલેરડિ ઉપર થોડા સમય દર્શાવનાં મહાનુભા મોટી
આગ યર્ધ તે ધર્મો, થોડા ગોરધનદાસ પટેલ ની માનેશીની એક તીજેરી ગોદેવળની
બનાવેલી હતી અને તેમાં ૧૦૧ મોતીની
હાલત આગ પછી હતી. * મેલા તીજેરી
હાલતે ઉપરથી સમજાવવામાં.

ગેરાસ ગોદેવળ અને લોહમિલિંગ — થોડા હાલત ઉપર ગીરગામ મેલે-
રડના મારા ધર્મા આગ લાગી તે વખતે મારા વેપારમાં તમારી એક તીજેરી
હતી મારી રહેવાની જગ્યામાં સમજાવ બળીને ખાખ થઈ ગયું હતું અને નવાં આગ
ખરૂ ભરમાં થઈ હતી ત્યાં તમારી તીજેરી હતી તીજેરીમાં કરચી નાટો અને ખત
પતરા ઉપરનાં સોનાનાં ઘણીયા હતા અને થોડાક છુટાં મોતીની એક પોટથી હતી
તીજેરી ગોદેવળની બનાવેલી એટલે સહીની ખાતરી હતી કે કાચળો જરૂર સવામત
રહેશે પણ મોતીની હાલત સારી રહેશે કે નહીં તે માટે ફેલગેલેન સાક હતો, તીજેરી
બનાવતાં હાજર રહેલાઓની અજાણ્યી વચે કાચળો તેમ જ મોતી નપૂર્ણ સારી
કાચલમાં મળી આવ્યાં હતાં અને મોતીનાં ખાખને જેવાએ કમ થઈ હતી મોટી.

તા. ૧૮-૧૧-૧૪.

લા. ગોરધનદાસ વી. પટેલ,

કારખાનું-ગેસ, કુંપની પાસે, પેરેલ, મુંબાઇ.

“ સમાલોચક ” નો

કાંગ્રેસ અંક.

આવતા ડિસેમ્બર માસની ઉપરની તારીખોમા મુબાઇખાતે
ધી ઇન્ડિઅન નેશનલ કોંગ્રેસની એક બેઠક ઘરાવાની છે તે પ્રસંગેના
લાસ લઈ અમે કોંગ્રેસના એક તરીકે ડિસેમ્બરનો એક પ્રસિદ્ધ કરીશું.

આ “ કાંગ્રેસ ” અંક માં

શુભચિંતા આપણા નજીકના અનેક લેખકોના હાથથી કોંગ્રેસ સમન્વમાં
સખાપણા ઉપમ નિબંધો, અનેક સુંદર વાર્તાઓ અને હૃદયગમ કાવ્યો પ્રગટ થશે,

ઉપરાંત

કોંગ્રેસના કુશળ કાર્યકર્તાઓ અને નેતાઓ, અમારા બહોળા
લેખકવર્ગની હાજરી, તેમજ બીજા અનેક સુંદર ચિત્રો પ્રગટ કરવામાં આવશે.

વધી

આ અંકનું કદ હમેશ કરતાં

થોડુંકું થશે

અને

કપર આડ પેપર ઉપર જ છપાશે

આ અંક

ડિસેમ્બર માસની શરૂઆતમાં બહાર પડશે.

અને

૧૯૧૪ નું બે માહિનાનું મુલ્યોત્તર સવાળજ પુરેપૂરું વસુલ થયું હશે તેમને જ આ
અંક મળી શકશે.

અગાઉથી પૈસા મોકલી નામ નોંધાવો

પુસ્તક અંકની કિંમત આઠ આના, પોસ્ટેજ માફ.

વ્યવસ્થાપક, “ સમાલોચક ” — મુંબઈ-૨

હુમેશા નિરોગી રહેવાનું ઉત્તમ સાધન.
આત્મિક, શક્તિવર્ધક, શોષક અપચુત્તમ સ્વાસ્થ્ય

પેઈન ફોલ

માનવના શોષીને કદ મધુર બનાવવામાં તથા મગજમારીનું કામ કરનારો-
ઓને આ ગોલીઓ, આશીર્વાદ રૂપ છે અશુભ, ખર્ચી, કાલેરા, વારતે ઘણી જ
અકસીર છે વાપરી ખાતરી કરો

કિંમત રૂ ૧૫ ની ગોલી આઠસો, રૂપાલ ખર્ચ બુક,

તાવનો રામબાણુ ધલાજી

એન. સી. વૈદ્ય

મીરેક્યુલસ શીવર મીક્ચર

રજીસ્ટર્ડ નં. ૧૭૫

ગમે તેવા દુહીલા તાવને એ જ દીવસમાં નાશ કરે છે

આખા હાર એનરોની બર છે હવા વેચનારાઓના ત્યાગી મનથી

કિંમત શીશી ૧ ના ૩ - - ૧૦ - - રૂપાલ ખર્ચ બુક.

મલવાના ડુંગળી—

ડોઝ આયુર્વેદિક ફાર્મશી

મી-સેસ રેડીટ/બર્થ નં. ૨.

પ્રાપ્ય—૧ નામદેવી મુખર્ષી ૨ પાટણ (ગુજરાત) ૩ અમદાવાદ ૪ બાવનગર

ઈંડીઆ મેડીસીન કંપનીનું શુદ્ધ

બનસ્પતીનું તૈયાર કરેલું

પેન ડ્રોપ્સ.

સુરત ૭૧૪

રજીસ્ટર્ડ

શરીરના અંદરના તેમજ બહારના સર્વ રોગો ઉપર

રામબાણુ ઓપધી કિંમત બાટલી એકના આના બસર.

ઈંડીઆ મેડીસીન કંપની, પેન ડ્રોપ્સ ડીપો,

બેકર્મ સર્કલ, મુખર્ષી નં. ૧૧

બાટલીવાલાની ક્ષીનાઈન ગોળીઓ મે ૧ ની
સો નમની બાટલી દીઠ બાર આના, એઈન ૨ ની
સો નમની બાટલી દીઠ ૩ ૧ તાવ મેલરીયા
કુશાઈ માટે બાટલીવાળાનું એચ્યુમિક્ષયર બાટલી
દીઠ ૩ ૧ અને એચ્યુ મીક્ષયો ૩ ૧ રી. ૧
મેલેરા અને નખાણવાળાઓ માટે ટોનિક પી'સ
દર ૩ દોઢ દાનને મજબૂત સ્થાવરના દત્તમજનની
બાટલીના આના ચાર દા નખાઈ તેમજ ખસ
માટે મલમના દરેકના આના ચાર-દરેક દવા
વાળાને ત્યાં મળશે હા એચ્યુ એલ બાટલી
વાળા મે સ એ ડ ક લી ન ૨૮૦ વરતી
૧૮ મુબાઈ ૧ S A

રવિઘન્ટ લાભ ૧ લો
વિદ્યાન સંજ્ઞાનો તરફથી પ્રશ્નસાન પામેલ
દરેક લાવઝેરીઓમા તેમજ દરેક કુટુંબમા રાખવા
લાયક જુવાન-વડ દરેક સ્ત્રી પુરુષને અતિ ઉપ
યોગી ચરકાન્તની સેલી મુજબ લખાયેલ મુબાઈ
અને રસમય માર્મિક મ વ કિ કુત્રા ૩ મે ૩૪ મોટા
સાઈઝના ૫ ૪૨૦ સોનેરી નામવાળા પામ
કુકાનુ મજબૂત બાઈડીંગ આ વિરેનું હેન્ડબીલ
મંજાવેથી મોક્ષવામા આવશે
ચુનીકાલ નરસેરામ દેસાઈ
અમરાવાડ, સાર મુર મારીરામ પેળ
તથા ભગીવા જુકસેલરને ત્યાંથી
૩ S A

લીલાવતી જીનનકલા ૩ ૦-૧૨-૦
સ્નેહમુદ્રા ૨ ૧-૦-૦
Marriage Forms under
Ancient Hindu Law Re 0-120
૩ S A

સ્નેહાકુર (રા ચલકર ન પગા
બી એ એનએ ૧ બી, કુત) ૩ ૦-૨-૦
શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ, યો. કાન્તિલાવ
૭, પદ્યા એમ એ કુત ૩. ૧-૦-૦
આ સર્વ પુસ્તકો માટે એન. એમ.
ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુબાઈ
ન. ૨-મ્મ લખો.
૪ S A

કર્ણિક

એચ્યુમિક્ષયર
તાવ મારે એક અકસીર ઉઠાજ
ડી ૧ ૦-૧૦-૦
દરેક દવાવાલાને ત્યાંથી મળશે
કુર્ણિકે બ્રધર્સ, ગીરગામ
મુબાઈ
૬ S A

જ્યોતીગ વિદ્યાનો ખરો ચમત્કાર
જાણુનો હોય તો
શ્રી નાથદ્વારમા દયારામગીરધર
મિત્રને લખીને ખાત્રી કરજો.
૬ S A

સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૧ લો,
જીઠી આજિત ૧૯૧૨ ૩ ૧-૮-૦
સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૨ જો,
ચોથી આજિત ૧૯૧૩ ૩ ૧-૪-૦
સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૩ જો,
ચોથી આજિત ૧૯૧૨ ૩ ૧-૮-૦
૭ S A

તૈયાર છે ! નંબી આવૃત્તિ
સરસ્વતીચંદ્ર
ભાગ ૪ થો.
ત્રીજી આજિત ઈ ૧૯૧૫
કિમત રૂપીઆ રૂઢાજાનયુ
ચેતેજ વધુ
૮ S A

સેંટનો રાબ

જોડો મોહિની.

(૨૭૨૬૬).

18-15

ચ બેલીના કુલોનો બહાર.

માત્ર ચારજ દિવા રમાલમાં નાંખી
અને તમારી પાસે ચબેલીના કુલોનો
એક તુરે હેમ એવી સુગંધ ચાલુ આ-
વ્યા કરશે પણ તેમાં ખાસ ધ્યાન થિ
ચનાર એ જોશો કે જ્યારે કુલોનો તુરે
તેની સુગંધ ઘોઈ સાજ પડતાં કરમણ
જાય છે, ત્યારે આ સેટના માત્ર ચારજ
દિવા ચાર દીવસ સુધી ચાલુ સુગંધ
આપશે તેની આ દીલખુશ અને અ
લત અમલની ખુબીના સખચે, મજ
શુત હરીફાઈ અને તપાસ છતાં તેને
કેટલાક પ્રદર્શનોમાં સોના અને રૂપાના
ચાંદ મળ્યા છે ઉપર લખવા પ્રમાણે
તેની વાસ ટકતી નથી એવું સાબીત
કરનારને રૂ ૧૦૦ હનામ મળશે

અર્ધા જોસની કાચના જુવવાથી સીચીના રૂ ૨ કપડામાં રાખવા લાયક એટોમોહીનીના
૧ કામની સુ ૪૨ ટ્યુબના ૧૨ આના સુગંધી કાઠો ૧ કમનના ૧૨ આના
એકલા મોહિની — ધી ઓરીએન્ટલ કુમ એન્ટ કેમીકલ કુપની,
એકલા આકાશાબો — મોહીની એલ્-સી, ૪, શીફા બીલ્ડીંગ, જુમા મરજુહ, શુ બાઈ.

14-15

કાયમંડ સોપ કું. મુંબઈ

૧૬૦૦ મા રથાપેલી

તરેહ તરેહના કાયમંડ ટોપલિટ સાબુઓ જેવા કે ખસ, ચરક, ગુલાબ, ફેમિલી અને
કારખાલીક સરતા અને સારા બને છે તેથી આમરી નરમ અને સુવાળી થાય છે ખસ માટે
ખાસ સાબુ ની એક પેટીના ચોદ આના

કાયમંડ કટપટ રમારી.

કાયમંડ કટપટ રમારી—આ સાબુથી તમારા ફેટા, કુગડા, કપડા, વગેરે સુતરના, ઉનના,
સણના પડાઓ ગુલાબી, કેસરી, લીલો અસમાની, જામળો, પીળો, ચેરો, કુસુંબી, ઠાળો અને
ખાખી વીગેરે રંગોમાં ધરે બેઠા બેઠા થેલા ખરચમાં રમારો રંગ પાડો, સફાઈદાર અને
ગોટીના પ્રમાણમાં રંગ શીકો કે પાકો વધુ વીગત માટે લગ્નો ૧ જોડીનો ૧ આનો

મુંબઈ સરકારના ઍમીકલચરલ કેમીસ્ટ ડી ચેનસાહેબ કહે છે—તમારા બધી જાત
જાતના સાબુ સારી રીતે તૈયાર કરેલા છે અને તેમાં જેવું બેઈએ, તેવું તેલ અને બીજાં માલ
મસાલો સારો વાપર્યો છે એમ લાગે છે તમારા કારખાલીક સાબુ, આમડીના બધા દરદોપર
પણજ અસરકારક

વધુ વિગત માટે ખાસ કેટલોગ મગાવો અમારી કંપનીને ૧૯૦૪ મા મુનમમાં, ૧૯૦૬
માં અમરાવતીમાં, ૧૯૧૧ માં બ્યાલીયરમાં, અને ૧૯૧૫માં પુનામાં સોનાના ચિહ્ન તથા ૧૯૦૧
માં કલકત્તામાં, ૧૯૦૨ માં અમલવાદમાં, ૧૯૦૮ માં એસરમાં અને ૧૯૦૮ માં બજબટમાં
ચાલીના ચિહ્ન જુદા જુદા પ્રદર્શનોમાં આપવામાં આવ્યા છે

પુના આવ—

જુધવાર પેઠ, પુના સીટી.

{ કાયમંડ સોપ કંપની,
ચિરમામ ૧મ દર્મીનસ-મુંબઈ

શ્રી દુર્ગા, કંપનીની શ્વાસ સ્વદેશી ચીજો

૧ દરી દવા—મિથ ચુર્ણ, ગ્રીમ, રસ, ભસ્મ, અર્ધ, અજન, મૂત, તેજ, અર્ધલેહ, જાતમનના મુરખ્યા, આસવ, સરખત પાક, મજન, મસાલા, ગુતામજલ, કેવડાજલ, શીલાજીત, કેસર, કસ્તૂરી, તથા દેવી અતસ વિગેરે ઉત્તમ, વસ્તુઓ.

૨. કાપડ તથા ધાતુઓ—ખનારસી ધોતી, સાડી, દુપટા, પીત્તલવર, કાશી સિંક, તથા રેશમી અને સુતરાઉ શીવનાખીઓ તથા રામનાખીઓ તથા કાપીદાત, ચોના, રૂપા તથા પીતલની તરફ તરફની વસ્તુઓ તથા બાલકોને ખેલવાના કાકડાના રમકડાઓ અને પાનમાં નાખવાને મસાલો તથા તમાકુની ગોળાઓ વિગેરે.

ઉપર લખેની સર્વ વસ્તુઓનો માલ બજાર ખીણત બાવે મહે છે તેમ દેશ ન્તરના માણે ઉપર પૂર્ણ ખાન આપી એમરે મોકલવામા આવશે.

ખાત્રી કરવા લખે—દુર્ગા કંપની, કુલશેઠરની બક્ષપુરી, સિંક ધરી, મહલો, ખનારસ સીટી (કાશી)
12-14

તમારા પોતાના લાભનો સદેશો.

કર્ષિપણ પહેરેલ વગર આ દવા ખાઈ રહાય છે, અને કુપ, શી, ખાડ, મીઠાઈ, ચોખા બટાટા વિગેરે ખાવામા અડચણ પડતી નથી, કેમકે આ દવા માત્ર જડીભૂતીમાંથી બનાવેલી છે, અને છેલા પચીસ વરસથી તે અમુક રોગક્રમક પુરવાર થઈ છે.

કાંડ લોખડવાળાની.

દાચેબીટીસ—

મીઠી પીસાબની દવા.

અનેક સર્જીકિટોમા નીચવા મદદરેખના સર્જીકિટો ખાસ ખાન ખેમનારા છે (૧) રોઠ બરનેલ રતનજી પારખ—યુ કમીન્સ રોડ, ચોપાટી—મુબાઈ (૨) રોઠ ગોકુલદાસ વિઠ્ઠલદાસ સરખ્યા—રમા-કોઠ કોર્ટ બજાર, અમદાવાદ. પચીસ દિવસ આને એટલી ૧૦૦ ગોળીના રૂ ૧૦)

એજન્ટ—નગીનદાસ પુટપોતમદાસ,

૭-15

અખિયા ડીએનસરી, કાદાવાડી, મુબાઈ

સદા સુખી

નાના ગામડામાં કે જ્યાં વૈદની સગવડ તુરત મળી

શકતી નથી ત્યા ત્યા યુવાદરીમાં ખાસ રાખવા લાયક દવા છે આ દવા
નીચે લખેલા દરદો ઉપર

તુરત ફાયદો કરે છે.

તાવ કાષ્ઠપિશ્ત, જાતનો દોષ, ખાસી, ખાયાનો કુખારો, છુલાચળી, કબજિયાત,
ચુક, મરડો, મદાગિન, અજીર્ણ, ધરલની ચાંદ, આદરો, નળબધવાયુ, ઉલટી,
કમળો, કેળતર, કૃમિપિકાર અને વાયુર્જનો વિગેરે દરદોપર

તુરત અસર કરવાવાળી દવા છે.

ઝી, પ્રુશ અને બાળકને એકસરખી ઉપયોગી છે બાળકને દુધ પચતું ના હોય,
પેટમાં જીવડા હોય, ગાડા થતા હોય, સસણી, તાવ વિગેરે તમામ
બાળરોગમાં આ દવા મધ સાથે ચલાવવાથી તુરત યુક્ત આપી
બાળકની તકરેસ્તી સુધારે છે

ફક્ત એક પોસ્ટ કાર્ડ લખી અજમાયશ મારે મફત દવા
મંગાવી ખાત્રી કરો.

હીમત એક શીશીના બાર આના, પોસ્ટલ ચાર આના વડે.

સપ્ટ કંપની, કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ નં. ૨.

ઝડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ.

એલફી-સ્ટન રોડ, -મુંબઈ.

હાલના દંડગમર્મા આપે વિધાયતી દવાના બાવ યજ્ઞાજ વધી ગયા છે, ત્યારે ખરી અને અસરકારક દેશી દવાઓના હાવ તેના તેજ કાયમ રાખેલા છે.

અમારી બનાવેલી દેશી દવાઓ માટે મોટા મોટા ડોક્ટરો અને વેદોએ યજ્ઞાજ ઉત્તમ અભિપ્રાયો આપેલ છે, જેમાના બે નીચે આપ્યા છે.

૧ કલકત્તાના પ્રસિદ્ધ ડોક્ટર અને દેશી વેદોમા પારંગત મહાવા, ત્રીમ વેદન સંમિલના પ્રમુખ સ્વિચાજ મહુનાથસેન, એમ એ, એલ. એમ. એલ. એલ, પોતાના વા ૨-૪-૧૪ ના પત્રમા લખે છે.—

તમારી દવાઓ મળી છે. બની નીચે પ્રમાણે બીજા પ્રાસંગિકો તમારી દવાઓ અને તેમા ખાસ કરીને વનસ્પતી દ્રવ્યો, યજ્ઞાજ ઉત્તમ પ્રાસંગિક છે, વધેર —

૨ નામદાર સરકારે જેમને વેદસત્ત્વો યાજ્ઞલ આપેલ છે તેવા આગેવાન મહાવા, મદ્રાસની આયુર્વેદ કોલેજના પ્રીન્સીપાલ અને મુંબઈની વેલ સલાના પ્રમુખ જીવહા ગોપાલા આર્જી, પોતાના વા. ૨૪-૭-૧૪ ના પત્રમા લખે છે.—

“ તમારી પાસેથી મળાવેલ ચૂલો વધા અવરોહો મેં મારા પોતાના દર્દીઓ ઉપર અજમાવી લેયા અને તેની અસર ખરેખર ચમત્કારીક માત્રુમ પડી. તમારી ઔષધીઓની લેણીમા ખરી કદર થાય અને આયુર્વેદની ઉચ્ચિતિ મારેનો તમકારો પ્રથમ ઉત્તર સંજ્ઞા છે.”

બાળાગોળી — કૅપ્સીયુ ડેશી બીજા વિનાની બચ્ચાનિ માટે અકસીર, રાખી તેમજ નિરોગી બચ્ચાને આપવધી તેમનો બાધો મજબુત યજ્ઞાય છે ૨૦૦ ગ્રેમ્સની બાટલીની કીમત રૂ ૦-૮-૦

ઉધરસની અકસીર દવા—જ્યે તેવી ખાસીને દૂર કરી તરત આરામ આપે છે કેવળ વનસ્પતિની બનાવેલી ના રતલની કી રૂ ૦-૧૦-૦

પ્રદરની દવા—અજમાવીને ખાત્રી કરેલ સ્વેત અને રક્તપ્રદર બંને ઉપર અકસીર-દ્રવ્ય અજ્ઞ વનસ્પતિમાથી બનાવેલ છે તોથા ૧ ની બાટલીના રૂ ૦-૮-૦

તાવની દવા—મેલેરિયા જેવા હઠીલા અને બીજા, તાવને ઉતારે છે કાયદો ૨૪ કલાકમાજ દેખાય છે ડોક્ટરો પણ વાપરે છે ૩૨ ગ્રેમ્સની બાટલીની કી રૂ ૦-૮-૦

તમામ જાતની દેશી દવાઓ, તથા આખી અને હળેલી દરેક જાતની વનસ્પતિ અમારે ત્યાં તૈયાર મળે છે

વધારે વીમત તથા પ્રાસિદ્ધીરૂ માટે ઉપરને શીરનામે લખે.

મુંબઈની મુખ્ય દુકાન —કલ્કબાદેવી રોડ,

બૂની મહાજનવાડીના નવા મકાનમાં

સદા સુખી

નાના ગામડામાં કે જ્યાં વૈદની સગવડ તુરત મળી

મકતી નથી ત્યા ત્યા યુસારીમાં ખાસ રાખવા લાયક હવા' છે બધા જ
નીચે લખેલા દરદો ઉપર

તુરત ફાયદો કરે છે.

તાવ કોષ્ટિથી જતનો હોય, ખાસી, માયાનો દુખાવો, બુલામણી, કબજાત,
ચુક, મરડો, મહાગ્નિ, અશ્વર્ય, બરસની ગંઠ, આંધ્રો, નળવધવાયુ, ઉલટી,
કમળા, કળતર, કૃમિવિકાર અને વાયુગેળા વિગેરે દરદોપર

તુરત અસર કરવાવાળી દવા છે.

ઔ, પુરુષ અને બાળકને એકસરખી ઉપયોગી છે બાળકને દુધ પચતું ના હોય,
પેટમાં જીવડા હોય, ગામ થતાં હોય, સસ્તી, તાવ વિગેરે તમામ
બાળરોગમાં આ દવા મધ સાથે ચટાડવાથી તુરત ચુલ્લુ બાળી
બાળકની તદુરસ્તી સુધારે છે

**ફક્ત એક પોસ્ટ કાર્ડ લખી અજમાયશ માટે મફત દવા
મંગાવી ખાતરી કરો.**

કીમત એક શીશીના બાર આના, પોસ્ટેજ ચાર આના વધુ.

સપ્ટ કંપની, કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ નં. ૨.

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ.

એલફીન્સ્ટન રોડ, - મુંબઈ.

હાલના હાથમર્મી જ્યારે વિલાપતી દવાના છાવ ધણુજ વધી ગયા છે, ત્યારે ખરી અને અસરકારક દેશી દવાઓના છાવ તેના તેજ કાયમ રાખેલા છે.

અમારી બનાવેલી દેશી દવાઓ માટે મોટા મોટા ડોક્ટરો અને વૈદ્યોએ ધણુજ ઉત્તમ અભિપ્રાયો આપેલ છે, જેમાના બે નીચે આપ્યા છે

૧ કલકત્તાના પ્રસિદ્ધ ડોક્ટર અને દેશી વૈદ્યોમા પારંગત મહાતા, શ્રીમ વેદન સંમિલના પ્રમુખ કેપિરાજ મલ્હનાથસેન, જેમ એ એલ. એમ. એલ. એસ. પૌતાના તા ૨-૪-૧૪ ના પત્રમા લખે છે.—

" તમારી દવાઓ મળી છે વળી નીચે પ્રમાણે બીજા મોકલયો તમારી દવાઓ અને તેમા ખાસ કરીને વનસ્પતી દ્રવ્યો, ધણુજ ઉત્તમ પ્રકારની છે, વગેરે "

૨ નામદાર સરકારે જેમને વેદ્યસ્ત્રોત દાઠટલ આપેલ છે તેવા આગેવાન મહાતા, મદાસની આયુર્વેદ કોલેજના પ્રીન્સીપાલ અને મુંબઈની વૈદ્ય સંસ્થાના પ્રમુખ પંડિત ડા. ગોપાલા આર્જુ, પૌતાના તા ૨૪-૭-૧૩ ના પત્રમા લખે છે.—

તમારી પાસેથી મળેલ ચૂલ્હા તથા અવલેહો મેં મારા પૌતાના દર્દીઓ ઉપર અજમાવી લેવા અને તેની અસર ખરેખર ચક્રમતીક માહુમ પડી. તમારી બોલ ધીઓની લોકોમા ખરી કરર થાય અને આયુર્વેદની કલતિ માટેનો તમારો પ્રયત્ન ઈશ્વર સંકળ કરે.

બાળાગોળી - કોઈપણ કેશી ઝીજ વિનાની બચ્ચાને માટે અકસીર, રાગી તેમજ નિરોગી બચ્ચાને આપખચી તેમનો બાપો મજબુત ધણુ છે ૨૦૦ મેગ્રામી બાટલીની કીમત રૂ ૦-૮-૦

ઉધરસની અકસીર દવા—જો તેવી ખાંસીને દૂર કરી તરત આરામ આપે છે કેવળ વનસ્પતિની બનાવેલી ના રતલની કી રૂ ૦-૧૦-૦

પ્રકરની દવા—અજમાવીને ખાત્રી કરેલ સ્વેત અને રક્તપ્રદર બંને ઉપર અકસીર-ફક્ત અજળ વનસ્પતિમાંથી બનાવેલ છે તેમા ૧ ની બાટલીના રૂ ૦-૮-૦

તાવની દવા—મેલેરીયા જેવા હડીલા અને બીજા તાવોને ઉતારે છે ફાપેલ ૨૪ કલાકમાંજ દેખાય છે ડોક્ટરો પશુ વાપરે છે ૩૨ મેગ્રામીની બાટલીની કી રૂ ૦-૮-૦

તમામ જાતની દેશી દવાઓ, તથા આખી અને દબેલી દરેક જાતની વનસ્પતિ અમારે ત્યાં તૈયાર મળે

વધારે વીગત તથા પ્રાસિધીર માટે ઉપરને શીરનામે લખે.

મુંબઈની મુખ્ય દુકાન —કલ્લબાદેવી રોડ,

બૂની મહાજન વાડીના નવા મકાનમા

અર્વાચીન ગુજરાતી કવિતા.

એક નોંધ.

લેખક — શ્રી બળ-નતરાય કલ્યાણુરાય ઠાકોર, બી એ

આપણું ગુજરાતીઓનું કામ આપણે ઉતરે છે દુનિયા માં છે, પણ બીજાઓ આગળ આપણે કંઈક જરૂરી બતાવી શકીએ અને મુકાબલા માટે મુજબ સહીએ એવું સુધદ, સગીન કામ શું આપણી માનસિક કે શુ આપણી જડ કૃતિઓમાં દેખાતુ નથી આપણે નિર્મલ પ્રભુ છીએ અને સંભોગો એવા છે કે આપણી નિર્મલતા દોસી આવે છે સંભોગો એવા છે કે કવિજીવન અને કવિતાનાં દર્શન દુર્લભ કહિનતાની ફરિયાદ વિવેકસર થાય તો સહન કરી શકાય, પણ વિચાર કરો મિલ્ટનને બાબા ઘડાડોનો નવો જ નકરો ચોજવો પડેલો, બ્યાસને કુટુબ ચોજના કરવી પડેલી કે વારસ કોણ એનો જવાબ કોઈ પણ દેસના કોઈ પણ કાલના કાવ્યકાચ છે ત્યાંપ ફિલસૂફીમાંથી બાપી ન શકાય અને એ કુટુબની વ્યક્તિઓમાં ધર્મ, સ્વાર્થ, માન, બહિસ, સાલ્વિકતા આદિ પરિસીમાએ પહેચિલા હોય તો ય પણ પરિણામ મુદ્દમાં જ આવે — દીની ચોજના પણ દુર્લભ છે કવિ ચોતાના મહાકાવ્યના પદ તરીકે આવી ઘડાડવ્યાપી કાવ્યકાવ્યી ધટના વાપરે ત્યાં કેટલેક અરો કાઢિય અને કૂટતા આવે જ સામાન્ય વ્યક્તિઓની કાણિક પરપોટા જેવી લાગણીઓનો લલકાર તે કવિના, — અને શું ધર્મ, ફિલસૂફી, ઘડાડવ્યવસ્થા, અમર ભાવનાઓ, મનુષ્ય જીવનનાં ઉત્તમ નૃત્યો, સપાટી ઉપરના અભ્યાસોની તળે રહેનાં ખરેખરાં સત્યો, એવા એવા વિષયો કવિતાને માટે અધોગ્ય કે કવિતા એવા વિષયોને માટે અધોગ્ય ? વધારે વિચાર કરીને મત બાંધવા ભેઈએ કવિતા અને કલા સાર્વજનિક હોવાં ભેઈએ એ પણ અસત્ય છે અને " ill audience though few " એ પણ અસત્ય છે, પણ સત્યના આ બે અરો પરસ્પર વિરૂદ્ધ હોય એમ તેમને સામસામા લગવવા એ તો વૃથા પ્રાકૃત્ય છે પરંતુ હાલની દેળવણીમાં નિયામકના કરતાં કામકે તત્ત્વો અને નિશ્ચયાત્મકતા કરતા વાંદિતેજસ ખલ વધારે છે મોટી પદ્યોઓ, ડિગ્રીઓ મેળવી હોય પણ સ્વર-નજનતા ભેંદનું જ્ઞાન ન હોય, ગદ્ય અને પદ્યના ભેંદનું જ્ઞાન ન હોય, લગ્ન, સન્માસ, ઘટ્ટાર્યના ભેંદનું જ્ઞાન ન હોય, એના પણ દાખના છે એવાની કવિતા ક્યાંથી સતોષ આપે ? કવિજીવન અને કવિતાને માટે લાપર્ક જીવો આપણને મળ્યા હતા કલાપી નહાની વધમાં જ વિદેહ થઈ ગયા એટલે એમના વિષે કંઈ શકાય છે કે એ એક એવા જીવ હતા. બીજાઓ પણ છે, પરંતુ તે હજી હયાત છે એટલે એઓ કવિજન અને કવિતામાંથી જેવી રીતે ક્યા કારણોથી કેટલે દરજ્જે વ્યથ થઈ ગયા તે જૂઠ્ઠી કહેવાય એમ નથી જીવ અને પરિસ્થિતિનો સવાદ જામે, જ્યાં જ્યાં

જેટલી વાર જામે ત્યાં ત્યાં તેટલી ક્ષણ કે તેટલા જમાના કવિતા અને કલા ઉમે આવે સવાદ હા) દેશ કે પ્રજામાં કાવ્યમ ટકતો નથી કેટલાક સૈકાઓમાં એકાદ વખત આવી જાય છે, અને તે ક્ષણ, તે સધિ, તે જમાનાનાં સાહિત્ય અને કલા, એ પ્રજા અને એ ભાષાની ઉત્તમોત્તમ વાણી તરીકે પછીના જમાનાઓના બોધક, ઉત્સાહક, માર્ગદર્શક સુંદરતાના આદ્યે અને છે આપણે દા-લનો જમાનો એવા સવાદનો નથી જણાતો એટલે આપણને આપણી દાલની કવિતાથી સંતોષ થાય એમ નથી છેવટ, કવિજન અને કવિતા પ્રસાદવસ્તુ છે એ પણ ધ્યાનમાં લેવાનું છે સવાદ નો જમાનો અને એ જમાનામાં ઉત્કૃષ્ટ વિકાસ મેળવનારા કવિજન એ અને ધધરી પ્રસાદની વસ્તુઓ છે, અને એમને સત્કારવા એમને અનુકૂલ થના આપણે સર્વદા તત્પર રહેવું જોઈએ, પણ આપણી દાલની પ્રજાનું એવું વલણ છે નહીં

આપણી લોકસંસ્થાઓ અને આપણા યુવકો.*

લેખક :—રા. મનમુખલાલ આત્મમારામ માર્શર, બી એ, એલએલ બી

પ્રમુખ મહાશય અને બન્ધુઓ,

આપના સમાગમનો લાભ લેવાનો જે પ્રસન્ન અભારે પ્રાપ્ત થયો છે તે માટે આપના પ્રમુખસાહેબ પ્રેક્ષિતર બગવતરાય કલ્યાણુરાય ઠાકોરનો તથા પૂના ગુજરાતી બન્ધુ, સમાજને હું અન કરણ પૂર્વક ઉપકાર માનુ છું

આપ જણોછો તેમ “આપણી લોકસંસ્થાઓ અને આપણા યુવકો” એ મહારા આજના કાળણનો વિષય છે બન્ધુઓ ! આપણે માટે એક એવી ફરીયાદ કરવામાં આવે છે કે આપણે ચિંતનશીલ લોકો છીએ, આપણને નિર્જાતિ વધારે પ્રિય છે, અને સર્વેશ્વર કાર્ય કરવાની તથા લોક સંસ્થાઓ ચલાવવાની આપણી સક્તિ ધણી ઉત્તરતી ભૂમિકાની છે આત્મનિન્દાનો હું શોખીન નથી, તથાપિ આ ફરીયાદમાં ધણુ સત્ય સમાવર્ધું છે એમ આપણને દીલગીરી સાથે કણુલ કરવું પડશે પણ આવી સ્થિતિનું કારણ શું છે? લોકસંસ્થાઓને માટે જોઈતું પ્રેરકબળ આપણે ત્યાં કેમ ઉત્પન્ન થતુ નથી? સત્ય છે કે આપણે ત્યાં ધાર્મિક સંસ્થાઓ દત્તી પણ તેના કાર્યમાં લોકોની જવાબદારી કે લોકોનો ભાગ નહોતા તેનું કાર્ય માત્ર એક જ વ્યક્તિઓના જ હાથમાં રહેતુ વળી ગુજરાત જેટલી બધી ન્યાતો અને ઉપન્યાતોમાં બેચાર્ધ અણુ છે કે જ્ઞાતિની જ્ઞાતિના પ્રજોમાં રસ લેનારા પુરુષો ધણુ થોડા હોય છે અને જ્ઞાતિ સંસ્થા પણ કેવી રીતે ચાલે છે? જેના માધ્યમર વધારે

* પૂના ગુજરાતી બન્ધુસમાજની એક સભા આજન તા. ૫-૬-૧૯૧૫ ને રિવરે પ્રેા બગવતરાય કલ્યાણુરાય ઠાકોરના પ્રમુખ પદ નીચે આપેલું બાવણુ

સફેત વાળ હોય અથવા જેની તીંગેરીમાં વધારે પૈસા હોય તેના જ હાથમાં શક્તિસત્તા હોય છે આનું પરિણામ એ આ બુ છે કે એક સદેરી તરીકે અથવા એક પ્રજા તરીકે આપણે કેવી રીતે કાર્ય કરવું તે આપણે શીખ્યા નથી હું અમુક સરમાનું બગ છું, તેના કાપમાં મદારી પણ જવાબદારી છે, તથા તેની ઉત્પત્તિ માટે મદારે મદારાથી બનતી સેવા કરવાની છે એ જાવનાનો આપણે ત્યાં ભ્રષ્ટ્ર એ તેવો ઉદ્ય થયો નથી

ત્યારે લોકસરચાઓનું પ્રેરકબળ શામાં સમાવયું છે? તે શક્તિ કઈ છે કે જે લોકસરચાઓને ગતિમાન કરે છે તથા તેના કાર્યને સંયોજિત, સંગીન અને સફળ બનાવે છે? આ લોક-શાસનનો યુગ છે લોકશાસનનું એક મુખ્ય લક્ષણ એ છે કે તેના કાર્યમાં લોકના મોટા ભાગનો અવાજ હોય છે, લોકની મોટી સંખ્યા તેના કાર્યમાં લાગ પડે છે લોક-શાસનમાંથી લોકસરચાઓનું પ્રેરક બળ ઉત્પન્ન થાય છે જેટલી ઉંચી કક્ષાનું લોકશાસન તેટલી લોકસરચાના પ્રેરક બળની સંગીનતા પણ જ્યાં આ દેશમાં લોકશાસન જ નથી-નહિ જેવું છે—તેના પછી તેમાંથી ઉત્પન્ન થતું પ્રેરક બળ તે ક્યાંથી જ હોય? આપણા ઉપર અંગ્રેજ સરકાર રાજ્ય કરે છે અને તેથી રાજ્યવહિવટમાં કે નમરવહિવટમાં, મહેસુલ ખાતામાં કે જગલ ખાતામાં, દેલવણીના વિષયમાં કે ઇરિગેશનના વિષયમાં, રેલ્વે ખાતામાં કે સૈનિક ખાતામાં-અથવા તે ખાતું કયો-કયો વહીવટી માટે જાણે અંગ્રેજોના જ હાથમાં હોય છે, તેની બંધવસ્થા તથા કાર્યપદ્ધતિ નક્કી કરવાની ખરી સત્તા તેઓના જ હાથમાં રહેલી છે આપણા દેશના રાજ્યતંત્રમાં આપણા અવાજ નહિ જેવો છે, નામનો જ છે તેની રાજ્યનીતિમાં અને રાજ્યવહિવટમાં આપણો ભાગ શૂન્ય કરતાં જાણે જ વધારે છે સ્થિતિ આવી હોવાથી, લોકસરચાઓ અધાનવા માટે બેધર્તા અનુભવ, શાન અને પ્રેરક બળ આપણને મળતાં નથી આપણા દેશનું રાજ્યતંત્ર આપણા હાથમાં નથી એ જ કદ આપણી એકી મુશ્કેલી નથી આ દેશની ઘણી ખરી સરચાઓ સરકારને હાથે ચાલે છે અને તેથી સરકારની જાવનાઓની તથા કાર્યપદ્ધતિની તેના પર અચૂક છાપ પડે છે આ જાવનાઓ અને કાર્ય-પદ્ધતિ કેટલીક વખત આપણને ગ્રાહ્ય હોતી નથી અને તેથી રાષ્ટ્રીય જાવનાઓ અને રાષ્ટ્રીય કાર્યપદ્ધતિ આપણી પેતાની સરચાઓમાં ઉતારવામાં આપણને હથેલી શક્તિનો વ્યય કરવો પડે છે "

ત્યારે પ્રશ્ન એ ઉત્પન્ન થાય છે કે લોકશાસન આપણને મળે ત્યાં સુધી શું આપણે બેસી રહી શું? સત્ય છે કે આપણા બંધુઓને આ દેશના રાજ્યતંત્રમાં વધારેને વધારે અવાજ મળે તથા તેના કાર્યમાં વધારેને વધારે ઉચ્ચ સ્થાન અને સંગીન સત્તા પ્રાપ્ત થાય તે માટે આપણે જખરી જહેમત ઉઠાવવાની છે, તથા સરકાર પાસે તેની માગણી કરવાના આપણા પ્રયત્નો સતત ચાલુ

રાખવાના છે પણ ડાલા અને દીર્ઘદર્શી પુરુષો કતોબ વસ્તુસ્થિતિ સ્વીકારી, કાર્ય ક્યે માને યહ શકે તે રોધી કહાડવામાં સમર્થ હોય છે. લોકશાસન આવે' કે ન આવે, સ્વાશ્રય મળે કે ન મળે, તોપણ આપણા બન્ધુઓને માટે ધણી ધણી દિશાઓમાં ધત્તું ધર્ણ કાર્ય કરવાનું છે તે આપણે શૂંત્રી જવાનું નથી માંદ રાખવું કે સ્વાશ્રય અને સ્વાર્થ ત્યાગના હજી આપણે ધણા પાઠા શિખવાના અને શિખવવાના છે. અત્યારે સર્વે સ્થળે એક સરખો એ ઉદ્દેશ્ય નીકળી રહ્યો છે કે આ દેશની પ્રજાએ અન્ય દેશોની પ્રજાઓમાં માનભર્યું, ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરવાનું છે બન્ધુઓ! ખસીડશો નહિ કદાપિ તમારા હૃદયપટ પરથી આ ભાવનાને અને યાદ રાખવું કે જ્યાંસુધી દિન આતાના ફરક પુત્ર અને પુત્રીને પોતાની પ્રગતિ કરવાને માટે, શક્તિ અને સ્થિતિ અનુસાર, અવકાશ અને અનુદાતા મળે એવા સાધનો તમે પૂરા પાડશો નહિ ત્યાં સુધી એ ભાવનાના સપ્તરશ્મિ કદી પણ યવાને નથી એક સભારીએ કહ્યું છે કે "Somebody should do it, but why should I? Somebody should do it, then why not I? Centuries of moral evolution he between these two sentiments" તમારે અત્યારે તમારા હૃદયને જે પ્રશ્ન પૂછવાનો છે તે એ જ છે કે "Somebody should do it, then why not I?" લોકશાસન નથી, લોકસરચાઓનું પ્રેરકબળ નથી, માર્ગમાં મુશ્કેલીઓ ધણી છે, રાષ્ટ્રીય ભાવનાઓ ખીલવવાની છે, લોકોમાં શ્રદ્ધા બેસાડવાની છે, કાર્ય કરનારાઓ યોગ્ય છે, કાર્ય કરવાનું ધણું છે, તથાપિ તે સર્વથી ગભરાશો નહિ. માત્ર તમારા હૃદયને એટલો જ પ્રશ્ન પૂછવો કે મહે મહારા દેશને માટે શું કર્યું છે, શું કરે છું અને શું કરીશ? માંદ રાખવું કે બીજાઓ કરે કે ન કરે પણ હું તો મહારાષ્ટ્રી બનવું મહારા દેશને માટે કરીશ એ નિશ્ચયમાં જ લોકસંસ્થાઓના પ્રેરક બળના બીજા સમાવેશ છે એ નિશ્ચય તમારો અને મહારો બનો એ જ પ્રાર્થના છે.

હવે આપણી લોકસંસ્થાઓની સ્થિતિ તપાસીએ. હું તેમ કરું તે પૂર્વે આપણી લોકસંસ્થાઓના બે મોટા વિભાગ પાડીશ એક વિભાગમાં જીવી સંસ્થાઓનો સમાવેશ કરું છું કે જેનું મુખ્ય કામ સરકારની પાસે તેના રાજ્યવહિવટમાં લાગતા હોયો દૂર કરવાની તથા હોયો આપવાની માગણી કરવાનું છે, જેવી કે આપણી કોંગ્રેસ એ જ વિભાગમાં બીજી એવી સંસ્થાઓનો હું સમાવેશ કરું છું કે જેમાં આપણા લોકોનો યોગ્ય ધણો અવજન છે ખરો, પણ જેમાં સીધી અથવા આડકતરી રીતે સરકારી તત્વનો અને સરકારી અડચનો દોર એટલો બધો હોય છે કે તે અવાજનો ઉદ્દેશ્ય થતો નથી, એટલું જ નહિ પણ તેનાથી વિજ સુરના રણકા તેના કાલમાં સભળાય છે દાખલા તરીકે ત્યો આપણી મુનીસીપાલિટીઓ અને લોકલ બોર્ડો પણ આ સરચાઓ વિષે હું અત્ર બોલવા મામતો નથી. ગેરસમજ ન થાય તે માટે મુદારે કહેવું જોઈએ

કે આથી દુ સરકારની ઉપેક્ષા કરવાનું સુચયતો નથી સરકારની સાથે સ્વમાનનથી દેશભક્તિના જીરવને અનુકૂળ સદકાર કરવો એ આપણો દૃઢ છે-ધર્મ છે પ્રસન્ન આવે એક જ દેખણી સામસામી બાળુએ હતા રહી આપણા વિચાર નીડરપણે દિગ્ભ્રમથી આપણે સરકારને ગળાવવા પડે, પણ એ વિચારની સ્પષ્ટ નીડરપણેની આપણેના જ સ્વમાનનથી સદકારની સકપતા છે માત્ર એટલું જ કહીશ કે તમારું ધાર્યું ન થાય અને તમારું માગ્યું ના મળે તો નિરાશ ન થશો અને નેટશે સદકાર કરાવે, પણ જાણો નહિ કે જેમ તમારી એક દૃષ્ટિ સરકાર તરફ છે તેમ બીજી દૃષ્ટિ સોડમન કેળવવા તરફ પણ રાખવાની છે

બીજા વિભાગમાં તદ્દન સ્વદેવી લોકસંસ્થાઓનો સમાવેશ કર્યું હું. જેવી સંસ્થાઓ કે જેની આવનારો પડવામાં, જેની કાર્યપદ્ધતિ રચવામાં, જેનું આર્થિકક્રમણ પૂર્વ પાઠવામાં સોંપેલો જ અવાજ છે, સોંપેલો જ ભાગ છે, અને જેમાં સરકારને કાંઈ સ્વન્ય નથી. આ સંસ્થાઓ સાધારણરીતે ચાર પ્રકારની આપણે ત્યાં નજરે પડે છે ધાર્મિક સંસ્થાઓ-જેવી કે આર્ય સમાજ, આર્ય સામાજ, કેળવણીને સમતી સંસ્થાઓ-જેવી કે હંચુસન કોલેજ, ગુરુકુલ, રાજ રામજી કન્વાલાળા, પૂના ક વા કે દિન્ડુ સ્ત્રીનકળ, સમાજસેવામંડળ, રાનિના વિશ્રામ, કર્નલ આયમ, પ્રેસીડેન્સી મેડિકલ સ્કીમ નિતાલય, સામાજિક સંસ્થાઓ-જેવી બંગાળીપેશન અને પારમાર્થિક સંસ્થાઓ જેવી કે બાનાશ્રમ (મુરત), બનાશ્રમો લેડી નર્સિંગ ઓફિસનેજ દેવે આ સંસ્થાઓની રચીતિ તપાસીએ

દુ તેમ કર્યું તે પૂર્વે અને કહેવા છો કે આપણી સંસ્થાઓ માટે દુ જે કાંઈ દીકા કરીશ તે રાગદોષથી કરીશ નહિ આપણી સંસ્થાઓને કેટલી કેટલી મુશ્કેલીઓ વચ્ચે કામ કરવું પડે છે તેના અને ઘોડા ધોળા અનુભવ છે આપણે ત્યાં દશ સંસ્થાઓનાં જીવન કાલ છે, કાર્ય ધણું છે અને કાર્ય કરનારાઓ યોગ્ય છે સોંપેલો-કમનગીને સુસિદ્ધિત સોંપેલો પણ-નિષ્ઠાએ તેવો response નથી તેવે વખતે આપણી સંસ્થાઓ જે કાંઈ થોડું ધણું સાક કાર્ય કરી રહી છે તે માટે તેને અસિ નંદન જ ધટે છે તેઓએ શું નથી કર્યું તેના કરતાં શું કર્યું છે તે કરે છે તે તરફ યુજીમાંની દૃષ્ટિએ નિવાની જરૂર છે પણ આ બધું કલા પછી વસ્તુસ્થિતિ શું છે તે સમજવાને માટે સત્યકથનની ધણી વખત જરૂર પડે છે સંસ્થાઓના કાર્યને ઉતારી પાડવાને માટે નહિ પણ ભવિષ્યમાં તેઓ પોતાનું કામ વધારે સચીન અને સફળ રીતે બજાવી શકે તે માટે વસ્તુસ્થિતિનું અવલોકન કરવું જરૂર છે આ જ દૃષ્ટિથી દુ દીકા કર્યું હું એમ કૃપા કરી શકે રાખશો

મદારા મત પ્રમાણે દરેક સંસ્થા કાર્ય પણ ભાવનાના અથવા સિદ્ધાંતના મૂર્તસ્વરૂપ તરીકે જ હોવી જોઈએ ભાવના અથવા સિદ્ધાંત એ જ અરથનો આત્મા છે. આપણી સંસ્થાઓનો આત્મા હમેશાં આપણી નજર આગળ રહે છે ખરેખર ભાવના અને સિદ્ધાંત સાથે સંસ્થાઓને જોડવાને જાહેર આપણે તેને અમુક ન્યકિતને નામે કાળબાળે છોડે અને

ધણી વખતે તે અકિતના મરજુમા સરથાના આત્માનું પણ વિલોપન થાય છે. આપણે ત્યાં સ્થિતિ એવી છે કે જે પુરુષ અધિક સરથામાં આવળ પડતું કામ કરતો હોય તે જતો રહે તો તેનું કામ ઉપાડી લેવાને બીજા માણસો તૈયાર હોતા નથી. આથી ભાવના અને સિદ્ધાન્તની તથા કાર્યની સતતતા જળવાતી નથી અને કેટલીક વખત તો જે દિશામાં તેણે પ્રયાણ કરવાનું શરૂ કર્યું હોય છે તે કરનાં ભિન્ન દિશામાં જ નીકળી આવે છે. સંસાર સુધારનાં ક્ષેત્રમાં રાનાડેના ગયા પછી તેના જેવા અભિનિવેસ અને સ્વાર્થયાગથી તેનું કામ કાણે ઉપાડી લીધું છે ? એક વખત એવો હતો કે મુળાઈનું 'હિન્દુ મુનિચન' વિદ્વાત અને ઉચ્ચ વિચારોના પ્રચારને માટે પ્રખ્યાત હવુ મિ તેનમ, મિ ત્રિપારી જેવા પ્રવેશનાં તેમાં ભાગલે. યતાં હતા આજ તેની સ્થિતિ શું છે ? બીલીય, પાનાં અને સાંકટાં રમવાની તે કલ્પ શર્ષ પડી છે. આ સ્થિતિ બંધાવવી તથા સરથાઓનો આત્મા ઉત્તરોત્તર વિકાસ પામે એવા સેવકો ઉત્પન્ન કરવા એ આપણી પ્રથમ દુરજ છે.

ભાવનાઓ અને સિદ્ધાન્તો પ્રમાણે આપણી સરથાઓનું વર્તન હોય છે ખરું ? સંસારનાં બંધનો અને મનુષ્યની શક્તિઓની મર્યાદા ધ્યાનમાં લેતાં ભાવનાઓ અને સિદ્ધાન્તો પ્રમાણે સર્વંશ વર્તન કરવું એ પણ મુશ્કેલ છે તે મ્હારે કશુંવ છે પણ આપણે બૂલી નહિ જવું તોપણ કે વસ્તુસ્થિતિ અને સંસારના બંધનો કરતાં મનુષ્યનો આત્મા ઘણો મોટો છે—મગવાન છે કેટલા આર્યજાતિઓ ધર્મપૂર્ણ નહિ કરતા હોય ? કેટલા પ્રાર્થના સમાજોમાં શુભ પ્રસંગે ગણપતિનું આવાહન નહિ કરવાનું આત્મનજ દર્શાવતા હશે ? અને યાદ છે પ્રાર્થના સમાજના એક નેતાએ પોતાને લાંબો મોટા શુભ પ્રસંગે ગણપતિનું આવાહન કર્યું હતું તેને માટે નુમાધ પત્રિકામાં સખત ટીકા આવી હતી પરિણામ શું આવ્યું ? પોતાની નિર્બળતા સ્વીકારવાને બદલે પ્રાર્થના સમાજ સાથેનો સબન્ધ તોડવાને તેઓ તત્પર થયા ભાવનાઓ અને સિદ્ધાન્તો સ્વીકાર કર્યા પછી ન્હાના ઊંઘરાઓ જેમ વિચાર કરી વચર રમકડાં ફેંકી દે તેમ જીવનસમામમાં તેને ફેંકી દેવામાં આવે તો સરથાઓ પોતાનું કાર્ય કેવી રીતે કરી શકે ? એક બીજી જાગત આપણે આરંભમાં શૂરા હોઈએ છીએ, પણ થોડા વખતમાં ઉત્સાહ જતો રહે છે. લ્યો મુળાઈની વણિક સમાજ અને ઝેન્નુએટ ઍસિસિએસન મોગી મોગી ભાવનાઓ હતી તે સરથાઓની, પણ રક્ષા છે તેનાં નામ માત્ર રમરજુપણ ઉપર જ પણ અત્ર એક જાગત નોંધ લેવા જોઈ છે, અને તે એ છે કે આ તમારી દુરમ્મુસન કોલેજ અને અહીંઆનો કર્વેનો આશ્રમ ભાવના અને વર્તનના મુન્દર ચોગના ઉત્તમ દર્શકો છે. અહીં દેશભક્તિથી પ્રેરાયલા સ્વાર્થત્યાગી નરો આ સરથાઓનું કામ ઉપાડી લેવાને અને જારી રાખવાને એક પછી એક નીકળી આવે છે એ મૂળાનું સંભાગ્ય છે.

હવે આપણે સરચાઓના વહિવટની, વ્યવસ્થાની તથા કાર્યની બહેવશીની તપાસ કરીએ. આપણી સરચાઓમાં કાર્ય કરનારાઓ એટલા થોડા છે કે ધણી વખત આખા કાર્યને બાર એક કે બે માણસોના ઉપર પડે છે. ત્યાં આપણી સરચાઓની મંનેશ્વર કમિટીઓ મોટે ભાગે જે લોકો પૈસાઓ આપતા હોય તેમનાં નામો કમિટીઓ ઉપર હોય છે, અથવા તેા જે લોકોના નામ જાણીતા થયા હોય છે તે લોકોને મૂકવામાં આવે છે. આમાંના ધણીમાં સાર્વજનિક જીવનની જવાબદારી—conso of responsibility of public life—દૃષ્ટિગોચર થતી નથી અને પરિણામમાં આપણી કમિટીઓમાં કામ મેક્ટેરીઓ અને એક કે બે જિસાહી સભાસદોને જ કરવું પડે છે. મને ચાર પાંચ સરચાની કમિટીના સભાસદ તરીકેનો અનુભવ છે અને ધણી વખત કારમને માટે સલા મુનતવી રાખવી પડે છે તે પશુ હું જાણુ છું. કમિટીના સભાસદોની આવી બેદરકારી હોવાને લીધે એક માણસથી કામ નેહીએ તેવું સતોષકારક નહિ થાય તેા તેમાં દોષ આપણે જ છે. ન્યાં આવી રીતની ધર્મશુદ્ધિને અભાવ હોય ત્યાં કાર્યની બહેવશી તેા કયાંથી જ સભવે ? આપણે ત્યાં હમણા તેા એવી રિયલિટી છે કે “Every one for himself and God for all” ન્યાં સુધી એવી ધર્મશુદ્ધિને ઉદય નહિ થાય કે “Every one for all and none for himself only” ત્યાં સુધી કાર્યની બહેવશીની આશા રાખવી બર્થ છે. બહુઓ આપણા દેશભક્ત શ્રીયુત દેવધરને કેટલું બહુ કામ કરવાનું હોય છે તે તમે બહુ સારી રીતે જાણો છો. પણ એમના જેવા દેશસેવકને પશુ કોડોનાં સરનામાં કરવામાં ક્વઠિા ગાળવા પડે તેા પછી ખીલુ મહત્વનું કામ ક્યારે કરી શકે ? આ કલ્પના નથી, વસ્તુરિયતિનું ચિત્ર છે. સગીન વહિવટ તેા ત્યાં જ સભવી શકશે કે જ્યારે ફરેક બહુ એમ કહેશે કે ‘હું તેા મ્હાર કામ કરીશ જ’.

વ્યવસ્થામાં પણ આપણે હજી ઘણા પછાત છીએ. તમારી સરચાઓના ખાલ દેખાવ પરથી જ તે કંઈ માને. તેના અભિગ્રામ સાધારણ રીતે પ્રેક્ષકો બાધતે. આપણે ત્યાં નથી સીદ્ધિ દર્શક કે નથી ઉચી વ્યવસ્થાશક્તિ. મને જરાજર યાદ છે કે એક મોટી ટેલિવિઝીની સરચાના ઉત્સવ પ્રસંગે હું ગયેા હતા. મ્હારી સાથે તે પ્રસંગે પ્રમુખપદે બીરાજનારા મુન્શરતના એક જાણીતા સાક્ષર હતા, હમે સ્ટેશનથી ઉતરીને હમારે મકાને ગયા, પશુ પ્રમુખને માટે રાખેલું મકાન પણ ધૂળથી, કચરાથી બરેલું. આપણે ત્યાં એકને દાંચે ન્યાં કાર્ય કરવાનું હોય છે ત્યાં એમ ધર્મ જાય છે, પણ એ વસ્તુરિયતિ તરફ આજમીઆમણા કરવાં એ તેા આત્મ ધાતક સતોષ જ કહેવાય. થોડો વખત ગયા પછી એક શિક્ષકે આવી ઝાંડુ લઈ મકાન સાફ

કયું તે શિક્ષકની આતિથ્યશુદ્ધિ માટે અને માન યાવ છે, પણ આ તે કર્મની કેવી વિચિત્ર બેઝશી કહેવાય! એક બીજો દાખલો ત્યો ગઇ કાલેજ મુખામ્માં આપણા દિનના દાદાની જર્મન ઉજવાઈ હતી એ સભા જાહેર સભા હતી સારી સીટ મળે તે વિચારથી હું બહેલો મરો પણ દરવાજા પર ધોરનાં જ અને કહેવામાં આવ્યું કે “અહીં તો, પૈસા ભરે તેને બેસાડવામાં આવે છે” મેં કહ્યું કે “વર્તમાનપત્રોમાં તો એવું કંઈ જણાવવામાં આવ્યું નથી” ઉત્તર મળ્યો કે “એ તો સોશિયલ સર્વિસ લીગના સભાસદ માટે છે” મેં કહ્યું કે “હું તેનો સભાસદ છું” ત્યારે અને કહેવામાં આવ્યું કે “એ તો ત્રિશામ કોંગ્રેસ કમિટીના સભાસદો માટે છે” મહેં જાગ્યો આવ્યો કે “હું તેનો પણ સભાસદ છું” અને તરત મત્યુત્તર મળ્યો કે “નહિ, અહીંયાં તો માત્ર કોંગ્રેસની રીસેપ્શન કમિટીના સભાસદોને માટે જ જગા છે” આખરે મણી મુશ્કેલીએ હું બહાર દાખલ થયો જે હાર રીઝર્વ નહોતી કરવામાં આવી ત્યાં જાને બેઠો તો અને કહેવામાં આવ્યું કે આ તો “better man” માટે છે જાહેર સભામાં રીઝર્વ નહિ કરેલી જગાએ better man માટે! સભા ધણી ગેરબવસ્થિત થઈ ગઇ હતી અને સોફા ગમે ત્યાંથી કુદાને આવવા લાગ્યા. બન્ધુઓ, મોટી સભાઓની બવસ્થા કરવાનું કામ રહેતું નથી એ હું જાણુ છું, પણ આપણે ત્યાં જો બધું પહેલેથી નક્કી કરવામાં આવે અને તે માટે જો કામની બેઝશી વિચારપૂર્વક યાવ તો અત્યારે જે બવસ્થાની ખામી જણાય છે તો મોટે ભાગે દૂર થઈ જશે.

આપણી સસ્થાઓ વિષે મહેં મ્હારા વિચારો જણાવ્યા છે તેની સ્થિતિનો થોડો મણો ખ્યાલ તમને આવ્યો જો હવે તમારી ફરજ નુ છે તે વિષે એકજો વિચાર રચાવવાની રજા લઈએ કોઈ પણ સસ્થાને માટે અભિપ્રાય બાધો તે પૂર્વે જો બાગત ધ્યાનમાં રાખશે એક તેના સિદ્ધાન્તોનો અને સાદિત્યનો અભ્યાસ કરવાની જરૂર અને બને તેટલો તે સસ્થા જાતે જોવાનો નિયમ ફરક સસ્થાને ન્યાય કરવાને માટે તથા આપણા પોતાના આત્માના સવેરને માટે આ જ વસ્તુ આવશ્યક છે.

પણ તમે અત્યારે કોનેજમાં અભ્યાસ કરનારા યુવકો છે કોઈ પ્રથમ પૂછશે કે અત્યારે તમારે લોકસસ્થાઓ સાથે શું લાગે વળગે છે? આ અભ્યાસનો વખત છે, લોકસસ્થામાં કામ કરવાનો નહિ. બન્ધુઓ, લોકસેવા કરવાની પૂર્વે સેવાદષ્ટિનો ઉદય થવાની જરૂર જો અને તે સેવાદષ્ટિનો ઉદય કોંગ્રેસમાં નહિ યાવ તો ક્યાં થશે? કામગીરે કે તમે તમારા પ્રસ્તુત કામમાં બાળકોને માટેનું, સ્ત્રીઓને માટેનું, લોકોને માટેનું અગ્રેજી સાદિત્ય જુઓ. શું તે વખતે તમારા મનમાં એવો વિચાર નહિ આવે કે મ્હારા દેશનાં જાળકો, સ્ત્રીઓ અને લોકોને માટે આવું સાદિત્ય મ્હારી મ તુજાપામાં હોય તો કેવું સારું? તમે ઈંગ્લંડના ઇનિફાસ વાંચતા હો અને ત્યાંના લોકોએ લોકશાસન કેમ મેળવ્યું, ત્યાંના પ્રેસ સ્વતંત્રતા કેમ પ્રાપ્ત કરી, ત્યાંની સામાજિક મરથાઓ કેમ વિકસી તે બધાનું વર્ણન વાંચો તો તમારા હૃદયમાં શું એવી ઊર્મિ નહીં ઉદ્ભવે

કે આ બધું મહારા દેશમાં ક્યારે આવશે ? તમે અર્થશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરતા હો. Peasant proprietors અને Land laws વિષેના પ્રકરણો વાંચો તે વખતે તમારા દેશના ખેડુતોની સ્થિતિ જાણવાની તમારી ફરજ છે એવું શું તમને નથી લાગતું ? જે આમે ન ચલુ હોય તો હું કહીશ કે તમારી કેલવણી અપૂર્ણ છે કેલવણી માત્ર પરીક્ષા પાસ કરવાને માટે નથી, કેલવણી જીવનસંધ્યામની તૈયારીઓ કરવા માટે છે, અને તેવી જ કેલવણીમાં સેવાદાતાનાં બીજા સમાયલા છે સેવા કરવી કે ન કરવી એ અનુકૂળતા અને સંકેતની વાત છે, પણ જે સેવાદાતાને જ ઉદ્ધ નહિ થયો હોય તો સેવા કેમ કરી શકશે ?

તમે અત્યારે જે શિક્ષણ લ્યો છો તેમાંથી સેવાદાતાને ઉદ્ધ થવો જ જોઈએ અત્યારે મહે ઉપર કંઈ તેમ સંસ્થાઓના કાર્યોનો અભ્યાસ તથા તેનું દર્શન કરવાની તમારે જરૂર છે આ તથા કોમ તમે વિદ્યાર્થી છો પણ કરી શકો તેમ છે—તે કરવાને તમે બધાયલા છો. અત્યારે આપણે ત્યાં એટલું બધું કાર્ય કરવાનું છે કે તમારા જેવા સુશિક્ષિત યુવકો તે કાર્ય કરવાને તત્પર નહિ થશે તો કાર્ય કેમ ઉકેલાશે ? અત્યારે તમે પૂનામાં છો તો આ પ્રસંગને સદુપયોગ કરજો અહીંની સંસ્થાઓના ઉપર અભ્યાસ કરજો ને ગુજરાતમાં પાછા જાઓ ત્યારે એવી સંસ્થાઓમાં 'વાગ' લેવાને તથા તેવી સંસ્થાઓ ઉભી કરવાને હમેશાં તમારાથી બને તેટલી મદદ કરવાને તત્પર રહેજો અહીંની સંસ્થાઓ ગુજરાતને ઘરમાલે છે લ્યો, આ તમારી ફરગ્યુસન કૉલેજ—દેશભક્તિ અને સ્વાયંભાવનો નમુનો અને કરો તેની સરખામણી ગુજરાત કૉલેજ એટલી એક કૉલેજ પણ આપણે ન ચલાવી શક્યા એ શું ગુજરાતની દેશભક્તિના ઉપર કબજા જેવું નથી ?

બાળુઓ ! આ બધી જે ટીકા મહે કરી છે તે માત્ર વસ્તુસ્થિતિ શું છે તેનું કથન કરવા માટે જ છે આપણે ત્યાં કાર્ય કરનારાઓની મુશ્કેલીઓ એટલી બધી છે કે તેની સાથે આપણે તો સહકાર જ કરવાનો છે અને સમજાવ જ રાખવાનો છે માત્ર એટલું જ કહીશ કે કદી પણ બૂલશો નહિ કે Some see the darkness of the night, others see the dim light of the stars જે વખતે આપણું સાર્વજનિક જીવન ધણ છે, જે વખતે અજ્ઞાન અને ઘેરઘારીનો અધકાર ચારે દિશામાં પ્રસરી રહ્યો છે ત્યારે જે વિરલા તારાઓ દેશસેવા કરી રહ્યા છે તેના પ્રકાશની કદર કરજો, તેના પ્રકાશ જાણો છે, એવી માત્ર વિનાયક ટીકા કરી હાલના ધોર અધકારમાં વૃદ્ધિ ન કરશો જાંબનાઓ ઉંચી રાખજો, પણ નમ્રસેવા કરવાને સદા વિસરી નહી જતા કે જે શબ્દ તમે અત્યારે બીજાની ટીકા કરવામાં તેવાર રહેજો જાણો છો તે શબ્દો જે તમે તેની સાથે સહકાર કરવામાં જાણશો તો જે ફરીયાદ અત્યારે આપણને કરવી પડે છે તેવી ફરીયાદ આપણે માટે આપણા અનુયાયીઓને નહીં કરવી પડે અને તેમ કરશો તો જ તમારો અને મહારો આજનો સચામ સદ્ય રમો ગણારા

કવી-લીના પત્રો

અથવા

ચીનાઈ શૃંગસસારનું દર્શન.

લેખક-શ્રી. મોહનલાલ મગનલાલ દેસાઈ, બી એ એલએચ બી

વી-લી એ ચીનમાં આવેલા ચૌદ-લી પ્રાંતના એક આગયા સુખાની પુત્રી હતી. અત્યારે ચીનમાં અંકિલવણીનો જે કાંઈ પ્રચાર થયો છે તેને માટે જે કાંઈને પણ ધ યવા. પદતો હોય તો તે ચીદ-લી ના સુખાને જ છે. અંકિલોને કેલવણી આપવી, પશ્ચિમની રીતો, રીવાજો વગેરેનું જ્ઞાન આપવું, નેમની ઉત્પત્તિ કરવી, જે માટે જે કાંઈએ શરૂઆતમાં પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો હોય તો તે આ જ ગૃહસ્થ છે અને બીજાને હા ખાસો બિસાસવાને અને

અનુકરણ કરવા માટે એણે પોતાનાં પુત્રપુત્રીને ઉચ્ચ પ્રકારનું શિક્ષણ આપ્યું હતું. એ સમયનો પ્રખ્યાત કવી લીંગ-વીજ-યુ, કવી-વી નો શિક્ષાગુર થયો હતો. તેણે પૂર્વ અને પશ્ચિમની કેલવણી માધી સીમાનિને યોગ્ય ઉત્તમ શિક્ષણ પોતાની સિધ્ધાને આપ્યું હતું.

કવી-લી નું લગ્ન એક યોગ્ય ચીનાઈ અમલદાર સાથે થયું હતું. એણે એક વાર (ગ્રી-સ) શાહનશા અગના દામ નીચે કામ કર્યું હતું, અને તે પાછળથી કથામ-સુ પ્રાંતનો સુખો નીમાયો હતો. સુખાની પત્ની તરીકે પોતાના પરમણુમાં એક જીવવાયલી સી તરીકે તેણે જે જે કાર્યો કર્યા છે તે સદ્ગુણમાં ભુલો જવાય એવાં નથી. કથામ-સુ માં તે એક આશિર્વાદ સમાન લેખાઈ છે.

બ્યારે પોતાનો પતિ શાહનશા અગ સાથે ખુસારીએ નીકળ્યો હતો, ત્યારે કવી-લી સુ-ચ્યાઉ શહેરમાં પતિના અવિભક્ત કુટુંબમાં અનેક માણસોની સાથે રહી હતી. તે વખતે તેણે પોતાના વરને અવારનવાર પત્રો લખ્યા હતા, જે તેના પતિએ સાચવી રાખ્યા હતા, અને લાર-બાદ લોને વખતે પોતાના એક અગ્રેજ મિત્રને વાંચવા આપ્યા હતા.

ચીનમાં અંકિલવણીનો પ્રચાર સામાન્યરીતે થતો જ આવે છે. પરંતુ તેને કદી પણ માલમ પડી શકશે નહીં કે, ત્યાં સીનુ સ્થાન કેવું અને ક્યાં છે. બહાર જે સીએ જોવામાં આવશે તે માન ઉતરતા વર્ગની જ હશે. પરંતુ ઉચ્ચ કુળની, બહેલી, શીખેલી, બહુ જ બોલતી માલમ પડશે, અને તેની સીના સદ્ગુણમાં આવી તેને જાણખરી એ પણ સદેલ નથી.

શ્રીમદ્ભગવત એક વાકમાં રેકમી પ્રાણુ ૩ ૬-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

‘કમલાના પત્રો’ એ નામે એક પ્રસ્તુત અગ્રાઈ અગ્રેજીમા બહાર પડ્યું હતું, અને તેનો અનુવાદ રા. શા. શિવલાલ ઉત્તમરામ ચાન્દિકે આજે આસિક “સમાલોચક” માં છપાવ્યો છે, તે નામદાને માટે તો હશે તે પત્રોમાં હિંદુ સંસારનું ચિત્ર ઠીક બતાવવામાં આવ્યું છે. થોડાક સમયપર એક અગ્રેજી આસિકમાં કવી ની ના પત્રો મારા વાંચવામાં આવ્યા, અને તેમ કરતાં એવું લાગ્યું કે જે તે શુભરાત્રી બાપોમાં પ્રકટ થાય, તો આપણા સંસારમાં તેમજ બીનાઈ સંસારમાં ક્યાં અને કેટલું સરખાપણું છે અને શું નવું છે તે જાણવામાં આવે, અને તેથી કાર્ષિક લાભ થાય. આવા હેતુથી કવી-શ્રી એ સખેલા પત્રો અત્રે પ્રકટ કરવા ધાર્યો છે.

પત્ર પહેલો.

મહારા. બહાલા,

મિરિશૂળપરના આપણા ઘરનો આત્મા ત્યાં નથી. માત્ર ખાલી બારીઓવાળા એક મહેલ સમાન તે યર્ષ પડ્યું હું અજાતીમાં જાઉં છું અને સામેના સપાટ મેદાનમાં લાખા ઝાંપડા નાંખતા, સુવર્ણરંગી, અંશત પામતા સૂર્યને જોઉં છું. ‘ભ્યારે હું ચાલ કર છું કે તું ચહેરમાંથી મારી પાસ આવતાર નથી, ત્યારે મને એમ થાય છે કે, ભ્યાં સુધી તું મારો સહચારી થાય નહીં, ત્યાંસુધી પ્રકાત જોવાની મને ઇચ્છા નથી, અને આનંદ આપનાર સુપ્રસિત જોવાનું મન પડ્યું નથી.

પરંતુ એમ નહીં ધારતો કે હું કુ ખી છું. બ્યારે અત્રે હેલ છે તેવી જ રીતે તું મારે સર્વ કામ કર છું, અને દરેક પ્રસંગે વિચારું છું કે, “મારા નાથને આ ગમશે ? મેહ-કી તારી લાખી ખુરસી બાજુ થકી દેવા માંગતી હતી કારણ તે બહુ જગા રોકે છે, પરંતુ મેં તેને તેમ કરતાં અટકાવી દિધું છું. મેંઈ શકું તેવી રીતે મૂળ સ્થાને તે રહેવી એછાએ, અને એવી કલ્પના કરું કે, જાણે તું તે ખુરસી ઉપર સૂતો હોય, ખીડી પીતો હોય, અને પાસે જ તારું નાનું ટેબલ મૂક્યું હોય અને તેનાપર તારા વાંચવાના પત્રો અને ચીકું પીણું પણ મૂક્યું હોય.

હું તને આટલો લગિ પત્ર લખ્યું છું તેથી હું ધણી જ ખુશ થઈ છું. કારણ તે મારી પાસે દર સાત દિવસે પત્ર લખવાનું વચન લીધું છે, અને મારા શ્રેણી અને હૃદયમાં શું પસાર થઈ જાય છે તેનું વર્ણન જણાવવા તે મને ફરમાવ્યું છે. તારી માનનીય માતૃશ્રી કહે છે કે, મારા તરફથી તને પત્ર લખવો એ અધટિત છે, તેની બાલ્યાવસ્થામાં એવી ચાત કાઈ જાણતું પણ ન હોતું, અને દાસના જમાનાનાં જીવનની આંખો ઘરમાંજ પડ્યા અને કીતવની જાણ જોગવી મળી છે તેની

મરણ વેળાએ છે કે, કેઈ લઈઆ પાસે, નહીં તો તારા લાઈ પાસે તારા ગૃહસસારના સમાચાર મારે મોકલવા, પરંતુ હું તેમ થવા હર્ષિ નહીં મારી તરફથી જ તારી પત્નિ તરફથી જ તને સંદેશ મળવા જોઈએ તારા કામધંધાને લેગતા જેમ મોટા પરખીડીમાવાળા પત્રો તને મળે છે, અને જે મેં દરકારીથી તું તેને ફેરો છે તેમ તું મારા પત્રો ફેરવો નહીં મારા પત્રોને તારા હાથમાં ગમે તેમ હું ક્યારે નાખતો નહીં, કારણ, એ પત્રોમાં કવી-લીના હસ્તાક્ષરો છે, અને તે દરેકમાં તેનું હૃદય છુપાયેલું છે

તારી પત્ની.

પત્ર બીજો.

મારા બાલક,

મારા પ્રથમ પત્રમાં શોક અને વિરહની છાયા તને દેખાઈ હશે, કારણકે હું તારાથી તરતની જ છુટી પડી હતી તને જમાને એક બહવાડીયું થઈ ગયું છે, છતાં મારા હૃદયમાં હજી શોક છે, અને તે કેટલો છે તે મારા દિવાન અન્યને ખબર પડે એમ નથી તારી માનનીય માતૃશ્રીએ એખાના કાઠારની ચાવીઓ અને સોંપી છે, અને તેટલા માટે રોજનાં કામો કરવાની અને ફરજ પડી છે અને તે મારે કરવાં જ જોઈએ જે મોટું માન તે અને આ રીતે સોંપે છે તે હું સમજું છું જ્યારે હું પ્રથમ તારે ઘેર આવી, ત્યારે તે મને એક બાળક તરીકે ગણતી હતી, પણ હવે મને તેમ નહીં ગણનાં મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખે છે તે હું સારી રીતે જાણું છું

મારા પતિને ઘેર જ્યારે હું પહેલવહેલી આવી તે દિવસ શું હું બુલી ચક્રાચ ? તે દિવસે મને એટલો સંતોષ હતો કે, મારાં માતાપિતા અને ખાલી હાથે વળાવતા નહીં હતાં મારું સરખસ લગભગ એક લી (લી= માઇલ) જેટલું લાંબું હતું, અને મારા ગૃહસસારને લગતું રાયરચીકું ઉચકીને ચાલનાં સંકડો માણસોને જોઈને મારે હૃદય આનંદથી વિજળતું હતું ઉંચાં ઘરતકામ વાળાં રેશમી બીઠાનાંઓ, અને કામતી વસ્ત્રો મુકવા મંડિ કપૂરના લાકડાની પેટીઓ લઈને આગળ ચાલતાં મળીને જોઈ મનમાં મલમલી હતી અને બોલતી હતી કે, “તમે મારા પહેલાં મારે નવે ઘેર જાઓ, અને મને પ્રેમપૂર્ણ સ્વાગત અપાવો” લગ્નની મારી રાતી ખુરસીમાંથી જ્યારે મારા હાથ પકડી મને ઉતારવામાં આવી, ત્યારે મારા પગ કેવાં મુજબતાં હતાં ! માતાપિતાના પ્રેમ નીચે ઉછરેલી, પણ તેમનથી આ વખતે વિખૂટી પડેલી, આચાહરી નજરે તારી સામે હું કેવી ઉભી હતી ? જો તેને દ્રોષમયો આવકાર નહીં મળે તો તેનું અક્ષત પાત્ર ભવિષ્યમાં કડવાશભર્યું થઈ જશે, એવી તેને અચ્ચત જ ખીક હતી

ધરડાવરડાની પાટલીને પંજે લાગ્યાં, તારા માનનીય માતાપિતાને પંજે લાગ્યાં, અને ત્યાર બાદ મારા પતિને મેં પ્રથમ જ જોયો. જ્યારે તે માફ મુખવસ્ત્ર દૂર કર્યું અને આપણી ચારે આંખો મળી, તે પળ તને યાદ છે કે ? હું મનમાં જણાવતી હતી કે, રખેને હું તને નહીં તો ત્રમુ ? પછી એ નીચે જોયાં જ કર્યું, પણ મને તારો ચહેરો જમ્યો તું હોયો અને સ્વરૂપવાન હતો, તારી આંખો ખરે જ ચળકતી હતી અને તારા દાંત મોટી સરખા હતા તને જોઈને હું ખરેખર મુશી થઈ, કારણ મને ખબર છે કે પરણ્યા બાદ મારી કેટલીક બહેનપણીઓ પોતાના પતિને જોઈને રહ્યા લાગી હતી, કેમ કે તેઓ કાં તો ઠકરાયા હતા નહીંતો જુદા હતા અને લાગુ કે, જો મારા સ્વામિનાથ મને સ્વીકારે તો હું અવસ્થા સુખી યાઉં, અને મારી આશા ફલીબૂત કરવાને મારા મનમાં તે જ વેળાએ મેં ક્વાન-મનને (એક દેવી) પ્રાર્થના પણ કરી માતાએ મારી આશા પૂર્ણ કરી, અને તેટલા માટે તેનો આભાર માનવા ફરજેજ તેને ચરણે એક મીચળતી હું મુકુ છું

મને તારો વિરહ નહીં સાચે જોવા વિચારથી તારી માનનીય માતૃશ્રીએ ધરની માવીઓ મને સોંપી દીધી છે તે કહે છે કે, જેને પુષ્કળ કામ છે, તેના હૃદયમાં શોકની જગા નથી, અને તેથી જ મારે માથે કામનો બોલો મોટો છે સવારમાં હું વહેલી ઊઠું છું, મારા વાળ હોળું છું, અને સારનાદ મતૃશ્રી પાસે ચાહતું એક કપ લઘુ જઈ પંજે લાગી આવું છું પછી રસોડાખાનામાં જઈને અન્નદેવ પાસે સ્નાનીયા ચોખા તથા પાણી મુકું છું, અને દિવસ સગવડો થાય, એ માટે હું તેમની પાસે ધૂપ પણ કરું છું સવારનો નારતો કરી રસોડાપિણ સાથે મસખત કરી તેને સમજાવું છું કે કીધા શાકભાજી કરવાં અને તથા માછલી કેમ કરવી તેમ જ તેને શો શે, અરથ કયો છે તે પણ પ્રશ્ન છું

આનીનો સુખ્યો હમેશા મારી પાસે રહે છે, અને જ્યારે કોઠારનું બારણું ઉઘાડવા જઈ છું ત્યારે મને કાંઈક અભિમાન આવી જાય છે શા માટે, તે સમજાતું નથી, પણ આવા મોટા મુદ્દ-સાબ્યની હું અધિકારીણી છું, એ વસ્તુ જ મારા અભિમાનનું કારણ પણ હોય જો કાંઈ નોકર કે તેના બાલકો માર્દ હોય છે, તો અજળ જેમ તારી માનનીય માતૃશ્રી પાસે તેઓ જતાં હતાં, તેમ જવાને બદલે તેઓ હવે મારી પાસે આવે છે મારી શક્તિ કે અનુભવ કરતાં કાંઈ વિશેષ નહીં હોય, તો હું પોતે જ તેમની મુઝવણો દૂર કરું છું

સારનાદ માળીને લઈને હું અગાસીપર જઈ છું, અને પુલનાં ફુલોની મુખવસ્થા કરાવું છું અગાસીપરથી સામેના આંખો રસ્તો અને દેખાય છે, તેથી હમેશાં મને ત્યાં ઉભા રહેવામાં આનંદ મળે છે જ્યારે તું રોજ સવારે શહેરમાં જતો હતો ત્યારે હું બા જગાએ બેસી

રહી તને ભેતી હતી, અને તુ પાછો આવવાનો હોય, ત્યારે પણ અત્રે જ તારી વાટ ભેતી હો
 ઢીની રહેતી હતી, તે તો તેને મા. હશે

સુખના દિવસો અને યાદ આવે છે, અને ઉનાળામાં આપણે સાથે અત્રે જે શાંતિમાં સાંજનો
 વખન પસાર કરતાં હતાં તે દુ બધી ચકતી નથી હુ તારી વાટ ભેઉ છું, તને ચાહુ છું
 હુ તારી જ છું

તારી પત્ની,

પત્ર ૩ ભે.

મારા બહાણ,

દિવસ એકસરખા જાય છે તને કહેવા મોગ સમાચાર નથી મારા સવારનો સમય
 રોજનાં કાપી આટોપવામા જાય છે અને જ્યોર હું તારી બેન સાથે અગાસીમાં જઈને પસાર કર
 છું પરતુ, સૌથી અત્યંત તો તારી માનનીય માતૃશ્રીને શાંત નિદ્રા મળે તેની ગોઠવણની કરવાનું
 કામ, મારે હોય છે, અને આરે તે જની ચક છે, ત્યારે સર્વત્ર શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે માહ લી અને
 હું અમારું કારતકામ લઈને અગાસીમા બેસીએ છીએ, અને રસ્તે આવતાં જતાં સૌંદર્યને
 ભેતાં વખત પસાર કરીએ છીએ ચોખાનાં ઝેનરોમાં અમે ઝેકુતોને ભેઈએ છીએ ખાતર
 લાવતાં લઈ જતાં તેઓ વારંવાર દેખાય છે, જનકના ટોળાએને ડચકારી વગાડતાં વગાડતાં
 તેઓ લઈ જાય છે, તે અમે સાંભળીએ છીએ વળી કોઈક વાર છેક લાંબે લંબેનું સરખસ જગ
 અમારા ભેવામાં આવે છે, તો વળી કોઈક વાર પરણતી કન્યાની લાન ખુરસી, તો કોઈ વાર તેને
 સાસરે લઈ જવામાં આવતી અગ્નિચિત્ર બેટો ઉચકીને જતાં મંજુરો પણ દુભારી નજરે પડે છે,
 વારંવાર અમારે કાને અવશ્યાન સમયનો વિચાર પણ પડે છે, અને મરનાર માણસને દેવશ્રમિમાં
 જવા સાર ભેઈતા પૈસા રસ્તામાં ઉભા રહીને એકાદ મચ્છૂર છુટથી બહેંચતો ભેવામાં આવે છે

જઈ કાને અમે લટનાદ સાંભળ્યા અને ભેચુ તો માલમ પડ્યું કે, ટાઓનાઈ રસ્તેથી જતાં
 હતાં, અને ભેમનાં માણસો અધિકારને ચોખ ખેળ અને વાવટા લઈને પસાર થતાં હતાં સાથે
 સાથે લાલ છરીઓ કેટલી હતી તે પણ અમે ગણી કાઢી, અને અમને એમ લાગ્યું કે, રખે ને કોઈ
 કરીજ ઝેકુત આપવામાં આવી પડે તો હોય.

દમણી અત્રે લટું જ રમણીન લાગે પવનની દહેડીઓ મઝેતી આવે છે, અને લાલ
 પાનરાં ખાડી તરફથી ઉડી આવી મને યા દેવકાંવે છે કે, શીવાળો સમીપમાં જ દીવાલોની
 બદાર ત્રીચાત્રીચા ધાસમાં છપડાઓ પોતાનું ધીમું ગીત ગાય છે, અને પોતાનું દુક આયુધ્ય

મુકે યતુ હોય એમ સમજવા લાગે છે જગલી હસ દક્ષિણ તરફ દોડતા હું જોઉં છું, ત્યારે મને તારી યાદ આવે છે વાદળામાં ઘેરાયેલા ચંદ્રની માફક મારૂં વદન ખિન્ન રહે છે, અને મારી આંખોમાંથી આંસુ સુકાતાં નથી મારા નાચાં સારંગે કે સવારે મને તારા શિવાય સુખ જડતું નથી અને ચોકળાયાની ઝડપે મારા દિવસો પસાર થતા હોય મને લાગે છે

તારી પત્ની.

પત્ર ચોથા.

મહારા બહાલા,

આ વખતે તને ઘણું લખવાનું છે મારો ઉત્સાહ પત્ર આનંદરહિત હતો, પરંતુ આ પત્ર તને આનંદ આપશે નહિ તો પત્ર લખ્યાનું પ્રયોજન શું ?

પ્રથમ તો એ છે કે, તારા ભાઈ ચીંહ-પેહનાં થોડા વખતમાં લગ્ન થનાર છે તને ખબર તો છે કે ચીંહ લીના સુખા સાહેબની છોકરી લી-રી સાથે એના વિવાહ થયા છે, અને થોડા દિવસમાં વહુ અહીં આવી પુરશે તેના કાલક ગૃહસ્થના કરવામાં અમે શ્રદ્ધામાં છીએ, પણ કેટલા ચાકરનકર લખને તે આવશે તેની હજી ખબર નથી હિંદુ મહેરમાની કરે અને એને સારી વ્યવસ્થા આપે તો ઠીક, નહિ તો પરદેશના નોકરો અત્રે આવે અને બધાંએ વચ્ચે અદેખાઈ ને દેશ ઉત્તર ધરે, અને અમારા શાંતિમાં ખલલ પુરશે

તેના કપડે માટે અમે ઘણું સાંભળ્યું છે, અને કહે છે કે તેણે અભ્યાસ પણ સારો કર્યો છે. બહુ ભણેલી છે એમ સાંભળીને તારી માનનીય માતૃશ્રી ચિંતાતુર થઈ છે, કારણ કે એના અભિપ્રાય તો એવો છે કે અધિક વધારે ભણે એમાં શોભા નહીં પરંતુ મનમાં તો અમે બહુ જ પુલક ધર્ષ કર્યા છે તારી બહેન માહ-લી તો આનંદથી ઉઠી રહી છે તારી માનનીય માતૃશ્રીના ગૃહ-સસારનો કાર ઉચકવાને હવે એને જાણે ત્રણ લાગીવા ઘરો, એમ જાણી અમે બહુજ રાજ થયા છીએ, તો પણ એ વાત અમે કોઈને એટલે અત્યાદથી બાલતા નથી

ખીજ પણ નવા સમાચાર તને લખવાના છે આપણા ઘરમાં એક નવી કામ કરનારી રાખી છે, અને તેને લીધે આજખોટા પ્યાડીમાં લગર નાખીને પડી રહી છે આપણી છાપરી નીચે ચોખા ખાનાર વધારે એક બહુજ લાગવાનું શુ કારણ હતું તે મને ખબર નથી, પરંતુ જ્યારે તે આપણા ઘરમાં આવી અને મેં જોઈ ત્યારે મને લાગ્યું કે તે એક પ્રિયતા છોકરી હતી, અને પુષ્કળ વેળા ધોવાયલાં કપડાં પહેરીને તે આવી હતી માથાતો અખોડો ઠીક આવ્યો

હતો, અને વળી તેમાં એક દુલ જેવું લાગતું હતું તે વળી નિરાધાર હતી તેથી મેં તેને મારી પાસે બોલાવી કેટલાક મંત્ર પૂઝ્યા.

મને જ્વાળામાં તેણે કહ્યું કે તેના ઘરમાં ધણાં માણસો હતા, મા, બાપ, ભાઈ, બહેન, કાકા, પીત્રાઈઓ અને વળી ધરદી દાદીમા. ધરમાં ચોખા ખૂબી પડ્યા હતા, અને એક એક ચીજ ગીરવી મુકાઈ હતી જેમ દિવસ પર દિવસ જતા, તેમ તેમ મોત નજીક આવતું માલમ પડતું હતું એટલે ઊંઘીઓના ખગીદનારાઓ આવી લાગ્યા તેમની પાસે પૈસા તો એટલે હતો કે, તેમાંથી આપો. તીવાળો આવે એટલો ચોખો ખરી. કરી શકાય અને આખા કુટુંબને જીવાડી શકાય. પરંતુ તેની મા એકની બે ધર્મનહીં જે તે એક ઊંઘીને પણ વેચે, તો તેને પુરતા પૈસા મળે એમ હતું. છતાં એની માએ ઊંઘી વેચવા ના પાઝાં કરી આખી રાત રડ રડ કરે અને દિવસે ઊંઘીની સભાળ શખ્યાં કરે કે રખે ને તેને કાઈ આપી દેય નહીં છેવટે, યાદી યાદીને, નિરાશ ધર્મને, છેક લાંબે, દયાની દેવી કંવાન ઈ ના મદીરમાં પોતાના કુ ખર્ચા સલાહ સેવાને માટે તે ધર્મ તેની ગેરદાજીમાં, હોં-તાઈને એક સ્ત્રી ટોડીમાં બેસાડીને લઈ ગઈ, અને તેના બાપને ભેળું રૂપાનાણું મળ્યું. જ્યારે બાળકો બનને માટે ટળવળતા હોય ત્યારે અદકાત અને અભિમાન નહ યાય છે, અને પેળેના ખાડા પૂરવાને માટે કાઈ પણ ભોગ આપવાને માણસ તૈયાર થાય છે. જ્યારે હોડીએ લગર ઉપાડ્યું ત્યારે હોં-તાઈએ આવેથી ભેળું કે એક સ્ત્રી ઉધાડે માથે, રડતી આંખે, અંધારામાં પડતી આખડી આમ તેમ દોડતી હતી તે બાઈ આવી પૂજે ત્યાર પહેલાં તો હોડી ઉપડી ચૂકી, અને ગરીબ ખીચારી હોં-તાઈની મા દેખાતી બધ ધર્મ.

હોં તાઈએ મને ઉપની વાત કહી અને કુસકે કુસકે રડવા લાગી મેં એને શાંત પાડી અને કહ્યું કે, અમે એને સુખી કરીશું, તને મનમાં માઠ લાગી કે, કાઈ પણ રીતે એની માતાને બાલા લવી, અને માદીકરીને સુખી કરવાં.

રત્ન હવે બદલાતી ગય છે, અને જાડપાનના દેખાવમાં પણ ફેરફાર થવા લાગ્યો છે. કપુર નાં કાઠ આશેથી અગ્નિનાં ગોળા સરખાં લાગે છે, અને આંખને પ્રિય થઈ પડે. છતાં એક મીનીટ પણ જે કુ તારો મળે. મહેશે ભેઈ શકું, તો આ આન ના દિવસમાં મારો આદમ કેટલો ઉત્તમ થાય ? આખી રાત કુ તને શોભુ છું અને મારો હાથ તારે માટે તળેલો બનાવવા લખાવુ છું, પણ તું તો ચાલી ગયો છે.

તારો વિરહ ખમતી

હું છું,

તારી પત્ની.

પત્ર પાચમે.

મારા બહાવા,

આપણા ઘરમાં વહુ આવી છે એટલે વળી ચાકરો પણ વધ્યા છે, અને તેને લીધે ઘરમાં બહુ ફરીયાદો ગોઠવાય છે, અને મનમતો ફેરફાર પણ થઈ રહ્યો છે. વળી પુષ્કળ કપડાં પણ ખરીદ્યાં છે એનો તો કાંઈ પાર જ નથી. વહુનાં કપડાં એટલાં બધાં છે કે, જે હારખે ગોઠવ્યાં હોય તો ફુનીયાની ચારે બાજુ પથરાઈ રહે. વસત રૂતના ખીલતા બહારની માફક એ મુંદર છે, પણ કામકાજમાં કાંઈ ઉપયોગની નથી. નવી વહુની મહેમાનગીરી માટે ઘરમાં જે ઉચલ પાથલ થઈ છે, તેવી તો મોટું લસ્કર આવે તોયે નહીં થાય. જમીનપર પાયરવાને ઉમદા ગાલીચાઓ, બીંતિ ટાંગવાને ભાતભાતના ગુથેના રૂમસા, કેન-પુસીઅસ અને ચેન્સીઅસના મહીરોમાં ટાંગવા માટે પવિત્ર લેખો, બારણે લટકાવવા સારા ચિત્રવિચિત્ર પડદાઓ અને વળી સોનેરી કાતરકામનો ઉંચી કીસમનો એક મોટો પલ્લવ પણ તે સાથે લેતી આવી છે.

ઉપલી સરે ચીજો ધરના વાડામાં તારી માનનીય માતૃશ્રીએ એઈ અને પછી નોકરને બોલાવી કહ્યું કે, કુંચ-ડોંગ ગામમાં એક બ્લેનપણીને ત્યાં એ તો ચાહ પીવા જાય છે. આ એની બ્લેન પણી બહુ લાગે રહે છે માટે જ તેને ત્યાં જવાનું માતૃશ્રીએ પસંદ કર્યું હોય, એમ મને તો લાગે છે એટલે બધા સામાનસુમન ગોઠવવાની જગજગ માટે માથે આવી લીનીટી તો પતંગી આની માફક બામ દોડે, હસે ને બોલે, પણ કાંઈ કામ કરવા લાગે નહીં. પતંગ તો એની જગાંએ ગોઠવેા કે રાતે જૂતપિસાચ ત્યાં આવે જ નહીં, અને સુનારને હું ખ દેય નહીં, પડદા તો ઘટને અંતરે જ ગોઠવેા, અને એવી રીતે કે પવનની માફક આવતાં જુલો પડદા સાથે અધઘાપ ને પાછાં જાય, પણ બોરડામાં આવે જ નહીં. વળી, કાવડું મ્હેલ રાખી તે કહે કે, જે આત્મા અધ કારમાં રહે છે, તેને નહુ પર વિશેષ પ્રિય હોય છે, અને તેથી વધારે સાવચેતી રાખવી એઈએ કે તેઓ આવે નહીં એણે તો હાપડ પણ તપાસી એયુ, કારણ એ તેમાં એ કાંઈ હિંદુ રજા હોય તો તેમાંથી પણ કાંઈ જૂત આવજવ કરી શકે. પણ સારે નસીમે તેણે કાંઈ હિંદુ નહીં એ કદાચ એકાં બાકોડું દેખાયુ હોત, તો શુ યાત, તે હું કહી શકતી નથી. લીનીટી જગાંએ મને આવી આવી વાતો કરતી હતી, તે વખતે તારી માતૃશ્રી ઘરમાં નહોતી તેથી હું ઘણી રાજી થઈ હતી. લીનીટી તો એમ પણ કહેવા લાગી કે રસોડામાં પણ એક દેવની સ્થાપના કરીએ ! પણ મેં એ વાતની ચોખ્ખી ના માહી.

રસોડાની અંદર એકાદ ગોખલામાં પરકુટખના દેવની એક મૂર્તિની સ્થાપના એ કરવામાં આવે, તો તારી માતૃશ્રીનું મ્હેલ કેવું થાય તેના તને કાંઈ ખ્યાલ આવે છે? સારે નસીમે,

તે ઘેર પાલી આવી તે પહેલાં, સૌ પતી ગયું હતું આ નવી વહુને જોઈને એ કાંઈ પ્રસન્ન થઈ નથી, અને તેથી આજો દિવસ વાત, વાત, અને વાત જ કર્યા કરે છે એ તો એમ કહે છે કે, જ્યાં સુધી લી દીનો બાપ વેર આવે નહીં, ત્યાં સુધી દિવસો તો એવા જ ધીમે ધીમે પસાર થવાના એ તો અમરતા કરે છે અને એમ કહેવા મંજિ છે કે, બાપદીકરીને પરણ્યા લાખ રૂપીયા ખરચી જાણે છે, પણ થોડાક રૂપીયા ખરચી દીકરીને કેળવા નથી જાણતો ચીદ-લીનો આ મુદ્દો જો ગણો હોય, તો પોતાને ઘેર જ રહે તો સાફ પવિત્ર કો-પુસીઅસની કહેવત મેં સોકડો વાર સાંભળી છે, “ જન્મથી કાંઈ સરખાત નથી અને મોતથી કાંઈ અલ નથી ” મારી નિરાશામાં, હું તો અનમા બોલી કે, “ એ સાચું ! મારી ખાતરી છે કે આ કાંઈ તમારે માટે છેવટનું નથી તમે તો આત્માની નદીમાં જરો તો ત્યાં પણ તમે આમ જ વાત, વાત, ને વાત કર્યા કરો પણ, અણુ માફ રક્ષણ કરો મારા પહેલા તમે જરો, અને તમને પકડી પાડવા હું કાંઈ ઉતાવળ કરવાની નથી ”

જ્ઞાત્યા ! હું તારી ક્ષમા માગુ છું તારાં માનનીય માતાપિતા તરફ હું એવદમ જની છું, પણ હું બહુ જ કસાળી મઈ છું અને મને કાંઈ જ નથી,

૬ છ,
તારી પત્ની.

(અપૂર્ણ)

બાલસાહિત્ય.

લેખક -- ૨૧. હિંમતલાલ ગણેશજી અજનીવા, એમ એ, એલ, એલ બી,

(ગયા વર્ષના મૃદ ૪૧૭ થી અનુસંધાન)

૨૭-૨૮.

મહાભારત તથા શ્રી રામચંદ્ર,--લેખક, એની બીસાન્ટ ભાષાંતર કરનાર, ૨૧ ઠંકર
પ્રાણજીવન એકવચ્ચ કિંમત ૬૨ આના વિદ્યાર્થીઓ માટે આઠ આના

મીસીસ બીસાન્ટે અગ્રજીમાં લખેલી વાતનો શુભરાતીમાં આ તરજુમો છે. અમુક અમુક
પ્રસંગોએ જરૂરના ખુલાસા અને બાળકોને સન્માર્ગનો યોગ્ય માર્ગ સરસ અપાયો છે. તદ્દન નાનાં
બાળકો માટે આ પુસ્તક જરા ભારે પડે તેવા છે, પરંતુ શુભરાતી અભ્યાસ પૂરો થતા પહેલાં આ
બંને પુસ્તકોનું વાંચન દરેક હિન્દુ બાળકનાં માળખે તો આવશ્યક જ ગણવું જોઈએ. હાલના
બી એ એલએલ બી ની પદવી ધારનારા હિન્દુ ભાઈઓમાંથી મળીને કદાચ પૂરી પ્રાથરી વાત પણ
નહિં આવડતી હોય, તેવાઓએ તો એકદમ આ પુસ્તકોનું અધ્યયન કરી લેવું જોઈએ. દરેક દરેક
હિન્દુ ધર્મમાં આ બંને પુસ્તકો અવશ્યે હોવા જ જોઈએ.

આ સંબંધે એક પ્રમ પૂછવાનું મન થઈ જાય છે. હિન્દુ ધર્મનાં ઉત્તમ છતાં બહુ જ સરળ
અને સહેલા સ્વરૂપમાં સૂચી શકાય તેવાં આ પુસ્તકોની નાની ટુકી વાત કેમ કેઈલખતું નહિં હોય?
નર્મદાશંકરે સાર લખ્યા--તે પછી બાલ ગમ્યાણ અને બાલ મહાભારત એ નામનાં પુસ્તકો
લખાયાં--પણ સરકારી અને શુદ્ધ તો માત્ર ઉપર જણાવ્યાં છે તે બાષાંતરો છે. આમ કેમ હશે ?

૨૯.

ભટ્ટનુ લોપાણુ અથવા આનંદચંદ્ર, લેખક, ૨૯ નવલરામ લક્ષ્મીરામ

નિર્દોષ છતાં સફળ ગમત આપનાર આ નાટક હજી અદિતીય જ રહેલું નાગે. જે
નવલરામની આ કૃતિ જે શુભરાતીએ વાંચી નથી તેણે આનંદની સરસ તક ગુમારી. જે શુભરાતી
નિશાળોના છેક ઉપરના વર્ગોમાં તો સિક્કોએ આ પુસ્તક છેકરાઓના હાથમાં મૂકવું જોઈએ.

૩૦.

મિથ્યાભિમાન નાટક લેખક, ૨૯ કવિ દત્તપત્રરામ ડાહ્યાભાઈ

મિથ્યાભિમાન કરનાર જીવનરામ ભટ્ટની ઠીક હાંસિ થઈ છે. આ નાટકની અસર એટલી
બધી થઈ ગઈ છે કે, જીવનરામ ભટ્ટ એ તો મિથ્યાભિમાની, સંગોવવાનું એક ધરમચ્યુ નામ બની

ગયું છે નાટકમાં ગમ્મત છે, પણ જરાક અસરકારી પ્રતિતી છે, એવું જણાઇ આવે છે. છતાં વાંચતાં વિનોદ અને હાસ્ય પ્રાપ્ત થાય તેવું તો એ નાટક છે જ.

૩૧.

અર્થ શાસ્ત્રની વાતો, બાંધાંતર કરનાર, ચીમનલાલ હુરિલાલ સેતલવડ,

બી એ એલએલ બી,

મીસીસ ટ્રોસ્ટની સુંદર વાતોનું અનુકંપ ભાષાંતર છે. ધણી વર્ષો થયા છપાઈ હતી ફરી છપાવાની બહુ જરૂર છે. આપણા પ્રદેશમાં શાસ્ત્રીય જ્ઞાનનો તદ્દન અભાવ છે, એમ જ કહી શકાય તેવું છે તેવી દશામાં આવી વાતો બહુ ઉપયોગી થઈ પડે. બાળકોને નાનપણથી જ તેવી વાતોનો રસ લાગે ત્યારે જ બિવિધમાં સમીન ચૂળતરતો સમજી શકે અને દેશને સાલકારક થાય તેવા વિચાર કરી શકે.

૩૨.

વ્યાપારની કળ, લેખક, રવ. જીવાલાલ અમીચલ પટેલ કીમત આના આઠ

રવ. જીવાલાલ રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજમાંથી પસાર થયેલ એક યુવરાજી શિક્ષક જ હતા, છતાં પણ પ્રભુની કૃપાનું સાક્ર પાત્ર હતા એમ તેમના કાર્યોપરથી જણી શકાય છે. વ્યાપારની કળ એ પુસ્તક તદ્દન સ્વકલ્પિત જ હતું અને તેનું વાંચન ખાતરી કરી આવે છે કે રવ. જીવાલાલના વિચારો અને તે વિચારોને બહુજ સરળરીતે અને છતાં સફળરીતે પ્રકટ કરવાની તેમની શક્તિ અને પ્રયત્નપાત્ર હતાં બહુ જ સ્વાભાવિક રીતે અને રસભરી સૈલીથી વ્યાપારની ખરી કળ બતાવનાર આ પુસ્તક દરેક પુરુષ અને દરેક સ્ત્રીએ અવસ્યે વાંચવું જ જોઈએ. દરેક દરેક ઓકરોને તે વચાથી જ જોઈએ. દરેક જાહેર લાઈબ્રેરી, સ્કૂલ લાઈબ્રેરી અને ગૃહ લાઈબ્રેરીમાં તે પુસ્તક પહોંચવું જ જોઈએ. ગ્રાંથ ઉદાર ગૃહસ્થ તેની સસ્તી આવૃત્તિ કઢાવે અગર તો દહાણી કરે તોપણ ચોખ્ખા ખર્ચ કર્યાંને સતોય થશે. 'સસ્તાં સાહિત્ય' વાળા અધિકારીઓએ પણ આવા પુસ્તક તરફ દૃષ્ટિ કરવાની જરૂર છે એમ માનવું છે. વાંચકોને કદાચ લાગશે કે આ પુસ્તક માટે ખાસ પક્ષપાતથી લખાયું છે તેવી જાતનાં પુસ્તકોના અત્યતાભાવને લીધે તેના વિષય અને તેના વિષયનાં પુસ્તકો માટે આ લખનારને પક્ષપાત જોઈ શકે છે એ સ્વીકારતાં શરમ નથી પરંતુ તેટલા સ્તરી કરથી પુસ્તકની ઉપયોગિતામાં કશી ન્યૂનતા આવતી નથી એટલું તો દરેક વાંચકને અનુભવથી ખાતરી કરી લેવાની વિનંતિ છે.

૩૩.

દેશદેશની રસમય વાતો, મણકા પહેનો લેખક, હુરિવાવ આલેકસાન્ દેસર્ત ખી એ તથા કેલ્યાણુરામ નયુભાર્ત જોશી ખી એ કિમત આના ૬ તથા ૫ (કાનુ પુકું)

“વાતો દારમના વિનોદવાળી અને મનેરજક છે તે સાથે બોધદાયક પણ છે ગુજરાતી ભાષામાં બાળકોને વાંચવાનું સાહિત્ય બહુ જ થોડું છે અને આવી વાર્તાઓની એ પ્રકારના સાહિત્યમાં ઘણી જરૂર છે” એવો રા બ રમણભાર્તનો અભિપ્રાય મેળવનાર આ પુસ્તક વિષે એટલું જ કહેવાનું રહે છે કે કિમત બહુ જ ભારે છે ૬૪ પાના એટલે ચાર દારમની ચોપડી બે કે ત્રણ અને વેચતાં પણ લખનારનું મહેનતામણુ મળી રહે એવા એવા સમય છે એટલે આવી ચોપડી ઓની કિમત અને તેટલી ઓછી રાખવાથી લેખકો અને વાંચકો બંનેને લાભ છે એટલું કહેવાની જરૂર જણાય છે

૩૪.

દેશદેશની માર્મિક વાતો—મણકા ખીજે

“એ નાની ચોપડીમાંની વાતો ટુકડી, સાદી, રમણુ વિષયોની વિવિધતાવાળી અને વિનોદની સાથે બોધ આપવાના દુર્ધટ કાર્યમાં સફળ નીવડે એવી છે” પરંતુ “કેટલાક દુચકાનો મર્મ-અર્થ સમજતાં જરા ઉંડા ઉતરવું પડે એમ છે એથી બાળકોની શુદ્ધિને પણ સારી કેળવણી આપી શકશે”

રસમય વાચનમાળાના ન ૩૩ વાળુ પુસ્તક પહેલો મણકા છે અને આ ખીજે છે મપૂર્ણ માળાના ૧૦૮ મણકા તૈયાર થાય તો ગુજરાતીમાં ધણું સારું સાહિત્ય વધી જાય ! એ આશા પૂરી થાય એટલું જ માગીએ છીએ

૩૫.

હકી કહાણીઓ ભાગ ૧. અગ્રેજ ‘ચેમ્બર્સ રોડ સ્ટોરીઝ’નું ભાષાંતર કરનાર ખાઈ શુભાર તે અનુભાષ મહીપતરામ રૂપરામનાં ધર્મપત્ની કિમત આઠ આના

૧૧૮ વાર્તાઓ છે અગ્રેજ બલુલાને તો બધી વાતો જાણીતી હશે, પરંતુ ગુજરાતી ભાષામાં વૈવિધ્યથી ભરેલી અને સરળ ભાષાથી લખાવેલી આવી વાતો બહુ થોડી જ છે ૪ સ ૧૮૮૧ ની ત્રીજી આદૃત્તિમાં આપેન ખાઈ શુભારનું જીવન પણ અસરકારક અને બોધક છે નિશાળોમાં અને ઘરોમાં આવી ચોપડીઓને બહુ ઉપયોગ થવાની જરૂર છે

૩૬.

હકી કહાણીઓ ભાગ ૨ પહેલા ભાગના ભાષાંતર કરનારના અવસાન બાદ શુભાર-રમારક તરીકે ઈનામ આપી ભાષાંતર કરાવનાર સ્વ રા સા મહીપતરામ રૂપરામ નીલકંઠ અને ભાષાંતર કરનાર ખાઈ પુતળીખાઈ ઘનશ્યામ હોરમસજી વાઘીઆ કિમત આના આઠ

પહેલા બાચના કરતા કાંઈક લાંબી વાર્તાઓ છે. ભાષાતર એક રીતે સાફ થયું છે, અને સુવારો કરીને જ છપાવ્યું છે એમ મુખપૃષ્ઠ પર જણાવ્યું છે એટલે બાષ્પ પુતળીઆઈને જણવું પ્રમાણ કેટલું આપવું એ કહી શકાય નથી. કાષ્ઠ કાંઈ ટુંબણે મુજરાતી વાંચનારને ખુબી એવો પ્રયોગ રહી ગયો છે (જુઓ વાર્તા ૧૨૬, પા ૧૫ આ એક ચરમા છે) પગલું એ દરે વાણ બહુ સરળ અને વરગદ્યું છે.

નં ૩૫ અને ૩૬ પાકાં પુરાની સારી રીતે બધાયેલી ચોપડીઓ છે એટલે આઠ આના કિંમત કદાચ વધારે પડતી ન રહી શકાય—તોપણ મુજરાતી ભાષાનાં પુસ્તકો ખરીદનારની બખી-લાઈનો અને ધણી વખત તો ખરીદાઈનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે એમ કહેવું પડે છે કે પુરા જરા સાધારણ હોય તો બને, પણ કિંમત તો ઓઝી જ હોય એ ઇચ્છવા જેવું છે હવે તો બને ભાગો સાથે બાંધવામાં આવે તો સરતી કિંમતે પુસ્તકો વેચી શકાય.

૩૭.

સચિત્ર વાર્તા વિનોદ કર્તા ગંગાશંકર અશ્વિનકર વૈષ્ણવ કિંમત આના ત્રણ

બાળ સ્વભાવ અને બાળ વાર્તાના ભેખક તરીકે રા. ગંગાશંકરનું નામ પરિચિત છે તેમનાં લખાણ અને તેમની પ્રવૃત્તિ પરથી જણાય છે કે બાળકોનો અભ્યાસ કરી, બાળકો માટે જોઈતી સગવડ પુરી કરી, એક વિષયને જ પોતાનો કરી રાખવાની પ્રતિજ્ઞાપાન દેતા તેમનામા છે વાર્તાઓ સુંદર, સરળ, ભાષિક, અને વાંચવા લાયક હોવા ઉપરાંત થોડા ચિત્રો પણ આપ્યાં છે, તેથી તે પ્રથિત વધારે આકર્ષક બને છે. જો કે ચિત્રોમાં શીખાકોનો હાથ દેખાય છે પણ કિંમતની મર્યાદા રાખનારથી એટલે અતિવું કાર્ય મેળવી શકાય નથી. પ્રથિત બહુ આનંદકારક છે. રૂબરૂની લાઈબ્રેરીઓમાં, ઈનામેઓમાં અને ગૃહવાચનમાં તેનો ધણો જ લાભ લેવાય એમ અમે ઇચ્છીએ છીએ.

શાન્તિ નિકેતન.

લેખક—શ. હીરાલાલ મગનલાલ દેસાઈ, બી એ—મુબાઈ.

સુપ્રસિદ્ધ બંગાળી શ્રીધ્ર કવિ રવિન્દ્રનાથ ટાગોરની કળાર્તિથી લાગ્યે જ કેઈ સાહિત્યવિનામી પુરુષ અઘાત હશે ઈંગ્લેન્ડ સાહિત્યમાં ગીતાંજલિએ જે નવીન પ્રકારની પ્રવૃત્તિ અને નવીન પ્રકારની ચૈતન્ય જ્યોતિષ વિલસારી છે, તેના પરિણામે ઈંગ્લેન્ડ સાહિત્ય તેમ જ જગતના મહાન કવિઓમાં જો રવિન્દ્રનાથનું નામ અમર કોનરાઈ રહેતો જ્યાંસ સાહિત્યના મહાન કવિ જેવા કે—શેક્સપીયર—મીસટન—વર્ડ્ઝવર્થ—ચોટી—ટોસન પ્રત્યાદિ છ ની કાવ્યસૃષ્ટિ નિરનિરાળી જ હતી જ્યારે જો રવિન્દ્રનાથની કાવ્યસૃષ્ટિ અન્ય પ્રકારની જ છે માનુષી ઉદય અને જનસ્વભાવનું આલેખન કરી, જનસમુદાયને બોધ અને જ્ઞાન, કાવ્ય તેમ જ નાટ્યદ્વારા દર્શાવવા એ કવિ શેક્સપીયરની કૃતિ—મૃત્તિકા ગૃહ સંદેશ અને નિસમસંકટના અદ્ભુત અમલકારનું સુશ્લેષ વર્ણન એ કવિ વર્ડ્ઝવર્થની કૃતિ—ઉદયમા સતત ઉજળતી આંતરિક છેલ્લનું સૂક્ષ્મ નિરૂપણ અને નિરાશામાં થતાં ઉદયના અકળિત કષ્ટોદ્ધવાદક સમીત એ કવિ શેલીની કૃતિ—અદ્ભુત કલ્પનાશક્તિ, સ્વચ્છ પદ્ધતિ, પરમેશ્વર અને સૈદ્ધાન્તનાં શુદ્ધ, સ્વર્ગ—નર્ક—અને પૃથ્વીની ઉત્પત્તિ વિગેરેના આશ્ચર્યકારક વર્ણન એ કવિ મીસટનની કૃતિ—વિગેરે અન્ય કવિની ઇતર સૃષ્ટિ હતી

પરંતુ જો રવિન્દ્રનાથ ટાગોર ઈંગ્લેન્ડ સાહિત્યમાં ગીતાંજલિદ્વારા પૂર્વના લોકના આધ્યાત્મિક વિચારો, પ્રભુભક્તિ, અગમ્યવાદ (Mysticism), સ્નેહ, વાત્સલ્ય, દયા, જ્ઞાન, અને ક્ષમા વિગેરે આ લેખી, તેમાં કલ્પનાશક્તિના રમણીય અને આજ રમ પૂરી, પામ્ય વિદ્વાનોનાં હૃદય રંજીત કર્યા છે મનુસેવા—દેશસેવા—પ્રજુસેવા, એમાં જ ટાગોરની અવિચળ કળાર્તિ સમાવી છે પરિણામે ૮૦૦૦ પાઉન્ડનું નોખલ પ્રાપ્ત થયું તે સર્વને સુવિદિત છે માટે એ કવિથી અને તેના કાવ્ય વિશે વિશેષ લખ્યું એ પીઠવેયણ સમાન છે, કિંવા સોનાપર ડોળ અગાવવા સમાન છે પરંતુ આ ૮૦૦૦ પાઉન્ડની મોટી રકમ ઉદાર હિતથી પોતાના પિતાશ્રીએ સ્થાપેલી “શાન્તિ નિકેતન” નામની સંસ્થામાં વિદ્યાર્થી વિદ્યા આપવામાં સદાચર્ય ચર્ચપડે એ પ્રજ્ઞથી બક્ષીસ આપી દીધી છે એ જ બાબતી કળાર્તિને વિશેષ ઝળકાવે છે આ શાન્તિ નિકેતન વિશે ઈન્ડિયન રિવ્યુ તેમ જ ગોર્ડન રિવ્યુમાં લેખ પ્રસિદ્ધ થયા હતા, તે ગુર્જર પ્રજાને કાર્ધક રસમય ચર્ચપડે છે હેતુથી તે લેખનું કેટલુંક અનુવાદ કરી આ લેખ લખ્યો છે

શાન્તિ નિકેતનની શાળા વિશે પાઠશાળાના પ્રખ્યાત પ્રેમજી અને યુનીવર્સિટીપદના નેતા, અને વક્તા મી રામસે એકોનાંસે ઉત્તમ અભિપ્રાય દર્શાવેલા હતાં વધુમાં મી રામસે એકોનાંસે

ઉપનિવદ્યાર્થ શુભચાવીસા વિવેચન સાથે ૨ ૧-૮-૦ એન. એમ નિપાટી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

જણાવ્યું હતું કે હીન્દુસ્થાનના ઉત્પન્ન સુમિન્દ છે, અને સુભાષે જો ટાગોર જેવી એક મહાન વ્યક્તિના હાથમાં કારભાર છે, આથી એ સસ્થાનો વિગ્રહ નિ સદેહ ■

જો રવિ દ્રનાથ ટાગોરના પિતાશ્રી મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ટાગોર લગભગ અર્ધી સદી પૂર્વે આ સસ્થાને ઉપસ્થિત કરી હતી મહર્ષિના પિતા, એટલે રવિન્દ્રનાથના પિતામહ ઇ ૧૮૪૬ માં ઈંગ્લાંડમાં સ્વર્ગવાસી થયા હતા પરંતુ પોતાની પાછળ મોટું કરજ મુકી ગયા હતા મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ પામે સવળું કરજ પુરેપુરું કરવા નાણ ન હતું પરંતુ પોતાની પાસે જે સવળી માન મળ્યા હતા તે લેણદાર સમક્ષ મુકી દઈને ફાળે પડતું સર્વ દેવું તેમણે મુકતે કર્યું આમ કરવાથી પોતાની પાસે એક પાઈ પશુ નહીં રહી આજ કાન બેન્કના ડાયરેક્ટરો અને મોટા બોરીસરો પોતાના તળીયા ટાંકાં કર્યા પછી જ દેનાડું પૂરું છે, અથવા મોટા રકમ સ્ત્રીના નામપર ચાલી શકે છે, જેથી પાછળથી નિરાતિ એક આરામ અને ચમન કરી શકે પરંતુ કવિશ્રીના પિતા દેવેન્દ્રનાથ નેક ખસલત, અને અદલ ઇનસાફને વળગી સત્વપથે વાલનારા હતા જે મહર્ષિએ આમ ન કર્યું હત અને સવળી માવમત્તા આપી ન દીધી હત તે પશુ ચાનત, કારણ કે કાયદાના બધનમાંથી કાંઈક તે નિમુકન હતા વળી ધણા મિત્રોએ પશુ તેમ કરવા ના કહી હતી, પરંતુ મહર્ષિ સાથેને જ વળગી લા, અને નસીમની પડતી અડગ શૌર્ય અને શક્તિથી સહન કરી રહ્યા આ નિરપૂઠી કાર્યને લીધે મહર્ષિ જગાળમાં પુરુષ માન પામ્યા

અમે તેમ હો પશુ મહર્ષિને મન તો આ એક તુરંત કામ હતું મહર્ષિના હૃદયો ઇચ્છિત શાન્તિ કર્યા પશુ ન મળતી હતી, અને તેઓ અહોનિશ આત્માના યોગ સાધવામાં મગ્ન હોતા એક વેળા મહર્ષિની મનામાંના ધ્યેય બાદ, હૃદયક્રિયા કર્યા પછી-મહર્ષિ રાત્રે યુના હતા ત્યાંથી એચિંતા જાગી ઉઠી-સફાળા ઉઠ્યા, અને બાણે તેવું પવિત્ર હૃદય અનન્ત સાથે એકમ થતું હોય એમ લાગતું જગતની સર્વ વસ્તુ તેમને મન નશ્વર લાગવા માંડી પરિણામે તે પગથી ધણાએક વર્ગોસુધી હૃદયમાં ઇચ્છિત આનન્દ ન મળતો હતો મહર્ષિ પોતે જ લખે છે કે “તે સમયે સૂર્યાના રૂપેરી રશ્મિ પશુ મને અધકારમય ભાસના હતા”

એક સમયે મહર્ષિ પાસે ઉપનિષદ્ પડ્યું હતું સમીગની મુદ્દુ લહરીથી ઉપનિષદ્નું એક પૃષ્ઠ ઉઘડી ગયું અને તે પર એચિંતા મહર્ષિની દટિ પડી તો તે પૃષ્ઠ પર લખેલું હતું કે “ઈશ્વર સર્વ વ્યાપક છે, પ્રત્યેક સજીવ અને ચૈતન્યમય પદાર્થમાં ઇશ્વર વ્યાપેલો છે, સૃષ્ટિની પ્રત્યેક વસ્તુમાં તે અહોનિશ વ્યાપ્યો રહે છે માટે સર્વસાક્ષીપૂત પરમકૃપાળુ જગનિધનાએ જે કાંઈ લેને આપ્યું છે, તેથી સંતોષ માન અને તેવું લાજન કરી યથેન્દ્ર આનન્દ કર પરાયી

શિશુસહ્યોધમાગા ભાગ ૧૩ ૦-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

વસ્તુની કાર્પિણ કાળે ઇચ્છા ન કરતો ” ઉપનિષદના આ ગૃહ વાક્યો વાચતા મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથને બ્રહ્માનંદ થયો તેમનું પવિત્ર હૃદય ઇશ્વરના સુખગાનમાં સુલતાન બન્યું અને લાડબાદ મહર્ષિ આધ્યાત્મિક જીવન ગાળવા લાગ્યા આ પ્રમાણે મહર્ષિના જીવનનો પ્રથમ મહુકો સમાપ્ત થયો ઈશ્વરીય જ્ઞાનની સોપાન વૃત્તિમાંથી હવે તેઓ ઉત્સાહી નેતા તરિકે બહાર પડ્યા. ૪ સ ૧૮૪૩ માં મહર્ષિ બ્રહ્મોસમાજમાં દાખલ થયા અને મૂર્તિપૂજનો બહિષ્કાર કર્યો પૈતા મહિનાની સાતમી તિથીએ મહર્ષિ બ્રહ્મોસમાજમાં દાખલ થયા હતા તે દિવસ અઘાપ પર્વત બોલપુરમાં આનંદથી ઉજવાય છે આ દિવસ પૂર્ણ આનંદ અને ઉત્સાહથી ઉજવાય છે એવા મહર્ષિની ઉત્કટ ઇચ્છા હતી અને તે સ્વર્ગશે ફળિશ્રુત થઈ આ મુજબ અમુક વર્ષ મહર્ષિએ બ્રહ્મો સમાજની સેવામાં ગાળ્યા બ્રહ્મોસમાજને ઉત્તિના વીખરે ચડાવવામાં દેવેન્દ્રનાથે પણ શ્રેષ્ઠ પ્રવાસ કર્યો હતા પરંતુ જરાવરચામાં કેટલોક સમય દિમાલપમાં અને ધણો સમય બોલપુરમાં એ ગાળતા હતા

બોલપુર નામના આ ન્દાનકડા ગામથી સહજ દુર વનમાં મહર્ષિ સમાધીગ્રસ્ત થતા અને ત્યાં સાધના સાધતા હતા ત્યાં ચૈત્રી નામના બે સુન્દર વૃક્ષની વીતળ હાયા ત્યાં મહર્ષિ સમયે બેસતા હતા વળી મહર્ષિએ ત્યાં એક ન્દાનકડી પર્ણકુટી બાંધી હતી તેમાં બેસીને એ ઈશ્વરનું ધ્યાન કરતા હતા એ પર્ણકુટીમાં મહર્ષિ મહિના મહિના સુધી રહેતા હતા અહીં મહર્ષિએ વધાર્યું અનુભવ્યું કે —

He is
The comfort of my life
The joy of my heart
The peace of my soul "

મનુષ્ય જીવનના પ્રત્યેક સુખનું-હૃદયના આનંદનું-અને આત્માની શાન્તિનું મૂળ એક જ કૃપાસિંહુ પરમાત્મા છે આ જગ્ગે મહર્ષિ જે સ્થાને બેસી સમાધીમાં ઘસેન થતા તે સ્થાને બગાળી લાવામાં ફાટતી રાખવામાં આત્મા છે થોડા સમય પછી મહર્ષિએ આશરે સાડા ૭ એકર જમીન ગેળવી-અને તે જમીન ખેડી ફળદ્રુપ બનાવી-ત્યાં એક સુન્દર અને રમણીય ઉદ્યાન બનાવ્યો અને તે નિવાસસ્થાનને “શાન્તિનિકેતન” (The Abode of Peace) એવું નામ આપ્યું

આ રમણીય ઉદ્યાનમાં મહર્ષિએ એક ન્દાનુ ધર અને ત્રીજી કમરનું એક મંદિર બાંધીને તેને શ્વેત આરસ જડાવી સુશોભિત બનાવ્યું છે વળી ત્યાં એક શાગા સ્થાપી છે જે શાળ

“બ્રહ્મવિદ્યાલય” કહેવાની હતી આ શાળામાં ધર્મે ઠેકાણે ધાર્મિક મુદ્દાને જ સમજવામાં આવ્યા છે શાન્તિનિકેતનના દ્વાર આગળ જ લખવામાં આવ્યું છે કે અહીં મુનિપૂજનો બદિષ્કાર કરવામાં આવે છે તેમ જ કોઈ પણ ધર્મની આર્ચના કરવાની સખ્ત મના છે મહર્ષિએ ઉદાર દીક્ષથી શાન્તિનિકેતનને સાર્વજનિક ઉપયોગ માટે ખુલ્લું મુકતુ જે કોઈપણ વ્યક્તિને આધ્યાત્મિક ઉત્તતિ કરવાની ઉત્કટ ઇચ્છા હોય, તેને માટે શાન્તિનિકેતનના દ્વાર સદા ખુલ્લા છે આશ્રમમાં આવનાર દરેકને માંસ મદિરા સાન્ય છે

અમુક વર્ષ પસાર થયા પછી રવિન્દ્રનાથે પોતાના પિતાથી આગળ શાન્તિનિકેતનમાં એક શાળા સ્થાપવાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી પિતાએ પૂર્ણ ઉશ્કારથી યુવની ઇચ્છાને અનુમોદન આપ્યું પરિણામે આજથી બાર વર્ષ પૂર્વે આ શાળા સ્થપાઈ છે જ્યાં એક ઇશ્વરના ગુણનામમાં જ નિમમ બનેલા પવિત્ર હ વનું બ્રહ્મનું નિવાસસ્થાન હતું ત્યાં એક તાળા સ્થપાઈ રવિન્દ્રનાથ ટાગોરે ભારત-ખડના ભવિષ્યના ઉચ્ચસૂચક વિદ્યાર્થીઓના હૃદયમાં તીન પ્રેત્સાદન રેડવાનું મહત્ત્વ અગત્યનું કાર્ય હાય ધર્મ, અને ઇશ્વરે તેમને મદાન વિજય આપ્યો અને હજી પણ એ સગ્યા હિન્દુસ્થાનની સેવા કરવામાં વિગેય સદાયજૂત થઈ પડે એ જ સર્વ કોઈની ઇચ્છા છે કોમળ સાગણીતાના યુવાન હૃદયોમાં ધર્મની સામગ્રી ઉત્કટ બને, અને પ્રત્યેક આર્થજીવન જીવન ઉત્તત બને એવું શિક્ષણ આપવાનો ઉચ્ચ આશય રવિ દનાથનો હતો તેના જ પરિણામે આ શાળા સ્થપાઈ છે

હો, રવિન્દ્રનાથ જાતે જ એ શાળા વિશે બગાળી ભાષામાં એક શ્રેષ્ઠ લખતો કહે છે કે, “સાંપ્રત કાળમાં મન્દિરો અને બાલ ધાર્મિક ક્રિયા આવશ્યક નથી અમારો મૂળ આશય એક ઉચ્ચ આશ્રમ સ્થાપવાનો છે, મનુષ્યના ઉત્કૃષ્ટ કાર્યો અને નિસર્ગની સુ દર રચનાનો જ્યાં અનૂભૂત યોગ થતો હોય, ત્યાં આશ્રમ સ્થાપવાની અમારે અગત્ય છે પૂજા કરવાનું અમારું સ્થાન-મનુષ્યની આત્મા જ્યાં બાલ નિસર્ગ સાથે અંકુષ થાય છે ત્યાં છે, અમારો સ્વાત્મભોગ તે જ ધાર્મિક ક્રિયા સમાન છે ”

જ્યાં એક શાળા વિશે લેહેને સ્થાપનાર આવી મહાન વ્યક્તિ હોય અને તેનું આત્મ ઉચ્ચ સૂત્ર હોય, ત્યાં તે સરચા કેમ વિજયી ન થાય ? અને તે આપણે સર્વેએ પ્રત્યક્ષ અનુભવુ છી કે આ શાન્તિનિકેતન શાળા થોડા જ સમયમાં વિશ્વવિખ્યાત થઈ પડી છે

યુનીવર્સિટીપદના નેતા મી રામસે મેકડોનાલ્ડ એ શાળાની મુલાકાતે જ્યારે ગયા હતા ત્યારે તેમનું લક્ષ્ય એક બામદયર ખાસ દોગયું હતું, કે એ શાળાના પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીની મુખમુના પર અજળ વીરલ ભાવ, સંક્રમાર હાસ્ય, અને એક પ્રકારનું ચૈતન્ય વ્યાપી રહે છે નિરતર નિર્દોષ રમત ગમત,

તાત્પર્યવિનાશ, નિયમિત અભ્યાસ, શારીરિક વ્યાયામ, વિગેરેમાં દરેક વિદ્યાર્થી પોતાનો સમય વ્યતીત કરે છે દરેક કાર્ય વિદ્યાર્થીને જાતે જ કરવું પડે છે વિદ્યાર્થીની રહેણી કરણી તદ્દન સાદી છે, અને વૈદિક પદ્ધતિએ બનાવેલી નહીં મટલીમાં તેઓ નિવાસ કરે છે શિક્ષક પણ વિદ્યાર્થીઓની સાથેજ રહે છે, આ સરથા વિદ્યાર્થીઓનું સ્વરાજ્ય સમાન છે તે શાળાના કાવદા, કાનુન, કવાયદ અને વ્યવસ્થા એક રીતે વિદ્યાર્થીના જ હાથમાં છે પ્રત્યેક વિદ્યાર્થી એટલે તો ઉઘમી, વિવેકી અને સત્ત્વ પથે ચાલનારો છે કે, કાવદા કાનુન અને કવાયદ એને આવશ્યક જ નથી શારીરિક શિક્ષા કોઈ કરવામાં આવતી નથી વિદ્યાર્થીઓમાં વાત્સલ્ય કરવાને જુદી જુદી મઝગીઓ છે, અને કસરત કરવી એ દરજીઆત છે, વિદ્યાર્થીઓ પરસ્પર હસ્તસિખીત ગાત્રિક કાઢે છે, અને લેખ લખવાની ટેવ પાડે છે, વિદ્યાર્થીઓ આપોઆપ ન્યાયમંદિર સ્થાપે છે, અને કેટલાક પક્ષ તમી બની ન્યાયની દલીલો કરે છે, આ સર્વ કાર્યમાં શિક્ષકો કદીપણ માથું મારતા નથી, શિક્ષકો શીખવતી વેળાએ પણ કાંઈ દરજીઆત આપના નથી જેટલું એ વિદ્યાર્થી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે મદદ કરે તેટલું કરવા દે છે, જેમ બીજી બધી શાળાઓમાં દરજીઆત ગોખવાનું, લખવાનું વિગેરે શિક્ષકો આપે તે તેમ ત્યાં છે જ નહીં આ શાળામાં છેક અલગ અને ઠાક વિદ્યાર્થી પણ ઉઘમી, ખતીનો અને ચાલાક અને છે, વિદ્યાર્થીઓ જ્યાં પ્રવૃક્ષ ચિત્તે રહેતા નથી-જ્યાં શિક્ષકની અતિશય ભીતિ હોય છે ત્યાં ખરી રીતે વિદ્યાર્થીઓ પૂર્ણ પ્રકારમાં આવતા નથી જ્યાં મુખી કોર્પસ પ્રકારની ભીતિમાં રહેતું પડે છે ત્યાં માનસિક શક્તિની ખીલવણીની આશા રાખવી બર્થ છે એ જ સુત્રઅનુસાર આ શાળામાં વિદ્યાર્થી અને શિક્ષક વચ્ચે જાદુ સમ્બંધ નીકળે વળી આ શાળામાં નાટ્યપ્રયોગ કરવાની સરથા પણ છે વિદ્યાર્થી માહોમાંજ નાટ્ય બજાવે છે કવિત્રી રવીન્દ્રનાથના લખેલા ઘણાં નાટકો ત્યાં જ ઉત્તમ રીતે વિદ્યાર્થીઓ બજાવે છે, અહીં સંગીત અને ગ્રોઈંગ પણ શીખવવામાં આવે છે ગ્રાંટ કાળમાં સાડા ચાર બથવા પાચ વાગે એક ઘટ વગાડવામાં આવે છે, જ્યારે સર્વ નિદ્રસ્થ વિદ્યાર્થીઓ ઉઠે છે અને રાત્રે સુતી વેળાએ પણ ઘટ વગાડવામાં આવે છે ઉઠતી વેળા તેમ જ સુતી વેળા ૥ જૂદી જૂદી ઈશરશુતિ કરવામાં આવે છે, જે અમુક વિદ્યાર્થીઓ સાથે મળી ગાય છે જ્યારે જ્યારે પણ વિદ્યાર્થીઓ છૂટા હોય છે ત્યારે ત્યારે હમેશાં કવિશ્રીનાં સંગીત લલકારતા હોય છે સંધ્યાસમયે દરેક વિદ્યાર્થીને સંગીતનું શીક્ષણ આપવામાં આવે છે

શિક્ષણ આપવાની આવી ઉત્તમ રીતિના પરિણામે પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીનું હૃદય નિર્સર્ગપ્રેમી બન્યું છે, અને તેમના ચારિત્ર્ય ઉદ્ધત બન્યા છે, ઉપાસમયે તેમ જ સન્ધ્યાસમયે ઘણા વિદ્યાર્થીઓ નિર્સર્ગનું નિરીક્ષણ કરવા નીકળી પડે છે અને સુન્દર ચિત્રો કાઢે છે, અને કુદરતની

અગાધ રચનાને ચિનદાતા દટિ આગળ તાદશ કરે છે કુદરતનું સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કરવાના પરિણામે ધણા વિદ્યાર્થીઓ ન્દાના દાના જીવજલ્પના જીવનક્રમને પણ તપાસી શક્યા છે

શાળામાં અભ્યાસ કરવાનો સમય ધિવિકાસમાં વહેંચીનાંખેલો છે પ્રથમ તો પ્રભાતમાં સાતથી દશ સૂધી, અને બપોરે બેથી પાંચ સૂધી શીવાળા અને ઉનાળામાં બનતાં સૂધી શિક્ષણ શાળાની ખુદાર અપાય છે. મીઠમ સત્તુમાં મોટા વૃક્ષની શીતળ છાયા નીચે વિદ્યાર્થીઓને બેસાડવામાં આવે છે, પરંતુ વર્ષા સત્તુમાં શાળામાં બેસાડવામાં આવે છે. પ્રત્યેક વર્ષમાં વધુમાં વધુ ૫૬૨ વિદ્યાર્થી જ રાખવામાં આવે છે. શાન્તિનિકેતનના વિદ્યાર્થીઓ ધણી જાતની રમતમાં કુશળ હોય છે. ખાસ કરીને ક્રુટ માતમાં સર્વ કુશળ છે અને એ જાતમાં ક્રુટ મોઢની સર્વથી સમળ દીમ શાન્તિનિકેતનની અણા છે. રમતમમન વીત્યા બાદ અને સંધ્યાસમયનું બોજન લીધા પુર્વે જે ગાગનો વખત મળે છે, તે દરમ્યાન વિદ્યાર્થીને ન્દાની, રમુજી, રસિલી વાતો કહેવામાં આવે છે, તેમ જ સગીત અને અભિનયકળા ચિખવવામાં આવે છે. લગલગ સર્વ વિદ્યાર્થીઓને સર્વ રથળે નિસર્ગનું અવલોકન કરાવી, જ્ઞાન મળે તેટલું પ્રાપ્ત કરાવવામાં આવે છે. શિક્ષકનું કુદરતમાં શિક્ષણ કરતાં કુદરતની એક રુદુરણા વિશેષ જ્ઞાન આપે છે. આગન કવિ વર્ષાવર્ષ પછી કુદરતમાંથી જ જ્ઞાન સપાન કરતો, અને પ્રત્યેક વ્યક્તિ જે તેમ જ કરવા ઉપદેશ આપતો, અને અદ્વેનિય, સુર વૃક્ષવેલી, ઠાકિના અને ચકુધનાં જ્ઞાન, સરિતા અને નિર્ઝરના ચકુ સગીત ઇત્યાદિ નિસર્ગની રચનાનું નિરીક્ષણ કરી જ્ઞાન મેળવતો જેમ તે લખે છે —

“ One impulse a Vernal wood
May teach you more of man
Of moral evils and of good
Than all the Sages can ”

તે મુજબ શાન્તિનિકેતનમાં શિક્ષણ અપાય છે જેમ વર્ષાવર્ષ કહેતો કે, “ Let Nature be your teacher ” તે જ પદ્ધતિએ અહીંયા દરેકનો ગુરુ કુદરત છે. વળી આ શાળામાં હેડમાસ્ટર કિંવા મુખ્ય શિક્ષક નથી સર્વ શિક્ષક સમાન છે, અને ક્રમ પણ સરળ દ્વિસ્ત્રે વહેંચી લીધેલું છે. મન્દિરમાં દર અડવાડીએ બે વેળા ઈશ્વરસ્તવન થાય છે, જે વેળા બહુધા રવિન્દ્રનાથ જાને દાખર રહે છે, અને તેની ગેરહાજરીમાં શિક્ષકો સ્તવન અથાવે છે. તે ઉપરાંત દરેક વિદ્યાર્થીને સવારે તેમજ સાંજે પા પા કલાક પૂજા કરવાનો સમય મળે છે. તે વેળા દરેક વિદ્યાર્થી પોતાના ઓરડામાં બેસી ખાનગી રીતે પૂજા કરે છે. પૂજા કરી રહ્યાના સર્વ વિદ્યાર્થીઓ સાથે મળી પ્રભાતમાં ઈશ્વરસ્તવન કરતાં એક ગીત ગાય છે, જેનો સાગ નીચે મુજબ છે —

શકરાચાર્યનું જીવન ચરિત્ર ૩ ૧-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

“તું અમારો પરમ કૃપાળુ પિતા છે, અમે તને અમારા પિતાતુલ્ય ગણીએ એવી અમારામાં યમિત મૂક અમારા દુખને નિવાર, અમ સહાય ત્હને વદીએ છીએ, હે! ઈશ! હે પિતા! અમારા દુર્ગુણ તુ નિવાર અને સર્વ ઉચ્ચ ગુણો અમારા હૃદયમાં પ્રેર જે મહાન વ્યક્તિ સર્વ શાશ્વત સુખનું કેન્દ્ર છે તેને અમે વદન કરીએ છીએ, જે મહાન વ્યક્તિ સર્વ ઉચ્ચ ગુણોના કેન્દ્ર રૂપ છે ત્હને વદન કરીએ છીએ, પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા જે સર્વ શાશ્વત સુખનું નિદાન છે તેને અમે નમીએ છીએ જે પરમાત્મા સર્વ ઉચ્ચ ગુણોના ભંડાર સમાન છે તેને અમે વારંવાર વદીએ છીએ, શાંતિ શાંતિ શાંતિ” દ્વરિ હૈં ”

આ મુજબ સવારે સ્તવન થાય છે સન્ધ્યાસમયે ખીન્ન મંત્ર બહુવામાં આવે છે, જેનો સાર નીચે મુજબ છે - “ જે સચ્ચિદાનંદ બગવાન અગ્રિમાં વ્યાપ્તમાન છે, પાશ્વીમાં વ્યાપ્તમાન છે, સમસ્ત પૃથ્વીમાં વ્યાપ્તમાન છે, વૃક્ષવેળી અને લનામાં વ્યાપેલા છે તેને અમે નિરંતર વદન કરીએ છીએ ”

આ મુજબ શાંતિનિકેતનના વિદ્યાર્થીને ઉચ્ચ રીતિનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીના હૃદયમાં સ્વદેશપ્રેમના અનિવાર્ય ઝરણુ નિરંતર ફૂટતા રહે છે ભરતખંડને સંસ્કૃતિના શિખરે ચઢાવી, પ્રત્યેક અર્થ બહુને પ્રતિભાસાતી બનાવી, ઐદિક અને આધુનિક આનન્દનો અદ્ભૂત યોગ સાધવો, એ જ શાંતિનિકેતનનું સ્વરૂપ છે મત કાળમાં અનેક સંવિવરણના પાઠથી વિભૂષિત થયેલી આર્યશ્રમિ પુન ઉત્પત્તિના શિખરે ચડે, એ જોવા સ્વિ દ્રનાયનું હૃદય કેટલું આકાંક્ષી દર્શે ? ગીતાજનિમાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં કેટલાંક કાવ્યોમાં આપણી દ્રષ્ટિએ સુંદર ગીત પડે છે, જેમાં શીશુત કવિના હૃદયમાં ઉજળતી સ્વદેશપ્રેમની સુકુમાર હિમિ જણાય છે કવિનો સ્વાત્મભોગ અને ભરતખંડની ઉન્નતિ ખાતર સાદિત્ય દ્વારા કરેલો લગીરથ પ્રયત્ન, ઇતિહાસના પૃષ્ઠ પર ચિરકાળ સુવર્ણના અક્ષર વડે રોતરાઈ રહેશે કેટલાંક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો તો શીશુત કવિને જગતના મહાન કવિ જેવા કે ડેન્ડે, ગીલે, શેક્ષપીયર, મેલીયર, ફીરદોસી કાલિદાસ, વિગેરેની પંક્તિમાં મૂકે છે, લગભગ એક સદી પૂર્વે જેમ જરમન દીકાકારોએ શેક્ષપીયરનાં નાટકો કેમ સમજ્યાં, અર્થગૌરવ, પદલાલિત્ય, કેમ સમજ્યાં, એ ઇંગ્લેન્ડ વિદ્વાનોને શીખવ્યું હતું, તે મુજબ, અહીંયા પણ પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોએ જ હિન્દી પ્રગમે સ્વી દ્રનાયના કાવ્યો સમજતાં શીખવ્યું છે પરંતુ જે પ્રકારની પ્રભુભક્તિ સ્વીદ્રનાયે પોતાના કાવ્યમાં ચિતરી છે, તે જ પ્રકારની કિંવા કેટલે અંશે તેથી પણ વિશેષ ઉચ્ચ પ્રકારની પ્રભુભક્તિ હિન્દુસ્થાનની પ્રત્યેક ભાષાના બૂના કવિના કાવ્યમાંથી મળી આવે છે નરસિંહ મહેતાના પદ અને તુકારામના અખગોમાં આથી પણ વિશેષ ઉચ્ચ પ્રકારની પ્રભુભક્તિ આવેખવામાં આવેલી છે પરંતુ આગળ

વિદ્વાનોને તે આ એક નવીન જ કૃતિ હતી તેવી તેઓ બાણ રવિ દનાયના કાવ્ય પર મોહી પડ્યા છે. ગીતાજનિમાં માતૃભૂમિના પ્રેમની ઉત્કૃષ્ટ લાગણીના જળે કરીને મધુર સંગીત કરતુ લલિત ઝરણું વહે છે, અને તે એક ન્હાનકડા ગીતમાં દસ યાંય છે, તે અત્યંત ટાકવાની શક્તિને અટકાવી શકતો નથી, માટે તે ટપકાવી આ લેખ સમાપ્ત કરું છું —

"Where the mind is without fear, and the head is held high,
Where knowledge is free,

Where the world has not been broken up into fragments by
narrow domestic walls,

Where words come from the depths of Truth,

Where tireless striving stretches its arms towards perfection,

Where the clear Stream of Reason has not lost its way into the
dreary desert sand of dead habit

Where the mind is led forward by thee into ever widening thought
and action —

Into that heaven of freedom, my Father !

Let my Country awake !'

પ્રત્યેક શબ્દ શબ્દ અને પદ્ય માં ઉત્તરની સ્વદેશ પ્રેમની સુકુમાર ઉર્મિ કયા આર્યમણનું હૃદય અદિશિત નહીં કરશે ? કવિત્રીની ઇચ્છા મુજબ હિન્દુસ્થાનમાં આવો સુભ અવસર જલદી આવી પહેંચો એ જ અમારી અંતિમ પ્રાર્થના !!!

આ સ્તોત્રો ભાલણુ આ પ્રમાણે 'ઉતારે છે —

“ જ્ઞાન છુલોલ્યુ કળિયુગે, થયો રાંધ અજણુ;
અમ મટવે નારી લીં, તવ દુ અ પામી સુખણુ
નર વચરના વન માહે, પતિ ન રહ્યો પાસ,
હું નોથે ! એમ સ્ત્રીકાર કરી, નાંખે ધણું નિશાસ
પોકાર કરતી બાલતી તે, કહું મુજરાય
વાણીની દીનતા અતિ નહિ કોઈ જન સોય
હે નાય ! હે સ્વામી ! ભત્તાં ' કિમ કરો તમિ ત્યાગ
હણાઈ હું નારી વને, ઈશ ન થટે મહારાજ.”

(આમાં કાગા અક્ષરે મૂકેલા ચપ્પો અને ચપ્પસમૂહો મૂળ કરતા વિશેષ ■ અથવા તે જૂઠા પડે છે)

ઉપરની પદ્યિઓ માત્ર નમૂના દાખલ એક સ્થળેથી ચોપડી ઉધાડીને એમ ને એમ મૂકી છે આખા મ થ તપાસતાં પણ ધણે સ્થળે આ પ્રકારનું જ કાવ્યાન્તર નહિ પણ અલ્પવાક (adaptation) કદાચ કદિ સકાય એવું જણાય છે

૩. ભાલણુની કવિતા *

હવે, ભાલણુની કવિતાના સ્વરૂપ સમગ્રી વિવચના પ્રવેશ કરીએ, ભાલણુની કવિતા અને ભાલણુની કવિતા વિષે તેની કવિત્વ શક્તિ વિશે સામાન્ય રીતે ઉતરતો અભિપ્રાય છે અભિપ્રાય રા રા કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ છવેરીએ પોતાના ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસના ઇંગ્રેજી મ થમાં ભાલણુને ‘Minor poet’ એટલે ઝીણું પદ્ધતિનો કવિ જણાવે છે *
રા એકોપુરા પણ તેની કવિતા સમગ્રી ‘સાક્ષરમાળા’માં નીચે પ્રમાણે નિર્ણય આપે ■ —

“ હાથના ઉમળકાથી નરસિંહમાં જેટલી કામગીરી આવી રહેતી છે તેટલી કામગીરી ભાલણુમાં નથી આવવા પામી એટલું તો નહિ, પરંતુ બાપા તરકારની બાપામાં જેટલે અંશે કર્કશતા આવી જવાનો સંભવ રહે છે, તેટલી કર્કશતા તેમના સહજ દષ્ટિગોચર થવા વિના રહેતી નથી નરસિંહની બાપા વાચકના હૃદય ઉપર સ્પોટ છાપ ‘પાડનારી’ છે, અને ભાલણુ તેવું તેટલે અંશે કરી શકતો નથી આજ કારણથી ભાલણુ નરસિંહ જેટલો જૂનો હતાં તેના જેટલી સુપ્રસિદ્ધિ પામી શક્યો નથી ”

ભાવણ નરસિંહ કેટલી પ્રસિદ્ધિ પામી ચક્રો નથી, તે ખરૂં, પરંતુ તેમાં માત્ર તેની કવિતા એકલી સાધનશૂનક એમ નથી. તેને વિશેષ પ્રસિદ્ધિ મળવાનાં બીજા પણ કારણો છે, જે હું આગળના વિભાગમાં દર્શાવીશ અર્થે બને કવિઓની સરખામણી કરવાના મારા ઉદ્દેશ નથી, પરંતુ અર્થે એ જોતું જરૂરનું છે કે ભાવણમાં 'હૃદયના ઉમળકાની ઉલ્લપ' ■ ■ નહિ " શું ભાવણમાં હૃદયના કોઈ કવિનાં સમગ્ર કાવ્યો વાંચ્યા સિવાય તેને અન્યાય કરવો યુક્ત ઉમળકાની ઉલ્લપ છે? નથી ભાવણનાં દશમસ્કંધ અપ્રસિદ્ધ હોવાથી, આવો અભિપ્રાય કેટલેક અંશે ક્ષાન્તિય ગણી શકાય, પરંતુ પ્રસિદ્ધ યોગે ભાવણની રામજાળવીલાના પદોમાંથી પણ સહજ જણાય એવું છે કે તેનામાં 'હૃદયના ઉમળકાની કેટલી બિનતા છે તેમાંની થોડીક પદિતઓ જોઈએ

ત્રેયા લાલને સજ્જારે ચાતો જોવા જઈએ ૨૬ ૧

શીશ સાંકડે રાખીને ધાને માથે ચાક,
વળી ધુધરીઆળી ગોણીને માથે મોતી લાગ ૨૭ ૨

કાને મકરાકૃત કુલ્લ જેરી જોડ,
નાકે છુતાખ ને મુખમાં તમેળાળ ૨૮ ૩

ત્રેયા મુખકું ધોઈને કરે કેસરી આડ,
વળી નેત્ર સમારીને કરે દમકકું ગાલ ૨૯ ૪

પ્રસાદિ (૫૬ ૧૦)

જેમ પ્રેમાનંદની કવિત્વશક્તિની પરીક્ષા માત્ર તેના 'વિવેક વલ્લુચરો' અથવા 'લક્ષ્મણ ભાવણનો હૃદયોદ્ધાસ' હરણ'થી કરવી ઉચિત નથી, તેમ ભાવણની કવિત્વશક્તિનું તો ન પણ માત્ર તેના 'શિવ બીલડી સવાહ' અથવા તો સ્પૃતશતી ઉપરથી કરવું યદ્યપ્ત નથી ભાવણની ખરી શક્તિનું દર્શન તો તેના દશમસ્કંધમાં જ યઈ શકે છે * તેમાંથી હવે ઉદાહરણ એક પદ જોઈએ

* ડૉ. હરિલાલ ધ્રુવે સન ૧૮૮૫ ના જુલાઈ માસના જુદિ પ્રકાશ મા ભાવણના બ્દાં બ્દાં કાવ્યોમાં આ પ્રમાણે બ્દાં જુદા રસ બતાવ્યો છે

માનવી-સુ ગારરસ અને પ્રકૃતિવલ્લુ
દશમસ્કંધ-વત્સલ અને કર્ણ રસ
સ્પૃતશતી-વીરરસ
રામજાળવીલા-વત્સલરસ.

વધુને વિષામણ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

આગણે રખો જુગજીવન તો મન માને માઈ રે
 પ્રાણથી એ મુઠને અધિક વાહાયુ સુન્દર સુખડું તાહાઈ રે આગણે ૧
 શરીર મેહેલું યહિ દયિ, સ્વામી પડખો તો નહરાયુ રે,
 દ્રાખ, ચરણી ને * ચારણી કહો તે આપુ ખાલુ રે આં ૨
 ફિલ્સુ એક ખિસો તો મનમોહન ! ગુથુ તાહારી ચોટી રે,
 કેવડેલ ધાલીને ગુથુ, વમ તે ચાપે મોટી રે આં ૩
 નવણે કાજલ સારી, નિલવટ તિવક કરે કેસરનું રે
 દેહને ધર કન્યાછિવાર તે નામ દેછે વરયુ રે આં ૪
 માહારા સમજિ મોહનજી ! માખજુ રોટી આપુ રે,
 છપર સાકર દુધ શિરાવો વમ લમ મેટા ચાઓરે આં ૫
 શેલડી, તા હિ અતિસુન્દર, કહો તો આપુ ઊલીરે,
 હાલમ પાઠાં હિ અતિસુન્દર, આગળ મુડુ ફોલી રે આં ૬
 આધો પાછો નાઈ જોટલિ, લીધુ માહાઈ કાપિ રે,
 નાણુ રખો વ્યભ કો આવી, પ્રાણજીવનની ચાપે રે આં ૭
 કલે કરો જો કુખર માહારા તો તમને પરણુ જી,
 રાધા સરખી રૂપિ રૂઠી, સુદર વિહેલી લાયુ જી આં ૮
 તુ તા સર્વે જી માહારે ખીજે ન ગમે કોઈ,
 જાતજુ મજુ રમુનનજી ! એ વાર દીજીએ સાંઠી આં ૯

આમાં માતાના હૃદયનું દેવુ મનોહર ચિત્ર છે ! માતાના પોતાના પુત્ર માટે કેવો અનુપમ
 નેહ અક્ષિત કર્યો છે ! પોતાના પુત્રને સુન્દર સુન્દર આજુપણે વહેરાવવાની, તેને મીઠું મીઠું
 'ખાલુ' આપવાની અને છેવટે, વહુવર વહેલી લાવવાની દરેક આર્થ માતાની અભિપ્રાય સાલજી
 કેવી ખુખીથી દર્શાવે છે

માનુ-રોષ અને કૃષ્ણની જાલ્યાવરથાના તોફાનનું સુન્દર ચિત્ર નીચેની પદિતઓમાં અક્ષિત
 ઉખલખન્ધનનું કાવ્ય કરેલું છે તેમથી પણ જાલજીવે હૃદયભાવ જણાઈ આવે છે કૃષ્ણ
 ગોરસની ગોળી ફોડીને નાસે છે અને તેમની પુઠું યશોદા પળે છે, તેનું વર્ણન છે

* ખન્દર

સતીધર્મ અને પતિ સેવા ર ૧-૮-૦૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઇ

“નાદાસીને બારી કેરને હમણાં સાદાશું કાઢાન !

હધડુ દાઝે છે માઢાઈ રે, થણું કર્યું છે વાન = નાં ૧

મર માંહે લ્યઈ કાંઠાડી રે કુબર પુઠિ ધાય,
ગીસે લોચન રાનડા રે, વમોદા તે સાસ બગમે નાં ૨

મુખડુ માખણ ખરડીઉ રે, ખરડા છિ મિ દાય
નારીને નયજે નીર ઝરે રે,—ચોદ લોકનો નાય નાં ૩

આંગણિ ફેરવે માતને, સુતને કહે વચન,
‘મુઢને સાઢી સકે નહિ રે જો શ્રમ કરે મદામુન્ય.’ નાં ૬

સ્વેદ બરાએ જસોમતિરે દાય ન આવે તન
દાય કરે સર્વ ગોનણીરે, દુ યે દાઝે મન નાં ૭

+ + +
ધાડી જાણી માતનરે યેદા મુન્દર સ્વામ,

મરોદાએ આવી બાધીઓ રે, બાનણ પ્રશુશ રામ નાં ૧૧

(૫૬ ૫૭)*

‘મુને સાઢી સકે નહિ રે જો શ્રમ કરે મદામુન્ય’ એમ જતાં ‘મરોદાએ આવી બાધીઓ રે,’

એમ પ્રશુનુ નમ્રત્વ, કઠોપનિપ્ની નીચેની શુનિતુ સ્મરણ કરાવે છે

નાયમાત્મા પ્રવચનેન લખ્યા ન મેષયા ન બહુના ધુતેન ।

યમેવૈષ વૃણને તેન લખ્યસ્તસ્યૈષ માત્મા વૃણતે તદ્દુ સ્વામ ॥

(આ આત્મા વેદાધ્યન, શુદ્ધિ, અથવા તો બહુ વિદ્યતા મળતો નથી જેને તે વરે છે
અર્થાત્ જેના ઉપર તે અનુગ્રહ કરે છે તેને જ પોતાના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરાવે છે)

બાલણનો મર્યાદિત હલપરામણ સર્વથી વિરોધ સ્વરૂપ શુભાર્થ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે
શુભાર બાલણના હલમ રૂઢમા શાન્ત-મર્યાદિત શુભારનાં ધણાં પરાં છે
તેમથી એક નમૂના નીચે જોઈ એ

કહે રે મુઢને કમિની તુ શા માટે રીસાવીજી

આગિતુ દીસે નહિ તારા મુખનુ પાણી

માઢારી સજની સાચી કહે વાન ૧

* આ અને પછીના ઉત્તરમાં બનતા સુધી ૧૮૧૬ વાળી પ્રવૃત્તિ મૂળ ભાષા કાવ્યમ રાખવાને પ્રયત્ન કર્યો છે પદોનો અનુક્રમ પણ તે પ્રાપ્તિ પ્રમાણે જ છે

વલ્લભી વનિતા એમ વદે, મન ન દુઃખરશુ વળગુછ
 ભણીએ રહેણુશુ જુઠું કરપે ન થાએ અવગુ માહારી ૨
 રાતદિનસ હું ટલવતુ જણુ અખાનર નરિ દેખુછ
 એક છાંદાએ શુ કહું તે કુષ તણુ તે મેખુ મા. ૩
 આંગણુડે ઉભી રહી જાણું આળી વટે આવેછ,
 નયણુ કઠાણે નિહાગી, માહારા તનનો તાપ સમાવે મા. ૪
 મોહનમુખના મરકડા સમારી સસારુંછ,
 જોવા છવ તપે ધણુ, પણુ દુરીજન રાખે, વારી મા. ૫
 વન માણેથી વાંસવી, ધર માણેથી સાંભલીએછ
 દોઢ સાજથી જઈ નવિ સગીએ, અતર મનિથી જળીએ મા. ૬
 ગૌ દોહતા એમ જાણું, આ દુધ દરિને પાડેછ,
 વધી વિમાસણુ એમ કંઈ, કિંમ દુરીજનમાં સમાઈ મા. ૭
 હહો શુ જામુ દેખી, ઇચ્છા એકવી કીજેછ—
 ભોગ લાગે જુદરજને, પણુ સાસુ નણુજર ખીજે મા. ૮

* * * *

સુંદર ધરમા લોચરી, જાણું છવનને એલાદુછ,
 સાંસ્તા રહી નીહાળીએ, દાઢુ થાએ દાદુ મા. ૧૧
 કનક તણી કંઈ પાવડી, તેણે ચની ચતુર્થજ ચારેજ,
 રતન જડાણુ લાકડી કેશવણુ કરમા જાને મા. ૧૨

* * * *

સાન કરે મુઝને સામલીઓ જાણુ, જાઉં જાનીછ,
 સાથે સદીઅર તેડું એકવી, કો નહિ મનની માની મા. ૧૪
 લાગે કહી સદુ નહિ બહેનર, છુઝને કંઈછ,
 એકવાર જાણુ અયુમત, સુંદરવર દે સારી મા. ૧૫
 મનમાં ઇચ્છા અતિધણી કહું નહિ પ્રકાશીછ
 વિધાતાએ જી નવિ સરજ, ન-કના ધરની દાસી મા. ૧૬

આશા કીજે અતિ ધણી દેવ તજે વસ પ્રાણીજી

એહલુ વાહાતુ કો નહિ, ચે હરિને આપે આણી મા. ૧૭

કો મેવવે માહાવને તો, ચે માજે તે આપુજી

ભાતલુ પ્રભુ રહુનાયજીને અન્તર ગતિ અતિ ચાધુ મા. ૧૮

(૫૦ ૧૩૨)

આમાં એક વિરહિણીનું હૃદય પોતાના પ્રિયતમપ્રતિ કેવું તલપે છે, તેનું બાવવાડી ચિત્ર કવિએ દોર્યું છે. બાલણના કાન્ધે રસોન્નાસથી પરિપૂર્ણ છે, પરન્તુ નરસિંહ અને દયારામની માફક તેની રસ સરિનાનું પુર ઉછવાઇને મર્વાત મૂકી જતું નથી. માત્ર એક જ જગાએ તે મર્વાત અનિચ્છિત શૃંગારજી સુકવાતુ કરે છે તે પાને ત્ર્યાર અમર્થાન્તિ કહી વકાવ તેમથી એક જ ધિત્ર થોડીક પંક્તિઓ જોઇએ —

ધર ધકી"માડી કહું સખી વાન પહેતા દનનીજી,

જોજે પ્રગરે થઈ રહી છુ દાખી મુગ છવનની,

સખ પાખી ધણુ, નન્દકુઅરને સાથ હું

૧

ભુલી વૃન્દાવન ગઈ જમાં, એકલા કુન્નવિહારીજી

સુન્દરવરે સમખાઈને, મહુકી મુગ ઉતારી

સુખ ૨

" નન્દજના સમ જો તમ સાથે, કરે આનજી,

કુધે હહી તાહરે નાહ પીઉં, જો સન્દેહ મનથી દાન "

સુખ ૩

વિને કરીને ભેસાડી, માહારા હણા માંહે પિકાજી

ઉધા પગ ધાનીને આગન પ્રીતે કરીને ભેઠા

સુખ ૪

કરે જાનીને વળતી મુજને માતા માહે પાડીજી

" આ અતિ કોમળ આગળી," કહી દાવ્યકા વગરે

સુખ ૫

*

*

*

*

મેહેલી કરની આગળી, પછે ચરણે ધાત્યો દાય,

મેં તવ પાણો સાહીઆ, તમ્હે અમ્હાર નાય

સુખ ૮

" પગ રચુ દું પગની, જો પડજો લગારજી,

પછે તમ્હે પધારજી," કાણું નહિ લાગે વાગ

સુખ ૯

સારી સવનિ ૩ - ૧-૧-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

એહલુ કહીને ચરણ તલામે, મુખ સામુ નિહાસે,	
ગળીએ કે એ દેવતા તે, નયને નિમિષ ન વાતે	સુખ ૧૦
હાર જુએ ને ઊર ઉધાડે, ગનગલીઆ કરે પ્રીતે,	
ખાતે ના મુગ્ધન કરે, રસતણી રસરીતે	સુખ ૧૧
વેસરું ચોતી જોવાને હાથ ફરવે જ લે,	
"વાદ જોઇ મેં અતિ ધણી કામની । તાહારી કાન "	સુખ ૧૨
હરિ સામુ જોયતા માહારી, ચોથી નણી કસ મુટી,	
કાયા તો વિવેક યઈ, કટિથી ક લી ધૂની	સુખ ૧૩
રેખાંચ તાં હું ધર્ષ મુજે માદરો દેહ	
વતી વતી કહે " યા માટે મુગ્ધ આણે નેહ ? "	સુખ ૧૪

*

*

*

*

ખિસતા ખિસતા ધુલતણી સેજ ઉપર બેસારી,	
મુખમાહે બીડી મેહલી, લવગ જોલયી સારી	સુખ ૧૫
"માહારા સમ છે શ્યામા આપો, અધ્યાત્મો તમેજી "	
મુખે મુખ બડાડતાં, રંગ ઉપનો રોજ	સુખ ૧૮
આપતાં અધર કશી, કયા માહારી કાપી,	
'ના, ના' 'મા, મ' રહે રહે-કરતાં, હાથા સરલી ચાપી	સુખ ૧૯
પછી વાત હું શી કરું, મેં લાગે નવિ કહેવાએ	
ભાલણ મણુ રધુનાથજીને, તક્ષણ સોંપી કામ	સુખ ૨૦

(૫૬ ૧૩૪)

આ સરસ વર્ણન, શુ હવારામ કે નરસિંહના મમે તે પદના કરતાં ઉતરે તેવું છે ? પણ, તે એક જ રચણે છે

અપૂણ

“મોહિની” નું અવલોકન.^૧

લેખક—શ. લાલશંકર પ્રભુરામ.

ગુજરાતી ભાષામાં જે પુસ્તકો લખાય છે તે બધા સારા જ છે, વાર્તાઓ લખાય છે તે બધી વાચવા યોગ્ય જ છે અને તેમાં ઉઠરતા લેખકો પ્રેમના આજ્ઞા અને ઘેરા રૂપવાળી વાર્તાઓ લખે છે તે તો બધી વાચવા યોગ્ય જ છે એવા બ્રમ ધણા વાંચકોને થયેલા જાણવામાં આવેલ છે અને તેથી એક કરતાં વધારે પુસ્તકોના લખનારના નામો અકસ્માત્ક પત્રોની બેરોથી વધારે પ્રસિદ્ધિ પામતાં કેટલાક વાચકોમાં અતિપરિચિત થઈ જાય છે. ગ. ભોગીન્દ્રરાવ મુનિશ્યાત વાર્તાનેખક છે તેમની રચના અને ભાષા તરફ લખાણની વાર્તાઓ બધા વર્ગના વાચકોમાં રસથી રચાય છે. જીએને જણુ સાથે યોગ્ય વાચન પૂર પાડવાની સદ્ગતિ ધરાવનારા ગૃહસ્થો ધણે અશે બધુસમાજના લેખકોનાં પુસ્તકો તરફ જ નજર નાંખે છે અને તેમની જૂતિ રા. ભોગીન્દ્ર રાવનાં પુસ્તકોથી ધણે અશે સતોષાય છે ખરી. દ્વાપના ધણા લેખકોના લેખોમાં વિદ્વતા, કલા અને રસજ્ઞતાના ઉચ્ચ અંશો દાખવ થયેલા જોવામાં આવે છે છતાં સીવર્મની ઉન્નતિ થતી જોઈએ, તેમને યોગ્ય વાંચન પૂર પાડવું જોઈએ અને તેમને ગૃહિણી, માતા અને મિત્ર તરીકે વધારે યોગ્ય કરવી જોઈએ એવો આશય અને એ આશયને જનતા ધરને અમલમાં મૂકવાનો પ્રયાસ રા. ભોગીન્દ્રરાવ જેવો અન્યથો નથી થતો એમ કપટ જણાય છે તે લખી જતાવતાં બીજાના પ્રયાસોની લેશ માત્ર અવગણના કરવાનો આશય નથી.

મોહિની નામનું તેમનું પુસ્તક હમણા પ્રસિદ્ધ થયેલ છે તે વિશે લખનાં રા. ભોગીન્દ્રરાવની સામાય એવા માટે બે શબ્દો કલા. મિસિસ હેલીવુડ નામની પ્રખ્યાત અંગ્રેજ સ્ત્રીનેખકના ‘ગેન્સબરી હાઉસ’ નામના નોંધેલનું આ આપણા હિંદુ સમાજને અનુકૂળ ભાષાન્તર છે. અંગ્રેજી જીવન અને સમાજના ધણા પ્રમોગ અને રીત રીવાજો આપણા હિંદુ જીવન અને સમાજને અનુકૂળ આવતાં ન જ હોય એ કારણથી અથવા બીજા ગમે તે અન્ય કારણથી અંગ્રેજી નવલકથાનાં ભાષા તર વા રૂપ તર ગુજરાતીમાં ધણા થયા નથી. સ્વ કેપ્સરો કાજરાજી, મી. જહાંગીર મહાબાન, બ. ન. કાજરાજી, ર. હો. મીસ્ત્રી વિગેરે પારખી લેખકોએ અનેક અંગ્રેજી નવલ કથાઓના ભાષાન્તરો કર્યા છે. પારસી સમાજ ધણે અશે અંગ્રેજ સમાજને મળેલા છે.

મોહિની મિસિસ હેલીવુડની ‘ગેન્સબરી હાઉસ’ નામની નવલકથાનું ભાષાન્તર
લેખક—રા. ભોગીન્દ્રરાવ રચનાય લેખકોના બી. એ. પ્રસિદ્ધ કરનાર ઓક્સફર્ડ યુનિવર્સિટી પ્રેસ, મુબાઇ
કિંમત રૂ. ૧)

સોલામ્પ શિક્ષાબ્દી ભાગ ૧ રૂ. ૧-૪-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

અને ઘણી મોગી ઉમ્મર સુધી સ્ત્રી અથવા પુરુષની અવિવાહિત સ્થિતિ, પસદગીથી જ લગ્ન, વગેરે બાબતો અંગ્રેજ તેમ જ પારસી સમારને સામાન્ય છે તેથી પારસી બાઇઓ જે સહેલાઈથી અંગ્રેજ વસ્તુ માત્ર નામનો જ ફેરફાર કરી ગુજરાતીમાં લાવી શકે છે તે સરલતા હિંદુઓને નથી.

મોહિની ગ્રેમની ગુચવણવાળું વા ગ્રેમથી નિરાશ થયેલ જીવનના દુઃખદ પ્રસંગોથી ચિંતિત રાખેલું ગોવેલ નથી જે વ્યસન અંગ્રેજ પ્રજામાં અતિશય ફરજી પ્રસંગે ઉત્પન્ન કરવામાં મુખ્ય સાધન રૂપ થયેલ છે તે દાંડના વ્યસનનાં દુષ્પણિત એક આ વાર્તામાં દર્શાવવામાં આવેલ છે આપણા હિંદુ સમારને આ વાર્તા લાગુ પાડવા માટે દક્ષિણમાં વસતી પરજી કામનાં પાત્રો પમ્પ કરવામાં આવેલ છે—જે કામમાં દાંડનું વ્યસન એક રોખરૂપ મનાય છે અને સામાજિક રીવાજો પણ છૂટ વાળા છે. પુરૂષ અથવા સ્ત્રી મોટી ઉમ્મર સુધી અવિવાહિત રહે છે ઘણે અંશે લગ્ન વરકનનાની પસદગીથી જ થાય છે કાંઈ પ્રસંગોમાં માળાપની સમિતિ ન સમગળ્ય તો કદાચ કન્યા તેમનાથી ઘૂંપી રીતે પણ લગ્નથી બેઠાઈ જાય છે, વગેરે.

અરુદત કથામાં લાનોલીમાં વસનાર એક શ્રીમત પરજીકુટુમ્બ વર્ણનવામાં આવેલ છે વિનાયકરાવ નામના ગૃહસ્થની સુધા નામની ગૃહસ્થીના વેળથી સુખી સમાર છે સુધા સદ્ગુણી છે, ડાહી છે, નીતિમાન છે, વ્યસન તરફ તિરસ્કારથી બેનાર છે, વ્યસનને કાંઈ પણ ઉપાયથી સમજવી વ્યસનથી છોડાવવા થતું કરનાર છે પણ એવાં બનાં અને ડાહ્યા નીતિમાન પાત્રોના જીવનકાળમાં ખરા સમારમાં પણ કોઈપણ જાતની આપસિયો આવતી નથી તો એક કલ્પિત વાર્તામાં તે આવે એમ ન જ અને સુધાનું મરજી દાંડપીધેલા દરવાનની કસુરથી થાય છે, અને આ એક બનાવ પછીથી વિનાયકરાવના સુખી સમારને અત આવે છે ફરીથી વિનાયકરાવના જીવનમાં સુધાના સમયના શાન્તિ અને સુખ નાની શકતા નથી.

વાર્તાની નાવિકા મોહિની હવે આવે છે લગ્નની ગાંઠથી તે વિનાયકરાવ સાથે બેઠાય છે અને જે ગૃહમાં નીતિ, સત્ય અને મિતતા પૂર્ણતા ત્યાં દુર્ભસન, અલકાર, કોષ, અનાચાર અને અવિચારીપણું સ્થપાળું છે અને એ સ્થાપનાથી સમારના સમગ્ર સુખનું ઉચ્છેદન થાય છે સુધાના જેમને થોડા પણ પરિચય થયેલ તે સિવાયનાં બધાં પાત્રોની શુદ્ધિમાત્રનો નાશ થાય છે મોહિની અને તેના મોગી ઉમ્મરના બન્ને પુત્રો માત્ર દુર્ભસનને શરૂઆતમાં થોડાં પણ સરજી થયાં તેના પરિણામે વાર્તાના છેવટ ભાગસુધીમાં નાશ પામે છે વિનાયકરાવ આ સારિક આપસિયી દમાઈ જઈ સ્વર્ગવાસી થાય છે, બે કે એ જાલા ગૃહસ્થમાં ગુણ અવગુણ પારખવાની

વૃત્તિ દમેશ સતેજ રહેલી છે જેમણે સુધાની નીખાગણ મોડેથી પણ મૃદુથી કરી તેમને વિપત્તિઓનાં વદન તૂચ્યા છતાં પગીથી એ તે ઘેરી શાન્તિ મળી છે અને તે સુધાનાં જ બે બાગેકો ભદ્રા અને બાણ છે જાણુના માતૃકાળમાં જ સુધા સ્વર્ગવાસી થવાથી એ બાઈ મોહિની પાસે ઊંઘેા અને જરા દારૂપીવામાં કંગો વાધા નહિ એવી સાદી અજ્ઞાન વાપરતા શીખેા તેને અનેક વિપત્તિ આવી પણ અતે દારૂ મૂકવાથી સુખના દદાકા જેઈ શકેા માત્ર જ્ય ત સુધાનો સૌથી મ્હોટો પુત્ર જે સદુષ્ટ, નીતિ અને મયમની પ્રતિમા છે તેની ભુદ્ધિ કોઈ દિવસ ફરી નથી, કોઈ વૃત્તિ કોઈ કાળે ડગી નથી અને તે સદુષ્ટ તથા સયમના પ્રનાપે પોતાની માના સુધાના શુભનકાગમાં મૂકમાં જે શાન્તિ અને સુખનું સામ્રાજ્ય હતુ તે તે સ્થાપી શકેા અને તેથી કષ્ટક વધારે પણ એટલે સુધાના અત કરણના વિચારો પોતાના આશ્રયે રહેલ માણસોમાં પણ એાઢી સમજને લઈને જે કઈ અવશ્યેા હોય તે દૂર કંવાની તત્પરતા જ્યનને હાથે પાર પડે છે પોતાના નોકર ચાકર, કારખાનામાં કામ કરનાર રાજગારીવાળાં મનુષ્યો, ન્હાના મ્હોટા સર્વ ગરીબ શ્રીપુત્ર જે કોઈ દુર્વ્યસનમાં સપડાયેલ હોય તેમાંથી તેને મુક્ત કરવાનો પ્રયાસ કરતો જેઈએ છીએ અને એ પ્રયાસમાં સદાય રૂપ ચનારી મહુચરી મેળવતો તેને આપણે જેઈએ છીએ અને એ રીતે વાર્તા પૂરી થાય છે

ફુનિયામાં વિપત્તિ છે, દુઃખ છે, અને મન દુઃખાય તેમ પ્રસંગે આવવાનાં શુભનમાં ધણું સંભવો છે, પરંતુ ઉપરાઉપર એક જ પ્રકારનાં દુઃખ દર્શ્યો અને તે પણ એક જ દુર્વ્યસનને લીધે તેનું વર્ણન વાચતાં મન કટાણે છે મજુર દારૂ પી પોતાના સર્વ સુખનો નાશ કરે છે, શેઠન પોતાના ઊંકરાઓ તો એટલી સારી દિયતિ હાવા છતાં માત્ર એ બ્યસથી જ પાપમાત થાય છે, વક્રીમનો પુત્ર બાપની કીર્તિ એ બ્યસનથી જ ધૂળમાં ગળે છે, ડાકટરનો પુત્ર યુનીવર્સિટીની ફેળવણી પામેશે એ બ્યસનના બોત્રે બાપની કીર્તિ અને લક્ષ્મી શુભાવી જુગારી થઈ ઘેરઘેર ભટકતો જેવામાં આવે છે અને મ્હોટો શ્રીમત તથા જમીનદાર જ્યનતનો સદાધ્યાયી અને ભદ્રાને પતિ એ પણ એ જ બ્યસનમાં નાશ પામવાની અણી ઉપર મૂકાયેલો દેખાય આખી વાર્તામાં એક જ્યનત અને વિનાયકનાવ સિવાય કોઈ પાત્રનું વર્ણન એવું નથી કે જે આપણે ખિન્ન થયા સિવાય વાંચીએ જ્યનતનાં વિધવા કાકી અને તેમના બાઈની બે કન્યાઓ એ ત્રણ આ બધામાં સદ્યુષ્ટ, મિતતા અને નીતિના આદ્યરૂપે તરી રહે છે

નીતિનિયમોનો ભગ માણસનું અત કરણ બીર જનારવા બસ આપણા યુગરાત કારી યાવાડમાં તદ્દન દનકા વર્ણુ સીવાયનાં કુટુંબોમાં આ બ્યસન અને તર્કિય અનીતિ ઉનાડી રીતે આચરાતી જેવામાં આવતી નથી સરકારી રીપોર્ટ ઉપરની દારૂની ખપત વધતી જતી

જેવામાં આવે છે સમાજમાં સુધારાને માટે કેટલાક વ્યક્તિઓ વધે છે તેને અંગે આ ઉદા. દરો અને અંગેજી સાથે પારસી અને હિંદુ સૌ આ વ્યક્તિમાં સપડાતા હશે એમ સામાન્ય માનવામાં આવે છે. ગમે તેમ હોય પણ એ વ્યક્તિ વિનાશકારક છે અને તેને વહલો અટકાવ થાય તેમ વધારે કાયદો છે એવી પ્રશ્નશીલક છુદ્ધિ થોડી સરચાઓ અને વ્યક્તિઓ પ્રવાસ કરી રહે ન છે તેમાં આ વ્યક્તિની ઉત્પત્તિ થઈ અને હદ પાપમાંથી દુર્ગાવનાઈ ચિત્ત રજુ કરી તે અટકાવવાને પ્રવાસ કરવાના શુભ હેતુસર આ વાતો નિષ્કાર્ષિ હાથ પ્રકટ કરવામાં આવેલી નિષ્ણુવામાં આવે છે એમક અને પ્રક શકના શુભ હેતુઓ સિદ્ધ થાય એવી સર્વ વાચકો આશા રાખે છે.

૨૧ ભોગીન્દ્રજીની બાપા ૨૧ ગુજરાતી છે કેટલાક નવા લેખકોની માફક અપરિચિત સરકૃત શબ્દો તેમનાં લખાણોમાં જેવામાં આવતા નથી બાપાન્તર વખતે મૂળમાં ન હોય તેવી કેટલીક ખૂબીઓ મૂકવાની તેમની પદ્ધતિ છે અને તેવા ધણા પ્રસંગોએ તેમની અવનોકન શક્તિ બહુ સારી રીતે દેખાઈ આવે છે આ પુસ્તકમાં પીઠના વર્ણનો, શેઠ નોકરના કેટલાક સમર્પણ, પૈસાતર લેખકોની સત્તાના તરફની નિષ્કામણ વગેરે વર્ણનોમાં કેટલીક હમેશ નજરે પડતી સૂક્ષ્મ અને ઝોટી બધી વાતો સારી રીતે ગોઠવી દીધેલી છે.

જનસમાજમાં પતિત સ્થિતિ ભોગવનારની ઉચ્ચતિ કરવાની ઇચ્છા રાખનારને આ પુસ્તક માંથી અનેક માર્ગ મળશે. કેટલાં બધાં કુટુંબો માત્ર ગરીબી ભોગવતાં હોવાથી જ એક પછી બીજા એમ દુર્ગુણોમાં સપડાતા જાય છે અને તેમની દુર્દશાથી મુક્ત કરનાર કોઈ નહિ મળવાથી નાશ પામે છે તેનાં પણ આ પુસ્તકમાં ચિત્ત છે. ગુણાધિના અનેક ગીત્ય લક્ષણો જે મળુરો રહે છે તેમનાં જીવન એ જીવન જ નથી રચણ, દવા, અજવાળુ, યોગ્ય સોગત અને સલાહ એ સર્વના સહાયમાં તેમનાં જીવન એકવાર પતિત થતાં અધમાધમ બનતાં જાય છે અને મનુષ્ય જાતનો આ કીમતી બજારો અકાળે નષ્ટ થાય કે.

આ પુસ્તકના ગુણદોષનુ મિથ્ય અવતોક્ત કરતા સાહિત્યમાં આ પુસ્તકનુ સ્થાન શું છે તે વિચારવાનુ પણ દુરજ્યાત છે. અવનવા બાળ, ઉચ્ચ કલ્પના, રસિક વાર્તાલાપ અને સુસ્ત કથાના નમુનારૂપ કા પો, નાટકો અને નવનકથાઓ સાથે સરખાવતા કથા શુ લાગશે ? કદાચ વાંચતાં અથવા વાચી રહેતા માથુ ચડી આવશે. છતાં સાહિત્યમાં તેને પણ સ્થાન છે. બે ત્રણ વર્ષ ઉપર ગુજરાત વનોકપુતર સોસાયટીએ 'સામાજિક સેવાના સન્માર્ગ' એ નામનુ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરાવ્યુ તે વખતે સમાજસેવાના એટલા બધા માર્ગો જનસમાજના સ્થિતિવર્ગને બતાવવામાં આવ્યા તથા પરિણામે આજે અનેક ગુણ-હુણોમાં સમાજસેવા કરનારા ઉચ્ચ વિચારો સ્થાપિત થયેલા છે.

હવે ગોઠવણ બાબતો વેતન ૨ ૧-૪-૦ એન એન ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ.

એ બધા માર્ગોમાંથી ગરીબ અને પછાત વર્ગના લોકો જે બસનોમા સપાઈ પીકાતા હોય તેમને છૂટા કરવામાં ધનવાનો કેટલી બધી સહાય કરી શકે એ આ પુસ્તકમાંથી ખાસ જણાઈ આવે છે એટલે માત્ર દિશા નહિ બતાવનાર પણ કાર્ય કરવાનું ક્ષેત્ર ધનવાન અને ગરીબ લોકોમાં કેટલું બધું પડે છે તેના વ્યવહાર ઉપાય કેવા ભાઈ શકાય તેના પણ ઉદાહરણ બતાવનાર તરીકે આ પુસ્તકનું યાન છે 'લાગણીપ્રધાન માણસો આવા Realistic Novel નો ખપ અથવા ઉપયોગ અને રસ શું સમઠે' એમ લોકોએવા અર્થ જીવન ગાળનાર એક ગૃહસ્થના કપકાના શબ્દોથી મળે જણાય છે કે આ પુસ્તક એવા કાલ કરનાર વર્ગને માર્ગદર્શક રૂપે પણ સહાયક થશે

અન્તે સારા કામળ અને સારી જાપથી ઠપાવેલા આ પુસ્તકમાં પ્રુફ સુધારવાના દોષથી અનેક જૂલો રહેલ છે તે બીજી આરતિ વખતે સુધારાશે તથા નામ લખવાના ઉપયોગમાં આવે એટલા કારણસર પણ પુ. ૧૪૧ એકાદ કોઈ પાનું રાખવામાં આવશે પુનઃ વધારે મજબૂત આપવામાં આવે તો પછી પુસ્તકની કિંમત એક રૂપિય રાખવામાં આવે છે તે બસજ ગણાશે

વર્તમાન ચર્ચા.

લેખક — ગ. મનસુખલાલ આત્મારામ ખાસ્તર, બી એ, એલએન બી

૧. સામાન્યપરિષદ અને હિન્દ.

સામાન્યપરિષદમાં હિન્દ તરફથી સરકારી પ્રતિનિધિ મોકલવા દેવાની બ્રિટિશ સરકારને વિનંતિ કરવી એવો ઠરાવ ધી ઓનરેમન મી શર્મા વડીવારા સભામાં ગયા માસમાં લાન્ચ દત્તા તે ઠરાવનો સરકારે સ્વીકાર કર્યો હતો, અને તે પ્રસંગે નામદાર વાઈસરૉયે એક જણાવવા બેગ બાળજી કર્યું હતું તેઓએ જણાવ્યું હતું કે ૧૮૮૭ માં નામદાર મહારાષ્ટ્રી વિહારીયાના જ્યુનિલી પ્રસંગે સરકારેના પ્રધાનો લન્ડનમાં ૮૧જર થયા હતા અને તે વખતે સરકારેનાની પરિષદ ભરવાના વિચારની કાર્યમાં સકાન્ત યજ્ઞ હતી ત્યાર પછી ૧૮૮૭, ૧૯૦૨, ૧૯૦૭ અને ૧૯૧૧ માં તે પરિષદ ભરાઈ હતી ૧૮૦૭ માં તે પરિષદે એક ઠરાવ કરી પાતાના સ્વરૂપમાં ફેરફાર કર્યા સરકારેનાની પરિષદને બદલે તે સામાન્યપરિષદ થઈ બ્રિટિશ રાજ્યના અને સરકારેનાના રાજ્યના સામાન્ય હિન્દના પ્રજા ઉપર વિચારેનાની આપ લે કરવી એ તેના ઉદ્દેશ છે હિન્દના વડા પ્રધાન સરકારેનાના મેકેટ્ટી ઓફ રેટ, તથા સરકારના પ્રધાનો તેના સમક્ષ છે બ્રિટિશ રાજના વડા

પ્રધાન તેના પ્રમુખ છે હિન્દને આ પરિપદ્ધતિ રચાન નથી હિન્દને આ પરિપદ્ધતિ પ્રતિનિધિ મોકલવા દેવાનો હક આપવો કે નહિ તેનો નિર્ણય કરવાનું કામ આ પરિપદ્ધતિ જ છે, અર્થાત્ હિન્દને પોતાના હકને માટે સરકારોના પ્રધાનોની મુન્સદી પર જ લટકવાનું છે પરિપદ્ધતિ સાત્રા જ્યની પણ હિન્દ સાત્રાજ્યમાં ખરૂં કે નહિ ? સરકારોના પ્રધાનો હા કહે તો પરિપદ્ધતિ આવવાને હિન્દને હક, નહિ તો સાત્રાજ્યની સેવા કરવાને હિન્દ લાપક છે ખરૂં પણ તેની સાથે સમાન બંધુ તરીકે સહકાર કરવાને તે યોગ્ય કપાથી હોય ? આનું નામ ન્યાય

પણ ધારો કે હિન્દને પરિપદ્ધતિ બેસવાનો હક મળે તો હિન્દ તરફથી તેમાં બેસે કેણું ? નામદાર વાઈસરોયે આ બાબત સ્પષ્ટ સબ્જેક્ટમાં કહી ■ હિન્દના પ્રતિનિધિ તરીકે સાત્રાજ્ય પરિપદ્ધતિ હિન્દના સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટ તથા તેની અને વાઈસરોયની સલાહથી નીમેવા એક કે બે દિવસમાં વસતા અથવા કામ કરતા અધિકારીઓ બેસી શકે અને સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટની હાજરી અને રાજ્યનીતિ પ્રમાણે જ વિચારો દર્શાવે સાત્રાજ્યપરિપદ્ધતિ હિન્દને રચાન મળે તેથી તે સાત્રાજ્યના કુટુંબનું એક સમાન અંગ થયું ગણાય તે લાગણીથી હિન્દને સતોષ થાય ખરો, પણ અધિકારીઓ જ હિન્દના પ્રતિનિધિ તરીકે જાય તો તેથી હિન્દને લાલ શો ? હિન્દની પ્રજાની ખરી લાગણીઓ, લાવનાઓ અને હકો તેઓ દર્શાવી શકશે ખરા કે ? જેમણે હિન્દમાં જ હિન્દીવાનોને પૂરતો ન્યાય આપ્યો નથી તે હિન્દીવાનોના હકો શું રજુ કરશે ? હમે તો જેમ શીયુત બંનરજીએ કહ્યું છે તેમ ધારીએ છીએ કે સરકારી અધિકારીઓને પ્રતિનિધિ તરીકે મોકલવાથી લાલ કુર્બની અને લોકોના પ્રતિનિધિ તે પરિપદ્ધતિ હોય તો જ કષ્ટક આશા છે પણ મુશ્કેલી એ છે કે સાત્રાજ્ય પરિપદ્ધતિ સરકારી અધિકારીઓની બનેલી છે તો પછી હિન્દ એકલું લોકોના પ્રતિનિધિને મોકલવાની મંજૂરી શા માટે કરે ? કારણ એટલું જ કે સરકારોના પ્રધાનો લોકોના પ્રતિનિધિઓ ■ અને તેથી તેઓના જ વિચાર દર્શાવે છે, જ્યારે હિન્દના અમલદારો હિન્દની પ્રજાના નહિ પણ સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટના વિચારો જણાવશે સરકારોના પ્રધાનો લોકોના સંપર્ક છે, હિન્દના અધિકારીઓ લોકોના ઉપરીઓ છે સાત્રાજ્યપરિપદ્ધતિ બેસવાને હિન્દને હક છે, પણ જ્યાં સુધી લોકમતનો અવાજ જ એ જ અધિકારીઓનો અવાજ થયો નથી ત્યાં સુધી અધિકારીઓના પ્રતિનિધિત્વથી લાલ થણો જૂજ છે—દાનિનો સમય છે

પણ એ ધણા આનંદની વાત છે કે આ હાલથી હિન્દને અણધાર્યું ટકાવેથી મિત્રો આવી મળ્યા છે કેનેડા સરકારના પત્રોએ મુક્તકંઠે કહ્યું છે કે હિન્દ સાત્રાજ્યપરિપદ્ધતિ આવશે તો હમે તેને યોગ્ય આવકાર આપશું એટલું જ નહિ પણ ઓટાવા ફ્રી પ્રેસ કહે છે કે હિન્દે યુદ્ધમાં જ સેવા બજાવી છે તેથી જ નહિ પણ શાન્તિના વર્ષોમાં તેણે જે વર્તન રાખ્યું છે તેથી પણ તે સાત્રાજ્યના કુટુંબના અન્ય કુટુંબીઓની સમાન થવાને હકદાર થયું ■ સરકારોના આ

મિત્રભાવ માટે-બન્ધુભાવ માટે હિન્દુ તેમને અતઃકરણપૂર્વક ઉપકાર માને છે. હિન્દુ ભૂતકાળમાં સસ્યાનો તરફથી પોતાને થયેલું અપમાન ભૂલી જાય. અને પોતાના પુત્રોએ ચોરદ્રોષીયનો અને કેનેડીયનો સાથે રહેલા રક્તમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા નવા ગીઠા સમન્ધનો હવ પૂર્વક સ્વીકાર કરે છે.

એ ઉપરાંત આ દરાવને પ્રસન્ન હિંદુ સમાજ અને ગૌરવ વધે એવાં જે કેટલાક ખીન સ્વરક્ષા સમાજો તરફથી બાળ્યો ચર્ચા હતાં તે પરમ સતેજની વાત છે. 'હિન્દુ સ્વરાજ્યને લાભક થયું છે,' 'યુદ્ધ પછી હિન્દુ સ્વરાજ્ય મળતું જ નેહ્યે' 'વિગ્રહ પછી હિન્દુની રાજ્યનીતિમાં મોટો ફેરફાર કરવાની જરૂર છે,' આવા વિચારો વડી ધારા સમાજ આપણા દેશભક્તોએ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં દર્શાવ્યા હતા, અને તે સર્વમાં ધી ઓનરેશન મી ચીમનવાલ સેનલવાડના વિચારો ધણા અર્થ ગનીર હોવાથી તે અત્ર ઉતારીશું તેઓએ કહ્યું હતું —

'ઈંગ્લેડ, ફ્રાન્સ, રશીયા અને તેના મિત્રો સાથે યુરોપની જમિ ઉપર સ્વતંત્રતાને માટે હિન્દુ પોતાનું રક્ત રેડી રહ્યું છે અને તેથી તે પોતાની માતૃજમિમા સ્વતંત્રતા મેળવવાની જ આશા રાખશે. હું આશા રાખું છું કે જ્યારે લડાઈ પૂરી થશે અને જમ્મી વસ્તુઓની નવી વ્યવસ્થા કરવાને પ્રસંગ આવશે ત્યારે હિન્દુની રાજ્યનીતિમાં એવો ફેરફાર થશે કે તેને સામ્રાજ્યની અદર સ્વરાજ્ય મલશે. હિન્દુ જે માગે છે તે એ જ છે કે પ્રજાની મારફતે અને પ્રજાને હાથે જ પ્રજાનું રાજ્ય ચલાવવું મી સેતનવાડે આ બધીથી દેશની અને ખાસ કરીને મુબમ્બની મેગી સેવા કરી છે અને તે માટે હમે તેમને અભિનંદન આપીએ છીએ.

૨ હોમરૂલ લીગ.

ગયા માસમાં 'હિન્દુ સ્વરાજ્યને લાભક છે,' વિગ્રહ પછી 'હિન્દુ સ્વરાજ્ય મળતું નેહ્યે' એવી દેશભક્તિના પડખા મુખાર્ધમાં તેમ જ સીમલામાં સભળાયા હતા તે વિચારને યોગે ઉત્સાહથી વધાવી લેતા હતા એટલામાં ન્યુ ઈડીયાના તા ૨૫ મીના અકમાં મિસિસ એસન્ટે હિન્દુ માટે હોમરૂલ લીગની યોજના પ્રકટ કરી બ્રિટિશ સરકાર પાસે હિન્દુ માટે હોમરૂલ માગતું એ જ તેનો એકતો ઉદ્દેશ. કોંગ્રેસથી જુદા પડીને તે કામ હગ્વા નથી માનતું, કોંગ્રેસની સહીયર થઈ તે કાર્ય કરશે સામાજ્યમાં સ્વરાજ્યની યોજના કોંગ્રેસ ધકશે લીગ તે યોજના વિષે લોકમત ફળવશે યોગિમાં તેનો પ્રચાર કરશે કોંગ્રેસની આફક તે પણ કાપદેસર લડન જ ચલાવશે હિંદના મહાન દેશભક્ત દાદાભાઈ નવરોજીએ યોગસ સરતોએ લીગના પ્રમુખ થવાનું સ્વીકાર્યું છે સર મુખાનુય આપરને હિન્દી વિભાજના પ્રમુખ થવાની વિનંતિ કરવામાં આવી છે, અને સર

વિવિધમ વેડરમર્તને ઈંગ્લાન્ડના વિવાદના અધ્યક્ષ થવાને આમન થયું હતું છે એમ કહેવાય છે કે મોટે ભાગે આ વિચાર સર વિવિધમ વેડરમર્તની મહેનતનું પરિણામ છે આ લીગના નિયમો અને બંધારણનું સ્વરૂપ નક્કી કરવાને માટે કોંગ્રેસ આ વર્ષે લાચાપ તે પૂર્વે કોંગ્રેસ અને મુસ્લીમ લીગના આગેવાનોની એક કોન્ફરન્સ આ ગોલાવવાનું મિસિસ બેસન્ટે નક્કી કર્યું છે ત્યાં સુધી ઉપલી કોન્ફરન્સ પોતાનું કામ કરી નહિ રહે ત્યાં સુધી કોઈને પણ લીગના સમાસ તરીકે સ્વીકારવામાં નહિ આવશે એમ મિસિસ બેસન્ટે જણાવ્યું છે

કોંગ્રેસના હિમાયતી બાંગ્લે કુાનીકલે આ યોજના વિષે એક સબ્બ પણ ઉચ્ચાર્યો નથી, તેમ જ એ યોજના પ્રકટ પણ કરી નથી તે ઉપરાંત આપણને અનુમાન કરવાને કારણ મળે છે કે રાજ્યમાર્ષ ટાવરની સામેની સિંહની દરવાજાને આ યોજના રૂપી નહિ હશે હમને હમારા નેતાઓ માટે માન છે તેઓની દેશભક્તિ માટે હમને શ્રદ્ધા છે પણ તેઓનું મૌન હમને સાને તેઓથી ભિન્ન સુર કહાડતાં હમારૂં દીલ દુઝાય છે' કેટલાકે કહે છે મુવકાને અનુભવ નથી, રાજ્ય નીતિની ઊંડી સમજ નથી, મિસિસ બેસન્ટની જીવનકથાનું સ્વરૂપ તેઓ સમજ્યા નથી, તેની વાગ્ગળની મોહિનીમાં તેઓ પોતાની વિચારગતિ અને વ્યવહારકક્ષિત બેસન્ટે દેખા છે ધારો કે આ વાત અત્ય હોય-હમે તે સ્વીકારવાની ના પાડીએ છીએ-તો તેમાં દેવ કોનો ? બીનબનુભઈ મુવકોનો કે સમજી અને શાણા વડીતોનો ? અત્યારે દેશમાં પ્રમુખ ભાવનાઓનાં માન ઉછળી રહ્યાં છે પ્રભાત યર્ષ ગણુ હોય, સવારના સૂર્યમાં કિરણો થોડાં થોડાં નીકળ્યા હોય તો એ હજી 'તો રાત જ' એમ કહી નિદ્રાવશ થવાનું કોને પાવવે ? મુવકાને પાસે બેસાડી તેમની ભૂલો સમજાવથી બતાવી દેશમેવાના કાર્યને માટે પ્રેરણાદન અર્પનારા હમારા વડીલો કેટલાં છે ? પ્રશ્ન એ છે કે આવા લીગની જરૂર છે કે નહિ ? અત્યારે સમય એવો આવ્યો છે કે દેશમાં સ્વરાજ્યની ભાવનાનો બને તેટલો પ્રચાર કરવાની જરૂર છે લીગ જેવી સરચા હોય તો તે કામ સુન્દર રીતે કરી શકે મિસિસ બેસન્ટની વિવેકશક્તિ માટે માન હો કે ન હો, પણ લીગનું બંધારણ અને નિયમો તો કોંગ્રેસ અને મુસ્લીમ લીગના આગેવાનો એ જ નક્કી કરવાનાં છે તો પછી આ લીગ તરફ આટલી બધી ઉદાસીનતા શા માટે ? ભય માત્ર એટલો જ છે કે ઉદ્દામો આ લીગમાં બેઠાય તો પછી કોંગ્રેસ અને લીગને કેમ બને ? તેનાં તોડ કહાડવાનું કામ મુગાઇમાં મળનારી કોન્ફરન્સનું છે આપણી શક્તિઓમાં આપણને વિશ્વાસ કંધારે આવશે ? સરનાયક રાજ્યનીતિ મુસ્લેલીઓ દૂર કરવામાં છે, નહિ કે તેને વધારવામાં લીગ કેવા નિયમો રચે છે અને કેવું બંધારણ બાંધે છે તેની હમે આતુરતાથી સહ બોધએ છીએ

“ સમાલોચક ” નો

કૉંગ્રેસ અંક.

આવતા ડીસેમ્બર માસની છવ્ઠી તારીખેના સુબાઈખાતે
ધી ઈન્ડિઅન નેશનલ કૉંગ્રેસની એક બેઠક ધરાવાની છે તે પ્રસંગેના
લાભ લઈ અમે કૉંગ્રેસના એક તરીકે ડીસેમ્બરનો એક પ્રસિદ્ધ કરીશું.

આ ‘ કૉંગ્રેસ ’ અંક માં

ગુજરાતના આપણા જાણીતા અને લેખકોના હાથથી કૉંગ્રેસ સંબંધમાં
લખાયેલા ઉત્તમ નિવેદનો, અનેક સુંદર વાર્તાઓ અને હૃદયગમ કાવ્યો પ્રગટ થશે,

ઉપરાંત

કૉંગ્રેસના કુશળ કાર્યકર્તાઓ અને નેતાઓ, અમારા બહોળા
લેખકવર્ગની છત્રીઓ, તેમજ બીજા અનેક સુંદર ચિત્રો પ્રગટ કરવામાં આવશે
વળી

આ અંકનું કદ કમેશ કરતાં

બેવડું થશે

અને

કવર આર્ટ પેપર ઉપર જ છપાશે

આ અંક

ડીસેમ્બર માસની શરૂઆતમાં બહાર પડશે

અને

૧૯૧૫ નું જે આકલન-ધુઓનું લવાગમ પુરેપુરું વસુલ થયું હશે તેમને જ આ
અંક મળી શકશે

અગાઉથી પૈસા મોકલી નામ નોંધાવે.

છુટકે અંકની કિંમત આઠ આના, પોસ્ટેજ આઠ.

વ્યવસ્થાપક, “ સમાલોચક ” — મુબાઈનર

હમેશાં નિરોગી-રહેવાનું ઉત્તમ સાધન.
અત્યંત શક્તિવર્ધક પોષ્ટિક અત્યુત્તમ સ્વાદિષ્ટ

પેઈન ફ્રીલ

ગાયન 11 રોખીતોને કદ મધુર બનાવવામાં તથા મગજમારીનું કામ કરનારા-
ઓને આ ગોલીઓ આશીર્વાદ. રૂપ છે અશ્વર્થ, ખાંસી, કાતર, વાસ્તે બધી જ
અકસીર છે વાપરી ખાતી કરો.

કીમત રૂ 10 ની ગોલી આઠસો, દપાલ ખર્ચ બુકુ,

તાવનો રામબાણુ ઇલાજ

એન. સી. વેબ

મીરેક્યુલસ રીવર મીક્ચર

રજીસ્ટર્ડ નં ૧૭૧

ગમે તેવા ફરીયા તાવને એક જ દીવસમાં નાબૂદ કરે છે

આમરદાર એજન્ટોની જરૂર છે દવા વેચનારાઓના ત્યાંથી મંદરી

કીમત રીશી ૧ ના રૂ ૦-૧૦-૦ દપાલ ખર્ચ બુકુ,

મલવાના ઠેકાણુ—

ડોઝા આયુર્વેદિક હાર્મશી

પ્રીન્સેસ સ્કોટ મુબર્ક નં. ૨,

આન્ય—૧ નાજદેખી મુબર્ક ૨ પાટણ (ગુજરાત) ૪ અમદાવાદ ૪ ભાવનગર

ઈન્ડિયા મેડીસીન કંપનીનું શુદ્ધ

વનસ્પતીનું તૈયાર કરેલું

પેન ડ્રોપ્સ.

સુરત છાપ

રજીસ્ટર્ડ

હરીરના અદરના તેમજ બહારના સર્વ રોગો ઉપર

રામબાણુ ઓષધી કિમત બાટલી એકના આના બાર.

ઇન્ડિયા મેડીસીન કંપની, પેન ડ્રોપ્સ ડીપો,

જેકબ સ્ટ્રેટ, દપાલ નં. ૧૧

બસો રૂપિયામાં અન્નદાન સાથે અમર નામ.

(હુંક સમયમાં જ અન્નદાન પાતે ૬૦
દિવસો રોકાઈ ગયા છે)

અન્નદાનનું અન્નદાન અને સાથે અમર નામ !! જે દયાળુ દાતા તરફથી
એકી વખતે ૩ બસો દાનમાં મળે તે ગુકમ અનામત રાખી તેના વ્યાજ
મળી ૬૦ વર્ષ દાતાની મરણ પ્રમાણે ફરવેલા એક દિવસે આશ્રમના અના-
થોને દાતાના રમણમાં અન્નદાન આપવામાં આવશે અને તે દાતાના નામની
આરસની તખ્તી કગલી બોલીસમાં ચોગી નામ પણ અમર કરવામાં આવશે

પચીસ રૂપિયામાં ગૌદાન !!

૨૨૫ આપવાથી એક "ગૌદાન" બચાવ છે અને તેના વ્યાજમાંથી અનાથોને
૬૫ આપવામાં આવે છે અને દાતાના નામનું લીસ્ટ લખીને જાહેર જાણમાં મુકી
રમારક રખાય છે

વાર્ષિક રીપોર્ટમાં એક રૂપિયાથી વધુ આપનારના નામફર્સિલ થાય છે તે
જરૂર દાન મોકલી રીપોર્ટ મોકલ મંગાવવા લખો.

મી-હિંદુ અનાથાશ્રમ,

નડીઆદ.

વાંચો જંગલની જડીબુટીના અજળ ચમત્કાર.

KING OF TONIC PILLS

કિંગ ઓફ ટોનીક પીલ્સ.

શરીર માટે અરુચી કીમતે હવા મળે છે ખરીદા અને ખાતી કરો એક આનાની દીકરી ખીડવાથી જવાબ મોકલવામાં આવશે મળવાનો દાખમ ૮ થી

૧૦) વીઝીટ ચાર્જ રૂ ૫) નવીન શોધ અજળ ઉપાય

શક્તીસંજ્ઞવનની ગોળીઓ.

એજ માદરાહી કુટુમ્બમાં વપરાતી અદ્ભુત શક્તી દેનારી જાદુની માણેક અસર કરનારી ચમત્કારીક ગોળીઓ છે

આ ગોળીઓ ખાનાથી શક્તીને સંજ્ઞવન કરી લોહીને સુધારી દરતને સાફ લાવી શાન શક્તીને તેજ કરી શરીરની નમળી પડેલી નસોને જાડી અને મજબુત કરી એકદમ તેજ કરે છે વીજળીની માણેક નસોમાં પુરતી શક્તી લાવે છે શુભા-વેલી તાકાત ધસડી લાવી શરીરને મજબુત કરી શીઘ્ર પડેલા ચહેરાને શુભાની લાલ બનાવી દરેક માણસને પુરતી તાકાત લાવી આપે છે

સાહેબો! લાંબા કપીઆની કીમતી જીભીને ગર ઉપયોગ થા માટે કરો છો? એક વાર અમારી હવા સર્જ પુરતી ખાતી કરો આ હવા ખાતી વખતે કુદ શેર એક પીવાનું છે પરંતુ બીલકુલ નથી

આ હવામાં સોનું, મોતી, હીરા અને વનસ્પતી વીજેરે કીમતી ચીજોના ઉપ યોગ લેવામાં આવે છે હ્રંત અજમાયશ માટે દીવસ બાદ હવા મંગાવી ખાતરી કરો શ્પીયા ૫ ની હવા મંગાવી પાચ દીવસ અજમાયશ કરો

નાઇટ પીલ્સ.

રાતે ખાવાથી અત્યંત સુખ પ્રાપ્ત થાય છે સુષ્ણે નિદ્રા આવે છે એશઆરામમાં રાત પસાર થાય છે ગોળી એકના શ્પીયા બે

એક આનાની દીકરી ખીડવાથી જવાબ મોકલવામાં આવશે મળવાનો દાખમ ૮ થી ૧૦) વીઝીટ ચાર્જ રૂ ૫) નવીન શોધ અજળ ઉપાય

અરજી સુકું અગર લીલુ—(મલ્યાવરની હવા) પેલા ન ના રૂ ૧૫) બીજા ન ના રૂ ૧૦) મટયા પછી ફરીથી થતુ નથી

ધાધર કાળી તથા રાતી—(મલ્યાવરની હવા) કપડે ડાવ લામતો નથીઅને મટયા પછી તે જગાએ ફરી થતી નથી પેલા નખરના રૂ ૩) બીજા ન ના રૂ ૨)

નેત્રને લગતા તમામ રોગોને માટે અકસીર ઉપાય—નેત્રમાં થતી અરમીથી પાછીનુ ઝરવુ, એથી થતા ખીલ, પડતી ઝાંખ તથા ટુલાનુ થવુ, મગજનુ ખાતી થવુ ઝામર તથા માથામાં થતી અત્યંત વેદના, એટલા રોગોને દુર કરી નેત્રને સાફ કરે છે કિંમત ગોળી ૧ નો રૂ ૧) દીપા પાડવાને થીથી ૧ ના રૂ ૫)

કાનને લગતા તમામ રોગોને માટે રામબાણુ ઉપાય—કાનમાં થતુ દરદ, રસીનું જવુ, બહેરા થવુ, તથા કાનમાં થતા આવાજ એ સર્વ દરદોને સારા કરી રોગોને દુર કરે કિંમત રૂ ૭) દીવસ બાકના

માથાને લગતા તમામ દરદોની ચમત્કારીક હવા—પેલા ન ના રૂ ૫) બીજા ન ના રૂ ૩) ખાવાની નથી ચોપડવાની તથા સુષવાની છે

વધરાવળ તથા ગોળીને અકસીર ઉપાય—આક દીવસની અજમાયશ માટે રૂ ૧૨) કાયદો થાય તો મંગાવજો

શક્તિ સંજ્ઞવન તેલ—શરીરની નમળી પડેલી નસોને જાડી, મજબુત કરી પુરતી તાકાત આપે છે, કિંમતે ૧ ના રૂ ૫)

દાખ દુખલ, ગીરગામ ત્રામ દરમીનસ—સુંખાઇ,

શ્રી દુર્ગા કંપનીની સ્વાસ્થ્ય સ્વદેશી ચીજો

૧ દેશી દવા—મિશ્ર યુર્ધ્વ ગુરુતા, રસ, લસખ, અર્ક, અજન, મૂત, તૈલ, અવનેહ, જનનનના યુગ્મ્યા, આમવ, શરમન પાક, મળન, મસાલા, મુલાનજલ, પેડાજન, શીતાશ્વત, કેસર, કસ્તુરી, તથા દેશી અતરો વિગેરે ઉત્તમ વસ્તુઓ.

૨ કાપડ તથા ધાતુઓ—ખનારસી ધોતી, સાડી, દુપટા, પીતાંબર, કાશી સિદ્ધ, તથા રેશમી અને સુતરાઉ શીવનામીઓ તથા રામનામીઓ તથા હાથીદાત, સોના, રૂપા, તથા પીતલની તરેહ તરેહની વસ્તુઓ તથા બાવકોને ખેલવાના લાકડાના રમકડાઓ અને પાનખા નાખવાનો મસાનો તથા તમાકુની ગોળાઓ વિગેરે.

ઉપર લખેની સર્વ વસ્તુઓનો માવ ધણાજ મીઠાપત લાભ મને છે તેમ દેશ નારના માહકો ઉપર પૂર્ણ ખ્યાન આપી ઓરે મોકલવામાં આવશે.

ખાત્રી કરવા લખો—દુર્ગા કંપની, કુલમેશ્વરની બ્રહ્મપુરી, સિદ્ધ થઈ, મહલો, ખનારસ સીટી (કાશી)
12-14

તમારા પોતાના લાભનો સંદેશો

કર્ષિપણ પદરેજ વગર આ દવા ખાઈ શકાય છે અને દુધ લી, ખાંડ, મીઠાઈ આ મા બહાર વિગેરે ખાનામાં અત્યંત પડતી નથી, કેમકે આ દવા માત્ર જડીભૂતિમાંથી બનાવતી છે, અને છેલ્લા પચીસ વરસથી તે અત્યંત ફોલદમદ પુરવાર થઈ છે.

ડા. લોખડવાળાની.

દાયેબીટીસ—

મીઠી પીસાબની દવા.

અનેક સર્ટીફિકેટોમાં નીચના પ્રદર્શનોના સર્ટીફિકેટ ખાસ ખ્યાન ખેતનારા છે (૧) શેક બરબેરજ સનજ પારખ-યુ કની સ રોડ, ગોપાળ-મુબાર્ક (૨) શેક ગોકુલદાસ પિકેટ ૧૫ સરખ્યા-રમાલકોઝ હોર્ટ બજ, અમદાવાદ પચીસ દિવસ આવે એવી ૧૦૦ ગેલોના ૧ ૧૦)

એન્ટ—નગીનદાસ પુટપોતમદાસ,

૩ 15

અખિયા ટીસ્પેનસગી. કાદનાડી, મુબાર્ક

સદા સુખી

નાના ગામડામાં કે જ્યાં વૈદની સગવડ તુરત મળી
સકતી નથી ત્યાં ત્યાં મુસાફરીમાં ખાતર રાખવા લાયક હવા છે આ દવા
નીચે લખેલા દરદો ઉપર

તુરત ફાયદો કરે છે.

તાવ કોઈપણ જાતનો હોય, ખાસી, માયાનો કુખાવો, લુંલાગવી, કબજાત,
ચુક, મરડો, મદાગ્નિ, અછર્થ, ધરમની ગાંઠ, આંધરો, નળનધવાયુ, ઉત્તરી,
કમળી, કળનર, કૃમિવિકાર અને વાયુગોળો વિગેરે દરદોપર

તુરત અસર કરવાવાળી દવા છે.

ઝી, પુરુષ અને બાળકને એકસરખી ઉપયોગી છે બાળકને કુદ પચતુ ના હોય,
પેટમાં જીવડા હોય, ગ્રામ થતા હોય, સસળી, તાવ વિગેરે તમામ
બાળરોગમાં આ દવા મધ સાથે ચલાવવાથી તુરત મુલ્ય આપી
બાળકની તદુરસ્તી મુધારે છે

**ફક્ત એક પોસ્ટ કાર્ડ લખી અજમાયશ માટે મફત હવા
મંગાવી ખાતરી કરો.**

કીમત એક રીશીના બાર આના, પોસ્ટેજ ચાર આના વધુ.

સપ્ટ કંપની, કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ નં. ૨.

બાટવીવાવાની ક્ષીનાઈન ગોળીઓ એ ૧ ની
સો નમની બાટવી દીઠ બાર આના એઈન ૨ ની
સો નમની બાટવી દીઠ ૩ ૧ તાવ મેવરીયા
કુરા ૧ મટે બાટવીવા યાલુ એચુમીકચર બાટવી
દીઠ ૩ ૧ અને એચુ ાળીઓ ૩ ૧. શીખા
એઈરા અને નમજાઈવ ગાઓ મટે ટાનિક પીલસ
દર ૩ દોઝ દાતને મજબુત બનાવવા હલમજબની
બાટવીના આના ચાર દો રમજો તેમજ ખસ
મટે મયમના દરેકના આના ચાર- રેક હવા
વાગાને ત્યા મગરો ડો એચ એવ બાટવી
વાળા ન ન એ ૬ ૬, લી ન ૨૮૦ વાટી
૧૮ મુબાઈ 1 S A

શ્વિકાન્ત ભાગ ૧ લો.

વિદ્વાન સન્નનો તરફથી પ્રશ્નસાને પામેલ
દરેક લાયકેરીઓમા તેમજ દરેક કુટુંબમાં રાખવા
લાયક લુપ્તાન વજ્ર દરેક સ્ત્રી પુરુષને અતિ ઉપ
યોગી શ્વિકાન્તની સૈવી મુજબ લખાયેલ સુચોધક
અને રસમય ધાર્મિક મય કિ કૃત્ર ૩ એ કદ મોગ
સાઈકના ૫ ૪૨૦ સોનેરી નામવાળા પાઠ
પુકાન મજબુત બાઈડીંગ આ વિરુદ્ધ હે કળીલ
મંગાવથી મોક્ષવામા આવશે

સુનીવાન નરભેરામ દેમાઈ
અમદાવાદ ચાર મપુર ધારીરામ પેળ
તથા બગીલા શુકસંસ્કરોને ત્યાંથી
૨ S A

લીલાવતી છનનકલા ૩ ૦-૧૨-૦

સ્નેહમુદ્રા ૩ ૧-૦-૦

Marriage Forms under

Ancient Hindu Law Re 0 12-0

3 S A

સ્નેહાકૃત (૨) અસાકર ન પપ્પા
ખી એ એન્એન ખી, ખત) ૩ ૦-૨-૦
શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ, યો.કાન્તિલાલ
છ પ છપા એમ એ. કૃત ૩. ૧ ૦ ૦
આ સર્ પુસ્તકો માટે એન. એમ.
ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુબઈ
ન. ૨-મ લખો.

4 S A

કર્ણિક

એચુમિશ્ચર

તાવ મટે એક અકસીર ઉકાઝ

કી ૩ ૦-૧૦-૦

દરેક દવાવાણાને ત્યાંથી મળશે

કૃષ્ણિક બ્રધર્સ, ગીરગામ

મુબાઈ

5 S A

બ્યેાતીગ વિદ્યાને ખરે અમલકાર

ગાજવો હોય તો

શ્રી નાથદ્વાગ્યા દયારામગીરવર

મિશ્રને લખીને ખાતી કરને.

6 S A

સરસ્વતીચદ્ર ભાગ ૧ લો,

છવી આવૃત્તિ ૧૯૧૨ ૩ ૧-૮-૦

સરસ્વતીચદ્ર ભાગ ૨ લો,

ચોથી આવૃત્તિ ૧૯૧૩ ૩ ૧-૪-૦

સરસ્વતીચદ્ર ભાગ ૩ લો,

ચોથી આવૃત્તિ ૧૯૧૨ ૩ ૧-૮-૦

7 S A

તૈયાર છે

નવી આવૃત્તિ

સરસ્વતીચદ્ર

ભાગ ૪ થો.

ત્રીજી આવૃત્તિ ઈ ૧૯૧૫

કિમત રૂપીઆ રદાગ્રનય

પૌરોજ વધુ

8 S A

માત્ર ચારજ દિવા રૂગાવમાં નાંખી
અને તમારી પાસે ચ બેલીના કુલોનો
એક વૃક્ષ હોય એની સુગંધ ચાતુ આ
વ્યા કરશે પણ તેમાં ખાસ ધ્યાન એ
ચનાઈ એ બેરો. કે બ્યારે કુલોનો વૃક્ષ
તેની સુગંધ જોઈ સાંજ પડતાં કરમાઈ
જાય છે, ત્યારે આ સેટના માત્ર ચારજ
દિવા ચાર દિવસ સુધી ચાતુ સુગંધ
આપશે તેની આ દીલખુરા અને અ
લત અનલની ખુબીના સખમે, મજ
શુત દરીદ્રાઈ અને તપાસ છતાં તેને
કેટલાક પ્રદર્શનોમાં સોના અને રૂપાના
ચાંદ મળ્યા છે હિપર લખવા પ્રમાણે
તેની વાસ દકતી નથી એવું સાખીત
કરનારને ૨ ૧૦૦ ધનામ મળશે

અર્ધા ઓસની કાચના કુચવાળી સીસીના ૩ ૧ કપડામાં રાખવા લાયક એંગોમોહીનીના
૧ દામની કુદર રથુબના ૧૨ અના સુગંધી કાંટો ૧ કમનના ૧૨ આના
એકલા માથિકે — ધી એરીએન્ટલ રૂગ એન્ડ કેમીકલ કંપની.
એના આકાશ્યો — મોહીની એન્ડ સી, ૩, શ્રીલ બીરડી, જુમા મરજહ, મુબાઈ.

હાયમંડ સોપ કું. મુંબાઈ

૧૯૦૦ માં સ્થાપેલી

તરેહ તરેહના હાયમંડ ટોપ્પેટ સાબુઓ જેવા કે ખસ, મરઠ, શુલાખ, ફેમિલી અને
કારમોલીક હસરતા અને સારા અને તેથી ચામડી નરમ અને સુંવાળી થાય છે ખસ માટે
ખાસ સાબુની એક પેટીના ચૈત્ર જાના

હાયમંડ હટપટ રંગારી.

હાયમંડ હટપટ રંગારી—આ સાબુથી તમારા હાંડા, લુગડા, કપડા, વગેરે સુતરના, કાપડના,
સણના પડાઓ ચુવાળી કેસરી, લીના અસમાની, જામળો, પીંગો, ઘેરો, કુડુંમી, કાળો અને
ખાખી વીગેરે રંગોમાં બરે બેઠા બેઠા થોડા અરચમાં રંગારી રંગ પાડો, સારાઈદાર અને
ગોટીના પ્રમાણમાં રંગ શીઠા કે પાકા વધુ વીગત માટે લગો ૧ ગોટીનો ૧ આનો.

સુગંધ સરકારના એન્ડ્રીકલચરલ કેમીસ્ટ ડા. મેનસાહેબ કહે છે—તમારા બધી જાત
જાતના સાબુ સાગી રીતે તૈયાર કરેલા છે અને તેમાં જેવું બોઈએ તેવું તેલ અને બીજા માલ
મસાલો સારો વાપર્યો છે એમ લાગે છે તમારા દારબોનીક સાબુ, ચામડીના બધા દરદોષર
પણાગ અસરકારક છે

વધુ વિગત માટે ખાસ કેટલોગ મગાવો અમારી કંપનીને ૧૯૦૪ માં મુખ્યમથા, ૧૯૦૬
માં અમરાવતીમાં, ૧૯૧૧ માં ગાલીયરમાં, અને ૧૯૧૪માં પુનામાં સોનાના ચંદા તથા ૧૯૦૧
માં કલકત્તામાં, ૧૯૦૨ માં અમદાવાદમાં, ૧૯૦૮ માં જૈસલમાં અને ૧૯૦૮, માં બુખટમાં
ચાલીના ચંદા જુદા જુદા પ્રદર્શનોમાં આપનામાં આજ્યા છે

પુના ક્રાંચ—

જુધવાર પેઠ, પુના સીદી.

{ હાયમંડ સોપ કંપની,
ગિરગામ દ્વાર દર્મનિસ—મુબાઈ }

समालोचक.

सर फिरोजशहा महेता, क सी आर्षु ई.
जन्म ४ आगष्ट १८४५, नवम्बर १९१५

સર ફેરોઝશાહ મહેતા.

'He (Sir Pherozeshah) therefore, took this opportunity to advise his friends around him that the time had come when it was impossible to hold aloof from political deliberations in respect of their country, and that men of all castes, creeds and communities should put their shoulders to the wheel in common with all the nationalities of the great country and drowning all their differences of race and religion should endeavour to regenerate the country which boasted in ages gone-by of such great and glorious traditions

સર ફેરોઝશાહ મહેતા—પચા ! હિંદુસ્થાનનો એક અગ્રમ સ્તંભ પચો ! સરકારનો સચો સનાદકાર ગયો, પ્રજાનો નિર્વેચ છતાં સાલો, વીર છતાં સૌમ્ય અને સાર્વત્રિક, નાયકશિરોમણિ ગયો ! મુખર્જીના તાજવિનાના રાગનો 'સત્તા' વિનાનો પશુ અસાધારણ શક્તિવાળો 'અમલ આજે રમરણાવસેષ થયો. 'રાજાનાર્ત દાસર સામેનો 'સિંહનો' દરબાર આજે સૂતો પચો, અને એ નિંદરાજની વીરહાક સહાને માટે નષ્ટ થઈ ! હિંદુસ્થાનના અને ખાસ કરીને મુખર્જીના, ગાંધારજીશિખાના સરદારોનો અપરાજિત અને અજબ અધિરાજ ખરી અણીને વખતે ગ્રુમ થયો ! હંચ તો જોખનેની ચિના બળે છે, મર હેન્ડ્રી ટોટનનું પાપદસ્ત પશુ થયું નથી તે પહેલાં સર ફેરોઝશાહ જેવા પાકા અનુભવી, આમલી, પ્રતાપી અને સાચા સુકાનીના પરલોકવાસથી હિંદુસ્થાનની પ્રજા અત્યારે મોટી આશ્વર્ષા આવી પડી છે, દુઝમા દુઝાદુઝ છે, અને શોકથી દિલમટ થઈ ગઈ છે. હિંદુસ્થાનને માથે આજકાલ કેઈ બપોર વિપત્તિના ઉપસ્થિત થતી જતી હોય તેવો ભાસ થાય છે અને તેમાં કેવું ગભીર અનિષ્ટ સમાવયું હશે તેને માટે આખી પ્રજા મદા ચિંતામાં પડી છે. પરંતુ સર ફેરોઝશાહ પાળી વધે ગયા છે, છેલ્લા બે ત્રણ માસના અવર્ણનીય કષ્ટમાથી મૃત્યુએ એમને છૂટા કર્યા છે, અને હિંદુસ્થાનને માટે એએ એટલું બધું કરી ગયા છે, અને એમનું અમર દર્શન કવિશ્વર્ગે એટલું બધું કરાવું સાર્થક થરાવે છે કે આ મહારોકની રાજ્યમાં પણ, મનુષ્યજનની અને મનુષ્યસાચાર્યની ગર્વાદાનું રમરણ કરતાં, આપણા

જનસમોજમા સ્થાપી ન કરવાને ઇરાદે, રાજ્યપ્રત્યક્ષ દ્વારા અન્યોન્યની ફરજો નિર્ણય કરી પાશ્વ જીવનથી ઉત્પન્ન થતી વિષમતાઓને અકુશમાં રાખવાને યત્નો થાય છે અને મોટા સામાજ્યોના જીવનમાં પણ પાશ્વવર્ધનને ગોળું કરવા અને પરસ્પરભિમુખજીવનને સત્કાર કરવા Internationalism નો સિદ્ધાન્ત અને હેગ કોન્ફરન્સ વગેરેની યોજનાઓનો ઉદ્ભવ આપ્યો નોંધવો જોઈએ.

‘વ્યક્તિ’ તુ મદત્ત જેમ હવે ‘સમુદાય’ની અપેક્ષાએ ગોળું થતું જાય છે, તેમ ‘સ્વાતંત્ર્ય’ પણ સમુદાયહિતને અથ મુખતા અડતી મર્યાદા સ્વીકારતું થયું છે, એ ઉપરની હકીકતથી સ્પષ્ટ સમજાય છે. હાલમાં મી હેલ્ડેનની કૌનયોજનાના સળધમાં વિવેચન કરતા હોર્ડેઈશ્વરે ઇશારો કર્યો છે તે પ્રમાણે નવા યુગની પ્રવર્તક શક્તિ સ્વેચ્છા નહીં પણ સમુદાય-ઈચ્છા થશે, અને વિવિધ રીતે પોતાનું સ્થાપન કરતી તમોમથી અલગભગ જનકર્મપાણને અનુસરતી દબાવણ (coersion) થી પરાજય પામશે.

ઉત્તમલાલ કેશવલાલ ત્રિવેદી, બી એ એલએલ. બી

હિન્દુ યુનિવર્સિટી.

લેખક — ૨૧. ચન્દ્રગુપ્ત નર્મદાશાસ્ત્રી પઠ્યા, બી એ, એલએલ બી

આ વર્ષની તારીખ ૧લી ઓક્ટોબર હિન્દના શિક્ષણના ઇતિહાસમાં ચિરમંરણીય રહેશે, કારણકે તે દિવસે હિન્દુ યુનિવર્સિટી નિહાળવાપર મંજૂર કરી તહેને હિન્દુ યુનિવર્સિટી અંકેટનું સ્વરૂપ આપી હિન્દની સરકારે હિંદીવાનોના પોતાનાં સન્તાનોના શિક્ષણનો સ્વતંત્ર વહીવટ કરવાનો હક પહેલી જ વાર સ્વીકાર્યા અમુક મર્યાદાઓમાં રહીને પોતાના કાર્યો પોતાની મેળે કરવાનો સ્વજાતિક અનુય હક હિન્દીવાનો અજાની સર્વ દિશાઓમાં માગે છે, કારણ કે તેઓ દ્વંતાથી માને છે કે આત્મલાસન વિના કાઈ પ્રજાનો સાચો અને સ્થાયી ઉદ્ધાર સભવતો નથી પોતાની વિષમતા પરિસ્થિતિની મર્યાદાઓ હિન્દીવાનો સપૂર્ણ રીતે સમજે છે, અને પોતાના અંતિમ સાધ્યની સિદ્ધિ માટે અનહદ પરિશ્રમ આવશ્યક છે એ વાતનું તહેમને અપૂર્ણ ભાન છે પરંતુ પોતાનું પ્રાજ્ઞીય અંતિમ સાધ્ય તેઓ પોતાના દેશનાં ધુઓની તેમ જ અન્ય પ્રજાઓની સમક્ષ સ્પષ્ટ રીતે દિગ્ગતથી ચૂકવા માગે છે અને તે સાધ્યની સિદ્ધિને પન્થે કહે ‘કર્મ’ પ્રગતિ કરવાનો પોતાનો આગ્રહ તેઓ જાહેર કરવા ઇચ્છે છે. આ પ્રસંગે અમ્હે જે મહત્ત્વ આપીએ છીએ તહેનું એક કારણ એ છે કે શિક્ષણના ઉદ્દેશોમાં અને શિક્ષણના વહીવટમાં આ

મદાન પરિવતન થવાની જરૂર છે તેનો આ પ્રથમ દૃષ્ટાંત છે, અને અમુક આદા ગણીએ જિએ કે ધીમે ધીમે, આવા અનેક દૃષ્ટાંતો મેળવી અને "શિક્ષણ સમીક્ષા સંચાલન" મેળવવા હિંદીવાનો લાગ્યતાથી યશ હિન્દુ યુનિવર્સિટી એ દલે તરખીએનો તરખ માન નથી, પરંતુ તે અલ્પ સમયમાં એક મુતિમત વ્યવહારિક કાર્ય જનશે મેંદોમેડન યુનિવર્સિટીના મન-વમા પશુ એવું કહી શકવાનો સમય સત્તર આવે એમ અમલ અન્ત કરણપૂર્ક ઇચ્છીએ છીએ,

આ પ્રસંગે હિન્દુ યુનિવર્સિટીની યોજનાનું સક્ષિપ્ત સિદ્ધાંતોકન અસ્થાને નર્દિ ગણાય એમ અમુક ધારીએ જિએ પાશ્ચાત્ય શિક્ષણથી હિન્દીવાનોને થયેલા લાભો નૂનાધિક અશે સર્વે કાષ્ટ સ્વીકારે છે, પરંતુ તેનું અન્તિમ મૂલ્ય આંકવામાં મતમેદ ધણો છે એમ અને વધતો જતો પમ એમ માને છે કે એક પ્રજાનાં સન્નાનેતુ શિક્ષણ લુદી જ સસ્કૃતિવાળી વિદેલી પ્રજાના હાથમાં મ્હોટે ભાગે હોય એ રિથિતિ અસ્વાભાવિક અને અનિષ્ટ છે, અને કેાપખ સ્વમાનનાગી પ્રજા એવી પરાધીનતા લામો સમય સહી શકે જ નહિ પાશ્ચાત્ય શિક્ષણના લાભો સ્વીકારવા છતાં તે સમ્બન્ધમાં જે જોડા અસંતોષ હિન્દીવાનોના મ્હોટા ભાગમાં નજર પડે છે તેડના મૂળ આ સ્વાભાવિક સત્ત્વમાં સમાવર્તા છે દીર્ઘદષ્ટિવાળા અને સાચી દેશમકિતવાળા કેટલાક હિંદીવાનો સ્વતંત્ર શિક્ષણ સમ્બાઓ સ્થાપવાના જે અનેક ન્હાનામ્હોટા પ્રયત્નો સ્તુત સ્વાર્થત્વાગથી થયાછાન કરના રચા છે તે આ જોડી સમજથી જ. જ્યાં શિક્ષણના ઉદ્દેશો આ શિક્ષણની પદ્ધતિમાં પરિસ્થિતિનાં ફુર્લેષ બધોનોથી ભેદ ઘર્ષ શક્યો નથી ત્યાં પણ વહીવટ મ્હોટે ભાગે હિન્દીવાનોના હાથમાં રાખવાના મુચક પ્રયત્નો કરવામાં આયા છે હયાનન્ અંગ્રેવેલિક કૉનેજ, સે દૂલ હિન્દુ કૉનેજ, ક્યુસન કૉનેજ, અલીજ કૉનેજ વગેરે શિક્ષણમ્બાઓ આ પ્રકારના પ્રયાસો છે, બ્યારે આર્થસમાજનાં શરૂકનો એથી લુના પ્રકારના પ્રયાસો છે હિન્દુસ્તાન દેશના વિમ્બાણના મદામ્બતુ નિરાકરણ કરવામાં આ બધા પ્રયાસો ભિન્ન ભિન્ન પ્રયોગો સમાન છે વચ્ચે નેશનલ યુનિવર્સિટી ઉત્પન્ન કરવાનો જે પ્રયાસ બમાગા તરફ થના માડિયો હતો તે પણ એવી સમજથી જ કે જ્યાં સુધી શિક્ષણનું કાર્ય હિન્દીવાનો પોતાના હાથમાં લેશે નહિ ત્યાં સુધી શિક્ષણના મદામ્બતુ સંતોષકારક સમાધાન સભવિત નથી તે પ્રયાસ અનેક કાળજોથી સજ્ય મર્ત શક્યો નથી હરમાન, મેંદોમેડન યુનિવર્સિટીની અને હિન્દુ યુનિવર્સિટીની યોજનાઓ ગુલુ કવવામાં આવી આ યોજનાઓમાં માત્ર શિક્ષણના વહીવટની સત્તાના તત્ત્વ ઉપરાંત બીજા તથા તત્ત્વો હાજર હતાં. પ્રથમ તત્ત્વ ધર્મ અને નીતિના વિષયોને શિક્ષણકનમાં મ્યાન આપવાનું હતું હાલતુ શિક્ષણ કેવલ બૈદિક (Hindic) છે, અને તેથી સપૂલ મનુષ્યત્વ ભક્તસાવના અમમથ છે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન વિનાતુ શિક્ષણ અપુર છે બીજું તત્ત્વ જ્ઞાતીવ સાહિત્ય, સસ્કૃતિ (Civil

lization) અને સસ્કારિતા (Culture) એ ત્રણે સિદ્ધાંતોમાં સ્થાન આપવાનું હતું હાલનું શિક્ષણ પ્રમુખીય વ્યક્તિત્વને વિનય કરનાર (Denationalizing) છે 'દરેક જાતિનાં સન્તાનોને પોતાનાં જાતીય સાહિત્ય, સંસ્કૃતિ અને સસ્કારિતાનો પરિચય હોવો જ જોઈએ ત્રીજું તત્ત્વ યુનિવર્સિટીને અને વિદ્યાર્થીઓના નિવાસની અને વિદ્યાર્થીઓના શિક્ષણની વ્યવસ્થા કરવાનું હવે યુરોપની મોટી સુપ્રસિદ્ધ યુનિવર્સિટીઓ તે પ્રકારની છે, જ્યારે હિન્દની યુનિવર્સિટીઓ માત્ર પેરીક્ષાઓ લેનાર અને પદવીઓ આપનાર સંસ્થાઓ જ છે સંક્ષેપમાં નીચેનાં ચાર વિશેષ લક્ષણોથી મેટ્રોપોલિટન અને હિન્દુ યુનિવર્સિટીઓ હાલની યુનિવર્સિટીઓ કરતાં જુદી પડશે એમ ત્હેમના પ્રવર્તકોનું કહેવું હતું —

- (૧) ધર્મ અને નીતિના શિક્ષણનો સમાવેશ
- (૨) જાતીય સાહિત્ય, સંસ્કૃતિ અને અને સસ્કારિતાના પરિચયનું પ્રાધાન્ય
- (૩) વિદ્યાર્થીઓના નિવાસ અને શિક્ષણની યુનિવર્સિટીને અને જ વ્યવસ્થા (Residential and teaching University)
- (૪) સ્વજાતીય, સ્વધર્મી અને સ્વદેશી અગ્રસરોનો મોટો ભાગે વહીવટ

આ યોજનાઓ સગ ધર્મી હિન્દીવાનોમાં જ થશે મતભેદ પડશે આ યોજનાઓ સ્કામે મોટામાં મોટી ટીકા એ કરવામાં આવી કે ધાર્મિક અને જાતીય ભેદભાવ કે જે જૂલાઈ જવા જોઈએ ત્હેમની વૃદ્ધિ થશે અને પરિણામે રાષ્ટ્રીય એકતા (National Unity) અશક્ય બનશે હિન્દુસ્તાનના વતનીઓમાં જાતિ, ધર્મ, ભાષા, પ્રાન્ત વગેરેના જે અસખ્ય ભેદો છે ત્હેમનું ઉન્નયન થાય તો તે રાષ્ટ્રીય એકતા માટે ઉત્તમ છે, અને ત્હેમનું ઉન્નયન વિકટ અથવા અશક્ય હોય તો ત્હેમનું વિસ્મય તો થવું જ જોઈએ આવી યોજનાઓ તો 'ઉલટાં તે ભેદોને જાગૃત કરશે અને રાષ્ટ્રીય અભેદને અશક્ય બનાવશે યોજનાના પક્ષકારોનો ઉત્તર એ હતો કે રાષ્ટ્રીય અભેદની લાવના ઉપર ખાસ ભાર દેવાના આવશે અને ત્હેને વિશેષ પ્રાધાન્ય આપવામાં આવશે રાષ્ટ્રીય એકતાની લાવનાના સ્વીકારને અગે જાતીય વિસ્મયનું કે ઉન્નયન આવશ્યક જ છે એમ નથી થતકોએ પાડેલા ભેદો મનુષ્યોની ખાલી મુખેઆઓથી જૂલાઈ જતા નથી વિવિધ ભેદોની નોંધ લઈ ત્હેમનો હાલમાં આવશ્યક રાષ્ટ્રીય અભેદની લાવનાની સાથે સમન્વય કરવો એ આપણું કર્તવ્ય છે અને તેમ કરવા આ યોજનાઓના પ્રતિવર્તકો બનતો પ્રયાસ કરશે અનેક રંગોનું સમિશ્રણ જેમ સૂર્યનું સ્વેત કિરણ બનાવે છે તેમ અનેક ભેદોપભેદોનો સમન્વય રાષ્ટ્રીય એકતામાં પરિણમશે હિન્દુસ્તાનમાં

રાષ્ટ્રીય એકતા થતા તે આવા સમન્વયથી થશે, વિષમાન ભેદાના સમારોહી ઉન્નતિથી નહિ. સરકારમાં, રાષ્ટ્રીય એકતામાં વિશ્વાસ થવાનો બધા સાચો ન પડે તે માટે યોગ્ય સાધના રાખવામાં આવશે અને તે માટે ઘટતા ઉપાયો યોજવામાં આવશે, એટલું જ નહિ, પરંતુ રાષ્ટ્રીય એકતાની કાવના પોષાય એવા સંવિશેષ પ્રયત્નો કરવામાં આવશે મેંદોમેડન અને હિન્દુ યુનિવર્સિટીએ વચ્ચે પરસ્પર સહકાર છે એમ જતાવવા મેંદોમેડન નેતા નામદાર આગ્રાખાને હિન્દુ યુનિવર્સિટીના ફડમાં મોટી રકમ ભરી છે અને હિન્દુ નેતા દર્લેમાના મહારાજાએ મેંદોમેડન યુનિવર્સિટીના ફડમાં મોટી રકમ ભરી છે

દેશના લોકોના સહકાર સપાદન કરવા ઉપરાંત આ યોજનાઓના પ્રવર્તકોનું ખીલુ મુખ્ય કર્તવ્ય સરકારની સમતિ પ્રાપ્ત કરવાનું હતું આ કામ જેવી તેવી મુશ્કેલીઓવાળું ન્હોતું અને વચ્ચે વચ્ચે અત્યંત અસતોષ અને નિરાશા ઉત્પન્ન કરે એવા પત્ર-વ્યવહારો ચાલ્યા છતાં અન્તે સરકાર અને લોકનાયકો સમાધાન ઉપર આવી ચડ્યા અને હિન્દુ યુનિવર્સિટી એક્ટ પસાર થઈ શક્યો તે માટે જાને પસાને અભિનંદન થઈ છે અમુક રકમ એકત્ર થાય તો જ સરકાર સમતિ આપવી કે નહિ તેનો વિચાર કરે એ સરતને પરિણામે હિન્દુ યુનિવર્સિટીને માટે પડિત મન મોઢન માલવીય અને શ્રીમાન દર્લેમાના મહારાજાએ સમમ હિન્દુસ્તાનમાં પ્રવાસ કર્યા અને પૂરતી રકમ મેળવી આ સળખમાં એક પાસથી હિન્દુ શાળાઓ, હિન્દુ ધર્મિકા અને સમસ્ત હિન્દુ પ્રજાએ જે હોંસથી યોજનાને આશ્રય આપ્યો છે તે માટે તેમને અભિનંદન થઈ છે, તેમ ખીજી પાસથી પંડિત મદન મોઢન માલવીય, શ્રીમાન દર્લેમાના મહારાજા, અને શ્રીમતી બેની બેસ ટને પણ તેઓએ કરેલા અનહો પરિશ્રમ માટે અભિનંદન થઈ છે સરકારની સાથેના પત્રવ્યવહારને અગે હિન્દુ યુનિવર્સિટીની મૂળ યોજનામાં ફેરફારો કરવા પડશે એમ તો સર્વે કોઈ ધારણ હતું, પરંતુ જે મોટા ફેરફારો માટે અસતોષ થયા વગર રહેતો નથી એક મોટો અને લગભગ મૌનિક (radical) ફેરફાર એ છે કે હિન્દુ યુનિવર્સિટીને સમસ્ત હિન્દુસ્તાનની સરથા ન ગણવી, પરંતુ માત્ર જનારસની સ્થાનિક સરથા ગણવી હિન્દુ યુનિવર્સિટીના પ્રદેશની આવી મર્યાદાથી તેની પ્રતિજ્ઞામાં, ઉપયોગિતામાં અને સત્તામાં ઘણી ન્યૂનતા થશે એવી અમને ભાતિ છે બીજા મોટા ફેરફાર તે વિઝિટર તરિક સચુક્ત પ્રાંતના લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નરને આપવામાં આવેલી લગભગ અનિયંત્રિત સત્તા છે આવી મદાન સરથાનુ નિયંત્રણ વાઇસરૉયે પોતાના હાથમાં રાખ્યું હોત તો યુનિવર્સિટીની પ્રતિજ્ઞા જલ્દી ખોટી ન થાત પરંતુ જે થયું તે અફ હિન્દુ યુનિવર્સિટી એ જેમ હિન્દીવાનોની એક મોટામાં મોટી યોજના તેમ તેવી લોકયોજનાને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવાની વિકટતાના સજીવ દર્શાવે તે રહેશે

અનર્થ, અમ્હારે હિન્દુ બંધુઓને અને ખાસ કરીને હિન્દુ યુનિવર્સિટીના અગ્રેસરોને એક નમ્ર વિરોધિ કરવાની છે તે એ છે કે હિન્દુ યુનિવર્સિટીના સભ્યોમાં જે વિચારબોદ હોય તે હવે શ્રમાવી હિન્દુ યુનિવર્સિટીની યોજના સફલ કેમ થાય તે જ નિયારને પ્રાધાન્ય આપવાની આવશ્યકતા છે આપણી સમસ્ત હિન્દુ જાતિ કસોટી ઉપર ચઢી છે હિન્દુ યુનિવર્સિટીની સફલતા એ હિન્દુ જાતિની સજીવતાનો સચોટ સામિતી થશે અને તેથી નવી શક્તિ તથા નવી આશા સંપાદન કરી હિન્દુ સમાજ પોતાની પ્રતિષ્ઠામાં વૃદ્ધિ કરવા સમર્થ થશે હિન્દુઓ ! કસોટીએ ચઢાડ્યા છે, અણીશુદ્ધ વિજયી નીવડે એટલી જ પરમેશ્વર પ્રતિ પ્રાર્થના છે

કવી-લીના પત્રો.

લેખક — ૨. મોહનલાલ મગનલાલ દેસાઈ, બી એ, એલએલ, બી

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૪૧૯)

પત્ર છઠા.

મારા બહેન,

“ઝીજતીમાં પાંચ મુખ્ય ખામીઓ છે — ૧ અજૂરતાપણ, ૨ અસતોય, ૩ નિદા, ૪ અદેખાઈ, અને ૫ મૂર્ખતા. સૌથી ખરાબ અને અને બધી ખામીઓનું મૂળ મૂર્ખતા છે.”

આ વાત તું તને ખરી નથી લાગતી ? જ્યારથી ધરમા નવી વહુ આવી છે, ત્યારથી અત્રે બધું સુમસામ્ય થઈ પડ્યું છે “કલાસ” એટલે “એક જ ધરમાં બે બેરાઓ,” અને હું તો એમ ધાર છું કે જે કાલા પુરષે આ અર્થે શોધી કાઢ્યો છે તેને બહુ મોંઘી કીમતે એ મળ્યો હશે. વખતે તેના ધરમાં પણ વહુવાર તો હશે જ

તે બધું જતાં પણ, લી-ટી તો હજી બાક જ છે હ, વ હરતો લાગે છે તું એમ કહેવા માંડે છે કે મારા કરતાં એ ત્રણ વર્ષ નાની છે ? પણ તને ખબર તો છે કે મને અને રહેતા એક વર્ષ થયું છે, અને મને કહાપણની ખાલુ બેવા તપાસવાનો પુરતો વખત મળ્યો છે એ લી ટી પોતાનાં પૂર્વજો બેગી કવેળા નહીં થઈ જાય, તો વખત વીનતાં એ પણ ઘડી-અઈ જશે પરંતુ એ સર્વે એનાં તન અને મનની શક્તિપર આધાર રાખે છે.

મારા મનથી તો એ હસતુ પળી છે, અને જ્યારે સુખી આત્મા હસે છે, ત્યારે પ્રભુ પણ આનંદ પામે છે. પરંતુ તેની રીતલાત તારી માનનીય માતૃશ્રીને પસંદ નથી અને એજો તો એવો ઠરાવ પાસ કર્યો છે કે હીન્દી અને માહત્તી એ બંને જાણ્યે દરરોજ પવિત્ર, કૌનપુસીઅસના પુસ્તકમાંથી એકેક શ્લોક શીખવે. હમણા પણ તેઓ વાઢીમાં બેસીને છ સદ્ગુણનાં છ પગલાનો અભ્યાસ કરે છે તેઓને હું ગોખતાં સાંભળુ છું કે “શીખવાની ઇચ્છા વગર ભક્ષમનસાઈ મેળવવાનો ખાલી પ્રયત્ન કરવો તે શૂર્ણતા નામનો પગથાવો પાડે છે” વચમાં હમતા જાય છે, અને વળી પાછા બોલે છે કે “શીખવાની ઇચ્છા વગર જ્ઞાન મેળવવા યત્ન કરવો તે અસ્થિરતા નામનો પગથાવો પાડે છે” અને તો બીક લાગે છે કે સચાઈના છાંયડો પણ મેળવી શકશે નહીં, અને આ પત્ર પુરો કરીને હું તેમની પામે જઈ તેમને મદદ કરવા માંત્રુ છું કે જેથી કરીને તેમને કંઈ ઇષ્ટ મળે નહીં.

હીન્દી હમણાં હમણાં પોતાના પોતાક અને અવકાર તરફ વધારે ધ્યાન આપતી લાગે છે. સવાળાં મહેરમાં જ તે આરસી લઈને બેસે છે અને એની બે હાસીઓ-એક જાણ્ય મોઢુ ધાવા સાફ પાણીનું આસ લઈને અને બીજી વાળ હોળવાને માટે તેલ કાંસખી વગેરે લઈ એની ત્હેનાનમાં લાગર રહે છે. પોતાનું મોઢુ ધોઈને સુગંધી તેલ લગાડે છે, અને અક્ષત જેવું શ્વેત જનાવવાને વળી પાછીર પણ ચોપડે છે. તેનાં વાળ ધણાં સુદર છે (પણ મારા જેટલા લાંબા અને જડા નથી), અને તેની ગુચણી કરી અદર દુલ અને મોતી સારી રીતે ગોઠવે છે. ખારીક રેશમી વસ્ત્રો પહેરીને પછી કાનમાં, રોઢામાં, હાથે અને આંત્રણીએ પોતાનાં ધરણાં પહે રતી જાય છે અને આરમીમાં ભેતી જાય છે. આ પ્રમાણે જ્યારે જનીકનીને તે બહાર નીકળે છે ત્યારે મારા મનમાં કાંઈક અદેખાઈ આવે છે, કારણકુ જ્યારે અહીં હતાં, ત્યારે હું પણ તે જ પ્રમાણે કરતી હતી. પરંતુ હું અહીં નથી એટલે માત્ર ખીજને માટે મારે લપકા મારવા એ મને ઠીક લાગતુ નથી.

તારી માતૃશ્રી કહે છે કે હીન્દીમાં શીશીયારી વધી ગઈ છે અને જ્યારે ત્યારે એને હું બોલતાં સાંભળુ છું કે બેરામાં તો ઝપ કરતા ગુણ વધારે ભેઈએ. પણ હું કહુ છું કે તે આપણાં ધરનું એક પતંગીડ છે, અને તે ઉંદાળાનો આનંદ લાવે છે તારો ભાઈ ચીંટ પેહ તો સુખના સાગરમાં ડૂબી રહ્યો છે. તેના પૂઠે તે ભમતો રહે છે, અને જ્યારે તારી માતૃશ્રી હીન્દી પર ગુસ્સે ધાર છે, ત્યારે એ ભેચેન થઈ જાય છે. જ્યારે કામને પ્રસંગે તે પોતાના ખાનગી જોરકામાં જાય છે, ત્યારે ચીંટ પેહ આમથી તેમ આંટા માર્યા કરે છે અને જેવી તારી માનનીય માતૃશ્રી આંખથી દુઃખ યાં કે તરત કાંઈ થયું રીતે તે હીન્દીના ખાનગી જોરકામાં ધુસી જાય છે. હું તેમને વારંવાર હસના સાંભળુ છું.

વર્ષાશુ આવી પહોંચી છે, અને હવે અગાસીમાં જઈ બેસાતુ નથી વળી દાતમા, આપણા મઠનો વૃદ્ધ અધિકારી કાર્ડ પચાતીમાં આવી પડ્યો છે કેટલાક માણસો અત્રે આવ્યા છે, અને મઠપર તારના થાંભલા ચુકી તાર બાધવા મગિ છે અને તેથી એવી બીક લાગે છે કે તેમ ધવાથી મઠની પવિત્રતા જતી રહેશે વાયુમાં વિચરતા પવિત્ર આત્માઓને પોતાની હોલચાલમાં અડચણ આવવાની, અને મઠના છાપરાપર આવવાને બદલે આ થાંભલાઓ ઉપર અટકી બેસવાનાં વૃદ્ધ અધિકારી તેથી આક્રંદ કરે છે, અને માછરૂટ પાને ફરિયાદ પણ લઈ ગયો છે પણ તેનું કાંઈ વળે એમ નથી, કારણ કામ કરનાર માણસો પુષ્કળ છે, અને જોઈતું નાણું ખરચી પોતાનું કરી શકે એમ છે,

બહાલા, આવા મૂખાંઈ ભરેલાં પત્રો હુ લખુ છુ સીના સ્વરાજ્યમાં બનતા બનાવાનું આ ચિત્ર છે હમારૂં જીવન માત્ર આટલામાં જ છે મારી સંપ્તિ આ ચાર હોવાલમાં જ સમાઈ ગઈ છે, અને મારે કાંઈ વધારેની હોશ પણ નથી

હું છુ,

તારી પત્ની.

પત્ર સંતતમે.

મારા બહાલા,

તારા ધરની બધી બૈરીઓ હાલમાં તો ખરીદી કરવા નીકળી પડી છે, કે જેવો બનાવ અત્યાર પહેલાં કાંઈ વેળા બન્યો નથી, એ જાણને માટે લીંટીની ઉપકાર માનવો જોઈએ, કારણ એનાં વગર અમને આનંદ મળતે નહીં, અને ફરીવારો ધર આગળ આરીને માસનું ફાગટમાં પ્રદર્શન કરી જતે લીંટીને કાંઈ એ વાત પસંદ આવતી નથી, એને તો જસ કહેરમાં જવું, ફરવું, અને દુકાનોમાં જઈ જોઈને માલ પસંદ કરી ખરીદવો હતો પોતાને શુ ગમતું હતું, અને શુ જોઈતું હતું, તે એ સારી રીતે જણાવી હતી, અને જ્યાં સુધી તારી માતૃશ્રીએ અમારે માટે ખુરસીઓ મગાવી નહીં, ત્યાં સુધી અમને કાંઈ ગમ્યું નહીં અમારૂં સરખસ પણ ઠીક લાગુ થયું સૌથી મોખરે, ચાર જણાઓએ ઉચકેલી તારી માતૃનીની ખુરસી, ત્યારનાં તારી નમ્ર દાસી, કે જેને ઉચકવાને હજી સુધી માત્ર બે માણસો જ જસ છે તે, તેની પાછળ લીંટી, અને પછી માદની છેલ્લે ધરનાં નોકરાની પણ ખુરસીઓ ખરીદિલો માલ ઉચકી લાવવા માટે પણ ખુરસીઓ !

શહેરમાં અમે લાગ્યે જ જઈએ છીએ, એટલે અમારા મનથી તો ઘણી માનક્રમનું કામ હતું, વળી તે દીવસે જગદ પણ લાગ્યો હતો, અને રસ્તા જને જાણ્યે ગાજલી અને શાકભાજીનાં ટાપલાઓથી છેક ભરાઈ ગયો હતો પચાી પરતો સરી પડાન એવું હતું, અને વળી તેમાં ઘણા અને

મધિયાપર સવારી કરનારાઓ એક બાજુ, તો વળી આધપર ગરમ પાણીની બાવડીઓ લઈ ને ચાલનારાઓ બીજી બાજુ, તો કેઈ બાજુ મીઠાઈવાળા, તો વળી જરાક આમળ પગે ચાલતાં સ્ત્રીપુરુષોની ઠંઠ ! તે જનાં વચ્ચે અમને ઉચકનારાઓને આમળ ચાલતા કેટલી મુશ્કેલી ! પરંતુ અમારા સરઘસમાં સોથી આમળ ચાલનારો “ આલો ” કરી જૂમ મારતો, કે તરત લોહો બાજુ ખસીને અમને માર્ગ આપતાં હતાં

આ બધી અવ્યસો છતાં અમને કંઈ ઉચાટ લાગતો નહોતો. અમે તો દરેક દુકાનનાં પારીયાં તથા બારીઓ તરફ નજર રાખી અદરની વસ્તુઓ નિહાળના હતા. એક છુટવાળાએ તો પોતાની દુકાનપર પર્વતરાજને છુટ ટાંચી દીધા હતા, તો વળી એક પખાવાળાએ સોનેરી પખાઓ પણ લટકાવ્યા હતાં

અમે રેલ્વેમાં કાપડ, મખમલના તાકા વગેરે વેચાતાં લીધા. કંઈ માનેરી, કંઈ મોતીના કંઈ કોમંતી પત્થરોના દાગીના લીધા, તો વળી કેટલાંક કોમંત પુછીને પાછાં મુખ દીવાં આપે પુષ્કળ ભેયુ, અને નોકરોની ખુરસીઓ, બડનો અને પાકોટીથી ભરી દીધી. આખા ત્યારે યાત્રીને હુસ અને ભુખ્યાં ડાંસ ભેળાં થા. ગયાં હતાં ગરમાગરમ ચાહેના કપની તો પાછાં ફરતી વખત એવી તરખ થઈ આવી કે ન પૂછે માત !

આપણા શાન ધર કરતાં શહેરની દુનિયા કંઈ નિરાળી જ છે અને લાગે છે કે, ધરમાં અમારે રક્ષણ થાય છે અને અમે સલામત છીએ. છ જાગીની હાથ હોય અને શીકર ચિંતા અમારી બાજુમાંથી ચાલી જાય છે, પણ અમને આક્રમી શક્તિ નથી તેમ જતાં-બહારની સૃષ્ટિ ભેવાનું અમને મન થાય છે, અને એક મંદાન સૃષ્ટિના અજબજખાનામાં આપણે પણ એક ભાગ રાખીએ છીએ એમ લાગે છે

હું છું

તારી સુખી પણ અમિત

પત્ની.

પત્ર આઠમો.

મારા પહાવા,

અત્યારે તો હું પારકે દુનિયા કુખી થઈ બેઠો છું. મારા મામના એન-પેકને હું આજે છે. હું તારે ત્યાં આવી પહોંચી મ મહીને એનું લગ્ન લઈશ-પેક-યુ સાથે થયું હવે તે તને થા. હશે એ બીચારી ગઈ કાલે મારી પાસે આવી હતી એનાં સાંઘરીયાં એ બીચારીને પીપર

દિ. ૭ તથા ૮ નવ ૧૯૧૫ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

મોકળી દવા મંગિ છે, અને તુ જલસે તો છે કે એક સીનો તેના પતિ ત્યાગ કરે, તો તેની કેવી અવદસા થાય છે? હું ધણી જ દિલગીર થઈ છું, કારણ કે મને કાંઈ રસતો જડતો નથી લીજ પેહ-યુનીમા તરફની જ આ ખટપટ છે, તેમાં વળી એન-પેહ પોતાના કુટુંબની મોટાઈમાં હુબી ગઈ છે પૈસાવાળીની દીકરી છે, અને તેને લીધે જરા તેનામા અભિમાન પણ છે મેં એને સમજાવી છે કે, આપણાં માળાપ કરતા પણ પતિનાં માળાપને વધારે મહત્ત્વ પાડે માટે કહેવું એ સમજી શકતી નથી મારે એનો પણ વાંક તો છે જ નહાનપણથી જ આપણે શીખ્યા હીએ કે, ડહાપણની પોથીમાં પ્રથમ શબ્દ તો "માન અને મર્વાના છે" હું જાણુ છું કે ધણી વાર મુગા રહેવામાં માલ નથી, પણ શાંતિ સત્યવચનો રસતો કાંઈ સહેલ નથી જે રાત એ મારી પાસે જ રહેશે કાલે રાતે તો એને ઉભગર જ કાઢી દેતો, અને વિચારમાં ને વિચારમાં એતુ મગજ ધ્રુમ્મા કરતું હતુ હું એને કહુ છું કે તુ ડાહી યા, અને તારા પતિ અને સાસુ કહે તે સાંભળ અને કર જ્યાં પ્રેમ હોય છે, ત્યાં અહકારને સ્થાન નથી ભવિષ્યમાં તુ એકથી પડશે તેનો વિચાર કર તુ પતિ વગરની થાય કે પુત્ર વગરની થાય, ત્યારે તારા પોતાનાં જ પણ બીજા પાસે મંગિને જ ચોખ્ખા ખાવા પડશે આપણે કવિ શુ કહી ગયો છે ?

"ભલે સુતરાઈ કાપના કટકો ગમે તેમ ફાટી નાખ્યા, તોયે કીસમી કારીગર તેને આખો બનાવી શકશે

"મોતીની માળા ભલે તુડી જાય, તોયે તેને ગાંઠ બાંધતા કેટલી વાર ?

"પણ પતિ પત્ની એક વાર છુટા પડે, તો તે એક પાણુ ક્યારે સંધાય ?"

પણ બીજાના કુ ખચી હું તને દિલગીર કરવા માગતી નથી નહાલા, તારી અને મારી વચ્ચે કાંઈ પણ દિવસ અવિશ્રાસની નહી કહી નહીં વહો ! હું તારામાં પૂર્ણ પ્રેમ અને વિશ્વાસથી બેઠું છું, અને તુ મને તેમ જ ચાહતો રહે જે

હું છું,

તારી પત્ની.

પત્ર નવમો.

મારા નહાલા,

વળી પાછાં સાત દિવસની વાટ ભેળી મને મમતી નથી મેં તને મર્દકાને શોકભર્યો પત્ર લખ્યો હતો પણ તારે મને કાંઈક જવા વચ્ચે છે, અને સંકેત દુરથી એટલાં ભયંકર લાગતાં નથી

તારી માનનીય માતૃશીએ મને સખત હજકો આપ્યા છે, અને હું કહુ છું કે જોગી રીતે એના શબ્દો અને મેલુટાણા બાણની માફક મને વાગતાં હતાં, છતાં હું સામી બોલી નથી

ખીચારી હી-ટી પણ સપાટામાં આવી ગઈ છે, પણ આ વખતે તો એનો પોતાનો જ વાક છે, છતાં એ કપકને લાગક તો નથી જ તારી માત્રથી કહે છે કે ધરની મોટેરી તો હવે ટું છું, અને તેટલા માટે મારે એની સલાજ લેવી જોઈતી હતી મ તને લખ્યું તો છે કે એ પોતાને ખીચરથી ધણા નોકરચાકરો લાવી છે, તેમાં એની એક બાવપણી આપા પણ છે, જેનો હી-ટી ઉપર અતિથય ગ્રેમ છે પરંતુ નવરાં બેરાઓની માફક એને ટાપડું કુટવાની બહુ ટેવ છે નોકરોના ખડમાં ટાપડાં ચાલતાં હોત તો દરકત ન હોતી, પણ આ તો જેમ વિધને રમતો સ્પર્ધ યતાં આખા સરીરમાં ફરી વળે છે, તેમ ટાપડું સાલજવાની હોંસ અનિનિતા હલકમાં છેક ભળી જાય છે વાત કેમ વધી તે મને ખબર નથી પણ સાસરાનાં અને ખીચરનાં સુખડ ખની સરખામણી ચાલવા લાગી, અને નોકરચાકરો મારકત વાત વધી પડી, તે એટલી કે ધરમાં રહેવું પણ હોવાનું થઈ પડ્યું.

નાની વાતોને જમારે મોટું રૂપ આપાય છે, ત્યારે મુદ્દસાતિમાં ભગ થાય છે અને કુટુંબીઓનાં મન હયાં થાય છે છેવટે, મને હી-ટીની આવાસાથે વાત કરવાની ફરજ પડી, અને એ વાત સભળાવી, અને કહ્યું કે એ ઘેર પાછા જવું જ હોય, તો બકમકરો આતુ રાખજે, નહીં તો મુગી રહેજે થોડાક વખત તો ઠીક ચાલ્યું, પણ પાછું નિતખાતુ ચર થયું, અને મેં એને બાવાવીને કહ્યું કે હવે તો હલ મઈ છે તું તારે ગામ જતી રહેજે આ વાત હી-ટીને ગમી નહીં, પણ હું મક્કમ રહી એક ધરમાં ઝાઝા આદમી રહે અને આવી લડાઈઓ યથા કરે તે કાંઈ ઠીક નહીં.

આપા ગઈ તો ખરી, પણ એની જાન મમાણે ભુકું ભાનની મઈ] દરવાજા ખુલ્લો મણુ કલાક એમીને ઝાળો લાંઘ્યાં કીવી. આપણા બાપદાદાઓમાંથી પણ કાંઈને એણે ઊડ્યાં નહીં તેમના જે કાંઈ અવગુણો અને હોય હું ન હોતી જણતી, તે પણ એણે જણાવ્યાં હું આશા રાખું છું, કે જે કાંઈમેં સાંભળ્યું છે તે હું જલદી ભુલી જાઉં.

તણુ કલાક બા. તે છેક ધાડીને લોચ મઈને બોલપર પડી રહી અને મારે એને બીજાં નોકર પાસે ઉપાવી હોડીમાં મોકલાવવી પડી. સાથે એક માણસને પણ કાચજ લઈને એને ઘેર કહાવ્યું કે બધાને મળવા માટે બહુ બાતુર હતી માટે એને મોકલી છે, ને ધરડી તો યઈ ગઈ છે, અને એને બિઆજર કરવાનું મને ઠીક લાગ્યું નહીં.

પણ તારી માનનીય માતૃથી ! બહાલી માતા ! તું લાંબે છેડે છે તેથી તું તું ખુશ નથી થતો ? મને તો એમ લાગતું હતું કે યમનથી એ સીપાઈ એને તોડાવતો પણ જ્યારે એ ચાંત મઈ ત્યારે એને લાગ્યું કે આપા હો બાલતી એની નોકરી જતી હતી તેના ગુસ્સામાં તે આટલું બધું બોલતી.

હતી પણ મુગ્ધ રહેવું તે એને મરવા જેવું લાગતું હતું, કારણ તું બાલુ છે કે એનાથી લાગ્યે જ બોલ્યા વગર રહી શકાય છે મહાસુરકેલીથી અને એના ખાનગી એકરડામાં એને તેડી ગયાં, અને ચાલ તથા ગરમ દારૂ આગ્રહ કરી પાછાં અને આવાની વાત જાણવાવા ફાગેશ કરી અમારી મહેનત વ્યર્થ મઈ, તેથી પૂર્વ દરવાજાના ઝકટરને તેડાવ્યો તે તો ગરમ સીકાવડે એના ખભા શેકવા માંગતો હતો કે જેથી કરીને શરીરની અદરની ગરમી નીકળી જાય. પણ માતૃશ્રીએ ધણો સખન દમ લસાવ્યો, અને બીચારો ઝકટર આવ્યો હતો, તેમ જ પાછો ચાલ્યો ગયો. પછી અને નજીકમાંના મકનો પૂમરી ચાલ આવ્યો અને તેને તેડવા શોકલ્યો તે મીઠુબત્તી, કુપ વગેરે લઈને આવ્યો. સાથે શુભાનતો પ્રખ્યાત દારૂ પંચ લાવ્યો પછી ઘંટા વગાડીને કાઈ મન બજાવા લાગ્યો, જેની અસરથી થોડા વખતમાં બહુ શાંત થયું અને તારી માતૃશ્રીને ઉંમ આવી ગઈ

બીજે દિવસે સવારે એ તો લી-ટી સાથે વાત કરવા માંગતી હતી પણ મને ખીક લાગી, તેથી મેં એમને કહ્યું કે આપ સાગરની વાત હેડકાને મોંઢે કરો તે એક કથાથી સમજો ત્યારે એણે કહ્યું કે, “હા, લી-ટીમાં કાંઈ અક્કલ બળી જ નથી પાઉંડરના લેપદ્ર મારી જાણે છે કાંઈ શીકર નહીં આપણી ફરજ છે અને થોડા વખતમાં એને આપણે સુધારી દઈશું” મેં કહ્યું, “શુ સડી ગયલા લાકડામાં તે વળી નકશી ચતી હશે? પોપટા ઉખડી ગયલી બાંતિ વળી શાગાન તે લાજે?” મુસે ધધતે એણે મને જવાબ આપ્યો હું તો તકરાર કરવા માંગતી નહોતી, તેથી મુગી રહી, અને લી-ટીને સ્વીક-પેક સાથે સોનેરી માઝલીના મહીરમાં દશન કરવા મોકળી દીધાં જ્યારે તેઓ પાઝ આપ્યાં, ત્યારે સમુદ્ર શાંત થઈ ગયો હતો

આવી આવી વાતોને લીધે મારો હૃદય બલ્બા કરતો હતો, અને થોડા ધરનાં બાર પણ મને મોટા લાગતો હતો તું એમ નહીં ધારતો કે હું કામથી કટાણુ છું અને મને કામ કરવું ગમતું નથી મુખની આસામાં જ હું તો આ કામ કરું છું, પછી મુખ મળે ચા નહીં મળે

હું છું,

તારી પત્ની.

પત્ર ૧૦ એ

મારા બહાલા,

હજાર હાયવાળી દેવીને મહીરે અમિ ઉત્તરણી જઈ આવ્યા છીએ તારી માએ એમ કહ્યું હતું કે થોડેક રસ્તે હોડીમાં જવું, અને તેથી પૂર્વ ગામની ધર્મશાળામાં અમારે માટે ખુરસીઓ તૈયાર રખાવી હતી

ગામમાંથી અમે એક હોડી બાંહે લીધી, પણ તે કાંઈ બહુ મોડી નહોતી તારી માતૃશ્રી, એની ચાર બહેનપણીઓ, લી-લી, માદ-લી, અને હું પોતે એટલા જણાં હતાં. રસોઈ ઓ, ધાની, અને ત્રણ નોકરડીઓને પણ સાથે લીધી હતી અને ખરેખર, ઉત્તરમાં ધણી મગ પડી હતી હું તો નહેરમાં પહેલી વખતે જ જતી હતી, અને ધરની અચાસીમાંથી જે લીલા ભેતી હતી, તેના કરતાં અહીં તો વળી ધણી જ વિચિત્ર લીલા અનુભવતી હતી અમે જેમ જેમ આગળ વધતાં ગયા, તેમ તેમ પાણીમાં રહેનારા લોભેની સ્થિતિ પણ અમને નજરે પડતી ગઈ કીનારાપર જ ગરી ભેંસવડે પાણીના કાસ ચવાવવામાં આવતા હતા, તો વળી કાંઈક ટેકાણે મામડીપણે બર અને ધાસ વણવા ભેગી થઈ હતી સહેરના પાણીનાળા મીચ મહોલ્લાઓમાં થઈને પસાર થતી વખતે કાંઈ ચાહેની દુકાનો નજરે પડતી, તો વળી કાંઈક ટેકાણે ગેવેરીઓમાં નાના બાળકોને દસતા રમતાં ભેતા હતાં આગળ વધતાં વધતાં વિશાળ પટપર આવતા, ભોરે પુષ્કળ હોડીઓ નજરે પડતી-મને તો અજર પણ નહીં કે દુનિયામાં આટલી મધી હોડીઓ હશે કાંઈ હવેસાથી, તો કાંઈ સદથી, કાંઈ નાની, તો કાંઈ મોડી હોડી આરતે આગે અમારી બાજુમાંથી પસાર થતી હતી કાંઈ વેપારીની, તો કાંઈ રાજ્યાધિકારીની, કોઈમા ઉતારાઓ તો કોઈમાં ચોખા જ ચોખા, એવી જાતજાતની હોડીઓ અમે ભેવા લાગ્યા વળી મછીમારની હોડીઓ પણ અમે ભેધ તેમાં કેટલાક અલાસીઓ શેકતા હુકમ મળતાં પાણીની નીચે ડુબાડી મારી માઠી પકડી લાવવાને માટે તપર થઈ વાટ ભેવા કરતાં હતા.

એમ ભેતાં ભેતાં ગયે અમે ધર્મશાળામાં આવી પુગ્યા ત્યાં અમારે માટે ખુરસી ઉચકનારાંઓ વાટ ભેધને ઉભા હતાં ખુરસીમા બેસીને સીધે રસ્તે છેક દેવળ તરફ અમે કુચ કરી ત્યાં તો અમને એમ જ લાગ્યું કે જાણે સદિમતિા સર્વ સ્ત્રીવ્રમ પ્રભુની પ્રાર્થના કરવા આવ્યો હતો અસખ્ય સ્ત્રીઓ ત્યાં હતી તેમાં ગરીબ અને ધનવાન, કામ કરનારી બાદજુ તો મોટા અમતદારની ભૈરી-એ સર્વ પ્રભુના મદીરમાં તો એક બેન તરીકે ભેગાં મળ્યાં હતાં અમે પણ ખુરસી ઉપરથી ઉતરીને અહર ગયાં, અને ધુપદાન કરવા સાથે પૈસા ધુપદુક પાસે સુકયા, કે જેમાંથી અમારો તેમ જ ગરીબ બીજારણુનો પૈસો ધુપરૂપે સ્વર્ગમાં પરમાત્મા પાસે ધીમેધીમે જતો હતો પછી અમે અહરના ભાગમાં ગયા, અને મીણુનત્તીઓ સુધી, અમારી પાસેના ધુપ સળગાવ્યા હજાર હાથવાળી માતાને અમે પગે લાગી આવતા વરસમાં આપણા કુળને આશિર્વાદ આપવા પ્રાર્થના કરવા માંડી પછી હું દયાની માતા કવાન-ધન સમીપ ગઈ, અને પુણ્ય ભક્તિ અને આભારની લાગણીથી પગે લાગી હું સર્વ દેવાને નમન કરું છું, પણ આ માતા તરફ માંડું હૃદય વધુ ભક્તિમાન થયું છે કવાન-ધન સ્ત્રી જાતની દેવી છે, અને મને એને માટે પૂર્વ પ્રેમ છે.

એ જ માર લાગ્ય છે, અને મારો જીવનપ્રવાહ જે સરળતાથી વહે છે તે પણ એને જ લીધે છે, અને મારી ખાતી છે કે તું અને નથી તારે માર રક્ષણ પણ એ જ કરે છે. મારે હું એની મમીપ જાઉં છું, ત્યારે હૃદયનો સર્વ પરિતાપ નષ્ટ થાય છે, અને જેમ ઉગતા સૂર્ય આશ્રય તારાઓ નાના નાના ઘઉંને અદૃશ્ય થાય છે, તેમ મારી સર્વે શીકર ચિંતાઓ પણ દૂર ધઈ જાય છે. મારો પ્રેમ અનહદ અને અર્થવચન છે. એણે મારી પ્રાર્થનાઓ સાંભળી છે, અને માર કાર્ય થયું છે. તે મારી દયાળુ માતા છે, અને દરરોજ દર કલાકે હું તેને હરેક રીતે યાદ કર્યો કરે છું.

મંદીરમાંથી બહાર નીકળવાને જેવાં અમે ર્મીએ, મારી પાછળ એક મોટા અધારા ઓરડામાં ઓળસ દેવ મંદાત્રા યુદ્ધની મૂર્તિ મેં જોઈ, અને તેના મોં આમળ પુષ્કળ મીણ ખતીઓ સગાવેલી હતી, અને ધ્રુવના જોડેજોડા હવામાં ઉડતા હતા અને વિચાર આવ્યો: “આ દેવ સર્વશક્તિમાન છે. હું માત્ર એની હોઠથી પ્રાર્થના કરતી હતી, હૃદયથી નહીં, કદાચ—” પણ એટલામાં તો હું ફરી સર્વ શક્તિમાન પ્રભુની મેં મનમાં જ નમ પ્રાર્થના કરી કે મારા બહાવાને જેમ અને તેમ જાલદી ઘેર મોકલો અને તરત જ અમે મંદિરમાંથી બહાર આવ્યાં ત્યાંથી અમે ખુરસીપર બેસી પાસેની ટેકરીપર આવેલાં સેનેરી ચાહલીના મઠમાં ગયા, તે જગા તને યાદ છે કે? વસત રૂઠમાં આપણે બને એક વાર લાં ગયાં હતાં?

પુનઃ પાસેથી નાની નાની રાટલીઓ વેચાતી લાંબી, અમે માહતીઓને ખવડાવી રાટલીના કટકા મેળવવાને તેઓ પાણીની કપાટીપર આમ દોડે, તેમ દોડે, નીચે જાય, ઉપર આવે, એ સી જોવાની ગમત પડતી હતી. ચોડીક વાર પછી, મઠની અગાસીમાં અમે ગયાં અને ત્યાં આદ્ય અને મીઠાઈને ઇન્સાફ આપ્યો, કાંઈક મળ્યા માર્યા, અને પછી ઘેર આવવા માટે પાછાં હોડીમાં બેઠાં. આખે રસ્તે તારી માતૃશ્રી જ વાત કર્યાં કરતાં હતાં, પૃથ્વી, સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા, છોકરાં છોકરી, વરપૂજ, નોકર આકર, હાલની કેલવણી, યાન અને અજ્ઞાન સર્વે જાનતપર બોલ્યાં.

સહ્યા સમયે અમે ઉતર્યા મારા હૃદયમાં આનંદ ઉત્પન્ન થઈ તું મારી સાથે ન્હોતો? સામે આપણા મહેલમાં પૂર્ણ યાત્રિ હતી છતાં મારે માટે તો તારા ચિવાય ત્યાં બધું જ નકામું હતું.

તને સ્હાતી,
તારી પત્ની.

અમહે ઉપાસકો આર્ય-બંધુત્વના.

સપ્તક —૨૦. ચન્દ્રાકર નર્મદાકર પડ્યા બી એ, એલએવ, બી

અમહે ઉપાસકો આર્યબંધુત્વના,

બંધુત્વના, આર્ય-સ્વાતમ્યના —અમહે

રતિ ધર્મિણીએ બન્ધુ! કારી દસ દીધા છે,

ચાતિ-એકે હાથ! સમ્પૂ મૃતપ્રાપ્ત કીધા છે,

અમહે હમ્મુ દેવી ચૈતન્ય-મુખા —અમહે

આર્ય-બંધુતાની બન્ધુ! ભાવના જમાવીયું,

આર્ય-સંસ્કૃતિનો ઘોષ જગમા જગવીયું,

અમહે પળયુ પ-થે સદુ એકમતણા —અમહે

આપનાઆમ, ગિરમામ, , ?
મુબારક, તા ૧૪ ૧૦ ૧૯૧૫)

કવિ ભાલણ.

લેખક—રા. રામલાલ યુનિસાલ મોદી.

(અવસથાન ૫૪ ૪૪૨)

પણા ગુજરાતી કવિઓએ વેણુગીત આપણને સંભળાવેલાં છે આપણે ભાવણના પણુ
વેણુગીત વે તે ગીતનો રસરવાદ લેઈએ

વાહાચોજ વાહે છે વાંસલીરે, વનમાં ચારે ગાય,	
ધરમાં રહીને શુ ધીજીએરે, માહાર ચિતકું પુટ ધાવ	વાહાસો ૧
ગાયે તે દોહોલી દુને વિસરીરે, મેં તો શરીએ સંભળેા સાદ,	
એહેલી થે તો હુ શુ કહ રે, માહારે સાસુ સરસો વાદ	વા૦ ૨
રસોઇ નિપાઇને કું રહી રે, માહારે કહ ન ઉતરે અન,	
જાણું કૃષ્ણને જમાડીએરે, પણુ દોહના છે દુરીજન	વા૦ ૩
એાદણી આળી છે ભોળડીરે, લાલ છડી છે હાથિ,	
સાસુ સસરો તે શુ કરે, અઝો જાઉં હરિનિ સાથિ	વા૦ ૪
જાણુ જે જાએ પહરો નીસરીરે, પાપી માહારે પ્રાણુ,	
કાલજમાહિ વેધાઉરે, સોહસઈ વિરહનુ બાણુ	વા૦ ૫
સુતાં બેઠાં હુંને સુખ નહિરે, દાઝે માહાઈ તન	
નિદાએ નાવે હુંને નિદ્રીરે થે પરશુ વેધુ મન	વા૦ ૬
દિવસે યેવો હરિ દેખીએરે, તેહવો રાત્રે શોણુમાહિ	
રાસ રમાડીને બોલબાર, ભાવણુ પ્રણુ રુપાય	વા૦ ૭

રાસવર્ણન	રાસવર્ણન પણુ ભાલણનું મનોહર છે તેમાંથી પણુ ચોકું આસ્વાદન કરીએ
એક એક જોળી પ્રીત્ય કેરીરે, સાથે સરખા સ્વરૂપ,	૧૧
સહુને સ્કમિ કર ધરીરે, મડપ કર્યો અનુપ સરદીની રાત્ર સોદામણીરે ૧૨	
સનલી નાથિ સુદરીરે, સાથિ નન્દકુમાર,	
અ-એઅન્યે એમ લહિરે, મુજશુ પ્રેમ અપાર	શરદની ૧૩
આલિંગન દેહિ સામજીરે, સુખન કરી કરી રગ	
કરિ વલગિ જોનનીરે, વામિ અન અનગ	શરદની ૧૪

વાજે નેપુઝ કકિમ્પીરે, કકષ્ણના હોએ ના.

મધુરે સ્વરે ગાએ માનનારે, તેહનો કોવન સરખો સા.

સરની ૧૫

હરજ વખડે છે વાંસવીર, નારી નાએ નિ ગાએ,

પ્રેમ વાધે અતિ ધણેરે, રાસમડવર્મા દિ

સર ની ૧૬

પુરણન ચોખી રહોરે, આ-આ અમર વિમાન,

વિસ્મય પામીતે તે રહીરે, સાબલવા શુભ ગાન

સરની ૧૭

હવની નિર્મળ પ્રતિજ્ઞાવા શુભાર કરતાં કચ્છરસમાં વિશેષ દીપી નીકળે છે બ્રહ્મશુભાચાર્યનો કચ્છરસ કરણુ પણુ હૃદય પ્રતિભા છે, કૃષ્ણને મથુરામાંથી પાછા લેત જવાને નન્દ આ પ્રમાણે વિનાય કરે છે -

આજ મારારે પેર આવોર માહરા લાડકા કુઅર,

તાન કહી બ્રાહ્મણે રે, શામળીઆ સુન્દર

આના એમ ન ખીજીએરે, તુ વિના કેહી પેરે રહુ

માહારા ૧

પુત્ર પરણાવુ છુહને, લાવુ સુન્દર નાર

સરવસ સાંપુ સ્યામજી નાના વિધ ભગ્નર

હો માહારા ૨

ભાવેશુ ભોળન કરો સેવા કર નાસ

યમ મન માને માહવા, કરો ભોમવિનાસ.

દો ૩

ટાળી પૂજનાં છુપડાં, મગલુ અવાસ,

સાત ભોમીનાં માળીઆં નાણીએ શુ કંનાસ

દો ૪

તાહારા સમ જો મોડુ, કહીએ ચારવા ગાય

ગો કોહોવાનું નહિ કહુ છુહને તાહારી માએ

દો ૫

હનધર રહેતો અહિ રહો તહી ન દેશો છેહ,

તમ સાથે અતિ ધણો મજવાસીને નેહ

દો ૬

જલ વિના યમ માટલી ધડી ન શવે યમ,

તેન વિના દીપક યથા તમ વિના આણે ત્યમ

દો ૭

માનપિતા તે કયમ દતે, એથી ઉપન્યુ અગ,

કાં પણુ શીટ નહિ, એવ તણો યમ ગગ

દો ૮

દુધર જઈએ એકતો, મતો તાહરી માન,

દુ એ પણુ શુત્ર નહિ, છુત્ર વિણુ ધડી ન જાય

દો ૯

મુકલ મદન ૨ ૦૦-૮-૦૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

કાંઈ પેર પૂરવ ભવતણુ, દીસે ॥ તે ગૃહ,

આણે આવી પુણીયુ, પુત્ર યજ્ઞને પોઠે ॥ ૧૦

એ દયા ગન આવે નહિ તો, હાથે મારે સ્વામી !

કસ ચણી પેર મારીઓ, ત્યમ મળેના ફેરો કામ ॥ ૧૧

કાલાવતિ કુ કરે, એ નહિ કારમી પ્રીતિ

ભાવણુ પ્રભુ રઘુનાયક ॥ એ દયારસ રાવની રીતિ ॥ ૧૨ (પદ ૧૮૦)

કૃષ્ણ મથુરામાં ન આવ્યા ત્યારે યરોદ્ધાએ જે હૃદયવિદારણુ વિતાપ કર્યો હતો, તે લક્ષિત પ્રસંગનો લાભ, મૂળ ભાગવતને અનુસરી, ત્રેમાનન્દે લીધો નથી, પરન્તુ લક્ષ્મણે તે પ્રસંગને જવા દીધો નથી તેના હૃદયમાંથી પ્રસંગમાં અનેક હૃદયબેદક સુંદર પદો દ્રવે છે

મીઠા બાલા માહવણ ! માહારે મન્દિર આવોરે,

ત્રેમ કરીને પ્રીતિ પરમાનન્દ ! દૂર ને દૂર સિરાવોરે ॥ ૧

મથુરાં રિલિ પામ્યા ઘણી, વાંધુ અતિ તેજરે,

સહી જણુએ માહરા સરખુ, કે નહિ આણે હેજરે ॥ ૨

ધવરાવીને હમડે ચાપતી, ત્યમ દેવકી નહિ ચાપિર,

રામાચિત માહારી દેહડી થાતી, ત્યમ તેહની નવિ કપિરે ॥ ૩

માતા નહિ ચાઉં તહારી, ધાલી કહીને એજોરે

મેં બાધ્યો જ માખણુ માટે, તિણે શેષ ભરાણોરે ॥ ૪

હામિદી મહિ તમ ઉપરિ, જેવડુ નહિ ઝવારીરે

જાણું છુ તે વાત સહારી, રીસ મન મહિ આવીરે ॥ ૫

તે દીધો ત્યમ કે નવિ દે, પ્રીતિ કરીને છેદરે,

ભાનણુ પ્રભુ રઘુનાયક સહારે, એક ધડીનો નેહરે ॥ ૬ (પદ ૨૦૨)

આ સિવાય બીજા પણુ તે પ્રસંગનાં કશ્ચરસપૂર્ણ અનેક પદો બહુ મનોહર છે, પરન્તુ વિસ્તારભયથી ઉતારા આપતાં અચકાઉં છું

ભાલણુનાં કાંઓમાં હાસ્યરસ જોવામાં આવતો નથી વીરરસ કવચિત નજરે પડે હાસ્ય તથા વીરરસની છે, પણુ તે ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનો નથી તેથી એના ઉદાહરણો જોવાની ઉજ્જૃહ જરૂર નથી.

અમુક પ્રસંગ અથવા વસ્તુનાં વર્ણનો ભાવજુનાં સાધારણ છે પરન્તુ, કાંજરીમાં એક ભાવજુની વર્ણનસંહિત જોએ સૈન્યનું વર્ણન છે, તે જરા જોવા જેવું છે

તિહાં સૈન્ય દીકું યજરનું મિ, મહા બયકર ઘોર
જાણી રીધ જમદૂત ટોલિ અવા કરતા સૈર,
જાણી દેહધિ બાહુ સહસ્રિ આવોડ્યૂ અતિ ફરિ
ઉલટયુ કુલુ દિસિ યજી, નમદા કેરૂં પૂર
જાણીધ ટોલિ અની બહુ કાન આવિ રાતિ
પરમદૂ પાતાલિયી રૂ કાનવકુલ કરી ધાતિ,
જાણી અજનસિદ્ધાના બા રતભ ટોલિ જાધ
અર દૂખરનું સૈન્ય રૂ પરમદૂ બૂધ જણાઈ,
જાણી ધ નૂ ગાનિ કાન ધમ વન દીસિ અધકાર,
પિશાચ પોતા અતિ ધણા તે કરતા મારિ મારિ

આ પછી, તે સૈન્યના સેનાપતિનું વર્ણન છે

સેનાપતિ તવ યજરનું મિ દીકું સૈ ૫ મુઝારિ,
મથમ વય, અતિ કકંસ, મોરિ લોહો ધાટત આકાર
એકનલ્ય જાણી અવતર્યું એ ચેટો નિ મુઝાવ
સ્થામ વયુ નિ વક કુતવ, બયકર જાણી કાવ
રકત સોચન મૂ નલવટિ, જાનુ લગિત પાણિ
અરજુ અજર પિહિરિઆ નિ ધર્મો ધનુપ નિ બાણ (કરુ ૪)

અન્ય ગુજરાતી કવિઓની માફક જ્ઞાણેશ્વરમાં જલુ ઉંચા પ્રકારનાં પ્રાકૃતિક દ્રશ્યો દર્શિ
જ્ઞાણેશ્વરનાં પ્રાકૃતિક ઉપર ચદતાં નથી. કાંજરીમાં કદાચ ઉચ્ચતર વર્ણનો હશે પરન્તુ,
દ્રશ્યો તેમાંથી જે મૂળના અનુવાચરો ન હોય તે જ તેનાં સ્વતંત્ર ગણાય
ભાગવતમાં વાર્તાવર્ણન આવું છે —

ત્યાહારે પુઠે ત્રાપ સ્તુએ પરમેશ્વર જાણ્યો એહજ
એહવે જપાકાલ આન્યો, રત્ન સોદામણી તેહજ
માગવિજ દોએ ધણી મેવ બધતો વરસેજ,
તરણ ઉદે તાં પામીઆં પૃથ્વી અતિસે સોમેજ

તવાવ, નદી ને અતિ સેરીઆ, ઉનખાર તાં ચાને,

સરવરને વિને સહી ચક્રનાક ચક્રારજ,

આતીને ત્યાંહાં આગ્રમ, મેર કરે અર્નિ સેરજ

ભાવજે કાદરીમાં પક્ષીના ટોળાને મેદધતુબની ઉપમા આપી છે

ભક્ષતીં ભાવિ કદી ગિદ્દારિ ઉડી સવર્ના સગિ,

ઉદધતુબની ઉપમા આકાશ દીક્ષિરગિ

આદિ ભાસજી અને પ્રેમાનન્દની તુ તાના ક રાતો મારો વિચાર નથી અને કવિવરોએ ભાસજી અને પ્રેમાનન્દ પોતપોતાના કાગમાં સુખસિદ્ધિ મેળવી હતી અને હજી પણ તેઓ આપણુ મન આકર્ષવાને સમર્થ છે તો પણ, ભાસજીના કાવ્યોતુ મેં જે અવગણન કર્યું છે, તે ઉપરથી અને એટલુ તો જાણ્યા સિવાય રહેવું નથી કે ભાસજીની કવિતા હૃદયના જોડલા જાણ્યુમાંથી નીકળે છે તેટલા જાણ્યુમાંથી પ્રેમાનન્દની કવિતા નીકળતી નથી પ્રેમાનન્દ બહુ શ્રુત છે, પઢિત છે, તેથી, જો કે પોતે હૃદયમાંથી ઉતરત કાવ્ય અથ છે, છતાં પણ તેને પોતાની વહુતાને એવો ભોપ થકે છે કે, તેની નીચે તેનો ઉદયભાવ દ કાઈ નાથ છે, જ્યારે ભાસજી પોતાનો ઉદયરાગ, જેવો હૃદયમાંથી નીકળે છે તેવો ન તેવો, કનચિત્ત તો લાપાળા સૌકર્ષના ભોગે પણ, આપણી આગળ રજૂ કરે છે ભાસજીની કવિતા પર્વતમાળી નીકળતા સ્વચ્છ, નિર્મળ, તાજા જરાના પાણી જેવી છે, જ્યારે પ્રેમાનન્દની કવિતા કુવાના મિટ પાણીને ગળી, જમાંથી ને શીતલ કરી હોય, તેવી જણાય છે હું આદિ અનેની કવિતાનો સુકાજસે કરતો નથી, આદિ મારે એક ખીજ વાત જોવાની છે પ્રેમાનન્દે ભાસજીનો દશમસ્કંધ બેઠી પોતાના દશમસ્કંધની પ્રેમાનન્દને ભાસજીનો રચના કરેલી કે કેમ, તે પ્રશ્ન સદા જ ઉપસ્થિત થાય છે, અર્થાત્ અનેના

આધાર કાવ્યોમા સામ્ય જણાય છે કે નહિ? પ્રેમાનન્દે, નાકર, વિષ્ણુદાસ,

વિશ્વનાથ જાની, આદિ કવિઓમાંથી પોતાના વિચારો લીધા છે, તેમ ભાસજીના દશમસ્કંધના વિચારોનો ઉપયોગ તેણે કયા ઠેકે નહિ? આ જાગતમાં વિશેષ સામગ્રી પ્રાપ્ત થતી નથી કારણ કે અનેએ મૂળ ભાગવતમાંથી પોતાના વિચારો લીધા હોય, તેથી તેમાં સામ્ય જોઈ શકાય તેથી ભાસજીમાંથી પ્રેમાનન્દે વિચાર લીધા કે કેમ તે નિશ્ચિત રીતે કહી શકાય નહિ માત્ર, મૂળમાં જે વિચારો ન હોય તે વિચારો અનેમાં હોય તો, તે વિષે કંઈક વહેમ રાખવાનું કારણ, મળે ખરે દશમસ્કંધના પૂર્વાર્ધમાં અને અનેના વિચારોમા નીચે પ્રમાણે સામ્ય જણાય છે આ વિચારો મૂળ ભાગવતમાં નથી, તેથી આપણે તે તપાસીએ ગોપવંશુએ કૃષ્ણના તોડાન વિષે યજ્ઞોદાની આગળ ક્રિયા કરે છે, તે પ્રસંગ મૂળ ભાગવતમાં છે, પણ નીચેના વિચાર તેમાં નથી, તેથી તે ભાસજીનો પોતાનો જણાય છે

“નાદા એ વતરેક એક કહાન મેં ઝાલીઓર,
મુખ ઉપર કાગળો એક દુધનો નાંખી ચાલીઓર” (૫૬ ૫૬)

આ વિચાર પ્રેમાનન્દના દશમસ્કંધમાં પણ છે
“વચ્ચની પેરે ઝોને ધાવે, વળજે મહીને માગેલ,
સાદાવા જાવે તો આખ માહારીમાં કાગળો દુધનો ઝટિલ *

વળી, એક ખીલ જગાએ પણ આતુ સામ્ય છે પ્રમગ વેણુનાદ પછી વળગનાઓ
રાસરથળે એકાએક દોડે છે, તે છે

ભાવણ—

“વીછીડા કર અગુલી, પદમુદ્રાધાર, કંઠે ધડે કટિ મેખલા, કટિ સામે હાર.
અવધી પિહેરી કચુરી, ઘડે નયણ સિન્દુર ને જહાં ત્યાહાં વિસરે જાશે ધાય એમુર”
પ્રેમાનન્દ—

કા જળે કરીને સંધેા પુરે કા નયણે આજે સિન્દુર.
મ કાઢને પ્રીતે નહિ બાગા પ્રેમ લ.ધિતુ પૂ
કરે સુદિકા પગ અગુલીએ, રિંછુઆ કરે અગુધી માથેરે,
ચણુનાં જાંઝરે કનિ પહેર્યાં, કર કંચુ પહેર્યાં પાયે
કાંઠે મેખલા કંઠે પહેરી, કટિ વીટયા માતીદારરે.

આ બંને વિચારો મૂળ ભાગવતમાં નહિ હોનાથી, પ્રેમાનન્દે ભાલણના આ પ્રસંગો જોયા
હોય એમ જણાય છે *

* આ વિચાર દશમસ્કંધ પાછ કીવે જણાય છે—

કરી કળા એકે તો મર્દી જરીયુ કુમુખ એડલે જલ મેં આપ્યો રે,
કરો કાગળો મારી આખમા કુ યોગવા રહીને ને આપ્યો રે

(બાળલીલા) દશરામકૃત કાવ્ય સમૃદ્ધ પાતુ ૧૪૧

● પ્રેમાનન્દે રચેલા ચન્દ્રદાસ આજ્ઞાનમાં વિષયા અને તેની સખીઓના સ્વાદમાંને કેટલોક ભાવ
લીધેા હોય તેમ જણાય છે. તે આ પૃષ્ઠે દશરામની સાથે મેળવવા પાછમ લેવાયું છે તેની સાથે
નીચેની પ્રેમાનન્દની ખનિઓ સરખાવી ભેલી

વગે વારની વિષયા કયા જઈતી શાસ ચડયો છે તુ છે રે
ત્યારની વિષયા કયા જઈતી તુને આવડી વાર કયા લાગી રે

વિષયા કહે તમે ધાયા ભેવા વાગી ચોરીસ દીડી કુછી રે,
મે આવતા એક ચોપડ કીડે, ભેવા રહી તેણે દુ બૂધી રે *

પરંતુ આ તો ભાવની આવ સહેજ ધાયા છે આમાં બીજી મળતાપણ નથી
(આ બાળવતુ મચ્છન રા. તનમુખરાજાએ લખેલા એ હરિલાલ કુવનના રેખમાથી મળ્યું છે)

હવે, દયારામ અને ભાલજીનો સખા બોધ્યે દયારામને પોતાના કેટલાંક કાવ્યો રચ દયારામે ભાલજીના વાનું સૂચન બીજા કવિઓના કાવ્યો સાંભળીને થતું હતું, એમ રા વિચારેનો કેવો ઉપ જગજીવનદાસ દવાળજી મોદીએ ૪ સ ૧૯૧૪ ના 'ગુજરાતી' ના ચોથા કથો છે ૧ જિવાળીના ખાસ અકમાં પોતાના "દયારામનાં કેટલાંક કાવ્યોનું મૂળ" એ નામના લેખમાં જતાવ્યું છે દયારામને આવા કાવ્યો રચવાનું સૂચન મળતું એટલું જ નહિ, પણ તે બધી વખત બીજા કવિઓના વિચારો પણ પોતાનાં પદોમાં ઉતારતા હતા, એમ તેમનાં કાવ્યોનાં તથા બીજા કવિઓનાં કાવ્યોના અવલોકન ઉપરથી જણાય છે પ્રેમા નન્દના ઓખાહરણનો પોતાના ઓખાહરણનો તેણે કેટલો ઉપયોગ કર્યો છે, તે જણીતી વાત છે તેણે પોતાનાં કેટલાંક છૂટક પદોના વિચારો પણ બીજા ઉપરથી લીધા છે પ્રેમાનન્દન દશમસ્કંધના ૧૩૨ મા કડવા ઉપરથી તેણે પોતાનું "શ્યામ રચ સમીપ ન જાતુ મારે, આજ પછી શ્યામ રંગ સમીપ ન જાતુ" એ પદ રચેલું હોય છે તેમ જ પ્રેમાનન્દના ૩૨ મા કડવાના ધણા ખરા વિચારોનો ઉપયોગ પોતાના 'બાળલીલા'ના કાવ્યમાં કર્યો છે તેણે નરસિંહના એક પદ ઉપરથી પોતાનું 'શિખ સામુજ દે છે રે વહુજી રહો હજી' એ પદ રચેલું જણાય છે * ભાલજીના સમગ્ર દશમસ્કંધનું દયારામે અવલોકન કરેલું કે કેમ, એ ચોક્કસ કહી શકાય નહિ કારણ કે, ભાલજીના કેટલાંક પદોનો ભાવ દયારામનાં કેટલાંક પદોમાં જણાય છે ખરો, પરંતુ ભાલજીનાં પદો બધાને મુખ પાઠે પણ હોય છે, તે સાંભળીને પણ દયારામે વિચારો લીધા હોય તેમથી એક નમૂનો બોધ્યે, અને કવિઓના વૈજ્ઞાનિકતા આદર્શો વિચારો સરખા જણાય છે

ભાલજી — " મુરલી વાહે છે રસાળ વૃન્દાવનમાં શ્રીગેરપાળ,

મુરલી આવ્યે સાંભળવા જઈએ

ગો તણુ ચરતી રહી સાંભળે છે તે માંડી કાન,

આકાશે ચાલે નહિ ચોખી રહ્યાં અમર વિમાન

* આ પદ અપ્રસિદ્ધ છે મારા સમજમાંથી કતારો કરે છે

વહુ તને વારે રે નાઉશ ત્રા જલ ભરવા,

એ કાળા કાનુડા સાથે રજે ગોઠ કરવા ૧

એ કાનુડો કામલુચારો, કાઠ કામલુ કરો,

ધેલી ચામચ, પુડે પાદચ, ચિત્ત હરીને ઘેરો ૨

એ છે કાળો તુ મોતી તેજને તો નવ મળીએ

મનસા વાચા કહુ છું તુજને માલુમમાંથી રજીએ ૩

વહુ છે મુલો સમુજ તાહા હુ ચેલું બઈ

મરિહીઆના રવાળી સરખી, હું નિર્લજ કેમ થાઉં ૪

મૃગસા મીઠ માઠી રહ્યા છે, વૃક્ષ તથા ન દાસે પાન
મોરલી સગમે સાંભળી, યોગેશ્વર મુકયા ધ્યાન.”

(૫૬ ૭૯)

દયારામ —

વાને વૃન્દાવનમા વાસણીરે, ઉભો ઉભો વગાડે કાંઠાન
નારે વેધી મુનિવર પાસણી રે, નવ રવી કેને સાન

× × × × × × × ×

જનનાં નીર આને નહી રે, મૃગને મન મોહુ યાય
પખી માળામાં માઢાવે નહિરે, નાદ મુચુત ન રહેવાય

(૬૬ કા સ. ૫ ૧૪૯)

એક જગ્યાએ તો દયારામે સહેજ ફેરફાર કરીને ભાસણુનું આખું ૫૦ પોતાના નામે ચગતી
હીધું છે. આ કૃષ્ણધ્યાન ઝવેરીએ પોતાના Milestones in Gujarati Literature એ
નામના મન્યમા જણાવ્યું છે કે ‘સાશગ રે તુ સજની માદારી’ એ ૫૬ બનેના નામ ઉપર
છે પરંતુ, ખરી હકીકત તેમ નથી તે બનેમા કેટલોક ભાષામાં ફેર છે, બે કે વિચારો સરખા
છે તેમ જ ભાસણુના ૫૬ની પ્રથમ પંક્તિ તો ” કહે રે મુહને કામની, કાંઠાં તુ સાદાસ ભરા
ણી” એ પ્રમાણે છે. આપણે તે બને પદો સાથે સાથે રાખીને જોઈએ —

ભાસણુ.

દયારામ.

કહેરે મુહને તુ કામની, કાંઠાં તુ સાદાસ ભરાણી”

સાંભળે તુ સજની મદારી, રજની ક્યાં

રમી આતી”

પરસેવો આવડો કાંઠાં વળ્યો, જભમ (૧) બે

પરસેવો તુને ક્યાં વળ્યો, તારી ભમ્મર કડાં

ભીંભણી,

ભીંભણી સાચુ બોલો” ૧

સાચુ બોલો” ૧

રાધા કહે હુ જુડી પડી, વાટ મેં નવ બણી”

વનમાં તુ તો જુડી પડીને, અતીરો મજાણી”

વનમાં ખીહીની એકની, તે માટે ઉભણી,

પરસેવો મને તાં વળ્યો, મારી ભમ્મર તાંઠાં

સાંભળ સજનીરે ૨

ભીંભણી સાંભળ સજની” ૨

આજ વેણી ચુ યીહીનીને, ધૂડી કમ વીખરાણી”

કાલ મેં તારી વેણી ચુ યીતી, ધૂડી કમ

વિખરાણી”

હિતાવળ એવડીથી હુતી જે, જુડી નવ બધાણી

એવડી હિતાવળ થી પડી જે, મુઠડી નવ બધાણી

સાચુ બોલો” ૩

સાચુ બોલો” ૩

ભમરો આની પુરતક બેઠો, ઉરાડના શિર છટુજ,
જતન કરીને બાધતાં, વચ્ચેથી નીકું નકું

સાંભળ સજનીરે ૪

અતસસની હી નવી રીવડવી, તે સહીઅરે
* વખાણીજ,

x x x x

સાસુ બોલોજ ૫

માહાર હધકું આડુ કાઢવા, ને વાંચે કરીને કાંપુજ,
પીકા દાગવા તનવી, મેં કરે કરીને ચાંપુ

સાંભળ સજનીરે ૬

કુલ આવડાં કાંઠાં યજી, મારમમાં કુલે આપ્યાંજ
બેહેવો રસી કુણુ મળ્યો જી, પ્રીત કરીને ચાપ્યાં

સાસુ બોલોજ ૭

વાઢીથી ઘેર આવતીને, વાટે મળ્યો વનમાળીજ,

સમ દહને તિલો આપ્યાં, વાંચા તેહની પાળી

સાંભળ સજનીરે ૮

સુખ તબાળ દીમે ધણો ને, લાગો છે લોચનજ,

સુખ સરખુ અતિશે ભાસી, જલો દીધુ જોમન

સાસુ બોલોજ ૯

નીસરતાં માંએ મુહને, ખીંડી લઈ અવરાવીજ,

તમેળ લઈને અંખિ આંધો, ખરખર વાલે આવી

સાંભળ સજનીરે ૧૦

હાર હેંએ ઉઠા છે ને, કામળ તાહાર તનજ,

+ + + + +

કાચવલ XXXX, દીધુ XXXXવન સાસુ ૧૧

કાગા તે ભમરા શિરપર બેઠો, ઉરાડના સેર છટીડ

અમલમ કરીને બાધતાં, વચમાથી નાડી તૂરી

સાંભળ સજનીજ ૪

આ યોળી અતતસની પહેરી, સહઅરે વખાણીજ

ચોળીની કસ કઢાં વડી, તુ આવડી કઢાં ચોળાણી

સાસુ બોલોજ ૫

હેયુ માહાર દુખવા આન્યુ, વાંચે કહીને કાંપુજ,

પીકા ટળવા કાલો, મેં કળે કરી કનાન્યુ

સાંભળ સજનીજ ૬

આનડાં ધુબ કઢાંથી વાટે, તુજને કાલો આપ્યાંજ

બેવો રગરમીઓ કુણુ મળીઓ, પ્રેમ કરીને

આપ્યા સાસુ બોલોજ ૭

સુરજ કળાએ દુ જતી દુલી, વાટે મળ્યા

વનમાળીજ,

સમ ખાઈને મુને તેસે આપ્યા, તેની પ્રતિજ્ઞા પાળી

સાંભળ સજનીજ ૮

અવસા અણિયો કેમ પહેયો છે, જેમ તેમ વીંડી

સાડીજ,

સજક મધને સુન્દરી દાર્વા, વચ પહેરાની વાળી

સાસુ બોલોજ ૯

સા તે સેયરે કીધો, ઉતાવળી વેગે ચાલીજ,

અવગો રણીઓ પહેરી દીધો, હવે વચ પહેરીશુ

વાળી સાંભળ સજનીજ ૧૦

નીકળી હતી તુ સટથી મેલી, સાથ દમારો

મેલીજ,

પછવાડેથી કયાથી અગિકા, જઈને તુ પહેથી ભેરી

સાસુ બોલોજ ૧૧

સ્થાનિક મહિની માળા પરીતી, દીકી જમ્મેલીધીજી
રીતળ જાણી દમડે આપી, તલ્લજી નાળી દીધી
સાંભળ. ૧૨

અધર ૪૦૦ જા છે, નેશરી ૪૦૦ કદા લાગીજી,
તાણી તાડારા અમ વિધે, કામનાજી કાંઈ વારા
સાચુ. ૧૩

પોપટ અતીશે મીઠું બોલતો, તે મેં જમ્ જાવોજી,
અધર ૪૦૦ દર્ધ વજુટો, તલ્લજી ઊડી આવો
સાંભળ. ૧૪

કસ્તૂરી તુલને કાંઈ અડીને, ગ્રેમળ અતિ મધામજી
મેં કડોએ દીઠો નહિ, બેઢવો વાઅથુ વાઅ
સાચુ. ૧૫

શિવાયે મમ બેગે હશે, તાંકાં જમ્ હું બેડીજી,
દ્રષ્ટ મહી એ વાસના, માહરા અમર માંહે પેડી
સાંભળ. ૧૬

અરજો અવવો કાંઈ પેહેરો, ને જમ તમ વાંડી
કાળીજી
સ્વરથ યમને સુન્દરી, હવા વત્ત પહેરોવાળી
સાચુ. ૧૭

સાં સહીઅરે કરો, ને ઉતાવળ અતિ કરીજી
જમ તમ વીંગી નીસરી, હવા પેહેરથુ ફેરી
સાંભળ. ૧૮

પાળળ શામાટે પડી, નીસરીની અમ પેહેલીજી,
સાચ અમારો મેહેની, ગર્લુતી તાંકાં પેહેની
સાચુ. ૧૯

અધર દત બેડા દીસે છે, જાનીએ નખ વાગ્યાજી,
તાંકણી તારા તનડામપેડી, કામ બાણુ કરા વાગ્યો
સાચુ બોલોજી ૧૫

મધુરાવાયક પોપટ જાત્યો, તેને મેં જમ્ જાવોજી,
અંચળ આંચ બરીને નાહો, તલ્લજી ત્યાપી છૂટો
સાંભળ સમજીજી ૧૬

કસ્તૂરી અમે બેઢે છે, આ વનમાં કાણુ આવેજી,
સર્વ શરીરે તારે વ્યાપી રહી છે, તેકમ જાએ દાંડી
સાચુ મોનોજી ૧૭

મૂમ શલાયે મૂમનો બેગે, તેને મેં જમ્ જાવોજી,
તેની વાસના મારા અતરમાં પેડી, તે નખી રહેતી
દાંડી સાંભળ સમજીજી ૧૮

અવશે અણિયો કેમ પહેર્યો છે, જેમ તેમ વાંડી
સાડીજી,
સજક યમને સુન્દરી હાવાં, વત્ત પહેરોની વાળી
સાચુ બોનોજી ૧૯

સાં તો સૈયરે કીધી, ઉતાવળી વેગે ચાલીજી,
અવળો અણિયો પહેરી કીધી, હવે વત્ત પહેરી શુ
વાળી સાંભળ સમજીજી ૨૦

નીકળી હતી તુ સડુથી પહેલી, સાચ દમારો
મેહેલીજી,
પઠવાડેથી કયાથી અમિકા, જમને તુ વહેલી બેડી
સાચુ બોનોજી ૨૧

* * *

* આ નિશાની વાળી પકિતઓ પુ જગ્ગ મા હપર મુદ્રાલખમા સરવ જી થી કપાઈ છે, તેમતુ રવાન અદિ છે માટે એટલી ભૂલ મુધારી લેવા માટે વાચકોએ કૃપા કરવી.

વનગા બુધી પડી, ને બેવી એક દારુ,
જાણું પારખું તમને, તિલે લાગી વાર સાંભળું ૨૦
શ્યામ સુંદર તુજને અધા, દીસે છે સમઘણ,
ઉત્તર તું ને આપે છે તે, જાણી મેં ચતુરાઈ
સાચું ૨૧

જિજી વાટે દરિ મળે, તે વાટે હું નવ જાઉં,
આજ ને દરિ દીઠા હોયતો, કાદો તેવા સમ ખાઈ,
સાંભળું ૨૨

સમ તો તારે મુખડી, ને આસે અભિચાર,
સાચુ તે કાઢાથી જાને, અધો દોયે જર
સાચું ૨૩

ને ને નેહવુ તે તેહવુ જાણે, માહારે નહિ કાઈ
જાણું,
પોતાનું જીહું કરે તે, પરનું સાચુ માને
સાંભળું ૨૪

એ કામ તો યેહેવુ છે, કામ ન થાસે માણુ,
હઈગ માહે રાખુ, તાહારે જાને રાચુ સાચું ૨૫

નીમ માહારે એહેવો છે ને, અવર પુરખ લાઈ
ખાવજી
લાનધુ પ્રભુ રમુનાથજી, ને નામે જાએ પાપ
સાંભળું ૨૬

નીકળી ની હું સ્ફુથી પહેલી સાથ સંવરનો
મહેલીજી,

વાટે હું શૂચી પડી ગઈ, ત્યાંદા જર બેવી બેલી
સાંભળું સજનીજી ૧૨
શ્યામસુંદર તને મળ્યા દીસે છે, તે અગે વ
૧૨૨૪૪જી,

ને ને પુણું તેના ઉત્તર આપે આ બધી તુજ
ચતુરાઈ સાચુ જાણુંજી ૧૩

ને વાટે દરિ મળીઆ હોયે, તે વાટે નવ જાઉં,
આજ વાટે દરિ મળીઆ હોયે, કાદો તેવા
સમ ખાઈ સાંભળું સજનીજી ૧૪

માહારે એવી પ્રત્યા ને પરપુર્ય લાઠ માપજી,
દાસ દયાના સ્વામીને જાજતાં, લપની લાવડ જાય
સાંભળું સજનીજી ૧૬

x

x

x

લાલજીના પદની ૨૬ કડીઓ છે, જ્યારે દયારામકૃત કાવ્ય સમ્રઠ, દ્વિતીયાવૃત્તિ
પૃ ૧૬૮-૭૦) પદમાં ૧૬ કડીઓ છે. આ કડીઓ દયારામે મૂકી દીધી છે કે તેની નાક કરનાર
લહીઆએ મૂકી દીધી છે, તે સમજાતું નથી. દયારામના પદની કડીઓનો અનુક્રમ પશુ ફેર છે
મેં લાલજી સાથે સરખાવવાને લાલજીની પ્રત્યેક કડીના સામે, દયારામના પદમાંથી* તે કડી લઈ
મૂકી છે. અનુક્રમનો અંક દયારામનો મૂળ પ્રમાણે રાખ્યો છે. આ સરખાવતાં એટલું જણાય
છે કે દયારામે લાલજીના ફેરફાર થોડો કર્યો છે, પરંતુ વિચારે એકના એક રાખ્યા છે.

* ૧૮૧૦ વાલી પ્રતમાં પાના કૃષ્ણવાથી ઉકલ પદ અંશે છે અહિં મારી પ્રતમાંથી લેવાઈ છે
(xxx) આ ચિન્હ કરેલા સંખ્યા મૂળ લેખકે લેવાવા જાણી રાખ્યા છે.

રા રા દેશના નમાઈએ મીજી સાહિત્યપરિષદના પ્રમુખપદેથી આપેલ બાળશ્રામાં જણાવ્યું હતું કે દ્વારામે ભાષણની દશમલીલાનો પોતાની વાણીમાં ઉદાર કરીને બહાની-સજી વાગી રીધું છે. ભાષણનું ઉપરનું ૫૦ ભોટાં આ અભિપ્રાય સત્ય છે, પરન્તુ આજો દશમરકથ અને દ્વારામના પદો મિળવતાં એટલું બધું સામ્ય થશે સ્થળે નથી જણાવું કે નેથી એવો સામાન્ય આરોપ મૂકી શકાય. મારા પોતાના ભાવામાં તો સામાન્ય એટલાં બધાં સ્થળો આવ્યાં નહિ પણ કદાચ મારી બૂધ પણ થતી હોય. પ્રેમાનન્દ અને દ્વારામનાં તથા નરસિંહ અને મીરાંનાં કાન્યો ભાષણનાં પદો સાથે સરખાવી, ભાષણની કવિત્વશક્તિની તુલના વિદાનો કરશે, એવી હું આશા રાખું છું. અપૂર્ણ

મહાત્મા સૉક્રેટીસ-એના જીવનપર દ્રષ્ટિ.

લેખક —કેશવ હ. ગેઠ.

(અનુસંધાન ૫૪ ૧૨૭)

વિવાંતી બાબતમાં સૉક્રેટીસની પદ્ધતિ એ પ્રકારની હતી અને તેના ઉદ્દેશ પણ એ પ્રકારના હતા. તેના એક હેતુ એ હતો કે અસત્ય વિચારોનું ખાતન કરવું, અને તેટલા માટે તે વક્રોક્તિનો ઉપયોગ કરતો હતો. પહેલાં તો પોતે જ જાણે છતાંસ હોય એ પ્રમાણે તે એકાદ પ્રશ્ન પૂછતો હતો. સામા માણસના ઉત્તરમાં કંઈ દોષ હોય, તો એકઠમ તેની વિરુદ્ધ એ જતો નહિ પણ પોતે એ વિચારો સ્વીકારતો હોય એમ બતાવતો. ૫૪ માર્મિક અને કવચિત્ત અપયક્ષકા-પ્રત્યેથી માણસને તેના વિચારો વિસ્તારવાની, સન્નિહિત કરવાની, પરિણિતમાં લાવવાની દુરજ પાડતો હતો. એટલે કે તેની મૂર્ખતાનો સર્વ પ્રદેશ પ્રસિદ્ધ કરાવતો, અને બીજી જ સજી તેના વિચારોમાંથી ઉત્પન્ન થતાં અસબવિત અને પરસ્પર વિરોધવાળા પરિણામો તેને એવી હાથથી દેખાડી આપતો, કે તે માણસ ગભરાઈ જાય, જાળમાંથી કેમ નીકળવું તેની તેને ખબર ન પડે, અને છેવટે તે પોતાની બૂધ પોતાની મેળે જ કબૂલ કરે.

સૉક્રેટીસનું એવું પણ માનવું હતું કે અધિક રીતિનું અનુસરવાથી અત કરણમાં નવીન સત્તનો સચાર થાય છે. નવીન વિચારો સુરે છે, અને અધિક પ્રકાર થવાથી પૂર્વે નહિ જાયેથી વસ્તુઓને મતુષ્મ ભોઈ શકે. તેને એવી પ્રતીતિ હતી કે યોગ્ય રીતિએ મનને ગતિ આપના આગે, તો કેટલીએક બાબતો પોતાની મેળે જ જાણી શકાય અને તેટલા માટે તે

પોતાના શ્રેતાઓની અતિ સ્થિત સંક્રિતઓને ઉત્તેજિત કરતો, અને ધીમે ધીમે, ક્રમે ક્રમે પોતાના વિચારોને તેને દર્શન કરાવતો હતો. પરંતુ આ સત્ય વ્યવસ્થા પદ્ધતિને ઉપયોગ જે સત્યોની સદાચાર-પદ્ધતિ થઈ શકે તેમના સળધમાં, એટલે કે ધર્મ, નીતિ અને અધ્યાત્મના વિષયોમાં જ તે કરતો હતો, ભૂગોળ, ઇતિહાસ અને ભૂસ્તર જેવા વિષયોમાં એ પદ્ધતિ ફક્ત નીવડી શકે નહિ એ કમ્પ્રોમિસ ત્યારે હવે આપણે પોષા ઉદ્ઘાટનમાં ઉતરીએ —

ચેરિકલીજ અને સોફ્ટીસ.

[વસ્તુ એ હતી કે એક વાર અધિકારી વર્ગે અજાણતી કૃતિ કરેલી, ને તેથી સોફ્ટીસ તેઓના સળધી પોતાના સાચા જીવનના નિયમાનુસાર લોકોમાં ઠટાક્ષમ ટીકા અને ચળવળ ચલાવવા માંડી હતી. આથી અધિકારી વર્ગે ગુસ્સે થયો, અને એને પોતાની નિકટ બોલાવી, ઘણા બોલાવતા કરમાઈ કહ્યું કે, “તમારે જીવન વર્ગ સાથે વાનચિત કરવી નહિ” (કેમકે ઉચ્ચેરી જીવનના સળધ સાથેનો) ત્યારે એકેગસે હકારમાં ડાકી હતાવી એઓની સાથે વિવાદ કર્યો હતો.]

સોફ્ટીસ — હું કાપડાઓને માત્ર આપવા સદાકાળ રાજ છું. પણ અજાણમાં કવચિત ચૂક થઈ જાય તેટલા માટે હું પૂછ છું કે — જોતવાની આપ મનાઈ કરો છો, તે સારી વસ્તુઓ બોલી શકાય છે તેટલા માટે કે ખરાબ વસ્તુઓ બોલી શકાય છે તેટલા માટે ? એ પહેલું કારણ હોય તો હવેથી ત્રેક માણસે સારી અને ખરી વાત બોલવાનું બધું રાખવું જોઈશે. અને બીજું કારણ હોય તો ખરાબ વસ્તુઓને બદલે સારી અને ખરી વસ્તુઓ બોલવાને પ્રયત્ન થવાની જરૂર છે.

ચેરી — (વકેજિતથી ગુસ્સે ધઈને) તમે અમારી ઇચ્છા સમજી શકતા નથી, તો હું તમને સહેલી રીતે સમજાવું છું — તમારે કાંઈ પણ જીવન માણસ સાથે હવેથી બસફલ વાનચીત કરવી નહિ.

સોફ્ટીસ — હુંકેમ હું ખરાબ પાણી શકું, તેટલા માટે અને મહેરબાની કરીને એટલું કહેશો કે માણસને કેટલી વય સુધી જીવન મળેલું અને ક્યારે મૃત્યુ મળેલું.

ચેરી — જ્યાં સુધી માણસ ગંભીર સલામત બેસવાને ચોગ્ય ગણાય ના, ત્યાં સુધી તેને જીવન મળેલું, ત્યાં સુધી તેને સમજી શકાતી નથી, માટે ત્રીશ વર્ષની નીચેના માણસ સાથે વાત કરવી નહિ.

સોફ્ટીસ — પણ તમારે કંઈ ખરી કરવું હોય, તો ત્રીશ વર્ષની અંદરના વેપારી સાથે કિમ્મત સળધી આપવી વાન ચાલ કે નહિ.

ચેરી—અલગત, એવી બાબત પૂઝામાં કરી હરકત નથી, પણ તમે તો યેસુમાર માનતો, જે સમઘી તમને ખગર હોય, તેવી પણ પૂછવા કરોછો તો એવી વાતની મના છે એમ સમજવાનું

સૉફ્ટી—આ તો ત્યારે એમ કહ્યું કે, કોઈ જીવાન માણસ અને પૂછ કે ચેરીકંપીજી ક્યાં રહે છે, અથવા દિવાસ ક્યાં છે? તો મ્હારે તેના ઉત્તર આપવું નહિ!!

ચેરી—એવા પ્રશ્નના તમારાથી ઉત્તર આપી શકાય પણ સૉફ્ટીસ, એટલું તમે યાદ રાખજો કે મોચી, કે સુદાર, કે ખીજા કારીગરોને તો તમારે છૂટા જ રહેવા દેવા તે વિચારા તદમાર મ્હોમા આપીને ધસાઈ મવા હશે

સૉફ્ટી—હીક, તો એજોના ધધામાંથી ન્યાય ધાર્મિકતા, અને ખીજા સદુશો સખવી જે દૃષ્ટિતો દુ આપુ છું તે હવેથી મ્હારે આપવાનાં નહિ? કેમ?

આ તીક્ષ્ણ સહાયજીના છેના શમ્દોમા જે ઉચ્ચતા અને વિચારમાબિર્ય છે તે મનન કરવા લાયક છે

(સિદ્ધાંતના ધર્મિકાસમાંથી)

ગ્લાડે અને સૉફ્ટીસ

[ગ્લાડે એ પ્લેટોનો બાર્ડ થયો હતો, ને તેથી તેનાપર સૉફ્ટીસનું મિત્રના બાઈપ્રત્યે ડાળે તેવી રીતનું હેત રહેલું હતું ગ્લાડેની વચ માન વીસ વર્ષની હતી, અર્થાત તેટલી વયમા મહાન જ્ઞાનમ બરેલાં ક્યાં કરી શકવાને તે શક્ય ન હતો, છતાં સરકારી કામ માથે ગ્હોરી સેવાની એને એટલી ધેરજા લાગી હતી કે તે કોઈનાથી છોડી શકતી નહિ છેવટ સૉફ્ટીસ મળ્યો]

સૉફ્ટી—ગ્લાડે! આપણા “ પ્રગલ્ભતાક રાજ્ય ” નો કારભાર ચલોવવાની તમને ધણી હોંસ છે એવું મ્હે સાંભળ્યું છે—ખરીવાત?

ગ્લાડે—હા, ખરી વાત!

સૉફ્ટી—ધણું ખુશી થવા જેવું છે, કેમકે તમારા આ ઉત્તમ આશયને અગે તે આશય સિદ્ધ થનાં, તમે તમારા મિત્રોનું કટમાણું કરી શકવાના તમારા દુજની ખ્યાતિ વધારી શકવાના, અને દેશની ઉન્નતિ પણ તમે કરી શકશો જ, વળી આ ઉપરાંત સર્વેન પૃથા પધરાઓ અને સર્વે રથજે માન મેળવશો એ જુદું

(ગ્લાડે આથી ફૂલાયો અને સૉફ્ટીસની ગર્જિત વાણી સમજી શકશે નહિ)

ગ્લાડે—અરુ!

સૉફ્ટી—વારૂ, ગ્લાડે! પ્રતિજ્ઞા પામવી, ને મોટાઈ મેળવવી એવો તમારો આશય છે—તે ઉપરાંત હું ધારૂં છું કે લોકોપલોગી થવું એવો ઉદ્દેશ પણ મેળેમેળો તમારો હોવો જોઈએ—તે તો હશે જ

ગ્લાઠિ — ગેશક

સોંકે — અને કેવને સાક્ષીશૂન રાખી સાચુ કહો બેઈ, કે સરચાનવાસીયોને ઉપયોગી થવા જેવા કાર્ય કરવાની તમે કઈ નવરચા ઘડી કહાડી છે ? (ગ્લાઠિ ગુચવયો અને સોંકે-ટીમે અગાડી ચાલુ રાખ્યું) મને લાગે છે કે આ સરચાનને ગળ્બર કરવું, એટલે અહાંતુ મહેસૂલ વધારવું એવો તમારો હેતુ દરી-નહિ !

ગ્લાઠિ — મારા જ મનની વાત તમે બોલ્યા !

સોંકે — ત્યારે તો તમે આ બાબતથી સર્વાંશી ગ્રવીણ જ હશે—મેથક, બધી રીતે ‘ખા’ અનેલા હોવ બેઈથે, કોઈ એકાદ ખાતામાથી આવક આવતી અટક, તો એ એટ પૂરી પાડવાનાં અન્ય સાધન સપાદન કરવા તે સઘળાની માહિતી મેળવવાના પાક તો હુકમમારમી જ રહલા હશે !

ગ્લાઠિ — ગ્લાઠે કહેવું બેઈથે કે મૂને એ સનધી તો ખ્યાલ જ આવ્યો નથી

સોંકે — એ તો જાણે ઠીક, ત્યારે સરચાનના કુલ ખર્ચની તો માહિતી મેળવી હશે જ, કેટલો ખર્ચ નકામો થાય છે, તે જાણીને નકામો થતો ખર્ચ બધ કરવાથી આવકમાં વધારો થાય એ તો—

ગ્લાઠિ — ખરૂં, પણ એવા વિચાર તો કર્યાં નથી

સોંકે — તો આવી બાબતોથી અજાન માણસ સરચાનને ગળ્બર કરી શકે એ વાત આંકાશ-કુસુમવત નહિ ?

ત્યાર પછી સોંકેટીસે માથાળુ લાગણી દર્શાવતાં તેને પોતાની છાતીએ દમાયો અને સ્નેહાસ હાથે કામળ શિક્ષણ આપતાં કહ્યું કે—સના માણસ, માન-વશની મિથ્યા મોટાઈ ખાટવાની ખાતર અજાણ્યા વિષયમાં માથુ મારવા જતાં અપમાન અને અપયશ ઝેરી લેવાય છે અને ત્યાર પછી ગ્લાઠિ બિલકૂલ સુધરી ગયો.

અલખત ! આ ઉપદેશ સર્વદેશીય હોઈ સરને એક સરખો લાચ પડ્યો, જે કોઈ અજાણ્યા વિષયમાં માથુ મારવા લલચ્યાતા હશે, તેમને તેમની પરિસ્થિતિનું ખૂણા બોધે બાન થયા સિવાય રહેશે નહિ

હવે આ પ્રમાણે જ અજાણ્યા વિષયમાં માથુ મારનાર એક અન્ય મહાસય સાથે સોંકેટીસને આપણે બોલતો-વાચીયે

યૂથીડેમસ અને સોંકેટીસ.

[યૂથીડેમસ એ એક મિથ્યાભિમાની અને મહત્વાકાંક્ષી તરણુ હતો તેને નગરના શાસનમાં બાગ સેવાની ઘણી અભિનાયા હતી, પોતાની વયના તરણોના કરતાં પોતે- ધણો વધાર ડાહ્યો છે, એમ જતાવવાને, તેણે ઘણાં પુસ્તકો એકઠાં કરેલાં અને એ પુસ્તકોથી તે

એથેન્સનો શાસક થવાને અને રાજકીય માન્યતામાં સલાહ આપવાને યોગ્ય હો એમ સિદ્ધ કરી આપવાની તે આશા સંખ્યતા હતો. આ અગ્રાન અને મિથ્યાભિમાની તર્કજ્ઞતા મઠ ઉતારવાની સૉફ્ટીસને જરૂર જણાઈ અને અસમવસાત યુધીડમસ પોતાના કેટલાએક ખુશામતખોર મિત્રોની સાથે એક લખામો બનાવનારની દુકાને બેઠો હતો ત્યાં સૉફ્ટીસ જઈ આવ્યો અને પોતાના સભાષણની શરૂઆત કરી]

સાધે — મને લાગે છે કે યુધીડમસે પોતાના પહેલા ભાષણની તૈયારી કરી ચૂકી છે, અને હું ધારૂ છું કે તે નીચે પ્રમાણે જરૂર કરશે ” અહો ! એથેન્સવાસીઓ ! હું કદાપિ ભાષુસ પાસેથી કદાપિ કશું પણ શીખ્યો નથી, તેમ જ નેઓ વાણી અને ક્રિયામાં કુશળ કહેવાય છે તેમની સાથે મેં વાતચિત કરી નથી, અને કદાપિ સુઘને મેં મારા ગુરુનું પદ આપવાની દરકાર કરી નથી મેં એથી ઉલટું જ કહ્યું છે એટલે કે હું કદાપિ ભાષુસ પાસેથી કશું શીખ્યો નથી એટલું જ નહિ પણ તેવું દેખાય પણ નહિ તે માટે મેં સભાજ લીધી છે, અને તો પણ-કસા પૂર્વ ચિંતન વગર અને જે સલાહ સુઘે તે તમને આપવાને હું તત્પર છું ” (આમ બોલ્યા પછી સૉફ્ટીસે એ જ ભાષણનો નીચે પ્રમાણે પરિહાસ કર્યો હતો) ” અહો ! એથેન્સવાસીઓ ! હું કદાપિ કદાપિ ભાષુસ પાસેથી વેદક શીખ્યો નથી, અને કદાપિ વેદને મારા ગુરુનું પદ આપવાની મેં દરકાર કરી નથી મેં એથી ઉલટું જ કહ્યું છે એટલે કે હું કદાપિ ભાષુસ પાસેથી કશું શીખ્યો નથી, એટલું જ નહિ પણ તેવું દેખાય પણ નહિ એ માટે મેં સભાજ લીધી છે, અને તો પણ—તમે મને વેદની પદિ આપો એમ હું ઇચ્છું છું, કારણ કે હું તમારા પર પ્રયોગો કરીને જાણવાનું જાણી લઈશ ”

(સિદ્ધાંતના પ્રતિહાસમાંથી)

એનાક્રિન કહે છે કે આ પ્રમાણેની શરૂઆત સાંભળીને બધા હસી પડ્યા હતા.

આ સિવાય એ જ યુધીડમસને સૉફ્ટીસે જેવના અસ્તિત્વ વિષે આપેલો રાજ્યો પણ એટલે જ તાજુબ કરનારો છે—વિસ્તારભવને લીધે આપણે તે અત્ર જોઈ શકીશું નહિ.

જ્યારે જ્યારે સૉફ્ટીસ સલાહમાં ભણે, ત્યારે ત્યારે તે લોકો થોડોવાર પછી નિઃસહ્ય અકાર્ણ જતા અને અત્યુત્તર આપવાનો કસો જ વિચાર મનજમાંથી મટાડે ઉતરી આવે નહિ, અને ત્યારે પછી તેઓ ચિડવાઈ જતા તથાપિ ચિડવાઈ જાય, એટલે સૉફ્ટીસ એઓને છટકવા દેતો નહિ તેઓ જ્યારે રોષે ભરાય અને આગ્રહવળી લહુઆ નાંખી સૉફ્ટીસને હડધુત કરે ત્યારે ધીમે રહીને અને પૂછુ શાન્ત મહેરે સૉફ્ટીસ માર્મિક ચિત્તચારી ચાપતો ચોરીચોરી સાથેના સવાદમાં આમ અને હું ત્યારે એણે કેવા વચન વાપરેલાં તેની વાનગી ધરૂ — ‘ પડિનરાજ !

દુષ્ટ કરીને મ્હારી અલ્પ શુદ્ધિ સમજી શકાય, તેવું લાપશ્ચ કરીને મ્હારી શક્તિ સમાધાન કરશે. મ્હારાજ! આપના સૂક્ષ્મ તેમ જ ગ્રીહ પ્રજ્ઞો સમજવા જેવી મ્હારામાં શુદ્ધિ નથી, અને તે ધ્યાનમાં રાખી શકાય, તેની રમરજી શકિત પણ નથી માટે ગુપ્તવાદા ભરેલું જોયેા મા ' આમ બોલવાનું પ્રયોજન કેવળ એટલું જ હતું કે સોફીસ્ટો માત્ર ધૂર્તતાની પદ્ધતિએ સખ્દપાકિત્ય જ વાપરતા હતા.

ગમે તેમ ત્હોમ સોફિસ્ટીસની આવી શૈલીથી ધણી લોકો તેના શત્રુ થવા પામ્યા, એ તો ઉચિત છે કે વિચારશીલ અને ઉમદા હૃદયના લોકો ત્હેની ગોઝ કરે જુએ, અને એથી ઉમદૂ નબળા અને હલકા મનના માણસો ત્હેની આવી પદ્ધતિથી ચિચ્ચાઈને અિષત કરે. તથાપિ અદાવતો અને નીચ ચર્ચાઓ સહેવા માટે એના પીઠ કાચનાની હતી.

શત્રુઓને જ્યારે એને છેક નારાજ કરવા અથવા એનું બારે અપમાન કરવાનું સવાદ દ્વારા કે કોઈ અન્ય પ્રકારે સુઝયું નહિ, ત્યારે તેઓએ એને લગતું ઉલટી રીતનું એક નવું નાટક ઉપગમવી કાઢ્યું અને સોફિસ્ટીસનો ખરાબમાં ખરાબ અંસર કરે એવો પાઠ અહર ભજવી ખતાવવામાં આવ્યો. આ નાટક જ્યારે ભજવાયતું હતું, ત્યારે સોફિસ્ટીસને આમત્રણ કરેલું નમ્ર હૃદયના સોફિસ્ટીસ એનો અનાદર નહિ કરનાં ચિએટરમાં ચમત્ કર્યું, અને જ્યારે એણે ભણ્યું કે આ નાટક કેવળ કપોળકલ્પિત રીતે પોતાને અપમાન આપવાની ખાતર જ ઉપગમવી કાઢ્યું છે, ત્યારે તે પણ તેટલો જ શાન્ત, સહનશીલ અને હસ્યુભો રહેતો જણાયો—આ ઠેટ્યૂ આત્મ પ્રમળ! સોફિસ્ટીસનો વેપ આવે, ત્યારે તેને ખીજવવાની જ ખાતર ભણીશુએ “ઓડીવન્સ” પૂછતા કે આ સોફિસ્ટીસ કયો? ત્યારે સોફિસ્ટીસ પોતાની “સીટ” પરથી ઉભો થઈને સવપર દષ્ટિ ફેરવી માયાણુ સ્વભાવે કાગળ શબ્દોમાં બોખતો કે —સોફિસ્ટીસ આ રણી, મારા તરફથી નાટકકારોને કોઈ દહાડો રીવી રીતે સતોષ થયેયો નહિ, તે આમ આડકતરી રીતે થયો તે ભણી મ્હને પણ આનંદ થાય છે, અને પ્રેક્ષક-ગર્ગીએ આનંદની વધાર્માં હું આને આપ સવળાઓને “હસાવવાની” મિજબાની આપવા ભાગ્યશાળી બન્યો છું! બેશક, એ આ એલથી બધાને આનંદ જથતો હોય તો તેની ખાતર મ્હારે મશ્કરી વેઠી લેવી જ એઈ એ” સવળા સ્તબ્ધ જ બની ગયા, અને વધારે સ્તબ્ધ તો તેથી જ બન્યા કે નાટક લાજવતા તેઓએ જે પરિણામ આણુવા પારેલું, તે બાંધ્યું જ નહિ.

આત્મશ્રદ્ધા, સાત્વિકવર્ત્ત, આમાણિકતા અને સત્ય-ધાયને માત્ર આપવાડ તો હજી હવે જ સોફિસ્ટીસ આપણને શિખવશે.

જ્યારે નાટકનો યત્ન નકામો ગયો, ત્યારે અધિકારી વર્ગે તેનું કસક કાપવા એકાગ્રી ગભીર આરોપ તેના ઉપર ટાળી પાડ્યો હતો. આ આરોપ મજબૂત અને બંધબેસતો હતો તે એ કે —એથેન્સના ઊકરાઓને એ જે શિક્ષણ આપે છે, તેથી ઊકરાઓની શુદ્ધિ સોફિસ્ટીસ જેવી ઝઝી અને જડ (1) બની જાય છે! અને એ તો ખઈ જ કે

સૉફિસ્ટીસ પોતાના જેવા (તત્ત્વવેદતા) બીજાઓને શિક્ષણ અને સસર્ગ દ્વારા બનાવી શકે-અને તે સોફિસ્ટીસની રીતે રહે. એક સૉફિસ્ટીસ જ્યારે આવે તો બારે પડતો હતો, તો તેના વધારે સૉફિસ્ટીસ કેશને હકાવી મૂકે એ સ્પષ્ટ છે. ત્યારે છોકરાઓ બચડતા હોય તો સૉફિસ્ટીસને એવો હુકમ કર- માવવામાં આવે, કે તેણે હવે પછી છોકરાઓને શિક્ષણ આપવાનું માંડી વાળવું, પરંતુ જે છોકરાઓ બચડી ગયા (૧) છે તેને માટે તો સૉફિસ્ટીસને સગ થવી જ જોઈએ-આવા ભાવર્થની અરજી થઈને ન્યાયાધિશને પહોંચાડવામાં આવી. આ વાતની સૉફિસ્ટીસના અનુયાયીને (મિત્રને) અમર પડી એટલે એક નિર્ણય આપ્યો અન્યાયથી માથો જશે એવી નમણી દહેશતથી તેણે અરજીનો એવો સરસ રહિયો થઈ કહાડ્યો કે જેથી ભલભલતા કોર કાળજીના ન્યાયાધિશને તેના તરફ માન અને ભક્તિ ઉપજ્યા સિવાય રહે નહિ. જ્યારે આ રહિયો થઈને સૉફિસ્ટીસને બતાવવામાં આવ્યો, ત્યારે તેણે એવો જવાબ આપ્યો કે, "મિત્રના બચાવ માટે આ રહિયો જે ઘડ્યો છે, તે અત્યાર શાસ્ત્રના નિયમોને અનુસરીને જોઈએ. ઘડ્યો છે, વેદનો પ્રમિતની ધીરજ અને અભિપ્રાયને મળતો આવતો નથી. અને તેથી મને તે શોભાતો હોય તે નહિ હોવાથી મારે તે માન્ય નથી."

છેવટ કેસ ચાલ્યો, અને સૉફિસ્ટીસ પાસે બચાવના પૂરાવા માંડવામાં આવ્યા, ત્યારે તેણે કોઈ પણ દલિલ એવી રજૂ કરી નહિ કે, જેથી દવાની ખાતર પણ ન્યાયાધિશ તેના પર રહેમ નજરે નિહાળે. ઉલટું એણે તો એવું જ કહેવા માંડ્યું કે — "મારા પર જે આરોપો ટોળી પાડવામાં આવ્યા છે, તે ત્રિવલ્લ કમળના વચરના-નમાના મિત્ર પ્રયોજન છે અને તે હું ખોટું કહેતો જાઉં તો તમારે તે પૂરવાર કરી આપવું જોઈએ કેવાં કારણોથી, કેવાં બનાવોથી અને કેના કહેવાથી મારી કૃતિ અથવા મારાં આચરણ અવગા માર્ગે દોરનારાં પૂરવાર કરે છે તે જ પ્રથમ તો મને સમજાણુ વિવિધ કરવું જોઈએ." સૉફિસ્ટીસે પોતાનું નિરૂપણ, અને દૃઢ નિશ્ચય સાબિતનારના લક્ષમાં સ્પષ્ટ આવે તેવી રીતે પ્રદર્શિત કર્યાં, અને તે વખતે તેના મહેરો, તથા અગચેટા પણ દરિયાદીના જેવાં ન હતાં તે જોઈને તો દિતાવરી અને ગભીરતાથી બોલ્યો હતો કે, તે ઉપરથી એ, જાણે ન્યાયાધિશનો ગુરુ જ કેમ ન હોય તેવો ભાસ થતો હતો. તો પણ તેના બોલવામાં તે જરા પણ મર્પાદા, ઝાળાઓ ન હતો. અને તો પણ પહેલેથી નિશ્ચય કરી બેઠેલા ન્યાયાધિશને એના તરફથી જરા પણ (આશા રાખવામાં આવી હતી તેવી) ખુશામતો, માન કે અજીજાજતી નમ્રતા ન મળી એટલે તેઓ ગુસ્સે થયા અને સૉફિસ્ટીસને પોતાના પર ટોળવામાં આવેલા આરોપની ક્ષમા ન માગે તો તેને એર આપી જાન લેવાની સગ કરમાવાનો ચૂકાદો થયો. સત્યનિષ્ઠ સૉફિસ્ટીસે અન્યાયયુક્ત ક્ષમા નહિ માગતાં મોતને વધારે પસંદ કર્યું, ત્યારે

કૃપા કરીને મ્હારી અલ્પ બુદ્ધિથી સમજી શકાય, તેવું લાગણ્ય કરીને મ્હારી તકાનું સમાધાન કરશે। મ્હારાજા! આપના સૂક્ષ્મ તેમ જ ગ્રૈહ પ્રત્યો સમજવા જેવી મ્હારામાં બુદ્ધિ નથી, અને તે ધ્યાનમાં રાખી શકાય, તેરી રમરણ સક્તિ પણ નથી માટે ગુચરાડા બરેલુ બોલો મા ' આમ બોલવાનું પ્રયોજન કેવળ ઐટલ જ હતું કે સોફીસ્ટો માત્ર ધૂર્તતાની પદ્ધતિએ શબ્દપાંડિત્ય જ વાપરતા હતા।

ગમે તેમ હોય સોફીસ્ટીસની આવી ચૈલીથી ઘણા લોકો તેના ચતુર યવા પામ્યા, એ તો ઉચિત છે કે વિચારશીલ અને ઉમદા હૃદયના લોકો ત્હેની ચોખ્ખ કદર જુએ, અને એથી ઉશ્કડૂ નબળા અને હલકા મનના માણસો ત્હેની આવી પદ્ધતિથી ચિદ્વાદિને અત્યવત કરે। તથાપિ અદાવતો અને નીચ ચર્ચાઓ સહેવા માટે એના પીઠ કાચમાની હતી ।

શત્રુઓને ન્યારે એને છેક નારાજ કરવા અથવા એનું કારે અપમાન કરવાનું સવાલ દ્વારા કે કોઈ અન્ય પ્રકારે સુઝ્યું નહિ, ત્યારે તેઓએ એને લમતુ ઉવડી રીતનું એક નવું નાટક ઉપજાવી કાઢ્યું અને સોફીસ્ટીસનો ખરાબમાં ખરાબ અસર કરે એવો પાઠ અદર બજાવી બતાવવામાં આ પો આ નાટક ન્યારે બજાવાવતું હતું, ત્યારે સોફીસ્ટીસને આર્મનજ કરેલું નંત્ર હૃદયના સોફીસ્ટીસે એનો અનાદર નહિ કરતાં યિએટરમાં ગમન કર્યું, અને ન્યારે એણે જાણ્યું કે આ નાટક કેવળ કપોળકલ્પિત રીતે પોતાને અપમાન આપવાની ખાતર જ ઉપજાવી કાઢ્યું છે, ત્યારે તે પણ તેટલો જ શાન્ત, સહનશીલ અને હસમુખો રહેતો જણાવે—આ કેટલું આત્મ પ્રમળ। સોફીસ્ટીસનો વેપ આવે, ત્યારે તેને ખીજવાવાની જ ખાતર જાણીજીજીને “ઓડીયન્સ” પૂછના કે આ સોફીસ્ટીસ કયો ? ત્યારે સોફીસ્ટીસ પોતાની ‘સીટ’ પરથી ઉભો થઈને સર્વપર દષ્ટિ ફેરવી માયાળુ સ્વભાવે કામળ શબ્દોમાં બોલતો કે—સોફીસ્ટીસ આ રહ્યો મારા તરફથી નાટકકારોને કોઈ દહાડો। સીધી રીતે સતોષ થયેલો નહિ, તે આમ આડકતરી રીતે યથો તે જાણી મ્હને પણ આનંદ યાય છે, અને પ્રેક્ષકવર્ગીએ આનંદની વધાર્ધમાં હું આજે આપ સવળાએને “હસાવવાની” મિજબાની આપના લાગ્યશાળી બનેા છૂ। બેસક, એ આ બેસથી બધાને આનંદ જાયતો હોય તો તેની ખાતર મ્હારે મફતરી વેડી લેવી જ બેઈ એ ” સમજા સ્તબ્ધ જ બની ગયા, અને વધારે સ્તબ્ધ તો તેથી જ બન્યા કે નાટક બજાવતા તેઓએ જે પરિણામ આણવા ધારેલું, તે આનંદ જ નહિ

આત્મપ્રદા, સાત્વિકવૃત્તિ, પ્રામાણિકતા અને સત્ય-ન્યાયને માત્ર આપવાનું તો હજી હવે જ સોફીસ્ટીસ આપણને સિખવશે

ન્યારે નાટકનો યત્ન નકામો ગયો, ત્યારે અધિકારી વર્ગે તેનું કાસલ કાઢવા એકાદ મજીર આરોપ તેના ઉપર ઢાળી પાડ્યો હતો આ આરોપ મજબૂત અને બંધબેસતો હતો તે એ કે - એવે-સના છોકરાઓને એ જે શિક્ષણ આપે છે, તેથી છોકરાઓની બુદ્ધિ સોફીસ્ટીસ જેવી ઝંઝી અને જડ (!) બની જાય છે। અને એ તો ખર્ચ જ કે

નર્મથી જ્યારે ટપક્યા ત્યારે સમય સાંધીને કેટલા નામના એક પ્રીણ મિત્રે કારાગૃહમાંથી ન્હાસી છૂટવાની કરેલ એમવાઈ સૉફ્ટીસને તેને કહી સજાગવી ત્યારે સૉફ્ટીસે તેના મનનું સમાધાન કરતાં કહ્યું કે “હૂ જે રાજ્યમા વસુ રૂતે રાજ્યનો સ્વીકાર કરીને જ હું વસ્યો હતો, તે હવે હૂ સામાન્ય રીતે લોક રિવાજને ઓળખીને ન્યાયને તી રીતે હડગેતી મુકું ? ન્યાયને મારે માન આપવું જ જોઈએ પછી ગમે તો તે ખરો હોય કે ખોટો, અથવા મને કહો કે અર્ધાથી ન્હસાડીને ત્હમે મ્હને ક્યાં લઈ જશો-એવી કેવી જગા છે કે જ્યાં માણસ સત્તા જીવતો જ રહેતો હશે !”

મરણને આગળે દિવસે તેના મિત્રોએ જોડતો સનગદાગ યોધ, અને સ્નેહીતા સહજીવનનો લાભ સેવાય તેટલો સીધો, અને ખીજે દહાડે તૈયાર થઈ આવેલા ઝેરના પ્યાસાને-મ્હાના પ્યાસાની પેટે મઠમટાવી ગયો-અથવા કહો કે એ ઉર્ડૂ વેરાનમા ખીનેના પુષ્પ વેરાનને માટે ડાન્સ નહિ, તે છેવટ પુષ્પના નિષળવનાર-દેવને ઘિર ચડ્યું

‘મ્હાનામા મ્હાનો જી છે’ એવું કહેનારના મ્હોમાં હાથર મારનાર આ વિરન વીરલો આપણને શું શીખવે છે ? કાષ્ટએ સ્નેહને માટે પ્રાણની પરવા કરી નથી પણ આણે સત્ય-નીતિને ખાતર દેહ છોડવા-કે જે દેહના વિચારથી એને છે. મારા જ હળસો નટખગીઆઓ આખરે પરનાઈને ઝૂરી ઝૂગીને અને વગર મેતે મરો જવા પામ્યા હતા અને સૉફ્ટીમ લાખેલ સવિધ્ય (પાછળથી કદર અમગે) ખર પડવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો

સપ્તળી વાને સૉફ્ટીસની પ્રશસા અને એવું અનુકરણ કરવા જેવું પ્રસ્તુત પ્રમગોમાંથી વાચકને મળી આવે, તે છતાં મ્હારે જણાવવું જોઈએ કે સૉફ્ટીસને સવગા જ મ્હાતા ન હતા (એવું પણ આમાંથી તારવી શકાય) નથાપિ ન મ્હાનાર વગ કેવી કાટિનો હોવો જોઈએ-તેમ જ તે કોગીને વર્ગ તેના સત્ય વર્તનને પણ કેવી દષ્ટિથી જુલે તે સમજવું કંઈ જ અવડું નથી અને એતો ઉચિત છે કે દુનિયામાં એવો કાઈ પણ સર્વ માન્ય પુરૂષ થવા પામ્યો નથી-ને ઘરો પણ નહિ અને જો તેમ થાય તો દુનિયાને ‘દોગી નુ લાગતું વિશેષજી અરથાને કહેવાય શામનેા દાખતો આપણે લઈશું તો પણ તેને વગોવનાર વર્ગ હતો અને આ મિવાર કાઈપણ દષ્ટાન જોતાં તેવી જ મનસુખ બદાર પડવાની

ત્યારે આનો હવે ઉપરદાર કરીએ તો સૉફ્ટીસના જીવનની ઝાંખીપરથી એક તો તે મહાત્મા પાને યોગ્ય કરે છે, અને એ મહાત્માનું રહસ્ય કેવું હોય-તે સ્પષ્ટતાથી ઉતારીએ તો -“સાધુજનોનું રહસ્ય સરંચા વિજયથી પ્રવર્તે છે, તે વિજયથી પ્રવર્તે છે તો કેવું હશે ? વાંચનાર ! તેમનાં ઉચ્ચની જ્ઞાતિ પ્રિયગુણથી છલોજન ભરેલી હોય છે, તેમની વાગીમાં નિયમ હોય છે તે વિનયથી મધુર હોય છે, તેમની શુદ્ધિ સ્વભાવથી જ સરલ, સત્યનિષ્ઠ ને કલ્યાણુમયી હોય છે, અને તેમના

તેના એક મિત્રે કાળાવાલા કરતા દીનવળે કહ્યું કે “અરેરે! બીન અપરાધી માર્યા જવ છે.” બાલા સૉક્રેટીસે એને શાન્ત પાડ્યા કયું

“પ્રજુના દરબારમા અપરાધી હરીને પ્રવેશવું તમે પસંદ કરો છો?” અને આવું બોલતી વખતે તેના વદન પર એજસ અને હરર જ રમતાં હતા સદનશીલનાની, દંડતાની અને ધૈર્ય પરના આદીનની સીમા શુ જહીં નથી? વળી ન્યાયાધિપોને પણ આમ જ કહ્યું કે—“મને કાર મારો, પણ મને પીકરાવું તમાગયા કયું જ સામર્થ્ય નથી” સૉક્રેટીસના આ વાક્યોમાંથી એવો બાવાથ નિતરે છે કે, નશીમ એ ધન, દોનત, આરોગ્ય અને મનુષ્ય વગેરે શરીર લેણુમ શુર સપત્તિનું હરણુ કરી શકશે પણ તેથી વણુ નુકસાન નથી કારણ કે ‘હું’ એ શરીર નથી પણ તે તો આ મા છે, અને આત્માનું સત્યરણુ, તેની નિર્દોષતા અને જ્ઞાતિય જે અદરનાં ચેતન્ય છે, (તે ઉત્તમ સપત્તિ છે), બળાતકારે ઘર્ષ લેવાને બહારનાં સાધન છેક નમાસા ॥

પાપ સિવાય બીજા કશાથી પણ ન કરવું તેનું તેના શિષ્યો પ્રત્યે પ્રથમ જ શિક્ષણ હતું અને તેના અમત કરાવ્યા અત્રે જોવાય છે તે જ પાપ કરનાર હન તે બેચક ન્યાયાધિપોને પગે પડ્યો હત, અને તેણે ક્ષમાની બીજ માગી હત તથાપિ નેતુ તે હતું જ નહિ તેને ખાતી હતી કે “આજના લોકો મને પૂરા જોળખતાં નથી, પણ હવે પછી થનાર લોકો આ મ્હારી આશિષતની પૂરી પરીક્ષા કરશે”

કહેવાય છે કે સૉક્રેટીસ કારામહમા ગયો ત્યારથી કારામહ નામ શીટીને તેની ટાટડી ‘સત્યાર’ નામથી જોળખાતી !

ગરીમની ઝૂપડીમાં જન્મેતો આ પુકપ-નરવીર આપણને વધારે વધારે તેજ નથી બક્ષતો ! ફિલસૂફા કહે છે તે ન્યાયે-અ-દનકાષ્ટ જેમ બસાય તેમ તેમાંથી વધારે પરિમલ પમરે-એ રીતે-ધણી વિપતિમાં આપણને સૉક્રેટીસ ધણો મહાન નથી લાગતો ? અરે-એક મહિના સુધી જેલમાં રાખી ત્યારપછી ઝેર આપી જન મેવાને કરાવ નહીં થયા પછી પણ, કારામહમાં જ્યારે એક એનો મિત્ર એને મગરા ગયો, ત્યારે સૉક્રેટીસને શાન્તિથી ધસવસાટ ઉઠવો જ જોયો હતો ! શી શાન્તિ ! અને શી નિખામસતા ! ! રિયર અને નિશ્ચિત નિયમોને તે વળગી રહેતો, અને તે કોઈને છોડ્યો છૂટે જ ન હતો આને લોકો તો શુ ? પણ તેના અગત મિત્રો હક કહે તો-અથવા લુખી ફિલસૂફી કહીને મનના માળા યઈ જતા ! સૉક્રેટીસે આના સમાધાન માટે “આત્માના અમરત્વ” વિષયે વિદિત કરેલો વિસ્તૃત વિષય ધણો મનન કરવા યોગ્ય છે અને એના પ્રજળે જ મિત્રોને કૈંક શાન્તિ મળી હતી

વળી ઝેર પીવાને દહાડે જ્યારે એનો સગા વહાતાં ટોળે મળ્યાં, બી પોતાનાં માળકોને ઘઈને જાતી ફાટ રકકકળ કરતી આવી, ત્યારે વાત્સલ્યનાં અગ્રે બેચાર મિન્દુ સૉક્રેટીસના નય

નમાંથી જ્યારે ટપકયાં, ત્યારે સમગ્ર માંથીને દેટે. નામના એક પ્રતીજ્ઞ મિત્રે કારામદમાંથી ન્દાસી છૂટવાની કરેલ જોગવાઈ મોંકેટીસને તેણે કહી સમજાવી ત્યારે મોંકેટીમે તેના મનનું સમાધાન કરતાં કહ્યું કે “હું જે રાજ્યમાં વસું છું, તે રાજ્યનો સ્વીકાર કરીને જ હું વચ્ચે હતો, તે હવે હું સામાન્ય રીતે લોક રિવાજને ઓગળીને ન્યાયને શી રીતે દડમેની મુકું ન્યાયને મારે માન આપવું જ જોઈએ પછી ગમે તો તે ખરો હોય કે ખોટો, અથવા મને કહો કે અદાંથી ન્દસાડીને ત્હમે મને ક્યાં લઈ જશો-એવી કેવી જગા છે કે જ્યાં માધુમ સમ જીવતા જ રહેનો હશે.”

મરજીને આમલે દિવસે તેના મિત્રોએ જોડે. મનગાગા જોવા, અને સ્નેહીના સહજીવનનો લાભ લેવાય તેટલો લીધો, અને બીજે દ્વાડ તૈયાર થઈ આવેલા ઝેરના પ્યાતાને-ચ્હાના પ્યાલાની પેઠે ગટગટાવી ગયો-અથવા કહો કે એ ઉર્દુ વેગનમા ખીનેના પુષ્પ વેરાનને માટે ઓળખુ નહિ, તે છેવટ પુષ્પના નિપળવનાર-દેવને સિર ચાંચુ.

‘જ્હાનામાં જ્હાનો જીવ છે’ એવું કહેનારના મ્હોમાં હાથ મારનાર આ વિરન વીરનો આપણને શું શીખવે છે? કાંઈએ સ્નેહને માટે પ્રાણની પરવા કરી નથી, પણ આણે સત્ય-નીતિને ખાતર દેહ છોડ્યા-કે જે દેહના વિચોગથી એને છે. રેનાગ જ હજારો નટખડીઆઓ આખરે પસ્તાઈને સૂરી સૂરીને અને વગર મેતે મરો જવા પા પા હતા અને મોંકેટીમે ભાખેલ લવિષ્ય (પાછળથી કદર આશરો) ખર પડવાની પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો.

સપ્તળી વાને સોંકેટીસની પ્રસંસા અને એનું અનુમરણ કરવા જેવું પ્રસ્તુત પ્રયત્નોમાંથી વાચકને મળી આવે, તે છતાં મ્હાં જણાવવું જોઈએ કે સોંકેટીસને સપ્તળા જ ચ્હાતા ન હતા (એવું પણ આમાંથી તારવી કઠાય) તથાપિ ન ચ્હાનાર વગ કેવી કાંટિનો હોવો જોઈએ-તેમ જ તે કોગીને વર્ગે તેના ક્ષત્ય વર્તનને પણ કેવી દર્શિથી જુલે તે સમજવું કાંઈ જ અશક નથી અને એતો ઉચિત છે કે દુનિયામાં એવો કોઈ પણ મર્વ માન્ય પુરૂષ થવા પામ્યો નથી-ને યજે પણ નહિ અને જે તેમ થાય તો દુનિયાને ‘દોરમી’ નું લાગતું વિશેષજી અસ્થાને કહેવાય શકે. જામતો આપણે લઈશું તો પણ તેને વગેરેનાર વર્ગ હતો અને આ સિવાય કોઈ પણ દષ્ટાંત એતા તેવી જ મતનન બહાર પડવાની.

ત્યારે આનો હવે ઉપસહાર કરીએ તો મોંકેટીસના જીવનની ઝાંખીપરથી એક તો તે મહાત્મા પદને યોગ્ય કરે છે અને એ મહાત્માનું રહસ્ય કેવું હોય-તે સ્પષ્ટતાથી ઉતારીએ તો - ‘સાધુજનોનું રહસ્ય સર્વથા વિજયથી પ્રવર્તે છે, તે વિજયની પ્રવર્તે છે તો કેવું હશે? વાચનાર ! તેમના હૃદયની વૃત્તિ પ્રિયગુણોથી ધ્વજાન લારેલી હોય છે, તેમની વાણીમાં નિયમ હોય છે તે વિનયથી મધુર હોય છે, તેમની શુદ્ધિ સ્વભાવથી જ સરલ, સત્યનિષ્ઠ ને ક-વાણુમરી હોય છે, અને તેમના

પરિચયમાં નિન્દાપાત્ર પદાર્થનો સેષ હોતો નથી જન્મતના રસ પ્રથમ ઇષ્ટ હોય છે, તો પછીથી જગડે છે ને પછીથી ઇષ્ટ હોય તો પ્રથમ દશામાં વાધા બરેલા લાગે છે, તથાપિ સાધુજનના નિર્દોષ, સાત્ત્વિક, અને પ્રીતિકર રસ તો આગળ કે પાછળ સર્વદા વિપર્યય વિનાના જ રહે છે। મહાત્મા પુરુષોત્તમ નિષ્કપટ, તેમની નિર્દોષતા, અને એઓના વિશુદ્ધ રહસ્યો તે આ જ, વાચનાર ! ॥ પ્રમદ્દ હો કે સુષ્પન્દ હો, જે હો તે હો-તથાપિ તુ એટલું તો નિશક અને નિર્વિવાદ રીતે સ્વીકારજે કે સસાર રૂપ તિમિરથી બીડાયલા હૃદયપથને વિકસારનાર-કહો કે ઉપાકાર તે માત્ર સૂર્ય રૂપ સાધુચરિત જ છે-સાધુ જીવનના વાંચન મનને નિર્દિધ્યાસનદ્વારાજે જ એઓનાં તેજ બરેલાં કિરણ નયનના દોરદાર હૃદયમાં ઊતરી આત્મા અજવાળી શકાય છે તથાપિ તે પશુ ખરૂં કે સૂર્ય પોતાની પ્રભા પાચે છે તો સર્વે યજ્ઞે, પરન્તુ દેખાતી રીતે નિયમિતપણે તો કમળ જ વિકસે છે।

વર્તમાનચર્યા.

લેખક—૨ મનસુખલાલ આત્મશાસ્ત્ર આચાર્ય, બી એ, એસએન બી

૧. લૉર્ડ હારિજનનું ભાવિદર્શન.

લૉર્ડ હારિજનનાં ભાષણો હૃદયની સાદી અને સીધી ભાષાના ઉદ્ધારો હોય છે, અને તેથી તેના તરફ આ દેશના લોકોનું હમેશાં ગંભીર ધ્યાન જોવાય છે. ગયા માસમાં સનદી અને લશ્કરી અમલદારોની બનેલી મુનાઇટડ સર્વિસ કમિટી તરફથી લૉર્ડ હારિજનના માનમાં ભોજનનો એક મેળાવડો કરવામાં આવ્યો હતો. તે પ્રસંગે તેઓ નામદારે એક લાગણીભર્યું અને સ્મરણીય ભાષણ કર્યું હતું. લૉર્ડ હારિજન સામાની સેવાનો સ્વીકાર કરવામાં જેટલા ઉદાર છે તેટલા તેઓ પોતાના વિચારો દ્વિઅવધી દર્શાવવા માટે બળ્ણીતા છે, અને તેથી તેઓના વિચારો પ્રતિ માનની લાગણીથી જોવામાં આવે છે. આ દેશના સનદી અને લશ્કરી અમલદારોએ પોતાને જે કિંમતી મદદ કરી હતી તે પ્રતિ આભારની લાગણી પ્રતિવ કરતાં, તેમણે દિલ્હીની ભવિષ્યની રાજ્યનીતિ સમન્ધી આશાજનક વિચારો દર્શાવ્યા હતા. આ દેશના ઉપર ખરી સત્તા મોટે ભાગે સનદી અને લશ્કરી અમલદારો વધાવે છે. દિલ્હી રાજકીય પ્રગતિમાં તેઓ વારંવાર વિદ્યો નાંખે છે તથા દિલ્હી “રજરજી” ની જામણીને તેઓ હસી કહાડે છે, એ વાત સુવિદિત છે. મનુષ્ય માત્ર સત્તાપ્રિય હોય છે, અને સનદી અને લશ્કરી અમલદારો પશુ પોતાની સત્તામાં

કોઈ રહેજ પશુ ભાગ પડવે તે માટે તૈયાર નથી એ હિન્દની ઉન્નતિના માર્ગમાં મહાભારત યુદ્ધની છે સ્થિતિ આવી હોવાથી સનની અને ઘસકરી અમનદારોના આ દેશ પ્રતિના ધર્મનો જે જોયો આદર્શ લોડે હાડિને મુક્યો તે માટે હિન્દનું હૃદય ઉપકારવશ અને લોડે હાડિને કહ્યું હતું કે સ્વતંત્રતાની અને સ્વમાનની લાવનારો તથા પાત્રાત્ર્ય સંસ્કૃતિના વિચારો ઈસ્ટને જ આ દેશમાં ઉત્પન્ન કર્યા છે, પશુ તેનાથી જ તેણે હવે સંતોષ માનવાનો નથી જે રાજકીય આકાંક્ષાઓના બીજ તેણે આ દેશમાં વાળ્યા છે તેને ઉછેરી, સર્વાર્થિન કરવાનું કામ પશુ તેનું પોતાનું છે આગળના અમનદારોના આદર્શો જોયા હતા તથા તેઓનું કામ સ્મૃતિપાત્ર હતું તેમાં કંઈ શંકા નથી, પશુ વર્તમાનમાં અને ભવિષ્યમાં આ દેશની રાજકીય પ્રગતિનો માત્ર સાદ અને સુરક્ષિત કરવાનું યશસ્વી કામ દાલના અમલદારોનું છે અંગ્રેજ અમલદારોએ હિંદના મિત્ર અને સત્તાધિકારી થવાનું છે નીચેના અર્થગભીર શબ્દોમાં તેઓને તેઓના કાર્યનો ખ્યાલ હોમંજો આપ્યો હતો.

"આ કાર્ય કરવાને માટે તમારામાં સહાનુભૂતિ (Sympathy) તથા કલ્પનાશક્તિ (Imagination) એ બે ગુણો જોઈશો અને સ્વાર્થ ત્યાગ કરવાને માટે તમારે હમેશાં તત્પર રહેવું પડશે, કારણ કે એટલું તો ચોક્કસ છે કે હાલમાં તમે જે સત્તા ઝોગવો છો તેમાંથી થોડી થોડી તમારે ધીમે ધીમે આપી દેવી પડશે એટલું તમે પાદ રાખજો કે ઈસ્ટને બૂનકાગમાં આ દેશમાં મહાન કાર્ય કર્યું છે પશુ ભવિષ્યમાં હિંદને સ્વરાજ્ય મળે એવી રાજકીય ઉન્નતિને ઉત્તેજન આપવાનું તથા તેને યોગ્ય રસ્તે દોરવવાનું યશસ્વી કાર્ય હજી તહેજે કરવાનું છે હિન્દુસ્તાન પોતાનું રાજકીય લક્ષ્ય તરત પ્રાપ્ત કરી શકે તેમ નથી અને માર્ગમાં ધણી મુશ્કેલીઓ છે તે ખરું છે, પશુ હું એવા ભવિષ્યને માટે પૂરતી મદદ રાખુ છું કે જ્યારે આરિય અને સ્વામિમાનથી મુદ્દા બની તેમ જ ગ્રેમ અને કૃતચત્તાની મનિયથી નેગાઈ હિન્દ સામ્રાજ્યના વિશ્વાસુ આશ્રિત ને જાને સામાજ્યના એક સાચા મિત્ર તરીકે ગણાયો આ આશય સપૂર્ણરીતે પાર પડે એવો દિવસ હજી નજીક આપ્યો નથી, પશુ અંગ્રેજ અધિકારીઓએ આ દુરના પશુ ૨૫૪ દસમ પ્રિનિ દટિ રાખવાની જરૂર છે આ ઉદ્દેશ પાર પાડવામાં અંગ્રેજ અધિકારી જેટલો વિજયી થયો તેના ઉપર જ અંગ્રેજ સરકારની આગર અને કાર્યદક્ષતાની જગત્ પ્રશંસા કરશે એ વાત તેણે રમરણમાં રાખવામાં રાખવાની છે "

એક વાર્તિકોંવને માટે કેવા દિમ્બનમથી અને દીવદષ્ટિવાળા શબ્દો ! વિમલ પૂર્વે " હિંદને સ્વરાજ્ય મળવું જોઈએ " એ ન્યાય માગણી હસી કદાડવામાં આવતી હતી અત્યારે તેના પડખા વડી દ્વાગસમાં સબળાય છે એટલું જ નહિ, પશુ હિન્દના સર્વપરી અધિકારી વાઇસરોયના બાપણમાં

પણ તેના અદિલનેનો વેગ દટિએચર ચાપ છે. દિનના નવા રાજકીય જીવનના પ્રમાણુ આ આશાજનક ચિન્હ છે. 'હિન્દને માટે સ્વરાજ્ય' એ હવે સ્વપ્નચિન્હની કલ્પના રહી નથી, એ તો આપણા વ્યવહારિક રાજકીય જીવનનું સાચું મણુવા માડ્યું છે.

૨. રશ્યાનિક સ્વરાજ્યને એક ફેટકો.

યોગ્ય વખત ઉપર સિંધ-હૈદરાબાદની મ્યુનિસિપાલિટી ઉપર સરકારે એક પત્ર લખ્યો હતો તેમાં મ્યુનિસિપાલિટીના કારભારની ગેરબવસ્થા, તેની નાણાં સમ્બંધી સ્થિતિ તથા ખીજા અનેક બાબતો ઉપર સખ્ત આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા હતા. મ્યુનિસિપાલિટીએ પ્રત્યેક આક્ષેપનો વિગત વારંવાર આપ્યો હતો. સરકારે તે ઉત્તરના પ્રત્યુત્તરમાં મેંમેર્ફોર્ડને લખીને જણાવ્યું છે કે મ્યુનિસિપાલિટીએ જે ઉત્તર વાળ્યો છે તે ઉપરથી એટલું તો જણાય છે કે તેના ઉપર જે આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા હતા તે સર્વાંશે સાચા નથી, તથાપિ તેનો કારભાર એટલો તો ગેરબવસ્થિત છે કે તેથી લોકોના હિતનું સંરક્ષણ થતું નથી. મ્યુનિસિપાલિટીના ઉત્તરનો કમવાર જવાબ આપવાનું સરકાર યોગ્ય ધારતી નથી, આજ એ ગંભીર બાબતો પર તે મ્યુનિસિપાલિટીનું ક્યાં બેઠે છે એક તો એ કે અગત લાગણી, લાગવગ અને બેદરજિને લીધે મ્યુનિસિપાલિટીને કારભાર જેટલો શુદ્ધ અને બવસ્થિત રહેવો જોઈએ તેટલો રહ્યો નથી, અને તેની કારોબારી સત્તા પર ખટતા અકુશની ગરજ. ખીજા બાબત એ કે તેની નાણાં સમ્બંધી સ્થિતિ ઘણી નબળી છે અને તેની બવસ્થામાં તેજી ધણી બેદરકારી રાખી છે જે ખર્ચ ચાલુ આવકમાંથી પગાર કરવા જોઈએ તે રીઝર્વ્સ ફંડમાંથી ચૂકવવામાં આવ્યાં છે. આથી સરકારનો એવો અભિપ્રાય છે કે મ્યુનિસિપલ કમિશનરની નીમણુંક કરવી તથા નાણાં સમ્બંધી સ્થિતિ સુધારવાને માટે ધરવેરા નાંખવાનો મ્યુનિસિપાલિટીએ ઠરાવ પસાર કરવો. આ તો બે સરતો કશું ન કરે તો જ સરકાર હાલની મ્યુનિસિપાલિટીના હાથમાં શહેરના કાર્યની સત્તા મહેવા રહે, નહિ તો તેના હાથમાંથી તે લઈ લેશે.

મ્યુનિસિપાલિટીએ પોતાના પર કરાયા આવેલા આક્ષેપોનો જે જવાબ આપ્યો છે તેની સારાસારતા બતાવવાને બદલે સરકારે તેના પર લાગવગ, અગત લાગણી, બેદરજિ વિગેરેના નવા આક્ષેપો કર્યાં છે. તેની સામીતીમાં એક દૃષ્ટાંત એ આવ્યું છે કે એક બાંદી દરના ઉપર કેટલાક આક્ષેપો થયા હતા તે છતાં તેને બદલિસ (gratuity) આપવાની મજૂરી આપવામાં આવી હતી. વિવેકચંદ્રિતો આ દુરપયોગ છે ખરો, પણ તેટલા ઉપરથી ગંભીર આક્ષેપો મૂકવા એ શું વાજગો છે? સેમસન કેસ વખતે ઇમ્પ્રુવમેન્ટ ટ્રસ્ટે શું કર્યું હતું? સેમસનના ઉપર લાય લેવાનો આરોપ સાબીત થયો હતો તે છતાં તેને શું allowance આપવામાં આવ્યું ન હતું? સરકારે ઇમ્પ્રુવમેન્ટ ટ્રસ્ટના હાથમાંથી સત્તા છીનવી લેવાની

ધમકી શુ આપી હતી? સફેત ચામડી બૂન કરી શકે જ નહિ એ સૂત્ર ક્યાં મુખી મા પ કરશુ? પણ આ બામનની ચર્ચા કરવાનું આમ સ્થાન નથી અત્ર તો સ્થાનિક સ્વરાજ્યના સિદ્ધાંત ઉપર જે ફટકો મારવામાં આવ્યો છે તેના સામે હમારી સખ્ત નાપસદગી દર્શાવીએ છીએ સ્થાનિક સ્વરાજ્ય એટલે કે મ્યુનિસિપાલિટીએ પોતાનું કામ પોને જ કરવું ધરવેશે નાંખે તો જ તમને કામ કરવા દઈશું એવી સરકારની ધમખીનું પરિણામ એ જ કે તમારું સ્થાનિક સ્વરાજ્યમાં પણ હમે હમારા બને તેટલા અકુશો નાખશું આવા નામના સ્થાનિક સ્વરાજ્ય કરતાં તે ન હોય તે બધારે સાફ મ્યુનિસિપલ કમિશનર નીમવાની સરત પણ તેટલી જ એખમબરેતી મુખાર્જ જેવા શહેરમાં મ્યુનિસિપલ કમિશનરનો દોર કેટલો બધો છે તે જે કેઈ જાણતું હોય તે ન્હાના હાના શહેરોની મ્યુનિસિપાલિટીઓમાં મ્યુનિસિપલ કમિશનર દાખલ કરવાની માગણી કદી પણ સ્વીકારશે નહિ મ્યુનિસિપલ કમિશનરની આવી મ્યુનિસિપાલિટીમાં નીમણુંક કરવી તેનો અર્થ એટલો જ કે તેને સરકારનું ખાતું બનાવવું એક તરફ સ્થાનિક સ્વરાજ્યની મર્યાદાઓ વિસ્તૃત બનાવવાને સરકાર આગ્રહ છે એવો ગભીર ઉલ્લેખ કરવો અને બીજી બાજુ હમારી સરતો સ્વીકારો, નહીં તો તમારા દાવમાંથી સત્તા છીનવી લઈશું એવી મ્યુનિસિપાલિટીને ધમકી આપવી કહેવું એક અને કરવું બીજું આ તે કેવો ન્યાય?

માત્ર આનન્દની વાત એટલી જ છે કે સીધ-હેંદરાગાદ મ્યુનિસિપાલિટીએ અપમાન-બરેતી આની સરતો સ્વીકારી પોતાનું જીવન લખાવવાની ના પાડી છે સ્થાનિક સ્વરાજ્યના સિદ્ધાન્તને માટે તથા પોતાના સ્વાભિમાનને ખાતર તેઓએ રાજીનામું આપ્યું છે તે યોગ્ય છે પોતાનું ગૌરવ જાળવી રાખ્યું છે તે માટે હમે તેમને અભિનંદન આપીએ છીએ, કારણ કે પોતાના માનીતા સિદ્ધાન્તના પર પાણી ફેરવીને જીવવાના કરતા તેવા કાર્યથી દૂર રહેવું એ જ વીરતાનું લક્ષણ છે

૩. મર અલી ઇમામ અને હિન્દની એકતા.

યોગ્ય વર્ષો થયાં હિન્દના રાજદ્વારી જીવનમાં હિન્દુ અને મુસલમાનો પ્રત્યે બહુ ખ્યાન ખેંચી રહ્યો છે અને તેનું નિરાકરણ કરવાને જે પ્રયાસો થયા છે તે હિન્દની એકતાનું શુભ ચિહ્ન ■ સર અલી ઇમામે સીમલામાં પોતાના માનમાં જે મેળાવડો કરવામાં આવ્યો હતો તે પ્રસંગે જે બાલણ કૃષ્ણ હજી તે હિન્દુ અને મુસલમાન બન્નેએ મનન કરવા જેવું છે તેણે હિન્દની એકતા સમઘી જે વિચારો દર્શાવે હતા તે “બાત પાડો અને રાજ્ય કરો” એવી રાજ્યનીતિનું સમર્થન કરનાર કેટલાક અંગ્રેજો છડિઅન પત્રકારોને જાણરા ફટકો સમાન છે

હિન્દુઓ અને મુસલમાનો જુદા જુદા ધર્મના છે, જુદી જુદી કામના છે અને તેથી તેઓના દિલ જુદી જુદી દીધામાં જ કાર્ય કરવામાં સમાયલુ છે એ લાગણી દેશની પ્રગતિને અટકાવનારી છે તે દૃષ્ટાત તરીકે યુનાઈટેડ પ્રોવીન્સસને કાર્યકારી કાઉન્સિલ નહિ આપવાને માટે હાઉસ ઓફ લોર્ડમાં હિન્દુઓ અને મુસલમાનોના મતભેદ અને મનોબેદની જે દલીલ આપનામાં આવી હતી તે ટાંકી જતાં જતાં સર અલી હામમના ઉપદેશનુ તાત્પર્ય એ હતું કે ધર્મભેદ અને ભતિભેદને જૂની જાદુ 'હુ દિન્દનો પુત્ર છું અને હિન્દની ઉત્પત્તિમાં જ મહાદેવ દિલ સમાયલુ છે' એ ભાવનાનું દરેક હિન્દીવાને પોતાના હૃદયમાં સ્થાપન કરવું જોઈએ છે. તેનાં ત્રીસ વર્ષની કેળવણીથી કામગીરીમાં જ દેશપ્રીતિનો સમાવેશ કરવાની સાંકડી દૃષ્ટિનો લાગ થતો જાય છે અને દેશભક્તિની મર્યાદાઓ વધારે વિસ્તૃત બની છે 'હુ દિ દનો ચહેરી છું' એ ભાવના દેશમાં વધારે ને વધારે પ્રસરતી જાય છે દરેક દેશદિલેથી હિન્દીએ સર અલી હામમના નીચેના શબ્દો પોતાના હૃદય પર કોતરી રાખવા જેવા છે "હિન્દીઓ તરીકે, દેશપુરાણી હિન્દીઓ તરીકે આપણો અભીર ધર્મ એ છે કે જીવનમાં ગમે તે સ્થિતિમાં હોઈએ તો પણ આપણી રાષ્ટ્રીય જીવનની ઇમારત રચવામાં આપણે આપણો પૂરવો ફાળો આપવાના છે" "રાષ્ટ્રીય જીવન," "હિન્દની એકતા" એ સર અલી હામમના મનમાં ધ્યેય શબ્દો નથી, તે આપણા રાજ્ય દ્વારા જીવનની જલ્પત ભાવનાઓ છે તેણે હિન્દની આગળ ઉચો આદર્શ મૂક્યો છે ધર્મના અને કામના વિરોધને બાળી નાખી હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી અને ખ્રીસ્તી સર્વ કોઈએ જમતતી પ્રજાઓમાં દિદી પ્રજાને ઉચુ સ્થાત કેમ મળે એવું રાજ્યદ્વારી જીવન ધરવામાં એક દિલે અને એક અવાજે કામ કરવાનું છે રાજ્યને માટે ભક્તિ, સામ્રાજ્યને માટે માન અને માનુષ્યમિત્ર માટે પ્રેમ એ તેઓની પ્રગતિઓનાં ત્રેરક બળ હોવાં જોઈએ રાજ્યદ્વારી જીવનની જે ઉદાર ભાવના તેણે દેશ આગળ મૂકી છે તેમાં તેની દેશભક્તિ તરવરી રહી છે, અને તે માટે દરેક દેશપ્રેમી હૃદય તેને અક્ષિનદન આપ્યા વગર રહેશે નહિ

૬. આવતી સસારસુધારાશરિષદના પ્રયત્ન.

આવતી સસારસુધારાશરિષદના પ્રયત્ન તરીકે પૂનાવાળા પ્રિન્સિપલ કર્વેને ચૂંટી કહાડવામાં આવ્યા છે એ ધણા આનન્દની વાત છે સસારસુધારકો પર એક સાધારણ આક્ષેપ એ કરવામાં આવે છે કે તેઓ કહે છે એક અને કરે છે બીજું પ્રિન્સિપલ કર્વે આ દોષમાંથી મુક્ત છે એ તેના વિરોધીઓ પણ કબુલ કરે છે એ પરમ સતેષની વાત છે તેઓ ભાલનારા નથી, કામ કરનારા છે મુશ્કેલીઓના કુમરો દૂર કરી, લોકોના ત્રાસ અને નિન્દાથી નિરાશ બની વગર જે સમાજ પોતાને અનેક રીતે કનકર્તો હોય તેની સમક્ષ તેને અપરિચિત ભાવના મૂકી પ્રગતિના

પચપર તેને એક પગલુ આગળ લઈ જવાને માટે જભરી જહેમત ઉઠાવવાનું ધૈર્ય કઈ સૌ કોઈનું હોતું નથી તેવા પુરુષો વિરલ હોય છે પ્રેરિસર કવે એક તેવા પુરુષ છે ૧૮૬૦ ના સમયમાં જે વખતે પૂનાના લોકો ઓરિજનલિસ્ટના નામથી બહુતા હતી અને વિધવાઓને આશ્રમમાં મોકલવામાં આવશે તો સમાજનું સ્થાનાત્મક જરૂર એવી માન્યતા સાધારણ હતી તેવે વખતે પ્રેરિસર કવેએ વિધવાઆશ્રમ કહાડ્યો અને ધાર્મિક શ્રદ્ધાથી પોતાના કાર્યને વિજયી બનાવવાને જગીરજ પ્રજાનો ઉઠાવ્યા ઓરિજનલિસ્ટના માટેના તેના વીસ વર્ષના તપનું સુન્દર પરિણામ પૂનાનાં દાસનાં વિધવાઆશ્રમ અને કન્યામહાવિદ્યાલય છે પ્રેરિસર કવેના નિસ્વાર્થના અને ઓરિજનલિસ્ટની તેમની સેવાના તેજસ્વળ સ્મારકો છે દેશબંધિત તે આ જ તેમનું આધ્યાત્મિક બળ અખૂટ છે દુનિયાના માનવાનના તેમને મોહ લાગ્યો નથી માતૃભૂમિની સેવા અર્થે જ તેઓએ પોતાનું જીવન અર્પણ કર્યું છે આ દેશમાં આવા ૨૦-૨૫ કવેઓ હોય તો હિન્દુ સમાજ કેટલો બધો આગળ વધે ! પ્રેરિસર કવે લાંબો વખત થઈ આ પ્રમુખપદને લાયક થયા છે તેમને પ્રમુખપદ આપીને સચ્ચારસુધારા પરિષદે પોતાના જ માનમાં વૃદ્ધિ કરી છે

૫. અસ્પર્શ્ય વર્ગોની કેળવણી અને સરકાર.

અસ્પર્શ્ય વર્ગની કેળવણીના સમયમાં સરકારે જાપાનેઝ એક ઘડી મોકલી હતી આ દેશનો લેખકજન હોડો ભાગ અસ્પર્શ્ય ગણાય છે અને તેથી તેની કેળવણીને પ્રશ્ન થયો ખારીક થયો છે તેની કેળવણીના સમયમાં સરકારે હજી સુધી ઘણું થોડું કર્યું છે, અને તેના કારણ તરીકે સરકાર જણાવે છે કે અસ્પર્શ્ય વર્ગો અને પછાત જાતો ધણી જુદી જુદી શ્રેણીના લોકોની બનેલી છે અને તે લોકોમાં લોકભેદ જેવું કંઈ નથી એટલું જ નહિ પણ તેઓમાં સારી સ્થિતિના લોકો માત્ર ગણવામાં આવ્યા જ છે આ જાતો એક બીજા જોડે સંપીને રહેતી નથી કાખવા તરીકે દક્ષિણમાં મહાર અને માંચ એક બીજાના કટા દુરમનો છે વસ્તુસ્થિતિનું આ ચિત્ર ખરાબર છે પણ જ્યારે સરકાર તેના પરથી એવા અભિપ્રાય પર આવે છે કે “જ્યાં સુધી પોતે ને પૈસા ખચ છે તેનું સગીન પરિણામ આવશે તેની ખાત્રી નહીં હોય ત્યાં સુધી સરકારે કંઈ પણ પૈસા ખર્ચવા નહિ” ત્યારે કેળવણીના વિષયમાં સરકારની ગંભીર જવા બહારીને માટે આપણે શું કહીશું ? વળી સરકાર કહે છે કે અસ્પર્શ્ય વર્ગોમાંથી ધણી થોડી વ્યક્તિઓએ હજી જનસમાજમાં ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે સરકાર પોતે ધણી બોલા પૈસા ખર્ચે છે તેના બચાવમાં ઉપલાં કારણો દર્શાવે છે એ ધણું સોચનીય છે પણ એ કરતાં પણ ધણી અજબબીની વાત તો એ છે કે જ્યાં સુધી અમુક વર્ગોમાંથી જનસમાજમાં ઉચ્ચ સ્થાન

પ્રાપ્ત કરે એવા નરો નીકળ્યા નથી ત્યાં સુધી તેની કેળવણીને માટે વધારે પ્રયત્નો કરવાની જરૂર નથી! અજ્ઞાનના અવકાશમાંથી શુ જ્ઞાનનો પ્રકાશ નીકળશે? આ વર્ગોની કેળવણીની શાસ્ત્રનીય સ્થિતિ માટે સરકાર કહે કે “અસ્પર્શ વર્ગોમાં શુદ્ધિ છે પણ તે લોકોમાં નથી આરોગ્ય કે નથી પ્રગતિને માટે અવકાશ પછાત કેમકે કેળવણી માટે અવકાશ છે પણ તેઓમાં નથી શુદ્ધિ કે નથી આરોગ્ય, જ્યારે અન્દેગાગ મતોમાં તો આ ત્રણેયમાં કંઈ પણ નથી” ને સ્થિતિ આવી કરણાન્નક હોય તો તે સુધારવાને કમર કરીને પ્રયત્નો આદરવાની આવશ્યકતા છે કે જોડેલો બને તેટલો એણે ખર્ચ કરવાની? જ્યાં સુધી દરેક વ્યક્તિને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો અવકાશ મળ્યો નથી ત્યાં સુધી તેની શુદ્ધિ કેમ થકે અને આરોગ્ય કેમ બધાય?

આ લોકોની કેળવણીને સગીન પાંચ પર મૂકવાની ગભીર જવાબદારી સરકારની છે તેને જાદે સરકાર કહે છે કે જે કેળવણીના વિકાસનો આધાર હિન્દુ લોકોની સહાનુભૂતિ તથા આ વર્ગોના લોકમત પર છે હમે દીક્ષાગીર છીએ કે કેળવણીની ઉદારશાસ્ત્રનીતિને ધણે પાછળ મૂકનારા સિદ્ધાન્ત પોતાને સુધરેલી કહેવડાવનાર એક સરકાર દર્શાવે છે જ્યાં સુધી કેળવણીનો સગીન પ્રચાર થાય નહિ ત્યાં સુધી લોકમત કેવી રીતે ઉભો થાય? સરકારના સિદ્ધાન્તનો અર્થ એટલો જ કે તમે તમારી કેળવણીના સાધનો શોધી લ્યો, હમે તો તમારી અજ્ઞાનતાના ઉપર સખ્ત દીકા કરી તમને શિખામણ આપશું પ્રગતિને નટકાવનારા આના સિદ્ધાન્તો પ્રતિ સખ્ત નાપસંદગી જતાવવાની જરૂર છે

પણ આપણે પોતા આપણા બધુએને માટે શુ કરીએ છીએ? આપણા ધર્મ ક્ષેત્ર બધુએ આપણા જનસમાજમાં હાજલ થવાને હાવક નહિ? તેમના જીવનમાં જ્ઞાનનું એક કિરણ કે સુખની એક ડાંચ મોકલવાનો આપણે ભાતૃધર્મ આપણે ક્યારે બજાવ્યો? આટલા બધા આત્માઓને આ દેશની ઉત્તરિમાં પોતાને ફાળો આપવાને આપણે ક્યાં સુધી અવકાશ નહિ આપીએ? આર્યના સમાજ અને આર્યસમાજ આ દિશામાં ઉપયોગી કામ કરે છે, પણ હિન્દુ જનસમાજ પોતાનો ગભીર ધર્મ ક્યારે સમજશે? સરકાર કાંઈ કે કરે નહિ કરે પણ આપણે તો આપણા બધુએ ભાતૃધર્મની સેવા વધારે સગીન રીતે કરી શકે તેવાં સાધનો તેમને પૂરાં પાડવા જોઈએ

૬. લૉર્ડ વિલિંગ્ટન અને વિધાર્થીઓ.

૩૬૫ કોલેજના ૪૧ મા વાર્ષિક મેળાવડા પ્રસંગે નામદાર વિલિંગ્ટને મનન કરવા ચોક્કસ આપણુ કહ્યું હતું કૉલેજના વર્ષોમાં જીવનસમાજને માટે વિધાર્થીઓએ કેવી રીતે તૈયારી કરવી જોઈએ તે માટે તેઓએ પોતાના વિચારો દર્શાવેલા મૂલાએ આવે પ્રસંગે કેટલાક અધિકારીઓ તરફથી ઉપરેલના જે ટાલેલા કરનામાં આવે તેમાંથી આ આપણુ યુક્ત હતું તેઓએ

વિદ્યાર્થીઓને કહ્યું કે પદવી પ્રાપ્ત કરવા ઉપરાંત કૌલિજનો સમય ચારિત્ર્ય બાધવામાં ગાળવાનો છે. "સ્વમાનનો ઉચ્ચો ખ્યાલ, વાણી અને વર્તનમાં સસજાલી થવાનો નિડર નિશ્ચય, અને જે લોકોના સમાગમમાં આવીએ તેના પર પ્રમાણિક અને શુદ્ધ જીવનની છાપ પાડવાની તીવ્ર અભિલાષા-આનું નામ ચારિત્ર્ય" આ ઉપદેશ ધણો ઇષ્ટ છે. માન તેનો પ્રયોગ કરતી વખતે કેટલાક અગ્રજ અધિકારીઓ આના ચારિત્ર્યની કેવી કદર કરે છે તે જ્ઞાનમાં રાખી સાવધ રહેવાની જરૂર છે. જીવનસપ્તમાને માટે કૌલિજનાં વર્ષોમાં કેવી તૈયારી કરવી જોઈએ તે વિષે નીચેના પ્રશ્ન પૂછો છો.

"તમારા અભ્યાસ અને રમત મમતના સાધારણ ક્રમ ઉપરાંત મહાન રાજ્યનીતિજ્ઞો અને વિચારોનાં જીવનચરિત્ર તથા તમારી માતૃભૂમિ અને બીજા દેશોના વિકાસના ઇતિહાસનું ઉત્તમ સાહિત્ય તમે વાંચો છો? અને તેમાંથી તમારી જીવનધારાને માટે કાંઈ ઉચ્ચો આદર્શ શોધી કહાડવાના તથા સુધરેલી પ્રજાઓમાં જે, રાજકીય અને સામાજિક પ્રશ્નો ઉભા થાય છે તેનું બાવહારિક દૃષ્ટિએ નિરાકરણ કરવા માટે જે મતો અને વાગ્મળ તમારી આગળ પથરાય છે તેના પકડા પાડવા કરતાં વધારે સગીન અભિપ્રાય બાંધવાના પ્રયત્નો તમે આદરો છો?"

લૉર્ડ વિલિંગ્ટન ઇતિહાસના તથા જીવનચરિત્રના વાંચનને ધણી અગત્ય આપે છે, અને તે મંથાર્ય છે પણ આપણે ત્યાં નથી શીખવાતો માતૃભૂમિના ઇતિહાસ કે નથી અપાતો ઇંગ્લેન્ડની સ્વતંત્રતાપ્રિય સરઘાઓના વિકાસનો સગીન ખ્યાલ. બીજાં જે ના અભ્યાસક્રમમાંથી ઇતિહાસનું ફક્તમાત્ર શિક્ષણ નાણુક કરવાની જોડકુમ્મી માછ મનરનરની હતી એ કહાયને લૉર્ડ વિલિંગ્ટન બૂલી ગયા હશે.

કૉમેન્જનાં વર્ષોમાં વિદ્યાર્થીઓએ રાજકીય વિષયની ચર્ચા ન કરવી એ સૂત્રનો ઉદ્દેશ્ય સાંભળી આપણે કટાણી મથા હતા તેવે વખતે લૉર્ડ વિલિંગ્ટનના ઉપવા વિચારો આશાજનક છે. આ દેશની સાંસારિક, ડેળવણીવિષયક, ઔદ્યોગિક આદિ સ્થિતિનો મોટો આધાર રાજકીય સ્થિતિ પર રહેલો છે, અને તેથી વિદ્યાર્થીઓ જ્યાં સુધી રાજકીય જ્ઞાનનો ખરાબર સમજે નહિ ત્યાંસુધી જે દૃષ્ટિએ આ બધા સવાલો ઉઠેવાના જોઈએ તે દૃષ્ટિ ક્યાંથી પ્રાપ્ત કરી શકે? આપણી સર્વ પ્રવૃત્તિઓ સાથે આપણી રાજકીય સ્થિતિને જોડેલા ગાઢ સંબંધ છે કે કૉમેન્જના વર્ષોમાં આ સ્થિતિનો વિદ્યાર્થીઓને પૂરો ખ્યાલ મળે એવા સાધનો પૂરા પાડવા જોઈએ.

લૉર્ડ વિલિંગ્ટને અતમાં કહ્યું હતું કે "તમારી માતૃભૂમિ અને સામ્રાજ્યની કીર્તિ તથા ગૌરવ સંચવાઈ રહે એવું તમારું જીવન હમેશા રાખજો" વિચાર ધણો ઉત્તમ છે પણ સામ્રાજ્યના પ્રશ્નોમાં હિન્દીઓના કઈ અવાજ છે ખરો? તેઓના કઈ જવાબદાર ભાગ છે ખરો? તેમ નહિ

હોય તો સામાન્ય તી 'કૃતિ' અને 'ગૌરવ' એ માત્ર તેઓના મનને શબ્દો શિવાય વિશેષ શું હોઈ શકે ? આ પ્રશ્નો વિચારવા જેવા છે તોપણ લોઈ વિચિત્રનું સાધનું સર્વ વિદ્યાર્થીઓએ વાંચવા જેવું છે

૮. હિન્દુ માં સ્ત્રીકેળવણી અને મિ. ચેમ્બર્લેન.

હિન્દુસ્તાનના ૩૧ કરોડ લોકોના સમુદાયનો આધાર ધણીવાર બહાઈટ હોસમાં બીરાજતા એક જ મનુષ્યના ફાટા પર રહેલો છે તેનું ને કોઈ ઉત્તમ દર્શાવ નેહિતું હોય તો તે મિ ચેમ્બર્લેનના સ્ત્રી કેળવણીના ઉપદેશનને આપેના જવાબ છે કે 'હિન્દુસ્તાનને મોરોરિયલમાં કદ્યુ હવે સ્ત્રીકેળવણીને પ્રથમ સરકારે દાયમાં લીધા નથી સરકારે પોને કનુલ કદ્યુ છે કે "કન્યા" કેળવણીની વ્યવસ્થા હજી કરવાની છે" બ્રિટિશ હિન્દુસ્તાનમાં કન્યાકેળવણીની સ્થિતિ એટલી બધી તો રોચનીય છે કે દર સાબ મનુષ્યની વસ્તીમાં માત્ર ૪૯૨૦ કન્યાઓ શિક્ષણ લે છે હવે રાત હોડરાઓ અને હોડરીઓની કેળવણી લેતી સખ્યાની અસમાનતા (૧૦૦ હોડરે ૫ હોડરી કેળવણી લે છે) એટલી બધી તો તીવ્ર છે કે તેથી સમાજની પ્રગતિમાં તે મોટા વિદ્ય રૂપ થઈ પડે છે તેથી આ દેશમાં કન્યાકેળવણીને તથા સ્ત્રીકેળવણીને પ્રચાર વધે એવા સાધનો પૂરા પાડવાને માટે તથા એ પ્રશ્નોની તપાસ કરવાને માટે એક કમિટી નીમવાની ઉપદેશને માગણી કરી હતી મિ ચેમ્બર્લેનને બંને બાજતો પર કંડુ પાણી રડ્યું છે તેઓએ આપેલા જવાબ બતાવી આપે છે કે નથી તેઓને હિન્દુની સ્થિતિનું જ્ઞાન કે નથી તેઓમાં હિન્દુના પ્રધાન ધવાની સાધકાત

તેઓએ પ્રથમ જણાવ્યું હતું કે સ્ત્રીકેળવણીને પ્રશ્ન ધણી બારીક છે મિ. ચેમ્બર્લેન બૂની જાય છે કે વડોદરા, માર્હસોર અને દ્રાવણકોરમાં બ્રિટિશ હિન્દુના કરતાં સ્ત્રીકેળવણીને પ્રચાર ધણી જ વધારે છે વડોદરામાં શિક્ષણ લેતી કન્યાઓની સખ્યાનું પ્રમાણ બ્રિટિશ હિન્દુના કરતાં લગભગ દશ ધણી છે જે કાર્યદેથી રાજ્યો કરી શકે તે શું સરકાર કરવાને અશક્ત છે ?

મિ ચેમ્બર્લેન કહે છે કે સ્ત્રીકેળવણીને આ દેશમાં વધારે પ્રચાર ધવો જોઈએ એવી માગણી આ દેશમાં થઈ નથી જે સત્યનો દારા આવી માગણીઓ કરવામાં આવવી જોઈએ તે દારા આવી માગણીઓ થઈ હોય એવી તેમ ખબર નથી કેવું જાણકર અજ્ઞાન ! જે કોઈ એક બાજત પર હિન્દુઓ અને મુસલમાનો એક હોય અને જે કોઈ વિષયને માટે સર્વ સ્વર્ગેથી માગણી થતી હોય તો તે સ્ત્રીકેળવણીના પ્રચારકનો વિષય છે કોંગ્રેસમાં કે કોન્ફરન્સમાં કે શાંતિસલામાં સર્વ સ્વર્ગે સ્ત્રીકેળવણીનો વધારે પ્રચાર થવો જોઈએ એવો ઉદ્દેશ્ય મુકત કે કદાવવામાં આવે છે પણ મિ ચેમ્બર્લેનને બહાઈટ હોસના પોતાના રમના કરતાં હિન્દુનાં જ્ઞાન વિષેશ હોય એમ લાગતું નથી

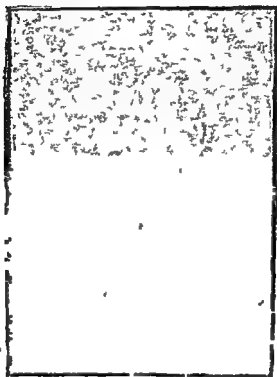
તેઓએ વળી એક વિચિત્ર દલીલ આપી હતી જ્યારે સામાન્ય વિમલમાં શકાયેલું છે, ત્યારે આ પ્રશ્નની તપાસ કરવી યોગ્ય નથી આનો અર્થ એટલો જ છે કે હિન્દની ઉત્પત્તિની વાત નીકળે એટલે કહેવું કે યુદ્ધ પુરું થાય ત્યાં સુધી તમારે તમારી પ્રજાના સાધનોની માગણી નહિ કરવી સ્ત્રીઓએ આ યુદ્ધમાં જે કિંમતી મદદ કરી છે તે પરથી એટલું તો તરત જણાશે કે સ્ત્રીકેળવણીના પ્રચારના વિષયની તપાસથી સામાન્યને દાનિ પહોંચવાની તો નથી જ પણ ધણો લાભ જ થશે જ્યારે કામ નહિ કરવું હોય ત્યારે મનુષ્ય હજાર બ્રહ્માં સોધી કઢાડે છે

સ્ત્રીકેળવણીનો પ્રચાર કરવાને માટે પૈસાની યોગી રકમ જોઈશે માટે હાવમાં તે પ્રશ્નના વિચાર નહિ કરવો એ મિ એમ્બરસેનનું ચોથું કારણ હવે દેશમાં નવી રેલવેઓ કઢાડવાને પૈસા છે, પણ સ્ત્રીકેળવણીના સાધનો વધારવાને નથી પરિગેશનને માટે, આશાએ ખાતાને માટે અને કેળવણી ખાતાને માટે સરકારને વિમલ પૂર્વે પૈસા નહોતા મળતા તો ત્યાર પછી મળશે ખરા કે ?

મિ એમ્બરસેન પોતાના જવાબમાં બે વખત " નેટિવ " શબ્દના પ્રયોગ કર્યા છે આ શબ્દનો પ્રયોગ નહિ કરવો એવું સરકારે સાદું જણાવ્યું છે હિન્દના પ્રતિ સામાન્યના જન્મને માટે યુરોપની ભૂમિ પર પોતાનું રક્ત રેડે પણ તેથી તેમના બંધુઓને " નેટિવ " ની અપમાનભરેલી સમ્બોધતા મિ એમ્બરસેન યા માટે અટકે ? સહાનુભૂતિની ન્યૂનતા સહન કરવી શક્ય છે, પણ અપમાનનો ધા રહાવો મુશ્કેલ છે સૌજન્ય શું છે તેના પાઠો હિન્દી પ્રધાન મિ એમ્બરસેન શીખવા પડશે

આપણી કૉન્ગ્રેસ અને કૉ હરન્સની હવે ગભીર હરજ છે કે સ્ત્રીકેળવણીના પ્રચારની યોજના વડી તરત સરકાર આગળ મૂકવી અને મિ એમ્બરસેનના જવાબ પ્રતિ સખ્ત નાપસહી દર્શાવવી તેમ જ ધારાસભામાં અને વડી ધારાસભામાં એ વિષયના કરાવો લાવવા. કમિટી નીમી નહિ તો તેથી આપણે કઈ બહુ દીવગીર થવા જેવું નથી કમિટીએલું કાર્ય ગોઠવવાની શક્તિએ થાય તેવી કમિટી રચવાય તો તેથી લાભ પણ શો ? આ પ્રસંગે હિન્દની દૃષ્ટિ સર શકર નામર પ્રતિ વળશે સર શકર નામરને દેશની ઉત્પત્તિનાં સાધનો રચવાનો ગભીર પ્રસન્ન મળ્યો છે આશા છે કે તેઓ પોતાના વખતમાં સ્ત્રીકેળવણીનો એવો સગીન પ્રચાર કરવાના માર્ગો યોજશે કે ભવિષ્યમાં મિ એમ્બરસેન જેવા પ્રધાનની પાસે આપણને રૂપરેશન લઈ જવાની હરજ નહિ પડે

હિન્દના પરમ મિત્ર

સ્વર્ગવાસી
સર હેન્રી કૉટન.

સર હેન્રી કૉટન.

લેખક — ઉત્તમલાલ કેશનવાલ ત્રિવેદી. બી ■, એન એલ બી

Autonomy is the keynote of England's true relations with her great Colonies. It is the keynote also of India's destiny. It is more than this, it is the destiny of the world. (Hear hear) The tendency of Empire in the civilized world is in the direction of compact autonomous States which are federated together and attached by common motives and self interest to a central power. You have already local legislatures, in which a certain measure of representation has been granted to the Indian people. A small concession has been made in this direction, but it is wholly inadequate to meet growing demands. In the cautious and gradual development of representation, in the increase of your power and influence in India itself, involving the ultimate extension of autonomy, we shall find the appropriate and natural prize and legitimate goal for Indian aspirations. It was the dream of John Bright, and he indulged in no mere mystic prophecy when he foresaw that India would fulfil her ultimate destinies by a process of evolution, out of which she would emerge, not through force or violence as an independent State, or torn from the Mother Country, or abandoned to England's enemies, but as a federated portion of the dominion of the great British Empire. The ideal of an Indian patriot is the establishment of a federation of free and separate States, the United States of India, placed on a fraternal footing with the self-governing Colonies, each with its own local autonomy, cemented together under the aegis of Great Britain. — The Bombay Chronicle

સર હેન્રી કૉટનના શોકજનક અવસાનથી આજે હિન્દુસ્થાને એક અમૂલ્ય મિત્ર ગુમાયો છે. અંગ્રેજ સમ્રાજ્યની સ્વાભાવિક ઉદારતા અને સમ્બંધકાર્યસંકુળતાને માટે સંપૂર્ણ માન સંખ્યા હતાં હિન્દુસ્થાનમાં અધિકાર ભાગવતા અંગ્રેજ 'સામ્રાજ્ય સેવકો' ને માટે આપણને ફરિયાદ કરવાની જરૂર પડે છે કે, સુવેચની નહેરૂની આ બાલુએ આવતાં ૧૧ સારો તેઓ ધોનાનો જનસ્વભાવ પણ પાછળ મૂકે છે અને આ દેશના લોકના ઉપર અમલ ભોગ

વધાને માટે જ તેઓ જનમ્યા તેવા ખ્યાલથી જેમ વર્તતા હોય તેમ હિંદી પ્રજાના પ્રજા કેટલાક સામાન્ય હકો ઉપર પણ કેટલીકવાર કુર્લંદ રાખીને વર્તે છે. હિન્દુસ્થાનને માટે રચવામાં આવેલી 'સિવિલ સર્વિસ' ના બધારણની જ આ ખામી છે, અને તેમોથી મુક્ત હોય એ જ વલ્લેજ બની શકે કે અમલદારી દોર એ એ 'સામ્રાજ્ય સેવકો' નો ધર્મ થઈ પડ્યો. અને તે ધર્મ પાળવામાં તેઓ એવા તો થુસ્ત રહે છે કે પ્રજા સાથે સમભાવ રાખનાર, તેમની અભિનવાઓને અભિનદનાર, તેમના અભિનવ ઉત્સાહને પોષણ કરનાર, કાઈ વિરલ પુરુષ તેઓમાં નીકળે તો તેને 'નાત બહાર' મૂકવામાં આવે છે, સામ્રાજ્ય સેવકના સમાજમાં તેનું માપ હલકું ગણાય છે, બહો, તે તેમના વર્ગના દુરામન જેવો લેખાય છે. આટલું છતાં તે જ બ્રિટિશ પ્રજાના પુત્રોમાં અને તે જ 'સામ્રાજ્ય સેવકો' ના વર્ગમાં એવાં સ્ત્રોતો નીકળે છે કે જેઓ આવા 'ભતિ બન્ધનો' નો તિરસ્કાર કરી સાચી નાન્યનીતિના પાથ ઉપર હિન્દુસ્તાનનો રાજ્યપત્ર લઈ જવા મથે છે, તે માટે અનેક ઠપ્પો વેઠે છે, તેમના સર્વોત્તમો નિરસ્કાર પોતાને માથે હોંડી લે છે અને અનેક પ્રતિબંધ અને સત્તાપત્નક પ્રસંગોની વચ્ચે, અસાધારણ આતરવીરત્વથી, રાજ્યકર્તા તરીકે પરમેશ્વર તરફની જવાબદારી સમજી તેનું યથાર્થ પરિપાલન કરવા, અને સાચી સ્વદેશ-ભક્તિથી 'સ્વાતંત્ર્યની માતા' તરીકેનું, ઈર્ષ્યાનુભવી ભાવની રાખવા, એવડ સુધી, વીર વાનો કરવાનું ચૂકતા નથી. આવાં નામોની નાની પણ અમૂલ્ય નામાવલિમાં, મને, એલિન્ડન, લુથમ, વેડરબર્ન વગેરેની સંભાલામાં, સર હેન્રી કૉટનનું અમર નામ પણ વિરાજે છે. એમના અવસાનના સમાચાર સાંભળી આજે આજ હિન્દુસ્તાન રોકમાં ગરકાવ છે અને તેમના અનેક ઉપકારોનું આભારભરી લાગણી સાથે સ્મરણ કરી તેમના આત્માને પરમ શાન્તિ ઇચ્છે છે.

સર હેન્રી કૉટન 'નવીન હિન્દ' ની જાતી અભિલાષાઓને પારખનાર રાજપુરુષ તરીકે બ્રિટિશ હિન્દનાં સ્મરણમાં હમેશાં કાયમ રહેશે. તેમની આખી કારકીર્દિ બગાળી તરફ છતાં આખા હિન્દના ખરા સ્વરૂપનું તેઓને પોતાના સેવાજીવનના આરભમાં જ સપૂર્ણ લાભ થયું હતું, અને તેને લીધે તેમનું તે જીવન અપૂર્વ જનકલ્યાણરસથી સદાસર્વદા ઉભરાતું હતું, અધિકારી તરીકે જે પ્રાન્તમાં તેમણે પોતાનો વખત ખાલ્યો હતો તે પ્રાન્તના લોકો સર હેન્રી કૉટનને માટે હમેશાં અસાધારણ પૂજ્ય સ્તુતિ ધરાવતા અને આજે પણ ધરાવે છે તેટલા ઉપરથી તેમની જાતી ભાવનાઓ અને તે ભાવનાઓને અમલમાં મૂકવાની તેમની શક્તિનું આપણને જ્ઞાન થાય છે. પરંતુ સામ્રાજ્યસેવામાંથી નિવૃત્ત થવા પછી પાર્લમેન્ટના સભ્યરૂદ તરીકે અને સને ૧૯૦૪ ની ઇન્ડિયન નેશનલ કોન્ગ્રેસના પ્રમુખ તરીકે તેમણે જે સેવા કરી છે તેની યોગ્ય મુલના ચવી મુશ્કેલ છે ખરી વાત છે કે પાર્લમેન્ટમાં તેમના અભિપ્રાયો અને વચનોનો કંઈ તાત્કાલિક લાભ આપણને થયો.

ન હતો, અને કેવળ દિન્દના દર્શિનિ-દુથી વાત વિચાર કરનાર કયા પુરુષોના વચનોને પાર્લિમેન્ટમાં યોગ્ય વજન મળ્યું છે?—પણ બંગાળના ભાગલાની સામેના એમના મજબૂત અને આગ્રહી દુમલાઓને પાર્લિમેન્ટના દરેક તરફ તેમના સત્યાગ્રહની હથેળી સારી આપશે, અને આખરે તે ભાગલા રદ કરાવવા માટે અને હિન્દુસ્થાનના રાજ્યતંત્રને નવા અને લોકાભિલાષિત માગ ઉપર મુકવાના પ્રયત્ને માટે, તેમની લડતને થોડો ધ્રુવો વધ આપવો જ પડશે અને ૧૯૦૪ની કૉન્ગ્રેસના પ્રમુખપદ ઉપરથી હિંમ્મતેયો, તેમનો આ લેખને મથાળે ટાંકેલો આશીર્વાદનાત્મક સંદેશ, જેમણે સાબળ્યો હતો તેમના કોની સ્મરણ્યુચિત્તમાં તે અમર સ્વર અત્યારે તાજે નહિ થતો હોય? અથવા, દશદશગથી વધારે પ્રતિનિધિ અને પ્રેક્ષકોએ જે દુર્વનાદથી એ સંદેશો વધાવી લીધા હતા તે આકાશભેદી દુર્વનાદ, કોના સ્મરણ્યુપયમાં નહિ આવતો હોય? તેમના તે વખતના વચનોના પડખા અત્યારે આખા દેશમાં પડી રહ્યા છે, અને આ જ ક્ષણે અસખ્ય કાયદેસર પણ દર અને વેગલરી હીલચાલ કરીને “apologues” (સ્વરાજ્ય) મેળવવાનો આપણા દેશનો નિશ્ચય વધતું જતું ભેર પકડતો જાય છે, એ જોવા જેવું છે દિલ્હીની કાઉન્સિલમાં, જનસમાજની નાનામાં નાની મંડળીઓમાં, નામદાર વાઘસરોવથી માંડીને નાનામાં નાના અધિકારીઓમાં અત્યારે અનેક મુખે સ્વરાજ્યના ગીતો ગવાઈ રહ્યાં છે, એ સર હેન્રી કૉનને તે વખતે ભાષેયું ભવિષ્ય કાંઈ કાળે પણ અવસ્થ સફળ થશે એવી ખાત્રી આપે છે.

આજથી અગીયાર વરસની વાત ઉપર *Autonomy* (સ્વરાજ્ય) નું જે ભાવી એક સ્વપ્ન જેવું લાગતું હતું, અને જેને સર હેન્રી કૉનને પણ ‘*dream* અને *fantasy*’ કહેવું હતું, તે, જે કે અત્યારે પણ *dream* અને *fantasy* “જાણુ અને છેલું” તો છે જ તો પણ ધાર્યો કરતાં વધારે ત્વરાથી નજીક આવતું જાય છે એ સર્વ કાઈ કળી શકે છે અને એટલું ખાત્રીથી કહી શકાય છે કે, લડાઈનો રાહુ આપણા સામ્રાજ્ય ઉપરથી દૂર થઈ બ્યારે દિગ્ગે દોમાં શાન્તિ પધરાઈ રહેશે અને વૈરાગિની વિશ્વવ્યાપી જ્વાળાઓ શમી જઈ પ્રેમ અને પ્રસાદનું વાતાવરણ પુનઃ આપણી આ પૃથ્વી ઉપર પથરાશે, તે વખતે, બ્યારે હિન્દુસ્થાનના રાજ્યતંત્રની સ્વરાજ્યની દિશામાં વિકાસ પામતી નવી વ્યવસ્થાનો વિચાર હાથમાં લેવામાં આવશે, ત્યારે સર હેન્રી કૉનનેના ઉપરના વચનો પણ હિન્દુસ્થાનના દિલને અનિશ્ચય પોષણ આપનારા જગ્યારો આપણે એ વચનોનું પુનઃ એકવાર સ્મરણ કરી “*Autonomy is the keynote of England's true relations with the colonies. It is the keynote also of India's destiny*” એ વાક્યનો આપણા અદાસૂત્ર રૂપે સ્વીકાર કરીશું અને તે ભાવી સફળ કરવાના અવિરત પ્રયત્નો કરતાં તેમના શુભ ચુલેનું અનુકરણ કરી તેમના પવિત્ર અને કલ્યાણમય આત્મા તરફ આપણી કે જ જળવતા રહીશું.

શ્રીમદ્ ભગવતી ભાગવત

અથવા 'દેવીભાગવત' નું વેદધર્મ સલાવાળું ઉત્તમ ભાષાન્તર.

અગાઉ ૩. દા થી નીકળેલા આ ગ્રંથની આ નવી આવૃત્તિ,
સ્લોકના આ ૬ મ્હોટા અક્ષર, નાકા કામળ, તથા પાકાં
સોનેરી પૂઠા સહિત તૈયાર છે. મૂલ રૂ. ૬૫૦ છતાં માત્ર રૂ. ૨૫૦.

આ ગ્રંથના નામ ઉપરથી તેને કેાઇ વાંચનાર્થીએનો અથ ન માની લે, તે અર્થે જણાવવાનું છે,—વેદધર્મસલા જેવી કાળજીથી પસંદગી કરનારી સરથાએ લોકોપકાર જણાવાથીજ આ ગ્રંથ ૧૯૪૩ માં છપાવ્યો હતો હવે તે મળતો નહિ હોવાથી તથા કેટલાક સાધુચરિત્ર મુદ્રણોની લાભમણુ મવાથી, અને અનેક વિદ્વાનો આ ગ્રંથને વિશ્વભાગવત કરતાં શ્રદ્ધાવાતો અને તેમના ધણે અરો ઉપદેશ વેદાનુગુણ તથા ઉપકારક હોવાનું માનતા હોવાથી આ સરથાએ હાલ તેની બીજી આવૃત્તિ પોતાના ધોરણુ પ્રમાણે માત્ર રૂ. ૨૫૦ માં કઢાવી છે

ભાગવતાદિ પુરાણોની પેઠે આમાં પણ 'મહર્મા કાકરા' નાં પેઠે કેાઇ કેાઇ સ્થળે આવી જતી અપ્પાટક જેવી અને ન ગમે એવી જાણતો સિવાય આ આ આખો ગ્રંથ અનેક જોષપ્રદ વિષયો અને આખ્યાનોથી ભરપૂર છે

શ્રીમદ્ ભાગવત અને આ ગ્રંથ ૩૩ બ્રમ્માંથી અક્ષર મહાપુરાણમાં સમાનાર્થ મહા પુરાણ કહ્યું અને ઉપપુરાણ કહ્યું? એ બાગતપર આ ગ્રંથના મહાવિદ્વાન સરકૃત ડીકાર નીલકંઠે એક લખાણુ ઉપોદ્ધાત લખીને ભગવતી ભાગવતનું સમર્થન કર્યું છે, તેનું આધારતર પણ આ ગ્રંથની કારમાં આપ્યું છે

આ પુરાણના વાંચનથી શોધક વૃત્તિવાળા વિદ્વાનેને જગતના અતિ પ્રાચીન ઇતિહાસ સળધી માહિતી મળી શકે તેમ છે, જિજ્ઞાસુ જનોને આમાં ઠેકણે ઠેકણે વેદ અને ઉપનિષદના મૂલ અને આખ્યાનિક ઉપદેશો સરળ રૂપમાં જોવાપલા જણાશે, સર્વ સજ્જનોને એમાંથી નીતિ, ધર્મ, ભક્તિ ઇતિ વિવિધોથી ભરપૂર પુષ્કળ સુખોધક કથાઓનો લાભ મળી શકશે, અને ઓવર્ગ માટે મહાન સતીઓનાં અનેક અસરકારક આખ્યાનો ગ્રંથમાં આવેલા જણાશે

ભાદ્રપદની આખરસુધી આ ગ્રંથ માત્ર રૂ. ૨૦ માં અપાશે. પાચેજ નામ
વેલરસ્તે મુગાવનારે મુલ્ય ઉપરાત ખર્ચના ઠાન પ્રથમથીજ મોકલવા,

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, ઠે કલ્યાણેવી રોડ-મુબઈ નં. ૨.
અને સલાપોસ રોડ-અમદાવાદ.

મુબઈમાં-સ્વદેશી સ્ટોર્સ ૩૦ લી. મા પણ મળશે ઠે. બોરીબદર રહામે.

ગુજરાતની આશા.

Photo by S Hormush
Kalsadevi Bombay
The Manoranjan Press Bombay

સમાસાન્નક

પુસ્તક ૨૦ મુ.]

ડીસેમ્બર, ઈ. સ. ૧૯૧૫.

[અંક ૧૨.

આદિવચન.

હીપોલસીને માગલિક પ્રસન્ને ખાસ અંક કાઢવાની સ્તુલ પદ્ધતિ ગુજરાતનાં કેટલાંક સાહસિક દૈનિકો, સાપ્તાહિકો અને માસિકોએ સ્વીકારી છે તેવા અંકો સાધારણ વાચકને માટે સાધારણ વાચન પૂરે પાડવા ઉપરાંત કેટલાંક ઉચ્ચ પ્રતિભા લેખો પ્રકટ કરે છે આ પદ્ધતિનો સ્વીકાર કરી સમાયોજકનો હીપોલસીનો ખાસ અંક પ્રકટ કરવાનો વિચાર સ્વપ્નો, પરન્તુ વિચાર કરતાં એમ લાગ્યું કે તેમ કરવા કરતાં આ વર્ષે સુનાઈમાં કોંગ્રેસ બરાવાની છે તો તે નિમિત્તે “કોંગ્રેસ અંક” પ્રકટ થાય તો તેમાં એક જાતની અપૂર્વતા પણ સચવાશે અને આપણી ગુજરાતી બાષામાં રાજકીય સાહિત્ય એઈએ તેટલું નથી લખાતું તે દિશામાં એક પ્રયાસ પણ થશે આ વિચારનું પરિણામ રાષ્ટ્રપ્રેમી ગુજરાતી વાચનાર સમક્ષ રજુ કરીએ છીએ

ગુજરાતના સમન્ધમાં એક એવી ફરિયાદ કરવામાં આવે છે કે તે વેપારીઓ અને એકુતોનો પ્રાન્ત છે, અને તેથી જીવનના ઉચ્ચ પ્રદેશોમાં બીજા પ્રાન્તોના પ્રમાણમાં તેણે બહુ જ થોડું કાર્ય કર્યું છે આ ફરિયાદમાં કેટલુંક સત્ય છે,—ગુજરાતી હિંદુઓને જ તે ફરિયાદ લાગ્ય પાડીએ તો તે તેથી પણ વધારે અશે સત્ય છે, એ આપણે સ્વીકાર કર્યા વગર આમે તેમ નથી. છતાં ગુજરાત કાંઈ તદ્દન વન્ય નથી એટલું જ નહિ, પરન્તુ હિન્દમાતાને ચરણે તેણે રાજકીય દિશામાં કેટલાંક એવાં અગ્રોનાં સન્તાન અર્પણ કર્યા ■ કે બીજા પ્રાન્તોએ હજી તેવાં ઉત્પન્ન કરવાનાં છે હિંદુઓને ચરણે પોતાના સમસ્ત જીવનને અર્પણ કરી પોતાના દેશ બંધુઓને બ્રિટિશ નાગરિકતાના મૂલ્યનો ખ્યાલ આપવા નિરન્તર પ્રયાસ કરનાર મહાન આદિ-પૂરુષ રાજર્ષિ ઠાણભાઈ નવરોજજીના સમાન દેશભક્તને જન્મ આપવાનું માન ગુજરાતને છે સર ફીરોજશાહ મહેતા જેવા અપ્રતિમ રાજ્યનીતિય અને રાષ્ટ્રનેતાને ઉત્પન્ન કરવાના ગુજરાતના

પત્રીકરણ ૩ ૧-૦-૦૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

માનમાં હજી બીજી ઘોષાન્ત ભાગ પડતી થકો નથી તે ઉપરાંત મિ દીનશા એવમજી વાગા, ન્યાયમૂર્તિ બન્દીન તૈયમજી, મિ સુવાણી, શ્રીયુત ઝવેરીનાત ઉમિયાગકર યાદિક, શ્રીયુત ગોકુળદાસ કંઠાનદાસ પારેખ, શ્રીયુત ચીમનલાલ હરિનાથ સેતલવાડ, મિ, ઇલાદિમ રસીમતુલા, મિ, મહમદઅલી છાના, શ્રીયુત મોહનલાલ કરમચંદ ગાંધી આદિ રાજકીય અગ્રેસરો અને કોંગ્રેસજાકતો ગુજરાતે ઉત્પન્ન કર્યા છે હિન્દુમૈયાની પવિત્ર સેવામાં ગુજરાત આટલું અર્પણ કરી થકયું છે, અને આપણે આશા રાખીશું કે ભવિષ્યમાં તેથી ઘણું વધારે મોટું અર્પણ કરવા સમર્થ થશે

આ “કોંગ્રેસ-અઝક”માં આપણા સુપ્રસિદ્ધ કોંગ્રેસજાકતોના લેખો મેળવવાની અમ્હારી પ્રયત્ના અનેક કારણોથી નાઈએ તેટલે અરો સફલ થઈ શકી નથી છતાં પોતાના લેખનું લાભાન્તર કરવાની ખાસ પરવાનગી આપવા માટે મિ. વાગાજીને અને પોતાના કરી લીધેલા એક આપણા મહાત્મમ વિષે લેખ લખી આપવા માટે શ્રીયુત ગાંધીનો અમ્હે અન્ત કરણપૂર્વક ઉપકાર માનીએ છીએ દુર્ભાગે, આપણા રાજકીય પ્રયત્નોના ઉંડા અભ્યાસ કરનાર ગુજરાતમાં ખહુ થોડા છે, અને જે થોડા હશે તેમાંથી પણ આપણી માનુભાષા ગુજરાતીમાં સારૂ લખી શકનારની સખ્યા તેથી પણ થોડી છે, એટલે અમ્હારા આ નમ્ર પ્રયાસનો ગુજરાત ઉદારતાથી સ્વીકાર કરશે એવી અમ્હે આશા રાખીએ છીએ જે ઉત્સાહી લેખકગણધુઓએ અમ્હારા આમનજીને સ્વીકારી જીત જીત વિષયો ઉપર લેખો લખી મોકલ્યા છે તેમનો અમ્હે હૃદયપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ.

તે ઉપરાંત, મુજાઈના પ્રસિદ્ધ હિન્દુ ફ્રોટોગ્રાફર અને આર્ટિસ્ટ મેથર્સ ગુરુદાસ એન્ડ કંપનીના માલિક મિ. જનાર્દન દીપેએ અમ્હારા તરફના સ્નેહલાવણી પ્રેરાર્જને સ્ખમાનોચકના ૧૯૧૪ના અમારા લેખોના ‘ફ્રોટોગ્રાફ’ પાડી આપ્યા છે તે માટે તેમનો અમ્હે અન્ત કરણપૂર્વક ઉપકાર માનીએ છીએ, તેમ જ જે લેખકોએ પોતાના ફ્રોટોગ્રાફની નકલ અમ્હારા ઉપર મોકલાવી આપવાની કૃપા કરી છે તેમનો પણ અમ્હે હૃદયપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ

વળી ટ્યુટોરિઅલ પ્રેસના માનેક મિ. પેન્ડરકરે આ અઝક ખાસ તરફી લઈ થોડા વખતમાં મુદ્રિત કરી આપ્યો તે માટે તેમનો અને જ્વોક્સ તૈયાર કરી છાપી આપવા માટે મનોરજન તથા હિન્દુસ્તાન પ્રેસના માલિકોનો પણ અમ્હે આભાર માનીએ છીએ

અન્તમાં, આ નમ્ર પ્રયાસ ગુજરાતી ગણધુઓ સમક્ષ રજૂ કરતાં અમ્હે એટલું જ પ્રયત્નોએ છીએ કે ગુજરાતમાં રાષ્ટ્રીય એતન અને રાષ્ટ્રીય જીવન સોંકાના હૃદયનો સાચો આદર વધારે ને વધારે પામે તથા હિન્દુમૈયાને ચરણે પોતાનું જીવન અર્પણ કરનાર અનેક દેશભક્તો ગુજરાત ઉત્પન્ન કરે

ધી ઇન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસ.

લેખક — મિ. દીનગા એલલજ વાચા.

અનુવાદક — રા. ચન્દ્રસેકર નર્મદાસકર પટ્ટા, બી એ, એલએલ બી

કોંગ્રેસ વસ્તુત ઈ. સ. ૧૮૮૫ માં મિ. ઍનન ઍકટેવિઅન દ્વારે સ્થાપી તેઓ ઇન્ડિઅન સિવિલ સર્વિસના એક નિવૃત્ત મેમ્બર હતા, અને તેઓ મિ જોસફ દ્યૂમ, એમ પી. કે જેમણે રૂઝવેલ્ટના જાણીતું છે અને જેઓ ગ્રામ્ય અને પાંચમા દશકામાં હાઉસ ઍફ ફોર્મ-સમાં કરકસર અને સુધારાના મુખ્ય દિશાપત્રી હતા તેમના પુત્ર હતા. મિ. દ્યૂમની નોકરીની કારકીર્દી ધણી ઉજ્જવળ હતી તેઓની નોકરીની સરખાતમાં ઇટાલિયા કોલેક્ટર અને મેંજરેટ તરિકે બળવાના પ્રારંભમાં જ તે દેશની દેવામાં તેમણે અમૂલ્ય સેવા બજાવી હતી આ મેવાને માટે તેમને બાઇના સિવિલ કમ્પેનિઅનનો ખેતાબ આપવામાં આવ્યો હતો એક યુવાન સિવિલ સર્વિસને માટે તે દિવસોમાં આવું માન વિરલ હતું કેટલીક મોટી પદવીઓ ઉપર આમરેકર કામ કર્યા પછી અને છેવટે ગવર્નમેન્ટ ઍવ ઇન્ડિઆના હોમ સેક્રેટરીની પદવી ભોજા પછી તેઓ ઈ. સ. ૧૮૮૩ માં નિવૃત્ત થયા લૉર્ડ વિલિંગ્ટનના વહિવટની (૧૮૭૧-૮૦) નીતિથી દેશમાં અસંતોષ ઉત્પન્ન થયો હતો જર્જ ઍક્લેટ તરિકે જાણીતા થયેલા વનોંકયુક્ત પ્રેસ ઍક્લેટ, અને બીજા અજ્ઞાન વિમુક્તમાં પરિણામ પામેલા અજ્ઞાનસ્તાનના અમીર શૈર અલી સાથેના નિરપેક્ષ વિરોધ એ બન્ને આખા દેશમાં મિતવાદીમાં મિતવાદી સુશિક્ષિત હિન્દીઓની પ્રતિષ્ઠા ટીકાઓના પાત્ર બન્યા હતા બધે સ્થાને એમ સ્વીકારવામાં આવતું હતું કે પોતાનાં દુ ખ જાહેર કરવાને માટે સેક્રેટરે પરિપક્વ જેવી કાર્પ ચોરના કરીને જોઈએ જુદા જુદા પ્રાંતોના હિન્દી વિચારનાયકો વચ્ચે સગીન અને સ્થાવી પાયા ઉપર એવી એક પરિપક્વ સ્થાપવાના સમયમાં પત્રવ્યવહાર ચાલતો હતો લૉર્ડ રિપનના સમયમાં (૧૮૮૦-૮૪) જોઈતી પ્રેરણા અને ઉત્તેજન મળ્યા આ પ્રભાવે બધારે ૧૮૮૩ માં મિ. દ્યૂમ નિવૃત્ત થયા ત્યારે પરિપક્વ સ્થાપવાના વિચારે એટલે સુધી સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું કે મિ. દ્યૂમની સલાહ લઈ સદાયથી એક યુનિઅન સ્થાપાયુ તેમને પાર્ટીમેન્ટમાં હિન્દીના જે ખરા મિત્રો પાર્ટીમેન્ટમાં હતા તેમનાં બહુભાષી-ખાસ કરીને જૉન ગ્રાઈટ અને મિ. રૅડગ્રે-ખરા હૃદયનો આશ્રય મળ્યો મિ દ્યૂમ મોનમૂર્ચક પરંતુ સાવધતાથી બનાવવાનું નિરીક્ષણ કરતા હતા, અને તેમને એમ લાગ્યું કે આ હીલચાલને તેમણે સક્રિય સાહાય્ય આપવું જોઈએ તેમણે હૃદય હિન્દીઓની સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય સ્થિતિ સુધારવા સર્વ રીતે તત્પર થઈ રહેતું હતું જુદા જુદા પ્રાંતોના

નેતાઓની સાથે તેઓ પત્રવ્યવહાર સથાપના હતા. અહીંયાં એ પણ દખીકતની નોંધ લેવા જોવી છે કે કૉંગ્રેસની સ્થાપનાના વિચારના પ્રારંભમાં મિ. છૂમ જ્યારે સીપ્રેસે ગયા હતા ત્યારે એ વિષય સમઘર્માં લૉડ ડફરીનની સલાહ લેવાની તહેમતે તક મળી હતી અને તે નામદારે તે ઉદ્દેશને પોતાની સમિતિ આપી હતી તથા મિ. છૂમને તહેમતના કાર્યમાં મદદ ઉત્તેજન આપ્યું હતું. પાછળથી ૧૮૮૮ પછી તે નામદારે તે સંસ્થા પ્રતિ વિરોધી વલણ અપ્સાર કર્યું. આ વલણનાં કારણો તે નામદારને પોતાને જ ખજર હતા, અને તે વિશ્વાસપાત્ર રીતે કદાપિ ખ્દાર પાવામાં આપ્યાં નથી. તે વલણનો જવાબ કૉંગ્રેસ ૧૮૮૮ માં અમદાવાદમાં ભરાય તે વખતે મિ. જ્યૉર્જ યૂસે પોતાના બાણ્યમાં બહુ અસરકારક રીતે આપ્યો હતો.

પ્રથમ સમેલન.

પ્રથમ સમેલન પૂનામાં ભરવાનો ક્રમ કરવા નેટલી પ્રગતિ કરવામાં આવી હતી, કારણ કે તે વખતે પૂના ભારે રાજકીય પ્રવૃત્તિનું કેન્દ્ર હતું. પરિપક્વની સ્થાપના કરવા માટે ૧૮૮૫ ની નાતાલનું અઠવાડિયું પસંદ કરવામાં આવ્યું. દુર્ભાગ્યે, તૈયારીઓ ચલતી હતી તેવામાં પૂના શહેરમાં કૉંગ્રેસ હાદી નીકળ્યો અને તેથી ત્યાં પ્રતિનિધિઓને બાજાવવા એ સલામત નહોતું. પરિણામે બૉમ્બે પ્રેસીડેન્સી એસોસિએશન તરફથી પ્રથમ સમેલનનું સ્થાન ઉતાવળમાં મુબાઈ કરાવવું પડ્યું. તે સમયે તે એસોસિએશનના સક્રિય માન્ય મંત્રીઓમાં મેથર્સ ક્રીશ્ચિયાન એમ મહેતા, હાથીનાથ બેનક તે નગ અને હીનજા એલજી વાઝા હતા. તે સમયે પરિપક્વના નામકરણસરકાર મથો અને તહેને “ધી ઇન્ડિઅન નેશનલ કોંગ્રેસ” એવું નામ આપવામાં આવ્યું, કારણ કે સમરત હિન્દના શાખ્યમતને તાદ્દસ રીતે પ્રદર્શિત કરવાનો તહેનો મુખ્ય હેતુ હતો. કોંગ્રેસનાં શરૂઆતનાં વર્ષોમાં તહેના ઉદ્દેશોના સમન્વયમાં એટલાં બધાં બમબનક કથનો કરવામાં આવતાં હતાં કે તે યા છે તે જણાવવું ઉપમૈત્રી યર્ષ પડશે. તે ઉદ્દેશો મિ. છૂમે ૧૮૮૮ માં અમદાવાદમાં કોંગ્રેસ ભરાતા પહેલાં આપેલા બાણ્યમાં નીચે પ્રમાણે જણાવ્યા હતા. પ્રથમ તો તહેમણે જણાવ્યું હતું કે “ અર્વાચીન ઐતિહાસિક કાલમાં રાઈ પણ પ્રવૃત્તિએ આવાં દૂરગમી અને કલ્યાણકારક પરિણામોની આશા આપી નથી ” આગળ ચાલનાં તહેમણે જણાવ્યું કે “ કોંગ્રેસની સરથા એ મોટે ભાગે હિન્દમાં જ જન્મેલા શુદ્ધિસિત પુરુષોના બનેલા મંડળની પ્રવૃત્તિઓમાંની માત્ર એક જ પ્રવૃત્તિ છે, જો કે તે પ્રવૃત્તિ તે સમયે વધારેમાં વધારે જાણીતી અને દેખાઈ આવે તેવી હતી. તે પુરુષો હિન્દનું યાન્ત્રિપૂર્વક કલ્યાણ કરવા માટે એકત્ર થયા હતા. ” કોંગ્રેસના મૌલિક સિદ્ધાંતો નીચે પ્રમાણે છે —

(૧) હિન્દની વસ્તીમાં જે જુદાં જુદાં અને વિસવાદી તત્ત્વો છે તે સર્વના સમિપ્રણયથી એક શાખૂ બનાવવો.

शायमा
हिन्दी राष्ट्रिय परिषदना प्रमुख

सर एस् पी. सिंह

(૨) આવી રીતે ઉત્પન્ન થયેલા રાષ્ટ્રીય માનસિક, નૈતિક, સામાજિક અને શાકીય આદિ સર્વ દિશાઓમાં પુનરુદ્ધાર કરવો; અને

(૩) હિન્દની સ્થિતિમાં ત્હેને અન્યાય કરે એવાં અને ત્હેને હાનિ કરે એવાં જે તરવો હોય તે દૂર કરી હિંદ અને ઈન્ડિયા સંયોગને દૃઢ બનાવવો.

વિચ્છેદ.

પ્રુક્ષળ નિ દા અને ગાંધિપ્રધાનની વચ્ચે ઉપરના ઔદિક સિદ્ધાન્તો અનુસાર પોતાનું નિર્ણૌત કાર્ય કોંગ્રેસ કંઈ જાતી હતી, પરન્તુ ૧૯૦૭ માં પ્રતિનિધિઓના ઉદ્દામ વિભાજે અવિચ્છિત સૈન્યમાં સુદ્ધિપૂર્વક વિચ્છે. પાડવાનું ઉચિત ધાર્યું તે વર્ષમાં સુરતમાં બરાએકું કોંગ્રેસનું સમેલન ઉદ્દામ પક્ષના પ્રતિનિધિઓએ પ્રદર્શિત કરેલા પ્રત્યક્ષ પક્ષભાવને લીધે અધુરું ને અધુરું છોડી દેવું પડ્યું ઉદ્દામ પક્ષવાળાઓ તાર પછીથી "એકરટીમિસ્ટ્" ના નામથી ઓળખાયા છે અને ત્હેમને "એકરટસ" ના નામથી ઓળખાતા કરેલ વિચારવાળા મ્હોટા ભાગથી જુદા પાડવામાં આવે છે પરન્તુ એ કે કામકાજ તત્કાલ તો છોડી દેવું પડ્યું હતું છતાં હાજર રહેલા આગેવાન પ્રતિનિધિઓ પાછા તરત જ એકત્ર થયા અને અવિચ્છનાં સમેલનો બરવાની અને લિખિત બધારણ કે જેનો અગલનો લાભ કોંગ્રેસની "ક્રીડ" હતી તે તૈયાર કરવાની યોજના કરી બીજા સમ્પ્રદાય, કોંગ્રેસના અલિખિત હેતુઓ અને ઉદ્દેશો નિશ્ચિત રૂપમાં સમારૂદ થયા તે રૂપમાં ત્હેમની અત્ર પુનરુક્તિ કરવી અનુચિત નથી, કારણ કે તેથી થયી શકાઓ, થયો અવિશ્વાસ અને થયો ગેરસમજો દૂર થશે.

"બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનાં સ્વરાજ્ય યોજવનારાં અગેવાન જેવો રાજ્યપ્રમુખ ધ હિન્દના લોકો માટે પ્રાપ્ત કરવો, અને બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના હોઠા અને ધર્મોમાં તે અગેવાન સમાન ભાગ લેવો એ ધી ઇન્ડિઅન નેશનલ કોંગ્રેસના ઉદ્દેશો છે વહીવટની ચાતુ પદ્ધતિમાં એક સરખી રીતે સુધારો કરીને, રાષ્ટ્રીય એકતાનો વિકાસ કરીને, સાંવજનિક ચેતનનું પાપણ કરીને, અને દેશની માનસિક, નૈતિક, આર્થિક અને ઔદ્યોગિક સાધનસપ્તિતનું સર્વર્ધન તથા સંયોજન કરીને પ્રજા ધાતુસારી ઉપાયોથી આ ઉદ્દેશો સિદ્ધ કરવાના છે."

નેશનલ કોંગ્રેસમાં આવનાર દરેક પ્રતિનિધિને જે પ્રાન્તમાંથી તે આવતો હોય તે પ્રાન્તની કોંગ્રેસ કમિટી ઉપરની "ક્રીડ" નો લિખિત સ્વીકાર કરવાને અને બધારણનું તથા તદનુસાર કરવામાં આવેલા નિયમોનું પાલન કરવાની તત્પરતા બતાવવાને ફરજ પાડે છે.

બધારણ.

૧૮૦૮ થી બધારણ પ્રમાણે જરાજર કામ ચાલે છે કોંગ્રેસમાં એકત્ર થયેલા પ્રતિનિધિ ઓની બહુમતિ સિવાય ત્હેમાં કંઈ પણ ફેરફાર થઈ શકે નહિ દરેક પ્રાન્તે પસંદ કરેલા

અને કો-એસના પ્લેટફોર્મ ઉપરથી પ્રમુખ તરફથી સમયેન પામેલા નેતાઓના એક માર્ગદર્શક મંડળને માટે હેમાં યોજના કરવામાં આવી છે. માત્ર પ્રમુખો, મંત્રીઓ, અને બીજા અધિકારીઓને હેમના અધિકારની રૂઢિએ નીમવામાં આવે છે, અને આખી કમિટી “ધી એવ ઇન્ડિઆ કોંગ્રેસ કમિટી”ના નામથી જોળખાય છે. હિન્દની સરકારે પાડેલા પ્રાન્તો અને કોંગ્રેસના પ્રાન્તો એક જ છે. ફરેક પ્રાન્તની કમિટીને “પ્રોવિન્સિયલ કોંગ્રેસ કમિટી” કહેવામાં આવે છે, બધારણ અને નિયમો પ્રમાણે પ્રતિનિધિઓ પસંદ કરવાને સભાઓ યોજાવવી, કોંગ્રેસને વિચાર ચલાવવા માટે વિષયો સૂચવવા, અને બીજા તે સજ પની આપતો વિરે બ્યવસ્થા કરવી એ પ્રોવિન્સિયલ કોંગ્રેસ કમિટીનું કર્તવ્ય છે. આવતી કોંગ્રેસ કર્યા બરાશી તે ફરેક વર્ષે સમેલનને અન્તે કોંગ્રેસ બહેર ફરે છે. જે ગામ આવવા સહેરમાં કોંગ્રેસ બરવાની હોય છે તે પૂરા છ મહિના પહેલાંથી તૈયારી કરવા માટે છે. આજ સુધી રૂઢ વખતે કોંગ્રેસ કોંગ્રેસના ડેના પહેલાના ત્રણ દિવસોમાં બરવામાં આવી છે. આ વખતે આસ કરીને એટના માટે પસંદ કરવામાં આવ્યો છે કે દેશના સર્વે પ્રતિનિધિઓને હાજર રહેવાની સગવડ મળે. તેવી સગવડ વર્ષના બીજા કાઈ બઘનમાં મળી શકે તેમ નથી. એક “રીસેપ્શન કમિટી” યોજવામાં આવે છે, અને કોઈ અમેસર પ્રવચને રહેતો પ્રમુખ બનાવવામાં આવે છે. એ કમિટી પોતાનું કામ જુદી જુદી સજ કમિટીઓમાં વહેંચી નાંખે છે, જેવી કે ફિન્સ કમિટી, કોર્રેસ્પોન્ડન્સ કમિટી, જુઝિસિંગ કમિટી, ફ્રીડિંગ કમિટી વગેરે વગેરે. આ જુદી સજ કમિટીઓનું કામ કરવાને ઉત્સાહી સુવનો પોતાની મેળે બહાર આવે છે. પહેલાં મોટે બાગે સ્વપસેવકો સુખ્યાશી વિદ્યાર્થીવર્ગમાંથી પસંદ કરવામાં આવતા પરન્તુ સરકારના કેળવણી ખાતાએ “વિદ્યાર્થીઓએ રાજકીય પ્રવૃત્તિમાં સક્રિય ભાગ ન લેવો” એવા હુકમો કાઢ્યાથી, બધાહારી માથુસોમાંથી સ્વપસેવકો લેવામાં આવે છે. તેઓ બધાને બરાબર બહોબસ્તમાં રહેવું પડે છે અને હેમના ઉપરી અથવા “કેપ્ટન”નું તેઓએ કહ્યું માનવું પડે છે. જુદે જુદે સ્થાનેથી આવતા પ્રતિનિધિઓને રેલ્વે સ્ટેશનેથી લઈ આવી હેમને નિર્ણયિત સ્થાને લઈ જવા ઉપરાંત સંમિલન પ્રસંગે હેમને બધી મહેનત પડે છે. પ્રતિનિધિઓના સંદેશ લઈ જવા લાવવાને અથવા જરૂરનું બીજું કાઈ કામ કરવાને પ્રતિનિધિઓની પાસે પશુ સ્વપસેવકોને રાખવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે પૈસા લીધા વગર તેઓ લાલુ અગત્યનું કામ ઉત્સાહથી અને હોશીયારીથી બજાવે છે, અને એક રીતે બહોબસ્તપ્રમાણે કાર્ય કરવાનું તથા સ્વાર્થત્યાગ કરવાનું તેઓ શીખે છે. પોતાના પૂર્ણાહુતિના લાપણુ સમયે આ કોંગ્રેસ વૉલન્ટીઅર્સની સેવાઓનો માનપ્રદ રીતે નિર્દેશ કરે છે. સજ કમિટીનું કઠણમાં કઠણ કામ તે કોંગ્રેસના સમેલન માટે પેન્ડોલ-મકપ-તેયાર કરવાનું છે. આજમાં આજા ૫૦૦ થી માંડી વધારેમાં વધારે ૧૦૦૦ પ્રતિનિધિઓ ઉપરાંત પ્રેક્ષકો બધી મોટી

સખ્યામાં હાજર રહે છે એટલે પેન્ડેવ એવી રીતે બાધવામાં આવે છે કે જોડામાં જોડી ૫૦૦૦ બેઠકોની ગોઠવણુ તો ત્હેમાં હોય જ. કેટલીક એવી નોંધ લેવા લાપક કોંગ્રેસો થઈ છે કે જ્યારે ૧૦,૦૦૦ બેઠકોની ગોઠવણુ કરવી પડી હોય જ્યારે મુખાઈમાં સર પ્રિલિયમ વેડર્નને પ્રમુખ હતા ત્યારે ૧૮૮૯ માં એટલી સખ્યા એકત્ર થઈ હતી ત્હેમની સાથે મિ. ચાર્લ્સ ઍડાંચી આવ્યા હતા, જેમણે ૧૮૯૦ માં પાર્લામેન્ટમાં લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલનો વિસ્તાર કરવાનું પ્રથમ “રીફોર્મ બિલ” આપ્યું હતું ૧૯૧૨ સુધી પ્રતિનિધિઓને ૨૨૦ આપવા પડતા, પરન્તુ તે પછી ૨૧૫ થયાં છે તે મોકાને રહેવાની અને આવની ન્દાની થી લેવામાં આવે છે કેટલાક સારી સ્થિતિવાળા પ્રતિનિધિઓ પોતાને ખર્ચે બગતા બાડે રાખે છે, પરન્તુ જે પ્રાન્તમાં કોંગ્રેસ લારાઈ હોય તે પ્રાન્તની બ્ધારના પ્રતિ નિધિઓનો મ્હોટો ભાગ કોંગ્રેસ કરેલી સમવહ સ્વીકારે છે એવી સમવહ કરવી તે ન્દાનાં મામોમાં ધણું જ મુશ્કેલી બર્થુ કામ થઈ પડે છે ખુરશીઓ અને બીજા સરસામાનની ગોઠવણુ કરવાનું કામ પણ મુશ્કેલ છે, પરન્તુ બધા તેવું કામ ખુશીથી પોતાનું કર્તવ્ય સમજીને ઉપાડી લે છે.

પરિણામો.

ઈ સ ૧૯૧૪ સુધીમાં ૩૦ સમેલનો થઈ ગયાં જૂનામાં જૂના વર્ગના કોંગ્રેસવાકોમાં શ્રીયુત મુરે દ્રતાય બેનરજી, પડિન મહન મોહન માલવીય, મિ. હીનચા એલ્લજી વાઝા, મિ. પી. એન મુધાળકર, શ્રીયુત હાજી આબાજી ખરે અને બીજા કેટલાક હવે રજા છે હર થોડાં વર્ષોએ કોંગ્રેસના કાર્યકરોમાં ફેરફાર થયે બધ છે સમજાગ પા ચતક ઉપર દોષ્ટિ નાખતાં એટલો સ્વીકાર તો કરવો પડશે કે રાષ્ટ્રીય પ્રગતિને મટે કોંગ્રેસે એકદરે સારૂ સગીન કાર્ય કર્યું છે વસ્તુત કોંગ્રેસ એ હોંડ લેન્સમ્બઈન અહીંયાં વાઇસરોય હતા ત્યારે ત્હેમણે કહ્યું હતું તે પ્રમાણે “આગળ વધેલા ઉદાર સુધારકો (Advanced Liberals) નું મઝળ છે તે સ્વરૂપને અનુરૂપ ત્હેનો કાર્યક્રમ હમેશાં ઉદાર સુધારનો હોય છે ૧૮૮૫ થી ૧૯૦૯ સુધીમાં લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલના કરવામાં આવેલા બે સુધારાઓ કોંગ્રેસે નિરન્તર કરેલા એનબર્થા સંજ્ઞાભના પરિણામરૂપ હતા પ્રથમ સુધારો ૧૮૯૨માં કરવામાં આવ્યો, પરન્તુ થોડા સમયમાં જથ્થાઈ આવ્યું કે મોટોએ પસંદ કરેના સમાસદોનું પ્રમાણુ જલ્દુ થોડું હતું, કે કર અને પ્રતિનિધિત્વના સિદ્ધાન્ત અનુસાર બજેટ ઉપર જોઈએ તેવી સ્વતંત્ર ચર્ચા થતી ન્હોતી, કે પ્રશ્નો પૂછવાના હકમાં સુધારોવધારો કરવાની જરૂર હતી મોર્ની-મિન્ટો સુધારા એ સર્વોર્થો કોંગ્રેસે સર કરેલા અને જ્યલાવેલા સંજ્ઞાભનું જ પરિણામ છે મીઠા ઉપરનો કર એક મણે ૨ ૨-૮-થી ૩ ૧ સુધી આખરે કમી થયો તે પણ એ જ સરથાના સંજ્ઞાભનાં પરિણામે, ઈન્કમ ટેક્સમાંથી મુક્ત થવાની ઉચી મર્પાદાની બલામણુ પણ

કોંગ્રેસે જ કરી હતી રહેવે કરતાં 'ઈરિજેશન' ઉપર વધારે ધ્યાન આપવાની જરૂર કોંગ્રેસે હમેશાં બતાવ્યાં કરી. દુકાળના સમયમાં સ્વીકારવામાં આવેલી નિવારણપદ્ધતિ ઉપર કોંગ્રેસે કરેલી દીકાથી તહેમાં સુધારો કરી હવે તહેને લગભગ સંપૂર્ણ બનાવવામાં આવી છે. વળી, બધી જાતનું શિક્ષણ અને તહેમાં પણ ખાસ કરીને પ્રાથમિક અને આંદોલિક શિક્ષણ જે અપૂર્વ નિકાસ પામ્યું છે તે લગભગ સર્વશિ કોંગ્રેસના સંસ્થાપથી જ આરોગ્યને માટે જે ઉપાયો લેવામાં આવે છે તે પણ કેટલેક અંશે કોંગ્રેસને લીધે જ આગકારી અને જગલ ખાતાઓના સખ્ત કાપદાઓને અગ્રે પડતી કાઠમારીઓ કાઢક અંશે કમી થઈ તે કોંગ્રેસની ઉત્સાહભરી પ્રાર્થનાઓ થી જ જમીનવેરાના ઉપર કોંગ્રેસે નિરતર ધ્યાન આપ્યાં કર્યું છે અને આ જામનમાં કોંગ્રેસનો મત એવો છે કે વસુધાતની પદ્ધતિ જેમ બને તેમ સ્થાયી પદ્ધતિના જેથી થયી નિહાએ પરન્તુ સમસામપિક પરીક્ષાઓના સજન્ધમાં અને રાજ્યકાર્યનો વહીવટ કરનાર ખાતાથી ન્યાયખાતું જુદું પાડવાના સજન્ધમાં કોંગ્રેસનો અવાજ હજી પણ અરણ્યમન્તિ સમાન નીવડ્યો છે. કોંગ્રેસનો સહાય સમત અને સતત રજો છે દક્ષિણ આફ્રિકામાં અને બીજા સ્થાનોમાં હિન્દીઓને માટેની કોંગ્રેસની પ્રાર્થનાઓ હમેશાં ઉત્સાહભરી અને કંઈક રહ્યાં કરી છે અવશ્ય નાણા સજન્ધીના પ્રયોગમાં કોંગ્રેસ સરકારની સાથે સમત થઈ ચકતી નથી. દુકમાં, એમ પૂરેપૂરી સત્યતાથી કહી શકાય કે કોંગ્રેસે છેલ્લા ૩૦ વર્ષોથી જાહેર કરેલી હિન્દના ભોંકોની મુશ્કેલીઓનો મ્હેટો ભાગ દૂર કરવામાં આવ્યો છે. કેટલેક વખત થયા નીચેની જામતો કોંગ્રેસના કાર્યક્રમમાં મુખ્ય સ્થાન ભોગવે છે. રાજ્યવહીવટના કાર્યમાં મ્હેટી પદવીઓની નીમણુક, જેના સજન્ધમાં "પન્થિક સર્વિસીસ કમિશને" હમણાં યોગ જ વખત ઉપર તપાસ ચલાવી હતી, લશ્કરી ખર્ચમાં થટાડો, કરવેરાઓના સજન્ધમાં સ્વતંત્રતા, ખાસ કરીને દેશમાં થતા સુતરના ગાય ઉપરના વેરાના સજન્ધમાં, ફોજદારી ખાતાના વહીવટનો સુધારો, જેમાં વહીવટી ખાત અને ન્યાયખાતું એ બે જુદાં પાડવાનો સમાવેશ થઈ જાય છે, અને સુમાદના પ્રિદિશ સાંત્રાજનના સર્વ પ્રદેશોમાં હિન્દીઓની બીજા પ્રિદિશ નાગરિકોની સાથે હકોની સમાનતા.

ગીરમીટ કે ગુલામગીરી.

લેખક — શ્રી. મોહનદાસ કરમચંદ ગાધી, બૅરીસ્ટર-એટ-લૉ.

ગીરમીટ શબ્દ ઇંગ્લેન્ડ એમીમેન્ટુ અપબ્રદ ૧૫ છે એ શબ્દ બાપામાંથી રદ કરી શકાતો નથી. ગીરમીટ શબ્દ જે અર્થ સૂચવે છે તે ‘એમીમેન્ટ’ નથી સૂચવતો. ખીન્ને શબ્દ બાપામાં છે નહિ જે દસ્તાવેજમાં સહી કરીને હિન્દુસ્તાન જદાર દબ્બરો મજુરો નાતાલ આદિ યુલ્કામાં પાંચ વર્ષની બધણીમાં જતા અથવા જાય છે, તેને તે દસ્તાવેજને મજુરો અને તેના મોઠા ગીરમીટને નામે ઓળખે છે એ ગીરમીટમાં જનારનું નામ ગીરમીટીઓ. આવા ગીરમીટીઓ હિન્દુસ્તાનમાંથી ૬૨ વપ આશરે ૧૨૦૦૦ જાય છે, અને તે મુખ્યત્વે ઓસ્ટ્રેલીઆની પાસેના ફીજી ટાપુમાં અથવા ફક્ષિણ અમેરિકા પાસે આવેના જમેકા, અથવા ક્રીટિશ ગીઆના, હમ ગીઆના ને ત્રોનીદાદ જાય છે.

આ ગીરમીટની સ્થિતિને મરહુમ વીર ગેાખલેએ લગભગ ગુલામગીરી જેવી મણેવી, તેનું જ વર્ણન ઇનિદાસક તરિકે પ્રખ્યાતિ પામેલા મ હુમ સર વીલીયમ વીલસન હુટરે પણ આપેનું, અને તેવી જ ઉપમા નાતાલના મરહુમ અને જર્ણાતા પ્રધાન હેરીએસ કુએ પણ આપેલી.

ગીરમીટ એ અર્થ ગુલામગીરી છે એ મથાર્થ છે ગુલામ જેમ ગુલામીમાંથી પૈસા આપતાં પણ છુટી ન શકતો, તેમ ગીરમીટીઓ પણ ના છુટી શકે, ગુલામ એ કામ ન કરે તો તેને સજ્જા થતી ગીરમીટીયો પણ કામ ન કરે તો સજ્જા ભોગવે બેદરકારી કરે, કામે એક દિવસ ન ચડે, ઉધનાઈ બતાવે તો એમાંના મમે તે દોષને સાફ તેને કદ ભોગવવી પડે ગુનામ જેમ એક શેઠ પાસેથી ખીજી શેઠને વેચી શકતો તેમ ગીરમીટીયાને એકની કનેથી બીજાની કને મોકલી શકાય છે જેમ ગુલામના બાલબચ્ચાને પણ ગુલામીનો કામ રહેતો તેમ ગીરમીટીયાના બાલબચ્ચાને તેઓને માટે રચાયેલા ખાસ કાપડા લાગુ પડે છે બેઉની કસામાં માત્ર તફાવત આટલો જ છે કે ગુલામીની દશા છઠ્ઠી પર્ષતની હતી, ગીરમીટીઓ અગ્રુક વર્ષે છુટો થઈ શકે છે વિશેષમાં આટનું થાન રાખવા જેવું છે કે ગીરમીટની સ્થિતિ ગુલામી બધ થતાં ઉપજી અને ગુલામોની અવજમા ગીરમીટીયા જવા લાગ્યા.

ગીરમીટીયાને વિષે આટલું સિદ્ધ થયેલું છે તેઓ જે દેશોમાં જાય છે ત્યાં તેઓને નીનિ કે ધર્મશિક્ષણ હોતું નથી તેઓ ધણાપરા વગર પરણેલ હોય છે ગીરમીટીઆની રેક આગમોટમાં ચાલીસ ટકા ઓરત લઈ જવાનો કાયદો છે આ ઓરતો કેટલીક નકારી દોષ છે આ ઓરતો

ખરીદનાં અદ્યુત પરાક્રમ ૩ ૧-૦-૦૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

મરદાની સાથે વિવાહથી બંધુ ભાગે બધાતી નથી વીચ ટકા મરદો પરણવા ઇચ્છે તો પરણી ન શકે એવી સ્થિતિ આમાં છે. આ લોકો દૂર દેશ બર્ષ દારૂની વતમા પડે છે. એઓ જે હિન્દુસ્તાનમાં દારૂ સુધ્ધ ન પીતી તે દારૂ પીધેલી નીચામાં બેલાન ચંચેની રસ્તામાં આળોટતી કેટલીકવાર એવામાં આવે છે.

આવી અધમ દરાને અતે જે લાભ ગણવામાં આવ્યો છે તે એ છે કે આ લોકોની આર્થિક સ્થિતિ સુધરે છે. આત્મા વેચીને અર્થ સુધરે તોપણ આત્મા વેચ્યામ નહિ એમ સહુ કોઈ કબૂલ કરશે.

ઉપર બતાવેલી સ્થિતિ હાન પચાસ વર્ષથી ચાલ્યા કરે છે તે કેમ ચાલી? આપણામાંના કોઈ એ સ્થિતિ ભોમવવા તૈયાર નહિ હોઈએ તારે આપણે આપણા ભાઈએ સબધે કેમ સાંખી? આ પ્રશ્ન ઉત્તરની મતનો શોચ કરાવવાની જગ્યાએ ધ્વજા નથી. ‘પણ આજે આપણી શી દરજ છે એ તેમાંથી જોઈ શકાય છે. મરહુમ જામલેજરે સને ૧૯૧૨ ના માર્ચ માસમાં વડી ધારાસભામાં એવો ઠરાવ રજુ કરેલો કે ગીરમીટનો કાવદો ૨૬ થઈ હિંદમાંથી ગીરમીટીઆ જતા બધ થવા જોઈએ એ ઠરાવ વખતે ગારીસ સભાસદોએ તે વેળા પછુ લીધેલું કે “એ ઠરાવ આ સુધી ગીરમીટ નાણું નથી થઈ ત્યાં સુધી દર વર્ષે પોતે રજુ કરશે.” એ ‘પણ’ ને ખરૂં પાકનાર હવે તેમની પાછળ છવનારા આપણે હોવા જોઈએ. મો એડરજ અને મી. પીઅરસન ફોજી ગયા છે તે એ જ કાર્ય સિદ્ધ કરવા સારૂ ગયા છે. એટલે આ સવાન ઉપર વિચારપૂર્વક ચર્ચા કરી તેને ઠેકાણે પાકવામાં લાગ લેવા એ દરેક સુશિક્ષિત હિન્દોની દરજ છે એ કહવું વધારે પડતું નથી.

વિરોધ વિગતમાં અહિં ન ઉતરી શકાય પણ જેઓ આ વિષયનો અભ્યાસ કરવા મગિ તેને સારૂ સાહિત્ય પુસ્તકો અને સહેલથી મળી શકે તેમ છે. તેમાં મૂખ્યત્વે ઉપર જણાવેલ ઠરાવ સમઘટ્ટ ધારાસભામાં થયેલુ વિવેચન, લાર્ડે સેન્ટસનની કમીગનો રિપોર્ટ અને મી. એકનેની અને મી. બીમનલાલનો ગીરમીટીઆની સ્થિતિ ઉપરનો હેવાલ આ સાહિત્યની ઉપર નોંખી તોષ લખાવવાનું કાર્ય જોઈ કોઈ પણ જાણુ કરાવશે તો તે ઉપયોગી થવા વગર નહિ રહે.

સત્યાગ્રહોદ્ધમ,

અમદાવાદ

ધિ નેશનલ કોન્ગ્રેસ.

તેનુ સ્વરૂપ અને સાધ્ય.

લેખક — ૨૧. ઉરામલાલ કેશવલાલ ત્રિવેદી, બી. એ. એલએલ., બી.

The real moral interest of a struggle such as we are engaged in lies not so much in the particular re-adjustments of present institutions which we may succeed in securing, as in the strength that the conflict brings us to be a permanent part of ourselves. The whole life of a people which is broader and deeper than what is touched by purely political institutions is enriched even by failures, provided the effort has been all that it should be. For such enrichment the present struggle is invaluable.

G K Gokhale

વાંચનારને અજાણ્ય નથી કે આ માસની આખરમાં આપણી રાષ્ટ્રીય પરિષદની ત્રીસમી બેઠક આ શહેરમાં ભરાવાની છે. આજ બે ત્રણ માસથી મુંબઈના વાતાવરણમાં કોંગ્રેસ, અને કોંગ્રેસનાં સાધ્યો અને સાધનો, તેની મુશ્કેલીઓ અને તે મુશ્કેલીઓને દૂર કરવાના માર્ગો એ વગેરેની કપાક ગભીર તો કપાક આવેશભરી, કપાક નેરાસ્પથી મંદ થયેલી તો કપાક મોટી આશ્વાના નવા અકુગેથી ઉત્પન્ન થયેલા હિતસાદવાળી, અમરણીઓને દલાવતી અને અનુયાયીઓને વિચારમાં નાંખી દેતી, નાના પ્રકારની ચર્ચા, જામતી આવે છે. તે પ્રસંગે વાંચનારને વિચાર કરવામાં કંઈક ઉપયોગી થવાના હેતુથી આ પત્રમાં બે અક્ષર લખવાનો આ ઉપક્રમ અસ્થાને નહિ ગણાય.

સને ૧૮૮૫ માં કોંગ્રેસની પહેલી બેઠક આ શહેરમાં ભરાઈ હતી એ વાત સર્વના જાણવામાં છે. તે વખતે ખમાળના સુપ્રસિદ્ધ વક્તા અને વિચારક મિ. ઉમેશચન્દ્ર બૉનરજીને પ્રમુખપદ આપવામાં આવ્યું હતું. તે પદ ઉપરથી તેમણે કરેલું કોંગ્રેસના હેતુઓનું નીચેનું નિર્વચન, જાહેર સરચાઓની પ્રગતિના ઇતિહાસના દૃષ્ટાન્ત રૂપ છે. મિ. ઉમેશચન્દ્રે કહ્યું હતું કે,

“(૧) સામ્રાજ્યના જુદા જુદા ભાગોના આપણા દેશના કલ્યાણ માટે તત્પરતાથી શ્રમ કરનારાઓ વચ્ચે અગતસગંધ અને મિત્રાચારી વધારવી,

(૨) સર્વ દેશખંડ જનોમાં એક બીજા સાથે પ્રલક્ષ બંધાર વધારીને, નાતના, જાતના ધર્મના, અને પ્રાંતના ભેદોને લીધે એક બીજાના સીધા સ્નેહ સંબંધની સામે ઉત્પન્ન

યતા અદેશાઓ નિર્મળ કરવા, અને રાષ્ટ્રીય એકતાની વૃત્તિઓ જેનાં ખીન્ને આપણા
બહુમતસરોય લૉકે રિપનના વખતમાં વચામાં હતા તેને સપૂર્ણ રીતે વિકાસાવવી
અને દૃઢ કરવી,

(૩) આનતા પ્રસંગના સામાજિક પ્રશ્નો પૈકીના વિશેષ મહત્વના અને જરૂરી પ્રશ્નો
ઉપર સપૂર્ણ યત્ન કરીને સ્થાપિત કરેલા આપણા ઠેંગવાયેલા વર્ગના પરિપક્વ
વિચારોની સપ્રમાણ નોંધ કરવી,

(૪) અને દેશકલ્યાણ સારૂ આવતા બાર માસમાં સ્વદેશના રાજ્યપ્રકલ્પ પુરૂષોએ કયે કયે
રસ્તે અને ઠઈ રીતિએ મહેનત કરવી ઇચ્છે છે તે નક્કર કરવું

આ ચાર મથાળા નીચે કો-ગ્રેસના સર્વ હેતુઓના સમાવેશ થઈ શકે અને ૧૮૮૫ માં
પ્રચુખ્તે બુખેથી નીકળેલા કો-ગ્રેસના આ ઉદ્દેશકલ્પનની સાથે સરખાવવા માટે કો-ગ્રેસના
સને ૧૯૦૮ ના બધારણની પહેલી કલમમાં આપેલું ઉદ્દેશકલ્પન નીચે આપીયું તેમાં
લખેલું છે કે—

“બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના સ્વરાજ્યને અધિકાર ભોગવતાં સચ્ચાતોના રાજ્યવહીવટ જેવા
રાજ્યવહીવટ હિન્દુસ્થાનની પ્રજાએ ભેગવેલા, અને બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનાં એ બધાં
સામ્રાજ્યમાં જે હકો અને જવાબદારીઓ ભોગવે છે તેવા હકો અને જવાબદારીઓમાં
હિન્દુસ્થાનની પ્રજાએ તે અંગોની સાથે સરખાવણાના ધારણે પોતાને દિરસા લેવા એ
ઈન્ડિયન નેશનલ કો-ગ્રેસનો ઉદ્દેશ છે આ ઉદ્દેશ રાજ્યવહીવટના કલ્પણ કાતુનોને અતુસરતા
ઉપાયોદ્ધાગ, વતમાન રાજ્યવહીવટના અચૂક સુધારાઓ કરાવીને અને રાષ્ટ્રીય એકતા વધારે
સગીન કરીને, જનસામાન્યનું દિતચિંતન કરવાના જન સ્વભાવનું પોષણ કરીને અને દેશનાં
માનસિક, નૈતિક, આર્થિક અને ઔદ્યોગિક સાધનોને વ્યવસ્થિત અને વિકસિત કરીને પાર
પાડવાનો છે

ત્રીસ વર્ષ પહેલાંના મિ. બેનરજીના ઉદ્દેશપત્રમાં, અને સને ૧૯૦૭ ના બગાણ પછી
અવાહવાદમાં મળેલા દેશના મધ્યસ્થપક્ષના સોએક અગ્રણીઓએ રચેલા આ ઉપરના ઉદ્દેશ
પત્રની વચ્ચેના ૬૨૬ ધ્યાનમાં લેતાં ત્રીસ વર્ષની અદર કો-ગ્રેસની પ્રગતિ કેટલી થઈ છે તે ધ્યાનમાં
આવ્યા વિના રહેશે નહિ આરભમાં જ્યાં માન દેશના હિતસાર કામ કરનારાઓમાં વચ્ચે અગત
સમય અને મિત્રાચારી વધારવી એ એક મુખ્ય ઉદ્દેશ હતો—એટલે તે પણ તે વખતે કો-ગ્રેસનું
જે એક સાધ્ય હતું—તે ૧૯૦૮ સિદ્ધવત્ ગણાતામાં સાધ્ય કોટિમાંથી નીકળી ગયું છે, તે જ પ્રમાણે

श्रीगुरु
हिन्दी राष्ट्रिय परिषद्ना
स्वागतमडल्ला प्रमुन

मि दीनशा पदलजी वाच्छा

Photo by Devare & Co., Bombay

કોંગ્રેસમાં વધવાની ટુલવાની ફાલવાની સમિતિ છે એટલું જ નહિ પણ કોંગ્રેસમાં સાલ અને આંતર વિરોધોની સામે ટકી ઠહેવાનું પણ બળ છે આરભમાં અંગ્રેજ અધિકારીઓ અને અંગ્રેજ અધિપતિઓના કરડા અને કઠ્ઠા વિરોધોની સામે કોંગ્રેસને મોટી ટકાર જીલવી પડી હતી, અને તેમાં તે કેવી ફતેહમંદ થઈ એ સુવિદિત છે અને ૧૯૦૭ માં આંતર વિરોધોથી પણ એને ઘણું સહન કરવું પડ્યું હતું પરંતુ જેમ જેમ વિરોધો જળ પીતી ગઈ તેમ તેમ તેનામાં નવું જ સત્ત્વ ઉમેરાતું ગયું અને સામાન્યના ઉદ્દયમાં કોંગ્રેસે હમેશને ચારે એક અગત્યનું સ્થાન સપાનન કર્યું મુરતના ભંગે કોંગ્રેસમાં અભિનવ બળ દાખલ કર્યું તે વખતથી તેને આક્રમ-સપમનના પાઠો શીખવાની જરૂર પડી, અને તે વખતે રચાયેલા સ્વયમનિયમોમાં રહીને કોંગ્રેસ અત્યારે ચોવનમંથિને દુસ્તર કાળ પસાર કરે છે આ કાળ પણ ધણી ફતેહમંદીથી કોંગ્રેસ ગાળે છે એ આનંદજનક છે પોતાના સમયથી કોંગ્રેસે પોતાની સક્રિયતા અચૂક પૂરાવે આપે છે, અને તેણે કોંગ્રેસને સર્વ સત્કારને પાત્ર બનાવી છે, એ સવ કાંઈ જાણે છે આ આઠ વર્ષ દરમિયાન આપણે દેસ મોટા જેવા જણાતા રાજ્યપટ્ટીય સ્થિત્યતરને સ્વાધીન થયો છે, અને તેમાં હિંદુ સુસભમાન વચ્ચેના ભેદ જરા વધારે બળ પકડ્યું છે આ ભેદ એક વાર ધણી ગંભીર થઈ પડ્યો હતો, અને એમાંથી બહુ અનિષ્ટ પરિણામ આવવાનો ભય હતો પણ આપણી સયમસક્રિયતાએ એ ભયમાંથી દેશને ઉગાર્યો છે અને એ સક્રિયતા પ્રતાપે અત્યારે એવો પ્રમથ આવ્યો છે કે જ્યારે આપણા સુસતમાન રેશનાલિયોની સાથેના મતભેદનું બળ હવે હાલુ જાય છે મોરલેમ લીગ જે પ્રથમ કોંગ્રેસના દરીયા તરીકે યોજવામાં આવ્યો હતો તેણે હવે કોંગ્રેસને પગને પગને જ ચાનવા માંડ્યું છે અને તે સમય સમીપ દેખાય છે કે જરૂર કોંગ્રેસ અને મોરલેમ લીગ એકત્ર થઈ કોંગ્રેસને સર્વાભિમત બનાવશે રાજ્ય સાથેના સમયમાં પણ કોંગ્રેસ ધણી પગલાં આગળ વધી છે બિરાક રાજ્ય કોંગ્રેસે કહે તે કરવા તૈયાર છે એમ એનો અર્થ નથી, પણ કોંગ્રેસ એ એક હિસાબમાં લેવા લાયક સંસ્થા છે, અને એની સાથે મિત્રાચારી રાખવામાં રાજ્યને લાભ છે એટલું તો રાજ્યે સ્વીકાર્યું હોય એવું સ્પષ્ટ જણાય છે અને જે વખતે સુસભીન દેશના-ધર્મે પૂર્ણ ઉદ્ધાસથી કોંગ્રેસમાં ભેગાશે તે વખતે National Unity—રાષ્ટ્રીય એકતા સિદ્ધ થયેલી ગણાશે, કોંગ્રેસનો માર્ગ વધારે સરળ થશે અને કોંગ્રેસનું પ્રાસન્ન્ય કઈક અશમાં નજીક આવશે એમા શક નથી

પણ આ રાષ્ટ્રીય એકતાના વિચાર ઉપર આવતાં બે મોટા પ્રશ્નો આપણી આગળ ઉભા થાય છે કોંગ્રેસમાં હજી અંગ્રેજ ભણેલા વર્ગ જ બહુધા લાભ લઈ શકે છે, અને દેશનો અઘાન જનમમાજ જ્યાસુધી કોંગ્રેસની બહાર છે ત્યાં સુધી, સુસલમાનો, ઘણે અંશે પારસીઓ અને ક્રિશ્ચિયન વગેરે પ્રજાઓ હજી ભેદો વેટલા પ્રમાણમાં હાજરી આપતી નથી સાંસુધી,

અને મુરતવાળા ભગના પરિણામમાં દો-ગ્રેસ બહાર ગયેલા એકવખતના દો-ગ્રેસના અગ્રેસરો અને તેમના અનુયાયીઓ જ્યાં સુધી દો-ગ્રેસમાં પાછા આવ્યા નથી ત્યાં સુધી, દો-ગ્રેસને રાષ્ટ્રીય એકતાનું મૂર્ત રૂપ કેમ કહી શકાતે ? જાનો ઉત્તર એ છે કે દો-ગ્રેસની રાષ્ટ્રીય એકતાનો આધાર એમાં આ નધા તત્ત્વોની હાજરી ઉપર નેટતો રહતો નથી, તેટલી દો-ગ્રેસના કાર્ય ઉપર રહે છે આ બધાં તત્ત્વો તેમાં સામેલ હોય તો તે એકતા વધારે બહિષ્કાર ગણાય અને હેખાય અને વધારે અનિવાર્ય થાય એમાં અંદેહ નથી, પણ એ તત્ત્વોના અભાવે એકતાની દુધાની જ નથી એમ જ્યાં સુધી દો-ગ્રેસ એ જના તત્ત્વોના હકોતુ સરક્ષણ કરે છે, રાષ્ટ્રસરીરનું સમગ્ર દૃષ્ટિથી અવલોકન કરી, તેના દિત અહિનનો વિચાર કરે છે અને નિપદાપાત શુદ્ધિથી રાજ્યનીનિના સાચા અને અરખનિત સિદ્ધાન્તો ઉપર આખા દેશના સવનોના સમઘમાં પોતાનો આચારવિચાર રચે છે, ત્યાં સુધી દો-ગ્રેસની રાષ્ટ્રીયતાની અથવા રાષ્ટ્રીય એકતાની મર્તિરૂપતાની કઈ ક્ષતિ નથી એ સ્પષ્ટ છે દો-ગ્રેસમાં જે ભોનાય છે, વચાવ છે, ઠરાવાય છે તે રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિ મિદુથી, સર્વ વર્ગના દિતને અનુસરીને, અને સર્વના કત્યાણના ઉદ્દેશથી જ ભોનાય છે, વચાવ છે અને ઠરાવાય છે, એ વાત લક્ષમાં લીધાથી દો-ગ્રેસની રાષ્ટ્રીયતા અથવા રાષ્ટ્રીય એકતાની મૂર્તતા અપૂર્ણ છે એ બ્રાન્તિ દૂર થયા વિના રહેશે નહિ દો-ગ્રેસ એ હિન્દુસ્થાનના કર ભરનારાઓની વાર્ષિક સાધાણ સભા છે તે સભાના પ્રમુખ તરીકે એ કર ભરનારાઓમાંથી જ કોઈ કુશળ રાજ્યતત્ત્વજ્ઞ પુરુષને અથવા તેમની બહારના પણ તેમના દિતાહિતની સાચી સમજણવાળા, અને તેમના દિતને માટે શ્રમ અને સ્વાત્માર્પણ કરનારા તેમના મિત્રોમાંથી કોઈને પસંદ કરવામાં આવે છે અને તે સભામાં રાજ્ય અને પ્રજા વચ્ચે તાત્વિક તેમ જ વ્યાવહારિક સલાનો જે તે વર્ષમાં ઉભા થયા હોય અથવા સભાના મત પ્રમાણે ઉભો થયા એઈએ તેનું વિવેચન થાય છે, તે સમીપી તે સભાના મતને આકાર અપાય છે, જે ત્યાં નોંધાય ન, અને પાછળથી પ્રસિદ્ધ થાય છે તેમાં કર ભરનારાઓમાંથી જેમને આવડુ હોય તેમને સભાના નિયમોને અનુસરવાની સરતે આવવાની છૂટ છે આવી સભામાં કોઈ ન આવે તેથી તે સભા તેને માટે નથી એમ કહી શકાય નહિ તેમ નેટતી સખ્યા થાય છે તેટલી તખ્યા પણ કંઈ એછી નથી વળી જેઓ દો-ગ્રેસમાં ભાગ લે છે તેઓ પોતે પોતાને સમાજચારીરના એક અગ્ર તરીકે પોતાને જણાવે છે—નહિ કે કેવળ પોતાના જ તર્કથી અને પ્રતિનિધિનું પદ યોગ્ય વિધિપૂરક અપાવું એઈએ એવો આગ્રહ લેવામાં આવતો હોય તો તે પ્રમાણે ગાહેર સભાઓ તરફથી તેનું પદ પણ દો-ગ્રેસમાં ભાગ લેનારાઓને અપાય છે સર્વને માટે અને સર્વના નામથી ભાનનારા પ્રજાજનોની કુશળતા અને કત્યાણશુદ્ધિને માટે ત્યાંસુધી તક લેવાનું કારણ નથી, જ્યાંસુધી તેઓ સર્વના કત્યાણના સાધક તત્ત્વોની હિમાયત કરે છે, અને બાધક

તત્વોનો નિષેધ કરે છે, અને સર્વના હક્કનું સરખી ગીતે રક્ષણ થાય તે ગીતે પોતાનો કાર્યક્રમ રચે છે અને તેનો નિર્વાહ કરે છે, ત્યાંસુધી તેની રાષ્ટ્રીયતાની સામે કઈ પણ બાવી શકાય તેમ નથી હિન્દુસ્થાનના જીતકાળના પ્રાચીન પામતપ્ત શહેરમાં કોન્ગ્રેસની બેઠકો બરાબની છે, દશદશ દબાર માણસોની મેદિનીમાં તેનો કાર્યક્રમ સંગોપામ ઉતરેનો ૩ અને સ્વદેશી વર્તમાનપત્રો વર્ષોવર્ષ તેના હાથને અનુમોદન આપતા આવે છે એ હારોવાની આંતર યોગ્યતા સ્વીકારાય છે અને કાંઈ વિશેષ દર્શિષિન્દુથી કાંઈ હાસ્ય કાંઈને અપ્રાણ હોય તોપણ રાજ્યનીતિના સર્વમાન્ય 'સિદ્ધાન્તો'ને તે હારોવા હમેશા અનુસરે છે જે અશિક્ષિત વર્ગ તેમાં અત્યારે બામ લઈ નથી ચકતો તેના હક્કોનું રક્ષણ કરવું તેમને સમજાયા અને કાર્યક્રમના બનાવવા એ કોન્ગ્રેસ પોતાનું કર્તવ્ય સમજે છે, અને જે કામો કામો તરીકે બહાર રહે છે તેના હિતની પણ કોન્ગ્રેસ ઉપેક્ષા કરતી નથી તો પણ જે સર્વને માટે દાર પ્રુથા છે તો કાંઈ આવે ન આવે તે ઉપરથી કોન્ગ્રેસની રાષ્ટ્રીયતાનો લગ થતો નથી તે જ પ્રમાણે સુરતના લંગને અંગે કોન્ગ્રેસની બહાર જતા રહેલા આપણા કોન્ગ્રેસના એકવારના અગ્રણીઓ અને તેમના અનુયાયીઓના સબધમાં પણ છે સુરતના એ કમનસીબ બનાવને અંગે કોન્ગ્રેસના સંરક્ષકોને સમમનનું થયેલું લેવાની જરૂર જણાઈ અને તેને અનુકૂલ પ્રગથિ ધડવે પડ્યો એ પ્રગથિ હજી અમનમાં છે અને તે પ્રગથને અનુસરનારાઓ માટે કાંઈ પણ પ્રકારનો પ્રતિબંધ નથી પરંતુ આપણા તે બન્ધુઓએ આને પ્રતિજ્ઞાનો સવાય કર્યો છે અને એવી દલીલ કરે છે કે તે પ્રગથિ રચવામાં તેઓ પોતે સામેલ નહોતા તેથી તે પ્રગથને અનુવર્તવામાં એમના આત્મમાનની હાનિ થાય છે એના જવાબ એવો અપાય છે કે પ્રગથિ રચ્યો તે વખતે સવચનીનીતિ સ્વીકારવાની અને કન્વેન્શનમાં આવવાની સર્વ પ્રતિનિધિઓને સપૂર્ણ છૂટ હતી કન્વેન્શનમાં દાખલ થનારને કોન્ગ્રેસના તે વખતને માટે બહી કાઢેલા એક ઉદ્દેશ્ય ઉપર સહી કરવાની અને તે કરીને ત્યાં આગળ હામર થયેલા પ્રતિનિધિઓમાંથી જે આવે તેને આવવાની છૂટ હતી આ છૂટને તે વખતે તેમણે સત્કાર ન કર્યો અને હવે તે પ્રગથનો સ્વીકાર કરીને એકમ થનારા મળના રચેલા કાનુનોને પ્રતિબંધ રૂપે ગણવા એ બાગે જ વાજી ગણાશે કોન્ગ્રેસના હક્કોના કાનુનો પણ સકુચિત છે, જોઈએ તેવા લોકપસદ નથી એમ કહેવામાં આવે છે તેના ઉત્તરમાં સ્પષ્ટ જવાબ છે કે લોક પસદ નથી તેને માટે સ્પષ્ટ પુરાવો નથી પણ જેમને પચદ ન હોય તેમણે કોન્ગ્રેસના હક્કોના કાનુનો પ્રમાણે કોન્ગ્રેસમાં આવવું અને ત્યાં ફેરફાર કરાવવા યત્ન કરવો આવી રીતે કેટલાક મૂળના કાનુનોમાં કોન્ગ્રેસ ફેરફારો કર્યા છે અને જેમજેમ પ્રસમ આવશે તેમ તેમ અવશ્ય કરતી જશે મતનજ કે આપણા એ 'મિત્રો'ની દલીલો સાચી નિહાની હોય તો કોન્ગ્રેસના દાર સર્વ પ્રમાણિક પુરવાને માટે પ્રુથા જ છે એ વાત તેમણે સ્વીકારી જોઈએ

મણી અને મોહન રે ૨-૦-૦૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

स्वर्गस्थ श्री गोवर्धननाभ रचित पुस्तके।

(*મગાસાળા પુસ્તકો આ અધર્તિએ જાને લખેલા નથી.)

[illegible]

श्रीरामायण

અને તેમાં કોઈ પુરૂષ અથવા સમુદાય કોઈ અવાન્તર કાલજીવી સામેલ ન થાય તો તેથી કોન્ગ્રેસની રાષ્ટ્રીયતાનો અથવા રાષ્ટ્રીય એકતાની મૂર્તિરૂપતાનો જરાપણ બગ થતો નથી, એ વાત તેમણે સ્વીકારવી જોઈએ.

હતા જે પુરૂષો અથવા સમુદાયો બહાર રહે છે તે એ કોન્ગ્રેસમાં જોડાય તો કોન્ગ્રેસ અસિદ્ધ થાય તેમાં કોઈ શક નથી અને તે ભુદિધી કેટલાએક એકત્વાનુરાગી સજ્જનો આપણા સ્વરતના ભગવાણ બન્ધુઓનું દરેક રીતે મન મનનવાની મજબૂન ભલામણ કરે છે આ સજ્જનોના શુભ હેતુ માટે અમને ધણુ માન છે, અને બને ત્યાં સુધી એમને અગવડ કરી આપવી એ સાગી વાત છે એમ અમે પણ માનીએ છીએ તે માટે કોન્ગ્રેસની એક કમિટી અત્યારે બેઠી છે અને તે પોતાનો વિચાર બહાર પાડે ત્યાંસુધી ધીરજ રાખવાની જરૂર છે પરંતુ સમાધાનનો માર્ગ કદાચ ન નીકળે તો તેમાં કોન્ગ્રેસની રાષ્ટ્રીયતાને હાનિ થાય છે એ માનવું જૂલ ભરેલું છે કોન્ગ્રેસના મધ્યસ્થ અને તે એકવારના આપણામાંના પણ આપણા સીમાસન્ન પુરૂષો વચ્ચે મુદ્દાની બાબતમાં દબે ઝાઝો ફેર રલો નથી તેઓ પણ હિન્દમાં રાજ્યકીય મુદ્દાઓ માટે ઈમાનદાર હિતચાત્રી જ સંપાદન કરવા મગિ છે તેઓ જે સુધારા મગિ છે તે કોન્ગ્રેસ જેને માટે આમદથી હિમાયત કરી આવી છે તે જ અથવા તેવા જ છે ફેર એટલે જ છે કે મધ્યસ્થ વર્ગ વ્યાવહારિકતા ઉપર વધારે ધ્યાન આપે છે સીમાન્તરેથી રાજપુરૂષો રાજ્યનીતિના શાસ્ત્રોક્ત મુદ્દાઓ ઉપર બાર મુશને મનુષ્યસ્વભાવની નજગાઈ જોતા, સ્વાર્થાસક્તિના, મતાધતાના વિચારો કર્યા વિના, કૈવલ્યરીનિએ રાજ્યકીય પ્રશ્નોની ચર્ચા કરવાનો હાલો રાખે છે હતાં જોવા જેવું છે કે કોન્ગ્રેસમાં જોયો સીમાન્તરેથી થઈને પોતાના દુરાયદથી મધ્યસ્થોને પજવતા હતા તેઓએ આ વખતે પૂનામાં જુદી પ્રાપ્તિક પરિપદ્ધતીને પણ મધ્યસ્થોના જેવા જ કાર્યક્રમ સ્વીકાર્યો હતો, અને અમે તો એટલું જ માનીએ છીએ કે એક મદાસરથાના સીમાન્તરેથી તરીકે જે ઉગ્રતા તેઓ બતાવતા હતા તે ઉગ્રતા નવી સરથાના કાર્યવાહકો તરીકે તેઓ પણ રાખી શકશે નહિ અને પરિણામે તેઓ પણ મધ્યસ્થોની સમીપ જ આવતા જશે ગમે તેમ હોય અથવા યાવ તો પણ એમણે જીતી લેવાની કરી તેમાં પણ કોન્ગ્રેસનો મુખ્ય ઉદ્દેશ સ્વીકારનામાં આવ્યો છે અવાન્તર ઉદ્દેશો પણ તેના તે જ છે અને સાધનોમાં પણ ઝાઝો ફેર નથી એટલે તેઓ એક જ સભામંડપમાં બેસીને અમુક દરાવો પસાર કરાવવામાં સહાયક થાય, કે બીજા સભામંડપમાં બેસીને તેવા અર્થના દરાવો પસાર કરે અથવા એકી વખતે અને એક સ્થળે તે પ્રમાણે કરવાને બદલે જુદે વખતે અને જુદે સ્થળે તેનો તે અને તેવો જ કાર્યક્રમ અનુસરે તો તે કોન્ગ્રેસની વ્યાપકતાનો રાષ્ટ્રીયતાનો ઉનટો પુરાવો છે તે સ્પષ્ટ બતાવે ॥ કોન્ગ્રેસ સર્વન માટે બાલ છે,

સ્વર્ગની મુદ્રીઓ ૩ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુમ્બઈ

સર્વના હિતનું ધ્યાન છે અને કો ગ્રેસમાં સમાવ ન ચનારા વિચારકો પણ તે જ કો-ગ્રેસના વિચારોને અને કો ગ્રેસના સિદ્ધાન્તોને વાસ્તવિક રીતે ટેકો આપે છે ઉપર કહ્યું છે કે જુદી જુદી સરચાઓને બદલે એક જ સરચામાં સહુ જોડાય તો તેથી તે સમ્યાનું જોર વધે છે, અને તેમાં દેશની પણ શોભા છે, પરંતુ સુરતના લગાણના નામકો જે કો ગ્રેસમાં આરવાને સજી ન હોય તો આપણે તેમને પણ શ્રી રીતે લાવી શકીએ. સમાધાન થાય તો બેસક સાર છે, અને સર્વેએ સમાધાન કરવામાં મદદ કરવી જોઈએ એ વાતનો સ્વીકાર કરતા આ વાતનો પણ સ્વીકાર કરવો જોઈએ કે કો ગ્રેસનો પાપો એટલો તો બ્યાપક છે કે તેની રાષ્ટ્રીયના કોષ્ટક પણ પશુની સામીલગિરી ઉપર આધાર રાખતી નથી કે કો-ગ્રેસમાં રાષ્ટ્રને માટે વાતવિચાર કરવાની સ્વયંભૂ સક્તિ છે, અને તે શકેત બ્યાસુધી અક્ષત અને અક્ષય છે ત્યાં સુધી કો-ગ્રેસમાં અમુક જનસ્થિતિ—જે મનમાં તેમ જ આચરણમાં તેના જેવો જ છે—તે-નેકાનો નથી તે ઉપર કો ગ્રેસની બ્યાપકતાને, રાષ્ટ્રીયતાને અને રાષ્ટ્રીય એકતાની મૂર્તરૂપતાને કઈ હાનિ આવે તેમ નથી જાણીએ અને કહીએ છીએ કે જ્યાં ક્યાં હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, ક્રિશ્ચન, બુદ્ધી જાતો, બધી જાતો, બધા ક્ષત્રિઓ, બધા મનો, મધ્યસ્થો તેમ જ સામાન્યસરકો કો-ગ્રેસમાં જોડાઈને અને કો-ગ્રેસને ખીનક અને અનાકમણીવ બનાવી હિન્દી પ્રજાના આદર્શની સ્થિતિમાં લાવીને મૂકે. એકનામાં લાભ છે, વિભક્તતામાં હાનિ છે, એક થવાથી આપણે ટકી શકીશું, છૂટા પડી જ રહી આપણો સર્વનો વિનાશ થશે —આટલાટલા અનુભવ પછી પણ હિન્દુ-સ્થાનને આ પાઠ આપવો દુષ્ટ બાકી છે ?

પણ બ્યાસુધી કો-ગ્રેસ સર્વને માટે જોડે છે ત્યાં સુધી અમુક સમુદાય કો-ગ્રેસમાં જોડાય કે ન જોડાય તેમાં કાંઈ ફેર પડતો નથી એ વાત સ્વીકારતા પણ આપણા દેશના એક વૃત્તીવાસ લાગ માટે, આપણા દેશી રાજ્યો અને તેના પ્રજાને માટે-કો-ગ્રેસ ગાલતી જ નથી એ એક પ્રશ્ન છે અત્યારે દેશી રાજ્યોની પ્રજા કો ગ્રેસથી દૂર છે, અને તેમનાં પોતાના રાજ્યો સાથેના પ્રજા ઉપર અથવા દેશી રાજ્યો અને સરકાર વચ્ચેના પ્રજા ઉપર કો-ગ્રેસ ખીન રાખે છે આપણી કો-ગ્રેસ અત્યારે બ્રિટીશ હિન્દુસ્થાનની કો ગ્રેસ છે, હિન્દુસ્થાનની હિન્દુસ્થાનજાતી નથી અને આટલા બધામાં કો-ગ્રેસ એક ન જોઈએ પરંતુ તરીકે અપમાન ગણી શકાય જે રાષ્ટ્રીય એકતાના મૂર્ત સ્વરૂપ રૂપે કો-ગ્રેસને ગણના આપણે દેશ છે તે ઉદ્દેશ આટલા પૂરતો અપૂરો રહે છે એ નિસદેશ છે અને આ લેખક માને છે કે તે ઉલ્લેખ અહીં ગંભીર પ્રકારની છે ખરી વાત છે કે અત્યારે તો એ ઉલ્લેખ કાયમ જ રહેશે, કારણ કે દેશી રાજ્યો પોતાની પ્રજા કો ગ્રેસમાં જોડાય તે માટે રાજી નથી અને રાજ્યો માટે પણ બ્રિટિશ રાજ સાથેના રાજ્યકીય સંબંધને લીધે કો-ગ્રેસમાં-પ્રજાના મણમાં-જોડાના અવકાશ છે અત્યારે કો ગ્રેસ આ પ્રમાણે દેશી રાજ્યો, તેમની પ્રજાઓ અને તેમનાં

પ્રત્યેક પોતાના વિચાર અને વિવેચનના સ્ત્રોતમાંથી જાતવ કરે છે એ ઠીક છે પણ મોટે ભાગે તેમની સઘે એકતા સાધવાનો કષ્ટપણ માર્ગ આપણે શોધવા વિના ચાલે તેમ નથી આપણી આસપાસની પ્રજા અને આપણી વચ્ચે ઝાઝો અંતર રહે તે આપણને પે તાને કોઈક કાળે હાનિકારક છે દેશીરાજ્યોને પણ આપણા જેવી જ રાજ્યકીય જરૂરીઅતો છે એમના રાજ્યત ત્રા સ્વદેશી છે તે ઉપરથી રાજ્યકીય સુધારાની તેમની જરૂર ઓછી છે, એમ માનવાનું નથી જે જાગી અને હિંદુ રાજ્યકીય ભાવનાઓ અંગ્રેજ રાજ્યસરચાઓમાં મૂર્તિમત થયેલી છે તેમાંની કેટલીએકનો હજી તો દેશીરાજ્યોમાં પૂરો પ્રવેશ પણ નથી તેમના રાજ્યત્રા હજી રાજ્યત અધિકારના ધોરણ ઉપર ચાલે છે રાજ્યની સત્તા ધીમે ધીમે પ્રજામાં, અને પ્રજાના મંડળોમાં સંક્રાન્ત કરવા ના લા પણ ઉપક્રમે કરવાના છે તે પ્રજાઓમાં પણ વિદ્યાની વૃદ્ધિ થતી જોઈએ, તેમને પણ 'સ્વરાજ્ય' મળવું જોઈએ, ખરા અર્થમાં સ્વરાજ્યના સુખોનો લાભ પ્રજાઓને પણ આપવો જોઈએ, અને હિંદુસ્તાનના રાજ્યકીય અને આર્થિક કલ્યાણના સવાનોમાં તેઓએ પણ ઈર્ષિય હિંન્ની પ્રજા સાથે એકજુદિનાં થવું જોઈએ બાવદારિ-દટિ મિનુથી ડિટેય હિન્ને માટે પણ તે જરૂરનું છે જે સત્તા ઈર્ષિય રાજ્યના ખાસ ાળી કેળવણી પામેલા અધિકારીઓ પાસેથી લોકોને રાજ્યકાપમાં ભાગ લેવાનો અવકાશ આપવા સાર, આપણે લઈનેવા ખાગીએ છીએ, તે સત્તા દેશી રાજ્યના અધિકારીઓ પણ લોકોની સમતિથી જ મેળાવે, દેશીરાજ્યના કાયદાઓ પણ લોક પોતાની મેળે રચે અને પોતાના કાયદાઓના અમલ નવામાં તેઓ પોતે ભાગ લે એ પ્રમાણે સ્થિતિ લાવવાની જરૂર ઓછી નથી દેશી રાજ્યમાં 'રાજા' પોતે કણે અંશે આપણું સત્તા ભાગવે છે ત્યાં પ્રજાને 'રાજ્યકીય' હક હઈ જ નહિ, અને તેવા રાજ્યોની પ્રજાને માટે રાજ્યહકથી જે માનસિક અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરવાનો સમય છે તેનો સમય જ નથી હિંદુસ્તાનના અંગ્રેજી બનાવવા, દેશી રાજ્યની પ્રજાને અલેજી હદની પ્રજાની આંતર ભૂમિકા ઉપર લઈ આવવી અને તેમની રાજ્યકીય સરચાઓને ધીમે ધીમે લોકાલત કરી આટલું સપાટન કરાવવાનું જરૂર જ નથી તે ખર્ચ રાજ્યો રાજ્યો તરીકે બાને રહે આપણી રાજ્યકીય ભાવનાઓમાં 'રાજા' ને સાચવવાના છે, દેશપાર કરવાના નથી-માત્ર પ્રજાને રાજ્યને વહીવટ ભાગ આપવો છે, અને પ્રજાની ખાંધ ઉપર રાજ્યના રક્ષણની અને રાજ્યની પ્રતિષ્ઠાના સંરક્ષણની ધૂસરી મૂકવી છે 'રાજા' એકસે હાથે કશું કરી શકે તેમ નથી એ હવે પૂરવાર થયું છે પ્રજાના સહકાર વિના 'રાજાની' શક્તિ અરધી જ છે, અને જે મમત્વથી 'રાજા' રાજ્ય ઉપર જુએ છે તે જ મમત્વ પ્રજાના પ્રત્યેક અંગમાં ફેલાય ત્યારે જ 'રાજ્ય' ની ખરી ખોલવણી થાય છે એ સત્ય ઇતિહાસ સ્પષ્ટરૂપે સાબીત કર્યું છે જાપાનના દષ્ટાન્તથી

આપણું દેશી રાજ્યોના માટે બાધ લેવાનો છે જાપાનમાં રાજની સત્તા નથી, નિયમિત યર્ષ છે, નાની નાની બાબતોમાં તમ્મી લેવાની પ્રાચીન પદ્ધતિ જ માત્ર ફરી છે રાજની મહત્તાને યોગ્ય પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતા જ રાજ્યે પોતાની સત્તા વાપરવાની છે લોક લોકનું કામ ચવારી લે છે લોકે જ્યારે ન ચનાવી શકે, એ વ્યવસ્થા થાય, અથવા ગભીર પ્રકારના મતભેદથી રાજ્યવત્ત અટકી પડે તે વખતે રાજ રાજ્યદ્વ દ્વાયમાં લઈ વ્યવસ્થાની પુનઃ પ્રતિષ્ઠા કરે છે જો જાપાન જેવા દેશમાં-જ્યાં રાજ અને અધીરોની આપખુદ સત્તા હિન્દના રાજ્યો કરતાં બોલી નહોતી, ત્યાં-પ્રજાના હાથમાં રાજ મતન મૂકી ચકાયો છે તો આપણું દેશી રાજ્યોમાં કેમ ન બને ? દેશી પ્રજા કેળવાય, પોતાના રાજ્ય માટે મમત્વ તેમજાનાં દાખલ થાય, તે રાજ્યનું રક્ષણ અને સવધન કરવાનું કામ એમનું પોતાનું છે એની શુદ્ધિ તેમને થાય, અને તેમની શક્તિઓનો તે દિશામાં ઉપયોગ કરવાનો અવકાશ આપવામાં આવે, તો આપણું દેશી રાજ્યોનું સ્વરૂપ પણ થોડી મુદતમાં ફરી જાય અને જ્યારે આ પ્રમાણે શ્રિષ્ટિય હિન્દુસ્થાન અને દેશીરાજ્યો એ બેની પ્રજા એક સરખી, એકમત, એકરસ, એકચિત્ત થશે અને તે બંને રાષ્ટ્રીય પરિપૂર્ણ કામ લેતી થશે, ત્યારે હિન્દુસ્થાનની રાષ્ટ્રીય પરિપૂર્ણ ખરી રાષ્ટ્રીય પરિપૂર્ણ થશે, અને ત્યારે જ તે રાષ્ટ્રીય પરિપૂર્ણ સમસ્ત દેશના રક્ષણ સર્વર્થનના કાર્યને હાથમાં લેવા સમર્થ થશે આ ક્યારે થશે તે કાઈ કહી શકે તેમ નથી અને એક રીતે ભેતા અસંભવિત જેવું પણ લાગે છે. અત્યારેને અત્યારે કો-એસનું નિવારણ આ રીતે એકદમ વધારવાનો મત આપવાને માટે પણ આપણે તૈયાર છીએ એમ નથી અમારું તાત્પર્ય માત્ર એટલું જ છે કે કો-એસમાં આ પણ એક બાજુ છે અને તે બાજુનું જાન રહે એટલું થાય તો બસ છે

ત્યારે આપણે ભેદ કે કો-એસ શ્રિષ્ટિય હિન્દુસ્થાનના નરહરનાઓની વાર્ષિક સાધારણ સભા છે સભાના નેતાઓએ જે નિયમો કર્યા છે તે નિયમોને અનુસરીને સર્વેને સહકરૂન સહપરિવાર અને મિત્રમંડળ સાથે આવવાની છૂટ છે છૂટ છે એમ નહિ પણ વર્ષોવર્ષ સ્થળે સ્થળે રિમેપ્લન કમિટી તરફથી સર્વેને પધારનાને બહેર આમત્રણો અપાય છે તેમાં દેશના રાજ્યપીય પ્રતેના સનની રિવાર, વિવાદ, વિવેચન વગેરે થાય છે, હરાવો થાય છે, અને તે હરાવોની શી ગતિ થાય કે તેની તપાસ રાખવાને અને તે સળધી કઈ કાર્ય હોય તો તે કરવા માટે કો-એસનું એક મંડળ બ્રહ્મોનિશ વ્યાપારવત રહે છે સમસ્ત દેશના પ્રતિનિધિઓના મંડળ તરીકે એણે પ્રતિષ્ઠા સપાદન કરી છે અને તેની તે પ્રતિષ્ઠામાં વૃદ્ધિ કરી એ સર્વે દેશભક્ત ભારતપુત્રનું કર્તવ્ય છે

હવે આપણે કો-એસના સાધ્યના નિરૂપણ ઉપર આવીશું આ પ્રશ્નના અનેક અંગો છે અને તે બધાની ચર્ચા કરી એ આ સ્થળે જાની શકે તેમ નથી, પણ એના સાધ્યના પ્રશ્નનું

હિન્દુસ્થાનના સામાજિક જીવનમાં સ્ત્રીનું સ્થાન ૩ ૧-૦ ૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

એક સ્વરૂપ આ ફાલો જરાક વિશિષ્ટ રીતે રચનૂમિ ઉપર આનુ છે અને તે ઉપર વાંચનારનું ધ્યાન દોરવાની આવશ્યકતા છે. કોન્ગ્રેસે હિંદુસ્તાનને માટે સંરચનાના જેવું ‘સ્વરાજ્ય’ પ્રાપ્ત કરવું એ પોતાનું સાધ્ય નિમાણું નું છે; અને તે મુખ્ય હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે વર્તમાન રાજ્યપદ્ધતિમાં તે દિશામાં સુધારા કરાવવા, રાષ્ટ્રીય એકતાનું પોષણ કરવું, લોકની જનહિતચિંતા સતેજ કરવી, અને આપણા દેશનાં આંતરબાહ્ય સાધનોને કેળવવા, વિકસાવવા, અને વ્યવસ્થિત કરવાં એ સર્વ અંગ નર સાધ્ય તરીકે નિર્દિષ્ટ કરેલો છે. આ સાધ્ય નિર્દેશની બાપકતા માટે કેઈ જ કહેવા જેવું નથી સવાત્ર એવો જ છે કે આમાં સમાવના જુદાજુદા મુખ્ય અને અવાંતર હેતુઓ માટે કોન્ગ્રેસે શુ શુ કરવું જોઈએ તે બાબત જોડેનાં ધ્યાન કરવા બદલે તેટલો થયો હોય એમ જણાવું નથી. દેશની સન સામગ્રી દેશનાં હિત તરફ વાળવી, અને હિંદુસ્તાનને, હિંદુસ્તાનની પ્રજાને, જાતનાં મોટા દેશોની દાગમાં લાવી મૂકવું એ એક ચખ્ખાં કોન્ગ્રેસનું સાધ્ય છે. એ કામ સરકારના હાથમાં જેટલે અંશે છે તેટલે ધણે અંશે સરકારના હાથમાં જ છે એ નિવિવા. છે—અને સરકાર પાસે કરાવવું, અને જેટલે અંશે લોકના પોતાના હાથમાં છે તેટલે અંશે લોકે પોતે કરવું એ આનો સ્પષ્ટ બાવાર્ય છે. આપણા દેશમાં ધણું એવું છે કે જે સરકારની સહાયતા વિના થઈ શકે નહિ સર્વ દેશમાં તે પ્રમાણે હોય છે કારણ કે સરકાર જ સમસ્ત હિતના અધિકારી છે પણ લોકના પોતાના હાથમાં કઈક રહે છે—અને આપણા દેશમાં તે પણ ધણું છે—અને તે બાબત વાત વિચાર અને સંપીલા આચારથી જેટલું ચાપ તેટલું કરવાનું કોન્ગ્રેસ સ્વીકારે છે. આ હેતુ એક અવાંતર હેતુ છે, ‘આસ્થાનિક પદ્ધતિનું સ્વગમ્ય’ પ્રાપ્ત કરવાના મુખ્ય સાધનના સધનરૂપે નિર્દિષ્ટ કરેલું છે એ કો. ગ્રેસની ‘રાજ્યકીયતા’ નું લક્ષણ છે. પરંતુ આ બધાં તેનાં હેતુઓ છે તે કોન્ગ્રેસ એ સમગ્રી વખતો વખત જે કરાવે કરતી રહી છે તે ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે. આ હેતુઓ કોન્ગ્રેસે જન્મનાની સાથે જ સ્વીકાર્યાં નથી. ધીમે ધીમે જેમ જેમ એની નજર પહોંચતી ગઈ તેમ તેમ તે સ્વીકારતી ગઈ છે અને એ સાધ્યોને સિદ્ધ કરવા માટે કેવી વિશેષ પ્રયત્ન કોન્ગ્રેસ છટ માંને છે તે હજી વિચારવાનું છે એક રીતે કોન્ગ્રેસ પોતે આ કામ હાથમાં લે એ બનવા જેવું જ નથી કો. ગ્રેસ કો. ગ્રેસ તરીકે આ વસ્તુઓ કરવાનું માથે લે તે કદાપિ બને તેવું હોય તો પણ હજી તેને ધણો વખત જોઈએ કો. ગ્રેસ જે કંઈ કરી શકે તે જોટલું જ કે જેમ એક તરફથી સરકારને આ બધી બાબતોમાં શું કર્તવ્ય છે તે તે વખતોવખત બતાવે છે, તેમ લોકને પણ પોતાના કર્તવ્યો વખતો વખત બતાવી શકે. કોન્ગ્રેસે આ બિનકુ કર્તવ્ય સ્પષ્ટ રીતે કેવા સમજેલાં વચ્ચે સ્વીકાર્યું છે તેનું વિવેચન કરવા જતાં અતિશય લંબાણ ચાપ તેવું છે પણ એટલું કહેવું જોઈએ કે “લોકોએ પોતાનું જાતી પોતાના હાથમાં લેવું જોઈએ” એ મિદાનના

ઉત્તરનાને બદલે, આ આખી બાબત એક જ તબક્કામાં મૂકી શકાય - સ્વરાજ્ય અર્થાત્
“સ્વરાજ” — ગ્રેટ બ્રિટન અથવા સંસ્થાનોના જેવું ”

દેશમાં ઉછળતા રાજકીય ઉત્સાહની ટોચ ઉપર આ ગભીર શબ્દો બોલાયા તે પછી ખીજે જ
વર્ષે સૂરતમાં કોંગ્રેસ તરીકે અને તેથી ગયા વર્ષે સુની સ્વરાજ્યના કારણે આપણે ધ્યાન ખેંચ્યું
નથી મદ્રાસની કોંગ્રેસે સ્વરાજ્યનો કારણ પમાર ક્યો પણ સ્વરાજ્યની કુચી રૂપ ખર્ચ ઉપર
અકુશ મૂકવાના કીમતી દુકની માગણી ત્રેલો સ્પષ્ટ રીતે કરી નથી આ વર્ષમાં મર લીલીયમ
વોરમને સ્વરાજ્યનું બધારણ ઘડવાનો કોંગ્રેસને જે ઉપદેશ ક્યો છે અને સ્વરાજ્યના સમયમાં
એની બેસન્દે જે પ્રેક્ષાદક ચળવળ ચલાવી છે તે સી ઠાઈ જાય છે.

અદાજપત્ર ઉપર અકુશ.

સ્વરાજ્યના સ્ત્રાં સુદાં તરફો વિષે અને પુ. સ્વરાજ્ય વિષે કોંગ્રેસે જે હીયચાવ
મચાવી છે ને આપણે ભેઈ ગઈ કોંગ્રેસે સ્વરાજ્ય વિષે જેવો સામાન્ય કારણ પમાર ક્યો
તેવો પણ હવે ભવિષ્યમાં પમાર કરવામાં આવે એ સ્વાભાવિક છે પણ સામાન્ય કારણ કારણ
ઉપરાંત હવે વધારે ચોક્કસ તેમ જ વધારે હિમ્મત બરી માગણીઓ બ્રીટીશ પ્રજા સમક્ષ
મૂકવાનો સમય આવ્યો છે કારણ કે સામાન્ય સિદ્ધાન્તને ચોક્કસ વિગતોમાં મૂકવાથી જ
આપણને તેમ જ સરકારને લેતું ખરૂં રહસ્ય સમજાને અત્યારસુધીમાં આપણે ધારાસભામાં
પ્રજાના વધારે સભાસદોની માગણી કરી છે અને હવે તે સભાના બધા સભાસદો પ્રજાના
મતથી ચુટવા ભેઈએ એમ માગણી કરવાની જરૂર છે પણ એટલું જ બમ નથી કુંવડના
તેમ જ સરથાનોના પ્રતિદાસ ઉપરથી ને કોઈ સિદ્ધાન્ત વધારેમાં વધારે સ્પષ્ટ રીતે તરી આવતો
હોય તો એ છે કે ખર્ચ ઉપર અકુશ મૂકવાના દુકથી જ લેમલે ધીમે ધીમે સર્વ દુક સપાદન
ક્યો છે પૈસા સિવાય કોઈ પણ રાજ્ય ચાલી શકે જ નહિ અને પૈસા ઉપર અધિકાર મળતા
સર્વ અધિકાર ધારાસભાને—અને તે દ્વાગ પ્રજાને જ—મળવાના આ રાજ્ય સમજાને હવે અદાજપત્ર
પમાર કરવાનો ધારાસભાનો દુઃ આપણે ચોમેર મળવવો ભેઈએ અને બ્રીટીશ પ્રજાને સ્પષ્ટ રીતે
જણાવવું ભેઈએ કે જ્યાં સુધી એ દુક હિન્દને મળે નથી ત્યાં સુધી હિન્દને કદી પણ મતોપ યશે
નહિ કોંગ્રેસ ને આ માગણી કરતાં તો તે સ્વરાજ્યની ખરી કુચી માગણે એ નિમશ્ય છે

આ મોટી માગણી ક્યારે મળશે અને તે નળતા ધારાસભા અને અધિકારમંડળ વચ્ચે—કુંવડ
અને સરથાનોની માફક—કલહ યશે કે નહિ એ હાલ કહી શકાય નહિ મને તેમ યાય, પરંતુ એ કલહની
બીકથી આપણી મૂલમવાન માગણી કરતાં આપણે ડરતું ન ભેઈએ ચોતાના કરતી બ્યરથા ઉપર
દેખરેખ રાખવાનો અને અધિકાર અજમાવવાનો દરેક દેશનો સ્વચસિદ્ધ દુક છે અને જેટલે અશે તે
દુક દુક તરીકે મેળવવાનું આપણે પવિત્ર વ્રત લઈશું તેટલો અશે જ તે દુક આપણને ભવિષ્યમાં મળશે

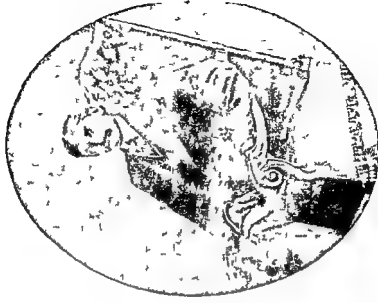
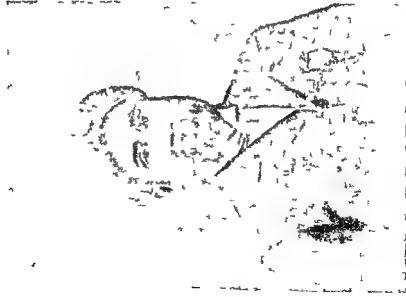
એનીબીસટનું શુભન ચરિત્ર ૨ ૦-૧૨-૦ એન એ નવાઈ એન્ડ કંપની, મુનાઈ

कोन्ग्रेसमना गुजराती अग्रेसर

रा मोहनलाल करमचन्द गांधी

कोन्ग्रेसना गुजराती अग्रेसरो

मर ईप्रदिम रहिमतुला

The Muzo anjan Press Bombay

ओं मम् म विन्दा

જય ભારતની ! જય ભારતની !

લેખક —૧. રમણીવરામ ગોવર્દનરામ ત્રિપાઠી.

જય ભારત ! ભારત ! દિ વ્યૂમિ !

અમ પુનિત ભારત જન્મશૂમિ !

સ શ્રેયવતી,

બહુ દોષઘ્નરી,

જન્મમા અમરાવતી હુ વિભસી !

૨.

નવચેતનથી નવજીવનથી

વીરશાહીય એકપ્રગત્વ ભરી !

“ જય ભારત મા !

વીરહાક ન ગા ! ”

જય ભારત વીર્ય શૂમિ શુર થા !

૩.

મળી એ જ રાષ્ટ્રીયમન્દિરમાં

સહ હિન્દુ અને ઈસનામી બધા

વળી પારસી ને

ઈસુના સમુદે !

બુ ડિ લિન રૂપે સહ હિન્દી બને !

૪.

વધી ભારત તુ જન્મમા જ બધે

નવચેતનથી વીરનાયક હા !

નવ સૌ પૂરશે

તુજ પાદ ખરે !

હરમા અમી તુ ભરીને ફરશે

૫.

જય ભારત ! ભારત ! પુણ્યશૂમિ !

જય ભારત તુ અમ જન્મશૂમિ !

જય ધર્મશૂમિ !

જય કમલશૂમિ !

જય ભારતની ! જય ભારતની !

સામ્રાજ્યવાદ.

(પ્રાચીન અને અર્વાચીન.)

લેખક — રા. રમણીક અ. મહેતા.

"There is nothing perhaps more adverse to nature and reason than to hold in obedience remote countries and foreign nations, in opposition to their inclination and interest"

GEBBON

સામ્રાજ્યવાદની સર્વમાન્ય વ્યાખ્યા આપવી એ ઘણું કઠિણ કાર્ય છે. સામ્રાજ્યવાદ ધણી સંકીર્ણ અર્થમાં વપરાય છે. સામાન્ય જનસમૂહમાં એનો રૂઢ અર્થ કંઈક અન્ય હોય છે. સામાન્ય વાદની મૂળ ભાવનામાં સામ્રાજ્યના કિતની આકાંક્ષાના યોધનો ધ્વનિ છે, પરંતુ, વાસ્તવિક રીતે આ શબ્દ વિસ્તૃત અર્થમાં વપરાય છે. આ વિશાળ વસુંવરા ખારા જાતિમધુઓના લાભને માટે છે, એવી શાસક જાતિ (*governing race*) ની માન્યતા અને તેને અંગે અવનમન કરવામાં આવતી રાજનીતિની ભાવનાનો સમાવેશ સામ્રાજ્યવાદમાં થાય છે. આવા પ્રકારની રાજનીતિ ધારણ કરનાર અને એ ભાવનાનો સ્વીકાર કરનારને સામ્રાજ્યવાદી, એવું નામ વાગવાર આપવામાં આવે છે.

પ્રાચીન ઇતિહાસ તરફ દૃષ્ટિપાત કરતાં રોમન સામ્રાજ્ય આપણું ખ્યાન પ્રથમ ખોલે છે. એક ન્હાના શહેરમાંથી રોમનો ક્રમવિકાસ થયો અને અંતે તે એક મહાન સામ્રાજ્યમાં પરિણમ્યું. યુગ વિક્રમશાલી રોમન લોકો બાહુનજથી અનેક દેશ હસ્તગત કરતા ગયા અને જાતિ ઉપર પોતાનું પ્રભુત્વ સ્થાપતા ગયા. તેઓ પોતાની રાજનીતિ, વિદ્યા, કળા અને સુધારણાની છાપ મારી જગતના ઇતિહાસમાં યુગૈશ્વર્યનું અમર નામ રાખી ગયા છે. રોમન મહારાજ્યનો વિકાસ અને પતન જગતના ઇતિહાસમાં એક આશ્ચર્યકારક ઘટના છે અને એ સામ્રાજ્યના ધ્વસની કદાણીમાં અનેક ગૂઢ રાજનીતિનો માર્મિક યોધ મળી આવે છે. રોમન સામ્રાજ્યના વિસ્તારનો વૃત્તાંત જોટલો આશ્ચર્યકારક છે. તેથી અધિક વિસ્તરણાવલ્લ ઇંગ્લાંડના મહારાજ્યના વિકાસનો વૃત્તાંત છે. રોમે અધિકાર સ્થાપન કરેલા દેશ પ્રતિ, તેણે પ્રભુત્વ મેળવેલી જાતિ પ્રતિ, રોમન સામ્રાજ્યવાદીઓએ જે પ્રકારની રાજનીતિ ધારણ કરી હતી, તે અનેક અંશે ઉપર હતી. રોમન સામ્રાજ્યવાદીઓએ શાસિત કોમને રોમના નાગરિકોના સમાન હક્ક આપ્યા હતા, અને તેને રોમન સામ્રાજ્યના કેર્તિપણ મુદ્દમાં ફરવા ફરવાની, ચિના પ્રતિનિધિ નિવાસ કરવાની, અને વાણિજ્યન્યવસાય કરવાની સંપૂર્ણ છૂટ

હતી રાજવલિવટમાં મહાન અધિકાર, હાકિમગીરી વા સુબાગીરી પ્રાપ્ત કરવાની સુગમતા હતી, અનેક અરો રોમન સામ્રાજ્યવાદીઓ ઉદારચીત અને ન્યાયપરાયણ હતા

(*Pax Britannica*) મહાન બ્રિટન સામ્રાજ્ય પશુ ઇતિહાસમાં કૌતુકનું ઉદ્ભવ, અમર, અને વિરમયાવહ કારણ રહેશે રોમન સામ્રાજ્યવાદીઓએ તેમના શાસનને અધિન જાતિનું કલ્યાણ કરવા જેમ પ્રયત્ન આદર્યો હતા તેમ ઈંગ્લાંડના કેટલાક ઉદારચિત્ત સામ્રાજ્યવાદીઓ એવા ગ્રેય રફર માર્ગે વિચરવા પ્રયત્ન કરે છે બિગિયારામી આપણા વિશાળ ભારતવર્ષમાં શાંતિ સ્થાપી છે, વિશાળ જવનો ઉર્ધ્વા કીર્તિ છે, રત્ને, ટેલિગ્રાફ આદિ સંસ્થાનવહારના સાધનોનો બહોળો પ્રસાર થયો છે, કેળવણીનો વિસ્તાર કરી અજ્ઞાનતાનો પડો દૂર કરવા પ્રયત્ન આદર્યો છે આવા આનાં સ્તુતિ જનક કાર્યો ઇમ્પેડીયુ નામ ઇતિહાસમાં ચિરોદ્ધવસ રાખશે, એ નિ સંદેહ છે

પરંતુ વારનનિક રીતે આવા પ્રયત્ન આદર્યો જ વિરમવા જોઈતા નથી સ્વાતંત્ર્યપ્રિય ઇંગ્લાંડે વધારે સુખકર ઉદારચીત રાજનીતિ ધારણ કરી, સુધરેલી પ્રજામાં પોતાનું શૈરવ વધારવું અને પોતે અખસાર કહેતી રાજનીતિ શ્રેષ્ઠ છે, એમ પુરવાર કરી આપવું, એ જ ઉચિત છે પરંતુ કેટલાંક આત્મ-સત્ત્વ સામ્રાજ્યવાદીઓ આદર્યો જ અટકાવ નથી પોતાના સામ્રાજ્યની તુલના વિશાળ રોમન સામ્રાજ્ય સાથે કરે છે પોતાની રાજનીતિ રોમન રાજનીતિ કરતાં શાસિત કોમને મળે વિશેષ કલ્યાણ કર મનાવવા મથે છે આ વાન વધાર્યું નથી લોડ ક્રોમર, અર્વાચીન અને પ્રાચીન સામ્રાજ્યવાદ-*Ancient and Modern Imperialism*-નામના પુસ્તકમાં લખે છે કે —

“અમે જાગૃત અદિન કે તા કલ્યાણ વધારે કર્યું છે, અને રોમન સામ્રાજ્યવાદીઓ તથા એ ઇલાના રાજ્યોના રાજ્યન કરતાં અમારા અધિકાર શુભેચ્છાપ્રજ્વલિત છે ”

બ્રિટનના રાજવલિવટથી ભારતવર્ષને જે કંઈ કલ્યાણ થયું છે તેનો કોઈનાથી અસ્વીકાર થાય તેમ નથી, પરંતુ લોડ ક્રોમર સમાન ચતુર રાજનીતિજ્ઞ રોમન સામ્રાજ્યવાદીઓનાં કાર્યોની સરખા મળી બ્રિટન સામ્રાજ્યવાદીઓનાં કાર્યોની સાથે કરી, મંત્રાંકિત કરે છે કે ‘અમારે શાસન શ્રેષ્ઠ છે, ત્યારે એ કેવળ અતિશયોક્તિ છે, એમ કત્તા બચર જૂઠ્ઠા નથી રોમન શાસનપદ્ધતિમાં શાસિત (conquered) પ્રાંતોને જે લાભ દના તે બ્રિટિશ શાસનપદ્ધતિમાં અસ્તિત્વ ધરાવતા નથી રોમન લોકોએ સામ્રાજ્ય સમાગવાની જવાબદારી પરજીત કરેલી જાનિને માથે નાખી રાષ્ટ્રને એકજીવ કે વા પ્રાન્ત કર્યો હતો શાસક કોમ (conqueror) અને શાસિત (conquered) કોમને એક પ્રાંત કરવા પ્રયત્ન કર્યો હતો અને આ કાર્યમાં તેઓ ધણે અરો વિજયીભૂત નિવડ્યા હતા આના પશ્ચિમે રોમન સામ્રાજ્ય ધણા લાંબા વર્ષ સુધી ટકી રહ્યું હતું બ્રિટન સામ્રાજ્યવાદીઓના આવા મુખ્યત્વે સારીને વિજયન નિવડ્યા હોય, એમ જણાવું નથી ઉચ્ચ. ટી. આર્નોલ્ડ

સામ્રાજ્યવાદ.

(પ્રાચીન અને અર્વાચીન.)

લેખક — શ. રમણીક અ. મહેતા.

"There is nothing perhaps more adverse to nature and reason than to hold in obedience remote countries and foreign nations, in opposition to their inclination and interest"

GEBBON

સામ્રાજ્યવાદની સર્વમાન્ય વ્યાખ્યા આપવી એ ઘણું કઠિણ કાર્ય છે. સામ્રાજ્યવાદ ઘણું સકીર્ણ અર્થમાં વપરાય છે. સામાન્ય જનસમૂહમાં એનો ૧૮ અર્થ કંઈક અન્ય જામે છે. સામ્રાજ્યવાદની ખૂબ ભાવનામાં સામ્રાજ્યના કિતની આકાંક્ષાનાં બોધનો ધ્વનિ છે, પરંતુ, વાસ્તવિક રીતે આ શબ્દ વિરૂદ્ધ અર્થમાં વપરાય છે. આ વિશાળ વસ્તુધરા મારા જાતિમધુઓના સાબને માટે છે, એવી શાસક જાતિ (governing race) ની માન્યતા અને તેને અંગે અવગમનન કરવામાં આવતી રાજનીતિની ભાવનાનો સમાવેશ સામ્રાજ્યવાદમાં થાય છે. આવા પ્રકારની રાજનીતિ ધારણ કરનાર અને એ જાતનાનો સ્વીકાર કરનારને સામ્રાજ્યવાદી, એવું નામ વારંવાર આપવામાં આવે છે.

પ્રાચીન ઇતિહાસ તરફ દ્રષ્ટિપાત કરતાં રોમન સામ્રાજ્ય આપણું ધ્યાન પ્રથમ ખેંચે છે. એક ન્હોના શહેરમાંથી રોમનો ક્રમવિકાસ થયો અને અંતે તે એક મહાન સામ્રાજ્યમાં પરિણીત થયું. વિક્રમશાળી રોમન લોકો બાહુમળથી અનેક દેશ હસ્તગત કરતા ગયા. અન્ય જાતિ ઉપર પોતાનું પ્રભુત્વ સ્થાપતા ગયા. તેઓ પોતાની રાજનીતિ, વિદ્યા, કળા અને સુધારણાની જાપ મારી જગતના ઇતિહાસમાં પ્રભુઓઈવા અમર નામ રાખી ગયા છે. રોમન મહારાજ્યનો વિકાસ અને પતન જગતના ઇતિહાસમાં એક આશ્ચર્યકારક ઘટના છે અને એ સામ્રાજ્યના ધ્વસની કદાણીમાં અનેક મૂઠ રાજનીતિનો માધિક બોધ મળી આવે છે. રોમન સામ્રાજ્યના વિસ્તારનો વૃત્તાંત જોઈને આશ્ચર્યકારક છે તેથી અધિક વિસ્મયાનંદ ઇંગ્લાંડના મહારાજ્યના વિકાસનો વૃત્તાંત છે. રોમે અધિકાર સ્થાપન કરેલા દેશ પ્રતિ, તેણે પ્રભુત્વ મેળવેલી જાતિ પ્રતિ, રોમન સામ્રાજ્યવાદીઓએ જ પ્રકારની રાજનીતિ ધારણ કરી હતી, તે અનેક બંધો છિત્તર હતી. રોમન સામ્રાજ્યવાદીઓએ શાસિત કોમને રોમના નાગરિકોના સગાન હક્ક આપ્યા હતા, અને તેને રોમન સામ્રાજ્યના કોઈ પણ મુદ્દામાં હરવા કરવાની, નિના પ્રતિબંધ નિવાસ કરવાની, અને વાણિજ્ય-વ્યવસાય કરવાની સમૂર્ણ છૂટ

હતી રાજવલિવરમાં મહાન અધિકાર, હકિમગીરી વા સુભાગીરી પ્રાપ્ત કરવાની સુગમતા હતી, અને અસી રોમન સામ્રાજ્યવાદીઓ ઉત્તરથી અને ન્યાયપરાયણ હતા

(*Pax Britannica*) મહાન બ્રિટન સામ્રાજ્ય વધુ ઇતિહાસમાં કૌતુકપૂર્ણ, અમર, અને વિશ્વમાલિકાં કરણ રહેશે રોમન સામ્રાજ્યવાદીઓએ તેમના શાસનને અધિન જાતિતુ કરવાયુ કરવા જેમ પ્રયત્ન આદર્યા હતા તેમ ઇંગ્લેન્ડના કેટલાક ઉદારચિત્ત સામ્રાજ્યવાદીઓ એવા ગ્રેય સ્કર મર્લે વિચરવા પ્રયત્ન કરે છે મિત્રિયરાજ્યો આપણા વિશાળ ભારતવર્ષમાં થાતિ સ્થાપી શકે વિશાળ ભવનો કિર્તી પ્રાપ્ત છે રેન્ડે, ટેલિગ્રાફ આદિ સંદેશ-વ્યવહારના સાધનોના બહોળા પ્રસાર થયા છે, રેલવેથી વિરતાર કરી અગામતાનો પડો દૂર કરવા પ્રયત્ન આદર્યો છે આવા આવા સ્થિતિ-જનક કાર્યો ઇંગ્લેન્ડના નામ ઇતિહાસમાં ચિરદિવ્ય રાખશે, એ નિ અદેહ છે

પરંતુ વારત્તવિક રીતે આવા પ્રયત્નો આટલેથી જ વિરમવા બેઠ્યા નથી સ્વાવશ્યપિય ઇંગ્લેન્ડે વધારે નુષકર ઉત્તરથી રાજનીતિ ધારણ કરી, સુધરેલી પ્રજામાં પોતાનુ ગૌરવ વધારણુ અને પોતે અ મત્સાર કહેલી ગમ્મનીને શ્રેષ્ઠ છે, એમ પુરવાર કરી આપણુ, એ જ કલ્પિત છે પરંતુ કેટલાક આત્મ-ચુત સામ્રાજ્યવાદીઓ આટલેથી જ અટક્યા નથી પોતાના સામ્રાજ્યની દુષ્કાન્ત વિશાળ રોમન સામ્રાજ્ય સાથે કહે છે પોતાની રાજનીતિ રોમન રાજનીતિ કરતાં શાસિત રોમને મારે વિશેષ કલ્યાણ કરનાવવા મથે છે આ વાત વધાર્ય નથી મોડે કોમર, અગામી અને પ્રત્યેક સામ્રાજ્યવાદ-*Invent and Modern Imperialism* નામના પુસ્તકમાં લખે છે —

“અમે ભાગ્યતુ અદિન કરતાં કલ્યાણ વધારે કર્યું છે, અને રોમન સામ્રાજ્યવાદીઓ તથા એશિયાના રાજાઓના રાજ્યનત્ત કરતાં અમારો અધિકાર શુભેચ્છાપ્રતોદિત છે ”

મિત્રનના રાજવલિવરથી ભારતવર્ષનુ જે કંઈ કલ્યાણ થયું છે તેના કાર્તનાથી અસ્વીકાર થાય તેમ નથી, પરંતુ મોડે કોમર સમાન ચતુર રાજનીતિય રોમન સામ્રાજ્યવાદીઓનાં કાર્યોની સરખા મળી મિત્રન સામ્રાજ્યવાદીઓનાં કાર્યોની સાથે કરી, મર્યાદિત કરે છે કે ‘અમારે શાસન શ્રેષ્ઠ છે, ત્યારે એ કેવળ અનિશ્ચયોક્તિ છે, એમ કલા વગર પૂરકા નથી રોમન શાસનપદ્ધતિમાં શાસિત (*conqueror*) પ્રજાઓને જે લાજ હતા તે બ્રિટિશ શાસનપદ્ધતિમાં અસ્તિત્વ ધરાવતા નથી રોમન મેક્સિમિ સામ્રાજ્ય સમાવવાની જવાબદારી પરજિત કરેલી જાતિને માથે નાખી રાખૂને એકજીવ કે વા પ્રયત્ન કર્યો હતો શાસક કોમર (*conqueror*) અને શાસિત (*conquered*) કોમરને એક પ્રાણ કરવા પ્રયત્ન કર્યો હતો અને આ કાર્યમાં તેઓ ધણે અસી વિજયીભૂત નિવડ્યા હતા આના પશ્ચિમે રોમન સામ્રાજ્ય ધણા લાંબા વર્ષ સુધી ટકી રહ્યું હતું બ્રિટન સામ્રાજ્યવાદીઓના આવા સુપ્રયત્નો સરોમે વિજયવત નિવડ્યા હોય, એમ જણાતુ નથી કલ્પણુ. ટી. આર્નાલ્ડ

(IV T Arnold) નામનો વિખ્યાન ઇતિહાસકાર તેના “ *Provincial System of Roman Administration* ”માં લખે છે કે —

“ *If we are to be indignant with Roman rule we ought to be still more indignant with our own rule in India Political freedom and self-government are no more possessed by the Hindus than it was by the Provincials, and the Hindus are worse off in that there is no prospect open to them of rising to the high office or to monarchy while the corresponding prospects were open to the subjects of Rome* ”

ભાવાય,—“ જો આપણે રોમન શાસનથી વિરક્ત અને અસંતુષ્ટ થવા જેવું હોય તો, તેથી અધિકતર વિરક્ત અને અધિકતર અસંતુષ્ટ આપણા ભારતના શાસનથી થવું જોઈએ રોમન સામ્રાજ્યને અધિન પ્રાંતોની પ્રજાને રાજકીય સ્વાતંત્ર્ય અને સ્વરાજ્ય હતું, તેવું હિંદીઓને નથી, એટલું જ નહિ પણ હિંદીઓ રોમનની તાબાની પ્રજા કરતાં એક બામતમાં હીનાવસ્થા છે, અને તે એ કે, હિંદીઓને ઉચ્ચ અધિકાર અને રાજ્યપ્રતિનિધિતા પદ પ્રાપ્ત કરવાની સુગમતા નથી

આ કાર્ષ અસંતુષ્ટ દિંદીયસીના શબ્દો નથી પરંતુ નિષ્પક્ષપાન ઇતિહાસકારની ગભિર ઘોષણા છે સુવિખ્યાન પ્રોફેસર સીલે—*Prof Seeley*—તેમના જાણીતા “ *Expansion of England* ” (*Expansion of England*) નામના પુસ્તકમાં લખે છે કે —

“ *At best we think of it as a good specimen of bad political system We are not disposed to be proud of the succession of the Grand Mogul* ”

ભાવાર્થ —“ વિશેષ તો નિષ્કૃષ્ટ રાજ્ય વહિવટનો એ સારો નમૂનો છે મહાન મોગલોના (રાજવસતાના) ઉત્તરાધિકારી તરીકે ગર્વ નેવા જેવું કંઈ જ કર્યું નથી ”

ઈંગ્લાંડના દિતચિન્તક લોર્ડ કોમરના સ્વદેશનયુના આ શબ્દો છે જ્યાં સુધી રોમનો ગારવસ્ય મધ્યાકાશમાં હતો ત્યાં સુધી, રોમન લોકો તેમને અધિન પ્રજાને સહાનુભૂતિની નજરથી જોતા હતા પરંતુ પાછળથી આ વસ્તુસ્થિતિમાં ફેરફાર થયો તેઓ તેમની અધિન પ્રજાને સહિષ્ણુ નજરથી જોવા લાગ્યા રોમનો ગૌરવ ભારકર અસ્તાયલ સમિષ આનવા લાગ્યો અને અંતે રોમનું પતન થયું રોમના કલંબ વીષે એ મહાન ઇતિહાસકાર લખે છે —

“ *Ideally Rome's aim should have been to prepare the people to stand by themselves to civilise and organise them so as to be fit for* ”

freedom The wholesome tendency was in the direction of independence, the dangerous and fatal tendency in the direction of bureaucratic Centralisation”

ભાવાર્થ — રૈમનો આદર્શહેતુ એવો હોવો જોઈતો હતો કે અધિન પ્રજાને તેણે સ્વાયત્ત સ્વતંત્રતા અને સ્વાતંત્ર મેળવવાને યોગ્ય થાય એવી શિક્ષા આપવી મજબૂત થઈ વળણ સ્વાતંત્ર્ય પ્રતિ હતું, ભયમ અને ધ્વસકારક વળણ અખિત શાસન પદ્ધતિને અધિકારી મડગના હાથમાં કે દ્રશ્ય કરવા તરફ હતું”

આ પ્રમાણે સામ્રાજ્યવાદની ભારના અર્થાસુની મર્યાદિત રહે છે, ત્યાંથી તે તેથી નુકસાનની સભાવના અધિક હોતી નથી, પરંતુ એ ભાવનામાંથી ઉદ્ભવેલા નિષ્ઠા વિચારો જાતિને હાનિકારક નિર્વે છે સામ્રાજ્યવાદે અંતે વિકસતા પ્રજાને ધ્વસ કરાવે છે માત્ર શાસિત જાતિને જ અદિતનુ કારણ થઈ પડે છે એટલું જ નહિ પરંતુ શાસક જાતિને પણ સામ્રાજ્યવાદની દુર્ભનીય વાહના અધામિતિના માર્ગ આણી મૂકે છે રૈમના પતનમાં, ગ્રીકના વિનાશમાં, સેરેસ-સ-અરબ જાતિના વિનિપાનમાં આ કારણો સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે સામ્રાજ્યવાદની ભાવના અનેક પ્રકારના અનર્થ ઉત્પન્ન કરે છે સામ્રાજ્યવાદની અમર્યાદિત ભારનાથી શાસક જાતિને શારીરિક ત્રાસ, આર્થિક હાનિ, સામાજિક અવનતિ ક્રમશઃ વિકાસ પામે છે અને અને જાતિ નિષ્ઠાપ્રાપ્ત થવા આવે છે સામ્રાજ્યવાદના આવા અનિષ્ટ પરિણામો શી રીતે અસ્તિત્વમાં આવે છે, એનો ઉદ્ભવ આવા નિષ્ઠાના પ્રત્યક્ષ કરવો નિષ્પ્રયોજન છે

જે સામ્રાજ્યવાદીઓ ઇંગ્લાન્ડના કલ્યાણને ધ્યાનમાં રાખે છે ઇંગ્લાન્ડની કાર્તિ વધારવાને વાહના રાખે છે ઇંગ્લાન્ડ નામ યશસ્વી હુષ્કામળ થયું ઇંગ્લાન્ડ નથી, ઇંગ્લાન્ડની મહત્તા જાળવી રાખવા કાળજી રાખે છે તેના ગૌરવને કનક ન આવવા દેવા સતત ઉત્સુક રહે છે તેવા સત્પ્રિય નિર્દર અધિકારીઓ એ અર્થ છે કે તેઓ તેમની અધિન તે જાતિ પ્રત્યે વિશેષ સહાનુભૂતિથી વર્તે ઇંગ્લાન્ડની રાજનીતિમાં ઉદાર અંતો દાખલ કરી શાસક અને શાસિત એ ઉભય કેમોતુ શ્રેય કરે એવી શ્રેય સ્વર નીતિથી જ ઇંગ્લાન્ડ નામ ચીર અમર થયું રહ્યો અને તેના ગૌરવને વધારે લાભ સમય દરમિયાન રાખશે આપણે આશા રાખીશું કે નિષ્ઠા જાતિને શુભાગતિમાંથી હોડવનાર અંગ્રેજ પ્રજા પોતાના પૂર્વજોના યશસ્વી નામ જાળવવા કર્તવ્ય દર્શાવે

કોન્ગ્રેસ અને લોકજાગૃતિ.

સેપક —૨૧. કનૈયાલાલ બાલુકલાલ મુનશી, બી એ, એલએન બી, ઍલ્ફોર્ડ

કોન્ગ્રેસ આપણી પહેલી જાહેર સભ્યા છે, સુરતના ભગાલુસંધી આખા દેશના અભિપ્રાય જાણવાનું સાધન હતી, આજે ત્રીશ વર્ષ થયાં હિન્દના છુટાં છવાયાં તત્ત્વો એકઠા કરી રાષ્ટ્રીય જાગૃતિ આણવાનું કામ એ કરી રહી છે. પણ કેટલે અંતે એ ફતેહમદ થઈ એ નક્કી કરવું એ સુશોધીની વાત છે અને આવી જાનતમા પોતાના આકાશ પ્રમાણે જ નક્કી કરવા મધ્ય સમર્થ હોય છે.

કલકત્તામાં પહેલી વખત જ્યારે કોન્ગ્રેસ ગઈ ત્યારે ઍ રાજે ૬ લાખ માત્રે હર્ષથી તેને આવકાર દેતાં જણાવ્યું હતું કે હિન્દની પ્રજાનાં છુટાં છવાયાં તત્ત્વો એકા કરવાનું સ્વપ્ન ધણી વખતથી તેમની નજર આગળ ખડું હતું ખરું પણ તે જ દિવસે તે સિદ્ધ થયું કોન્ગ્રેસના સ્થાપકો કોન્ગ્રેસને દેશની એકતાનું સુખ સાધન ગણતા હતા અનેક કારણોને લીધે આપણે એવા ભ્રમમાં હતા-અને કેટલે અંશે છોયે-કે હિન્દ રાષ્ટ્ર નથી લોકોમાં રહેલાં બિન્ન ભાવ બેઠી નાંખી તેમનામાં રાષ્ટ્રીય વ્યક્તિત્વ આણી, હિન્દને અવનત દેશ બનાવશે એ કોન્ગ્રેસની પહેલી નેમ કહીએ તો ચાલે એ નેમ કેટલે અંશે તેણે પૂરી પાડી છે એ જોવાનું છે.

આપણે હિજાબને પહેલેથી કોન્ગ્રેસે આ નેમ જોઈ એ તેની સેવી નહોતી રાષ્ટ્રીય વ્યક્તિત્વ કરતાં સરકાર પાસેથી અને તેટલા ન્હાના મહેલા હોય પ્રાપ્ત કરવા તરફ તેની નજર વધારે ગઈ, અને તે દિશામાં ભગીરથ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યા તેનાથી ધણે લાભ મળ્યો નહિ, અને રાષ્ટ્રમાં જુસ્સો પ્રેરી વ્યક્તિત્વ આણવાનું કામ હમેશાં જોરભે નખાતું પરિણામે ત્રીશ વર્ષ કોન્ગ્રેસની નેમ ધાર્યા જેવી સિદ્ધ થઈ નથી તેના સ્થાપકોમાંના કેઈ એ અપક્ષપાત રીતે જુએ તો અસતોષ થયાવિના રહે નહિ, ઉચતા દેશીઓ તો ચોખ્ખા અસતોષ જ પ્રદર્શિત કરે છે.

કોન્ગ્રેસથી એક મહેટો કામદો થયો. ભણેલા અગ્રણીઓને વર્ષમાં થોડા દિવસ મળી વિચાર કરવાની તક મળી આ તકનો જોઈ એ તેટલો લાભ લેવાયો નહિ, કારણ કે ચાર દિવસમાં કેઈ પણ જાતનું કામ એકઠું કરવાને વખત ક્યાંથી મળે? પછી બધા વિખરાઈ જતા અને એક હાથે આખા દેશમાં કેઈ પણ કામ થતું નહિ સદાએ અગ્રણીઓ ધણા પાવરધા અને દૂરગદેશી હતા, અને તેમનું છુટુંછવાયું કામ પણ એક આદર્શથી થયેલું હોવાથી એક જાતનું થતું પણ તે અસર કેઈ કોન્ગ્રેસની જાણે જ હતી બીજો લાભ એ હતો કે જાહેર અવનતા

પ્રતિનિધિ તરીકે દરેક કોંગ્રેસ પત્ર નીકળ્યા અને કોન્ગ્રેસ દરેકની ભાવનાઓને આધારે પ્રત્યેક ચર્ચાવવા માટે આ પત્રોના જુસ્સા છુટા છવાયા બનેલા માણસોમાં પ્રસર્યા અને લોક જાગૃતિના આજી કીરણો આજળ પડતા નાનાં શહેરોમાં પડવા લાગ્યાં આવી રીતે ૧૯૦૪ સુધી ચાલી સરકાર કોન્ગ્રેસને કેટલાક કામગીરીના બાબતોનું જુમરાણ લેખતી, લોકો તેને એક સારી સરખા મણુતા દતા, દરવર્ષે લાપણ સાબળી તાળીઓ પાડતા અને તાળી ઝડવાના અમથી ધાકી ચપ હોવાથી કોન્ગ્રેસના વિચાર વિના જ બાકીનું વર્ષ પુરૂ કરતા અર્થે એતાં લાસુધી લોકોની જાગૃતિ નહોતી-કોન્ગ્રેસના આગેવાનોની હતી વિલાસતમાં હાદાભાઈ, બંગાલમાં સુરેન્દ્રનાથ, મુબાઈમાં ફીરોજલાહ મહેતા એટલે લોકજાગૃતિ સરકારને ખાતી હતી કે આવી જાગૃતિ મુશ્કેલી માણસોમાં છે અને તે વાત ખરી હતી, કારણ કે આ નેતાઓને પણ લોકોની ધમ્મા કેળવવા કરતા સરકારની ધમ્માને માટે પરવા વધારે હતી તેઓ ઈંગ્લેન્ડના જાહેર જીવનની પર્વાલીકાએ જતા, અને સરકારને સમજાવવા તરફ ધ્યાન આપના ૨૦ વર્ષ મહેનત કર્યા પછી ૧૯૦૪ માં લોકોમાં શક્તિપ્રત્યેકતા હતી નહિ લોકમન જેવી સળંગ વસ્તુ કંઈ હતી નહિ કોન્ગ્રેસના લાપણ નીચાળીઓ વાંચતા અને તેનું અનુકરણ કરી લાપણ કરવાની કળા શીખતા.

પછી લોર્ડ કર્ઝને બંગાલના ટુકડા કર્યા તેઓના હૃદયમાં રહેલી સ્વદેશપ્રતિભાને મહામંદ ગીઝનીની માફક તેણે તેણી લોકોમાં જુસ્સા ઉભાર્યો, લોકમત મૂર્તિમાન થયો નેતાઓ કરતાં સાદા હ પના અનુયાયીઓનો સ્વર જ્વાર પડ્યો કોન્ગ્રેસનું કર્ણુ? બંગાલના કરમરતા નેતાઓએ તેમની વારે માવા કોન્ગ્રેસને વિનંત્ય કોન્ગ્રેસે બેદરકારી બતાવી તેના કેટલાક આપજીવી નેતાઓને તે રૂઝું નહિ અને કોન્ગ્રેસને જીતી પર્વાલીકાએ જવા દીધી બંગાલ છુટું પડ્યું, બેદરકાર કોન્ગ્રેસ માતાની ડાવામાંથી છુટા પડી તેણે પોતાના લોકમત પ્રમાણે કામ કરવા માંડ્યું લોકમતે જ શક્તિ આપી-સ્વદેશીજન અને બોલકાટ, એક મત્ર આપ્યો વહે માતરમ આપી આપો લોકમત બળબળ્યો ખારે મદિને નવા રાષ્ટ્રીયજીવનનું સંગીત શરૂ થયું ત્રણ વર્ષમાં રાષ્ટ્રીયજાગૃતિ યથ-ત્રણ વર્ષમાં એકતાનું જાન આપ્યું એ શક્તિઓએ, એ મંત્રે જીત મેળવી, દર દેશથી આપણા મહારાજાને બંગાલ સંધિવા ભાલાવી મગાયા કોન્ગ્રેસ દર, જાણે એકતા શરમાળી હોય તેમ તદરથ ઉભી રહી તેણે કરાવ કર્યા ઉપરાંત કંઈ સગીન કામ કર્યું હોત તો આજે એ બધો જથ્થો કોન્ગ્રેસને મળત, પણ તેના કેટલાક નેતાઓ એક જ એક તેના કરતાં વધારે બાપારી શુદ્ધિના હતા

સુરત પછી કોન્ગ્રેસે ધણુ કામ કરવાનું આરંભ્યું નથી ફક્ત આફ્રિકાની હાલત વખતે બીજી તક હતી કોન્ગ્રેસે આ દેશમાં દ્વિતિયાશ કરવાનું પગલું લીધું હોત તો એની સ્થિતિ જીદી જ હોત પણ તે જાઉં એ તેણે થયું નહિ એક વિરનરે એકને દાથે કોન્ગ્રેસની મદદ વિના વિજય-મેળવ્યો

કો ગ્રેસની આ દિશામાં આટલી બધી મદ પ્રવૃત્તિનું કારણ એનું વિવિધ બધારણ છે એને સ્થાયી સંભાસદો નથી, આખું વર્ષ કામ કરે તેવી સ્થાયી કમીટી નથી, ખાસ પત્ર નથી, એવી સ્થાયી સરચાઓ નથી કે જેમાંથી સલાહદો ચૂકાય, કોગ્રેસ હાલ તો એકતુ સમેલન ■ આથી દરહમેશ કોર્ટને પરવા રહેતી નથી વર્ષે દહાડે ગામ કે ઇલાકા આગર ખાતર કેટલાકની નેતાઓ તૈયાર થાય છે આખું વર્ષ સમસ્ત હિન્દના હક બળવવા કોઈ સરચા રહેતી નથી

બીજું કારણ ભાવમય પ્રવૃત્તિની ખામી છે લોકજાગૃતિમાંટે ફરેક કાર્યક્રમમાં ભાવને પ્રધાન સ્થાન આપવું જોઈએ સરકારને નહાની ફરીયાદો કરે કે જુદિબળથી ભાવલો આપવાથી કોઈ વળે નહિ લોકોમાં આત્મશ્રદ્ધા બાળવા લાગણીઓ ખેંચવી જોઈએ, તેમાંથી એક મુર નીકળે એટલો હુદયગામી થતો કરવો જોઈએ પણ આપણા નેતાઓ કોઈ પણ ભાવના પ્રદર્શનથી શરમાતા લાગે છે તેઓ શૂલી જમ્ય છે કે માન જુદિબળથી કોઈ પ્રજાએ કોઈ કંઈ છે? ફ્રેન્ચમાં “સોશીયલ કોટેક્ટ” ને ભાવનું સ્વરૂપ આપ્યું ત્યારે ફ્રેન્ચ પ્રજાએ યુગાન્તર કર્યા, આજે “ક્રીટન કોઈ દિવસ ગુલામ થશે નહિ” “Britain shall never be slaves” એ મતે આખા ઈંગ્લંડને હાવના મહાપુરુષો ઉતરવા પ્રેર્યું છે, વન્દેમાતરનું મતે આખા ભૂગાલને એકતા અર્પિ આજે તેને ચંદ્ર બનાવી મૂક્યો છે, ધાર્મિક ઝનૂનની લાગણીથી આર્યસમાજીઓ પૂજનમાં સમાજ મેવા અડગતાથી ઠરી રહ્યા છે પ્રજાની હિંમતે ભાવમય પ્રવૃત્તિથી જ થાય છે, બીજો રસ્તો ધણી ખરી મહેનત નકામી થયાવિના રહેતી નથી

ઉપર જણાવેલી એક જ પ્રવૃત્તિએ એટલો તો લોકમત ફેળવ્યો છે કે સ્વરાજ્ય વિના આપણી સિદ્ધિ નથી કો ગ્રેસે પણ તે સ્વીકાર્યું છે પણ સતત પ્રવૃત્તિ માટે જે ખાસ કાર્યક્રમ જોઈએ તે હજી નહીં થયો નથી આ વખતે ‘હોમરૂલ’નો પ્રથમ આવશે અને જો એ ક્રમ સ્વીકારી કોંગ્રેસ આગળ વધે તો જરૂર કોંગ્રેસ પોતાની નેમ સ્પષ્ટા વિના રહેશે નહિ ધીમેધીમે એટલું તો બધાને લાગ્યું છે કે માન સરકાર આગળ કરાવે રજી કરે શુક્રવાર થવાનો નથી, પણ જ્યારે અર્ધદેશના વાસીઓની ભાવનાની દરબારમાં કોંગ્રેસના દરાવો પસાર થશે ત્યારે જ કોંગ્રેસની હસ્તી સફલ થશે-અને ત્યારે જ આટલો વખત આદરેલી પ્રવૃત્તિ સાર્થક થશે હવે કોંગ્રેસ માટે વખત છે હાલ એવો સમય આવ્યો ■ કે આપણી રાજ્યકીય અચ્છાન ઇચ્છાઓ પહાર પાડવાનું કામ કોંગ્રેસ લે તો તે ધણું જ મહાન કાર્ય કરી શકે એની ખાસતો જે ‘હોમરૂલ લીમ’નો વિચાર દેશ આગળ મૂક્યો છે તેથી બધારણુ દહ થશે તેમ જ લોકોની નજર આગળ પ્રવૃત્તિનું એક કે દ્રશ્યાન ઉભું થશે અને કો ગ્રેસ જો એવી કોઈ પ્રવૃત્તિ સ્વીકારે તો જ હિંદને રાષ્ટ્રીય ‘અખિતા’ (national self-consciousness) અર્પવાનો સાગ જે એણે ખાધો છે તે આ વખતે મળે અને દુનિયાના ઇતિહાસમાં તેનું સ્થાન અમર થશે વિના રહે નહિ વધારામાં આજો દેશ એ આજો રાજો છે, લોકોને નાજુજીવન સદાયે સતેજ રાખવા મનજુત સરચા જોઈએ છે, શું કોંગ્રેસ તેમને નિરાશ કરશે ?

રાજ્યકીય પ્રવૃત્તિ અને કેળવાયલો વર્ગ.

"Rather that there would be no more fatal indication of an unpatriotic, selfish and despicable spirit, than what are called the business-men of the country, that is to say, those persons, who by their education, character, habits, and intelligence, and best fitted to serve her, being tempted by an overabsorption in their private business to abstain from all contact with public affairs and from a due participation in the onerous and honourable strife of municipal or parliamentary politics. Were such a defection on the part of the most intelligent, energetic and high-principled men of the country to prevail, the consequences would be that the direction of its affairs would fall into the hands of corrupt adventurers and trading politicians, and that the moral tone of the nation as a nation would deteriorate throughout every stratum of society."

Lord Dufferin's Speech at Quebec

મુખરેખી દુનીયાનાં અ ય ઉત્તર રાજ્યો કરતાં આપણા હિન્દી રાજ્યની આંતર તેમ જ બાહ્ય પરિસ્થિતિ કઈક વિલક્ષણ અને અસાધારણ પણ છે એ રાજ્યોમાં ન્યારે સામાન્ય રીતે રાજ્યશાસક અને રાજ્યશાસિત એમ બે નિર્ભરણા વર્ગે મનાતા નથી, અને રાજ્યશાસક વર્ગના લાભો અને રાજ્યકીય લક્ષ્ય રાજ્યશાસિત પ્રજાના લાભો અને લક્ષ્ય કરતાં બિન મણાતાં નથી એટલે એ વર્ગને પ્રજાના સમજી લોકના આશયો વિષે સચય સેવવાનું વિશેષ કારણ રહેતું નથી, ત્યારે હિં માં બાહ્ય તેમ જ આંતર, અનેક વિસવાદી સંજોગોને લીધે, કઈક કુદરતી રીતે પણ, આથી જૂરી સ્થિતિ જેવામા આવે છે અલમત, રાજ્યશાસક બ્રિટીશ વગની એવી અચૂક ખાતરી ન્યાંસુધી થાય નહીં કે, રાજ્યશાસિત હિન્દી પ્રજાના રાજ્યકીય આશયો અને પ્રગતિઓ બ્રિટીશ સામ્રાજ્યના એકરાગભર્ષા વિકાસ અને મુસ્તિમ્મતાને સર્વ પ્રકારે અનુલ્લ છે, લાંસુધી તે પ્રજા તરફ અવિશ્વાસ અને સંકોચની દૃષ્ટિથી જુએ, એ સ્વાભાવિક છે તેમ રાજ્યશાસિત હિં દી પ્રજાની પણ એવી અચૂક ખાતરી થાય નહીં કે, બ્રિટીશ સામ્રાજ્યની ઉચ્ચ ધોરણવાળી તેમ જ સ્વાનગ્રાપિય જગ્યાવામાં પોતાની રાજ્યકીય ઉન્નતિ અને વાસ્તવિક અબુદ્ધ સાધવાની નિજ અને વિશ્વાસ આત કરણપુરસ્કર પ્રેરાયલાં છે, એમ જાડીયડીના પ્રસંગોએ વિચાર તેમ જ કુતોચી સિદ્ધ થતાં, રાજ્યશાસક વર્ગ, પોતાના નિરાધાર થયલા, અવિશ્વાસ અને સંકોચને છોડી દેશે તથા મુકનકંઠે બ્રિટીશ સામ્રાજ્યના, સમાન દક્કે ધરાવનારા, અંગશૂત

સંસ્થાન થવાનું તેનું લક્ષ્ય સરળતાથી સિદ્ધ થવા દેશે, સ્વાસ્થ્યથી તેમ કદાચિત્ રાજ્યશાસક વર્તેલી નિષ્ઠા અને રાજ્યકીય યોજનાઓ વિષે આશંકા ધરાવે તો, એ પણ તેટલું કુદરતી છે.

આમ હિન્દની રાજ્યકીય પરિસ્થિતિ વિવક્ષણ હોવાનું એક કારણ રાજ્યશાસક ક્ષિત્રીય વર્તેના હિન્દી પ્રજાના આશયો અને પ્રવૃત્તિઓ પ્રતિ અવિશ્વાસ અને મંકેય એ છે. વળી વિશાળ હિન્દમાં ભિન્નવર્મી અને ભિન્ન સાંસારિક રિચતિવાળી અનેક કોમો છે. આ કોમોના લોકોને એકપ્રજ્ઞત્વના સર્વસામાન્ય સગીન અને ચિરતન લાભો, અજ્ઞાતા તથા તત્કાલિક સ્વાર્થને લીધે, સચોટ અને ઉડી રીતે નહીં સમજવાથી તથા એ કોમોના સુસિદ્ધિત વર્ગે પણ એવા લાભો તેમને સમજાવવાના, અને અન્યોન્યમાં એકરામ કરાવવાના પ્રયાગો યથાયોગ્ય આદર્શો જીજ્ઞાસા નથી તેથી પણ હાલમાં હિન્દની આંતર પરિસ્થિતિ કઈક વિસવાદી જણાય છે. આ વિસવાદને અધુષ્ટતો લાભ, હિન્દમાં રાજ્યસેવા, વ્યાપાર, આદિ ચોક્કસ સ્થાપિત લાભ ધરાવનારા, રાજ્યશાસક વર્ગના કેટલાક માણસો વિનાશકોએ લે છે તેઓ હિન્દી કોમોમાં અન્યોન્યનાં મન ઉર્ચા કરાવનારા વિચારો ફેલાવતા અને એકરામ નહીં થવા દેતા જણાય છે. આમ થીતે જ એ વિસવાદને જમાવનાં હતાં ત્રિટીય રાજ્યશાસક સમાજ સમૂહ એ વિસવાદને જ હિન્દી પ્રજાના રાજ્યકીય આશયોની અશુભ નિષ્ઠાના અને સ્વરાજ્યની અયોગ્યતાના કારણ રૂપે તેઓએ છે. આ રીતે તેઓ હિન્દની રાજ્યકીય ઉત્તતિના માર્ગમાં યથાશક્તિ અતરાય નાંચે છે.

આમ હિન્દની વિવક્ષણ રાજ્યકીય પરિસ્થિતિ અને વિસવાદને લીધે હિન્દી રાજ્યકીય પ્રવૃત્તિનાં બે સ્વરૂપો રૂઢે છે — એક તો, સખળી હિન્દી કોમોને એકરામ અને સખની અત્યંત અગત્ય સમજાવી, હિન્દની ભાવી રાજ્યકીય ઉત્તતિનું લક્ષ્ય ક્ષિત્રીય સામાન્યતા, સમાન હક્ક ધરાવનાર, અગમ્ય સંસ્થાન યુગ એ. આ સ્થાન હિન્દ પ્રાપ્ત કરી સૌકે તે થાટું કેળવણી, શિષ્ટ બ્યવહાર, ઉચ્ચ કર્તવ્યશુદ્ધિ આદિ, ઈષ્ટ મોગ્યતાઓ પ્રાપ્ત કરવા સાથે હિન્દીજાતે પ્રેરવા, અને ક્ષિત્રીય નાગરિક તરીકે રાજ્યકીય અને દીવાની હક્કો સાધવા અને તેના અમનાં કર્તવ્યો તથા જોખમ દારીઓ ઉઠાવવા તેમને જાગૃત કરવા, એ પ્રથમ પ્રવૃત્તિ છે. પછી ક્ષિત્રીય સામાન્યતા હિન્દની નિષ્ઠા અને શ્રદ્ધાની ખાતરી તેમને કરી આપી, આ હક્કો આપણને આપવાનાં પોતાનાં કર્તવ્યો બજાવવાનાં, અને, ક્ષિત્રીય પાલમેન્ટનાં તેમ જ સમ્રાટનાં વચનો પાળવાનાં આમલ ક્ષિત્રીય પ્રજા અને રાજ્યશાસક વર્ગને કરવો, એ બીજી પ્રવૃત્તિ છે.

આમાંની બીજી પ્રવૃત્તિને આરભ ઈંગ્લાંડમાં આપણા વગેરે દરદાબાર્ડ, સ્વ ગોપાલ કૃષ્ણ ગોખલે, હિન્દી રાષ્ટ્રીય પરિવર્તનાં સમયસમયનાં પ્રતિનિધિમણ્ડો તેમ જ ક્ષિત્રીય કે. એસ. કમીટીએ કયારેયે કરી લીધે છે, અને તેમના શ્રમના ફલ રૂપે હવે આપણે કેટલાક રાજ્યકીય સુધારાઓ મેળવી શક્યા છીએ. આ પ્રવૃત્તિને નાણાંની સતત અને સગીન સહાયતા તેમ જ સુસિદ્ધિત

હિન્દીવાનોની અડગ અને સક્રિય સહાનુભૂતિની અપેક્ષા રાખે છે, અને તે ઉપર જ તેની અતિમ સફલતાનો ખરો આધાર છે

આ કાર્ય જૂતકાલમાં આપણા સ્વાર્થભાગી, મહાન હિન્દી નેતાઓએ અને સ્વ મી હુમ, સ્વ સર હેનરી કોટન, સર વીલીયમ વેડર્ન આદિ ઉદાર બ્રિટીશ રાજ્યનીનિજોએ કર્યું છે, અને વર્તમાનમાં પણ તે આશ્ચર્યજન્ય છે, પરંતુ હવે સુસંસ્કૃત હિન્દી યુવાનોએ કંટિપદ થઈ નિગમિમાન પણે, તેમ જ ધૈર્ય અને શાંતિપ્રિય, ન્યાયનિષ્ઠ વૃત્તિથી સત્વર ઉપાડી લેવું યોગ્ય છે

આ ઉપરાંત ઉપર સૂચવેલી સૌથી વિશેષ અગત્યની રાજ્યકીય પ્રવૃત્તિ હિન્દમાં જમાવવા અને વિસ્તારવાની છે. આ કાર્ય વિશેષ મદત્વનું, દુર્ઘટ અને ધૈર્ય તથા શાંતિ અને માયનિષ્ઠ વૃત્તિને ખરેખર તાવે એવું વિષય છે. ઉપર જણાવ્યું છે તેમ હિંદની વિલક્ષણ રાજ્યકીય પરિસ્થિતિને લીધે આંતર રાજ્યવહીવટના, પ્રજાની સુરક્ષિત અને માનસિક, નૈતિક, તેમ જ વાસ્તવિક અભ્યુત્થાનના લોકકેળવણી, ટહેરસુધરાઈ (મ્યુનીસીપલ), સાર્વજનિક આરોગ્ય, દેશને અનુકૂળ કૃષિકર્મ અને ઉદ્યોગ-માપોર, નિર્મલ ન્યાયવ્યવસ્થા, સુગમ વ્યવહારસાધનો (તાર, ટપાલ, રેલ્વે,) આદિ પ્રશ્નો રાજ્યપ્રકરણી (political) ગણાય છે. આથી કેવળ પ્રજાના હિત-અહિતના દૃષ્ટિનિર્ણયથી આ પ્રશ્નો વિચારતા નથી પણ રાજ્યશાસક વર્ગને થોડાં સામર્થ્ય, રાજ્યનિતિનિયમનાં ધારણે તેનાં નિર્ણય થાય છે અને આવૃત્ત અધિકારીઓને થોડાં સામર્થ્ય પદ્ધતિએ વિરૂધ્ધ તેમ જ અકાલથી તેનાં અમલ કરાય છે. સુસંસ્કૃત હિંદીઓએ આ રીતિને ફેરવવાની અને રાજ્યવહીવટમાં લોકપ્રતિનિધિત્વ બહોળા અને સગીન થા. જે હાખન કરાવી, દાનની પ્રચલિત સક્રિય રાજ્યનિતિને લોકાનુકૂલ કરાવવાની છે

વળી લોકોની આંતર અવ્યવસ્થા અને સ્વતંત્રી વિષાતક કબજદારપરવાઓથી, હિન્દી પ્રજાનો મોટો ભાગ અજ્ઞાનાવસ્થામાં પડ્યો છે અને અક્રમોત્તતિ, પ્રભેસતિ, દેશભક્તિનું કર્તવ્યકર્મ વિસરી ગયો છે. સુભાગ્યે સૈકા પોણા લોકોથી મિત્રીય રાજ્ય અમલના પ્રતાપે જ્ઞાનના અશો મલોહિત પ્રમાણમાં પળું હિંદીમાં પ્રસંગના માંડ્યા છે અને હિન્દીવાનોમાં કર્તવ્યશુદ્ધિ જન્યત થવા લાગી છે. દેશમાં હજી અજ્ઞાનતાનો અધકાર જા છે, અને સુસંસ્કૃત હિંદીવાનોએ રાજ્યની સહાયનાથી અને લોકની સહાનુભૂતિથી તે વિદારવાનો છે

લોકનું અજ્ઞાન દૂર કરાવવા સાથે, ઉપર જણાવેલા આવશ્યક પ્રશ્નોની અત્યંત અગત્ય લોકને સમજાવી, મ્યુનીસીપલ સંસ્થાઓ, તાનુકા અને છાત્રા મોડે, આદિ સ્થાનિક વહીવટી સંસ્થાઓની દારવણી લોકપ્રતિનિધિઓના હાથમાં મુકાનવા, કેળવાયના હિંદીવાનોએ આ સાંપ્રત યજ્ઞવળને વિશેષ સગીન રીતે અને હેતુ સિદ્ધ થઈ સુધી સતત ચાલવવી યોગ્ય છે. આ દક્ષ મળતાં, તેમણે પોતે પૂગતા પ્રમાણમાં એવી સંસ્થાઓમાં હાખવ થઈ, કાવલક્ષતા અને ન્યાયનિષ્ઠાથી તેને ઉચ્ચ ધારણે આજીવી નોંધણે, અને અધિકારીઓનો વસવસો દૂર કરવો જોઈએ. આ માટે તેમને લોકમન કેળવવાનો

અને રાજ્યવટીવટીઓના વિશ્વાસ મેળવવાનો અને પોતાની યોગ્યતા સિદ્ધ કરવાની જી આટલું કાર્ય થાય તો બ્રિટીશ નાગરિક તરીકેના દીવાની અને સ્થાનિક સ્વરાજ્યના હક્કો મેળવવાનો પહેલો ક્રમ પૂરેપૂરા સંધાય પછી, ધારાસભાઓ અને વહીવટી મંડળોનું સુઘન સુશિક્ષિત પ્રજાના હાથમાં સપૂર્ણ રીતે મૂકવાની પ્રભવચિત્તે ખીલાતી, બ્રિટીશ આશ્રાજ્યના અગ્રભૂત સંસ્થાનના સ્થાન હિન્દને અને બ્રિટીશ નાગરિકનું પદ હિન્દીવાનોને અપાવવાના પ્રયાસો સુદૃઢ કરવા ઘટે છે.

આ સર્વ કાર્ષિ સુખમ અને સત્વર સિદ્ધ થાય એવું નથી, તેમ પ્રજાસમરતના નેતાઓની એકરાગભરી સદ્ગતુભૂતિ વિના તે સાધાય તેવું નથી કારણ એક પાસ અતિ સુસ્ત દોષક્રમત મેળવવાનો છે, અને પોતાની પાત્રતા સમજવી લોકને યોગ્ય ઉચ્ચ સ્થિતિએ આણવાના છે, તો બીજી પાસ રાજ્યાધિકારીઓ, બ્રિટિશ રાજ્યવહીવટીઓ અને રાજ્યનીતિજ્ઞોનો અવિશ્વાસ અને સંકોચ દૂર કરાવવાનો છે, અને બ્રિટીશ રાજ્યવચન તેમ જ પાર્લામેન્ટનાં હિંદી હમ્પત્રો અમલમાં મૂકાવવા બ્રિટીશ પ્રજાને જાગૃત કરવાની છે. હિન્દી રાષ્ટ્રીય પરિષદ અને હિન્દી આગેવાનો ધર્મથી આ કાર્ય કરતા આવ્યા છે. હવે તો યુવાન હિન્દીવાનોએ તેને ઘટતુ જોમ અને વેગ આપવાનાં છે. આપણા વધોદક, રાજ્યનીતિજ્ઞ હાદાભાઈએ આથી સને ૧૯૦૬માં પોતાના સંદેશમાં જણાવ્યું છે કે,

“હવે આપણી આસપાસ નવી પ્રજા ઉભી છે, તે સુશિક્ષિત અને સુસજ્જિત છે, આ પ્રજાતકાળના અપનેનો આભાર માનવો ઘટે છે. તેમને શિરે હવે જોખમદારી આવેલી છે. ઉજરતી પ્રજાના યુવાનો યુવાવસ્થા અને પુરુષાતનના બલથી જ ઉત્તેજિત થઈ રહ્યા છે, અને સ્વાર્થભાગ વૃત્તિથી કેન્ડ્રેસમાં જોડાયું પોતાના ખીયતા આશયો સાથે તેઓ આવે, કેન્ડ્રેસ સમક્ષ તે વળુ કરે, તે ઉપર ચર્ચા અથવા અને બહુમતિથી તેના નિર્ણયો આણી તેને બ્યવહારમાં ઉતારવાની જોખમદારી ઉઠાવે જેમને પોતાની રીતિએ કાર્ય કરવું હોય તેઓ બંને આ જ લક્ષ્યની સિદ્ધિ માટે પ્રયાસ કરે, પણ બીજાના કાર્યમાં મલ્લે અતરાય નાખવો નહીં કે તેના નાશ કરવો નહીં. આપણા સ્વરાજ્યના અતિમ હેતુ માટે પોતાની ઉત્તમ રીતિએ પોતાનાથી બનતા પ્રયાસ કરવા હરેકને માટે વિશાળ ક્ષેત્ર પડેલું છે.”

આ અર્થપૂર્ણ સંદેશ તેમ જ આ વિષયના શિરોભાગે ટકિલો ઉપરેશ દરેક દરેક સુશિક્ષિત હિન્દીવાને મનન કરવા યોગ્ય છે. અને તે માટે તેમણે હિંદી રાષ્ટ્રીય પરિષદ જેવી પ્રજાવર્ગીય સંસ્થાની રાજ્યકીય પ્રવૃત્તિને પ્રમજા ટેકો આપી, તેનું કાર્ય વર્ષ દરમ્યાન ચાલે અને તેની પ્રેરણાથી સુસ્ત જાતસમૂહ સ્વકર્તવ્ય બજાવવા જાગૃત થાય, માટે પ્રતિક કેન્ડ્રેસ કમીટીઓ, છતાં અને તાલુકા કેન્ડ્રેસ કમીટીઓ તેમ જ એવાં અન્ય યોગ્ય રાજ્યકીય મંડળોના વિકાસ કરી, પોતાની સુદ્ધિ અને શક્તિનો પૂરેપૂરા લાભ દેશમુખો અને દેશને આપવો, એ તેમનું આવશ્યક કર્તવ્ય છે.

સ્થાનિક સ્વરાજ્ય.

લેખક—૨૧. યુનિસાલ માલુકલાલ ગાધી, બા એ એનએલ બી

પુસ્તકોક લોર્ડ રિપને બક્ષતા સ્થાનિક સ્વરાજ્યના વરદાનનો ઉપભોગ કરતાં આજે લગભગ એક જમાના કરતા વધારે વખત થયો છે તે પ્રસંગે તેના લાભાલાભનો જમાખરચ નાંખી આખરે નક્કોટાટાનું સર્વાયુ કાઢતું એ ખરેખર આવશ્યક છે એમ કોઈ પણ ના કહેશે નહીં. આજે પણ સ્થાનિક સ્વરાજ્ય—સૈદ્ધાંત સેત્તુ ગવર્નમેન્ટની સૈદ્ધાંત સેત્તુ ગવર્નમેન્ટ કચેરા—પટ્ટો એવા નિન્દક નામેથી અવગણના થતી રહી છે, અને હજુ ટેટલાક વર્ષો સુધી તેવી અવગણના થતી રહેશે, તેમાં કોઈ સંજોગ કારણ છે કે નકામી જ તેવી અવગણના થતી થતી રહી છે તે આજે આપણે તપાસવાનું છે.

સ. ૧૮૮૪ ની સાલ પહેલાં યુનિસિપાલિટિ—નામે સુધારાની સમાસદો સરકારથી નીમાતા હતા અને તેઓ તેનો કારભાર ચલાવતા હતા આ સમાસદો સરકાર તરફથી નીમાય તેના કરતાં રૈયત તરફથી ચુટાય તો તેઓ રૈયતના ખરેખર પ્રતિનિધિ થાય, રૈયત તરફની તેઓની જવાબદારીની લાભણી વધારે તીવ્ર અને લંડી થાય, અને તેથી માફા પોતાના કર્યા કે શહેર કે ગામસમૂહનો કારભાર સારો રીતે કરતાં શીખે, તેઓને એક પ્રકારનું—રાજકીય શિક્ષણ મળે—તેઓ એક ખીજના વિચારો અરુપરસ બણી, જણાવી ખીજના અભિપ્રાયોને આદરભાવથી તપાસી તેમાંથી સારું સંદેશન કરતાં શીખે, જનસમાજના કાર્માં એક ખીજની મસનતથી વધુમતે જે કામ સારું જણાય તે કરતાં શીખે. “પચ ત્યાં પરમેશ્વર” એ સૂત્રને અવર્નમી જનસમાજનો કારભાર કરતાં શીખે એવી ઉચ્ચ ભાવનાથી યુનિસિપાલિટીના બધારણમાં ચુટણીનું તત્વ દાખલ કરવાની પહેલ દૂર અદેશી રાજનીતિના નરદન મહાત્મા લોર્ડ રિપન સાહેબે કરી ત્યારે, આ નવા ફેરફારથી લોકોને ભારે નુશાન થશે, સુધારાનો બધો કારભાર ઘંઘી વળી જશે, લોકો રાજકારભારમાં પનોટાપલા નહીં હોવાથી માફોમાફો વદાર્ધ કપાઈ મરો એવી ભાવના વાણી દામદામથી, સ્વાર્થલુદ્ધિથી અથવા તો ખીજ કારણથી ઉઠાવવામાં આવી હતી આજે ત્રીસ વર્ષો આપણે કહેવાને અભિમાન છે એ કે એ ભવિષ્યપાણી બહુધા યોદ્ધા જ પડી છે.

યુનિસિપાલિટીના બધારણમાં પ્રગટીય ચુટણીનું તત્વ દાખલ થવા પછી—જુદી જુદી સ્થાનિ અને દરજ્જાના—જુદા જુદા વગના અને ધધાના સારા સારા માણસો સુધારાના કાર્યવાહકના સમુદાયમાં દાખલ થયા છે હિંદુ કુસ્તાનની દાલની સ્થિતિને લઈ તેમાં ખીજ કરતાં વધીલવર્ગના વધારે જુદરથો દાખલ થયા એ સ્વાભાવિક છે જે ગામમાં “દાઉન કાઉન્સિલ” હોય

અને તેના મોટા જન્મવાળા ધારાસભીઓ સારી સંખ્યામાં સભ્ય હોય તો તે ગામનું સત્તાનાથ સમજાવે એવો એક અંગ્રેજી પ્રયત્ન કરે છે, અને તેના મતવાળા હિંદુસ્તાનમાં પણ નથી એમ નથી જ પરંતુ એમ ધારવાવાળા ગંભીર પ્રકારની બૂલ કરે છે એ અનુભવસિદ્ધ વાત છે અને કર્મચાની યા રોહરની કાઉન્સિલ કહે, યા ઇલાકા કે દેશની કાઉન્સિલ કહે. પરંતુ જે કાઉન્સિલમાં કાપડાના સ્વારા બહુકાર સેનાસદ નહીં હોય-પછી તે વહીવટના ધંધા કરતા હોય કે નહીં હોય-ત્યા સુધી કાપડેસર, નિયમસર અને જરામર સીધા કારભારની આરા રાખવી એ ફેક્ટ છે.

મુનાઈના તાજ વિનાના રાજ મરહુમ સર ફીરોઝશાહા જેવી કેવળ નિર્મળ અને નિઃસ્વાર્થી જન્મભૂમિની સેવા કરવાની લાગણીથી ચહેરી સભામાં દાખલ થનારા પુરોષો પિરવા જ દરો કેટલાક મોટા 'ભા'માં ખપવાની લાગણ્યએ, કેટલાક પોતાના ધંધામાં પચાસ થવાની ઇચ્છાએ, જરાક "પોલીશન" મેળવવાના લોભે, કેટલાક મિશ્રિત વૃત્તિએ, કેટલાક વધારે નીચ મતલબથી મ્યુનિસિપાલિટીમાં દાખલ થવા ઠેસિપ કરતા દરો ને પછી ત્યાં ગયા આદિ સ્વાર્થ સાધવા ઉપરાંત ખુશી લાગવા શિવાય બીજી કામ લાગે જ કરતા હોય, પરંતુ આદુ બહુ સ્વીકારવા છતાં આ વાત નિશક છે કે સરકાર તરફથી થતી નીમલુકની પદ્ધતિ કરના સુટથીનું ધારણ વધારે પસંદ કરવા જોગ છે તેથી વધારે સારા ઉચી લાવનાનાળા અને રૈયત તરફની પોતાની જવાબદારી વધારે સારી રીતે સમજનારા કાઉન્સિલરો મ્યુનિસિપાલિટીમાં દાખલ થવા પામે છે, અને તેથી કરીને રહે રહે દરેક મ્યુનિસિપાલિટીનાં બધારણમાં સુટથીનું તત્વ વધારે ને વધારે દાખલ કરવાની આવશ્યકતા હવે પુરવાર થઈ ચૂકી છે.

સુટથીનું તત્વ દાખલ કરવામાં આવ્યું છે, તેમાંથી ચહેરના અમુક વિભાગનાં કર ભરનારાની સમુદાય સુટથી કરવામાં આવે તેના કરતાં કેળવણીની વધારે લાભકારી ધરાવનારી ગૃહસ્થાના અનેકા આસ સમુદાય તરફથી જે સુટથી કરવામાં આવે, છે તે હમેશા વધારે સારી નો ભરોસા રાખવા જોગ છે, પહેલા પ્રકારની સુટથી જેને "વોર્ડ ઇમેજન" કહેવામાં આવે છે તેમાંના મત આપનારાઓની કેળવણીની લાભકારી જેવી જોઈએ તેવી નહીં હોવાથી, તેઓ સ્વતંત્ર રીતે મત આપવા કેળવાયલા વગેરે લાગણી કરતાં ઘણે ભાગે પડતા પડતા જણાય છે. વોર્ડ ઇમેજનમાં પક્ષાપક્ષી, લાગવગ, સમપણ, કબાણ અને ધમકી વિગેરે અનેક અનિશ્ચિત તત્વો સહેલથી ધુસી જાય છે અને સભાસભ્ય થવાને જહાર પડેલા ઉમેદવારની ખરેખરી લાભકારી યા યોગ્યતાનો સંપાદ એક જાણુ ઉપર પછી જઈ બીજા જ ધારણે સુટથીનું પરિણામ સુકર થાય છે. શાંતીનિય વાત એવી છે કે ઘણા સારા લાભક, સર્વ વાંતે યોગ્ય અને કામ કરવાને ઉત્સાહી ને અવકાશવાળા ગૃહસ્થો આવી સુટથીમાં નિષ્ફળ થવાની નામોશી મેળવવાનું જોખમ

आ गोकुलदास पारेख

आ चिमनलाल सेतलवाड

બેરવા કરતાં ઉમેશ્વાર તરીકે બહાર જ નહીં પણ પસંદ કરે છે અને તેથી પણ વધુ વાર સારા માણસોની શુદ્ધિ અને અવકાશ અને શક્તિનો લાભ મેળવવામાં એક શહેરી સમાજમંદીર નીચે છે. જ્યાં સુધી લોકોમાં સામાન્ય કેળવણીનું ધારણ વધારે ઉચ્ચ તેમ જ બહોળા વિસ્તારવાનું થાય નહીં ત્યાં સુધી આવું અનિર્ણયપરિણામ વારંવાર આવવાનું જ અને તેથી જ સામાન્ય કેળવણી વધારે બહોળા વિસ્તારમાં ફેલાવો પામે ત્યાં સુધી જનરલ વોર્ડ યા કેળવણીના વર્ગની સુવૃદ્ધિના તત્વને સરકારે વધારે ઉત્તેજન આપવું જોઈએ એ વાત ખરી છે કે તેથી કેળવણીના વર્ગને એવડા મત આપવાને હક મળે છે અને તે સમય સર સરકાર હવે તેની વિરૂદ્ધ વલણ ધરાવે છે પરંતુ જે ધારણે હક બળવેલા જોઈએ તે ધારણે કેળવણીના અભાવે જે માણસ પોતાનો હક બરાબર જાણે છે નહીં અથવા એવી રીતે જાણે છે જેથી તે પોતાને તથા સામાન્ય પ્રજાને નુકસાન કરે તેવા માણસને બહારની સમાનતા સાથે વધુ સારા મત આપવાનો હક આપવો તેના કરતાં હકનો બરાબર ઉપભોગ કરી શકે તેને એવડો હક આપવો એ વધારે બહેતર અને ધૃષ્ટ છે, એ જ ધારણ ઉપર આ તત્વ રચાય છે વધારે પસંદ કરવા યોગ્ય છે.

એટલી વાત તો હવે અનુભવસિદ્ધ થઈ ચૂકી છે કે જમી તેવા પ્રકારનું ચુંદણીનું ધારણ સરકાર તરફથી થતી નીમણૂકની પદ્ધતિ કરતાં વધારે સારું અને ધૃષ્ટ છે. સરકારી સ્થાનિક અમલદારોના વિચારો અને લાગણી જમી તેવા શુદ્ધ અને સારા હોય, તોપણ રાજ્યકર્તા અને રચતી વચ્ચે વધારે એખલાસ અને ખોટા સંસર્ગ સ્થાપિત થાય ત્યાં સુધી અમુક પ્રતિની બંધિતઓ જ સ્થાનિક અમલદારને બમને ફેરા ખાતી હોવાથી, અને તેઓની ખરેખર પરીક્ષા કરવાનો પ્રસંગ અને અવકાશ અમલદાર વર્ગને નહીં હોવાથી, જેને અમુક વિષયમાં કુશળ પુરુષ તરીકે લેખી શકીએ, જેઓનું જ્ઞાન શહેરી સમાજને શહેરની સેવા બજાવવામાં થઈ ઉપયોગી થઈ પડે એવા ખરેખર અગ્રણ્ય પુરુષો-સ્થાનિક અમલદારને બમને ફેરા ખાતી નહીં હોવાથી-પ્રસંગે પ્રસંગે પોતાના અસ્તિત્વનો પુરાવો તેઓ કલેક્ટર સાહેબ સમુખ રજૂ કરતા નહીં હોવાથી- નજર બહાર તે શહેર બહાર ” ને નીચે તેઓને વિસારી દેવામાં આવે છે અને કેવળ પ્રયામતિવા કનેક્ટરને બમને એકા દાખરાની ‘નામિનટેક કાલિ સદર’ તરીકે નીમણૂક થાય છે આમ તેમ સેજ નજર દોડાવતાં એવા અનેક દાખલા દરિયોચર થશે.

હાલ છ વર્ષ થયાં સાધારણ સમાસદો અને પ્રમુખના સંબંધમાં જેમ બને તેમ વધારે ચુંદણીનું તત્વ દાખલ કરવાનો પ્રયોગ સરકારે શરૂ કર્યો છે અને તેથી અવશ્ય વધારે લાભ થવાનો એ નિર્વિવાદિત વાત છે. સાધારણ પદો વિચાર કરતાં પણ પરિણામ વધારે નાબ

કારક જ આવવા નેઈએ એ સ્પષ્ટ છે સુટણીનું ધારણુ દાખન થયા પછી જે ગૃહસ્થો કર્યાની કે શહેરની મ્યુનિસિપાલિટીના પ્રમુખ થયા ભાગ્યવત નીવડયા છે, તે ઉંચી કેળવણીમાં, લેકોના આચાર વિચાર અને રસમરિવાજના જ્ઞાનમાં, લેકોની સાંસ્કૃતિક અને આર્થિક સ્થિતિના અતુ ભવમાં, કે બ્યાવહારિક જ્ઞાનમાં જે સરકારી અમલદારો તેવો દરજ્જો પહેલાં ભોગવતા હતા તેના કરતાં ભાગ્યે જ ઉત્તરતા હશે શહેરી સમાજને જે કાંઈ સાધારણ રીતે કરવાનાં છે, તેના કરતાં વધારે હિંમત અને ગુણવણીઆ, વધારે અકલનો ઉપયોગ કરાવનારાં, પોતાનાં કામો જોએ દરેક કરતાં હોય તેઓ શહેરી સમાજના કામો તેટલી જ સફાઈથી, તેટલી જ કુનેદ અને ફેતેહથી નહીં કરી શકે એમ માનવાને ઠાઈપણુ જાતનું ઠાઈપણુ કારણુ દેખાતુ નથી ખરી અને શોચનીય વાત એ છે કે સરકારી અમલદારોની પ્રમુખ તરીકેની કારીકિર્દિ દરમિયાન જે વસ્તુ હોય મા અપૂર્ણતા તરીકે કહી પણ દેખાતી કે લેખાતી ન હોતી, તે હવે હોય, અપૂર્ણતા, ગફલતી વિગેરે હવે અમલદાર વર્ગને નજરે પડે છે, અને કેટલીકવાર તેા જે બધુ સરકારી અમલદારના પ્રમુખપણા નીચે કરવામાં આવ્યું હોય, મા કરવામાં નહીં આવ્યું હોય તે બધાને માટે નવા ખીનસરકારી પ્રમુખને જવાબદાર ગણવામાં આવે છે તેઓને રાજ્ય કારભારના બ્યાવહારિક અનુભવ નથી તેને કીમિ આમ થાય છે એમ કરી તેઓને વગોવવામાં આવે છે અનુભવના અભાવે કેટલાક હોયો થાય એ સ્વાભાવિક છે પરંતુ તેમાં “ નોનઓફિશિયલ ” પ્રમુખના કાંઈ હોય નથી, તેઓને અનુભવ મેળવવાને પ્રસંગ આપ્યા વિના તેઓને અનુભવ નથી, માટે અનુભવ થાય નહીં હાં સુધી તેઓને એવો પ્રસંગ આપવો નહીં એ તો પેલી ધરડી માના ન્યાયસાજ જેવું ન્યાયસાજ ગણાય ! “દીકરા તરતા આરજ્યા વિના નદીએ ન્હાવા જતો નહીં સમજ્યો કે ? નહીં તો કુખી જશે ! !” સુપ્રસિદ્ધ પ્રયકાર જોન સ્ટુઅર્ટ મીચે કહ્યું છે કે *It is liberty which sets men for liberty* સ્વતંત્રના ભોગવતાં જ માણસો સ્વતંત્રના ભોગવવા માટે લાયક છે તેથી જો કદાચ મિનસરકારી પ્રમુખો પોતાના કામકાજમાં સરકારી અમલદારો જેવા ફેતેહમદ નહાં નીવડે તેા તેઓ અનુભવને અભાવે નિષ્ફળ નીવડયા છે, નહીં કે કાર્ય કરવામાં ઉત્કાંને અભાવે, એમ સમજી તેના હોય તરફ ખામોશ ખતાવી તેમણે આરભેલા કાર્યમાં ઉત્તેજન આપવું ધરે છે એવી રીતે રાજ્યકારભારમા લેકોને સામેલ કરવાથી લેકોની જવાબદારીની લાગણી વધારે તીવ્ર અને દઢ થાય છે અને પછી જમે તે પ્રસંગે સકારણુ મા નિષ્કારણુ જોખમદાર અમલદારના કાર્યમાં જોડ કાઢવાને જાહેર, તે કામમાં પોતે પણ સમાયવા હોવાથી, નકાળી ટીકા કરતાં અટકે છે કાર્ય કરવા કરતાં તે ઉપર ટીકા કરવી સહેલ છે કાર્ય આદરવું કુબર છે એમ તેઓને આભાસ થાય છે અને કેવળ છિદ્ર જોનાર ટીકાગર મટી તેઓ જોખમદાર સલાહકાર અને મિત્ર થઈ પડે છે

ફોટન, કાર્ડિન, અને રિપર્નિંગ પુસ્તક રૂ ૫-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

અનુભવ વધતા જતાં હવે ધણીકરને એમ દેખાવા લાગ્યું ■ કે વધતા જતાં કામો વાળી મ્યુનિસિપાલિટીનો મારભાર એક વા વધારે કમીટીઓને હસ્તે ચલાવવાથી તેમાં અયોગ્ય દીલ, પક્ષપક્ષી તથા મામા માસીના ચાપ છે અને તેને લીધે એકત્રીકયુટિવ એપ્રીસરનો કાષ્ટ તાબાના નોકર ઉપર જવો જોઈએ તેવો રહેતો નથી. તેઓ નાદરમાન, બેપરવા અને સુસ્ત બને છે, અને આખા મ્યુનિસિપાલ કારભારમાં મોળાપણું, અને હડાઈ દેખાય છે

આ રીતી સુધારવાને માટે એક જ સરસ અને સહેલો ઉપાય છે અને તે એ જ કે નાની નાની કમિટીઓને કારભાર જેમ બને તેમ કાઢી નાંખી, તમામ કારોબારી કારભાર એક બાહોશ, બહોળી સત્તાવાળા અમલદારના હાથમાં સોંપવો કે જે ત્વરાથી નાના નાના પ્રકારના કુકમો આપી શકે કે જેથી આરોગ્યતા સાધક સાધનો અલભમાં મૂકવામાં અડચણ આવે નહીં મુરત, અમલદાર વિગેરે રચળે મ્યુનિસિપાલ કમિશનરના ઉપનામથી એવા એક કારોબારી અમલદારની નીમણૂક કરવામાં આવી ■ એ પ્રયોગ ફેટવે અરો ફતેહમંદ નીવડે છે, તે સમય જતાં જ્યારે બહુધા ફતેહમંદ નીવડશે એવી ધારણા છે પરંતુ જે ધારણે આજ અખતરાની અજમાયશ કરવાનું શરૂ કરવામાં આવે છે તે સખત દીકાને પાત્ર છે સ્થાનિક સ્વરાજ્યનો હેતુ મોકોને પ્રાયમિક રાજકીય શિક્ષણ આપી તેમને વિસાળ રાજ્યપ્રકરણમાં પાવરધા કરવાનો છે એક આસિરદટ કમીટર જેટલો એકાદ ને સત્તા ભોગવવા દેશીઓ લાયક નીવડયા છે એમ તેઓની વારંવાર થતી નીમણૂકોથી સિદ્ધ થએલું છે તો પછી એ એમમદારી ભરેલી જગ્યાએ એકલા આઈ સી એસની જ નીમણૂક સામાટે કરવી કે નવા નવા સુધારા કરવાને માટે ને પ્રેરકશુદ્ધિ જોઈએ તે તેઓમાં પ્રગળ છે અને દેશીમાં નથી માટે કર્યા કે શહેરને સુધારવાની આશા રાખવી હોય તો આઈ સી એસની જ નીમણૂક કરવી જોઈએ એવા એક પક્ષનો મત છે વિરૂદ્ધ પક્ષ એમ જણાવે છે કે આઈ સી. એસને માટે વધારે જગ્યાઓ કાનવાને સાર આ એક નવો માર્ગ જાણ્યો છે એક પક્ષ ઉપર આવી બદનામી મુકવાને કાંઈ કારણ નથી આઈ સી એસ વધારે ફતેહમંદ કારોબારી અમલદાર નીવડશે એમ કદાચિત તે પક્ષ શુદ્ધ બુદ્ધિથી ખરખર માનતાયે હોય, અને ખરેખર આ દેસના કસ્યાણને અર્થે તેઓએ આ રાજ્યપદ્ધતિ રચીકારી હોય, પરંતુ એ સાથે આ વાત પણ લક્ષમાં રાખવાની છે કે જે હેતુને લઈને સ્થાનિક સ્વરાજ્યનું ધોરણ દાખલ કરવામાં આવ્યું છે તે હેતુ મરામત સાધિત કરવો હોય તો એ એકાદ ઉપર લાયક દેશીની નીમણૂક જોઈએ ફેળવણીમાં, વ્યાવહારિક યાનમાં અને કામ કરવાની શક્તિમાં ધૂરોપીયન જેટલી જ લાયકાત ધરાવનારા દેશીઓ સખ્યાબધ મળી આવશે અને એ કદાચ શરૂઆતમાં તેમ નહીં બની શકે તોએ, થોડા કામને ભોગે પણ દેશીઓ

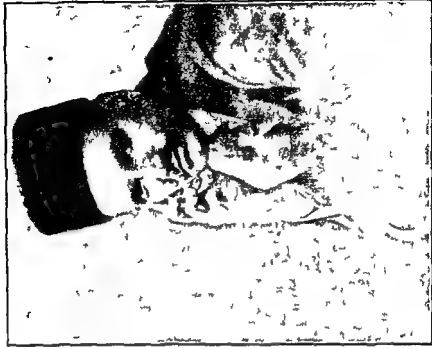
કાર્યભાર શીખીને પાવરધા થાય, અને સારા બાહોશ, સંબંધદારી પુરુષો થાય તે માટે દેશીઓને આ શિક્ષણ આપવું અવશ્યનુ જ છે

પરંતુ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ઘોડાક દેશીઓ કમિશનર કે કાઉન્સિલર તરીકે સહેરી સમાજના કામકાજથી પાવરધા થાય, તેમાં ઉત્સાહ ભરેલો ભાગ લેતા થાય, અને તે પરત્વે આત્મભોગ આપતાં શીખે તેથી પણ; ન્યાં સુધી દરેક સહેરી સુધારાઈના કામમાં દિત ધરાવતો હોય ત્યાં સુધી સુધારાઈના કામમાં જોઈએ તેવો સુધારો થવાની આશા રાખવી એ ફાકટ છે. દરેક અછાન સહેરીમાં આવું દિત ઉત્પન્ન કરવાનો એક સરળ માર્ગ છે. હાનમાં જે ધોરણુ ચાને છે તે ધોરણુ મુજબ દરેક ટ્રેનિસિપાલિટીને અમુક પ્રકારના વેસ ઝાપા નાંખવાનો હક છે અને તેનાથી ઉત્પન્ન થતી વાર્ષિક આમદાની કેવી રીતે તે વર્ષમાં ખરચવી ઝટવા જ પુરતું દિન દરેક કાઉન્સિલર ટ્રેનિસિપાલિટીના અદાજ પત્ર વખતે લે છે, અને જાહેર પસાર થયું એટલે તેના ઉત્સાહ પણ પુરો થયો એમ અને છે. આને બદલે દરેક સહેર કે કસબાની હાજતો દરેક વર્ષને માટે શું છે તે લેકિને જ મહોલ્તા યા વોર્ડ વાર નક્કી કરવા દેવાની જરૂર છે. તેને માટે પછીથી કેટલો ખર્ચ જોઈએ તેના અદાજ કાઢવા હો. અને તે પુરી પાડવાને માટે નાણાં જોઈ એ તે ઉત્પન્ન કરવાના માર્ગ શોધી કાઢવાની ફરજ પડે એ પ્રમાણે રીયત અને તેના સુદાપવા પ્રતિનિધિના ઘિર ઉપર જવાનદારી મુકો. તરત જ પાસુ ખાંધાઈ જશે. દરેક જરૂરીઆત મા સુખવરતુ આપણે ઇચ્છીએ છીએ તેને માટે જોઈનાં નાણાં ઉઠાં કરવાની ફરજ પણ આપણે માથે છે એમ જ્યારે લોકો સમજતા થશે કે તરત જ કંપી વરતુ અવશ્યક છે, કંપીને માટે તેઓ નાણાં આપવા તૈયાર છે એમ તેઓ રિચારવા લાગશે ત્યારે જ તેઓ “સુધારાઈ” ના કારભારમાં વધારે દિત લેતા, વધારે ઉત્સાહ ભરેલો ભાગ લેતાં શીખશે. ન્યાં સુધી “સુધારાઈ” વડે કેળવણી, સ્વચ્છતા, આરોગ્યતા, શેઠની વિગેર સુખ અને વૈભવની તેઓ આશા રાખે છે તેનાં નાણાં તેના પ્રમાણમાં દર વર્ષે અમારા ખીરસામાથી ભય છે એવું આમેદુખ બાન તેઓને થાય નહીં ત્યાં સુધી હાલની સ્થિતિમાં બહુ સુધારાની આશા રાખવી ફાકટ છે.

समालोचकना १९१४ ना लेखको

रजितपम चावामाई, की ए

न्हानाल कवि, एम् ए

જે વર્ષ સુધી પરીક્ષાના દ્વારથી માત્ર ચોથા ભાગને જ છોડ્યન સીવીલ સરવીસમાં દાખલ કરવા બાકીના પોણા ભાગને પસંદગીના ધોરણ પ્રમાણે નીમવો આ પસંદગી કેવી રીતે કરવી? તેને લગતા નિયમો ખીલમાં દર્શાવવામાં નથી આવ્યા પણ તે ધડવાની સત્તા સેક્રેટરી ઓફ રેટેડ ઈન કાઉન્સિલને સીવીલ સરવીસ કમીશનરોની સલાહ લઈને આપવામાં આવી છે. હોઈ ઇન્ડિયન પોતાના બાપણમાં પસંદગીના ત્રણ ધોરણો દર્શાવ્યા હતાં જે યુરોપીયનોને પસંદ કરવામાં આવે તેઓએ લશ્કર સાથે કે નોકા સાથે કામ કરેલું હોય તેઓએ તેઓમાં સીવીલ સરવીસ કમીશનરોની મદદથી સેક્રેટરી ઓફ રેટેડ ઇસવે તેટલી ઓછામાં ઓછી કેળવણીની લાવકાત એવી ભરૂંએ ત્યારપછી નિયમો પ્રમાણે નિમવામાં આવે તેવી કમીટી આ ઉમેદવારોની પરીક્ષા લઈ તેમની નીમણૂક કરવાની સેક્રેટરી ઓફ રેટેડને બહામણુ કરે ઇન્ડિયન ઉમેદવારોને તો પરીક્ષાના જ ધરે દાખલ થવાનું છે કારણ કે સામાન્યને માટે પોતાનું રકન રેડવાનો હક તેઓને આપવામાં આવ્યો નથી. જે પરીક્ષાના દ્વારે “ઇન્ડિયન પ્રપોરશન” દાખલ નહિ થઈ શકે તો જે ઇન્ડિયન ઉમેદવારો પરીક્ષામાં નિષ્ફળ નીવડ્યા હોય તેમાંથી પસંદગી કરી તે પ્રપોર્શન પુરૂ કરવું.

પ્રથમ તો સીવીલ સરવીસ જેવી પરીક્ષામાં પસંદગીનું ધોરણ દાખલ કરવું એ પદાપાતની કૃત્તિને ઉત્તેજીત કરવા જેવું તથા સીવીલ સરવીસની જવાબદારી પણ ઉદાવવાની લાવકાત વગરના ઉમેદવારોને માટે દ્વાર ખોલવા જેવું છે ખરી રીતે તો જે યુરોપીયનો મુદ્દમાં લડવા ગયા છે તેઓને માટે જ આ ખીલ લાવવામાં આવ્યું છે કમીટી ઉપર હિન્દનો કેષિ પણ પ્રતિનિધિ મુદ્દામાં આવશે એવી સૂચના પણ નથી. આ ખિલથી હિન્દને લાભ સૌ? કઈ જ નહિ એવી ખાતરી આપવામાં આવી છે કે ઇન્ડિયન પ્રપોરશન જાળવવામાં આવશે તે પ્રપોરશન કોણે નક્કી કર્યું છે? અને શા માટે હિન્દને તેટલી જ જગ્યાઓ મળે? ખુલી પરીક્ષાના દ્વારે શા માટે બને તેટલા હિન્દીઓને દાખલ નહિ કરવામાં આવે? આ ખીલથી વર્ષ થયાં હિંદીવાનોની વધારે લખ્યાને દેશની સરવીસમાં દાખલ કરવાની જે માગણી કરવામાં આવે છે તેને જખરો ફટકો લાગશે.

મિ. એમ્પરવેન કહે છે કે જ્યાં સુધી ચુક પૂરૂ નહિ થાય ત્યાં સુધી આ કાવદનો ઉપયોગ નહિ કરવામાં આવે ત્યારે હિન્દના પ્રજામતની આટલી જાંધી અવગણના કરી આ ખીલ-હિન્દના હકોપર મોગી તરખ મારનારા ખીલને-આવી જાંધી ઉતાવળથી પસાર કરાવવાની તી જરૂર હતી? કદાચને ‘નવી કોણવાળી (Vision of New Angle)’ દૃષ્ટિનું તે પરિણામ હશે હમારે કોણવાળી દૃષ્ટિ ભેઈતી નથી સીધી (ન્યાયવાળી) જ દૃષ્ટિનું હિન્દ ઉપાસક છે.

૭. નવો અસ્પર્શ્ય વર્ગ.

આ દેશનો સમગ્ર ઇંદો ભાગ અસ્પર્શ્ય મળ્યો છે તેમા એક નવા અસ્પર્શ્ય વર્ગનો ઉમેરો કે વાનુ માન મદ્રાસની મેડીકલ કાઉન્સિલે પ્રાપ્ત કર્યું છે ! મદ્રાસના એક સખી ગૃહસ્થ મિ. ચેરીએ એક ધર્મોક્ત દવાખાનુ કદાચુ હતુ અને તેમાં દેતી તેમજ વિદેશી પદ્ધતિસર દવા આપવાના આવે છે એ દવાખાનાની દેખરેખ તેણે પોતાના મિત્ર ડાક્ટર કૃષ્ણસ્વામી આપરને સોંપી હતી આવી રીતે આધુનિક પદ્ધતિ અનુસાર ચાલતા દવાખાના સાથે તથા તેમાં મિસતા વેઇ સાથે સમન્વય રાખવાને માટે મદ્રાસની મેડીકલ કાઉન્સિલે ડાક્ટર કૃષ્ણસ્વામી આપરનું નામ મેડીકલ રજીસ્ટરમાંથી કઢાડી નાખ્યું છે ! તેઓ કહે છે કે બીનરજીસ્ટર થયેલા અથવા બીનતાપકાત વાળા વેદની સાથે સમન્વય રાખવો તે ધર્મમા ગેરવર્તણૂક ચતા-ચાના દોષ બરાબર છે મદ્રાસની કાઉન્સિલના આ અપ્રખુદ પગલાની સામે સાર્વા નગરજનો તરફથી તથા હિન્દીના અન્ય ભાગો તરફથી સખન પોકાર કરવામાં આવ્યો છે અને સાર્વા ધારાસભામા મેડીકલ રજીસ્ટ્રેશનનો કાયદો સુધારવાને માટે નવુ બીજુ સાવવાની દરખાસ્ત પણ મૂકવામાં આવી હતી અને સદ્ભાગ્યે તે સ્વીકારવામાં પણ આવી છે

ડાક્ટર કૃષ્ણસ્વામી આપર સામે જે અપમાન બરી રીતે વર્તન કરવામાં આવ્યું છે તેનો ખરો દેવ આધુનિક પદ્ધતિનો નાશ કરવાનો હોય એમ લાગે છે જ્ઞાનના મંદિરમા પણ આધુનિક વેદો જાણે અસ્પર્શ્ય નહિ હોય એમ કરીને તેઓથી દૂર ભાગતુ એ સ્પર્શીધકૃત્તિનુ પેપક નથી સરકારી પુસ્તકો એ ધર્મ છે કે સત્ય જ્યાંથી મળે ત્યાંથી લેતુ-પછી તે પશ્ચિમના વિજ્ઞાનમાંથી મળે કે પૂર્વના પ્રાચીન જ્ઞાનમાંથી જડે આ સર્વમાંથી જે જે મોટા પ્રશ્નો ઉભા થાય છે તે એ છે કે પશ્ચિમના વૈજ્ઞાનિક શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરી જેણે ડાક્ટરની પદવી પ્રાપ્ત કરી હોય તેણે આધુનિક પદ્ધતિનું અધ્યયન કરતું કે નહિ તથા આધુનિક પાઠશાળાઓ સાથે સમન્વય રાખવો કે નહિ ? બીજો પ્રશ્ન એ છે કે ગાદરોએ કોઈ પણ દરદીની સારવારમાં વેદની સાથે ઉભા રહેતું કે નહિ ? આધુનિક પદ્ધતિને હલકી પાડવાને માટે વહી ધારાસભામાં બોયંગસ મેડીકલ ડીપાર્ટમેન્ટ બીજ પણ લાવવામાં આ ગુ છે તે સુનિહિત છે આ દેશના લોકો એટલા તો ગરીબ છે કે તે સોડાના અર્થ મેળા ભાગથી ડાક્ટરોના ખર્ચનો ભાર કદી પણ ઉપાડી શકાય તેમ નથી ઉપરાન વિદેશી દવા કરના દેશી વા વણી સોંપી મળે છે અને જ્ઞાનપૂર્વક તેના પ્રયોગ કરવામાં આવેલા હોય તો તેથી ઘણો લાભ થાય છે એ અનુભવસિદ્ધ છે પણ આ દેશમા વેદો અને હકીમોના એટલા બધાં તો રાક્ષા કાટમાં છે કે તેમાં સાચા વેદો કયા અને ઉચ વેદો કયા તે શોધી નહાડવાનુ કામ બરેખા મુશ્કેલ છે તેથી તે વર્ગને કોઈ પણ પ્રકારે નિષ્ક્રિય કરવાની તો જરૂર છે જ

કોન્ગ્રેસ એટલે ?

બાલકોભાટે ખાસ.

લેખક—રા. જોગિન્દ્રગવ ૨. દીવેદીયા, બી. એ.

મી. મહેતા તમનગર રાજ્યમાં ડેપુટી હતા નવા એન્સુએટ અને કેલવણીના દિમામથી હતા બાલકોને શાળામાં સારા શિક્ષણ મળતુ થી—શિક્ષકો મિલકુલ નાલાયક હોય છે અને બાલકો સાથે વાતો વિનોદ કરી તેમનાં શુદ્ધિ અને જ્ઞાન વિકસાવવાને બદલે તેમના મગજ ઉપર બોલો નાખે છે એમ અનુભવતા મી. મહેતા દરરોજ રાતના પોતાના ઘરના આપણા કુળિયામાં આરામ ખુરશી નાખી બેસતા, અહીં અજવાળુ ન હોય ત્યારે રાઈન્ડ ટેબલ ઉપર લેમ્પ મૂકતા, અને સામે ખાટલાઉપર મીસીસ મહેતા કા તો પાનસોપારી તૈયાર કરતાં, બીજા દિવસ માટે શાક સમારતા અગર ભરવાનું લઈને બેસતા મી. મહેતાના બે પુત્રો અને એક માટી પુત્રી પિતાને પ્રમો પૂછતા અથવા પિતા વાતો કહે તે સાંભળતા નાની કીકી આમ તેમ ફોફતી અગર ઉઘી જતી

નિત્યના નિયમ પ્રમાણે મી. મહેતાનું કંકમ બેડુ હતુ ત્યાં મોટા પુત્ર રમણલાલે પૂછ્યું,

“પિતાશ્રી ! તમે નાતાલમાં શા માટે સુખાર્થ જવાના છો ?”

મી. મહેતા—“આ ફેરી નાતાલમાં સુખાર્થમાં ઇન્ડિઅન નેશનલ કોન્ગ્રેસ બરાવવાની જીને જોવાને—”

શાન્તિલાલ—“પિતાશ્રી ! કોન્ગ્રેસ એટલે શું ?”

રમણલાલ—“કોન્ગ્રેસ એટલે અમારી નિરાશમાં દર રાતિવારે ડીમીટીંગ સોસાયટી બરાવ છે એવું કંઈ ?”

શાન્તિલાલ—“ના, ના, બાઈ ! કોન્ગ્રેસ એટલે આપણી વાત મળે છે તેવું સુધારાનાળાની સમા કહે છે ને કે કોન્ગ્રેસમાં ન જવાય ?”

મી. મહેતા—“રમણ ! શાન્તિ ! તમને બહેને કોન્ગ્રેસ એટલે શું એનો બરાબર ખ્યાલ નથી એ નથી ડીમીટીંગ સોસાયટી કે નથી ન્યાતની સલા કોન્ગ્રેસ હિન્દુસ્તાન જેતી માનું બૂમી છે એતી જી એમાં ન્યાત-અત-ધર્મ કે અતનો બેદ જણાતો જ નથી”

રમણલાલ—“પણ એ શા માટે બરાવ જી ?”

મી. મહેતા—“તે કહુ પ્રથમ તો આખા દેશમાં બાઈચારો ઉત્પન્ન કરવો એ એનો હેતુ છે બોલુ આપણા નામદાર શહેનશાહ-જે આપણા પિતાશ્રી છે તેમને આપણી અમલો એક બેગા ટુકાણે મળી જણાવવી અને એ અમલો બનવી સવડે દૂર કરવા આપણે તેમને વિનવતી કરવી”

પ્રાણીમાત્રુ વર્ગીકરણ ૩ --૧-- એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ.

શાન્તિ—“પણ એ અગવડો એ જાતે ન સમજે ? તમે અમારા પિતા છે. અમને શું જોઈએ છીએ, અમને શી મુશ્કેલી છે તેની તમે તપાસ કરો છો તેમ આપણા રાજા—આપણી સરકાર તળવીજ ન કરે ?”

મી. મહેતા—“બેટા ! તારૂં કહેલું ખરૂં છે પણ એ સરખામણી બરાબર નથી. પ્રથમ તો મદારે આપણુ એકલાનું જ કુટુંબ સલામતવાનું અને સરકારને આખા રાજ્યની સમાજ રાખવાની બીજી, આપણા રાજકર્તાઓ આપણી ભાષા—આપણા રીતરીવાજો—આપણા ધર્મ નથી સમજતા અને પોતે જુદા દેશના—જુદી ભાષા બોલનારા—અને જુદા ધર્મના હોઈ આપણી અગવડો બરાબર સમજી શકે નહિ તેમા આપણા દેશમા ચોરાશી નાતો—અનેક ભાષા આમ હોવાથી આખા દેશના કેળવણેના વર્ગના પ્રતિનિધિઓ પોતપોતાના પ્રાન્તની તેમ જ દેશની અગવડો સમજી આવી એક સલામા મળી—એ ઉપર વિચાર કરી સરકારને જણાવે તો સારૂં ને ! એથી તો સરકારને એમના કામમા સરળતા થાય”

રમણલાલ—“હા, પિતાજી ! અમે જેમ નિશાળમાં ડીમેટીક સોસાયટી—ફીફ્ટ કાઢવાના હતા ત્યારે બધા ઉઠકરા બેગા મળ્યા હતા અને પછી હરાવ કરી પ્રીન્સીપાલ સાહેબને અરજી કરી હતી તેમ—”

શાન્તિ—“પિતાજી એ તો ઠીક આજ જમણા નીસ વાંચી સલા—કોન્ગ્રેસ મળે છે અગવડો દૂર કરવામા કેટલીવાર એક વખત બેગા ધર્મ કહ્યું કે રાજાજી અગવડો દૂર કરે આમ દર વર્ષે મળ્યાથી શો લાભ ? હજી અગવડો દૂર નથી ધર્મ ?”

મી. મહેતા—“ભાઈ ! જેમ વિસ્તાર મેટિશ તેમ મુશ્કેલી પણ મોટી વીણાવેલીના યોતમાં તમારે બધાને જાતુ છે એ હું જાણુ છું—તમે બધાએ અનેકવાર કહ્યું પણ હાલમાં સામટા રૂપીઆ ખર્ચવાની સવડ નથી એટલે હું ના કહુ છું સરકાર પણ બધીવાર એમ કરે છે મી. જોખસ સામાન્ય ડેલવણી દેશમાં મક્ત અને ફરજયાત કરવા અનેકવાર સરકારને કહેતા અને કોન્ગ્રેસમા પણ એવા જ હારવો થાય છે ને સરકારને અરજી થાય છે પણ હજી કોર્ટ ચલુ નથી બધા સૂધી ન થાય ત્યાં સૂધી કોન્ગ્રેસ દર વર્ષે હારવો કરે એમાં નવાઈ છે ?”

રમણલાલ—“પણ પિતાજી—સરકારને પૈસાની સવડ ન હોય તો એ ના કહે તમે કેમ ના કહી ?”

મી. મહેતા—“જરાબર—સવડ ના હોય તો ના કહે પણ બીજામાં ખર્ચવાને મળે અને આ જરૂરીયાતના કામ માટે સવડ ન થાય તે કહે જ ને નાટકમાં જ્યાં પૈસા મારી પામે ન હોય પણ તમારી નિશાળની શી ભરવા માટે મારે બીજી ખર્ચ આપું કરવું જોઈએ હવે તમે કયું ખર્ચ આપું કરવું એમ કહો તો એમાં જાહેરું શું ?”

શાન્તિ—“પિતાજી ! ત્યારે તો કોન્ગ્રેસ આપણને અને સરકારને બન્નેને હિપચેળી મડળ છે ”

રમણલાલ—“ પિતાજી ! ત્યાં બીજુ શું થાય છે ? ”

મી. મહેતા—“સાબળો—હાલમાં જર્મનીની વિપરીતશુદ્ધિને પરિણામે મુદ્દા ચાલે છે’ આપણા ધર્મિજ સરકારને આ મુદ્દામાં ઉતરવું પડ્યું છે—આપણો દેશ આટલો મોટો છે ગજપૂતો—મરાઠા—વગેરેએ ઇતિહાસમાં નામના મેળવી છે તો આપણા લોકોને લશ્કરી કેલવણી આપી—નરકરી આદ્યા આપી લડવા મોકલે તો આપણે આપણો જીવ આપવા તૈયાર છીએ કોન્ગ્રેસ વાલની અર કરવાનો લશ્કરમાં દાખલ કરવાનો—લશ્કરી કેલવણી આપવાનો—નોકા સૈન્યમાં દાખલ કરવાનો હક માગે છે ”

શાન્તિ—“ એ તો બરાબર છે ધર્મિજોને હક ત્યારે આપણને શાં માટે હક નહીં ? ગયા મેળામાં તમે મ્હને નાની પિસ્તોલ આણી આપી પણ તેની સાથે ‘દુકાળમાંથી’ રાખેલા પેલા ઊંઘરાને પણ આણી આપી હતી બંનેને સરખા જ મળે છે ”

રમણલાલ—“ પિતાજી ! મોહન કાકાનો ચક્ર વિલાપત જર્જ આસીસ્ટન્ટ કમીશનર થઈ આવ્યો હું જાઉં તો—”

શાન્તિ—“પણ રમણભાઈ અહીં જ પરીક્ષા આપે તો શું ? મુબાર્ક પરીક્ષા નહીં લેવાતી હોય ?”

મી. મહેતા—“ભાઈ ! મ્હાર ચાલે તો બન્નેને આર્થ સી એસ બનાવું પણ એ પરીક્ષા હિંદુસ્તાનમાં લેવાતી જ નથી ”

રમણલાલ—“ એમ કેમ ! અહીં લેવાતી હોય તો સામાન્ય સ્થિતિના પણ કેટલા બધા હોશીયાર વિદ્યાર્થીઓ બેસી શકે અને મ્હોટી નોકરી આપણને મળે ! ”

મી. મહેતા—“ તમારું કહેવું બાજબી છે આર્થ સી એસની પરીક્ષા હિંદુસ્તાનમાં પણ લેવા કોન્ગ્રેસ સરકારને વખતોવખત વિનંતિ કરે છે ”

શાન્તિલાલ—“ ત્યારે તો કોન્ગ્રેસ આખા દેશનું હિત કરે છે ને પિતાજી ! કમીશનરો, કોનેલના પ્રીન્સીપાલોની અને એવી મોટી નોકરી આપણને ન મળે ? ”

મી. મહેતા—“ ભાઈ ! ચોક્કસ વર્ષો સુધી તો કેલવણી ન હોવાથી અને એક પ્રાંત અને બીજા પ્રાન્તને બહુ સંબંધ ન હોવાથી આપણને એવી જવાબદારીની નોકરી નહોતા આપતા એ બરાબર છે પણ હવે તો આપણા લોક શુદ્ધિમાં—વ્યવસ્થામાં અને શક્તિમાં તરી આવે છે સર રોમિશચંદ્ર દત્તા, યદુણી સાહેબ, શુભ, સર અની પ્રમામ વગેરે આ બધાની જાણીયો તે દિવસ બતાવી હતી ને હવે આવના મોગી નોકરી સરકાર આપે છે અને વૉઈસરાયની અને સેક્રેટરી

એફ રોટની કાલિન્સીધમાં આપણા ભાઈઓને રાજે છે, પણ આ બધું પરિણામ કોન્ગ્રેસની દિવસ ચાલતું હતું પણ મહોદી નોકરીમાં આપણા લાયક દેશીઓને રાજો, એમ કોન્ગ્રેસ કહ્યા કરે છે”

રમણનાથ—હાલતો, આપણા દેશના જ સારા માણસો મળતા હોય પછી આપણી ભાષા રીતરીવાજ ન જાણનારા પરદેશી ને લાવવાની શી જરૂર ?

મી. મહેતા—“આ જ પ્રમાણે જેમ ઈંગ્લાન્ડના વતનીઓને સ્વરાજ્યને માટે અને દેશના દુસ્મનો સામે લડવાને હુકમીઆર રાખવાનો હુક છે તેમ આપણને હુકમીઆર રાખવાનો હુક આપે તો આપણે પણ આ આપણા દેશ અને આપણા સહેનચાહ જર્મોને ખાતર જર્મનો સામે લડી શકીએ, તેમ ચોરખૂની સામે અને જમથી દુસક પણ સામે આપણો બચાવ કરી શકીએ, એમ કોન્ગ્રેસ સરકારને કહે છે”

શાન્તિલાલ—“ત્યારે પેલા ગાંધીનું શું છે ?”

મી. મહેતા—“હા, બાઈ! એકલા ગાંધી એમ ન કહીએ. એ તો સદાશીવ પટેલનું નામ છે હાલિજી આફ્રિકામાં આ દેશમાંથી મળુજી જાય છે એમની તરફની વર્તણૂક ત્યાના યુરોપીઅનની મુઠું જ ખરાબ હોય છે એટલું જ નહીં પણ બીજા દેશીઓને પણ એ લોકો બહુ હવકા લેખે છે શ્રીયુત ગાંધીએ અનેક વાર કેદમાં જઈ-સ્વદેશીમનુષ્ય માટે લડી વજા સાબ કરી આપ્યા છે કોન્ગ્રેસ પણ સરકારને વિનંતિ કરે છે કે ઈંગ્લેન્ડ સરકારના રાજ્યની પ્રજા તરીકે જ્યાં જ્યાં સરકારનો વાવરો હોય ત્યાં ત્યાં આપણા દેશના વતનીઓ સરખા ગણવા જોઈએ”

રમણનાથ—“પિતાશી ! ત્યારે તો કોન્ગ્રેસ નાતના પ્રધાન કે ડીપેટીંગ કરવાની સમા નથી પણ પિતાશી ! જેમ તમે અમારી વાત સાંભળો છો તેમ સરકાર સાંભળતી હશે અને કોન્ગ્રેસ મળે છે તે તેને ગમતું હશે ?”

મી. મહેતા—“પોતાનાં છોકરાં ભેગા મળી પોતાની જોડતી ચીજો માગવા, અગર અમલદારો કરવા વિનંતિ કરે એ ક્યા બાપને ન ગમે ? તમે આ ૨ અંતર લાગતા હા, અમર બાપ ન આપે તો ધરમા ભાગફાડ કરતા હો કે સામા થતા હો તો છોકરાને લડે કે શિક્ષા કરે, પણ જ્યાં સુધી વ્હાલથી પિતા તરફ માનથી, શાન્તિથી, હઠાપણથી ભેગાં મળે અને માગણી મો કરે-વખતો વખત માંગણી કરે ત્યાં સુધી પિતા વ્હીડાય જ નહીં વળી કોન્ગ્રેસમાં તો હવે ઈલાકાના ગવર્નરો અને સમજી અમલદારો પોતે હાજર રહે છે ને બીજાને હાજર રહેવા કહે છે, જેથી અમલદારો જાતે ફરિયાદો સમજી શકે અને પ્રજા તથા અમલદારો વચ્ચે લાડો સળથ વધે કોન્ગ્રેસ સરકારને ગમતી નથી અને એમાં ભાગ ન લેવો એવું કહનાર સરકારના અને લોકના દુસ્મન છો ધરમા પાચ છોકરા ભેગાં

મળી વાત કરે ને એક છોકરૂં બાણ્યા વિના બાપ ચીડશે કરી ન જાય તો બાપ એમ સમજે છે કે હજી બહાર બહાર જ સપ નથી એમા મળવું પણ બહામથી અને માનથી સમજાવીને માગવું એમ્હુ ના કરીયે તો એમને ખબર થી પડે કે આપણી થી આવવડો છે ?”

રમણ-શાન્તિ—“હીક, હવે સમજ્યા પિતાજી ! તમે જાઓ છો પણ હમે સમજતા હતા તો અમે પણ આવત ”

મીસીસ મહેતા—“મહેને પણ મહારા પિતાએ ઉગ્રેશ શિષ્ય હવ તો હુમે જાત સીઓ આ વાત સમજશે ત્યારે છોકરાં સમજશે વાર હવે રાત મહુ ગઈ સૂઈ જાય ”

મુખધની દરેક કામના આજેવાન અને

આખરફાર મુકબીમા દુક મુકતમા

માનીતો થઈ પડેલો

ફોટોગ્રાફીક આર્ટ

સ્ટુડીઓ

ગુરદાસ એન્ડ કંપની,
પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ—મુબાઈ

મનોરંજક

ચિત્રોનુ ગાંભવર

પ્રદર્શન.

વગર શીએ બેવાને માટે

હમેશ ખુલ્લું છે

ફક્ત એક જ વખત મુલાકાત લેશેજી

સાર્વજનિક કેળવણી અને દેશોદ્ધાર.

"The uplifting of the masses,—the helping of the poorer people to live healthier and happier lives is surely an ideal which must be very much in the heart and mind of any one who cares for his own human fellowship

* * * *

"The question of education of the working children of our country is one of the most serious and responsible that the Government can ever have, and it is, not my duty to-day nor would it be wise of me to give any indication as to what the future policy of the Government should be. But, then, it is my sincere hope and wish that in future years there should not be one single child in the Bombay Presidency who cannot secure ample education, full or sufficient, to allow him to be, if he has brains and ability, a useful citizen, a capable citizen and perhaps in many cases, I hope it will be, a brilliant citizen of the state"

His Excellency Lord Willingdon's Speech

"આત્મભાનની ન્યૂનતા આત્મ-ઉત્કર્ષની બાધક છે," એ કથન સર્વાંશે સત્ય છે મનુષ્યમાત્રને પોતાના સત્ત્વ, સાધનો, ઉત્સાહ અને કાર્યની શક્તિઓનું, તેમ જ લક્ષ્યનું યથાપોગ્ય યોગ્ય થવું નથી, ત્યાં સુધી તે પોતાની ઉત્તિ સાધવા અસમર્થ હોય છે, તે પછી તે દેશહિત કે પરહિત તેા થી રીતે સાધી શકે ? આનું વાગ્તત્વિક આત્મભાન યોગ્ય કેળવણી અને વિદ્યાના સન્કારોથી જ સચેત અને ઉત્કટ થાય છે, અને સારે જ લોકના જીવનમાં ખરો રસ, ઉજમ અને ઉમંગ પ્રેરાય છે એથી જ વિદ્યા અને કેળવણીને સર્વ જનમાં પરમ બન કહેવું છે. વિદ્યાથી મનુષ્યમાં સાર-અસાર અને કાર્ય-અકાર્યની વિવેકશક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેના વિકાસ થતાં પોતાના પ્રાપ્તકર્તવ્યો અને જોખમદારીઓ ઉપાડવાની પાત્રતા આવે છે અને તે આવતા કર્તવ્યવિપરીતથી પોતાના આધિકાર અને હક્કો પ્રાપ્ત કરી શકે છે, એટલું જ નહીં પણ પ્રગતિતરમા પોતાનું યથાપોગ્ય સ્થાન પ્રાપ્ત કરી, પોતાના અર્થ દેશબાધવેને એવી ઉચ્ચ કામીએ ચઢાવી, દેશને દુનિયાના અન્ય ઉત્તમ રાજ્યોની દુરોત્તમ આજુવા પ્રયત્નથી ન ચર્ચ શકે. ■

દુનિયાના કોઈ પણ પ્રગતિમાન દેશ કે રાજ્યની ઉત્તમ ગિચતિ વિચારતા, તેનું મુખ્ય સાધન કેળવણીના, અને તેમ સાર્વજનિક કેળવણીનો વિસ્તૃત પ્રસાર હોવાનું જણાયે કેળવણી એ જ

જનસૂક્ષ્મરણુ આવસ્યક તત્ત્વ હોવાથી, તે પ્રગલ્ભનમા વેગ અને સત્ત્વ પ્રેરે છે, પ્રગળના નિત્યના વ્યવહારે બુદ્ધિથી રસે છે, તેના જીવનને ઉત્તમ આશ્ચર્યોથી બદલાવે છે અને ન્યાય અભિલાષાઓ તૃપ્ત કરવાનું સામર્થ્ય અર્પે છે આથી જોટલા પ્રમાણુમા એક પ્રગળા કેળવણીનો પ્રસાર વ્યવસ્થિત રીતે થયો હોય તેટલા પ્રમાણુમા તે આત્મોન્નતિ અને દેશોન્નતિ સાધવા સમિતિવાન થાય છે, અને તેની કાર્યશક્તિ આંતર જોજરિશક્તિ થવા સાથે તેની મિત્રજીવતા પણ વધે છે.

આનો દષ્ટાંત દૂર શોધવાનો નથી આપણી ભરતભૂમિની ઉર્જાવલ કીર્તિ મૈકાઓ થયા પતાં અઘાપિ વિશ્વમા દીપી રહી છે, તે તેની એક સમયની અગાધ વિદ્યાસપતિ અને અતુલ્ય શિક્ષણશક્તિને લીધે છે વિશ્વાકાશમા પુરાણી સુધરેલી પ્રગળો, શ્રીચરી અને રીનીશ્ચયન રૂપી પ્રહો પ્રકાશતા ન હતા તે સમયે, સર્વદેશી વિદ્યાઓરૂપી ધીરજોવાળો ભારતસર્વ જગદ્ગતો હતો, જ્યોતિષ, ગણિત, વૈદક, વિજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન આદિ અનેક વિદ્યાઓથી, તેમ જ સિદ્ધિ, સમૃદ્ધિ ભૌતિક સાધનો અને ઉદ્યોગ-માપારોથી અન્ય સર્વ પ્રગળોનું ધ્યાન મૈકાઓ સુધી ખેંચી રહ્યો હતો, અને અઘાપિ પર્યંત ચિત્રવિચિત્ર શોધખોળોના સાપ્રત જમાનામાં પણ પ્રાચીન સંસ્કૃતિનું જીવંત કેન્દ્રપદ બળવી રહ્યો છે ગ્રીક, ચીનાઈ, આદિ પ્રવાસીઓની નોંધ અને હિન્દની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ તથા વિદ્યાસપતિના જર્જરિત અવશેષો આ સર્વની જ્યવંત સાક્ષી પૂરે છે બહુ દૂર ન જતાં યોધીના ઐતિહાસિક સમયની સ્થિતિ નિગમતાં અનેક શુરુક્રસો, મહાશાસાઓ અને વિદ્યાપીઠો સાર્વજનિક કેળવણીના પ્રસારને ઉત્તેજન આપતી હતી, અને હિન્દમા સાર્વજનિક કેળવણીની પ્રબળ હિમાયત તે વેળા રાજ્યાધિકારીઓને કરવી પડે, એવી પ્રગળની પામર રિયતિ ન હતી, એ જણાવવાશે મુસલમાનોના અધિકમણપર્યન, કાશી, ઉર્જાવિની, વિજયનગર આદિ અનેક વિદ્યાપીઠો દીપી રહી હતી અને આ નવા સપર્કથી અરેમિક અને ઇરાની વિદ્યાના અરો લોકમાં પ્રકાશ કરી ચાલી હતી તે પછી પણ ઠંડ મોગલ રાજ્યના મધ્યયુગ સુધી હિન્દમાં વિદ્યાશ્રિ અને કેળવણીની વૃત્તિ સુસ્તપ્રાપ્ત થઈ ન હતી કારણ મુસલમાન બાદશાહોએ પણ મૂળ કેળવણીની સગયાઓને ધોષાકો ન પહોંચાડતાં, મદ્રેસાઓ અને મુક્તાઓથી તેના પ્રસાર ધોમ ઉત્તેજન આપી વધાર્યો હતો.

પરંતુ કાલક્રમે જાણે કોઈ અદ્ભુત ઈન્દ્રજનનો અમલકર થયો હોય તેમ, દેશમાં આતર કનહો જગ્યા, વિદેશ જગ્યા, નાના નાના સ્પર્ધાશીલ સેકેડે રાજ્યો ઉભરાયા, પ્રગળા સર્વધર્મનું કાર્ય તદ્દન વિસરાયું, અને પ્રગળા જ્વલ અને સત્ત્વનો વિદ્યાત થવા સાથે, તે સ્પર્કર્તવ્ય અને સ્વહિતથી વિરુધ્ધ થઈ સાકડી દષ્ટિવાળાં અનેક રાજ્યોના જેરવહીવટ, અન્યાયો અને આક્રમણોથી હિન્દી પ્રગળ ઊત્તરિત થઈ, તેમના જીવન રસકસ વિનાના, કટાળાભર્યા થયા લોકસિદ્ધાંતનું કાર્ય નિરકુશ અને દોરવણી વિનાનું થયું, એટલે હાલ આપણે જોઈએ છીએ તે કરતાં પણ પ્રગળનો મોટો ભાગ

हसमनराय हसदराय धुव (रुडु)

चापमी विठ्ठलदास उन्नी

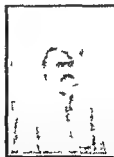

विनकरलाल दिक्षित

रंगीन्द्रास मंगनलाल कापडीजा

The Manoranjan, Press, Girgaon Bombay

जमशेर रुच
(ललित)

રીતે યોગ્ય છે કેળવણીનો જનસમૂહ પોતાને મળતા હકો અને જોડાની યોગ્ય કદર કરી શકે છે અને પોતાના જનમાલની સહીસમામતી અને સ્વાસ્થ્ય તથા શાંતિના બદલામાં રાજ્યના અડગ સ્તંભ રૂપ થાય છે

સુભાગ્યે ઉદ્ભવનાર રાજ્યધારણુવાળા, વિદ્યા અને કેળવણીમાં પ્રીતિ ધરાવનારા અને સ્વાતંત્ર્યના ચાહક બિટનનો અંગ્રેજ દિનને ધરો છે, એટલે દિનના સાર્વજનિક કેળવણીની અગત્ય સમજાઈ છે, જે કે તેને પુરા રાજ્યાધારથી વેગવતી કરવાના પ્રયાસો મદદ મળી રહે છે પરંતુ જેમ કેલક ન્યાયનિર્ણય દ્વારા રાજ્યનીતિએ દિનની પ્રજાના ગાંઠ અટાકાના આવરણો બેદરતા અને વિદ્યા તથા શિક્ષણના અમરકાર દાખવવાની અગત્ય વિચારી પાલાંમેટ અને દિનની સરકારને તેની પ્રજાના ઉપાયો યોગ્ય અનેક વેળા પ્રેરી છે તેમ જ દિનના બિટીશ વહિવટીઓએ વિકાસ ભાવે દૂર રાખી, સાર્વજનિક કેળવણીની દિનની અમિનાપાને પોષવા અને સંતૃપ્ત કરવા કટી કસી હોત તો અને દૃષ્ટ્યે કસે તેથી, તેમ જ કેળવણના દિનનીવનો દેશબંધુઓને આ અત્યંત આવશ્યક અગત્ય સમજાવી, તેમની સહાનુભૂતિના પૂરેપૂરા અંશને વેગ આપે અપાવે તો, આ કાર્ય સત્વર સંધાય, એમાં કાંઈ સંશય નથી

ત્યારે હવે સાર્વજનિક કેળવણીનો પ્રસાર વિતારાવા આપણે શુ કરવું જોઈએ ? એ પ્રશ્ન વિચારવાનો રહે છે પરંતુ તેમ કરતા પહેલાં એ સમગ્રમાં અત્યારસુધી શુ શુ થયું છે અને તેમાં શા શા સુધારા અને ઉદાર ધારણાને અવગણ્ય છે, એ સમજવાની અત્યંત જરૂર છે, તેથી તેનું સંક્ષિપ્ત પચાસ વનોકન કરવું ધટે છે

દિનના બિટીશ રાજ્ય અમલ સ્થાપાને સવાથી દોઢ સદી થઈ છે આગમથી તે ઠંઠ સને ૧૮૫૮ સુધી ઇન્ડિયન કુપનીને હસ્તક, દિનનો વહીવટ હતો કુપની સરકાર કેવળ વ્યાપારી પછની હતી, તેથી દૈવયોગે તેના ક્ષણ હેઠળ આવેલા દિનનીવનો, મનુષ્યજાતિના વારસારૂપ ગણાતા બુદ્ધિસારીના હકો અને રૂઠો યોગ્ય સમયે મેળવવા લાયક ધર્મ શકે તે માટે તેમને યોગ્ય કેળવણી તેજી આપવી, એ પોતાનું કલ્પ છે, એ આશયનો વધુ મુખી વિચાર જ કીધો ન હતો, તો પછી તેને સિદ્ધ કરવાના ઉપાયો તો ક્યાથી યોગ્ય ? તેથી ઉલટું દર ૨૮-૩૦ વર્ષ જ્યારે પાલાંમેટ પાસે દક્ષપત્રો તાજ કરાવવા તેને ચાલના કરવી પડતી, ત્યારે ઉદાર બિટીશ રાજ્યનીતિનો દિનની એને સાર્વજનિક કેળવણી આપવાનું કલ્પ ઉદ્ભવવા તેને પ્રમળ પ્રમોદ કરતા, પરંતુ દિનના રહેના તેના વહીવટીઓ ખુબીયથ પાલાંમેટના એ કરમાનોનો અમન કરવાનું કામ ઉઝાએ જતા હતા કુપનીના અમલમાં સને ૧૮૦૧ થી દિનની કેળવણી ખાતે રૂપેઆ ૧ લાખ કરાવા હતા, અને આનો કેટલોક ભાગ અરેબિક અને અત્યંત સહિત્તના શોધનમાં જતો તે વેળા દિનના ઇંગ્લેન્ડ કેળવણી દાખન કરવા સામે પ્રમળ વિરોધ પેટલાક ઈંગ્લેન્ડ અધિકારીઓ ધરાવતા હતા તેમણે જાર વર્ષ આ પ્રજાના

નિરાકરણમાં રીતાબા પછી આખરે સને ૧૮૩૫ માં લોર્ડ બેન્ટીન જેક ઠરાવ દ્વારા એમ જાહેર કર્યું કે, લોકને પ્રાથમિક કેળવણી દેશીભાષા દ્વારા અને માધ્યમિક કેળવણી ઈંગ્લિશ ભાષા દ્વારા આપવી ખરી રીતે સાર્વજનિક કેળવણીની રાજ્યનીતિનો આરંભ બનીતી થયો ગણી શકાય.

આમ દિન્દી શોકેળવણીની રાજ્યનીતિ નક્કી તો થઈ ખરી, પરંતુ વર્ષો સુધી તેની પ્રગતિ તો ધણી જ ધીમી તથા નીચી હતી અને પાર્લામેન્ટની વખતો વખતની ચાતુર્યે તેમાં કંઈક નહોતો વેગ આણતી આખરે ૧૯૫૧ની સરકારના નિયામક મંડળના પ્રમુખ સર આલ્ફ્રેડ રુડે સને ૧૯૫૪ ના સાર્વજનિક કેળવણીનો સુપ્રસિદ્ધ ખરીતો દિન્દી સરકાર ઉપર મોકલ્યો, તેમાં તેણે ગંભીરતાથી જાહેર કર્યું કે*

અત્યંત અનેક વિષયોમાં કેળવણીના પ્રશ્નના જોડાણ બીજા કોઈ પ્રશ્ન અમારું ધ્યાન ખેંચી શકતો નથી ઉપરથી અને બંધારણ જ્ઞાનના સાર્વજનિક પ્રસારથી મળતા વિદ્યાજ નૈતિક અને વાસ્તવિક સુખો દિન્દી પ્રશ્નને આપવાં એ અમારે સોમી વિશેષ પવિત્ર કર્તવ્ય છે અને ઈંગ્લેન્ડ સાથેના સંબંધથી પ્રભુ કૃપાથી, તેને તે મળ્યો છે અને તો અધિક અત્યંત સુખ વાન અમારે હવે આ તાર્ક વાળુ જોઈએ અને અમારે એ કબૂલ કરવું પડે છે કે અત્યાર સુધી આ વિષયની અતિશય ઉપેક્ષા થઈ છે રાજ્યાશ્રમ વિના પોતાના એકલા પ્રયાસોથી કોઈ પણ કેળવણી મેળવવાને તત્ત્વ અસમર્થ થયલા મોટા જનસમૂહોને તેમના હરેક પ્રકારના જીવનમાં ઉપયોગી અને બંધારણ યોગ્ય એવું જ્ઞાન ફેલી હત્તમ રીતે આપવું જોઈએ એનો અમારે વિચાર કરવો જોઈએ અને વિશેષે ખાસ કરીને આ હેતુની સિદ્ધિ માટે સરકાર સક્રિય ઉપારો યોજે, એ જોવા અમે હનિએ છીએ અને તે માટે ખચકા વિદ્યાજ વધારાની મજૂરી આપવા અમે તેમાર છીએ.

આમ સાર્વજનિક કેળવણીના પવિત્ર કર્તવ્યનો સ્વીકાર રાજ્યે કરવા ઉપરાંત આ ખરીતામાં કેળવણીના પ્રયાસની એક બંધ યોજના આનેખવામાં આવી આ યોજનાનો કંઈક અમન થવા માણ્યો તેટલામાં તો દિન્દીના કમનસીબે ૧૯૫૭ ના સીપાહી વિપ્લવ જાણ્યો. મૂળે દિન્દીના વહીવટીએ કેળવણીની રાજ્યનીતિને વિસ્તારવાને નકોચાતા તો હતા જ તેમાં આ બંધવાએ ઉમેરો

* *Am now many subjects of importance none can have a stronger claim to our attention than that of education. It is one of our most sacred duties to be the means as far as in us lies of conferring upon the natives of India those vast moral and material blessings which flow from the general diffusion of useful knowledge and which India may under Providence derive from her connection with England.*

Our attention should now be directed to a consideration if possible still more important and one which has hitherto we are bound to admit been too much neglected namely how useful and practical knowledge suited to every station in life should be conveyed to the great mass of the people who are utterly incapable of obtaining any education worthy of the name by their own unaided efforts and we desire to see the acts and measures of Government more especially directed for the future to this object for the attainment of which we are ready to sanction a considerable increase in expenditure.

દેવી કારીગરીને ઉત્તેજન આગ ૧-૨૩ ૦-૧૦-૦ એ. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુમ્બઈ

કાર્ય દિન્દી પ્રગતિના વિરોધીઓએ લોકમા કેળવણી વધતી અટકાવવાના, પોકારો ઉઠાવ્યા પરંતુ ગવર્નર જનરલ લોર્ડ કેનિંગે તેને મન્યક આપી જ નહીં અને તેના મક્કમપણાથી લોક કેળવણીનું કાર્ય ઉઠાવવાની ફરજ રાજ્યે સ્પષ્ટરીતે સ્વીકારી અને ૧૮૫૮ મા ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીના વહીવટનો અગ આગે અને બ્રિટીશ દિન્દીને ઢંઢેરદ્વારા મહારાણી વિક્ટોરીઆએ બ્રિટીશ સામાજ્યના સંસ્થાન સંસ્થાન મણુનાનું અને બ્રિટીશ સ્થાનની પ્રજાના જેવું દિન્દી પ્રજા કંપાણ આદરવાનું કર્તવ્ય સ્વીકાર્યું અને સને ૧૮૫૮ મા, કેળવણીનો બીજો ખરીતો પ્રકટ થયો, અને અત્યારસુધી સાર્વજનિક કેળવણીનું મદ પડેલું કાર્ય ત્વરાથી ઉપાડવાનું જાહેર થયું છતાં પ્રગતિ ત્વરાવાળી તો થઈ નહીં પણ લોકનો ઉત્સાહ પ્રકટ થયો અને કેળવણીનું કાર્ય આગળ વધ્યું અને ધર્મપ્રસારના નિમિત્ત પાઠશાળાઓએ પણ વેગ આપ્યો. પરિણામે રાજ્યાશ્રય તથા લોકાશ્રયથી માધ્યમિક કેળવણી પગલરવા થવા માંડી, પરંતુ પ્રાથમિક કેળવણી જોડતી પ્રગતિ કરી શકી નહીં.

પછી લોકમાળવણી બસવતી થતા, લોર્ડ રીપને અને ૧૮૮૨ મા કેળવણી કમીશન નીમ્યુ કડ વર્ગમા સાર્વજનિક કેળવણીએ સમસ્ત દેશમા કરેલી પ્રગતિના નિરીક્ષણથી તેને જણાયું કે,

* કેળવણીના પ્રસારને બજવાબમેક સાથે સળથ લેવાની જે દલીલ કરવામા આવી હતી તેના સળથ રીધિ બગાવાના પહેલા લેક્ચરનંક અવગર સર ફ્રેડીક હેલીકેએ કુખની સરકારના ડીરેક્ટર ઉપર નિવામક મંડળના પ્રમુખ લોર્ડ એક્લનજરોએ લખેલા પત્રના ઉત્તરરૂપે સને ૧૮૫૮ ની તાંધર્માનીચે પ્રમાણે આપ્યો હતો લોર્ડ કેનિંગના અને તેની પછીના સમયમા પણ આવી જ દલીલ આગળ ધરાઈ હતી અને કેળવણીના કાર્ય ઉપર અનેક પ્રતિબંધો મૂકાયા હતા તેથી આવી દલીલનો ચોથ રીધિ બજવાબમેક લેવાથી નીચે ઉતાર્યો છે —

'On the question of the connection between education and rebellion, our wisdom, no less than our duty is to persevere in what we have begun and not to turn our backs upon Bihar or any other parts your territory because there is difficulty or danger in the path of improvement. It is certain however, that both the difficulty and the danger are exaggerated and look imposing only to those who keep at a distance from them and view them through the distorting mist of prejudice and misinformation. It is the difficulty, the progress of Birgal, & on within memory of living witnesses is a proof of the aptitude of the people and of their plastic docility. And though it is not uncommon in these days to attribute the recent mutinies to our educational operations and even to purpose to draw back from them for fear of this opinion is like that of a man who after unwisely and incautiously exposing a barrel of gunpowder to all kinds of dangerous influences and having by a good luck and in spite of bad management long escaped with out an accident, should at last when the fatal and inevitable explosion takes place, blames neither the gunpowder nor his rashness and indiscretion but rather lay the whole mis chief to account of some one of the many little sparks as flying about, and talk of limiting the use of fire and candle in future to prevent similar occurrences.

Indian National Education pp ૧૭૦

by Anbala Charan Das umdar

હિન્દમા પ્રાથમિક કેળવણીની નિશાળો ૮૫ ૦૦૦ હતી અને તેમા વિદ્યાર્થીઓ તથા છોકરીઓની સંખ્યા ૨૫ લાખ હતી, એટલે વસ્તીના પ્રમાણમા કેળવણીના પ્રસારનું પ્રમાણ ૧૨ ટકા હતું કુદરતી રીતે કમીચનને આ નજીવી પ્રગતિથી સતોષ ન થયો અને તેણે જાહેર કર્યું કે, “કેળવણીની હરેક શાખાને રાજ્યાશ્રયની પ્રુટિની જરૂર છે ખરી, પરંતુ દેશના દાવના સંજોગોમા મોટા જન સમૂહોમા પ્રાથમિક કેળવણીને મુખ્ય અણવી જોઈએ અને તેનો વિસ્તાર વધારવા તે સમયમાં વધુ ખર્ચની જોગવાઈ કરવી, જે ઇચ્છાજન્ય છે, અને દરેક ઇલાકાના સંજોગને અનુરૂપ હોય તેમ ધારાસર પ્રાથમિક કેળવણીનો વિસ્તાર વધારવાનો પ્રયાસ, અત્યારસુધી કરાયો છે તે કરતાં વિશેષ મોટે અંશે, રાજ્યે કરવો ધટે છે” તે પછી લોર્ડ રીપનની સ્થાનિક સ્વરાજ્યની યોજના અમલમા મૂકાઈ અને સાર્વજનિક પ્રાથમિક કેળવણીનું કાર્ય મ્યુનિસિપાલિટીઓ તથા સોશલ વોર્ડોને હસ્તક મૂકાયું અણબત્ત સરકાર તેમને કંઈક મદદ આપે છે પરંતુ વસ્તીની વિસ્થાપના અને આ ધ્યાનિક મડળોના સાધનોની અપતા વિચારતા, આ સગવડથી સાવજનિક કેળવણીનું કાર્ય જોઈતી પ્રગતિ કરી શકાય નથી

હિન્દી સરકારે આમ સાર્વજનિક કેળવણીનો લગભગ સવળો ભાર ધ્યાનિક મડળોને સિરે નાખી દીધો અને પોતે, તે પાછળ તેની અત્યંત અમલના પ્રમાણમા, ખાસ ધ્યાન આપ્યું નહીં, અને માધ્યમિક તથા ઉચ્ચતર કેળવણીના વિસ્તારનો વિચાર કયો લોકની સહાનુભૂતિ અને નાણાંની સહાયતાથી તથા મર્યાદિત રાજ્યાશ્રયથી આ કાર્ય જો કે કરીક આગળ વધ્યું ખરું, પરંતુ કેળવાયલા વર્ગની રાજ્યવહીવટમા ઘટતા હિન્દુસ્તાની અને લોકહક્કોની મામણી સ્વાભાવિક રીતે ઉત્તેજિત થઈ, એટલે કેટલાક સાક્રા વિચારના રાજ્યવહીવટીઓ લડકયા અને રાજ્યવહીવટમા લોકમતનું નવું તરર ઉમેરાતું અટકાવવા મધ્યા તેમણે કેળવાયલા વર્ગને આ નવી ચળવળ માટે મુખ્યદને જોખમદાર ગણી, અને ઉચ્ચતર કેળવણી ઉપર અણબત્તા અકુશો અને પ્રતિનયી મૂકવાની વનજી દેખાડી લોર્ડ મેકોને જેવા દીર્ઘચો રાજ્યનીતિને હિન્દી કેળવણીની નવી રાજ્યનીતિ અમલમા મૂકાની વેગાએ જ આવું લવિષ્ય લાખ્યું હવે કે, પાશ્ચાત્ય કેળવણીના અને પાશ્ચાત્ય રાજ્યવહીવટી મત્યાઓ અને પદ્ધતિઓના આશયોથી હિન્દીઓના મન વિકાસ પામશે, અને એવી સમ્યાઓ હિન્દમા ગ્રહાવાની તેમની અભિલાષા જાગૃત થશે પરંતુ એવો સમય આવતા તેમની ન્યાય અભિલાષા મતોષવી, એ ખિટનને માટે બેચક સૌથી વિશેષ અભિમાન લેવા યોગ્ય સમય થઈ પડશે પણ અનુચિત દષ્ટિમર્યાદાવાળા કેટલાક વહીવટીઓ ઇચ્છા કેળવણીના આ ઉદાર આશય સમગ્ર શકયા નહીં અને મૂળે હિન્દમા સાર્વજનિક પ્રાથમિક કેળવણીનું કાર્ય મદદ ચાલતું તો હતું, તેમા માધ્યમિક અને ઉચ્ચતર કેળવણી અનેક અકુશોથી મર્યાદિત કરાઈ

પ્રાણીમાત્રનું વર્ગીકરણ ૩ ૦-૬-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુબાઈ

કયો દિ-ની પ્રગતિના વિરાધીઓએ લોકમા કેળવણી વધતી અટકાવવાના પોકારો ઉઠાવ્યા પરંતુ ચરનર જનરલ લોર્ડ કનિંગે તેને મચક આપી જ નહીં અને તેના મુદ્દમણાથી લોક કેળવણીનું કાર્ય ઉઠાવવાની ફરજ રાજ્યે સ્વધરીતે ગ્રીકારી અને ૧૮૫૮ માં ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીના વહીવટનો અન આનો અને બ્રિટીશ દિ-ને બેરોડાદાર મહારાસી ચિકિટોરીઓએ બ્રિટીશ સંસ્થાનના સંસ્થાન સંસ્થાન ગણુ ાનું અને બ્રિટીશ સંસ્થાનની પ્રજાના જેવું દિ-ની પ્રજા કલ્યાણ આદરવાનું કર્તવ્ય સ્વીકાર્યું અને સને ૧૮૫૬ માં, કેળવણીના ખીએ ખરીતો પ્રકટ થયો, અને અત્યારસુધી સાર્વજનિક કેળવણીનું મહ પડેલું કાર્ય ત્વરથી ઉપાડવાનું જાહેર થયું છતાં પ્રગતિ ત્વરવાળી તો થઈ નહીં પણ લોકનો ઉત્સાહ પ્રકટ થયો અને કેળવણીનું કાર્ય આમળ વધ્યું અને ધર્મપ્રસારના નિમિત્ત પાદરીઓએ પણ વેગ આપ્યો. પરિણામે રાજ્યાશ્રયતયા લોકાશ્રયથી માધ્યમિક કેળવણી પગભરવા થવા માંડી, પરંતુ પ્રાથમિક કેળવણી જોઈતી પ્રગતિ કરી શકી નહીં.

પછી લોકમાજણી જલવતી થતા, લોર્ડ રીપને સને ૧૮૮૮ માં કેળવણી કમીશન નીમ્યું ૩૩ વર્ષમા સાવજનિક કેળવણીએ સમસ્ત દેશમા કરેલી પ્રગતિના નિરીક્ષણથી તેને જણાયું કે,

* કેળવણીના પ્રસારને જળવાવખેડા સાથે સળ થ દોવાળી જે દલીલ કરવામા આવી હતી તેના સ્પષ્ટ રીતે આજના પહેલા લેક્ટેનન્ટ ચરનર સર ફ્રેડરીક હેલ્ડેએ કંપની સરકારના ડીરેક્ટર ઉપા નિયામક મંજના પ્રમુખ લોર્ડ એલનબરોએ લખેલા પત્રના ઉત્તરથી સને ૧૮૫૮ ની નોંધમા નીચે પ્રમાણે આપ્યો હતો લોર્ડ કનિંગના અને તેની પછીના સમયમા પણ આવી જ દલીલ આમળ ધરાઇ હતી અને કેળવણીના કાર્ય ઉપર અનેક પ્રતિજ્ઞા મૂકાયા હતા તેથી આવી દલીલને યોગ્ય રીતે આજના સ દોવાળી નીચે ઉતાર્યો છે —

'On the question of the connection between education and rebellion, our wisdom no less than our duty is to persevere in what we have begun and not to turn our backs upon Bihar or any other parts your territory because there is difficulty or danger in the path of improvement. It is certain however that both the difficulty and the danger are exaggerated and look imposing only to those who keep at a distance from them and see them through the delusive mist of prejudice and misinformation. As to the difficulty the progress of B. N. G. in his memory of being witness is a proof of the aptitude of the people and of their plastic docility. And though it is not uncommon in these days to attribute the recent mutinies to our educational operations and even to purpose to draw back from them for fear of this opinion is like that of a man who after unwisely and incautiously exposing a barrel of gunpowder to all kinds of dangerous influences and having by a good luck and in spite of bad management long escaped with out an accident, should at last when the fatal and inevitable explosion takes place blame neither the gunpowder nor his rashness and indiscipline but rather lay the whole mischief to account of some one of the many little sparks as lying about, and talk of limiting the use of fire and candle in future to prevent similar occurrences.

Indian National Evolution pp 375 6

by Imbika Charan Maumdar

હિન્દમાં પ્રાથમિક કેળવણીની નિશાળો ૮૫૦૦૦ હતી અને તેમાં વિદ્યાર્થીઓ તથા છોકરીઓની સંખ્યા ૨૫ લાખ હતી, એટલે વસ્તીના પ્રમાણમાં કેળવણીના પ્રસારનું પ્રમાણ ૧૨ ટકા હતું કુદરતી રીતે કમીશનને આ નજીવી પ્રગતિથી સંતોષ ન થયો અને તેણે જાહેર કર્યું કે, “કેળવણીની દરેક શાખાને રાજ્યાશયની પ્રુટિની જરૂર છે ખરી, પરંતુ દેશના હાલના સંજોગોમાં મોટા જન સમૂહોમાં પ્રાથમિક કેળવણીને મુખ્ય ગણવી જોઈએ અને તેનો વિસ્તાર વધારવા તે અપ્રધમાં વધુ ખર્ચની જોગવાઈ કરવી, એ ઇચ્છવાજોગ છે, અને દરેક ઈલાકાના સંજોગને અનુકૂળ હોય તેમ બારાસર પ્રાથમિક કેળવણીના વિસ્તાર વધારવાનો પ્રયાસ, અત્યારસુધી કરાયો છે તે કરતાં વિશેષ મોટો ઘરો, રાજ્યે કરવા ધટે છે” તે પછી લોર્ડ રીપનની સ્થાનિક સ્વરાજ્યની યોજના અમલમાં મૂકાઈ અને સાર્વજનિક પ્રાથમિક કેળવણીનું કાર્ય મ્યુનિસિપાલિટીઓ તથા સોશલ વર્કર્સને હસ્તક મૂકાયું અલગત સરકાર તેમને કંઈક મદદ આપે છે પરંતુ વસ્તીની વિશાળતા અને આ ધ્યાનિક મંડળોના સાધનોની અલ્પતા વિચારતા, આ સમવકથી સાર્વજનિક કેળવણીનું કાર્ય જોઈતી પ્રગતિ કરી શક્યું નથી.

હિન્દી સરકારે આમ સાર્વજનિક કેળવણીના લગભગ સધળા બાર સ્થાનિક મંડળોને શિરે નાખી દીધા અને પોતે, તે પાછળ તેની અત્યંત અગત્યના પ્રમાણમાં, ખાસ ધ્યાન આપ્યું નહીં, અને માધ્યમિક તથા ઉચ્ચતર કેળવણીના વિસ્તારનો વિચાર કયો સોંકની સદાનું ભૂતિ અને નાણાની સદાવતાથી તથા અર્થાદિત રાજ્યાશયથી આ કાર્ય જો કે કંઈક બાગળ વધ્યું ખરૂં, પરંતુ કેળવણીના વર્ગની રાજ્યવહીવટમાં ઘટતા દિરસાની અને લોકલકોની માગણી સ્વાભાવિક રીતે ઉત્તેજિત થઈ, એટલે કેટલાક સાંકડા નિચારના રાજ્યવહીવટીઓ બાકસા અને રાજ્ય વહીવટમાં સોંકમતનું નવું તરન ઉમેરાવું અટકાવવા મધ્યા તેમણે કેળવણીના વર્ગને આ નવી ચળવળ માટે મુખ્યદેવે જોખમદાર ગણી, અને ઉચ્ચતર કેળવણી ઉપર અણુધટતા અકુશો અને પ્રતિનિધિ મૂકવાની વચણ દેખાડી. લોર્ડ મેગેને જેવા દીર્ઘચોઈ રાજ્યનીતિને હિન્દી કેળવણીની નવી રાજ્યનીતિ અમલમાં મકાતી વેગાએ જ આવું ભવિષ્ય લાખ્યું હતું કે, પાશ્ચાત્ય કેળવણીના અને પાશ્ચાત્ય રાજ્યવહીવટી અધ્યાઓ અને પદ્ધતિઓના આશયોથી હિન્દીઓના મન વિકાસ પામશે, અને એવી સગયાઓ હિન્દમાં ધ્યાપાનાની તેમની અભિલાષા જન્યૂત થશે પરંતુ એવો સમય આવતા તેમની ન્યાય અભિલાષા અતોપવી, એ મિટનને માટે બેશક સૌથી વિશેષ અભિમાન લેવા યોગ્ય સમય થઈ પડશે પણ સકુચિત દષ્ટિમર્ષોત્તવાળા કેટલાક વહીવટીઓ ઇંગ્લેન્ડ કેળવણીના આ ઉદાર આચાર્ય સમજી શક્યા નહીં અને મૂળે હિન્દમાં સાર્વજનિક પ્રાથમિક કેળવણીનું કાર્ય • મદ આપતું તો હતું, તેમાં માધ્યમિક અને ઉચ્ચતર કેળવણી અનેક અકુશોથી અર્થાદિત કરાઈ

પ્રાણીમાત્રનું વર્ગીકરણ ૩ •-૬-૦ એન એમ નિપાડી એન્ડ કંપની મુબાઈ

આથી સને ૧૮૫૪ માં જ્યારે ઉદારતાનું ધોરણ કેળવણીની રાજ્યનીતિમાં અવેશ પામ્યું ત્યારે ૫૦ વર્ષે ૧૯૦૪ થી તેમાં સક્રિયતાવાળું ધોરણ મહત્તમપણે દાખલ થયું. પૂર્વની કેળવણીની રાજ્યનીતિ કેળવણીવિષયક હતી ત્યારે આ પાછલી નીતિએ રાજ્યપ્રકારણી સ્વરૂપ લીધું, અને અનુરંજનની નીતિને બદલે અકુશની નીતિ પ્રકટ થઈ

આ રિયતિ સુધારવાના અનેક પ્રયાસો દિન્દી યોજનાઓ વર્ષોથી કરતા આવ્યા છે. કેન્ડેસ વર્ષો થયા સરકારને આસ્પષ્ટતામાં ઉદાર ધોરણ અનુસરવાનો અભ્યાસ કરતી રહી છે અને ધારા સભાઓ તથા યુનિવર્સિટીઓમાં દિન્દી સભાએ હતું હતું મથન કીધું છે. ૨૧ જો મા. મી. ગ્રામ્યએ વખતોવખત વડી ધારાસભામાં આ પ્રશ્નની ચર્ચા કરવા સાથે સને ૧૯૧૦ માં સાર્વજનિક કેળવણીનો પ્રશ્ન પ્રગળાવીસે અને દર્શાવે સાથે ચર્ચા કરેલો અને કેળવણીની રાજ્યનીતિ સુધારવાની દિશામાં કીધી હતી પરિણામે ૧૯૧૧ માં દિન્દી સરકારે પાતાના એક વહીવટી અમલ તરીકે કેળવણીનું અલગ ખાતું કાઢ્યું અને તેના વડાની નિમણૂક કારોનારી સભામાં કરી. ૫૩ી આપણા સમજાવશીન વાઇસરોય લોર્ડ હાર્ડિંગનો અમલ ચર થયો અને દિલ્હી કચેરામાં સાર્વજનિક કેળવણીના કાર્યમાં રૂપેયા ૫૦ લાખની બાંધશાહી બંધીસ જાહેર કરાઈ, અને વખતો વખત આ ખાતે મોગી મદદો કાઢવાનું કર્તવ્ય દિન્દી સરકારે ગ્રાહ્યું. વળી સને ૧૯૧૩ માં કેળવણીની રાજ્યનીતિને ફરત પ્રકટ થયો અને તેમાં સાર્વજનિક પ્રાથમિક કેળવણી ફરજિયાત કરવાને બદલે ઐચ્છિક ધોરણે સૌથી વિશેષે વિશાળ પ્રમાણમાં વિસ્તારવાની ધ્વજા ફાલાઈ ("They desire the widest possible extension of primary education on a voluntary basis") આ જાહેર પ્રતિજ્ઞાની રૂએ સાર્વજનિક કેળવણી વિસ્તારવા સરકારે યુનિવર્સિટીઓમાં આદિ ગ્રામિક મડળોને મોટી મોટી રકમો આપવા માંડી છે, પરંતુ આ મડળોના મુખી અધિકારીઓ આ કાર્ય ઉપાધ્યાયમાં મદદ હોવાથી તથા તેના વ્યયના માર્ગે સરકારે નમી કરેલા નહીં હોવાથી આમાંના મોટા ભાગ દરજી અણુખર્ચાવસે પડ્યો છે, તેમ સાર્વજનિક કેળવણીના પ્રસારની ચોક્કસ યોજના ઘડાઈ નથી, તેથી આ દિશામાં તેમની ખાસ પ્રગતિ જણાઈ નથી આ નવી નીતિની પ્રગતિ સાર સને ૧૯૧૪ ના માર્ચની સરકારી નોંધ જોતા જણાય છે કે, ૧૯૧૦-૧૩ માં ઉદારા અને ઉદારીઓની પ્રાથમિક શાળાઓ ૧,૨૭,૬૪૯ હતી અને તેના લાભ ૫૨,૬૧,૪૯૩ જણાએ લીધા હતા એટલે કે કુલ વસ્તીના પ્રમાણમાં સાર્વજનિક પ્રાથમિક કેળવણીના પ્રસારનું પ્રમાણ ૨ ટકાથી ડોક વધારે આવે છે. સને ૧૯૮૨ માં આ પ્રમાણ ૧૨ ટકા હતું, તેથી ૩૦ વર્ષમાં આ પ્રશ્ને માત્ર ૮ ટકા પ્રગતિ કરી છે.

દાખલા મદાન યુરોપી વિગ્રહે દિન્દીવાનોની રાજ્યનિષ્ઠ સ્પષ્ટતાથી સિદ્ધ કરી આપી છે અને દિન્દી રાજ્યઅમલની છત્રછાયામાં રહીને ન્યાય અભિલાષા તૃપ્ત કરવાની દિન્દીઓની વૃત્તિ

ફળ ઝાડોની નફાકારક ખીલવણી ૨ ૩-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

પ્રકટ કરી છે, એટલે હવે લોકકેળવણીની રાજ્યનીતિનું નવું પ્રકરણ લોકાસપને અનુદાન થાય, એવી રીતે શરૂ થવાની આશા રહે છે.

આ પ્રમાણે વસ્તુસ્થિતિ છે સાર્વજનિક કેળવણીના યોગ્ય વિસ્તાર સમ્બંધમાં હજી ઘણું કરવાનું બાકી રહે છે, એ આ ઉપરથી સમજાવા વિના રહેતું નથી. પ્રજાના મોટા ભાગને (૯૩ ટકા જેટલાને) વાચન, લેખન અને અકબચિત્તનું મૂળ જ્ઞાન પણ પૂરું મળ્યું જણાતું નથી, અને તેમની સ્થિતિ પામર છે. વરતી અને દેશની વિશાળતાના પ્રમાણમા પ્રાથમિક શિક્ષણની જોગવાઈ કરનારી શાળાઓની સંખ્યા ઘણી જ ઓછી છે અને રાજ્યે આ કાર્ય વિશેષ ગંભીરતાથી ઉપાડી નાણાની પૂરતી મદદ કરવાની અમત્ય છે અને કેળવણતા વગેરે લોક-સહાનુભૂતિથી તેને ઘટતો વેગ આપવાની સહાયતા કરવી આવશ્યક છે. વળી તે સાથે તેના અભ્યાસક્રમની ઘટના અને તે પાછળ વિદ્યાર્થીએ કેટલાં વર્ષ વીતાવવાં જોઈએ, તેના પણ ઉડા વિચાર કરવાની અમત્ય રહી છે જ સુભાગ્યે સર્વ દિશાએ પોતાની સ્થિતિ સુધારવાની અને શિક્ષણનો લાભ લેવાની લોકદર્શન સચેત થઈ છે, એટલે આમા ઝાઝી મુશ્કેલી નહીં માત્ર લોકદર્શનને સ્વચ્છ પુષ્ટિ આપવી થટે છે.

સાર્વજનિક કેળવણીનો સામાજિક પસાર થના ઔદ્યોગિક અને વ્યાપારી પ્રજાનું નિરાકરણ આપોઆપ સળંગ થઈ પડશે અને આર્થિક મુશ્કેલીઓના પણ નિવેડો આવી જશે. આથી સાર્વજનિક કેળવણીનો પ્રશ્ન સૌથી નિરોપ અમત્યનો છે અને અજ્ઞાન લોકને તેના લાભ સચોટ રીતે સમજાવવા રાજ્યની સહાયતાથી ફરજિયાત પ્રાથમિક કેળવણીનું ધ્યાન્ય ચોક્કસ ધુળોટા સાથે પ્રથમ તો પ્રગતિવાળા યોગ્ય પ્રદેશોમા દાખલ કરાવવાની જરૂર છે.

દિન્દી પ્રજાને માટે આ અખતરો નવીન હોવાથી ધીરે ધીરે સમાજપૂર્વક અને નર-માણ્યથી મોટા મોટા સંદેશો અને નગરોમા છોકરાઓના સમ્બંધમાં માત્ર ચાર વર્ષની મુત્ત માટે પ્રથમ દાખલ કરવાની જે સૂચના એ મી જોખતેએ યોગ્ય રીતે કરી હતી, તે સ્વીકારવા યોગ્ય છે. સંદેશો અને નગરો પ્રગતિકર વિચારોથી લગભગ હલમથમાં છે, તેના સ્પષ્ટ પૂરાવા એ દર્શાવી આપે છે કે, આ અજગ્યાપણ માટે તેમણે યોગ્યતા મેળવી છે. એક વખત લોકને આવા શિક્ષણની સફલતા સમજતાં તેઓનું ધ્યાન તે પ્રતિ ખેંચાશે અને તેના લાભ પોતાના ફરજિયાતે વેવડાવવા આપોઆપ લલચારો વળી ફરજિયાત ધીરજથી માનાપોની જોરકારી લઈ જશે અને નજવા રોજ માટે અજ્ઞાન કામદારવર્ગ પોતાનાં બાળકોને કેળવણીથી વિમુખ રાખતો અટકશે. દિન્દમાં ના માયકવાડ સરકાર અને રહેસુરના રાજ્યએ આ અજગ્યાપણમાં સફલતા મેળવી છે, તો પછી મિનીસ દિન્દમા તે સફલ નહીં થાય, એમ કહી શકાશે નહીં.

૫૨-નુ ફરજિયાત ધોરણ દાખલ કરવામાં નાણાની તગી સામી ઉમે છે દિન્દી સરકાર ન્યારે ન્યારે આ પ્રશ્ન ઉમેા ધાય છે ત્યારે ત્યારે આ બાબત આગળ ધરે છે, પણ વિશાળ લક્ષરી (૩ ૩૭ કરોડ) અને પહોવડી ખર્ચો કરતાં અને રેલ્વેના મુડી ખર્ચો (૩ ૧૮ કરોડ) કરતાં કેળવણીના (૩ ૮ કરોડ) ખર્ચને ઓછી અમલ આપવાની તેની નીતિ બધી જ સકુચિત છે, એ મુદ્દા કારોબારીઓને સમજાવી, સ્થાનિક મંડળોને અપાતી મદદ વિશેષ પ્રમાણમાં વધારાવવા દિન્દી લોકનાયકોએ પ્રબળ મથન કરવું ઘટે છે તે ઉપરાંત અનિવાર્ય જરૂર લાગે તો સ્વ ગોખલેએ કહ્યું છે તેમ એ મંડળોને ખાસ કેળવણીવિશેષ ધટતા પ્રમાણમાં નાંખવાની સત્તા સ્થાનિક સરકારોએ આપવી અને આ માટે આ કાયદામાં ધટતી વ્યવસ્થા કરવી વળી શરૂઆતનો ખર્ચ ઓછો ધાય, માટે, તેમ દિ દીએ ગામડાઓમાં ઉધારી જગામાં ઝાડ કે મદીરની છાયામાં બેસવાનું પસંદ કરે છે, તો તેવી ગોઠવણ કરવી, અને ધીરે ધીરે સાધનો વધમતા હવાઉંજવાળા સાદા મકાનો પૂરા પાડવાની મોર્ચ કરવી વળી ઇન્સપેક્ટરોની ફોજ મોટી હોવાથી દેખરેખનો ખર્ચ બહો ધાય છે, અને તેમની કવગની ટીકાઓ ખરી પ્રગતિની બાટે આવે છે, તેથી આ ખર્ચ ધટતા પ્રમાણમાં કમી કરી, તેની બચતનો ઉપયોગ કેળવણીના વિસ્તારના કાર્યમાં થઈ શકે, સાથે જીવન કે જોમ વિનાના યજ્ઞ પેરે, ઉચ્ચતર આશય કે ઉચ્ચત લક્ષ્ય સિવાય, જે ધોરણે સામ્રાજ સમયે કેળવણીખાતુ પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યું છે, તેમાં નવીન રસતત્ત્વ દાખલ કરીધાથી આ કાર્ય વેગવાનું થઈ શકશે અને તેની પ્રગતિ પણ થશે

પ્રાથમિક કેળવણીના સાર્વત્રિક પ્રસાર સાથે કેટલાક સકુચિત દષ્ટિવાળા લોક એવી પણ હતીક કરે છે કે, કેળવણીથી છોકરાઓનાં માથા ફાગી જશે, તેમનાં જીવન ખર્ચાળ થશે અને ઉદ્યોગધંધામાંથી તેમના મન ખસવા સાથે શૈક્ષાર્થ કરવા લલચાગે, એટલે આકરનરૂર અને કામદાર મજૂરોની તાણ પડશે આવી હતીક આગળ કરી, આ લોક પોતાના દેશબંધુ એને સદા અજ્ઞાનાવસ્થામાં જ નિમગ્ન રહેવા દેવા છુટે છે આ હતીક એકમાર્ગી અને વસ્તુ સ્થિતિના મધાર્થ સ્વરૂપના અજ્ઞાનથી પ્રેરાયેલી છે એટલે, કારીગરો અને કામદારોને લેખન, વાચન અને બેઠકશિલ્પનું મૂળ જ્ઞાન, તેમ જ તેમના ધધાની ખાસ વ્યવહાર તાલીમ આપવાથી તેમના માર્થ ફરી જશે, એ માન્ય કરવા યોગ્ય તો લાગતું નથી જ એ મૂળ શિક્ષણ સાથે તેમને પોતાની સ્થિતિનું અને ચોખ્ખતાનું ખરૂં જ્ઞાન કરાવવામાં આવે, પોતાના ધધા માટે પ્રેમ તથા અભિમાન તેમના મનમાં ઉત્પત્ત ધાય, એવી ધાટીએ તેમને શિક્ષણ અપાય અને નૈતિક તથા ધાર્મિક બાધ તેમના મન ઉપર ઠસવાય તો પછી માર્થફેરી થવા સલામ નથી, માત્ર વિદ્યા સાથે વિનય અને વિવેકની અમલ તેમને સમજાવવાની અગત્ય છે

વળી કેળવણીના સાર્વજનિક પ્રસારથી રાજ્ય વિગ્રહ લાગણી ઉત્પન્ન થવાની દૃષ્ટિ પશુ તેટલી જ સંકુચિત છે, કારણ અજ્ઞાનદશા કરતાં જ્ઞાનદશા દ્વરેક રીતે આવકારદાયક છે અજ્ઞાત કેળવણીના પ્રસારથી પોતાના દુકો માગવાની અને ન્યાય અભિલાષાઓ તૃપ્ત કરવાની લોકરૂચિ સતેજ થશે, પરંતુ તે સાથે આ સર્વેનુ જ્ઞાન અને તે માટે યોગ્યતા અપાવવા કરાવનાર પ્રિય રાજ્ય પ્રતિ હિન્દી પ્રજાની આભારરૂચિ દૃઢ થશે અને ભુદિપુર સર તેને અનુરાગ બનાવશે, અને કેળવણીનો જન સમાજ પ્રિય રાજ્યના ઉપકારની સાચી કદર કરી તેમ જ અજ્ઞાન દેશમધુઓ પાસે કરાવી પશુ ચકશે.

દેશમાં કેળવણીના સ્વધર્મા ચમત્કારિક જાગૃતિ થઈ છે, ઉત્તરતા વડે પોતાની ક્ષત્તી દાખવા મથે છે, તો પછી ચડીઆતા વર્ગના લોક મથે, એ કુદરતી જ છે આથી સમજશે કે, જો ફરજિયાત અને મહત્ત સાવજનિક કેળવણીની અજમાયશ પ્રગતિમાન શહેરો, નગરો, આદિ સ્થલોએ લોક મા જાગૃતિએ સૂચવેલી ચોક્કસ મર્યાદાઓ સાથે કરવામાં આવે તો તે દરેક રીતે લોકને આવકારદાયક થઈ પડશે લોડ કર્મનના અમલથી સને ૧૯૦૫ થી દેશમાં ચેતન આવતાં જાતીય ધોરણે જાતીય અકુરા હેઠળ જાતીય કેળવણીનીની ભાવના સમજ રીતે ઉત્કટ થઈ છે, અને દેશના અનેક રાજકીય મંડળોએ કંઈ નહીં તો ફરજિયાત સાર્વજનિક કેળવણીના પ્રમતે ઉપાડ્યો છે અને હિન્દી સરકારને આ સ્વધર્મા તેના કતબનુ જ્ઞાન કરાવ વા માંડ્યું છે અને ૧૯૦૮ હિન્દી રાષ્ટ્રીય પરિષદે ધીરે ધીરે સમસ્ત દેશમાં ફરજિયાત પ્રાથમિક કેળવણી દાખલ કરવાનો આગ્રહ કરવા માંડ્યો છે અને ૧૯૧૦ થી સમસ્ત હિન્દી લોકના આ પ્રતિનિધિમંડળે તેમ જ મુચ્છમાનોના ખાસ પ્રતિનિધિમંડળ મોરારેમ લીજે મહત્ત અને ફરજિયાત પ્રાથમિક કેળવણીના પ્રસાર સ્વધર્મા સગીન શરૂઆત કરવાનો સમય અનુકૂળ આવ્યાનું જણાવ્યું છે ના હિંદી સરકારે પશુ આ સ્વધર્મા ત્વરાથી પ્રગતિ કરવાની અગત્ય જાહેર કરી છે, અને આ કાર્ય ઉપાડી લેવાની ઇચ્છા દર્શાવી છે, તોપશુ હિન્દી નાણાની અને પ્રજાના વાસ્તવિક પ્રતિનિધિમૂલ મંડળો હિન્દી રાષ્ટ્રીય પરિષદ અને મોરારેમ લીજે દ્વારે આ યોજના દેશને અને લોકને અનુકૂલ થાય એવા ટોર્ષ પશુ સ્વરૂપમાં અમલમાં ત્વરાથી મૂકવા હિન્દી સરકારને અલાયદ્ધપૂર્વક પ્રેરવી પડે છે એણે મદ્રાસ ધારાસભાએ કર્યું છે તેમ પ્રાંતિક ધારાસભાઓમાં લોકપ્રતિનિધિઓએ આ પ્રશ્ન સચોટ રીતે અવગતપર ચર્ચાએ જોઈએ અને પ્રાંતિક કોન્ફરન્સો, જિલ્લા કોન્ફરન્સો આદિ અનેક મંડળોએ ના હિન્દી સરકારને આ જાગૃત ના આગ્રહ કરવા લોકોને પશુ ઉચ્ચકત કરવા જોઈએ તે વિના સરકારી રાજ્યનીની ઉદાર ધોરણવાળી સત્વર થાય, એમ દીસતું નથી કારણ સાર્વજનિક કેળવણીના અતિ વિસ્તૃત પ્રસાર વિના વાસ્તવિક દેશોદ્ધાર અને ચિરંજીવ સુધારણા થવી સંભવિત નથી અને આ

સુધી ન્યાયનિષ્ઠા અને પૂર્ણ રાજ્યભક્તિ સાથે, લોકમત દર્શાવનારા મંડળો રાજ્યનધારણુને અનુસરતી પણ પ્રગળ દિલગીચ નહીં ઉપાડે ત્યાં સુધી તે ઉપર સત્તાધારીઓ ત્વરાથી ધ્યાન આપે, એ જ જણાવું નથી.

દેશમાં સ્વાર્થલાભી લોકસેવકો ઉદાર ગૃહસ્થોની સહાયતાથી જેળવણીની અનેક સમ્ભાઓ આપવા મક્કમા છે, અને રાજ્યની સમ્ભાઓ ઉપરાત અનેક ખાતગી સરકારો વિશેષ તે વિશેષ અગ્નિતાવમા આવતી જાય છે, છતાં તે વિદ્યાર્થીઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓનો સમાસ કરવા પૂરતી થઈ પડતી નથી, સાર્વજનિક પ્રાથમિક જેળવણીની માગણીઓ પણ પૂરતાં નાણાની તગીને ક્ષીધે સમ્ભાળપ નિશાળો કાઢ્યા વિના સતોપણ એમ નથી, એ સરકારી જેળવણી ખાતાના વાર્ષિક રીપોર્ટોથી સ્પષ્ટ જણાય છે આ સર્વ એ જ દર્શાવી આપે છે કે, હિન્દી જનસમૂહો હવે પોતાની સુસ્તી ઊરાડવા સચેત થયા છે અને યથાશક્તિ સાર્વજનિક જેળવણી મા પ્રસારને વેગ આપવા તત્પરતા દેખાડે છે ના હિન્દી સરકારના ઉપર રાજ્યવહીવટીઓ, એ નાણાની અને જેળવાખલા શિક્ષકોની તગી દૂર કરાય તે આ સ્વાત્વ પ્રવાસને ત્વરાથી ગતિમા મૂકવાનું પોતાનું અને રાજ્યનું કર્તવ્ય સ્વીકારે છે અને ના લોર્ડ હાઉસ, ના લોર્ડ વિર્મીસન, ના લોર્ડ કાર્મીકાયલ આદિ હિન્દી રાજ્યવહીવટના ઉદારહૃદયી સુકાનીઓ સાર્વજનિક જેળવણીની પ્રગળ લોકમાગણીને સતોપવાની અગત્ય મુકતકંઠે સ્વીકારવા સાથે તેને અગિયાર્ય કરવાનું કાર્ય રાજ્યની સહાનુભૂતિથી સરળ કરી આપવા ઉત્કંઠા દર્શાવે છે એટલે સાર્વજનિક જેળવણીને અને તેના પરિણામે દેશોદ્ધારના કાર્યને ધરતે આવેગ મળવાની આશા રહે છે.

મરડીને દુર રાખવાનો રામબાણુ ઉપાય.

રેટોલ ગોળીઓ.

આ ગોળીઓ મુકવાથી હંદરો ઘર, દુકાનો, ગોડાઉન અને બેતર વગેરે એકદમ મરી ગયા વગર છાડીને નાસી જાય છે. અને તે જગ્યાએ પાછા ફરતા નથી. આ ગોળીઓ સર્વોત્તમ હોવાથી દરેક ખાતામાં વપરાય છે.

કમિત ખાટકી ૧ ના ૦-૧-૦

૩ ૩ ૧-૦-૦

ચારેટ પેકિંગ ૦-૪-૦

નવું ખાટકીના પેકિંગ ચારેટ ૦-૬-૦

એજ સી માટે લખો -

રેટોલ એજ સી, રાઉંડ બીલ્ડીંગ કાલબાદેવી મુ.પ્રા.ન.

